

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**BİRİNCİ ASIRDA GÜNEY ARAP KABİLELERİNİN İLK SİYASÎ
OLUŞUMLARDAKİ ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Veysi TURUN

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**BİRİNCİ ASIRDA GÜNEY ARAP KABİLELERİNİN İLK SİYASÎ
OLUŞUMLARDAKİ ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Veysi TURUN

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İrfan AYCAN

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 15/04/2019

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Veysi TURUN

İmzası:

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	IIX
GİRİŞ	1
A- KABİLE VE ASABİYET KAVRAMLARI	1
B- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	10
C- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	13

I. BÖLÜM

İSLÂM'IN DOĞUŞUNDAN ÖNCE YEMEN

1. Yemen Kelimesinin Kökeni	20
2. Yemen'in Fiziki ve Beşeri Coğrafyası	22
3. Arabistan ve Arap Soyları	25
3.1. Arabistan: Sami Kavimlerinin Ortaya Çıkış Yeri	25
3.2. Baide Arapları	26
3.3. Bakiye Arapları	26
4. İslâm Öncesi Güney Arabistan Devletleri	30
4.1. Mainliler	30
4.2. Katâbanlılar	32
4.3. Evsânîler	34
4.4. Sebeliler	35
4.5. Hadramutlular	40
4.6. Kindeliler	41

4.7. Himyerliler	44
5. Yemen'in Habeş ve İranlıların Yönetimi Altına Girmesi	48
6. Güney Arabistan'da Dini Durum	57

II. BÖLÜM

YEMEN KABİLELERİ

(NESEPLERİ, İSLÂMLAŞMA SÜREÇLERİ ve SOSYAL HAYATLARI)

1. Becile Kabilesi	63
2. Cüzzam Kabilesi	66
3. Eş'ar Kabilesi.....	68
3.1. Ak kabilesi.....	71
4. Ezd Kabilesi	72
4.1. Barık Kabilesi	71
4.2. Ensâr (Evs ve Hazrec Kabileleri)	77
4.3. Devs Kabilesi	82
4.4. Gassan Kabilesi	83
4.5. Huzâa Kabilesi	87
5. Has'am Kabilesi	90
6. Hemdân Kabilesi	92
7. Hevlan Kabilesi	97
8. Himyer Kabilesi	100
8.1. Kudâa Kabilesi	103
8.1.1. Cuheyne Kabilesi	106
8.1.2. Kelb Kabilesi	107
8.1.3. Mehre Kabilesi	109
8.1.4. Tenuh Kabilesi	111

8.1.5. Selih Kabilesi	112
8.1.6. Nahd Kabilesi	113
8.1.7. Beli Kabilesi	113
8.2. Hadramut Kabilesi	113
8.2.1. es-Sadef Kabilesi	114
8.2.1. Cüzzam Kabilesi	114
8.3. Sadef Kabilesi	116
9. Kehlân	116
10. Kinde Kabilesi	117
11. Lahm Kabilesi	124
12. Mezhic Kabilesi	126
12.1. Ans Kabilesi	128
12.2. Benî Haris b. Ka'b Kabilesi	129
12.3. Murâd Kabilesi	131
12.4. Neha' Kabilesi	132
12.5. Sa'du'l-Aşire Kabilesi	135
12.5.1. Zubeyd Kabilesi	135
12.5.2. Cu'fi Kabilesi	137
12.6. Sudâ Kabilesi	138
13. Tay Kabilesi	138

III. BÖLÜM

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE YEMENLİ KABİLELER

A- RİDDE OLAYLARI VE YEMENLİLER	143
1. İrtidat Olaylarının Nedenleri	143

1.1. Yalancı Peygamberler	145
1.2. Zekât Vermek İstemeyenler	146
1.3. Hz. Ebubekir Yerine Hz. Ali'yi Halife Olarak Görmek İsteyenler Veya Hz. Ebubekir'i Devlet Başkanlığı İçin Uygun Görmeyenler	147
1.4. Kabile Taassubu ve Ekonomik Nedenler	148
1.1.Yalancı Peygamberler ve Yemenli Kabileler.....	150
1.1.1. Esved el-Ansî	150
1.1.2. Tuleyha b. Huveylid el-Esedî	152
1.1.3. Müseylime b. Habip el-Hanefî	154
1.2. Yemenli Kabileler İçinde İrtidat Hareketleri	154
1.2.1. Yemenli Kabilelerin İrtidat Olaylarının Sonuç Değerlendirmesi	160
B- FETİH HAREKETLERİ VE YEMENLİLER	162
1. Fetihlerin Sebepleri	163
2. Fetihlerin Başlangıcı	165
3. Irak'ın Fethi ve Yemenli Kabileler	169
4. Suriye'nin Fethinde Yemenli Kabileler	174
5. Fetih Hareketleri Sonuç Değerlendirmesi	180
6. Kûfe ve Basra Şehirleri'nin Kuruluşu ve Yemenlilerin Konumu	182
C- HZ. OSMAN'A KARŞI İSYANDA YEMENLİ KABİLELERİN ROLÜ.....	184
1. Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi ve Yemenliler	192
2. Hz. Osman Hadisesinin Sonuç Değerlendirmesi	196
D- HZ. ALİ DÖNEMİ VE YEMENLİ KABİLELER	199
1. Hz Ali'ye Biatta Yemenlilerin Etkisi	199
2. Yemenlilerin Cemel Savaşındaki Tutum ve Rollerini	204
2.1.Cemel Savaşının Sonuç Değerlendirmesi	213

3. Sıffin Savaşı ve Yemenlilerin Savaşındaki Rolü	218
3.1. Sıffin Savaşı'nın Arka Planı	221
3.2. Sıffin Savaşı ve Yemenliler	228
3.3. Hz. Ali'nin Elinin Zayıflamasında Yemenli Liderlerin Etkisi	248
3.4. Yemenliler: Hakem Olayı'nın Baş Aktörleri	252
3.5. Hz. Ali Dönemi İlk Hâricî Hareketi ve Yemenli Kabileler	262
4. Muaviye'nin Vilayetleri Ele Geçirme Siyasetinde Yemenlilerin Rolü	273
4.1. Mısır'ın Muaviye Tarafından Ele Geçirilmesi	273
4.2. Basra'nın Ele Geçirilmesi Teşebbüsü	275
4.3. Mekke'nin Ele Geçirilmesi Girişimi	193
4.4. Busra b. Ebi Ertat'ın Yemen'i Ele Geçirme Girişimi	277

IV. BÖLÜM

YEMENLİ KABİLELERİN HARİCİLER İLE İLİŞKİSİ

1. Emeviler Döneminde Hâricî Hareketi ve Yemenli Kabileler	284
1.1. Becile Kabilesi	288
1.2. Ezd Kabilesi	289
1.2.1. Barık Kabilesi	289
1.2.2. Ensar (Evs ve Hazrec	290
1.2.3. Serat, Şenue ve Umman Ezdlileri	291
1.2.4. Huzâa Kabilesi	295
1.3. Has'am Kabilesi	296
1.4. Hemdân Kabilesi	297
1.5. Himyer Kabilesi	298

1.6. Kelb Kabilesi	298
1.7. Kinde Kabilesi	299
1.8. Lahm Kabilesi	301
1.9. Mezhic Kabilesi.....	302
1.10. Tay Kabilesi	303
2. Yemen Hâricîleri	305
3. Haricî Liderlerinin İsim Listesi ve İstatistikler	311
4. Yemenli Kabilelerin Hâricîler ile İlişkisi Sonuç Değerlendirmesi	314

V. BÖLÜM

YEMENLİ KABİLELERİN İLK Şİİ HAREKETLER İLE İLİŞKİSİ

1. Hz. Hasan Dönemi ve Yemenliler	322
2. Hucr b. Adiy'in Başkaldırısı ve Yemenliler	331
2.1. Hucr Hareketinin Sonuç Değerlendirmesi	340
3. Müslim b. Akil'in Öldürülmesi ve Kerbela Olayında Yemenliler.....	342
3.1. Müslim b. Akil'in Öldürülmesi	342
3.1.1. Müslim b. Akil Olayının Sonuç Değerlendirmesi	347
3.2. Hz. Hüseyin, Kerbela olayı ve Yemenli Kabileler	348
3.2.1. Kerbela Olayının Sonuç Değerlendirmesi	354
4. Kerbela Olayının Bir Yansıması: Tevvâbûn Hareketi ve Yemenliler	356
4.1. Tevvâbûn Hareketinin Sonuç Değerlendirmesi	363
5. Muhtar es-Sakâfi Hareketi ve Yemenli Kabileler	365
5.1. Muhtar es-Sakâfi Hareketinin Sonuç Değerlendirmesi	382
SONUÇ	388
KAYNAKÇA	399

ÖZET.....	410
ABSTRACT.....	411
EKLER.....	412
Ek 1: Arap Kabilelerin Yerleşim Yerleri.....	412
Ek 2: İrtidat Eden Arap Kabileleri Harita Üzerindeki Yerleri.....	418
Ek 3: Yemenli Kabilelerin Soy Ağacı (Şecere Tablosu).....	419

ÖNSÖZ

İslâm tarihinin ilk dönemlerindeki gelişmeleri sağlıklı bir zeminde değerlendirebilmek için olayların gelişim seyrinde kabile faktörü ve yerinin tespit edilmesi gerekir. Gerek bedevî gerekse hadârî olsun İslâm öncesi ve sonrası Arap toplumunda kabile, toplumun en temel yapı taşı olmuştur. İslâm dini kabile asabiyetini yok etmek için bir takım tedbirler almasına rağmen tam anlamıyla başarılı olamadı. Hz. Peygamber döneminde minimize edilen kabile taassubu O'nun vefatı ile birlikte ilk halifenin seçildiği Benî Saide'nin sakifesinde tekrar gün yüzüne çıktı. Dolayısıyla “kabile olgusu” İslâmî ilk dönemden günümüze kadar Arap-İslâm toplumunun gelişim, değişim ve dönüşmesinde özne olma hüviyetini korumuştur. Tarihi süreç içinde meydana gelen birçok siyasî olayın arka-planında “kabile faktörünün parmak izini” veya bizatihi “kabilenin kendisini” bulmak mümkündür. Hicrî birinci asırdaki siyasî gelişmelerde de kabile faktörünün etkili olması ve “Yemenli kabilelerin” birinci asırda meydana gelen dinî-siyasî oluşumlardaki rolü üzerine müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bizleri “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlardaki Rolü” başlıklı çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

İslâm tarihçileri Arapların Adnânîler ve Kâhtânîler olmak üzere iki atadan türedikleri kanaatindedirler. Tezimize konu olan Kahtânîler MÖ 1.500- 2.000 yıllarından beri tarih sahnesine çıkarak Yemen'de Main, Katabân, Sebe, Evsaniler ve Himyerliler gibi irili-ufaklı devletler kurmuşlardır. İslâm'ın doğuşundan yaklaşık bir asır önce Yemen merkezli kurulan son devlet olan Himyerliler ortadan kaldırılmış, Yemen önce Habeşlilerin sonra da İranlıların istilasına uğramıştı. İslâmiyet'ten önce Yemen'den çıkıp Suriye ve Irak'a yerleşen Gassânîler ve Lahmîler Gassân ve Hîre devletini

kurmuşlardır. Yemen Hz. Muhammed (as) döneminde özellikle Hicrî 9-10. yıllarda İslâmlaştı. Atalarının kurduğu krallık ve medeniyetlerle övünen Kahtânîler Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde fetih hareketlerine paralel olarak Irak, Suriye ve Mısır'a yerleştiler. Hicrî birinci asırdaki siyasî gelişmelerde en az Adnanîler kadar rol alan Kahtânîler, Hz. Peygamberin, Hulefâ-i Râşidîn'in ve Emevîler'in Kureys'ten (Mudar-Adnanî) olması nedeniyle Adnânîlerin gölgesinde kaldıkları söylenebilir.

İslâm tarihçilerinin bir kısmı kabileleri değerlendirirken olaylara çok kategorik yaklaşarak bütün Yemenlileri Hz. Ali taraftarı, Rebia ve Temim'i Hâricî taraftarı vb göstermek suretiyle toptancı yaklaşımlar sergileyebilmişlerdir. Araştırmamız sonucunda değil Kahtanî, Mudar veya Rebia gibi büyük kabile gruplarının Becile, Has'am gibi bir kabileyi hatta bunların alt kollarını dahi tek bir dinî-siyasî merkezin tarafı veya muhalifi gibi göstermenin çok zor olduğunu gördük. Aynı şekilde İslâm fütühâtı ile birlikte siyasî etkinliğini artıran Yemenli kabilelerin herhangi bir siyasî hareket, mezhep veya odağa taraftar veya muhalif olmasının tek bir nedene bağlı olmadığını gördük.

Kabilelerin herhangi bir siyasî-dinî oluşuma taraftar olmasının coğrafi, ekonomik, dînî, sosyal ve kültürel birçok nedeni vardır. Araştırmamız, İslâm tarihini kabile ekseninde ele alıp kabileleri siyasî olarak konumlandırırken toptancı bir yaklaşımın yanlışlığını gün yüzüne çıkarması bakımından önemlidir.

Tarihsel olayları yalnızca tek bir sebep ve etkene dayandırmak, bu olayların kompleks yapıları ile bağdaşmaz. Bu nedenle çalışmamızda Hicrî birinci asırda meydana gelen her olayın arka planında sadece kabile faktörü varmış gibi bir yaklaşım içerisine girmedik. Siyasî, dinî ve mezhebî olayların arkasında çoğu zaman birden fazla sebep bulmak mümkündür ve bu sebeplerden bazıları, diğerlerine göre daha önemli olabilir. Aynı

şekilde tarihsel süreç içerisinde cereyan eden toplumsal, siyasî ve dinî hareketler, bir ayın veya yılın ürünü olmayıp uzun tarihsel bir arka plana sahip olduğu bir gerçektir. Bu arka plan coğrafyanın kabileyi bir yere mahkûm etmesi, kabile asabiyeti, bazen kabileler arası tarihsel düşmanlık veya ittifaklar, kimi zaman dinî / akidevi sebepler çoğu zaman da ekonomik sebepler olarak tezahür etmiştir. Çalışmamızda yeri ve zamanı geldikçe bu etkenlere işaret edilmiştir. Çalışmamız Yemenli kabilelerin askerî ve idarî kadrolarda çok etkin roller aldıklarını gözler önüne sermek suretiyle -genel kanının aksine- Yemenli kabilelerin birinci asırdaki siyasî gelişmelerde çok etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca İslâm'da yasaklanan kabile asabiyetinin bazen dinî, bazen de ekonomik bir görünüm altında kendisini gösterdiğini gördük.

Çalışmamız “Giriş” ve beş bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde; “İslâm’ın Doğuşundan Önce Yemen” ele alınmıştır. Bu bölümde kısaca Arap soyları, Yemen coğrafyası, Yemen’de kurulan medeniyetler ile Yemen’in Habeş ve İran işgaline uğraması anlatılmaktadır. İkinci bölümde; Yemenli büyük kabilelerin tek tek nesepleri, önemli alt kolları, cahiliye dönemindeki dinleri, diğer kabileler ile –varsa- ittifak ve savaşları, kabileler arası ilişkiler, kabilelerin İslâmlaşma süreçleri ve fetihlerle birlikte Yemen’den çıkışı ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, Yemenli kabilelerin dört halife dönemindeki siyasî etkinlikleri ele alınmaktadır. Ridde olayları, fetih hareketleri, Basra ve Kûfe şehirlerinin kuruluşu, Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarında Yemenlilerin faaliyetleri ve Hz. Ali dönemindeki siyasî olaylarda Yemenli kabilelerin rolü incelenmiştir. Hâricîlik ve ilk Şîliğin çıkış süreci olması ve bu dönemin sonraki birçok siyasî-dîni hadiseye beşiklik etmesi hasebiyle Hz. Ali dönemi kabile bağlamında çok daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Cemel savaşı, Sıffin savaşı, Tahkim olayı, Hâricîlerin ortaya çıkışı ve bu olayların her birinde Yemenli kabilelerin faaliyetleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde; Hicrî birinci asırdaki Hâricî hareketleri içinde Yemenli

kabilelerin taraftarlık veya muhalefet anlamında rollerine değinilmiştir. Ayrıca Hâricîler-Yemenliler ilişkisi bağlamında istatistiki veriler çıkartılarak olay somutlaştırılmıştır. Beşinci bölümde ise; Emeviler dönemi ilk Şîî hareketleri olarak nitelendirebileceğimiz olaylarda Yemenli kabilelerin oynadığı roller irdelenmiştir. Bu bağlamda Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmesi, Müslim b. Akil olayı, Hz. Hüseyin'in başkaldırısı ve Kerbela olayı, Tevvâbûn hareketi ve Muhtar es-Sakafî olayları gibi ilk Şîî nüvelerinin oluşumu bakımından “sembol olan olaylar” kronolojik olarak ele alınmıştır. Kabilelerin siyasî tercihlerinde etkili olan faktörler tarihi rivayetler çerçevesinde yorumlanmıştır. Tarihi olaylar ele alınırken tezimizin tarihi rivayetler deposuna dönüşmemesine dikkat edilerek Yemenli kabilelerin bu olaylardaki rolü sebep- sonuç ilişkisi üzerinden irdelenmiştir.

Gerek konu tespitinde gerekse de çalışma süresi boyunca kendisinden çok istifade ettiğim, pek çok noktada ise tavsiye ve yardımlarını gördüğüm, gayretlerini esirgemeyen tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. İrfan AYACAN'a, bütün hocalarıma ve emeği geçen herkese şükranlarımı arz ederim.

Veysi TURUN

14.02.2019

HAKKÂRİ

KISALTMALAR

as	: Aleyhi's-Selâm
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde/ makale
Ank.	: Ankara
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
AÜİLF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Bkz.	: Bakınız
b.	: bin/ ibn
bnt.	: Binti / Kızı
C.	: Cilt
Hz.	: Hazreti
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Doğ.	: Doğumu
Der.	: Dergi
haz.	: Hazırlayan
İ.F.	: İlahiyat Fakültesi
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
Mak.	: Makale
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı

MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MÜİV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı
Krş.	: Karşılaştırmız/ Karışık olarak
s.	: Sahife
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfa sayısı/ sayfa aralığı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc.	: Tercüme eden/ çeviren
Thk.	: Tahkik eden
tsiz	: Tarihsiz
v.	: Vefat tarihi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı, ve diğerleri
vs.	: ve saire
Yay.	: Yayınları/ yayınlayan

GİRİŞ

A- KABİLE VE ASABİYET KAVRAMLARI

İslâm dini bir yandan tevhid ve adaleti tesis ederek mensuplarının dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaya çalışırken diğer yandan adalet ilkesinin icrasını toplumsal düzlemde zorlaştıracak olan kabile sistemi üzerine kurulu soy bağına dayalı sosyal düzenden, hukuka dayalı devlet düzenine geçiş için önlemler almıştır. Kabilecilik ile mücadelenin ilk adımı olarak Kur’ân-ı Kerim “bütün müminlerin kardeş olduğunu”¹ ilan ederek cahiliye Araplarında yaygın olduğu şekliyle üstünlük ölçütünün “kabile,” “soy bağı/ asabiyet” olmadığını ısrarla vurgulamıştır. İslâm, üstünlüğün kriteri olarak “takva”yı² (Allah’a karşı sorumluluk bilinci) ön plana çıkararak yeryüzünde iyiliğin hâkim olması için insanlara yepyeni bir perspektif sunmuştur. Hayatı boyunca kabile asabiyetine karşı mücadele eden Hz. Peygamber son olarak Vedâ Haccı’nda üstünlüğün soy ve sop ile olmadığını belirterek³ ırkçılığı ve kabileciliği kesinlikle yasaklamıştır.

Kabile en geniş anlamda aynı soya mensup aileler topluluğu, boy veya aşiret demektir. en-Nuveyrî kabileyi, “ortak ata ve nesep bağı ile birbirine bağlı insanlar topluluğu”⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Arapça’da “kabl” kökünden gelen kabîle, kafatasını oluşturan ve karşılıklı duran dört kemikten her birinin adıdır. İnsan topluluklarını meydana getiren

¹ Hucurat, 49/10.

² Hucûrât, 49/13; Bakara, 2/66, 197, 237; Maide, 5/2, 8; Tevbe, 9/36, 44, 108, 123; Hud, 11/49, Yusuf, 12/57; Ra’d, 13/35; Hicr, 15/45, Nahl, 16/30, 31.

³ İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî (v. 368), *el-İkdu’l-Ferîd*, Thk. Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, 1428/ 2008, III, 328.

⁴ en-Nuveyrî; Şihabu’d-Din Ahmed b. Abdulvehhab, *Nihayetu’l-Ereb fi Fununi’l-Edeb*, Kahire: Daru’l-Mısriyye, 1342, II, 284.

alt kümeleri insan vücudunun bazı organlarına benzeterek adlandırma anlayışından hareketle, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna kabile ismi verilmiştir.⁵ İbnu'l-Kelbî kabile ile ilgili kavramları büyükten küçüğe doğru Şa'b, Kabile, Ammâre, Batn, Fahz, Aşiret ve Fasile şeklinde sıralamıştır.⁶ Benî Adnân ve Kahtân Şa'b, Mudar ve Rebia Kabile, Kinâne ve Kureyş Ammare, Benî Ümeyye, Benî Hâşim ve Mahzum Batn, Benî Abdulmuttalib Fahz ve Benî Abbas ve Benî Abdulmuttalib Fasile şeklinde gruplandırılabilir.⁷ Bu sınıflandırmaya rağmen Arap toplumunu oluşturan en önemli yapı taşı "kabile"dir. Kabile cahiliye Araplarının bireysel ve toplumsal yaşamını kapsayan, ilişkileri düzenleyen en önemli siyasî, ictimâî birimdir. Kabile, sadece bir ruh veya zihniyet değildir. Bunları da oluşturan sosyal bir yapıdır. Araplar kabileler içinde teşkilatlanmışlardır. Sosyal güç, sosyal hiyerarşi hep kabile kavramına bağlıdır. Onlarda "kabilem güçlü ise ben de güçlüyüm" anlayışı⁸ hâkim idi.

Arapların neseplerine son derece düşkün olması ve sosyal ilişkilerin soy bağı üzerinde gerçekleşmesi kabile asabiyetini doğurmuştu. Asabiyet, en geniş anlamıyla aralarında kan yakınlığı bulunan bir topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlike durumunda onları karşı koymaya sevk eden veya başka bir topluluk üzerine saldırı halinde bütün aile üyelerinin tereddütsüz harekete geçmesini sağlayan birlik ve

⁵ Avcı, Casim, Şentürk, Recep, "Kabile", *DİA*, Ankara, 2001, c. XXIV, s. 30.

⁶ İbn Abdırabbih, *el-İkd*, III, 272.

⁷ Zeydan, Corci, *Târîh-i Temeddün-i İslâm*, Farsça'ya trc. Kâzımî Halhâlî, Tahran: Dünyây-ı Kitâb, II. Baskı, 1395, II, 445.

⁸ Akyol, Taha, *Hâricîlik ve Şia İslâm'da Devrimciliğin Sosyolojik Kaynakları*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1988, 24.

dayanışma ruhu olarak tarif edilir.⁹ Asabiyet duygusu Arapların tek çatı altında birleşmesinin önündeki en büyük engel idi. Bu nedenle Resulullah (as) kan bağına dayalı asabiyeti ortadan kaldırıp ortak inancı paylaşan kişileri –cinsiyeti, milliyeti, ırkı, kabilesi ve sosyal statüsü ne olursa olsun- kardeş ilan etmiştir. Bu meyanda Müslümanların kardeş olduğunu, pratiği ile en güzel şekilde uygulayan Hz. Peygamber’in (as) söylediği onlarca hadisten biri şu şekildedir: “Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken veya asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü cahiliye ölümüdür.”¹⁰

İbn Manzûr asabiyet kavramını “zalim olsun mazlum olsun asabesine (akraba) yardım etmek ve akrabalarının tarafını tutmak” şeklinde tanımlarken;¹¹ başka yerde asabiyet “akraba olan kişilerin birbirlerinin menfaatini koruması” şeklinde tanımlanmıştır.¹² Cemaat ve topluluk anlamına gelen “asabe” mutlak bir cemaat veya topluluğu ifade etmemektedir. Asabe “kişinin kendisinden ayrılmayan akrabalarından” meydana gelir.¹³ Birliktelik ve ayrılmazlık asabenin varlığı için zorunlu olan iki unsurdur. Asabe modern çağda belli bir amaç için bir araya gelen; hedefine vardığından sonra dağılan sendika, dernek, parti, cemaat vb Hâricî nedenlerle teşekkül etmiş bir topluluk gibi değildir.

⁹ Çağrı, Mustafa, “Asabiyet” *DİA*, Ankara, 1991, c. III, s. 455; Apak, Adem, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, İstanbul, 2017, ss., 77-91.

¹⁰ Müslim, İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî, *el-Cami'u's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yay., 1992, İmâre, 57; İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Yezid, *Sünen-i İbn Mâce*, İstanbul: Çağrı Yay., 1992, Fiten, 7; en-Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, İstanbul: Çağrı Yay., 1992; Tahrîm, 28.

¹¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem el-İfrikî, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sâdr, I. Baskı, tsiz, I, 602.

¹² en-Neccâr, Muhammed vd., *el-Mu'cemu'l-Vesît*, Kahire: Daru'd-Da've, t.siz, II, 604.

¹³ Cabirî, Muhammed Abid, *İbn Haldun Düşüncesi Asabiyet ve Devlet*, Trc. Muhammed Çelik, İstanbul: Mana Yay., I. Baskı, 2018, 208.

Asabe dışsal etkenlerle değil iç dinamiklerle oluşan örgütlü bir yapıdır. Tanımlardan anlaşıldığı gibi kendi akrabalarının/kabilesinin tarafını tutma ve haklı haksız olmasına bakılmaksızın “öteki” olarak belirlenen dış düşmana karşı güç birliği etmek asabiyetin en belirgin özelliğidir.

İrili ufaklı bütün Arap kabileleri arasında var olan kabile asabiyetinin en şiddetlisinin projeksiyon büyütülünce Adnanîler ve Kahtânîler arasında olduğu görülmektedir. İbn Hazm, Adnânîlerin Kureyş kabilesi, halifeler ve Peygamberle övündüğünü; buna mukabil Kahtânîlerin ise - Ezd'den olması hasebiyle- Ensâr, Tebabia (Himyer hükümdarları), Kinde kralları ve Lahm kralları ile övündüklerini belirtmektedir. Her kabile rakibine karşı üstünlük sağlamak için tarihi olaylardan ve şiirlerden destek alıyordu.¹⁴ Hz. Peygamber döneminde üstü küllenmiş kabile asabiyeti İslâmî dönemde O'nun vefatı müteakip halifelik seçimi sırasında ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer ve Ebubekir'in Ensâr'a karşı kazandığı zafer olarak nitelendirebileceğimiz Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi olayı makro planda ise Adnanîlerin Kahtânîlere karşı zaferi olarak nitelendirilebilir. Adnanîler Kahtânîler için “öteki” olma hüviyetlerini asla kaybetmemişlerdir.

Arap kabileleri -özellikle Kahtânîler- “İslâm'a girmek” ile “Kureyş'in boyunduruğunun altına girme”nin bir tutulmamasını istiyordu.¹⁵ Bu nedenle fırsat buldukça isyan

¹⁴ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endülüsî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye, 2003/1424, II, 488.

¹⁵ Seyf b. Ömer el-Esedî et-Temimî (v. 180), *el-Fitnetu ve Vak'atu'l-Cemel*, Thk. Ahmet Ratib Armûş, Daru'n-Nefâis, VII. Baskı, 1993 – 1413, 37. (Hz. Osman döneminde el-Eşter ile birlikte Şam'a sürülen kabile reisleri ile Muaviye arasındaki konuşmada Kureyş karşıtlığı bariz bir şekilde kendini dışa vurmuştur. Muaviye Arapların Kureyş vasıtası ile tarih sahnesine çıkıp İran ve Bizanslıları yendiğini

etmişlerdir. Ridde olaylarında Kureyş'e karşı başkaldıran kimi Kahtanî kabileler, Hz. Osman'a karşı başkaldırıda en büyük rolü oynayarak hedeflerine ulaşmak istemişlerdi. Tahkim meselesinde ağırlıklarını koyan Yemenli kabileler Adnânîlere karşı kendilerini dengede tutmak istediler. Hakemlerin Yemenlilerin arzuları doğrultusunda karar almamaları Kahtânîlerin umutlarını suya düşürmekle birlikte onlar vazgeçecek değillerdi. Yemenliler duruma göre kâh m Hâricîlerin, Emeviler'in, Hz. Ali taraftarlarının, Zübeyrîlerin yanında yer alarak bazen de bizzat Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as el-Kindî gibi Yemenlilerin iktidara karşı başlattığı isyanlara -ki bu isyan Emevi iktidarını derinden sarsmıştı- katılarak kendilerini iktidara taşımak istemişlerdi. Özetle Hicrî birinci asır boyunca Kahtânîlerin Kureyş karşıtlığı kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.

Araştırmamızın kaynakları ve yöntemi konusuna geçmeden önce açıklama/ tespit sadedinde birkaç konuya işaret etmekte fayda görülmüştür:

İbn Haldun'un "coğrafya kaderdir" şeklinde özetlenebilecek tesbitinin¹⁶ işaret ettiği gerçeklik kabilelerin dinî- siyasî tutum ve davranışlarının tespitinde yolumuzu aydınlatıcı bir mahiyet arz etmektedir. Coğrafya ve iklimin insanın fizyolojisi ve karakteri üzerindeki etkisi başka bir araştırmanın konusu olup kast edilen bu değildir. Araştırmamız boyunca kabilenin yerleştiği ve üzerinde bulunduğu coğrafyanın kabilelerin siyasî tarafını seçmesinde etkili olan en önemli faktörlerden biri olduğunu gördük. İleride görüleceği üzere fetihler esnasında neredeyse bütün Yemenli kabileler

savunurken; kabile reisleri Kureyş'in sayıca kalabalık olmadığını, cahiliye döneminde de kayda değer bir başarıya imza atmadığını ileri sürmüşlerdir.)

¹⁶ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (v.808), *Mukaddime*, Trc. Süleyman Uludağ, Ankara: Dergâh Yay., 2009, 211-219.

Irak fetihleri yerine Suriye fetihlerine katılmak istemişlerdi. Yemenliler İran yerine Rumlar ile savaşmak istiyorlardı. Yemenlilerin bu tutumunda İranlıların son 50 yıldır Yemen'i işgal etmesi ve İranlıların Yemenli kabileler üzerindeki karizmatik etkisinin etkili olduğu söylenebilir. Ancak Hz. Ömer Yemenlileri -onların isteğinin aksine- daha çok Irak fetihlerine yönlendirmiştir. Fetihlerle birlikte Tay, Hemdân, Mezhic, Barık, Kinde ve Ezd gibi kabileler büyük oranda Irak'a yerleşirken Himyer ve Eş'ar'ın ana gövdesi, Kinde, Has'am, Becile kabilelerinin yaklaşık üçte biri Suriye'ye yerleşmişti. Ak, Cüzam, Lahm, Gassan, Kudâa ve kolları (Kelb, Selih vs) fetihlerden çok önce Suriye'ye yerleşen Yemenli kabilelerdir.

İstisnalar hariç coğrafyanın bu kabilelerin siyasî tutumunu ipotek altına aldığı söylenebilir. Suriye'deki Yemenliler genel olarak Muaviye ve Emeviler'in yanında dururken, Irak'taki Yemenlilerin Emevi muhaliflerinin yanında durduğunu (Hâricî, İlk Şîi vs) söylenebilir. Irak'a yerleşen Yemenliler Suriye'ye, Suriye'dekiler Irak'a yerleşseydi muhtemelen durum tam tersi olurdu. Veyahut Hz. Ali Suriye'yi merkez seçseydi buna karşılık Emeviler Irak'ı merkez seçseydi Suriyelilerin Hz. Ali tarafında Iraklıların Emeviler tarafında yer aldığını göreceğimiz kanaatini taşıyoruz. Bu tespit kabilelerin taraf olduğu siyasî yapıyı haklı, düşmanını haksız görmesinden ziyade coğrafi olarak kendisinden bağımsız hareket edemeyeceği siyasî odakların çıkarı ile kendi çıkarılarının örtüşmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Özellikle Emevi tarafını tutan Yemenli kabileler için bunu söylemek daha da mümkündür.

Diğer bir husus, "Arap kabile sistemini" günümüzdeki "modern ulus devletlere" benzetmeyi bir öneri olarak araştırmacıların dikkatine sunmak istiyoruz. Hicrî birinci asır boyunca kabilelerin siyasî tutumlarını analiz ederken o dönemin "kabile"sini çağımızdaki "modern ulus devletlere" benzettiğimiz takdirde tarihi olayların analizinin

çok daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Kabileler bir devletin teşekkülü için şart olan “insan kaynağı / vatandaş” ve “toprak parçasına” sahip idi. Elbette kabile sisteminin günümüz devlet organları gibi tamamen kurumsallaştığı iddiasında değiliz. Ancak kabile sistemini, mikro ölçekte birçok konuda günümüz devlet sistemi ile özdeşleştirebiliriz. Yönetimde veraset yolunu kabul etmeyen Arap kabileleri yaşlı kişilerden oluşan bir meclis tarafından yönetilirdi.¹⁷ Dolayısıyla Arap kabileleri arasında veliahtlık sistemi şeklinde işleyen bir sistem yoktu.¹⁸ Kabileyi yöneten lider(ler) kabileyi her açıdan daha ileri taşımak zorunda idiler. Kabilenin âli menfaatlerini birkaç adım öteye taşımakta başarısız olan kabile reisi yerini başka bir lidere bırakmak zorunda idi. Liderin geleceğinin, kabilenin geleceğine bağlandığı sistemde bekâ sorunu yaşayan kabile liderinin yerinde durması düşünülemezdi. Bu açıdan kabile reisi seçilirken sadece irsiyete bakılmaz, kabileyi sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan daha ileriye taşıyabilecek kabile reislerinin seçilmesine dikkat edilirdi. Bunun bilincinde olan kabile reisi kabilenin menfaatini her şeyin üstünde tutardı. Söz konusu olan kabilenin âli menfaati ve geleceği ise gerisi teferruat idi.

Günümüz insanı nasıl ki kendisini vatandaşı olduğu devlet ile özdeşleştiriyorsa o dönemde de kişi kendisini mensubu olduğu kabile ile özdeşleştiriyordu. Kabile onun için her şeydi. Kabilenin geleceği ferdin geleceğinden öncelikli idi. Birey ancak kabilenin sosyal ve ekonomik bünyesinde kendisine yer bulabiliyordu. Kabilesi olmayan veya kabilesinden dışlanan kişinin durumu günümüzde vatandaşlıktan ihraç edilmiş, mülteci durumuna düşmüş birisinin durumundan daha kötü idi. Kabileden ihraç edilmek intihar ile eşdeğerdi. Kabileden dışlanan kişi başka bir kabile ile anlaşmak

¹⁷ Ergin, Murat, *Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa: 2000, 15; Zeydan, a.g.e., I, 76

¹⁸ Özkan, Mustafa, *Dört Halife Dönemi -Siyasi, Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat-*, Ankara: Fecr Yay., 2017, 15

(halif), onun şemsiyesi altına girmek zorunda idi ki sosyal yaşamını sürdürebilsin. Bu durum günümüzde “mülteci” durumuna düşmüş birine başka bir devletin “sığınma hakkı” vermesine benzetilebilir. Modern insan için aidiyet duygusu ile bağlandığı devlet hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Savaşlar, siyasî ve ekonomik nedenlerle Batıya göç esnasında her gün haberlerini okuduğumuz, binlercesinin denizlerde boğulduğu, kurtulanların ise insan yerine konulmadığı, zor şartlarda yaşayan mültecilerin durumunu düşününce devletin modern insan için arzettiği önem daha iyi anlaşılacaktır. İşte târihî süreç içinde kabile olgusu bir Arap için aynı anlamı ifade ediyordu.

“Kabile - ulus devlet benzetmesi” bizlere birçok tarihî olayı daha basit bir şekilde analiz etme olanağı sağlayacaktır. Günümüzde uluslararası ilişkilerde benimsenen 19’ncü yüzyıl İngiliz Başbakanlarından Lord Palmerstone’a ait “İngiltere’nin (devletlerin) sürekli dost ve düşmanları yoktur, çıkarları vardır”¹⁹ düsturudur. Devletler çıkarları için “dost ve düşman” tanımlarını sık sık güncellemekte ve değiştirmektedirler. Vatandaşlar, devletin çıkarınının herşeyden önce geldiğine inandırıldığı için siyasîlerin âni politik manevra ve siyaset değişikliklerini -devletin ulusal çıkarı için daha iyidir diye- hoşgörü ile karşılamaktadırlar. O dönemin kabilelerinin ani tavır değişikliğini, dost- düşman, savaş-barış tanımlamalarında yaşanan âni ve hızlı değişiklikler bu zeminde okunmalıdır. Aksi takdirde çoğu kabile reisi olan 55 kişinin Hz. Hüseyin’i Kûfe’ye çağırması, akabinde de kabilelerin Hz. Hüseyin’e sırtlarını dönüp ona karşı sağır ve kör kesilmeleri anlaşılabilir. Ulus devletlerde nasıl ki devletin yüksek menfaatleri her şeyin üstünde ise devletin çıkarı ve bekası için çoğu zaman uluslararası normlar, vicdanî ve hukuki kurallar pas geçiliyorsa o dönemin kabile reisleri de kendi bekâları ile kabilenin bekasını bir tutarak hukuki, insanî ve vicdanî normları bypas etmişlerdir. Bunu

¹⁹ <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/aktuel/idris-kardas/2018/10/15/mutlak-muttetik-de-yoktur>

yaparken örtük bir şekilde “kabile lideri ve kabilenin çıkarı her şeyin üstündedir” düsturunun arkasına sığınmışlardır.

Hicrî birinci asırda meydana gelen olaylar değerlendirilirken Arap toplumunun fetihler öncesi durumu ile fetihlerden sonraki durumunun karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmesi gerekir. İslâmi dönem öncesinde çölde fakir, göçebe, sade ve ekonomik açıdan kıt imkânlarla mütevazi bir hayat sürdüren Arap kabileleri fetihlerle birlikte sınıf atladı. Bin yıllık İran imparatorluğunun ekonomik, siyasî ve kültürel bakiyesi üzerine oturan kabileler, Bizans’tan Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika gibi geliri yüksek üç büyük toprak parçasını kopararak kazançlarını katlamışlardı. Fetih hareketleri kabilelerin ceplerini doldurmuş, dünyaya olan ihtiraslarını artırmış, karakterlerinde değişiklik meydana getirmişti. “Paranın karakter üzerinde meydana getirdiği tahripkâr etkinin” iyi incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Cömertlik, ahde vefâ, kanaatkârlık ve fedakârlık gibi hasletler çöl şartlarında yaşayan Arapların temel özellikleri iken onların yaşadığı toplumsal değişme bunların hepsini tersyüz etmişti. Arap kabileleri fetihlerle birlikte yüksek bir hayat standardı yakaladılar. Müreffeh hayat standardının devam etmesi için konjunktüre göre temel değerlerinden taviz vermeleri gerekirdi. Günümüz orta sınıfını teşkil eden toplum ile karşılaştırıldığında o dönemin olayları daha rahat anlaşılacaktır. Son üç asırdır değişik yerlerde meydana gelen siyasî olaylar, savaşlar, toplumsal değişim, dönüşüm ve devrimlerin altında orta sınıfın imzası vardır. Aydınlanma çağında başlayan sömürge faaliyetleri ile yüzyıllarca yüksek bir hayat standardı yakalayan Batı toplumu bu standartları düşürmemek adına günümüzde bile kamufle edilmiş sömürü araçları ile dünyayı sömürmeye devam etmektedir. Tarihî olaylara bakıldığında iktidarları en çok zor durumda bırakan toplumsal kesim orta sınıftır. Fetihlerle oluşan Iraklı üst ve orta sınıfın Hz. Ali taraftarlarına yaptıkları onlarca ihaneti bu şekilde değerlendirmek gerekir. Yemenli olsun Adnanî olsun müreffeh bir

hayat seviyesi yakalayan kabileler yakaladıkları hayat standardını kaybetmemek için genellikle güç ve güçlünden yana tavır koymuşlardır. Onları bunu yapmaya sevk eden en önemli etken ise “eldekini kaybetme korkusu”dur. Elde ettiği ekonomik kazanımları koruma içgüdüsü kabilelerin siyasî tercihlerini belirlemiştir. Böyle bir ortamda kabile için haklı-haksız değerlendirmeleri ikinci planda kalmaktadır. Esas olan kabilenin geleceğini ekonomik olarak garanti altına almasıdır.

B- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1- Araştırmamızın konusu “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlardaki Rolü"dür. Bu nedenle araştırmamızda İslâm'ın ilk asrı göz önünde bulundurularak konu sınırlandırılmıştır.

2- Birinci bölümde “İslâm'ın doğuşundan önce Yemen” konusu ele alınmıştır. Bunu yapmaktaki amacımız Yemen'in büyük fotoğrafını çekerek olaylar arasındaki ilişkiyi gün yüzüne çıkarmaktır. İslâm öncesi Yemen'in siyasî tarihi -bazen- Yemenlilerin İslâmlaşmadan sonraki dinî ve siyasî tercihlerine etki etmesi açısından önemlidir. Bu bölümde detaylara girilmemiş, olaylar arasındaki insicam bozulmadan konu ele alınmıştır.

3- Araştırma sürecinde Kahtânî kabilelerin fazlalığına paralel olarak konu kapsamının çok geniş olduğunu müşahade ettik. Üzerinde çalıştığımız konu alanında kapsamı itibariyle on adet kapsamlı doktora tez çalışması yapılabilir. Bu nedenle Yemenli kabilelerin Zübeyrîler ile ilişkisi, Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as el-Kindî isyanında Yemenliler, Kays- Kelb çatışmasında Yemenliler, Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethinde Yemenliler gibi konular kapsam dışında tutulmuştur.

- 4- Yemenlilerin ilk Şî hareketler olarak nitelendirilebilecek siyasî olaylarla ilişkisi Hucr b. Adiy isyanından itibaren ele alınarak Hicrî 67 senesinde son bulan Muhtar es-Sakaffî olayı ile sonlandırılmıştır.
- 5- Yemenli kabilelerin Hâricî hareketi ile ilişkisi Hicrî birinci asrın tamamı esas alınmıştır.
- 6- Tez hazırlama sürecinde mümkün mertebe ilk ana kaynaklardan yararlanılmıştır. Ancak yeri ve zamanı geldikçe çağdaş araştırmacıların ve akademisyenlerin eserlerinden de yararlanılmıştır.
- 7- Siyasî olaylar arasındaki sebep- sonuç ilişkisi irdelenirken kaynak çeşitliliğinin fazla tutulmasına dikkat edilmiştir. Konumuz ile ilgili İslâm tarihinin muteber kaynaklarının hemen hepsinden yararlanılmıştır. Kaynaklar arası çelişki olduğu durumlarda dipnotlarda buna işaret edilerek tercihimiz gerekçesi ile birlikte verilmiştir.
- 8- İlgili araştırmacıların rahat ulaşabilmesi amacıyla kaynaklar ile ilgili bilgiler detaylandırılmıştır. Yazar, kitap adı, cilt, sayfa no, kaçınıcı baskı olduğu, yayın evi, hangi tarihte ve nerede basıldığı gibi bilgiler verilmiştir.
- 9- Çalışmamızda tarafsız kalarak herhangi bir kabilenin lehinde veya aleyhinde fikir beyan etmekten kaçınılmıştır. Kabilenin siyasî tercihlerinde rol alan faktörler bir bütün olarak değerlendirilerek objektiflik ilkesine uyulmuştur.
- 10- Öne sürülen görüş ve düşünceler tarihi kayıtlarla desteklenerek sağlıklı bir zeminde ele alınmaya çalışılmıştır.
- 11- Tezimizde değişik olaylarda Yemenli kabilelerin rolünü ele alırken istatistiki veriler çıkarılmaya çalışılmıştır. Sağlıklı istatikselsel verilerin çıkarılması için birinci elden birçok kaynak karşılaştırılmıştır. İstatistikler komutan veya lider adlarından hareketle çıkarılmıştır. Bunu yaparken birinci asırda her kabilenin kendi reisinin başkanlığında savaştığı gerçeğinden hareket ettik. Elbette bu istatistiklerin % 100 doğru olduğu

iddiasında değiliz. Ancak ortaya çıkarılan istatistikler Yemenli kabilelerin dinî- siyasî oluşumlardaki rolleri hakkında bize gerçeğe yakın bilgiler sunacaktır.

12- Kabile şecerelerinin soy ağacı çıkarılarak Kahtânî kabilelerin çoğalma ve kollara ayrılma şekli şema üzerinde gösterildi. Şemada soy bakımından bir birine yakın olan akraba kabileleri tespit etmek mümkündür. Şema yararlandığımız ensâb kaynakları esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak bazı kaynakların atladığı kişiler kaynakların geneli göz önünde bulundurularak tam olarak verilmeye çalışılmıştır.

13- İslam'ın doğuşu esnasında kabilelerin yerleşik olduğu bölgeler harita üzerinden verilerek görsel açıdan tez zenginleştirilmiştir.

14- Araştırmalarımızda Yemenli kabilelerin herhangi bir siyasî- dinî harekete taraf veya muhalefesinde birçok faktörün etkili olduğunu gördük. Kesinlikle Yemenli kabilelerin tümünün sadece Emevi, Hâricî, Ali taraftarı veya muhalifi olmadığını gördük. Mikro planda buna işaret edilerek toptancı yaklaşımlardan kaçınılmıştır.

15- Ünite sonunda veya çoğu konu başlığının altında “.... Sonuç Değerlendirmesi” incelenen konunun değerlendirilmesi yapılarak konu ile ilgili görüşlerimiz serdedilmiştir.

16- Mümkün olduğu kadar Eyyamu'l-Arab'ta geçen Arap kabileleri arasındaki savaşlara değinildi. Bunun nedeni, Cahiliye Dönemi'nde kabileler arası var olan ittifak ve çatışmalar birinci asırda başka etkenlerle birleşince (coğrafi, ekonomik, siyasî vs) kabilelerin siyasî duruşlarında etkili olmasıdır.

17- Çalışmamızda insanoğlunun tabiatının benzerlik gösterdiği gerçeği göz önünde bulunduruldu. Aslında ilk insan ile günümüz insanının temel karakteristik özelliği hemen hemen aynıdır. Çünkü aynı hamurdan yoğrulmuşuz. Çağdaş insanın dünyadan beklentisi ne ise Hicrî birinci asırdaki insanın da aynı olduğu gibi kıyamete yakın dönemdeki nesillerin tabiatı da aynı olacaktır. Bizim gibi etten kemikten oluşan Hicrî birinci asırdaki insanın iktidar, mal sevgisi, dünya hırsının aynı olduğunu esas aldığımızda siyasî olayları yorumlamamız çok daha kolay olacaktır.

C- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Yemenli kabilelerin birinci asır siyasî oluşumlardaki rolü üzerine yazılmış müstakil eser olmamakla birlikte konu çerçevesinde yararlanabileceğimiz büyük bir küllüyat vardır. Dolayısıyla araştırmamızda yararlanabileceğimiz yığınla ensâb, tabakât, futûh, siyer, meğâzi, tarih ve coğrafya alanında yazılmış birinci el kaynaklar ile modern araştırmalardan yararlanma imkânına sahip olduk.

1. Genel Tarih Kitapları

Hz. Âdem'in yaratılışından kitabın yazıldığı döneme kadar olayları kronolojik bir üslup ile ele alan İslâm Tarihi Kaynakları araştırmamız boyunca en çok müracaat ettiğimiz eserlerdir. Bu bağlamda en çok et-Taberî'nin *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk / Tarihu't-Taberî*²⁰ isimli eserinden yararlanılmıştır. Tarihi olayları Hicrî 300'li yıllara kadar getiren et-Taberî'nin en güzel yönü olay ile ilgili onlarca rivayeti zikrettikten sonra yorumu okuyucuya bırakmasıdır. Hadiseleri kronolojik olarak ele alması, olayların toplumsal ve ekonomik yönünden çok siyasî olarak ele alması Taberî'nin önemli özelliğidir. Özellikle fetih hareketlerini, Hucr b. Adiy, Hz. Hüseyin olayı ve Muhtar es-Sakafî olaylarını detaylı bir şekilde ele alması araştırmamız açısından son derece verimli olmuştur.

İbnu'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-Tarih* isimli eserindeki anlatımları Taberî'nin yaşadığı çağa kadar Taberî'nin eseriyle hemen hemen aynı olmasına rağmen; kimi konularda Taberî'nin vermediği bazı detayları vermesi nedeniyle çokça yararlandığımız

²⁰ Kaynakça kısmında eserler ile ilgili detaylara yer verildiğinden burada ayrıca zikredilmemiştir.

kaynaklardandır. Yine ed-Dineverî'nin *Ahbaru't-Tivâl* adlı eseri araştırma boyunca başucu kitaplarımız arasında olmuştur. Peygamberler tarihi, İran, Rum ve Yemen hükümdarları tarihini ele alması açısından önemli olan bu eser İslâm tarihini Hz. Ömer'in fetihleri ile başlatır. Hz. Ali ve Muaviye dönemini detaylı bir şekilde ele alır. Sasani tarihine ilgisi, İran fethini detaylı ele alması ve Muhtar es-Sakafî hareketinde mevaliye özel bir vurgu yapması onda İran milliyetçisi bir damarın göstergesi olarak ele alınabilir. el-Mes'udî'nin *Mûrûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher* isimli eseri tarihi olayların tahlilinde referans gösterdiğimiz başka bir kaynaktır. el-Mes'udî de ed-Dineverî gibi Güney Arabistan hükümdarlarına değinmiştir. Birinci asır olayları bağlamında et-Taberî'de bulunmayan bazı detaylara değinmesi olayın arkaplanını keşfetmize yardımcı olması bakımından önemli bir eserdir. el-Ya'kubî'nin *Tarihu Ya'kubi* isimli eseri diğerlerinden farklı olarak her halife döneminde meydana gelen tabîî felaketler, kıtlık, bulaşıcı hastalıklara detaylı değinmesi açısından önemlidir. Bu araştırmada Arap soyları, Eyyamu'l-Arab, Yemenli kabilelerin yerleşim yerleri, Hz. Peygamberin Yemenli temsilcileri, Hz. Osman, Ali ve Muaviye dönemindeki olaylar ile ilk Şîî hareketlerin incelenmesinde Ya'kubî'nin eserinden yararlanılmıştır. el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'r-Ridde* isimli eseri Yemenli kabilelerin irtidat olaylarındaki rolü hakkında son derece kullanışlı bilgiler sunmaktadır. Son olarak İbn Kuteybe'nin *el-İmâme ve's-Siyâse* isimli eserinden yararlandığımızı belirtelim.

2. Ensâb, Siyer, Futûh ve Tabakât Kitapları

Yemenli kabilelerin soy şecerelerini ortaya çıkarmak için araştırmamızın ikinci bölümünde en çok yararlandığımız kaynakların başında Ensâb kitapları gelir. İbn Hazm'ın *Cemheretu Ensâbi'l-Arab* isimli eseri kabilelerin şecereleri ile birlikte kabileler arası ittifak, savaş vb sosyal ve siyasî alanda bilgiler içermesi bakımından

önemlidir. İkinci bölümün yazımında Ömer Kehhâle'nin *Mu'cemu Kabâili'l-Arap el-Kadime ve'l-Hadise* isimli Arap kabileleri hakkındaki ansiklopedik eserinden çok istifade edilmiştir. İbnü'l Kelbî'nin *Cemheretu'n-Neseb*, es-Sem'anî'nin *el-Ensâb*'ı, el-Müberred'in *Nesebu Adnân ve Kahtân*, el-Kalkaşandî'nin *Nihayetu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ensabi'l-Arab* isimli eserlerinden istifade edilmiştir. Çalışmamız açısından el-Belâzurî'nin *Ensâbu'l-Eşraf*'ı büyük bir öneme haizdir. Tarihte iz bırakmış önemli kişilerin neseplerinin anlatıldığı kitap aynı zamanda bir tarih kitabı hüviyetindedir. Rivayetleri Taberî ile paralellik arz eden bu kitap en çok istifade ettiğimiz kaynaklardandır. İbn Abdirabbih'in *el-Ikdu'l-Ferîd* isimli eseri salt bir tarih veya ensab kitabı olmamakla birlikte dönemin sosyo-kültürel yapısına ışık tutması açısından bir tarih araştırmacısı için başucu kitabı niteliğindedir. Kitabın üçüncü cildinde Arap soyları ile ilgili, altıncı cildinde cahiliye dönemindeki "Eyyamu'l-Arap" ile ilgili sistemli bilgilerin olması araştırmamız için faydalı olmuştur. Araştırmamız açısından Yemen'in büyük kabilelerinden Hemdân'a mensup olan Hemdânî'nin müellifi olduğu *el-İklil*'i ayrı bir öneme haizdir.

İbn Hişâm'ın *es-Siretu'n-Nebeviyye* isimli eseri eski Yemen tarihi, Habeş ve İran istilasası alanında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. el-Vakıdî'nin *Kitabu'l-Meğazi* isimli eseri yararlanılan diğer bir kaynak eseridir.

Şîi anlayışı benimseyen İbn A'sem'in *el-Futûh* isimli eserinden Hz. Ebubekir döneminden itibaren çokça yararlanılmıştır. Kitabın en önemli özelliği olayları detaylı bir şekilde ele almasıdır. Zikri geçen umumi tarih kitaplarında bulunmayan birçok detayı İbn A'sem'in eserinin satır aralarında bulmak mümkündür. Kitap fetihler sonrası tarihi olayları Hz. Hüseyin'in şehadetine kadarki dönemi içermektedir. el-Vâkıdî'nin *Futuhu's-Şâm* isimli eseri Kabileleri fetihlere sevk eden temel saiklerden birinin

ekonomik nedenler olarak göstermesi, fetihler sonrası siyasî gelişmelerde ekonomik sebeplerin büyük rol oynadığı noktasında bizlere yardımcı olmaktadır. el-Belâzurînin *Futûhu'l-Buldân* isimli eseri Yemenli kabilelerin fetihlerdeki rolleri, fetihlerle birlikte kabilelerin dağıldığı bölgeler alanında bizlere değerli bilgiler vermektedir.

İbn-i Sa'd'ın *et-Tabakâtu'l-Kubrâ* isimli eseri sahabe ve tabiinden önemli kişilerin hayatlarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yemenli kabilelerin İslâmlaşma süreçlerini araştırırken en çok bu eserden istifade edilmiştir. Yemenli kabile reislerinin hayatını anlatırken kabilenin siyasî tarihi ile ilgili çok faydalı bilgileri bu eserde görmek mümkündür. İbnü'l-Esîr'in *Usdu'l-Ğâbe* isimli eseri yararlandığımız ana kaynaklar arasındadır.

3. Coğrafya ve Lugat Kitapları

Coğrafya ve Tarih ilimleri birbiri ile yakın ilişki içindedir. Tarihçi coğrafya bilgisi sayesinde tarihi olaylarını mekân ve zamanının sınırlarını ve olayın vuku bulma imkânını araştırabilir. Çalışmamızda el-Ya'kubî'nin *el-Buldân* isimli eserinden yararlanılmıştır. Bir kısmı günümüze ulaşmayan kitap tarih, kültür, mesafeler, Irak, Kirman, Fars, Horasan, Maverau'n-Nehr, Yemen, Hicaz, Şam, Mısır, Kuzey Afrika ve Anadolu şehirlerinin beşeri ve fiziki coğrafyası hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Araştırmamızda Yemen, Şam ve Irak ile ilgili bölümlerinden istifade edilmiştir. Yemen coğrafyası ile ilgili çok kısa ama faydalı bilgileri bu kitapta bulmak mümkündür. Yâkut el-Hamevî'nin coğrafya, tarih, biyografi ve edebiyat kaynaklarından yararlanarak te'lif ettiği *Mu'cemu'l-Buldân* isimli eserine başvurulmuştur. Eserin araştırmamız açısından önemine gelince mekân isminin geçtiği coğrafi bir bölgeyi ele alırken orada yerleşik kabilenin şeceresi, sosyo-kültürel özellikleri ve tarihi alanında önemli bilgiler

içermesidir. Antik Yemen medeniyetleri alanında uzman olarak nitelendirilebileceğimiz el-Hemdânî'nin *Sıfatu Cezireti'l-Arab* isimli eserinden çok istifade edilmiştir. Kitap Tihame, Necid, Himyer ve Sevr-i Mezhic bölgelerindeki Yemen şehirleri, Aden, San'a, Hemdân bölgesi, Yemenli kabilelerin yerleşim yerleri, Yemen pazarları, kitâbeler ve antik eserler, kale, vadi, saray ve ırmaklar ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Bazı kelime ve kavramların açıklanması sadedinde Lugat kitaplarına da başvurulmuştur. İbn Manzûr'un *Lisanu'l-Arab*'ı bu eserlerin başında gelmektedir.

4. Çağdaş Eser ve Araştırmalar

“İslâm'ın doğuşundan önce Yemen” isimli birinci bölüm ile ilgili olarak en çok Cevad Ali'nin *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* isimli eserinden yararlandık. Cevad Ali eserinde arkeolojik bilgi ve belgelerin yanısıra klasik kaynaklardan ve modern çalışmalardan yararlanmıştı. Cahiliye dönemi Güney ve Kuzey arabistan'ın siyasî ve kültürel tarihi ve kabileler ile ilgili en doyurucu eserdir. Yine Philip K. Hitti'nin *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* isimli eserinden özellikle birinci bölümün hazırlanmasında fazlası ile yararlanılmıştır. Bu eseri değerli kılan husus müellifin diğer kaynaklarda bulunmayan bazı bilgileri özet bir şekilde vermesidir. Ayrıca Mahmut Kelpetin'in *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* isimli eserini zikretmek gerekir. Kuramer yayınlarından çıkan bu eser derin bir çalışmanın ürünü olduğundan ve bilgilerin insicamlı sunuluşu yönüyle çok kıymetlidir. İranlı yazar Kerimlo'nun *Cumhuri-yi Yemen* isimli çalışmasından bilhassa Yemen coğrafyası ile ilgili bilgilerin derlenmesi esnasında yararlanılmıştır. Muhammed Süheyl Takkuş'un *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm* isimli eseri İslâm öncesi Yemen'de Kurulan medeniyetlerle ilgili özet ve doyurucu bilgiler vermesi açısından çalışmamız açısından çok faydalı olmuştur. Takkuş'un çalışması Cevad Ali'nin eserinin özeti mahiyetindedir.

İkinci bölümde Mustafa Fayda'nın *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı* isimli eserinden özellikle Yemenli kabilelerin İslâmlaşma süreçleri ile ilgili konularda istifade edilmiştir. Yemenli kabilelerin nesepleri ve sosyo-kültürel yapıları alanında Mahfuz Söylemez'in *Bedevîlik'ten Hadâriliğe Kûfe* isimli eserinden fazlası ile istifade edilmiştir. Esgar Muntazar el-Kâim'in *Nakş-ı Kabayil-i Yemeni Der Himayet Ez Ehl-i Beyt* isimli Farsça eserinden çok fazla istifade edilmiştir. Yemenli kabilelerin Şîlere (Ehl-i Beyt) olan desteğinin konu alındığı bu değerli çalışmadan birinci ve ikinci bölümde çokça yararlanılmıştır. Kısmen bizim tez konumuzla da örtüşen eserin fazla yanlı yazılmış olması, Şîliği Hz. Peygamber (as) döneminden itibaren başlatması ve sadece Hz. Ali ve çocuklarına destek veren Yemenli kabilelere yoğunlaşması, Yemenli kabilelerin Hâricîler ve Emevilerle ilişkisine değinmemesi eserin zaafları olarak değerlendirilebilir.

İrfan Aycan'ın *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan* isimli değerli çalışması Hz. Ali-Muaviye çekişmesi bağlamında Yemenli kabilelerin rolü ile ilgili değerlendirmeleri araştırmamız için son derece ufuk açıcı olmuştur. Mustafa Günâl'ın *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset* isimli eserinden Yemenli kabilelerin Hz. Ali dönemindeki etkinlikleri araştırılırken müracaat edilmiştir. Muhammed Abid Cabirî'nin kendine has üslubu ile kaleme aldığı *Arap Siyasal Akli* isimli eseri çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardandır. Hasan Onat'ın *Emeviler Devri Şî Hareketleri ve Günümüz Şîliği* isimli eserinden beşinci bölümde bolca faydalanılmıştır. Özellikle birçok bölüm veya başlık altında konu anlatıldıktan sonra konu hakkındaki özet değerlendirmelerimizi yaptığımız paragrafların başına düştüğümüz "...sonuç değerlendirmesi" şeklindeki başlıkları bu esere borçlu olduğumuzu belirtmek isteriz.

Adnan Demircan'ın *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri* adlı çalışması dördüncü bölümde en fazla yararlandığımız eserlerden biri olmuştur. Julius Wellhausen'in *İslâm'ın İlk Devrinde Dinî- Siyasî Muhalefet Partileri* isimli eseri ile W. Montgomery Watt'ın *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* isimli eserlerinden Yemenli kabilelerin ilk Şîi ve Hâricî hareketlerindeki rolleri bağlamında yararlanılmıştır. Seyyid Ali Mirvekilî'nin farsça yazdığı *Berresî-yi Kıyamhâ-yı Havâric Ber Zıdd-ı Emeviyân Ez Peydâyiş Ta Sukût* isimli yüksek lisans çalışması ile Şükrullah Hâkrend'in *İlel-i Şıkgîrî-yi Havâric* isimli Farsça eserinden istifade edilmiştir. Dördüncü bölümü oluştururken Latif el-Bekkâ'yın *Hareketu'l-Havâric*, Ahmet Muhammet Cîlî'nin *el-Havâric ve's-Şia*, Nayif Mahmud Maruf'un *el-Havâric Fi'l-Asri'l-Emevî* isimli Arap araştırmacıların eserlerinden istifade edilmiştir.

I. BÖLÜM

İSLÂM'IN DOĞUŞUNDAN ÖNCE YEMEN

1. Yemen Kelimesinin Kökeni

Yemen günümüzde iç savaştan kaynaklı olarak açlık, sefâlet ve sivil ölümleri ile gündemdeki yerini korumaktadır. Peki bugün gündemimizi işgal eden Yemen bölgesinin isimlendirilmesi tarihi süreç içinde nasıl olmuştur? Kaynaklar bu soruya farklı cevaplar vermektedir: Yemen bölgesi bazı tarihçilere göre Kâbe'nin sağında yer aldığından sağ anlamındaki yemin- Yemen diye isimlendirilmiştir.²¹ Genel olarak Mekke'yi dünyanın merkezi kabul eden İslâm coğrafyacılarına göre doğuya doğru döndüğünde Kâbe'nin güneyinde (sağında-yemîn) kaldığından bu adı aldığı söylenmiştir.²² Fakat Yakut'un da belirttiği gibi Kâbe dört köşeli olup sağ ve solu yoktur. İddia edildiği gibi Yemen bir halkın sağ tarafında ise diğerlerinin de sol

²¹ el-Mes'ûdî; Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, Tahran: 1396, Farsça'ya Trc. Ebu'l-Kasım Pâyende, I, 431; el-Bekrî; Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed (v.487), *Mu'cemu Mâ İsta'cem min Esmâi'l-Biladi ve'l-Mevadi'*, Beyrut: Alemu'l-Kutub, III. Baskı, 1403, IV. 1401.

²² et-Taberî; Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir el-Âmilî, *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk / Tarihu't-Taberî*, Beyrut: Daru't-Turas, II. Baskı, 1387, I, 209; Ebu Zeyd, Bekr b. Abdullah, *Hasâisu Cezireti'l-Arab*, Riyad: Vezârutu's-Şuûnu'l-İslâmiyye ve'l-Evkaf, II. Baskı- 1421, 7; Grohman, Adolf, Yıldız, Hakkı Dursun, "Yemen", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, C. XIII, s. 371; Tomar, Cengiz, "Yemen", *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIII, ss. 414-416.

tarafında kalacaktır.²³ Bazılarına göre ise özellikle kadîm Hicaz Arapları Kâbe'nin güneyindeki her yere “Yemen”, kuzeydeki yerlere de “şimal” derlerdi.²⁴ Yine Mekke şehri çoğalınca insanların bir kısmı Yemen bölgesine göç ettiğinden bu ismi aldığı iddia edilmiştir.²⁵ Bir başka tahlile göre ise Yemen kelimesi bereket, bolluk, refah anlamına gelen “yumn” kelimesinden türemiş olabilir.²⁶ Bu rivayetlerden de anlaşıldığı üzere İslâm Tarihçileri tahmin ve fikir yürütme üzerine Yemen kelimesinin kaynağını tespit etmeye ve değişik anlamlar çıkartmaya çalışmışlardır. Yemen kelimesinin ‘Yemnet’ / ‘Yumnet/ Yemenât’ kelimesinden iştikak etmiş olma ihtimali doğruya en yakın seçenek olarak görünmektedir.

Milattan sonraki kitâbelerde Yemen kelimesine rastlanmaktadır. Örneğin; Yemen bölgesine ait bir kitâbede milâdî 300 yılı dolaylarında ‘Şemir/ Şemmar Yuhar’iş’ ile Hadramut arasında meydana geldiği bildirilen savaşta “Şemmar”dan “Sebe, Zi Rîdan, Hadramut ve Yemnet (Yemenat) bölgesinin kralı” olarak söz edilmektedir. Başka kitâbelerde de Şemir Yuhar’iş milâdî ikinci yüzyılın ikinci yarısında Sebe, Zî Rîdân Hadramut ve Yemnet bölgesinin kralı olarak geçmektedir.²⁷ Yemnet kelimesine ilk kez milâdî 300 yılına tarihlenen bir kitâbede rastlandığını ifade eden Cevad Ali müsteşriklerin Yemnet kelimesine değişik anlamlar yüklediğini ifade ettikten sonra bu

²³ Yâkût el-Hamevî, Ebu ‘Abdullah Yâkut b. Abdullah (v. 626/1229), *Mu’cemu’l-Buldân*, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1995, V, 447.

²⁴ el-Biladî, Atik b. Ğays, *Mu’cemu’l-Meâlimu’l-Coğrafiye fi’s-Siyerî’l-Nebeviyye*, Mekke: Daru’l-Mekteb, 1982, 340.

²⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Beyrut: Daru’s-Saki, 1422/2001, IV, 200; el-Mes’ûdî, *Murûc*, I, 432.

²⁶ Takkûş, *a.g.e.*, 23.

²⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 182; Takkûş, Mumammed, *Tarihu’l-Arap Kable’l-İslâm*, Beyrut: Daru’n-Nefâis, 1430/2009, 22-23.

kelimenin Güney Arabistan'ın sahil kısmındaki bölgeye işaret ettiğini aynı zamanda Yemnet kelimesinin Arabistan yarımadasının güneyindeki halkın dilinde “güney” anlamında olduğunu belirtir.²⁸ Bu devrin hükümdar ünvanlarında görülen Yemenat veya Yemane güney sahil ülkelerinin genel adı olarak tefsir edilebilir.²⁹ Yemen “Kayl / Akyal” ve “Zu/ Ezva” ünvanlı hükümdarlar tarafından yönetilen bir coğrafyaya tekabül etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu kelime İslâm öncesi dönemde bugünkü Yemen'in küçük ve dar sahil kısmını kapsayan bölgenin ismi olan “yemnet” kelimesinden alınmış olup İslâmî dönemde Yemen diye yaygınlaşmış ve Güney Arabistan'ın geniş bir kısmını kapsamıştır.

2. Yemen'in Fiziki ve Beşeri Coğrafyası

Fiziki ve doğal çevrenin insanın sosyal, ekonomik, siyasi ve psikolojik yaşantısı üzerinde çok etkili olduğu herkesin malumudur. Bu nedenle Yemen bölgesinin beşeri ve coğrafi yapısından kısaca söz etmemiz gerekecektir. Günümüzdeki Yemen; Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'nun Aden körfezine kıyısı olan, kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Umman ile komşudur. Bâbülmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılır. Resmî adı el-Cumhûriyyetü'l-Yemeniyye, yüzölçümü 536.869 km², nüfusu 24.200.000 (2012), başşehri San'a'dır.³⁰ Tezimizin konusu gereği İslâm öncesi Yemen coğrafyası ve tarihinden kısaca söz etmemiz Hicrî birinci asırdaki olayları yorumlamamızda bizlere yardımcı olacaktır.

²⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 182-183.

²⁹ Philp K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, İstanbul: MÜİV, Trc. Salih Tuğ, 1995, I, 94.

³⁰ Kurt, Halil, “Yemen (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, *DİA*, C. XLIII, s. 400.

İslâm coğrafyacılarına göre Arabistan yarımadasının güneyinde batıda Kızıldeniz, doğuda Umman Denizi, kuzeyde Taif ve Talhatu'l-Melik diye bilinen yer arasındaki bölgeye Yemen denir.³¹ Yakut el-Hamevi'ye göre Yemen; Teslis, San'a, Hadramut ve Umman'ı kapsayan bölgedir.³² Yemen'in hangi bölgeleri kapsadığı noktasında tarihçiler ve İslâm coğrafyacıları arasında fikir birliği yoktur.³³ Yemen'in bütün Arabistan'ı kapsadığı bile iddia edilmektedir.³⁴ İslâm coğrafyacılarının ittifak ettiği sınırlar Teslis'ten sonra başlayan Necran, Umman, Yemen ve Hadramut'u kapsayan³⁵ Güney Arabistan sınırları içinde yer alan bölgelerin hepsi İslâmi dönemden sonra Yemen ismiyle yaygınlaşmıştır.³⁶ Arap yarımadasının güney batısında yer alan Yemen bölgesi güneyde Aden ve Arap denizi, batıdan Kızıldeniz'e uzanır ki birkaç bölgeden oluşur:

2.1.Dağlık Bölgeler: Yemen yüksek ve çöl bölgelerinin olduğu bir yerdedir. Suriye'ye doğru uzanan Serât sıra dağları buradadır.³⁷ Doğudan batıya doğru gidildikçe dağlık kısımlar artar ve yükselir. Öyle ki Kızıldeniz'e yakın batı kısmında yükseklik 3660 metreye çıkar. Dağlık bölgelerin çoğu kuzey ve kuzey batıda yer almaktadır. Güney kısmından doğuya doğru ise yüksekliği az olan dağlar yer almaktadır.³⁸ Dağlık bölgeler

³¹ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 450.

³² Yakût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 447.

³³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 171.

³⁴ Fayda, Mustafa, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara: AÜİFY, 1982, 8.

³⁵ Fayda, *a.g.e.*, 9.

³⁶ et-Taberî kitabında Muaz b. Cebel'in Yemen ve Hadramut ismindeki iki beldeye gönderildiğini bildirmektedir. Taberî döneminde bile Yemen'in günümüzdeki bütün Yemen bölgesine teşmil edilmediğinin göstergesi olarak alınabilir. Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, III, 228.

³⁷ el-Hemdânî, İbnu'l-Hâik Ebu Muhammed Hasan b. Ahmed (v.334), *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, Leiden: Brill 1884, 67.

³⁸ Kerimlo, Davud, *Cumhûriy-i Yemen*, Tahran: Müsese-i Çap ve İntişârât, 1374, 5; el-Kâim, Muntazar Esğar, *Nakş-i, Kabayil-i Yemenî Der Himayet Ez Ehl-i Beyt*, Kum: Bustan-ı Kitab, 1397, 37.

Yemen'in en verimli bölgeleri olup dağlar arasındaki vadilerde tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Bu bölge tarım faaliyetleri, yetişen sebze meyve çeşitliliği ve bolluğundan dolayı "el-Hadra" (Yeşil bölge) diye isimlendirilmiştir.³⁹ Yağışın bol olduğu bölgede yazlar ılık ve yağmurlu, kışlar ise kurak ve soğuk geçer.⁴⁰ Bu mıntıka eski Yemen nüfusunun çoğunu barındırıyordu. Tarihi Yemen devletleri dağlık bölgede kurulmuş idi.⁴¹

2.2. Düzlük Alanlar: Bu bölge dağlık bölgelerin doğusunda ve kuzeyinde kalır. Arabistan'ın güneyindeki er-Rub'ul-Hâli çölüne doğru yüksekliğini azaltarak uzanır. Düzlük bölgeler Sa'de, el-Cevf, Şebve, Hadramut ve el-Mehre mıntıklarından meydana gelmektedir.⁴² Hadramut bölgesi bir kısım çöl ile Aden'in doğusundaki bir ovidan oluşmakta olup deniz kenarındadır.⁴³ Tarihi Şebve şehri Hadramut krallığının merkezi konumundadır.⁴⁴

2.3. Sahil Bölgeler: Sahil kısımları Kızıldeniz, Aden Körfezi ve Arap Denizi kıyılarından oluşmaktadır. Yemen'in sahil kısımları günümüz Umman sınırlarından güneybatıya, oradan Babu'l-Mendeb boğazına ve Kızıldeniz'in güneydoğu kıyılarındaki Tihame'ye kadar uzanan bir şerit şeklindedir. Tarihi Aden ve el-Miha limanları bu bölgede yer almaktadır. Tihame bölgesi dağlık bölgelerden gelen sular ile tarım

³⁹ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 51.

⁴⁰ Kerimlo, *a.g.e.*, 5.

⁴¹ el-Kâim, *a.g.e.*, 38.

⁴² el-Kâim, *a.g.e.*, 38.

⁴³ Yakût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 270.

⁴⁴ el-Kâim, *a.g.e.*, 38.

yapmasına rağmen ekonomik ve siyasi güç bakımından dağlık bölgeler kadar güçlenememiştir.⁴⁵

2.4. Çöl Bölgeler: Bu bölge er-Rubu'l-Hali çölünün bir parçası veya büyük Yemen çölünün bir parçasıdır. Bu bölgelerde bazı çöl bitkileri yetişir. Bu çölün kuzeyine doğru gidildikçe bitkiler azalır ve tamamen kumlardan oluşan bir çöl halini alır.⁴⁶ Eski tarihlerde Yemen'in yukarı Yemen (el-Yemen el-Ulya) ve aşağı Yemen (el-Yemen es-Sufla) olmak üzere iki kısma ayrıldığı burada zikretmemiz gerekir.

3. Arabistan ve Arap Soyları

3.1. Arabistan: Sami Kavimlerinin Ortaya Çıkış Yeri

Cevad Ali ve Hitti'ye göre büyük bir ihtimalle Sami kavimlerinin ilk yerleşim yeri Arabistan yarımadasıdır. "Hilal-ı Ğasib" (Münbit Hilal)⁴⁷ denilen bölgeye sonradan yerleşen Babiller, Asurlular, Fenikeliler ve İbranilerin ortaya çıkış yeri Arabistan yarımadasıdır ve buradan Hilal-ı Gasib denilen bölgelere yerleşmişlerdir.⁴⁸ Zikri geçen kavimler ile Habeşlilerin yakınlığı bu kavimlerinin kökenlerinin bir olduğunun ve

⁴⁵ Kerimlo, *a.g.e.*, 11.

⁴⁶ Kerimlo, *a.g.e.*, 4.

⁴⁷ Orta Doğuda hilal şeklindeki verimli bölgeye verilen isim. "Verimli topraklar" anlamında gelen bölgeye İngilizcede The Fertile Crescent, Arapça'da هلال خصيب , Farsça'da هلال حاصل خيز/ denilmektedir. Muhtemelen Eski çağlarda günümüze göre daha verimli ve ılıman bir iklime sahip idi. Mezopotamya, Nil havzası, Babil ve Şuştan Dicle ve Fırat'a kadar uzanan Suriye, Filistin ve Doğu Akdeniz bölgesini içine alan bölgeye denir. (Britanica'dan Özetle: <http://bamdadema.com/?p=4721>, Erişim Tarihi: 21/11/2018.

⁴⁸ Hitti, *a.g.e.*, I, 25-26; Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 234; Çağatay, Neşet, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: AÜİFY, 1957, 2.

hepsinin anavatanının Arabistan yarımadası olduğunun en büyük göstergesidir.⁴⁹ Tarihçilere göre Güney Arabistan (Yemen) Arap milletinin en eski anayurdu olup⁵⁰ bu tespit tarihi rivayetler ve arkeolojik buluntulara uygun düşmektedir. Ana vatanı Arabistan Yarımadası olup daha sonraları Suriye, Filistin, Irak-ı Arap ve Nil kenarına yerleşen halka Arap denir.⁵¹ Tarihçiler ve soy bilginlerine göre Araplar iki kısma ayrılırlar:

3.2. Baide Arapları: Tarihçiler bunların Nuh peygamberin oğlu Sam'ın Lavez ve İrem adındaki iki oğlundan türeyip çoğaldıklarını bildirirler. Bunlardan Amalika, Ad, Semud, Tasim, Cedis ve Hadramut türemiştir. Bunlar zamanla ya helak olmuşlardır ya da güçsüz duruma düşerek ortadan kaybolmuşlardır. Günümüzde sadece kalıntıları kalmıştır.⁵² Âd kavmi Arap Yarımadasının kuzey doğusunda Hisma denilen Hicaz'ın kuzey bölgesinde yerleştiler. Rem Dağı eteklerinde ve bölgedeki arkeolojik kazılar bu bölgenin Kur'an-ı Kerimde geçen "İrem" halkına ait olduğunu göstermektedir ki günümüzde bir su kaynağından başka hiçbir şey baki kalmamıştır.⁵³ Putperest Semud Kavmi Hz. Salih'in kavmi idi. Bunların ülkesi Şam ve Hicaz arasında Vadiu'l-Kura yakınlarında idi. Bunlar sağlam evlerini kayalara oymuşlardı.⁵⁴

3.3. Bakiye Arapları: Bu grup kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır.

⁴⁹ Hitti, *a.g.e.*, 26.

⁵⁰ Çağatay, *a.g.e.*, 1.

⁵¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 35.

⁵² Zeydan, *a.g.e.*, IV, 642; Hizmetli, Sabri, *İslâm Târîhi*, Ankara 1995, 62; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara: Ankara Okulu Yay., Sad. M. Mahfuz Söylemez, Sabri Hizmetli, 1997, 33.

⁵³ el-Kâim, *a.g.e.*, 39; Çağatay, *a.g.e.*, 7.

⁵⁴ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 404.

3.3.1. Arab-ı Aribе: Öz veya asıl Araplar. Kahtânîler olarak da isimlendirilen bu Araplar Tevrat'ta “Yaktan/ Yektan” şeklinde geçer.⁵⁵ Kahtanî Arapları İslâmi kaynaklar ve Tevrat'a göre Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelirler.⁵⁶ Araştırmamıza konu olan Yemenli kabileler Kahtanî kabilelerdir.

3.3.2. Arab-ı Müsta'ribе: Kuzeyli, Adnânî, Ma'dî veya Nizarî diye isimlendirilen Araplardır. Arabistan yarımadasının ortası, Hicaz ve Necid bölgesinde yaşayan kuzey Araplarına verilen isimdir. İsmâîlî Araplar diye de isimlendirilen bu kısım Araplar Hz. İsmail'in soyundan gelmektedirler. Hz. İsmail Arap olmamasına rağmen Cürhümlü bir kızla evlenmesi sonucu onun neslinden gelenler Arapçayı öğrenmiş ve Araplara karışmıştır. Bu yüzden bunlara Arab-ı Müsta'ribе (Araplaşmış Araplar) denilmektedir.⁵⁷ Adnan b. Uded ataları olarak benimsenir.⁵⁸ Ma'd b. Adnan ile Hz. İsmail arasında ismi zikredilmeyen 30 nesil/ atanın olduğu söylenir.⁵⁹ Aynı şekilde bunlar Adnan, Ma'd, Nizar veya Mudar'a (Hz. Peygamberin 17-20. göbek atalarına) nisbetle Adnânî, Ma'dî,

⁵⁵ İbn Haldûn; Abdurrahman b. Muhammed (v.808), *Tarihü İbn-i Haldûn / Divanü'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arab*, Thk. Halil Şihâde, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988-1408, II, 289; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 119.

⁵⁶ İbn Hazm; Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endülüsî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Beyrut: Daru Kutubu'l-İlmiyye, 2003, I, 8; İbn Haldûn, a.g.e., II, 36; Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, İstanbul: Kuramer, 2017, 26.

⁵⁷ Hizmetli, a.g.e., 64.

⁵⁸ İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişam b. Muhammed (v.204), *Cemheretu'n-Neseb*, (el-Mektebetu's-Şamile, 3.09, CD), I, 1; el-Belâzûrî; Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davut, (ö. 279/ 892-893), *Ensâbu'l-Eşraf*, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996, I, 13; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v. 276), *el-Meârif*, Thk. Servet Ukkâşe, Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, 1992, 63; Kelpetin, a.g.e., 26.

⁵⁹ İbnu'l-Kelbî, *Cemhere*, I, 1.

Nizârî veya Mudari diye şöhret bulmuşlardır.⁶⁰ Büyük er-Rubu'l-Hali çölünün Arabistan yarımadasını coğrafi olarak iki kısma ayırmasından dolayı Araplar “kuzeyli” ve “güneyli” olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Adnânîler Kuzeyli, Kahtânîler Güneyli veya Yemenli diye şöhret bulmuşlardır.

Ninova krallarından kalan Asur tabletlerinde Urbi (أربي) kelimesi ‘bedevî’⁶¹ anlamında geçerken aynı şekilde Tevrat’ta Arap ve A’rab kelimesi⁶² ile Kur’an’da A’rab kelimesi⁶³ ‘bedevî’, göçebe ve ‘çölde oturan’ anlamında kullanılmıştır. Kahtan Arapları Arabistan yarımadasının güney kısımlarında yerleşik idiler. Nesep bilgileri güney Arapları olan Kahtânîleri Ya’rub b. Kahtan’ın çocukları olarak saymaktadırlar ki “Arap” kelimesi Kahtan’ın çocuğu Ya’rub’tan iştikak etme ihtimali vardır.⁶⁴ Yemen, Hadramut ve Umman bölgesinde yerleşik olan Araplara Kahtanî, Yemenî veya Yemânî denilmiştir.

Kahtânîler Adnânîlerden daha eskidirler.⁶⁵ Onlardan çok önceleri büyük medeniyetler inşa etmişlerdir. Hatta bazı müsteşrikler Yemen medeniyetinin Mısır medeniyetinden daha eski olduğunu ve Mısır medeniyetinin köken itibariyle Yemen Medeniyetine dayandığını iler sürerler.⁶⁶ Bu konuda Hitti Şöyle demektedir: “Güney Arabistanlılar şöhrete erişmede ve kendilerine has bir medeniyet geliştirmelerinde ilk kimseler

⁶⁰ el-Mes’ûdî, *Murûc*, I, 625; Çağatay, *a.g.e.*, 8.

⁶¹ Hitti, *a.g.e.*, 65.

⁶² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 19; Hitti, *a.g.e.*, 68.

⁶³ Tevbe, 9/90; Ahzab, 33/20; Hucurat, 49/14.

⁶⁴ Mehlâtî; Seyyid Haşim Resûlî, *Târih-i İslâm –Ez Peydâyiş-i Arab Tâ Pâyân-i Hilâfet-i Osman-*, Tahran: Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî, X. Baskı, 1377, I, 5.

⁶⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, II, 52.

⁶⁶ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 643.

olmuştur. Buna karşılık kuzey Arabistanlıların İslâm'ın ortaya çıkışına kadar beynelmilel münasebetler seviyesine ayak basmamış olduğunu görüyoruz.⁶⁷

Soy olarak Arapların Kahtânî ve Adnânî olmak üzere iki ana gövdeye ayrılması, coğrafi farklılıklar, sosyal ve ekonomik yaşam koşullarının farklılığı, iki grup arasında aralıklarla meydana gelen siyasi çekişme, ticari rekabetler ve savaşlar Kuzeyli ve Güneyli Araplar (Adnânî- Kahtânî) arasında derin uçurumlar oluşturmuştur. Güneyli Araplar Kuzeylilere nazaran yarı şehirli (hadari) bir yaşam biçimi sürdürür iken Kuzeylilerin medenileşme oranı, şehir kültürü daha azdı.⁶⁸ Sosyal yaşam koşulları, coğrafi uzaklık dil üzerinde de belli oranda etkili olmuş Yemen lehçesi ile Kuzey Arabistan lehçesi kısmen farklılık arz ediyordu. Kahtânîler ile Adnânîler arasındaki Cahiliye döneminden tevarüs edilen rekabet İslâmî dönemde de devam etmiş dört halife döneminde ve Emeviler döneminde en üst seviyeye çıkmıştır. Mes'udi bu konuda şöyle demektedir: “Kahtan ve Adnan'ın çocukları kendilerini peygamberlere ve krallara nispet etmekte yarış halindedirler. Bu ve başka konularda (her iki grup arasında) uzun çekişmeler ve kıssalar mevcuttur.⁶⁹ Cahiliye döneminde ve Emeviler döneminde Adnanî ve Kahtanî şairler tarafından yazılan, kendi kavimlerini öven karşı tarafı zemmeden şiirler çok fazladır.

Cahiliye döneminde her biri kendi kabilesi ile övünen Adnânîlerin ve Kahtânîlerin rekabetinin Dört Halife ve Emeviler Dönemi'nde zirveye çıktığı söylenebilir. Fakat Arap tarih araştırmacısı Cevad Ali'ye göre İslâmî dönemde Kahtânîcilik ve Adnânîcilik çekişmesine tarihi bir renk verilmek suretiyle çekişme çok eski tarihlere taşınmıştır. Ona

⁶⁷ Hitti, *a.g.e.*, I, 56.

⁶⁸ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 642.

⁶⁹ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 191.

göre Adnanî veya Kahtanî taraftarlığı yapan şairler dalkavukluk yolu ile gelir elde etmek için kabile reisleri veya yöneticiler tarafından desteklenerek şiir tedvinine başladılar. Bu ikilik Emevi yöneticilerin eli ile zirveye ulaştı.⁷⁰

Araştırmamızın konusu gereği İslâmiyet'in doğuşu esnasında Yemen'in siyasi tarihine ve kabile yapısına kısa bir göz gezdirmemiz faydalı olacaktır. XIX ve XX. asırlara kadar Yemenle ilgili bilinenler tarihçilerin rivayetlerine dayanıyordu ki ilmî kıymetten yoksundu. Arkeologların yaptığı kazılar MÖ 2.000'li yıllardan İslâmiyetin doğuşuna kadar Yemen tarihini kısmen aydınlatmıştır. O dönemdeki Yemen'in siyasi tarihinde etkili olan devletlerin ve kabilelerin incelenmesi durum tespiti yapmamızı kolaylaştıracaktır. İslâm öncesi Yemen'deki yönetimlerin, kabile yapısının ve bunların araştırma konusu üzerindeki etkisinin tespit edilmesi için Yemen'in İslâm öncesi durumunun kısaca gözden geçirilmesi bir zorunluluktur. Bütün bunları yaparken detaylara girmemeye özen gösterilecektir.

4. İSLÂM ÖNCESİ GÜNEY ARABİSTAN DEVLETLERİ

4.1. MAINLİLER (MÖ 1300-630)

Bölgede yapılan kazılara göre Main Krallığı Güney Arabistanda kurulan en eski devlet olarak kabul edilir.⁷¹ Eldeki taş kitâbelerden anlaşıldığına göre Main krallığı Arap yarımadasının en eski yönetimi olarak bilinir ki muhtemelen MÖ 1300- 700 yılları

⁷⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 146.

⁷¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 73; Kelpetin, *a.g.e*, 30.

arasında hüküm sürmüştür.⁷² Main krallığı San'a ile Necran arasındaki Vadi'l-Cûf bölgesinde ortaya çıkmış bir devlettir.⁷³ Bu devletin Yemen'e en büyük katkısı ticaret alanında olmuştur. Hindistan, Çin, Suriye ve Fars Körfezi ticaretinde çok etkili olmuştur.⁷⁴ Klasik İslâm tarihçileri Main devleti ile ilgili hiçbir bilgi vermezler. Bu devlet ile ilgili bilinenler arkeolojik kazılarla ortaya çıkmıştır.⁷⁵

Krallığın kuruluş tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler olmasına rağmen elde edilen kitâbelerden aynı bölgede kurulan Sebe Krallığından önce kurulduğu kesindir. En meşhur şehri San'a'nın kuzey doğusunda kalan başkent "Karna /Karnu" şehridir.⁷⁶ Krallığın kuruluş ve yıkılış tarihleri noktasında tarihçiler arasında görüş biligi yoktur. Bazı tarihçiler MÖ 1300-630⁷⁷ kimi tarihçilere göre ise Main Krallığının kuruluşu milattan önce iki bin yılların ortalarına kadar götürmektedirler.⁷⁸

Mainlilerden günümüze kalan kitâbelerin hepsi Necran'ın güneyindeki dar bir bölge olan Karna ve Yesil (Günümüzde Berakeş diye isimlendirilir) şehirlerinde ortaya çıkarılmıştır.⁷⁹ Arkeolojik kazılar Mainliler'in en eski Arap kabilesi olduklarını

⁷² Takkûş, *a.g.e.*, 286; de Goeje, M. J., "Arabistan (Tarih)", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, C. I, s. 488. (Cevad Ali Main Devletinin MÖ 1300-630 arasında varlığını sürdürdüğünü belirtirken; Hitti'ye göre Main devleti MÖ 300 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz: Cevad Ali, *a.g.e.*, III, 73; Hitti, *a.g.e.*, 85.)

⁷³ Beru, Tevfik, *Tarihu'l-Arabi'l-Kadim*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001, 66; de Goeje, M. J., "Arabistan (Tarih)", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, C. I, s. 488; Hitti, *a.g.e.*, 87.

⁷⁴ Beru, *a.g.e.*, 67.

⁷⁵ Beru, *a.g.e.*, 66.

⁷⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 156; Çağatay, *a.g.e.*, 8.

⁷⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 73; Takkûş, *a.g.e.*, 285.

⁷⁸ Abdulaziz, Salih, *Tarihu Şibhi'l-Cezireti'l-Arabiyya fi Usuriha'l-Kadime*, Kahire:Mektebetu'l-Enclu'l-Misriyye, 2010, 81; Beru, *a.g.e.*, 66; Kelpetin, *a.g.e.*, 29.

⁷⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 75-76.

göstermektedir. Mainlilerin Yemen'e Irak'tan göç etmiş olmaları yüksek bir ihtimaldir. Mainlilerde krallık babadan oğula geçmektedir. Dini inanç olarak putperest bir inanışa sahip idiler. Kadınların yüksek bir statüye sahip olduğu Main toplumunda krallar kahin-kral şeklinde idi.⁸⁰ Mainliler siyasi bir genişleme faaliyeti yürütmemişlerdir. Ticaretle uğraştıkları için bazen Kuzey Arabistan devletleri ile karşı karşıya gelmişlerdir.⁸¹

4.2. KATABANLILAR (MÖ 1.000? -25?)

Yemen'de kurulan Kataban Devleti varlığını MÖ 1.000- 25 yılları arasında sürdürmüştür.⁸² Kataban devleti için de kesin bir kuruluş tarihi tayin etmek zordur. MÖ 1500 yıllara kadar götürülenler vardır.⁸³ Kataban yazıtlarından onların hükümdarlarının Sebe hükümdarları gibi kendilerini “مكرب” diye adlandırdıkları anlaşılmaktadır. “مكرب” kelimesi “مقرب” anlamında olup Allah'a yakın, şefi' veya Allah ile insanlar arasındaki aracılar anlamında kullanmışlardır. Bu kelime “kâhin” kelimesinden kinaye olup yöneticiler başlangıçta kadı, hâkim sıfatıyla daha çok dini saiklerle insanları yönetiyorlardı. Ancak Mukarreblerin yönettiği toprakların genişlemesi ve yönetimin tapınaklar dışına taşınması nedeniyle kendilerini padişah diye isimlendirdiler. Dolayısıyla Mukarrebler Yemen'in en eski padişahlarıdır.⁸⁴

Kataban ile Himyer kabilesi arasında nesep olarak bir akrabalık bağının bulunmadığını belirten Cevad Ali İslâm tarihi kaynaklarının Katabanlılar hakkında onların Himyer

⁸⁰ Beru, *a.g.e.*, 67.

⁸¹ Kelpetin, *a.g.e.*, 34-35.

⁸² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 210-220; Beru, *a.g.e.*, 69; Takkûş, *a.g.e.*, 291; Hitti, *a.g.e.*, 88. (Hitti Katabanlıların MÖ 5-4. Yüzyılda varlığını devam ettirdiğini belirtir.)

⁸³ Salih, *a.g.e.*, 63.

⁸⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 235.

kabilelerinden olduğu dışında bir bilgi vermediklerini belirtir.⁸⁵ Katabanlarda Hemdân kabilesine tabi “Yehr” kabilesi dışında herhangi bir kabile ismi bize gelmemiştir.⁸⁶ Katabanlıların ilk yerleşim yeri Beyhan (Bihan) ve çevresi idi. Başkentleri bugün Kehlan diye bilinen Temna’ (Timna’)⁸⁷ ve Hureyb şehri idi.⁸⁸ el-Hamevî Kataban’ı Aden şehri civarında bir yer olarak nitelendirir.⁸⁹ Önemli bir ticaret güzergâhı üzerinde olan Devletin sınırları Babu’l-Mendeb’e kadar uzanmakta idi.⁹⁰ Bu bölge eskiden beri verimli, sulak arazilere sahip idi. Temna’nın harabeye dönüşmesi ve Katabanlıların yıkılışı muhtemelen milâdî yılların başlangıcına doğru idi. Çünkü milâdî birinci yüzyılda yazıldığı anlaşılan kitâbelere bu dönemde Beyhan vadisinin Hadramut Krallığının toprağı olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹

Kataban ülkesinde çok sayıda tapınağın inşa edilmesi onların çok tanrılı bir dine inandığını gösterir. Tapınaklar tanrıya ulaşmada bir araç olarak kabul edilmekteydi. Padişahlar ile din adamları arasında güçlü bir bağ vardı. Ay ve bereket tanrısı meşhurdur.⁹² Katabanlılara ait kitâbe ve yazıtlarda bazı kral ve kabilelerin ismi zikredilmektedir: Ceden veya Cednem, Al-i Yuhr (padişahın yardımcıları), Zer’en, Havran, Qelb, Redmen, Mezhim, Heyber, Yebher, Reşm, ‘Ammu Ali, Semker, Dehsem ve Hadram.⁹³ Klasik İslâm tarihçilerinin kendileri hakkında hiçbir bilgi vermediği

⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, IV, 310.

⁸⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 219.

⁸⁷ Hitti, a.g.e., 88; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 222; Beru, a.g.e., 71; Mehlâti, a.g.e., I, 7.

⁸⁸ Kelpetin, a.g.e., 64; Beru, a.g.e., 71.

⁸⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cem*, IV, 310.

⁹⁰ Takkûş, a.g.e., 294; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 172.

⁹¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 186.

⁹² Kelpetin, a.g.e., 70.

⁹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 232-238.

Katabanlılar baharat ve buhur maddeleri ticaretinde çok ileri bir seviyede idiler.⁹⁴

Sebeliler Kataban devletine son vermişlerdir.⁹⁵

4.3. EVSANÎLER / EVSEN (MÖ 230 -115)

Kataban krallığında birçok kabilenin bulunması, her kabilenin özerk hareket etmesi Kataban Krallığının kabile konfederasyonundan oluştuğunu göstermektedir. İşte bu özerk kabilelerden biri de Evsan kabilesi idi. Önceleri Kataban krallığına bağlı olan Evsan kabilesi, bağımsızlığını kazanarak Kataban Krallığının sınırında yaşayan küçük bir devlet oluşturdu.⁹⁶ Arabistan yarımadasının güney batısında kurulan Evsan Devleti bazı kabileleri yanına alarak aynı anda hem Sebe devleti hem de Hadramutlular ile mücadeleye girişti.⁹⁷ Bu kabileler iç işlerinde özerk idiler.⁹⁸ Evsan Krallığının bazı krallarının isimleri bizlere gelmiştir.⁹⁹ Evsaniler Arap tarihinde ilk kez heykeltraşlığı ve taş yontma sanatını uygulamışlardır. Günümüze kadar gelen en eski ve en güzel taş heykelleri Evsanilerin yaptığı kendi krallarına ait heykellerdir.¹⁰⁰ Evsanilerin ismi Hicrî dördüncü asra kadar devam etmiştir. Çünkü el-Hemedânî Muhammed b. Ahmed el-Evsanî isimli bir kişiden söz eder ki ona göre taş kitâbeleri okuyabiliyordu.¹⁰¹ Evsan Devleti de diğer Yemen devletleri gibi ticaretle uğraşmış, özellikle Aden körfezinde

⁹⁴ Hitti, *a.g.e.*, 88.

⁹⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 217.

⁹⁶ el-Kâim, *a.g.e.*, 45.

⁹⁷ Takkûş, *a.g.e.*, 94.

⁹⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 498.

⁹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 150-152.

¹⁰⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 150-152; Takkûş, *a.g.e.*, 94.

¹⁰¹ el-Hemdânî, Ebu Muhammed Hasan b. Ahmed b. Yakub, *el-İklîl min Ahbâri'l-Yemen ve Ensâbi'l-Himyâr*, (el-Mektebetu's-Şamile, 3.09, CD.) II, 1; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 150.

deniz ticaretinde çok ileri gitmişlerdi.¹⁰² Doğu Afrika sahillerini uzun süre ticari amaçla hâkimiyetleri altına aldılar. Öyleki doğu Afrika sahilleri uzun bir müddet Evsan sahilleri diye meşhur oldu.¹⁰³

4.4. SEBELİLER (MÖ 1200? – 115)

Sami ırkından olan Sebe halkı ismini devletin ilk kurucusu olarak kabul edilen Sebe b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtan b. Abir'den aldığı rivayet edilir.¹⁰⁴ Sebe devleti ile ilgili bilgilerimizin çoğu devletin merkezi konumundaki el-Cevf bölgesinde ortaya çıkarılan kitâbelere dayanmaktadır.¹⁰⁵ Sebelilerin güney Arabistan'da kurulmuş ilk devlet olduğunu iddia eden ve kuruluşunu MÖ 2.500-3.000 yıllarına kadar götürülenler varsa da¹⁰⁶ ilk Arap devletlerinden Main ve Kataban Krallığı Sebe'den önce kurulmuşlardır.¹⁰⁷ MÖ VIII. Yüzyıla ait olan Asur kitâbeleri Sebelilerden vergiye bağladıkları bir halk olarak söz etmektedir.¹⁰⁸ Beru; Asurluların hiçbir zaman Yemen'i istila etmedğinden hareketle Sebelilerin Asurlulara ödediği malın vergi değil hediye olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir.¹⁰⁹ Kitâbelerde Sebe halkından bedevî bir halk olarak bahsedilir. Kuzey ve Güney Arabistan arasında sürekli göçebe bir hayat yaşayan Sebeliler Main Devletinin zayıflığından yararlanarak Yemen'de yerleşik hayata geçerek

¹⁰² Salih, *a.g.e.*, 63.

¹⁰³ Takkûş, *a.g.e.*, 294.

¹⁰⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 258; Yiğit, İsmail, "Sebe", *DİA*, Ankara, 2009, C. XXXVI, s. 241; Kelpetin, 37.

¹⁰⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 266.

¹⁰⁶ Yiğit, İsmail, "Sebe", *DİA*, Ankara, 2009, C. XXXVI, s. 242.

¹⁰⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 260; Kelpetin, 38.

¹⁰⁸ Kelpetin, *a.g.e.*, 39; Beru, *a.g.e.*, 72; Günaltay, *a.g.e.*, 42.

¹⁰⁹ Beru, *a.g.e.*, 72.

Mainlilerin iyice zayıflaması ile birlikte onları ortadan kaldırdılar.¹¹⁰ Tevrat ve Kur'an'da Hz. Süleyman (MÖ 972-932) ile Sebe Kraliçesi kıssasından söz etmesine dayanarak Sebe Krallığının MÖ 10-12. Yüzyıllarda kurulduğunu varsaymak doğru bir seçenek olarak görünmektedir.

Sebeliler İslâm öncesi güney Arabistanın en önemli ülkesidir. Tevrat'ta Sebe ülkesinden ticari mallarının değerli oluşundan¹¹¹ söz edilirken Kur'an-ı Kerimde Sebe'nin güçlü halkı, kraliçesi¹¹² ve sel felaketi ile ortadan kaybolan zengin tarım alanları ile zikredilir.¹¹³ Sebelilerin Me'rib seddini inşa etmeleri¹¹⁴ onların mühendislik ve medeniyette çok ilerlediklerini gösterir. Tarihçiler Sebe Krallığını kralların ünvanlarından hareketle yönetim şeklini iki dönemde incelemektedirler. Birincisi "Mukkarrıbler dönemi/ MÖ?-650", ikincisi "melikler dönemi/ MÖ 650-115."¹¹⁵ Bazı tarihçilerin Sebe hükümarlarının üçüncü ve dördüncü dönem ünvanı olarak zikrettikleri "Melik ve Zî Rîdân (Zi Reydan) ünvanı" ile "Sebe, Hadramut, Yumnet ve Tihame padişahı ve Zî Rîdân" ünvanları Himyer krallarına aittir.¹¹⁶ Bu durumda Himyer

¹¹⁰ Takkûş, a.g.e., 296; Mehlâti, a.g.e., I, 7.

¹¹¹ Yiğit, İsmail, "Sebe", *DİA*, Ankara, 2009, C. XXXVI, s. 242

¹¹² Neml, 27/22.

¹¹³ Sebe, 34/12.

¹¹⁴ Beru, a.g.e., 73.

¹¹⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 315 (Sebe Devleti ile Himyer devletini kesin hatlar ile birbirinden ayırmak zordur. Bunun nedeni ise Himyer devletinin Sebe ülkesinin coğrafi ve kültürel mirasına konmasıdır. Zira birçok tarihçi Himyeri Devletinin kuruluşu olan MÖ 115'den miladi 300 tarihine kadar olan dönemi Sebe-Himyer Devleti dönemi olarak zikretmektedir. Ancak Sebe devletinin MÖ 115 yılında ortadan kalktığını ve yerine Himyer Devletinin kurulduğunu söylemek daha doğru olsa gerektir. Geniş bilgi için bkz: Muhammed Takkûş, *Tarihu'l-Arap Kable'l-İslâm*, s. 298- 306).

¹¹⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, II, 520.

Krallığı da Sebe Krallığının mirası üzerine kurulmuş oluyor ki kendilerini Sebe ülkesinin kralı olarak tanımlamışlardır. Ünvanlardan anlaşıldığı kadarı ile Sebe Krallığı ilk başlarda tamamen dini bir hüviyete sahip idi. Hükümdarlar ülkeyi dini-siyasi gücüyle idare eden rahip/kral konumundaydılar.¹¹⁷ Zamanla devletin güçlenmesi ve sınırlarını genişletmesine bağlı olarak kralların ünvanlarını değiştirmişlerdir. Sebe halkı putperest bir inanca sahip idi. Tanrıları daha çok gök cisimleri olan ay tanrısı,¹¹⁸ güneş¹¹⁹ vs idi.

Bir müddet Main devleti ile birlikte varlığını idame ettiren Sebeliler zamanla güçlenerek bütün Güney Arabistana hükmetti ve Main Devletini kendilerine bağladılar.¹²⁰ Sebeliler sosyal yaşam, dini inanç ve ticaretle Main devletini taklit ettiler.¹²¹ Mukarribler döneminde Servah şehrini başkent edinen Sebelilerin Melikler dönemindeki başkenti günümüz San'a şehrinin 120 km doğusundaki Me'rib kenti idi. Me'rib birçok sağlam kale ve tapınağa sahip idi.¹²²

Arap tarihçileri Sebe Devletinin yıkılışını ve Yemen kabilelerinin diğer bölgelere dağılışının nedeni olarak Me'rib Seddinin yıkılışını göstermişlerdir.¹²³ Barajın inşası ile bölgenin verimli arazilere sahip olduğu barajın yıkılması ile birlikte zorunlu göçün

¹¹⁷ de Goeje, M. J., "Arabistan (Tarih)", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, C. I, s. 486.

¹¹⁸ Kelpetin, a.g.e., 51.

¹¹⁹ Neml, 27/26.

¹²⁰ Hitti, a.g.e., I, 85; Takkûş, a.g.e., 296.

¹²¹ Takkûş, a.g.e., 296.

¹²² Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 303, 306.

¹²³ İbn Hişâm, Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Himyerî (v. 213), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk. Taha Abdu'r-Raûf, Beyrut: Daru'l-Cîl, 1411, I, 123; Kelpetin, 60.

yaşandığı, ekonomik ayrıcalıkların kaybedilmesi ile birlikte devletin yıkılış sürecine girdiği ileri sürülmüştür. Tarihçilerin belirttiği gibi Me'rib barajı Sebelilerin bölgede güçlü bir devlet olmasında etkili olmuş olabilir ancak bir devletin yıkılışını tek bir nedene bağlamak doğru değildir. Örneğin Büyük İskender'in İskenderiye'deki idarecilerinin ticaret güzergâhının karadan denize çevirmeleri ve ticaret yollarını ele geçirmeleri Sebe Krallığının gelirlerinde ciddi bir azalmaya neden olmuştur.¹²⁴

Güney Arabistandaki iç çekişmeler, aileler ve kabileler arası savaşlar Sebe Krallığını iyice zayıflatmış idi. Sebe Krallığının sonlarına doğru hüküm süren Fer'am Yenhub'un oğlu kral Şerh Yahdub Hadramut ve Himyer kabileleri ile savaşlara tutuşmuştu. Onun gücünü iyice zayıflatan bu savaşlar Güney Arabistanı harabeye çevirmişti.¹²⁵ Sebe Devletinin tek bir kabile/ hanedan / soy tarafından yönetilmediği anlaşılmaktadır. İbn Haldûn da başlangıçta Sebe ve Himyer kabilelerinin münavebeli olarak devleti yönettiğini belirtmektedir.¹²⁶ Örneğin Hz. Ali-Muaviye çekişmesinde ve Emeviler döneminde siyasi olaylarda önemli rol oynayacak olan Hemdân kabilesi Sebe Devletinde önemli rol oynamış ve bazen krallık yapmıştır.¹²⁷ Yine Kral Fer'am Yenhub Hemdân kabilesinin Bekil boyundandır.¹²⁸ Öyle anlaşılıyor ki Güney kabilelerinden güçlenen kabile Sebe Krallığının başına geçiyor ve aynı isimle devletini devam ettiriyordu. Çünkü Me'rib seddinin kendi dönemlerinde yıkıldığı sanılan Sebe

¹²⁴ Mehlâfî, a.g.e., I, 8; Beru, a.g.e., 76; Kelpetin, a.g.e., 61.

¹²⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 71- 73.

¹²⁶ İbn Haldun, a.g.e., II, 54.

¹²⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 5-20.

¹²⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 74.

Hükümdarı Amr b. Amir ve kardeşi İmran Ezd kabilesindedir.¹²⁹ Kitâbelerden anlaşıldığına göre bir kısmı Hemdân kabilesine mensup olan aşağıda ismi geçen boylar/kabileler Sebe Devletinde krallık yapmışlardır: Fişan, Mersed (Hemdân'ın Bekil Kolundan), Sahim, Hasa, Akrab, Hevlan, Ceden, Beta', Hemdân, Yersim, Benu Summa', Rems ve Sukran.¹³⁰ Beru Himyer, Sebe ve Hemdân kabileleri arasında vuku bulan savaşlar sonrası Sebelilerin zayıfladığını, Hemdân ve Himyerlilerin ise çatışmalardan güç devşirerek çıktığını ve Himyer devletinin başlangıcına zemin hazırladığını belirtir.¹³¹

Kitâbelerden anlaşıldığı kadarıyla Himyerliler ile Sebelilerin ilişkileri düşmanca idi. İki ülke devamlı olarak savaş halinde idi. Himyerliler defalarca Me'rib'e hâkim oldular hatta bir defasında Himyer kralı kendisini "Sebe ve Zî Rîdân ülkesinin Kralı" olarak anmaktadır.¹³² Neticede Sebe Krallığı Himyerliler tarafından MÖ 115 yılında ortadan kaldırıldı. İslâmi dönemde devam eden kabile çatışmasının köklerini İslâmiyetin doğuşundan önce kurulmuş olan Güney Arabistan devletlerinde bulmak açısından önemlidir.

Eski coğrafyacılara Sebeliler'in kalabalık bir toplum olduklarını, verimli topraklara sahip bulduklarını, güzel kokulu bitkiler yetiştirdiklerini, ticarete ve ziraatta ilerlediklerini zikrederler. Mevsimlik rüzgârları iyi bilen Sebe ticaret filosu Hindistan'la ticareti tekeline almıştı. Hindistan, Çin, Somali ve Sumatra'dan getirilen mallar Uman sahilinde boşaltılıp Sebe kervanları tarafından Kızıldeniz'e, oradan Mısır, Suriye ve Filistin'e

¹²⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 35 (Me'rib seddinin Himyerîler döneminde yıkıldığını ancak çoğu tarihçi ve coğrafyacının Sebe-Himyeri bir tuttuğunu zikretmekte fayda vardır.).

¹³⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 47- 67.

¹³¹ Beru, *a.g.e.*, 78-79.

¹³² Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 171.

taşınırdı. Mısır piramitlerinin buhur ihtiyacı buradan karşılanırdı. Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edildiği gibi Sebe toplumu son derece gelişmişti.¹³³

4.5. HADRAMUTLULAR (MÖ 1020 ?- MS 290)

Hadramut, Güney Arabistan'ın orta kısmında, Yemen'in doğusundan Arap Denizi sahiline kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır.¹³⁴ Hz. Hud peygamberin gönderildiği Ad kavminin toprakları olan 'Ahkaf' isimli bölgeyi de içermektedir.¹³⁵ Doğusunda Umman, kuzeyinde Rubu'l-Hali Çölü ve güneyinde 'Aden Körfezi yer alır.¹³⁶

Hadramut, Himyer ve Sebe devletleri arasında meydana gelen kanlı savaşlarda binlerce insan öldürülmüş, şehirler harap olmuş ve tarım alanları işlenemez hale gelmiştir.¹³⁷ Hadramut devleti hakkındaki bilgimiz sınırlıdır. Devletin kuruluşunu MÖ 1.020 yılı, yıkılış tarihi olarak da milâdî 290 yılını gösteren tarihçiler olduğu gibi;¹³⁸ kuruluşunu MÖ 360, yıkılışını da milâdî 290 olarak gösteren tarihçiler vardır.¹³⁹ Cevad Ali'nin Hadramut devleti içinde yaşadığını belirttiği kabilelerden kuzeyli "Esed" kabilesi

¹³³ Yiğit, İsmail, "Sebe", *DİA*, Ankara, 2009, C. XXXVI, s. 242.

¹³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II,270.

¹³⁵ Takkûş, a.g.e., 289.

¹³⁶ Kelpetin, a.g.e., 73.

¹³⁷ Takkûş, a.g.e., 289.

¹³⁸ Takkûş, a.g.e., 298.

¹³⁹ Kelpetin, a.g.e., 74; Mehlâti, a.g.e., I, 7.

dışındakiler günümüzde ismini bilmediğimiz kabilelerdir. Ancak bu kabileler Kahtanî kabilelerdir.¹⁴⁰

Hadramut devleti zayıflayınca bir müddet Mainlilerin hükmü altına girdi. Himyer Hükümdarlarının ikinci dönemi olan “tebabi’a devri”nde tamamen ortadan kaldırılıp Himyer’in hükmü altına girmişlerdir. Bu olaydan sonra Himyer hükümdarları “Sebe, Zü Reydan, Hadramut ve Yemenat Kralı” ünvanını kullanmışlardır.¹⁴¹

Hadramutlular ticaret ve ziraatle uğraşmışlardır. Hadramutluların ilk başkenti Meyfe’a iken milâdî II. Asırdan itibaren Yemen’de çok önemli bir merkez olan Şebve şehri olmuştur.¹⁴² Hadramutlularda çok tanrılı putperest bir inanç söz konusu idi.¹⁴³ Eş’as b. Kays el-Kindî Müslüman olunca Resulullah (as)’ın talimatı ile yanına atlılar alarak oraya gidip fethetmiştir.¹⁴⁴

4.6. KİNDELİLER

Kinde kabilesi Kinde (Sevr) b. Ufeyr b. Adiy b. el-Haris b. Murre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Zeyd b. Arib b. Kehlan b. Sebe kanalıyla Kahtan’a dayanır.¹⁴⁵ Kinde kabilesi bir dönem Hicaz dolaylarındaki Adnânîlere hükmettiği için tarihçiler Kinde Kralları/ Melikleri ismini sık sık kullanırlar. Kindeliler de kendilerini bu krallara

¹⁴⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 156-157.

¹⁴¹ Takkûş, a.g.e., 289.

¹⁴² Takkûş, a.g.e., 290.

¹⁴³ Kelpetin, a.g.e., 77.

¹⁴⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cem*, II, 270.

¹⁴⁵ İbnu’l-Kelbî, Ebu’l-Munzir Hişam b. Muhammed (v. 204), *Nesebu Ma’d ve’l-Yemenu’l-Kebîr*, Thk. Naci Hasan, Kahire: Alemu’l-Kutub, I. Baskı, 1988, I, 27; Cevad Ali, a.g.e., VI, 5.

özellikle Akilu'l-Murar'a nispet etmekten gurur duyuyorlardı. Kinde kabilesinin ismi Ebrehe'nin yazdırdığı kitâbede geçtiği gibi çok daha eski kitâbelerde de geçmektedir.¹⁴⁶ Kitâbelerde "Kiddet" olarak geçen Kinde Devleti/Kabilesinden söz eden kitâbeler MÖ birinci asrın ikinci yarısına tarihlenmektedir.¹⁴⁷ Kinde kabilesinin yerleşim yeri Doğu Yemen dağları arasında Hadramut'un çevresi ve batısı idi. En önemli şehirleri Dummun idi.¹⁴⁸ Akilu'l-Murar diye meşhur olan Hucr b. Amr en önemli hükümdarıdır.¹⁴⁹

Bazı tarihçiler Yemen'e sahip olmak için Kinde melikleri ile Himyer melikleri arasındaki mücadeleyi Kindelilerin kaybettiğini belirtir.¹⁵⁰ Bu yenilgiden dolayı milâdî üçüncü yüzyılın ortalarında Hadramut'tan Kuzey Arabistan'a göç eden Kindeliler Kuzeyli Adnânî kabilelere hükmetmişlerdir.¹⁵¹ Ancak bir kısım tarihçilere göre ise başlangıçta Kinde ile Himyer meliklerinin ilişkileri dostane idi. Himyer devleti Kuzey Arabistan dâhil bütün Arabistan'a hükmediyordu. Himyer kralı Hassan b. Tubba' anne bir kardeşi olan Kinde reisi Hucr b. Amr el-Kindî'ye lütüfta bulunarak bütün Adnânîlerin (Ma'd) yönetimini tevdi etti.¹⁵² Yakubi ise Kinde'nin Hadramut bölgesinden Kuzey Arabistana göç etmesinin temel nedeni olarak Kinde kabilesi ile

¹⁴⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 5.

¹⁴⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 6.

¹⁴⁸ Takkûş, a.g.e., 320.

¹⁴⁹ Takkûş, a.g.e., 320; Kelpetin, a.g.e., 187.

¹⁵⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 7; Takkûş, a.g.e., 320 (Bu savaşın sonucunda Kinde kralları Himyerîlerin hâkimiyetini kabul ederek bir daha başkaldırmayacaklarına dair anlaşma imzalamışlardır ve kendi çocuklarını rehin olarak Himyer krallarının yanına bırakmışlardır. Bkz. Cevad Ali VI, 6-7).

¹⁵¹ Takkûş, a.g.e., 321.

¹⁵² İbn Haldun, *Târih*, II, 327; Hitti, a.g.e., 129. (Birinci görüşün doğru olma ihtimali daha yüksektir. Zira Cevad Ali tamamen kitâbelere ve belgelere dayandırmaktadır.)

Hadramut kabilesi arasında geçen kanlı savaşları gösterir.¹⁵³ Kindeliler zamanla Himyer krallığına bağlanmış savaşçı özelliklerinden dolayı Himyer Devleti düşmanlarına karşı Kindenin gücünden faydalanmıştır.¹⁵⁴

Tarihi veriler Kinde kabilesinin Hadramut bölgesinde küçük bir krallık şeklinde uzun süre hükmettiğini göstermektedir. Yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı Kuzey Arabistan'a göç eden Kinde kabilesi uzun süre Ma'd kabilelerine hükmetmiştir. Yaklaşık bir asır Kuzey Arabistanda çok geniş bölgelere hükmeden Kinde kabilesi¹⁵⁵ Adnânîlerle evlilik, ticaret vb yollarla çok iyi ilişkiler geliştirmiştir. Öyle ki Kinde kabilesinin Adnânîlerle olan ilişkisi Kahtânîlerle olan ilişkisinden iyiydi.¹⁵⁶

Hitti Gassânîlerin Bizanslılarla, Lahmilerin Sasanilerle, Kindelilerin ise Himyeri hükümdarları Tubba' (Tebabia) ile belli bir ilişki (denge politikası) geliştirdiğini zikretmektedir. Hitti Milâdî 480 yılında güçlerinin zirvesine ulaşan Kinde kralları ile ilgili kitâbelerde bir kayıt bulunmamaktadır¹⁵⁷ demekle yanılmaktadır. Zira kitâbelerde ismi çokça zikredilmiştir.¹⁵⁸ Kuzey Arabistanın yönetimi noktasında Lahmîlerle (Hireliler) sürtüşmeye girişen Kindeliler Bizans İmparatorunun desteğini alamayınca mücadeleyi kaybettiler ve 540 yılında liderlerinin Bizans tarafından zehirlenmesi

¹⁵³ el-Ya'kubî, Ahmed b. İshak, *Târih-i Ya'kubî*, Farsçaya Trc. Muhammed İbrahim Ayetî, Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, 1395, I, 84.

¹⁵⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 8.

¹⁵⁵ Kelpetin, *a.g.e.*, 188.

¹⁵⁶ Takkûş, *a.g.e.*, 323.

¹⁵⁷ Hitti, *a.g.e.*, 129.

¹⁵⁸ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 5-66.

üzerine Güney Arabistandaki anavatanları olan Hadramuta çekilmek zorunda kaldılar.¹⁵⁹

Yarı göçebe olan Kinde kabilesi devamlı olarak Kuzey ve Güney Arabistan arasında gelip gittiği için Güney ve Kuzey Arabistan'da kurulan İslâm öncesi diğer Arap devletleri gibi büyük bir medeniyet kuramamışlardır.¹⁶⁰ Ancak Arap dili, yazısı ve edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuşlardır.¹⁶¹ İslâm'ın doğuşu esnasında Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays Hadramut emiri idi. Fetihler esnasında pek çok yararlılıklar gösteren Eş'as b. Kays Azerbaycan eyaletinin valiliği verilerek ödüllendirilmiştir. Emeviler döneminde Eş'as'ın soyundan gelen birçok kişi devlette önemli görevlere yükselmiştir.¹⁶²

4.7. HİMYERÎLER (MÖ 115- MS 525)

Himyer b. Sebe'¹⁶³ b. Yeş'ub b. Ya'rub b. Kahtan.¹⁶⁴ MÖ 115 yılında Sebe Devletini ortadan kaldırarak Zufar/Zafar şehri merkezli¹⁶⁵ kuruluşunu gerçekleştiren Himyerlilerin merkezi Zî Rîdân bölgesidir.¹⁶⁶ Bazı bilginlere Araplar Himyer devletinin kuruluşuna verdikleri önemden dolayı MÖ 115 tarihini ilk Arap takviminin başlangıcı

¹⁵⁹ Hitti, *a.g.e.*, 129-130.

¹⁶⁰ Takkûş, *a.g.e.*, 330.

¹⁶¹ Kelpetin, *a.g.e.*, 195.

¹⁶² Hitti, *a.g.e.*, 130.

¹⁶³ el-Mubberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid (v. 285), *Nesebu Adnân ve Kahtân*, Thk. Abdulaziz el-Meymenî, Hindistan: Matbaatu Lecneti't-Te'lif ve't-Tercüme, 1936- 1354, 18.

¹⁶⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 305.

¹⁶⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 163.

¹⁶⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 171; Günaltay, *a.g.e.*, 43; Çağatay, *a.g.e.*, 13.

olarak kabul edilir.¹⁶⁷ Himyer, Sebelilerin son zamanlarında Güney Arabistan'da kurulmuş en güçlü devletlerden biridir.¹⁶⁸ Himyerliler yerleşim yerlerinden Güney Yemen'e ve dağlık bölgelere yerleştiler. Ünlü San'a şehrini bunlar kurmuşlardır. Himyerlilerin tarihi iki ayrı döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki MÖ 115 tarihinden başlayıp milâdî 300 yılına kadar süren krallar devridir. İkincisi miladî 300 yıllarından 525 yılına kadar devam eden ve hükümdarlara "Tubba" denilmesinden dolayı "tebabia devri" olarak isimlendirilen dönemdir.¹⁶⁹ Bazı tarihçilerin kralların "Sebe, Zî Rîdân, Hadramut ve Yemenat" lakaplarından hareketle MÖ 115 ile MS 300 tarihlerini Sebe-Himyer karışımı bir idare olarak gördüğünü Himyerlilerin milâdî 300- 525 yılları arasında kurulmuş bir devlet olarak gördüklerini buradan not etmek gerekir.¹⁷⁰

Hükümdarlığın Sebe'den Himyerlilere geçiş aşamasında Hemdân kabilesinin Haşid kolundan olan krallar bir müddet "Sebe ve Zî Rîdân"ı (Himyer) yönetmişlerdir.¹⁷¹ Himyerlilerin en kudretli padişahı Şemmar Yer'aş isimli kraldır. Tubba' lakabını kullanan kral¹⁷² muhtemelen Kur'an-ı Kerimde geçen¹⁷³ Tubba'dır. Şemmar Yer'aş Kuzey Arabistan Devletinin Kralı İmriu'l-Kays ile şiddetli savaflara girişmiş öyleki İmriu'l-Kays Necran'a kadar olan geniş bir bölgeyi ele geçirmişti.¹⁷⁴ Bu savaflar dört halife, Emeviler ve daha sonraki dönemlerde görülecek olan Kahtânî – Adnânî kabilelerin çatışmasına zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Milâdî II-IV. asırlarda

¹⁶⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 170.

¹⁶⁸ Kelpetin, *a.g.e.*, 79.

¹⁶⁹ Mehlâti, *Târih-i İslâm*, I, 8; Kelpetin, *a.g.e.*, 82.

¹⁷⁰ Beru, *a.g.e.*, 79.

¹⁷¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 59-60.

¹⁷² Takkûş, *a.g.e.*, 305.

¹⁷³ Duhan,44/37; Kaf, 44/14.

¹⁷⁴ Kelpetin, *a.g.e.*, 88.

Fişan, Hemdân ve Himyer kabileleri arasında geçen şiddetli savaşlar Yemen'in siyasi ve ictimâî hayatına kibrit suyu döktü. Siyasi birlik ve ekonomik gidişat bozuldu. Yemen yabancı istilalara hazır hale geldi.¹⁷⁵

Himyerlilerdeki din anlayışı diğer Güney Yemen halkından farklı değildi. Putperest inanca sahip olan Himyerlilerde ay tanrısı çok önemli idi. Fakat milâdî 350 yılından itibaren Güney Arabistan'ın en önemli tanrısı olan Almakah Tanrısı yerine “Zu Semavi,” Rabbu's-Sema” ya da “Rabbu's-Semavat” denilen tek tanrılı inanç yayıldı. Bu tek tanrılı inanç Yahudi ve Hıristiyanlığın etkisiyle yayılmış bir tevhidi inanç olabileceği gibi onlardan önce de bölgeye has bir inanç şekli olabilir.¹⁷⁶ Fakat milâdî 350 yılından itibaren bölgede kiliselerin yaygınlaşması tek tanrılı inancın Hıristiyanlık kanalıyla bölgeye gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Himyerlilerin son hükümdarı Yusuf Es'ar (Zu Nûvas/ 522-525 MS) dır. Yahudiliği yayma çabasında olan Zunûvas'ın Hıristiyanlara savaş açmasında hem dini saikler hem de Habeşistan'ın Necran ve kendi bölgesinde yaşayan Hıristiyanları kullanarak iç işlerine karışmasını engellemek etkili olmuştur. Binlerce Hıristiyanı öldürüp mallarını ganimet olarak alan Zunûvas Doğu Kilisesinin en önemli temsilcisi olan Necran ile birlikte Hemdân, Kinde, Mezhic ve Murâd kabilelerini kuşattı. Burûc Suresindeki Ashab-ı Uhdud'a ismini verecek olayda geçtiği gibi affedilmek koşuluyla teslim olan Necranlıları hendeklerde yaktı.¹⁷⁷ Yusuf Es'ar Necranlıların müttefiki olan yukarıda

¹⁷⁵ el-Kâim, *a.g.e.*, 53.

¹⁷⁶ Kelpetin, *a.g.e.*, 89.

¹⁷⁷ et-Taberî, *Târih*, II, 123; ed-Dineverî; Ebu Hanife Ahmed b. Davut, *el-Ahabâru't-Tival*, Thk. Abdulmun'im Amir, Kahire: Daru İhyai'l-Kutubu'l-Arabi, I. Baskı, 1960, 62; İbn Kesîr; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer el-Kureşî (v. 774), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Ali Şîrî, Beyrut:Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, I. Baskı, 1989-1408, II, 207; Kelpetin, 99; Cevad Ali, VI, 147-148; el-Kâim, *a.g.e.*, 54

ismi geçen kabilelere büyük zararlar verdi.¹⁷⁸ Katliamdan kurtulan Hristiyanlar Bizans imparatorundan yardım istediler. Bizans İmparatoru mesafenin uzaklığını bahane ederek Habeş Necaşisinden onlara yardımcı olmasını istedi.¹⁷⁹ Necaşi Eryat (Ruzbe) komutasındaki Habeş ordusunu Yemen'e gönderdi. Eryat Himyerlileri ortadan kaldırmak suretiyle Yemen'de 525 yılından itibaren Habeş hâkimiyetini başlatmıştır.¹⁸⁰

Kuzey kabileleri arasında siyasi birlik olmadığından Kuzeyli kabileler genellikle Yemenli Himyer devletine bağlanıyordu. Himyer'e "itave" vergisini veren Adnânî kabileler Himyerden kendilerine yönetici atamalarını istiyordu. Himyer kabilesi de o kabileden birini yönetici yapardı. Himyer devleti Habeşlilerce ortadan kaldırıldıktan sonra Yemenlilerin yenilmezliği efsanesi ve heybeti kayboldu. Yemenlilerin Kuzeylilerdeki saygınlığı azalınca vergi vermeyi kestiler.¹⁸¹

Habeşlilerin kolay bir şekilde Yemen'e hâkim olmalarının temelinde kabileler arası iç savaşlar ve çekişmeler geliyor. Himyer kralı Zu Nuvas'ın Hemdân, Kinde, Mezhic ve Murâd kabilelerine zulmetmesi, onlarla savaşa tutuşması onları başka ittifaklar kurmalarına yöneltmiştir. Bu savaşlar Yemen'in siyasi, ekonomik ve askeri olarak zayıf

(Hendeklerde yakılan kişi sayısı İslâmî kaynaklarda 20.000 kişi diye geçerken Hristiyan kaynaklarda 1.706- 12.000 kişi arası farklı rakamlar verilmektedir. Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 147-148; Kelpetin, *a.g.e.*, 99.

¹⁷⁸ Takkûş, *a.g.e.*, 319.

¹⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 153; İbn Kesir, *el-Bidaye*, II, 208; et-Taberî, *Târih*, II, 124; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 142; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 637.

¹⁸⁰ Kelpetin, *a.g.e.*, 101-103.

¹⁸¹ Beru, *a.g.e.*, 210-212. (Bu olaylar heyetler senesinde grup grup Medineyi ziyaret eden, Resulullah'ın vefatı üzerine zekât vermeyi kesen (otoriteyi rededen) kabilelerin durumunu anlamamıza yardımcı olmaktadır, Eyyamu'l-Arab kitabında da Arap kabilelerin güçlü Gassan, Hîre ve Himyer meliklerine heyetler (Vefd) gönderdiklerine dair örnekler vardır.)

düşmesine neden oldu. Yemen'in zayıflığından yararlanan Habeşliler kolay bir şekilde Yemen'e hâkim oldular.

5. YEMEN'İN HABEŞ VE İRANLILARIN HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Bizans İmparatorunun teşviki ile dindaşlarını Himyerlilerin zulmünden kurtarmak isteyen Habeş Necaşisi Kral Aksum (Uksum?), Eryat isimindeki komutanının emrinde 70.000 kişilik bir orduyu Himyerlileri durdurmak üzere Yemen üzerine gönderdi.¹⁸² Zu Nuvas Yemen kabilelerine ortak düşman Habeşlilere karşı birleşme çağrısı yaptığında ilkin bütün kabileler olumsuz cevap vermişti. Zu Nuvas'ın kabilelere bol ihsan ve ikramda bulunma sözü üzerine kabileler onun etrafında toplandı.¹⁸³ Zu Nuvas'ı yenen Eryat Yemen'de büyük katliamlara girişti.¹⁸⁴ Özellikle Himyer kabilesi ve Hemdân'ın el-Erhab kolundan birçok kişiyi öldürdü.¹⁸⁵ Himyer devletini ortadan kaldıran Eryat Yemen'de birkaç yıl hüküm sürdü.¹⁸⁶ Himyer topraklarının verimliliğini gören Habeşliler Yemen'e kalıcı bir şekilde yerleşmek için çaba sarfettiler. Bir müddet sonra Eryat'ın Ebrehe b. Eşrem isimindeki komutanı ona karşı isyan etti. Ebrehe Eryat'ı iktidardan düşürerek Yemen'e hâkim oldu.¹⁸⁷

¹⁸² et-Taberî, *Târih*, II, 127; İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim eş-Şeybânî (ö.630), *el-Kâmil Fi't-Târih*, Thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1997/1417, I, 147.

¹⁸³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 393.

¹⁸⁴ et-Taberî, *Târih*, II, 125.

¹⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 149.

¹⁸⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 159.

¹⁸⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 62; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 147; İbn Kesir, II, 210.

Habeş saldırıları sonucu Himyerliler büyük zarar gördüler. İzzet içinde sürdürdükleri yaşamları iktidardan düşmeleri ile birlikte zillete dönüştü. Taberî'nin naklettiğine göre Zu Ceden el-Himyerî Yemen'in eşsiz kaleleri ile mamur bölgelerinin Habeşlilerin eli ile harabeye dönüştürülmesi ve Yemenlilerin içine düştüğü zillet ile ilgili şöyle demektedir:

“Soğukkanlı ol! Ağlamak elden çıkmanı geri getirmez

Ölenlerin üzüntüsünden kendini helak etme

İzi tozu kalmayan Beynun ve Selheyn'den sonra kimse ev yapmasın.¹⁸⁸

İslâmi kaynaklar Habeşlilerin Yemen'i ele geçirme nedeni olarak onların Hıristiyan dindaşlarına yardım etmek istemeleri olarak gösterir. Bu tespit doğru olmakla beraber Habeşlileri Yemen üzerine salan başka bir etken daha var ki göz ardı edilmemelidir: Sasani Devleti İle Bizans İmparatorluğu arasında çok şiddetli siyasi, ekonomik ve askeri rekabet vardı. O dönemde Habeşistan Bizans İmparatorluğunun müttefiki konumunda idi.¹⁸⁹ Bizanslılar Habeşistan'ı Yemen'i ele geçirmek için tahrik ederek hem Yemen'in ticari ve ekonomik zenginliklerinden yararlanmak istediler hem de Sasanilere karşı Habeşistanlıların askeri gücünden yararlanmak istediler.¹⁹⁰ Bizanslılar Habeşlilerden İran'a saldırıp Hindistan'dan gelen ticari malları ve İpekyolu ticaret güzergâhını ele geçirmeyi istediler. Bu şekilde hem Habeşliler hem de Bizanslılar kazanacaktı.¹⁹¹ Ebrehe söz vermesine rağmen kendisinden çok daha güçlü olan Sasanilere karşı böyle bir harekete girişemedi.

¹⁸⁸ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 154-155; et-Taberî, *Târih*, II, 125-126.

¹⁸⁹ Hitti, *a.g.e.*, 102; Kelpetin, *a.g.e.*, 101.

¹⁹⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 164.

¹⁹¹ Hitti, *a.g.e.*, 97.

Böylece Yemen döneminin iki süper gücü olan Sasani ve Bizans imparatorluğu arasındaki askeri, siyasi ve ekonomik çekişmeden nasibini aldı. Habeşliler iktidarları döneminde Me'rib seddi ile bazı kaleleri onarmak ve ibadet yerlerini yapmak¹⁹² suretiyle Yemen'deki hâkimiyetlerini pekiştirmeye çalıştılsa da isyanları sert bir şekilde bastırdıkları ve zulüm yaptıkları için başarılı olamadılar. Örneğin Kinde Kabilesi bazı kabilelerin desteğini alarak Ebrehe'ye karşı isyan etmelerine rağmen bazı Yemen kabilelerinin desteği ile Ebrehe isyanı bastırmıştır. Habeşliler Yemen'e hâkim olduktan sonra sahip oldukları kötü yönetim ve adaletsizlikten dolayı halk onların Yemen'den çıkartılmalarını şiddetle arzu ediyordu. Yemenliler defalarca başkaldırmalarına rağmen isyan esnasında kabileler arası birliği sağlayamadıklarından başarılı olamadılar.¹⁹³ Habeşliler de kabileler arası çatışmayı körüklemek suretiyle hem kendilerini sağlama aldılar hem de Yemen'in siyasi olarak bitkin düşmesine neden oldular.

Ebrehe dönemine ait kitâbeler Habeşistan, Sasani ve Bizans elçilerinin Yemen'e ziyaretinden bahsederler.¹⁹⁴ Bu durum Yemen'in iki süper güç için arz ettiği önemi gösterdiği gibi Ebrehe yönetiminin bağımsız bir devlet gibi hareket ettiğini göstermektedir. Ebrehe Hıristiyanlık dinine şiddetle bağlı idi. Hıristiyanlığın Yemen'de yayılması için çok çaba sarfetti. San'a, Zufar ve Necran'da büyük kiliseler yaptırdı. En meşhur kilisesi "Kulleys" kilisesi idi¹⁹⁵ ki bu, kilise ismini Yunancada Mâbed anlamında gelen "Ekklessia" kelimesinden almıştır.¹⁹⁶

¹⁹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 50, 17; Çağatay, *a.g.e.*, 14.

¹⁹³ el-Kâim, *a.g.e.*, 57.

¹⁹⁴ de Goeje, M. J., "Arabistan (Tarih)", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, C. I, s. 487.

¹⁹⁵ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 160; et-Taberî, *Tarih*, II, 130.

¹⁹⁶ el-Kâim, *a.g.e.*, 58.

Mekke şehrinin ticari kapasitesi, Arap hacıların Kâbeyi ziyareti ve Kulleys kilisesine halkın teveccüh göstermemesi Ebrehe'nin dikkatlerini Mekke üzerine çevirdi. Kinane kabilesinden birisinin Kulleys kilisesini pisletmesi damlayı taşıran son nokta oldu. Ebrehe birkaç fil ile desteklenmiş Habeş ve Yemenlilerden oluşan büyük bir orduyu hazırlayarak Mekke'ye doğru yola çıktı. Kur'an'da geçtiği üzere¹⁹⁷ Ebrehenin planları tutmadı. Dağılan ordusunun büyük bir kısmı yok oldu. Yemen'e dönen Ebrehe öldü. Ebrehe'den sonra ilkin oğlu Maksım sonra Masruk yönetime geçti. Masruk halka kötü davranmada ve zulümde babasını ve ağabeyini geride bıraktı.¹⁹⁸ Yemen halkı Habeşlilerin hâkimiyeti altında oldukları 525 yılından 575 yılına kadarki 50 yıllık zaman zarfında hiç rahat etmedi. Habeşlilerin Yemen'e girişinden önce nöbetleşe bir şekilde Himyer devletini yöneten sekiz hanedanın varlığına rağmen¹⁹⁹ Habeşliler Yemeni tek elden yöneterek Yemenlileri yönetime ortak etmediler.

Habeşlilerin yarım asırlık yönetimi sonucunda Yemen siyasi ve ekonomik bakımdan büyük bir krizle karşı karşıya kaldı. Bu kötü yönetime son vermek için Yemenliler arayışlara girdiler. Himyer'in Yezen kabilesinden Seyf b. Zi Yezen Yemenlilerin isteği doğrultusunda önce Bizans İmparatorunun desteğini talep etti. Kabul etmesi durumunda Yemen'i istediği şekilde doğrudan veya bir vali vasıtası ile yönetebileceğini ilettiler. İmparator Habeşlilerin kendi dindaşları olduğunu Yemenlilerin ise putperest olduğunu ileri sürerek teklifi red etti.²⁰⁰ Olumsuz yanıt alan Seyf -Sasanilere bağlı Hire devletinin lideri Numan b. Münzir aracılığı ile- dönemin İran Kısrası Hüsrev Enuşirevan'a gidip

¹⁹⁷ Fil, 105/1-5.

¹⁹⁸ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 63; et-Taberî, *Tarih*, II, 139; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 201; Çağatay, *a.g.e.* 19.

¹⁹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV,47-55.

²⁰⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*,92; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 78.

Habeşlilere karşı ondan yardım istedi.²⁰¹ Sasani İmparatoru yaklaşık 7.500 kişiden oluşan²⁰² bir orduyu Deylem bölgesinin yöneticisi olan Vahriz veya Vehriz (Hurzad b. Nersi) komutasında Habeşlilerin yönetimine son vermek için Yemen'e gönderdi.²⁰³

İslâmi kaynaklarda İranlıların Yemen'e askeri güç göndermesinin nedeni olarak Seyf b. Zi Yezen'in yardım talebi gösterilir. Ancak Sasani ve Bizans devletlerinin o dönemdeki ilişkileri incelendiğinde bunun yanında başka nedenlerin de olduğu rahatlıkla görülmektedir. Enuşirevan Fars Körfezi üzerindeki hâkimiyetini genişletip yakın çevredeki ticari liman ve boğazları hâkimiyeti altına almak suretiyle gücünü pekiştirmek ve Bizans Devleti ile müttefiklerini geriletmek istiyordu. Bâbu'l-Mendeb Boğazı da bunlardan biri idi. İbn Hişam'ın bildirdiğinden de açıkça anlaşıldığı gibi Yemen'in ekonomik getirisi İran Kisrasının bu kararı almasında etkili olmuştur. Zira Seyf Kisrayı ikna etmek için Yemen'in sahip olduğu ekonomik ayrıcalıklardan bahsetmiştir.²⁰⁴

İslâmi kaynakların çoğunda Vahriz'in komutasında Yemen'e gönderilenlerin sayısı mahkûmlardan oluşan 800 kişi olarak geçmektedir. Bu rakamın doğru olma olasılığı düşüktür. Çünkü Vahriz Yemen'de sadece güçlü Habeş ordusu ile savaşmakla kalmayacak, Bizans imparatorluğu ve müttefiklerinin çıkarlarını baltalayacaktı. Gerçi İranlılar Yemenlilerin desteğini alacaktı. Ancak bu sayı yine de sayıları 100.000'e ulaşan Habeş orduları²⁰⁵ ile mücadele etmek için yetersizdi. Sasanilerin Yemen üzerine

²⁰¹ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 182; et-Taberî, *Tarih*, II, 139-140.

²⁰² İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 638; et-Taberî, *Tarih*, II, 139; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 78 (Ya'kubî Kisra'nın Yemen'e gönderdiği ordunun sayısı hakkında bilgi vermezken Taberi sayının 800 kişi olduğunu belirtir.)

²⁰³ et-Taberî, *Tarih*, II, 140.

²⁰⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 182; el-Himyerrî; Nişvan b. Said (v.573), *Hulâsetu es-Siyeri'l-Câmiati li Acâbi Ahbâri'l-Mulûki't-Tebabia*, Thk. Ali b. İsmail el-Mueyyid, Beyrut: Daru'l-Avda, 1978, 151.

²⁰⁵ et-Taberî, *Tarih*, II, 144; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 201.

gönderdiği ordu çok daha büyük olmalıdır. Öyle görünüyor ki Yemen’i fethetmek üzere Sasaniler tarafından sadece 800 mahkûmun gönderilmesi efsanesi İranlıların gücünü göstermek ve Habeşlilerin çaresizliğini gözler önüne sermek için üretilmiştir. Aynı şekilde Enuşirevan’ın Vahriz’i sonradan 1.000 atlı ile desteklemesi²⁰⁶ İranlıların bu sefere verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. İbn Kuteybe’nin verdiği sayı olan 7.500 kişi çok daha gerçekçi görünmektedir.

İranlılar ve Yemenlilerden oluşan Vahriz ve Seyf’in ordusu Masruk’un komutasındaki Habeşlileri yenerek onların iktidarına son verdi. Vahriz San’a şehrine girdi.²⁰⁷ Yemen’in Habeşlilerden alındığı haberi ulaştırılan Enuşirevan kendi komutanı Vahriz’e Seyf’i belirleyeceği vergi miktarını ödemek şartıyla Yemen’e Kral olarak atamasını emretti.²⁰⁸ Anlaşmaya göre İranlılar Yemenli kadınlarla evlenebilecek ancak Yemenliler İranlı kadınlar ile evlenemeyecekti. Vahriz Seyf’e krallık tacını giydirdikten sonra onun yanında bazı İranlıları bırakarak İran’a geri döndü.²⁰⁹ Vahriz Yemen’in her tarafına vergi memurlarını ve idarecileri atadıktan sonra İran’a döndü.²¹⁰ Seyf’in Krallığı elde ettiğini duyan –Kureyş dâhil- değişik Arap kabileleri ve ileri gelenleri Padişahlığın tekrar Yemenlilere dönmesi nedeniyle bizzat Seyf’e gidip onu kutladılar.²¹¹ Seyf dört yıl hüküm sürdükten sonra kendilerine kötü muamelede bulunduğu Habeşliler tarafından öldürüldü.²¹² Seyf’in ölümü üzerine Kisra Vahriz’i 4.000 kişilik bir kuvvetle

²⁰⁶ et-Taberî, *Tarih*, II, 144.

²⁰⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 64; İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 41.

²⁰⁸ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 92; el-Himyerî, *a.g.e.*, 152.

²⁰⁹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 92; el-Mes’ûdî, *Murûc*, I, 201-203.

²¹⁰ et-Taberî, *Tarih*, II, 148.

²¹¹ İbn Abdірabbih, *el-İkd*, I, 260; el-Himyerî, *a.g.e.*, 152.

²¹² et-Taberî, *Tarih*, II, 148; el-Mes’ûdî, *Murûc*, I, 203.

tekrar Yemen'e gönderdi. Yemen bundan sonraki süreçte İslâm'ın yayılışına kadar doğrudan İranlı valiler tarafından yönetilmiştir.²¹³

Vahriz Yemen'i beş yıl yönettikten sonra öldü.²¹⁴ Ölümünden sonra yerine Onun oğlu Merzuban görevlendirildi. Onun da ölümü üzerine Merzuban'ın oğlu Beynucan yönetime geçti. Daha sonra Beynucan'ın oğlu Hüsrev Yemen'e idareci olarak görevlendirildi. Kisra Perviz Beynucan'ın oğlunu azlederek yerine Bâzân'ı görevlendirdi. Bâzân Resulullah (as) mektubunu alır almaz Müslüman olan²¹⁵ ve irtidat hareketlerinde Esved el-Ansî ile mücadele edecek olan Bâzân'dan başkası değildir. Bâzân Müslüman olduğunu Hz. Peygambere bildirmek üzere ona bir heyet göndermişti. Peygamberimiz de onlara: "Siz bizlersiniz"²¹⁶ deyip onları taltif etmişti. Bâzân'dan sonra Daduye İslâm'ın Yemen'de Ebnâ arasında yayılmasında etkili olmuştur. Yemen'deki İranlı yöneticilerin ve Ebnâ'nın özgür bir şekilde Müslüman olmaları İslâm'ın Yemen'de kolayca yayılmasında çok etkili olduğu söylenebilir.

Yemen bu şekilde Sasani Devletinin bir eyaleti gibi yönetildi. İranlılar Aden ve San'a pazarından kendi vergilerini alıp deniz ve kara yolu ile İran'a gönderiyorlardı. İranlılar Yemen'de kendilerine karşı girişilecek isyanları bastırmak üzere özel bir birlik kurmuşlardı.²¹⁷

Elli yıl kadar devam eden Yemen'deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık bir

²¹³ et-Taberî, *Tarih*, II, 148.

²¹⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 93.

²¹⁵ İbn Hişam, *es-Sîre*, 191; et-Taberî, *Tarih*, II, 148; Fayda, Mustafa, "Ebnâ", *DİA*, Ankara, 1994, C. X, s. 78. (İbn Hişam'da Vahriz'in oğlu "Teynucan" diye geçmektedir.)

²¹⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 192.

²¹⁷ el-Kâim, *a, g, e.*, 60.

sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Zamanla nüfusları çoğalan bu kişilerin soyundan gelenlere kaynaklarımızda “ebnâ” denilmektedir.²¹⁸ Asilzâde sayılan Ebnâ Yemen’de seçkin bir konuma sahip idi. Ebnâ sadece bir kabileye mensup değildi. Değişik kabilelerden oluşan Ebnâ kendi ailelerinin künyeleri ile anılırlardı. Bâzân, Sardaviye, Mehreviye, Zenceviye, Berdeviye, Cundeviye ve Buzrece gibi aileler Yemen’in seçkin eşrafından sayılırdı.²¹⁹ Bâzân ailesi Zumar ve San’ada büyük arazileri işletiyor ve ticarete önemli bir konuma sahiplerdi. Ailenin San’a’da büyük bir çiftliği vardı.²²⁰ İranlılar 575- 630 yılları arasında Yemen’de hüküm sürdü. Ancak İslâm’ın doğuşu sırasında İranlıların Yemen’deki hâkimiyeti zayıflamıştı. İran hâkimiyeti San’a, Aden şehirleri ve çevresi ile sınırlı kalmıştı.

İran nüfuzunun azalmasından itibaren Yemenli kabile reisleri kendi bölgelerini bağımsız bir şekilde yönetmeye başladılar. Yemenli kabilelerin İran yönetimine karşı başkaldırı girişimleri olduysa da kabileler arasındaki çekişmelerden dolayı kendi aralarındaki siyasi birliği sağlayamadılar. Örneğin Mezhic ve Hevlan kabile liderleri Bâzân’a karşı isyan etmek üzere büyük bir ordu hazırladılar. Ancak diğer kabile reisleri bunların davetine icabet etmedi. Bâzân da Mezhic ve Hevlan kabilelerine karşı Hemdân kabilesi ile bir ittifak anlaşması düzenledi.²²¹ İslâm’ın doğuşu yıllarında İranlıların siyasi konumu sadece Yemenli kabileler içinde değil Adnânî kabileler nezdinde de gittikçe zayıflıyordu. Örneğin bir defasında Temim kabilesine mensup Benî Hanzala b. Yarbu’ kolu Bâzân’ın Kisra Perviz için gönderdiği içinde misk, amber, Yemen kumaş ve altın olan kervana baskın düzenleyerek İranlı muhafızları öldürmüş ve malları kendi aralarında taksim etmişlerdi. Bunun öcünü almak isteyen Yemen’deki İranlılar Benî

²¹⁸ Fayda, Mustafa, “Ebnâ”, *DİA*, Ankara, 1994, C. X, s. 78.

²¹⁹ el-Kâim, *a.g.e.*, 60.

²²⁰ el-Hemdânî, *Sıfatı Cezireti’l-Arab*, I, 29.

²²¹ el-Kâim, *a.g.e.*, 61.

Hanzala kabilesi üzerine yürümüş ancak yenilgiye uğrayarak hepsi öldürülmüşlerdi.²²² Bu şekilde İranlıların yenilmez olduğu efsanesi çöktü. Yemen'deki İranlıların kolay bir şekilde Arap kabileler tarafından yenilgiye uğratılması İslâmi fetihlere zemin hazırladığı söylenebilir.

Yemen İslâm'ın hâkimiyetine kadar bir asırdan fazla yabancıların sultanı altında kalarak eski şa'şalı günlerinden çok uzaklaştı. Bu süreçte yönetimle ilgili bütün kilit makamlar yabancılar tarafından işgal ediliyordu. İran ve Bizans imparatorlukları arasındaki rekabet, Yemeni sahiplenme, ekonomik damarlarını ele geçirme veya nüfuzu altına alma mücadelesi ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan Yemeni tahrip etti. Main, Sebe, Kataban, Hadramut ve Himyer devletlerinin idareleri döneminde Yemen kabile esasına göre yönetiliyordu. Rakip kabileler birbirinin askeri, siyasi ve ekonomik gücünü iyi tahlil ederek diğerinin gücünü ve nüfuzunu kırmaya çalışıyorlardı. Bu kabile çekişmesinden dolayıdır ki Habeşistanlılar Yemen'e saldırınca Himyerliler kendi topraklarını koruyamayarak işgale uğradılar. İranlıların Habeşlileri kovmaları müteakip Yemenliler sadece dört yıl kendi kendilerini yönetebildiler. Kabileler arasındaki derin ayrılıkları bilen İranlılar bu defa bizzat yönetime el koyarak Yemen'i bir eyalet gibi doğrudan yönettiler. Habeş ve İranlıların Yemen'i işgal etmesi Araplar arasında yabancı düşmanlığını pekiştirdi. Özellikle Habeşlilerin Kâbe'yi yıkma girişimi Arapların siyasi birliğin gereksinimini iyiden iyiye hissettirdi. Corci Zeydan Arap kabileleri arasında İslâmiyetin hızla yayılmasının temelinde yabancı düşmanlığının yattığını belirtmektedir.²²³

²²² el-Kâim, *a.g.e.*, 61.

²²³ Zeydan, *a.g.e.*, 53.

Yemen devletleri ile ilgili güçlü kanıya göre eski Yemen Devletleri güçlü bir devlet geleneği olan, kurumları teşekkül etmiş sistemli bir yapıya sahip değillerdi. İslâm'dan önce Yemen'de kurulan devletlerden hiçbiri baştan sona tek bir aile veya hanedan tarafından yönetilmemiştir. Güçlü olan kabile diğerini yenerek devletin başına geçiyor ve bir müddet hüküm sürüyordu. İslâm'ın doğuşuna kadar sürekli bir şekilde Yemen'e hükmedecek güçlü ve devamlı bir devlet geleneğine sahip bir devlet Yemen'e hükmetmedi. Değişik kabileler çeşitli dönemlerde Yemen'in değişik bölgelerinde hüküm sürdüler. Himyer devleti uzun geçmişine rağmen Habeş saldırısı ile paramparça oldu ve Himyerlilerin ortadan kalkması ile birlikte büyük bir medeniyet yok oldu.

6. GÜNEY ARABİSTAN'DA DİNİ DURUM

Kadim Yemen topluluklarının putperest bir inanışa sahip olduğunu elimizdeki kitâbelerden ve arkeolojik kazılar ile temeli ortaya çıkarılan birçok tapınaktan anlıyoruz. Kitâbelerden elde edilen verilere göre İslâm Öncesi Güney Arapları açık bir şekilde güneşe, aya ve yıldızlara tapmışlardır.²²⁴ Müzekker saydıkları aya tapmak müennes olan güneşe tapmaktan daha üstün idi. Bunu Main, Sebe, Kataban ve Hadramutlulara ait kitâbelerdeki ilahların sıralamasından öğreniyoruz.²²⁵

“Andolsun biz, her ümmete, “Allah’a kulluk edin, tâğûttan kaçın” diye peygamber gönderdik...”²²⁶ âyetinden tarihi süreç içerisinde Allah'ın Yemen'deki Arap

²²⁴ de Goeje, M. J., a.g.m., C. I, s. 490; Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 114; a.g.e., Çağatay, a.g.e., 31.

²²⁵ Hitti, a.g.e., 95; de Goeje, M. J., a.g.m., C. I, s. 490.

²²⁶ Nahl 16/36.

kabilelerine de değişik peygamberler göndermiş olabileceği sonucunu çıkartmaktayız. Ancak Putperestlik ve şirk kesintisiz bir şekilde İslâmi döneme kadar devam etmiştir.

Romalıların milâdî 70 yılında Kudüs'ü harap etmesi ile birlikte Yahudilerden bir topluluk Yemen'e yerleşmişti.²²⁷ İlk defa Himyer kralı Ebu Kerib Es'ad (m. 400-440) döneminde Yahudilik resmi bir şekilde Yemen'e girmiştir.²²⁸ Zu Nuvas Yahudiliği devletin resmi dini haline getirip yaymaya çalışmasına rağmen Yahudilik Yemen'de yaygın bir din haline gelmedi. Yemen'deki Yahudilerin ekseriyeti İbrani değil Arami ve Araplardan Yahudileşenlerden müteşekkil idi.²²⁹

Tarihçilerin kanaatine göre Hıristiyanlık bilinmeyen bir tarihte Suriye'de gördüğü eziyet ve işkenceden kaçan monofizit Hıristiyan misyonerler tarafından Yemen'e sokulmuştur. Tarihçi Philostorgiso'tan gelen rivayete göre Bizans İmparatoru Konstantinos zamanında (337-361) Yemenliler ilk kez Hıristiyanlık inancı ile tanıştılar. İmparatorun dini yaymak üzere Yemen'e gönderdiği rahip Theophilos Himyer Kralı Sar'an Yuhan'im ve oğlu Melkikerib Yuhe'min'i Hıristiyanlığa girmek üzere ikna etmiştir. Bu tarihten itibaren Zafar ve San'a kentlerinde birçok kilise inşa edildi.²³⁰ Hıristiyanlık Necran merkezli olmak üzere Yemen'de geniş bir yayılma alanı bulmuş Habeşlilerin Yemeni işgal etmesi ile birlikte ivme kazanmıştır. Ancak Roma imparatorluğunun Güney Arabistan'da Hıristiyanlığı yayma gayreti dini dürtülerden

²²⁷ Hitti, *a.g.e.*, 96.

²²⁸ Fayda, *a.g.e.*, 16; Kelpetin, *a.g.e.*, 97.

²²⁹ Hitti, *a.g.e.*, 97.

²³⁰ Kelpetin, *a.g.e.*, 89.

ziyade Sasanilerle giriştiği rekabette Yemen’i Romanın nüfuz alanına dâhil ederek İranlıların Yemen’e etki etmesini engelleme amacını güdüyordu.²³¹

Mecûsilik Sasani imparatorluğunun yarım asırlık hâkimiyetleri zamanında Yemen’de varlık gösteren bir din olarak karşımıza çıkmaktadır.²³² Araplardan sadece Temim kabilesinin bir kısmı Mecusiliğe inanmıştır.²³³ Yemen, Umman ve Hadramut’a görülen Mecusiler Sasani imparatorluğunun bir bakiyesi olan Ebnâ zümresi ile ticaret için Yemen’e yerleşen İranlılardan oluşuyordu.²³⁴

İslâm’ın doğuşu sırasında Yemen’deki siyasi hayata paralel olarak dini yaşantı ve inanç büyük bir karışıklık içinde idi. Yukarıda görüldüğü gibi Hıristiyanlık ve Yahudilik arasındaki rekabet devletin kendi vatandaşlarını öldürmelerine sebep olduğu gibi Sasani, Bizans ve Habeşistan gibi yabancı devletlerin istila ve müdahalelerine zemin hazırlıyordu. Din olgusunun İslâm öncesi dönemde süper güç olan devletler tarafından siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanıldığını görmekteyiz. Hıristiyan Arapların Habeşistan’a ilgi duymaları, Yahudi zalim Zu Nuvas’a karşı kendi dindaşları olan Habeşlilerden yardım istemeleri Güney Arabistan’ı Habeşlilerin istilasına uğrattırken; Putperest pagan Arapların kendileri gibi putperest olan Sasanilerden yardım istemeleri Yemen’i İran istilasına uğrattırır.²³⁵ Hz. Peygamber döneminde Bizans İmparatorluğu ile Sasani İmparatorluğu arasında geçen savaşta Müslümanlar putperest İran’ın zaferine

²³¹ Hitti, *a.g.e.*, 96.

²³² Fayda, *a.g.e.*, 16.

²³³ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 491; Takkûş, *a.g.e.*, 261.

²³⁴ Fayda, *a.g.e.*, 21.

²³⁵ Hitti, *a.g.e.*, 102.

üzülürken Müşrikler İran'ın zaferine sevinmişlerdi. Rum suresi yakın bir gelecekte Rumların zafer elde ederek Müslümanların sevineceğini haber vermişti.²³⁶ Yani İslâmi dönemde de insanlar dindaşı olmasa da inanç bakımından kendine yakın hissettiği kişilerin başarıları ile sevinmiş mağlubiyetleri ile üzölmüşlerdi.

İslâm Tarihçileri putçuluğu ilk kez Arabistan'a sokan kişi olarak Amr b. Lühey'e işaret ederler. O dönem Kâbe'nin yöneticisi olan Amr şiddetli bir hastalığa yakalanır. İyileşmek için gittiği Suriye'de şifa bulur. Şam/ Suriye halkının putlara tapıtığını görünce bunun ne olduğunu sorar. Onlar da bu ilahlardan yağmur talebinde bulduklarını, bunların yardımı ile düşmanlarına karşı zafer elde ettiklerini söylerler.²³⁷ Bunun üzerine Amr putlardan bir tane alır (Hubel veya Menat²³⁸) Kâbenin yakınına yerleştirir.²³⁹ Bu şekilde putçuluk bütün Arabistanda yaygınlaşır. Arabistandaki putçuluğu sadece bir nedene bağlamak doğru olmasa gerektir. Kitle iletişim araçlarının olmadığı o dönemin şartlarında herhangi bir tebliğ veya misyonerlik faaliyeti yürütmeden putçuluğun kolayca bütün Arabistanda yaygınlaştığını söylemek bilimsel değildir. Hz. Nuh'un mücadele ettiği putlardan bazılarının Arabistanda Hz. Muhammed zamanında da varlığını devam ettirmesi putçuluğun bir damar şeklinde süreklilik arzettiğini göstermektedir.²⁴⁰

²³⁶ Rum 30/1-6.

²³⁷ İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişam b. Muhammed (v. 204), *Kitabu'l-Esnâm/ Putlar Kitabı*, Trc. Beyza Bilgin, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016, 39.

²³⁸ Özeydın, Abdulkerim, "Amr b. Lühay", *DİA*, Ankara, 1991, C. III, s. 88.

²³⁹ İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 39; Günaltay, *a.g.e.*, 69.

²⁴⁰ Nahl Suresinde ismi geçen putlar ile Arabistandaki putların bir kısmının ismi aynıdır. Bu durum putçuluğun Amr b. Lühay'dan çok önce yaygınlaştığını göstermektedir. Belki putçuluğu Mekke'ye sokan kişi olarak zikredilse daha doğru olacaktır. Ancak Muhammed Takkûş gibi modern araştırmacı dahi kendi

Kahtânilerin Ba'l, İştar ve İl ismindeki putlarının olduğunu belirten Günaltay da Mekkelilerin ünlü Hubel putunun İbranice'deki "Ha bal" isminin Arapçalaşmış hali olduğunu belirterek Hübel putunun Yemenli Huzâalılar tarafından Mekke'ye sokulmuş olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu belirtmektedir.²⁴¹ Putperestliğin yaygın olduğu Güney Arabistan'da her kabile veya bir kaçının bağımsız putları vardı.²⁴² Belli başlı putların adları ve hangi kabilenin hangi puta taptığı aşağıya çıkarılmıştır:

Zu'l-Halasa: Dişi bir put idi.²⁴³ Mekke ve Yemen arasında Tibale denilen yerde kurulu idi. Devs, Has'am, Becile, Ezd, Haris b. Ka'b ve Zübeyd Kabilelerinin taptığı puttur.²⁴⁴ Becile Kabilesi'ni ele alırken göreceğimiz gibi İşlâmi dönemde Cerir b. Abdullah el-Becelî tarafından yıkılmıştır.

Zu'l-Keffeyn Putu: Devs Kabilesinin tapınağıdır.²⁴⁵ Tufeyl b. Amr ed-Devsî onu tahrip etmiştir.²⁴⁶

Yeğus Putu: Aslan şeklindeki puta Mezhic Kabilesi tapıyordu.²⁴⁷

El-Habs, Yeğus ve Süheyl Putları: Tay kabilesinin putları idi.²⁴⁸

kitabında sanki her putu bizzat Amr b. Luhay götürüp kabilelere dağıtması ve dikilecek yeri belirlemiştir gibi göstermektedir. Geniş bilgi için bkz: Muhammed Takkûş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İşlâm* s. 250-259; ayrıca Nuh 71/23: "şöyle dediler: 'Sakin ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'i, Yeğus'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın.'"

²⁴¹ Günaltay, *a.g.e.*, 70 (İşlâm öncesi Arapların inançları ile ilgili olarak Günaltay'ın kitabında çok detaylı bilgiler bulunmaktadır.)

²⁴² Fayda, *a.g.e.*, 20.

²⁴³ Takkûş, *a.g.e.*, 252.

²⁴⁴ İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 76; Fayda, *a.g.e.*, 20.

²⁴⁵ İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 79; Takkûş, *a.g.e.*, 252.

²⁴⁶ Fayda, *a.g.e.*, 20.

²⁴⁷ Takkûş, *a.g.e.*, 251; Fayda, *a.g.e.*, 20.

Yauk Putu: At şeklindeki bu put Sana'nın kuzeyinde bulunan Hemdân kabilesinin taptığı bir puttur.²⁴⁹

Nesr Putu: Kartal şeklindeki bu put San'a'daki meşhur Ğumdan sarayında olup Himyer ve Hemdân kabilesi tapıyordu.²⁵⁰ Himyerlilerden Yahudiliği benimseyenler bunu terk ettiler.²⁵¹

El-Muntabık Putu: Akk ve Eş'arilerin putudur.²⁵²

Merhab Putu: Hadramutluların putudur.²⁵³

Zureyh, Vaile ve Celsed Putları: Kinde Kabilesinin putlarıdır.²⁵⁴

'Amyans/ 'Amyanis: Yemen'deki Hevlan kabilesinin taptığı bir put idi.²⁵⁵

Vedd Putu: Kelb Kabilesinin putu idi.²⁵⁶

Menat: Mekke ile Medine arasında sahilde kurulu olan puta Hicazdakiler tapıyordu. Aslen Güney Arabistanlı olan Evs ve Hazrec kabileleri de bu puta taptığı ve adına kurban kestikleri²⁵⁷ için burada zikrettik.

²⁴⁸ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kadime ve'l-Hadise*,

Beyrut, 1968/1388, II, 670; Günaltay, *a.g.e.*, 71.

²⁴⁹ Fayda, *a.g.e.*, 21; Takkûş, *a.g.e.*, 251.

²⁵⁰ Takkûş, *a.g.e.*, 251; Günaltay, *a.g.e.*, 71.

²⁵¹ Fayda, *a.g.e.*, 21.

²⁵² Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cem*, V, 212.

²⁵³ Fayda, *a.g.e.*, 21.

²⁵⁴ Fayda, *a.g.e.*, 21.

²⁵⁵ İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 46.

²⁵⁶ Günaltay, *a.g.e.*, 71.

²⁵⁷ İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 57; Günaltay, *a.g.e.*, 71.

II. BÖLÜM

YEMEN KABİLELERİ

(NESEPLERİ, İSLÂMLAŞMA SÜREÇLERİ ve SOSYAL HAYATLARI)

İslâm öncesi Yemen'in siyasi hayatına kısaca değindiğimiz birinci bölümde İslâm'ın zuhuru esnasında Yemen bölgesinin yabancı istilası altında olduğunu, dönemin kudretli devletlerinin çekişmesi, kabile kavgaları, dini münakaşalar vb nedenlerle Yemen'in siyasi ve ekonomik açıdan büyük bir yıkım yaşadığını gördük. Bu bölümde Hicrî birinci asırda varlığını sürdüren Yemenli kabilelerin nesepleri, İslâmlaşma süreçleri, dini inançları, siyasi nüfuz ve güçleri hakkında bilgiler verilecektir. Bu bölüm Hicrî birinci asırdaki olayları anlamamıza ışık tutacaktır.

1. Becile Kabilesi

Anavatanı Yemen'in Serat bölgesi ve Hicaz'ın sınır bölgesi olan²⁵⁸ Becile Kabilesinin Nesebi şu şekildedir: Benî Enmâr b. Eraş b. Amr b. Gavs²⁵⁹ b. Nebt b. Malik b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe.²⁶⁰ Becile annelerinin ismi olup kabileye isim olmuştur. Rivayetlere göre Becile'nin kardeşi Bahile de ismini kabileye vermiş ve her birisinden büyük

²⁵⁸ İbn Haldun, *Tarih*, II, 304; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 63.

²⁵⁹ es-Sem'ânî; Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur, *el-Ensâb*, Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydar Âbâd, I. Baskı, 1962/1382, I, 91; İbn Abdirabbih, *el-İkd*, III, 315.

²⁶⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 484; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 63; Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevîlikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2001, 98.

kabileler türemiştir.²⁶¹ Becile Kabilesinin aslen Adnânî olduğuna ve sonradan Yemen'e yerleştiğine dair görüşler varsa da²⁶² bu zayıf bir ihtimaldir. Nesep bilgileri Becile'yi Kahtan'a nispet ettikleri gibi kültür, davranış, ittifaklar ve muhalefetlerinde bu kabile Yemenî özellikler taşımaktadır. Ünlü Arap nesep bilgini Kehhale de Becile'nin kökeni ile ilgili tartışmaları zikrettikten sonra nesep bilgilerince Becile'nin Kahtânî bir kabile olduğunun kesin olduğunu belirtmektedir. Becile kabilesi birkaç kola ayrılmaktadır. Benu Kasr, Benu Ahmes, Ureynete,²⁶³ Eşhel, Seniye, Tureyf²⁶⁴ gibi. Becile Kabilesi ile Has'am Kabilesi Kahtânîlerden birbirine en yakın kardeş iki kabiledir.²⁶⁵ İslâm'dan önce putperest olan Becile Kabilesi de kardeş kabile olan Has'am gibi Zü'l-Hülâsa'ya tapmaktaydılar.²⁶⁶

Becile'nin İslâm'a Girişi: Hicrî 10. yılda Becile Kabilesinden 150 kişilik bir heyet Cerir b. Abdullah el-Becelî başkanlığında Medine'de Hz. Resulullah (s.a.v.)'ın yanına gelerek müslüman olmuştur.²⁶⁷ Resulullah Cerir b. Abdullah'a iltifatta bulunmuş onu en iyi şekilde ağırlamıştır. “Size bir kavmin lideri gelince ona ikramda bulununuz” hadisini Cerir'i ağırlama esnasında söylemişlerdir.²⁶⁸ Hz. Peygamber Cerir b. Abdullah'tan Zu'l-Halâsa Putunun hala ayakta olduğunu öğrenince ondan bu putu

²⁶¹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 91.

²⁶² İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Usdu'l-Ğâbe fi Ma'arifeti's-Sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1994, I, 529.

²⁶³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 63.

²⁶⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 484.

²⁶⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 330; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 63.

²⁶⁶ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99; Fayda, *a.g.e.*, 20.

²⁶⁷ İbn Sa'd; Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Hâşimî el-Basrî, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr* (v.230/845), Trc: Adnan Demircan, Abdullah Yıldız, İstanbul: Siyer Yay., 2014, I, 347; Fayda, *a.g.e.*, 51.

²⁶⁸ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 91.

yıkmasını istemiştir. Cerir b. Abdullah aynı yıl Müslüman olan Becile kabilesinin Ahmes kolundan ve kabilesinden 200 kişi ile birlikte bu putu ortadan kaldırarak Medîne'ye dönmüştür.²⁶⁹

Becile Araplar arasında baş gösteren ridde olaylarında İslâm üzere sabit kalan kabilelerden biridir. İslâm fetihleri başlayıp Müslümanlar ile Farslar karşı karşıya geldiklerinde Hz. Ömer tüm Arap kabilelerine elçiler göndermiş, onları İran'a karşı yapılan cihada davet etmişti. Becile kabilesi bu davete ilk olumlu cevap veren kabilelerden biridir. Kabile İranlılarla yapılan savaşlarda Müsenna b. Harise'nin ordusuna 2.000 kişilik bir kuvvetle katılarak yerini aldı. Kadisiye savaşında bu kabileyeye mensup geri hizmetlerde çalışan 1.000 kadının olduğu rivayet edilmektedir.²⁷⁰

Cerir, kabilesi içinde sevilip sayıldığından ve İslâm'a yaptığı üstün hizmetlerinden dolayı çok ön plana çıkmıştır. Cerir'in irtidat olaylarında irtidat etmemesi kabilesi üzerinde etkili olmuş ve irtidat eden az bir kısmı tekrar İslâm'a girmişti.²⁷¹ İrtidat olaylarında Becile kabilesi bütün gücü ile dinden dönenlerle mücadele etmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Hz. Ömer ile dostane ikili ilişkiler geliştiren kabile lideri Cerir b. Abdullah İslâmi fuhatlarda gösterdikleri performanstan dolayı Irak'a yerleşmiştir.²⁷² Kabilenin fetih hareketleri sırasında büyük çoğunluğu Irak'a, az bir kısmı Suriyeye yerleşti. Kabilenin az bir kısmı anavatanı olan bölgede kaldı. Hicrî birinci asırda Irak siyasetinde en etkili olan kabilelerden biridir.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 287.

²⁷⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 65.

²⁷¹ Fayda, *a.g.e.*, 52-57.

²⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 296.

Becile'nin diğer kabilelerle ilişkisine bakıldığında Has'am'ın müttefiki olan Becile'nin Kelb kabilesi ile aralarının açık olduğu görülür. Kelb Kabilesi İslâm'dan önce Becile kabilesinden bir şahsı öldürür. Bu durum Becile ile Kelb kabilesi arasındaki düşmanlığı körükler. İslâm'ı kabul ettikten sonra da Becile kabilesi Hâşimîlerin; Kelb kabilesi ise Emeviler'in yanında yer alarak bu çekişmeyi devam ettirdiğini ileri süren Söylemez'in²⁷³ iddiasının eksik yanları vardır. Kabilelerin siyasi iktidarın taraftarı veya muhalifi olmaları yerleşim yeri, ekonomik durumu, devlet kademelerinde görev alıp almaması gibi birçok nedene bağlıdır. Becile kabilesi lideri Cerir b. Abdullah Hz. Ali-Muaviye çekişmesinde tarafsızlığını ilan edip Suriye'deki Karkısıya'ya çekilmişse de kabile Hz. Ali'nin yanında yer almıştır.²⁷⁴ Becile kabilesi Hicrî 67 yılında Muhtar es-Sakafi'nin komutanlarından Ahmet b. Şumayt safında Zübeyrîlerin komutanı Mühelleb b. Ebu Sufra'ya karşı giriştiği savaşta yenilmesi üzerine eski gücünü kaybetmiştir.²⁷⁵

2. Cüzzam Kabilesi

Adiy (Cüzzam)²⁷⁶ b. el-Haris b. Mürre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehlan.²⁷⁷ Nesebi Kahtan'a dayanan kabilenin Benî Haram, Benî Haşm olmak üzere iki önemli kolu vardır.²⁷⁸ Bazı Mudar nesep bilginleri Cüzzam'ın aslen Adnânî bir kabile olduğunu sonradan Yemen'e yerleştiğini sanmışlardır. Yemen'den çıktıktan sonra

²⁷³ Söylemez, *a.g.e.*, 98 (Üçüncü bölümde görüleceği üzere Becile kabilesinin Suriye'ye yerleşen kolu Emeviler'in, Irak'a yerleşen kolu ise Hâşimîlerin yanında yer almıştır. Bu durum coğrafyanın kabilelerin tercihleri üzerinde çok etkili olduğu tezimizi güçlendirmektedir.)

²⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 292; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 397; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 91.

²⁷⁵ İbn Haldun, *Tarih*, II, 305; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 65.

²⁷⁶ Cüzzam Adiy b. Haris'in lakabıdır. (Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 174)

²⁷⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 485; İbn Haldun, *Tarih*, II, 307.

²⁷⁸ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 174.

Suriye'deki Hısm Dağları civarına yerleşen Cüzzam²⁷⁹ Medyen ve Tebuk arasında yerleşik idi. Cüzzam Araplardan Mısır'a yerleşen ilk kabiledir. Cüzzam ile Lahm²⁸⁰ kabilesi kardeş kabile olup ikisinin atası el-Haristir. Cüzzam ve Lahm kabileleri ileride görüleceği üzere Kinde kabilesinin amcaları konumundadır.

İslâm'a Girişleri: Cüzzam kabilesinin reisi Rufae b. Zeyd b. Umeyr el-Cüzzamî Medine'de Hz. Peygamberi ziyaret ederek Müslüman olduğunu bildirdi. Resullah onun eline kavmine hitaben yazılmış bir mektup verdi. Kavmi de topluca Müslüman oldu.²⁸¹ İbn Sa'd Cüzzam kabilesinin liderinin Hz. Muhammed ile görüşükten sonra iki ay içinde Müslüman olduğunu söylemesine rağmen Hz. Peygamber döneminde Mute ve Tebuk seferlerinde bu kabilenin düşmanlığını izhar etmesi ve fetihler döneminde Suriye ve Mısır'da İslâm orduları ile savaşması bu kabilenin tek seferde Müslüman olmadığını, bir müddet Hıristiyanlık dini üzerinde sabit kaldığını göstermektedir. Kısmen Müslüman olmuşsa da dindaşları ile birlikte Antakya'ya çekilmesi bunu gösterir. Bu kabile Yermük savaşında Alkame b. Munzir el-Cüzzamî komutasında Müslümanlara karşı savaşmıştır.²⁸² Hicrî 8 senesinde Mute savaşında Cüzzam kabilesi Abdullah b. Revaha'nın ordusu ile savaştı. Zeyd b. Harise Hz. Ebubekir döneminde bunların üzerine

²⁷⁹ et-Taberî, *Tarih*, II, 642; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 258-259.

²⁸⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 485; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 174. (İbn Hazm Cüzzam Mudar'dan olduğuna dair söylentileri zikrettikten sonra kabilenin şeceresini şu şekilde vermektedir: Benu Cüzzam/Amr b. Adiy b. el-Haris b. Mürre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehaln b. Sebe. el-Mubberred Cüzzam kabilesini Kahtânî bir kabile olarak göstermektedir. Bkz. *Nesebu Adnan ve Kahtan*, 20.)

²⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 354; et-Taberî, *Tarih*, III, 140; İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 296. (İbn Hişâm'a göre bu zâttan önce ismi Ferve b. Amr el-Cüzzamî olan biri Müslüman olmuştu. O'nun iman ettiğini öğrenen Bizanslılar hapsedirmişlerdi. Bkz. İbn Hişâm, V, 289)

²⁸² İbn A'sem, Ebu Muhammed Ahmed b. Ali el-Kufî, *el-Futûh*, Farçaya trc. Muhammed b. Ahmed el-Herevî, Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, V. Baskı, 1392, 140.

sefer düzenledi. Hicrî 14 yılında Hirakl ile Antakya'ya çekilen Cüzzam kabilesi Hıristiyan idi. Cüzzam kabilesinin bölgeleri Amr b. As tarafından fethedilmiştir.²⁸³

Cüzzam kabilesi Yemenli bir kabile olması hasebiyle burada zikredilmiştir. Hicrî birinci asırdaki siyasi olaylarda Irakta yerleşik olan Yemenli kabileler kadar etkili olamamıştır. Sıffin savaşında Muaviye'nin safında Hz. Ali'ye karşı savaşan Cüzzam kabilesi birinci asırda Hâricî ve İlk Şîi hareketlere ilgi duymamış Emevi hanedanının yanında yerini almıştır. Bunun temel nedeni kabilenin Mısır ve Suriye'de meskûn olması ve Emeviler'in ihsan, 'atâlar ile bu kabileleri yanında tutmasını başarmasıdır. Kabilenin elde ettiği kazanımları kaybetmemek için Emeviler'in yanında durduğunu düşünmekteyiz.

3. Eş'ar Kabilesi

Neseb bilginleri; Kahtan kabilesinden olan Eş'ar kabilesinin şeceresini şu şekilde sıralamışlardır: Nebt (El-Eş'ar) b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. 'Arib b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe²⁸⁴ b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtan.²⁸⁵ Eş'ar Kabilesi Cemahir, Atgam, Argam, Cedde, Abdu Şems ve Abdu Süreyya gibi kollara ayrılır.²⁸⁶ Anavatanları Yemen'in sahil kesimindeki Zebid şehri,²⁸⁷ eş-Şikak, el-Kahme,²⁸⁸ Serât bölgesindeki Milh Vadisi²⁸⁹ ve el-Hasib²⁹⁰ bölgeleridir. Eş'ar kabilesi ile Ak kabilesi komşu idiler.

²⁸³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 174.

²⁸⁴ İbnü'l-Kelbî; Ebu'l-Munzir Hişam b. Muhammed (v. 204), *Nesebu Ma'd ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, Thk. Naci Hasan, Beyrut: Alemu'l-Kutub, I. Baskı, 1988-1408, I, 339; İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, III, 325; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 266; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 30.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 357; el-Muberred, *Nesebu Adnan ve Kahtan*, 18.

²⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 31.

²⁸⁷ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 119; İbn Haldun, *Tarih*, II, 305; Fayda, a.g.e., 83.

Eş'ar kabilesinin Ak kabilesi ile çok yakın bir ilişkisi olmuştur. Cahiliye döneminde birlikte hareket eden bu iki kabilenin İslâmi dönemde de beraber hareket ettiklerini görmekteyiz. Fil hadisesinde Eş'ariler Ak ve Has'am kabileleri ile birlikte Ebrehe ordusuna katılmışlardır ki İbn İshâk'a göre Ebrehe'nin ordusunun büyük bir kısmını bu üç kabileden meydana geliyordu.²⁹¹ Ebu Musa el-Eş'arî'nin annesi de Ak kabilesindendi.²⁹² Ebu Musa el-Eş'arî başkanlığında Eş'ar kabilesinin heyeti Müslüman olmak üzere Medine'ye geldiğinde Ak kabilesinden de iki kişi bunlara eşlik etmekteydi.²⁹³

Anlaşıldığı gibi Ak kabilesi ile Eş'ar kabilesinin siyasi tutumları aynıdır. Yine Medine'ye gönderilen Eş'ar kabilesinin temsilcileri incelendiğinde Ak kabilesinin Eş'ar kabilesine tabi olduğu görülecektir. Eş'ar kabilesi komşuları Ak kabilesi gibi el-Muntabık putuna tapmaktaydı.²⁹⁴

Eş'ar'ın İslâm'a Girişi: Ebu Musa Abdullah b. Kays el-Eş'arî, Said b. As b. Ümeyye ile dost idi. O, kardeşi ve bir grup Eş'arîler ile birlikte Mekke'ye gelir ve Müslüman olarak memleketine geri döner. Hicrî 7. Yılda Ebu Musa el-Eş'arî ile Malik b. Hani el-Eş'arî beraberindeki 50 kişilik temsilciler ile birlikte deniz yolu ile Cidde'ye oradan da

²⁸⁸ *el-Hemdânî, Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 119; *Kehhâle, Mu'cemu Kabâil*, I, 31.

²⁸⁹ *el-Hemdânî, Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 119.

²⁹⁰ el-Ya'kubî, Ahmed b. İshâk, *el-Buldân*, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, baskı, 1422, I, 35.

²⁹¹ İbn İshâk, Muhammed, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1978, 61.

²⁹² İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 266; İbnu'l-Esîr, *Usd*, III, 364.

²⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 348.

²⁹⁴ Yâkût el-Hamevî, V, 212 (Fayda Eş'arilerin taptığı putun ismini "el-Mantık" olarak vermektedir. Bkz. Fayda, a.g.e., 21)

Medine'ye geldiler. Hz. Peygamberle görüşen grup Müslüman oldu.²⁹⁵ Bazı İslâm tarihçileri Ebu Musa'yı Habeşistana hicret eden Müslümanlar arasında saymaktadırlar. Ebu Musa el-Eş'arî başkanlığındaki heyetin Medine'ye varışı ile Cafer b. Ebi Talib başkanlığındaki Habeşistan'dan dönen muhacirlerinin Medine'ye varışı denk geldiğinden dolayı Ebu Musâ'yı Habeşistan hicret eden muhacirler arsından saymış olmalıdırlar. Çünkü İbn Sa'd Eş'ar heyeti Medine'ye vardığında Resulullah'ın Hayber seferinde olduğunu yazmaktadır. Ebu Musa'nın ne zaman Müslüman olduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Mekke döneminde Müslüman olduğunu bildiren rivayetler olduğu gibi Hicrî 7. yılda kavmi ile birlikte gelip iman ettiğini bildiren rivayetler de mevcuttur.²⁹⁶ Hicretin son senesinde Tahir b. Ebi Hale'nin Eş'ar ve Ak kabilesinin amili olması²⁹⁷ bu iki kabilenin birlikteliğinin göstergesidir.

İrtidat olaylarında da Ak kabilesi ve Eş'arilerin birlikte irtidat ettiğini ve aynı safta savaştıklarını görmekteyiz.²⁹⁸ Ebu Musa ve kardeşi Huneyn savaşına iştirak etmişlerdir. Resulullah (s.a.v.) onu bir müddet Yemenli Zubeyd kabilesi²⁹⁹ ve Aden şehirlerinin yönetimine atamıştı.³⁰⁰ Eş'ar kabilesi Irak'ın fethine katıldı.³⁰¹ Ebu Musa el-Eş'arî Kurra'dan olup Hz. Ömer döneminde Basra Valiliğini, Hz. Osman döneminde ise Yemenli muhaliflerinin direktmesi üzerine Kûfe valiliğini yapmıştır.³⁰² Hz. Ali'nin

²⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 348; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 266; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 325.

²⁹⁶ İbnu'l-Esîr, *Usd*, III, 364; Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Mûsa el-Eş'arî", *DİA*, 1994, C. X, s. 191.

²⁹⁷ et-Taberî, *Tarih*, III, 318.

²⁹⁸ et-Taberî, *Tarih*, III, 320.

²⁹⁹ el-Belâzûrî; Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (v.279), *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988, 76.

³⁰⁰ İbnu'l-Esîr, *Usd*, III, 364.

³⁰¹ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 325.

³⁰² İbnu'l-Esîr, *Usd*, III, 364.

hilafeti döneminde Kûfe valiliğinden azledilen Ebu Musa el-Eş'arî; Ali- Muaviye çekişmesinde tarafsız kalmaya çalışmış ancak Yemenli kabilelerin ısrarı üzerine Hakem Olayında hakem seçilerek verdiği basiretsiz karar İslâm Ümmetinin yüzyıllarca sürecek olan siyasi ve fikri çatışmaların doğmasında rol oynamıştır. Sıffin savaşında Eş'ar kabilesi Muaviye'nin yanında Hz. Ali'ye karşı savaşmıştır.³⁰³ Çünkü fetihler ile birlikte Eş'ar kabilesinin çoğu Suriye'ye yerleşmişti. Muhtar es-Sakafî olayında Eş'ar kabilesinin liderleri Saib b. Malik şahsında Emevi ve Zübeyrîlere karşı Hz. Ali'nin çocuklarının yanında durduğunu görüyoruz.³⁰⁴

3.1. Ak kabilesi

Ak kabilesi nesep bilginlerince kökeni hakkında ihtilaf edilen kabilelerden biridir. Bazı nesep bilginleri Ak kabilesini Adnan'a nisbet eder. Akk b. Adnan Ma'd b. Adnan'ın kardeşi idi. Bilinmeyen bir tarihte Yemen'e göç edip yerleşmiştir.³⁰⁵ İbnü'l-Kelbî ve İbn Abdirabbih'e göre ise Akk b. Adsan b. Abdullah b. el-Ezd b. el-Gavs b. Nebt b. Malik b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe b. Yeş'ub b. Ya'rub b. Kahtandır.³⁰⁶ Bu durumda Ezd kabilesinin bir kolu olan Akk ile Devs kardeş kabile kabul edilmelidir.

İbn Hişam'a göre Ak kabilesi Adnânî olup Akk b. Adnan Eş'arilerden bir kızla evlenince Yemen'e yerleşti. Böylece kabilenin gelenek, töre ve dilleri Eş'ariler'e benzedi.³⁰⁷ Sebep ne olursa olsun Cahiliye döneminde ve Hicrî birinci asırda Eş'ariler ile Ak kabilesinin genelde birlikte hareket ettiği görülmektedir. Ak kabilesi coğrafi

³⁰³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 31.

³⁰⁴ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 326.

³⁰⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 63; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 351.

³⁰⁶ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 302; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, IV, 143.

³⁰⁷ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 155.

yakınlık, sosyal, siyasi ve kültürel olarak Kahtânîlerle kaynaşmıştır. Dil, siyasi duruş ve hatta cahiliye döneminde aynı puta tapmakla tamamen Eş'arilerle kaynaştığı için Ak kabilesini Eş'ar kabilesinin altına zikretmeyi uygun bulduk. Ak kabilesinin anavatanı Yemen'in el-Kedrâ ve el-Muhcem şehirleridir.³⁰⁸ Ak kabilesi komşu Eş'ar kabilesi gibi el-Muntabık putuna tapmaktaydı.³⁰⁹ Ak kabilesi cahiliye döneminde Ekd kabilesi ile uzun soluklu çekişmeler yaşamıştır.³¹⁰

4. Ekd Kabilesi

Kahtânîlerin en büyük ve en önemli kabilelerinden olan Ekd kabilesinin şeceresini nesep bilginleri şu şekilde zikretmişlerdir: Ekd b. el-Gavs b. Nebt b. Malik b. Zeyd³¹¹ b. Kehlan b. Sebe'³¹²b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtân. Bu kabile birçok kollara ayrılmış ve bunlardan bazıları İslâm tarihinde önemli bir rol icra etmişlerdir. Ekd'e mensup bazı kabileler tarihi süreç içerisinde büyüyüp gelişerek birçok olayda Ekd kabilesinden bağımsız hareket etmiş ve kendi adı ile anılmıştır. Tarihçilere göre Me'rib seddinin yıkılması ile birlikte Ekd kabilesi Yemen'den değişik bölgelere göç etmiştir. Huzâa, Barık, Evs, Hazrec, Devs, Gassan, Şenue, Umman, Gâmid, Gâfik ve Serat Ekdilileri olmak üzere on bir büyük kola ayrılmaktadır.³¹³ Bunlardan meşhur ve büyük olan Huzâa, Barık, Evs, Hazrec, Devs ve Gassan kabileleri kendi adlarıyla anılmışlardır. İbn

³⁰⁸ el-Ya'kubî, *Buldân*, 35.

³⁰⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 212. (Fayda Eş'arilerin putunu "el-Mantık" olarak vermektedir. Bkz Fayda, *a.g.e.*, 21)

³¹⁰ İbn Haişam, *es-Sîre*, I, 12.

³¹¹ el-Mubberred, *Nesebu Adnân*, 21.

³¹² İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, I, 362-363; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 305; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 330; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 181; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 15.

³¹³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 15.

Hazm Ezd, Mezhic ve Himyer kabilelerini Kahtânîlerin en büyük üç kabilesi olarak zikretmektedir.³¹⁴ Ezd kabilesi Me'rib bölgesinden çıktıktan sonra ilkin Ak kabilesinin bölgesi olan Zebid ve Zuma' çevresine yerleştiler. Ak kabilesi ile savaşa tutuşmaları sonucu buradan çıkarak değişik yerlere dağıldılar.³¹⁵

Şenue Ezdîleri: Anavatanları Yemen'deki San'a kentine 42 fersah uzaklığı olan Şenue bölgesi olan³¹⁶ Şenuelilerin nesebi şöyledir: Ka'b b. el-Haris b. Ka'b b. Abdullah b. Malik b. Nasr b. el-Ezd.³¹⁷ *Serat Ezdîleri:* Yemen'deki Serat dağları³¹⁸ civarında yerleşik olduklarından Ezdu Serat ismini almışlardır.³¹⁹ *Umman Ezdîleri:* Serat'tan Umman'a göçen Ezdlilere Ezdu Umman denilmiştir.³²⁰ Serât bölgesi ilkin Has'am Kabilesinin elinde iken Ezd kabilesinin bölgeye göçü ile birlikte Has'am'a saldırdı ve

³¹⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 488. (İbn Hazm'a göre Adnânîlerin üç en büyük kabilesi ise: Bekr b. Vail, Temim b. Mürr, ve Amir b. Sa'saa kabileleridir.)

³¹⁵ İbn Haldun, *Tarih*, II, 304.

³¹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, III, 368.

³¹⁷ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 15 . (Kehhâle'ye göre şecerede geçen Nasr b. Ezd'teki Nasr Şenue'nin lakabıdır. Bu durumda Umman, Serat ve Şenue Ezdlilerinin hepsi Şenue'ye intisap olunur ki bir kısmı yerleştikleri yerlere nispetle Umman Ezdlileri, Serat Ezdlileri vb isimlerle anılmışlardır. Kehhâle Şenue Ezdlilerinin Umman ve Aden'e de yerleştiğini belirtir. Bkz: Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 17)

³¹⁸ Arabistan'da Serat adında iki yer vardır. Birincisi Yemen'de San'a ve Tihame arasındaki yüksek dağlık Yerdür ki Seratu Ezd diye anılan yer. Ezd kabilesi bu bölgeye yerleştiği için Ezdu Serat ismini almıştır. İkincisi Hicazdaki Sakif kabilesinin yerleşik olduğu bir dağa verilen isimdir. Geniş bilgi için bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem*, III, 205.

³¹⁹ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 16.

³²⁰ el-Ya'kubî, *Tarih*, 79; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 16.

Onları Serat'tan kovudular.³²¹ Cahiliye döneminde putperest olan Ezd Kabilesi; Zü'l-Halâsa, Menât, 'Âim ve Saide³²² gibi putlara tapmaktaydı.

Ezd'in Müslüman Oluşu: Hicrî dokuzuncu yılda ve onuncu yılda Ezd kabilesinin birçok kolu ayrı ayrı heyetler halinde Medine'ye gelip İslâmiyet'i seçtiklerini belirttiler. Resulullah (as) Amr b. As'ı Umman Ezdlilerinin yöneticisi olan Ceyfer ve İyad b. el-Celendî'yi İslam'a davet etmek üzere göndermişti.³²³ Ancak Umman Ezdlilerinin bu daveti kabul edip etmediği kaynaklarda geçmektedir. Ezd kabilesi liderlerinden Surad b. Abdullah el-Ezdî Hicrî 10. Yılda on küsur kişi ile Medine'ye gelip Müslüman olduklarını bildirdi. Resulullah onu Serât ve Cüreş mıntikasının yöneticisi olarak atadı. Serat Ezdlileri İslâmiyet'in Cüreş bölgesinde yayılmalarında etkin rol adılar.³²⁴ Ancak Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte birçok Arap kabilesi gibi Ezdliler de irtidat etti.³²⁵ Hz. Ebubekir döneminde Ummanlılarla birlikte irtidat eden Umman Ezdlilerinin üzerine İkrime b. Ebi Cehil ile Huzeyfe b. Hısn el-Barikî gönderilmişti. İkrime'nin mürtedlere karşı zafer elde etmesi üzerine Umman Ezdlileri tekrar İslâm'a girmişti.³²⁶ Şenue, Serat ve Umman Ezdlileri Irak'ın fethi üzerine kurulan Kûfe ve Basra'nın şehirlerine yerleştiler.³²⁷

³²¹ Yâkût el-Hâmevî, *Mu'cem*, I, 319.

³²² Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 18; Söylemez, *a.g.e.*, 103.

³²³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, VI, 15.

³²⁴ et-Taberî, *Tarih*, III, 130- 131; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 337-338; İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 285- 286; Fayda, *a.g.e.*, 61-62.

³²⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 17.

³²⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 399; Cevad Ali, VII, 201.

³²⁷ Söylemez, *a.g.e.*, 103; Fayda, *a.g.e.*, 61- 65.

Wellhausen, Ezd kabilesinin asıl önemli bir kısmının Muaviye döneminin son yıllarında ve Yezid'in halifeliğinin ilk yıllarında Basra'ya yerleştiğini, ilk fetih hareketlerinde yer almadıklarından diğer kabileler ile aynı haklara sahip olmalarının başka kabileler tarafından hazmedilmediğini, Ezdin Rebia kabilesi ile olan eski anlaşmalarını yenilemeleri sonucunda güçlendiğini belirtir.³²⁸ Yine cahiliye döneminde Ezd kabilesi ile Has'am kabilesi arasında önemli savaşlar meydana gelmişti. Kûfeye yerleştikten sonra Has'am kabilesi Hz. Ali evlatlarının yanında yer alırken Ezd kabilesi ise Muaviye'den sonra Emeviler'in yanında yer almış olması gizli dahi olsa aralarındaki husumetin devam ettiğini göstermektedir.³²⁹ Emevilerin Yezid b. Mühelleb ve ailesini öldürmesi üzerine Ezd kabilesi Emevilere muhalif bir tutum almıştır.³³⁰

İslâm tarihi kaynaklarında Barık, Huzâa, Evs, Hazrec, Devs ve Gassânîler kendi adları ile anılmaktadır. Araştırmamıza konu olan Ezd kabilesi başta Irak'taki Basra ve Kûfe şehri olmak üzere bir kısmı Suriye'ye yerleşen ve Hicrî birinci asırdaki siyasi gelişmelerde önemli roller üstlenen Ezd kabilesinin Şenue, Serat ve Umman kollarıdır. Ezd'e mensup olan kabileler bağımsız isimlerle zikredilmesine rağmen Ezd'in alt kolları olarak zikredilecektir. Ancak Hicrî birinci asrın olayları bağlamında bu beş kabile kendi isimleri ile zikredilecektir.

4.1. Barık Kabilesi

Barık kabilesi Ezd kabilesinin büyük bir koludur.³³¹ Barık büyük ve kalabalık bir kabile olduğundan Ezd kabilesinden ziyade kendi adıyla anılmıştır. Nesebi; Sa'd/Barık b. Adiy

³²⁸ Wellhausen, Arap Devleti ve Sükûtu, Trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1963, 109.

³²⁹ Söylemez, *a.g.e.*, 103.

³³⁰ Bozkurt, Nahide, *Abbasiler*, Ankara: TDVY/İSAM Yay., 2018, 21.

³³¹ İbnu'l-Kelbî, *Cemhere*, 3.

b. Harise b. Müzeykiya b. Amir Mau's-Sema³³² şeklindedir. es-Sem'anî'ye göre Benî Sa'd b. Adiy b. Harise b. Amr. b. Amir b. Sa'lebe b. İmriu'l-Kays b. Mazin b. el-Ezd şeklindedir.³³³ Barık Serat bölgesindeki bir dağın adıdır. Ezd kabilesi Arim seli ile birlikte anavatanını terkedince Serat bölgesindeki Barık dağı civarına yerleşen Benî Sa'd Ezdlilerine dağa nisbetle Barikî denilmiştir.³³⁴ Cahiliye döneminde Benî Numeyr kabilesi ile müttefik olan Barık kabilesinin³³⁵ atası Ezd gibi Zu'l-Halasa'ya taptığı düşünülebilir. Ezd kabilesi içinde Barık'a en yakın boy Huzâa kabilesidir.³³⁶

İslâm'a Girişleri: Hz. Peygamber'e Yemen'den gelen heyetler arasında Bârik kabilesi mensupları da vardı. Hz. Peygamber onları İslâm'a davet edince müslüman olup biat ettiler. Bunun üzerine Resûlullah Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Huzeyfe b. Yemân'ın şahit olduğu mecliste Ubey b. Kâ'b'a şu meâlde bir mektup yazdırdı: "Bu, Allah'ın Resûlü Muhammed'in Ezd kabilesinden Bârik'a yazdığı ahidnâmedir. Bârik kabilesinin meyve ağaçları kesilmeyecek..."³³⁷ şeklinde zekât esaslarını içeren bir mektup ve ahitname verilmiştir.³³⁸ Barık kabilesi Irak fütuhatına 4.000 kişilik bir kuvvetle katılmıştır. Câhiliye döneminde Benî Nümeyr'in müttefikleri olan Bârik kabilesi mensupları İslâmî devirde Kûfe yakınlarına yerleşmişlerdir. Kabilenin bir kısmı Zeyd b. Ali hadisesinde

³³² İbn Hazm, Cemhere, II, 367; İbn Abdîrabbih, *İkd*, III, 312; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 57. (İbn Hazm Barık ile kabilenin atası olan Sa'd'ın aynı kişi olduğunu söylemektedir. Ancak kanaatimizce Sa'd'a nisbet edilen Barık kabilesi Barık ismindeki Dağı civarına yerleştiğinden bu ismi almıştır.)

³³³ es-Sem'anî, *el-Ensâb*, II, 29; Yâkût el-Hâmevî, *Mu'cem*, I, 319 (Yâkût Barık kabilesinin nesebini şu şekilde verir: Sad b. Adiy b. Harise b. Amr Muzeykiya b. Amir Mau's-Sema b. Harise b. İmriu'l-Kays b. Sa'lebe b. Mazin b. el-Ezd)

³³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, I, 319.

³³⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 57.

³³⁶ İbn Abdîrabbih, *İkd*, III, 312.

³³⁷ Özeydın, Abulkerim, "Bârik (Benî Bârik)", *DİA*, 1992, C.V, s. 70.

³³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 352; Fayda, *a.g.e.*, 65.

4.2. Ensâr (Evs ve Hazrec Kabileleri)

Ensap bilginlerine göre Evs kabilesinin şeceresi şöyledir: Benî Evs b. Harise b. Sa'lebe b. Amr Muzeykiya b. Amir Musemma b. Harise el-Gıtrif b. İmriu'l-Kays el-Batriki b. Sa'lebe b. Mazin b. Ezd³⁴⁰ kanalıyla Kahtan'a dayanır. *Hazrec Kabilesi ise*; Hazrec b. Harise b. Sa'lebe b. Amr Muzeykiya b. Amir Musemma b. Harise el-Gıtrif b. İmriu'l-Kays el-Batriki b. Sa'lebe b. Mazin b. Ezd³⁴¹ kanalıyla Kahtan'a dayanır.

Cahiliye döneminde Hazrec kabilesi Evs'e oranla daha kalabalık, güçlü ve baskın idi. Çünkü Kelbi'nin belirttiğine göre cahiliye döneminde bütün Araplar Evs ve Hazrec'i bir görüp "el-Hazrec" diye anıyorlardı.³⁴² Evs ile Hazrec Hârise b. Sa'lebe'nin iki oğlu olup anneleri Kayle bint Cefne'den dolayı Araplar arasında Benî Kayle adıyla da meşhurdurlar.³⁴³

Anayurtları Yemen olan bu kabileler Arim selinden sonra Yesrib'e (Medine) yerleştiler.³⁴⁴ Medine'de bir süre yahudilere tâbi olarak yaşadılar; onların ekonomik ve

³³⁹ Söylemez, *a.g.e.*, 97.

³⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 109; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 305; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 389; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 50.

³⁴¹ el-Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 17; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 109; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 119; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 50.

³⁴² Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 51, Önkal, Ahmet, "Hazrec (Benî Hazrec)", *DİA*, İstanbul, 1998, C. XVII, s. 144.

³⁴³ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 305.

³⁴⁴ *DİA* Evs maddesinde 492 yılında Evs kabilesinin Medine'ye yerleştiği söylenmektedir. Kanaatimizce miladî 492 tarihi Evs ve Hazrecin Yahudilere karşı Gassânilerin desteğini alarak bağımsızlıklarını

siyasî baskılarına mâruz kaldılar.³⁴⁵ Hazrec liderliğinde Yahudilere başkaldıran Araplar Gassânîlerin ve diğer mütteliklerin desteğini alarak 492 tarihinde Yahudilerin boyunduruğu altından çıktılar. Ancak bunu içlerine sindiremeyen Yahudiler bu iki kabile arasında fitne çıkarmak suretiyle birbirine düşürdüler. Cahiliye döneminde aralarında çok şiddetli savaşlar oldu. En önemli savaşları “Sumeyr”, “Ka’b b. Amr”, “Hatib”, “Buas”, “Yevmu Sicl”, “Yevmu’d-Derk”, “Yevmu Vifâk”, “Yevmu’s-Serâre” ve “Yevmu’d-Dâr” savaşlarıdır.³⁴⁶ Bu sırada sayıca daha az olan Evs Kurayza ve Nadîr oğulları ile; Hazrec ise Kaynuka yahudileriyle ittifak kurmuştu. Hazrec ile Evs arasındaki bu düşmanlığın 120 yıl devam ettiği ve Arap tarihinde iki kabile arasında bu kadar uzun süren ve birçok çarpışmaya yol açan başka bir husumetin bilinmediği söylenir.³⁴⁷ Evs –Hazrec kavgasının konumuz açısından önemine gelince; Hz. Peygamber’in vefatı üzerine Benî Saide’nin sakifesinde toplanan Ensâr Hazrecli Sa’d b. Ubâde’yi seçmek üzere iken tarihi düşmanlığı unutmayan Evs kabilesinin devreye girmesi ile birlikte ibre Kureyş’ten yana dönerek Hz. Ebubekir halife seçilmiştir. Evs’ten Useyd b. Hudayr ve Beşir b. Sa’d’ın yönlendirmesi ile Kureş’e biat

kazandıkları gündür. *DİA* “Hazrec maddesi”nde de Evs ve Hazrec kabilelerinin 492 yılında Yahudilere karşı bağımsızlıklarını kazandıkları söylenir. Bu kabilenin çok daha önce Medine’ye yerleştikleri bilinmektedir. Bkz. Algül, Hüseyin, “Evs (Benî Evs)”, *DİA*, 1995, C. XI, s. 541.

³⁴⁵ Algül, a.g.m., C. XI, s. 542.

³⁴⁶ el-Ya’kubî, Tarih, I, 118; el-Becâvî, Ali Muhammed, el-Muvallî; Muhammed Ahmed, *Eyyamu’l-Arab fi’l-Cahiliyye*, Mısır: Daru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabi, I. Baskı. 1942 -1361, 41; Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, I, 342; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cem*, I. 452. (“Buas” Medine civarındaki bir yer adıdır. Cahiliye döneminde Evs ve Hazrec savaşlarından en şiddetlisi burada meydana gelmişti. Buas savaşını Yahudilerin desteği ile Evs kabilesi kazanmıştır. Hz. Peygamberin hicreti ile birlikte Evs ve Hazrec kardeş ilan edilmiş ve düşmanlıklara son verilmeye çalışılmıştır.)

³⁴⁷ Önkal, a.g.m., C. XVII, s. 144.

gerçekleşmiştir.³⁴⁸ Yemenli iki kabile arasındaki tarihi düşmanlık Hilafet kurumunun Kureyş'in eline geçmesinin önünü açmıştır. Devlet yönetimi bakımından Evs'in bu adımının Hicrî ilk 5 asırda İslâm tarihi siyasi olaylarının seyrinde önemli rol aldığı kanaatindeyiz.

Cahiliye döneminde Fedek'te bulunan Menat putuna tapan Evs ve Hazrec kabileleri Menat'ı en büyük putları olarak görüyorlardı.³⁴⁹ Mekke ile Medine arasında bir yerde olan bu puta Evs ve Hazrec tazim gösteriyor ve kurbanlar kesiyorlardı.³⁵⁰ Ya'kubi Evs ve Hazrec kabilesinin Hayber, Benî Nadir ve Kureyza Yahudilerine yakınlığı dolayısıyla bir kısmının Yahudileştiğini bildirmektedir.³⁵¹

İslâm'a Girişleri: Hazrec kabilesinden altı kişi Buas'ın intikamını almak için Mekkelilerden yardım istemek üzere Hac bahanesi ile Mekke'ye gitmişken Resulullah (as) ile tanışıp Müslüman oldular. Nübüvvetin 11. yılına rastlayan hac mevsiminde Akâbe'de Hz. Peygamber ile görüşerek müslüman olan altı Hazrecli yurtlarına döndükleri zaman kabilelerine İslâm'dan bahsettiler ve yıllardan beri birçok aile yuvasını söndüren Hazrec- Evs düşmanlığının bu yeni din sayesinde sona erebileceğini söylediler. Birinci Akâbe Biatı'na Hazrecten on, Evsten iki, ertesi yıl yapılan İkinci Akâbe Biatı'na ise altmış iki Hazrecli, onüç Evsli katıldı. Hazrecliler, Evsliler'den sayı itibariyle fazla oldukları gibi üstlendikleri görevler açısından da onlardan önde

³⁴⁸ İbn Kuteybe; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v.276), *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk. Halil Mansur, Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1997-1418, I, 12-15; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, tsiz, 42-45; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 51.

³⁴⁹ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99; İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 52-54; Günaltay, *a.g.e.*, 71; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 51, 342.

³⁵⁰ İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 57.

³⁵¹ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 101.

bulunuyorlardı.³⁵² Hazrec'in lider kadrosu Hicretten önce Müslüman oldu. Bilhassa Hz. Peygamber'in Yesrib'e gönderdiği Mus'ab b. Umeyr'in çalışmaları sonucunda Evsliler arasında İslâmiyet hızla yayılmaya başladı. Evs'in ileri gelenlerinden Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muâz da müslüman oldular.³⁵³ Bu şekilde hicrete kapı aralanmış oldu. Hicret ile birlikte kısa sürede bütün Evs ve Hazrec kabilesi Müslüman oldular.

Evs ve Hazrec İslâm'a ilk giren kabilelerden olduğundan diğer Yemen kabileleri ile bir tutulmamalıdır. Ensâr İslâm'ı içtenlikle benimseyerek yeni dinin yayılması için bütün benlikleri ile çalışmışlardır. Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte birçok Arap kabilesi irtidat ederken Ensâr İslâm üzerine sabit kalmış ve irtidat hareketlerini bastırmak için Kureyşle ortaklaşa çalışmıştır. İslâm'ın yayılmasında, Arabistan, İran, Irak, Mısır ve Suriye'de kök salmasında Kureyş kabilesinin rolü ne ise Ensâr'ın da rolü aynıdır. Bu nedendir ki tarih kaynaklarımız bu kabilenin mensuplarını el-Evsî veya el-Hazrecî nisbetinden ziyade onları "el-Ensârî" nisbeti ile zikretmektedir.

Hicret ile birlikte kardeş ilan edilen Evs ve Hazrec artık topluca "Ensâr" diye isimlendirilmiş, aralarındaki düşmanlık cahiliye geleneği olarak nitelendirilip kardeşik duygusu pekiştirilmeye çalışılmıştır.³⁵⁴ Hz. Muhammed ve dört halife döneminde arada bir eski düşmanlıkları canlansada bu düşmanlığın bir çatıma boyuna varmasına asla izin verilmemiştir. Evs ve Hazrec kabilelerinin İslâm'ın yayılmasında çok büyük emekleri geçmiştir. Hz. Peygamber döneminde yapılan bütün savaşlarda onunla omuz omuza çarpışan bu iki kabilenin mürtetlere karşı ve fetihler esnasında da en ön saflarda savaştıkları görülmektedir.

³⁵² İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 277- 282; Önkal, *a.g.m.*, C. XVII, s. 144.

³⁵³ Algül, *a.g.m.*, *DİA*, C. XI, s. 542.

³⁵⁴ Bu konuya K. Kerimde değinilmiştir. Bkz. Âl-u İmran, 3/103.

Hiz. Ömer zamanında divan defterlerinin düzenlenmesi sırasında Kureyş kabilelerinden sonra sıra Ensâra gelince Sa'd b. Muâz'ın mensup olduğu Evs'in önce yazılması kararlaştırıldı.³⁵⁵ Medine'deki diğer kabileler de ona yakınlıklarına göre sıralandı. Evs kabilesi dört halife ve Emeviler döneminde siyasetten uzak bir hayat yaşayıp ticaretle ve dinî ilimlerle özellikle hadisle meşgul olmuşlardır; bazıları da fetihlere katılmıştır. Emevîler zamanında ise siyasî ve dinî muhalefet merkezi haline gelen Medine'de zulüm ve baskılara mâruz kalmışlardır.³⁵⁶ Muaviye Hiz. Hasan'dan halifeliği devralınca Ensâr'a sizlerden bana destek veren çok az, ama Ali'ye destek verenleriniz çok fazlaydı diyecektir.³⁵⁷ Hazrec kabilesinin liderinin oğlu Kays b. Sa'd b. Ubade'nin Hiz. Ali-Muaviye çekişmesinde Hiz. Ali'nin yanında yer aldığını ve onun en sadık adamı olduğun görmekteyiz.³⁵⁸ Muaviye'nin Sıffında Ensâr'ın Hiz. Ali lehine gösterdiği üstün başarıyı görünce kendisi ile birlikte olan Nu'man b. Beşir ile Mesleme b. Mahled el-Ensârî'den Ensâr'ı kendi tarafına çekmeyi istemiş ancak bu iki zat Ensâr'ın arasına tefrika sokmayı red etmişti.³⁵⁹

³⁵⁵ Hiz. Ömer tarafından Evs'in Hazrec kabilesine öncelenmesinde Hazrec lideri Sa'd b. Ubâde'nin Hiz. Ebubekir'in halifeliğine karşı çıkması ve dargınlığının devam etmesi olabilir. Nitekim Sa'd darılarak Medine'den Şam'a göç etmişti. Bkz. İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 17.

³⁵⁶ Algül, *a.g.m.*, C. XI, s. 542.

³⁵⁷ el-Mes'ûdî, *Murûc*, 355.

³⁵⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin el-Kureşî (v. 356), *Mekatiulu'r-Tâlibîn*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 72 vd.; et-Taberî, Tarih, V, 164, 165; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 218; İbn A'sem, *Futûh*, II, 766; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9.

³⁵⁹ el-Minkarî; Nasr b. Müzahim (v. 212), *Vak'atu Sıffîn*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, el-Müessesetu'l-Arabiyyatu'l-Hadisa, II. Baskı, 1382, 445.

4.3. Devs Kabilesi

Ezd kabilesinin Şenue koluna mensup bir boydur. Amr (Devs) b. Udsân b. Abdullah b. Zahran³⁶⁰ b. Kab b. el-Haris b. Ka'b b. Abdullah b. Halid (Malik) b. Nasr (Şenue) b. el-Ezd³⁶¹ Gerçek ismi Umeyr b. Amir olan Ebu Hureyre bu kabileye mensuptur.³⁶² Devs Benî Amr'ın sığındığı kalenin adı idi. Zamanla kabilenin ismi haline geldi.³⁶³ Yemen'deki Serat bölgesinde³⁶⁴ olan bu kabile daha sonra Tihame, Hire ve Irak'a yerleşmişti.³⁶⁵ Cahiliye döneminde Mekke ile Yemen arasındaki Tebâle'de bulunan Zülhalasa, Zi'ş-Şirâ ile Amr b. Humeme ed-Devsî'nin putu diye meşhur Zülkeffeyn adlı putlara tapıyordu.³⁶⁶

İslâm'a Girişi: Kabilenin ileri gelenlerinden Tufeyl b. Amr ed-Devsî Mekke döneminde Hz. Peygamberle görüşüp Müslüman olmuştur.³⁶⁷ Tufeyl Hicrî 7. Senesinde 80 Devsli ile birlikte Medine'de Resulullah'ı ziyaret ederek kavminin Müslüman olduğunu bildirmiştir.³⁶⁸ Hicrî 7-8. Yıllarda kabilenin tamamı Müslüman oldu. Mekke'nin fethinden sonra Devsliler Zu'l-Keffeyn putunu yıkmışlardır.³⁶⁹ Kaynaklarda Devs'in

³⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 277; el-Muberrred, *Nesebu Adnân*, 22; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 314.

³⁶¹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 382; es-Semani, *el-Ensâb*, V, 402; İbn Haldun, *Tarih*, II, 303.

³⁶² İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 277; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 314.

³⁶³ es-Semanî, *el-Ensâb*, V, 402.

³⁶⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 543.

³⁶⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 394.

³⁶⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 228-229; Fayda, *a.g.e.*, 20.

³⁶⁷ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 226.

³⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 353.

³⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 157.

irtidat ettiğine dair bir kayıt yoktur.³⁷⁰ Tam aksine Tufeyl b. Amr ed-Devsî mürtedlere karşı savaşırken şehit olmuştur.³⁷¹ Devs'in Hicrî birinci asırdaki önemli olaylarda rol almadığı görülmektedir.

4.4. Gassan Kabilesi

Nesebi; Benu Mazin b. el-Ezd b. el-Gavs b. Nebt b. Malik b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe³⁷² şeklinde olan Gassânîler Ezd kabilesinin büyük bir koludur³⁷³ ki Ezd kabilesinden çok "Gassân" ismiyle şöhret bulmuşlardır. Gassan'ın bir su ismi olduğu noktasında İslâm coğrafyacıları ve tarihçileri ittifak etmelerine rağmen bu suyun nerede olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu kabile Gassan suyu civarına yerleştiği için Gassan'a nispet edilmiştir.³⁷⁴

Me'rib Seddi'nin yıkılış tarihi kesin olarak bilinmediğinden Gassânîlerin Yemen'den Suriye'ye göç etmesi ile ilgili kesin bir tarih verilememektedir. Kaldı ki Gassânîlerin Merib seddinin yıkılışından önce Yemen'den çıktıklarına dair kayıtlar vardır.³⁷⁵ İbn Hişam'ın aktardığı cahiliye dönemi şiirlerine göre İslâmiyetten önce Gassan kabilesi ile

³⁷⁰ Fayda, Mustafa, "Devs (Benî Devs)", *DİA*, 1994, C. IX, s. 253.

³⁷¹ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, Thk. Ekrem Ziya el-Umerî, Beyrut, 1397, 111.

³⁷² es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 43; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem*, IV, 204; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 884; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 314.

³⁷³ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 107; el-Kalkaşandî; Ebu'l-Hasan Ahmed b. Ali (v. 821), *Nihayetu'l-Ereb Fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Thk. İbrahim el-Ebyarî, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Lübniyyîn, 1980- 1400, 388.

³⁷⁴ "İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 116-117; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem*, IV, 204 ; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 884. (Gassan'ın Me'rib seddi yakınlarında, Cuhfe yakınlarında Müşellel veya Tihame çölünde bir su olduğuna dair farklı görüşler için bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, IV, 204-205; Kelpetin, *a.g.e.*, 157)

³⁷⁵ Kelpetin, *a.g.e.*, 187-188.

Ak kabilesi arasında şiddetli savaşlar olmuş ve Ak kabilesi Gassan kabilesini darmadağın etmiştir.³⁷⁶ Ak kabilesi ile giriştikleri mücadeleyi kaybedince Yemen'den çıkmış olmaları akla yatkın gelmektedir.

Gassânîler Suriye'de hükümdarlık kuran ilk Araplar olan Benu Selih kabilesini kovup ticaret güzergâhı üzerine yerleştiler. Zamanla Arapça'yı da unutmadan Arami dilini öğrenip Hıristiyanlaştılar.³⁷⁷ Gassan meliki Haris b. Cebele 529 yılında Lahmileri yenince Bizans imparatoru onu bütün Suriye Arap kabilelerinin başkanı olarak atadı.³⁷⁸ İran ile Bizans devletleri arasındaki mücadele Gassânîlerin konumunu güçlendirmiştir. Lahmîleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanan İranlılara karşı Bizans devleti de Gassânîleri kullanmıştır.³⁷⁹

Gassan kabilesi Cahiliye döneminde kendisi gibi Yemenli olan Lahmîler (Hireliler) ile mücadelelere girişmiştir. Lahmî lider Münzir b. Mau's-Semâ'nın Gassânîler üzerine düzenlediği sefer "Yevmu Ayn Ubağ" ismi ile meşhur savaşta Gassânîler parlak bir zafer elde etmişlerdi.³⁸⁰ Lahmilerin kralı Münzir b. Münzir babasının intikamını almak için ikinci kez Gassânîlerin üzerine yürüyecek ancak "Yevmu Halîme" isimli savaşta ikinci kez yenilerek Gassânîler parlak bir zafer hediye etmiştir.³⁸¹ Gassânîler Hıristiyan inancına mensup idiler. Bizans sınırını Lahmîlerden dolayısıyla Sasani imparatorluğundan korumuşlardır. Bu nedenle Bizans imparatorluğu ile iyi ilişkiler geliştirmişlerdi. Ancak Gassan meliki el-Haris ile oğlu el-Munzir'in monofizit Yâkubî

³⁷⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 116.

³⁷⁷ Hitti, *a.g.e.*, 119.

³⁷⁸ Hitti, *a.g.e.*, 120; Kelpetin, *a.g.e.*, 160.

³⁷⁹ Günaltay, *a.g.e.*, 44.

³⁸⁰ İbn Abdî Rabbih, *İkd*, VI, 95; el-Becâvî, *a.g.e.*, 51-53.

³⁸¹ el-Becâvî, *a.g.e.*, 54-56.

mezhebini benimsemeleri onların Bizansın gözünden düşmelerine neden oldu. 580 yılında Gassânîlerin Lahmîleri yenmesi, başkentlerini yakması ile bile rahatlamayan imparator Gassan meliki el-Munziri hapse attırmıştır.³⁸² el-Munzir'den sonra Suriye'de anarşi hâkim oldu. Sasaniler 613 yılında Suriye ve Kudüsü ele geçirdiler. Bizanslılar 629 yılında Suriye'yi tekrar hâkimiyetleri altına aldılar. Bunu üzerine Bizanslılar Gassânî devletini tekrar canlandırmaya çalıştılar. Bizans, Benî İsrail ve Yunanlılar hakkında geniş bilgiye sahip olan bu kabile Araplar arasında temizlikleri ile tanınırlardı. Mahsil, Şam civarları Cevlan ve Cubiye şehrinde ikamet ederlerdi.³⁸³

İslâm'a Girişleri: Hıristiyan olan Gassânîlerin Müslümanlarla ilişkileri dostane değildi. Gassan meliki Şurahbil b. Amr el-Gassânî'nin Hz. Peygamberin Haris b. Umyer el-Ezdî ismindeki elçisini öldürtmesi üzerine Mute savaşı çıkmıştı.³⁸⁴ Hz. Peygamber Haris b. Ebi Şimr el-Gassânî ve Cebele b. Eyhem el-Gassânî'ye İslâm'a davet mektuplarını göndermiş³⁸⁵ ancak icabet etmemişlerdi. Bu kabileden üç kişi Hicrî onuncu yılın Ramazan ayında Medine'de Hz. Peygamber ile görüşüp Müslüman oldu. İslâm'ı kendi kavimlerine tebliğ eden bu üç kişi kavimlerinden olumlu cevap alamayınca inançlarını gizlediler. İki kişi bu halde öldü. İslâm fütuhâtı esnasında Yermuk savaşında Ebu Ubeyde b. Cerrah'a katılan üçüncü kişi Ebu Ubeyde'nin ikramına mazhar olmuştur.³⁸⁶ Suriye'nin Müslümanlarca fethedilmesi ile birlikte bu kabilenin çoğu İslâmiyeti seçmiştir.

³⁸² Hitti, *a.g.e.*, 122.

³⁸³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 884-885.

³⁸⁴ el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd es-Sülemî, *Kitabu'l-Meğazi*, Tahk. Marsden Johns, Beyrut: Alemu'l-Kutub, II, 755.

³⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, VI, 16; İbn S'ad, *et-Tabakât*, I, 261; et-Taberî, *Tarih*, II, 652.

³⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 339; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 884.

Gassânîlerin son meliki Cebele b. Eyhem el-Gassanî Hz. Ömer'in hilafetinin ilk yıllarında Müslüman olmak üzere 170 asilzâde ile birlikte Medine'ye giderek Müslüman olmuştur. Medine'den Hac farızasını yerine getirmek üzere Mekke'ye gitmişti. Ancak hac esnasında Fezâre kabilesinden bir bedevîyi tokatlayıp burnunu kırması ve Hz. Ömer'in onu kısasa tabi tutmak istemesi onu kızdırmış³⁸⁷ ve irtidat ederek Bizansa kaçmıştır.³⁸⁸ Onun Bizansa sığınması imparatoru çok sevindirmiş ve birçok hediye ile ödüllendirmişti.³⁸⁹ Cebele 636 yılındaki Yermuk savaşında Gassan, Lahm ve Cüzzam kabilelerinin başında Bizanslıların safında Müslümanlara karşı savaşmıştır.³⁹⁰

Gassânîlerin ilim, kültür ve sanat hayatında önemli yeri vardır. Suriye-Arap kültürü ile Bizans kültürünü mezcetmişlerdir. Arami yazısını kullanan Gassânîler Arap şairlerini korumuş, Arap şiirinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. İnşa ettikleri su kanalları sayesinde ziraati geliştirirken, kurdukları ticari merkez hüviyetindeki şehirler ile ticareti geliştirmişlerdir.³⁹¹ Muaviye'nin Suriye valisi iken bir kral gibi davranması, kendisine saray yaptırması, koruma tutması vs Gassânî kültürünün bir yansıması olsa gerektir. Gassânîler Hicrî birinci asırdaki olaylarda çok etkin rol oynamamışlardır. Fakat onların Suriye'de yerleşik olmaları nedeniyle Emevi iktidarından yana tutum takındıkları ve onlarla birlikte hareket ettikleri söylenebilir.

³⁸⁷ el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd es-Sülemî (v. 207), *Futûhu's-Şâm*, Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997/ 1417, I, 100.

³⁸⁸ el-Belâzûrî, *Futûh*, 138; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 593; İbn A'sem, *Futûh*, 181-182; İbn Abdirabbih, *İkd*, I, 282-283; Hitti, *a.g.e.*, 122.

³⁸⁹ İbn Abdirabbih, I, 282- 283.

³⁹⁰ el-Belâzûrî, *Futûh*, 136; el-Makdîsî, Mutahhir b. Tahir (v.355), *el-Bed'u ve't-Tarih*, Kahire: Mektebetu's-Sekâfetu'd- Dîniyye, tsiz, V, 184; Kelpetin, *a.g.e.*, 160.

³⁹¹ Hitti, *a.g.e.*, 122-123; Kelpetin, *a.g.e.*, 163-165.

4.5. Huzâa Kabilesi

Benî Amr b. Rebia (Luhay) b. Harise b. Amir Muzeykiya³⁹²b. Amir b. Harise b. İmriu'l-Kays b. Sa'lebe b. Mazin b. el-Ezd³⁹³ kanalıyla Ezd kabilesine intisap olunur. Nesep bilginleri kabilenin Amr b. Rebia (Luhay)'a dayandığı noktasında ittifak etmelerine rağmen bazıları Benî Amr b. Rebia (Luhay) b. Kam'a b. İlyas b. Mudar b. Nizar yolu ile Adnânîlere dayandırmaktadır.³⁹⁴ Nesep bilginlerince Huzâa kabilesinin Yemen kökenli olma ihtimali daha yüksek bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Benî Müstalik b. Amr, Benî Ka'b, Benî Amr, Benî Adiy b. Amr ve Benî Avf b. Amr bu kabilenin en önemli boylarıdır.³⁹⁵ Ezd kabilesinin boyları Yemen'den değişik yerlere göç edince Huzâa kabilesi Kuzey Arabistan'daki Mekke yakınlarına gelip yerleşti. Yemen'den gelen Huzâa İslâm'dan çok önce Hicaz bölgesine yerleştiğinden ve bir müddet Mekke'yi tasarruf altında aldığından ensap bilginlerinde bir kafa karşıklığı çıkmış gibi görünüyor.

Huzâa kabilesi Benî Bekr b. Kinane kabilesinin yardımı ile Cürhümlülerin Hz. İsmail'den beri Mekke üzerinde var olan hâkimiyetine son vererek kendi hâkimiyetlerini kurdular.³⁹⁶ Mekke Kâbe gibi kutsal bir mâbedi içinde barındırdığından Mekke'yi elinde bulunduran kabile bütün Arapların saygısını kazanırdı. Bu nedenle

³⁹² İbn Abdîrabbih, *İkd*, III, 309; el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 244. (İbn Abdîrabbih Huzâa Yemen'deki kabiledaşlarından ayrılıp Hicaz'a yerleştiği için onlara "kopanlar/ ayrılanlar" anlamında Huzâa denildiğini belirtir.)

³⁹³ İbnü'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, 138.

³⁹⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 338.

³⁹⁵ İbn Abdîrabbih, *İkd*, III, 310-311; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 338.

³⁹⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 243; el-Kâim, *a.g.e.*, 91.

değişik dönemlerde değişik kabileler buraya hâkim olmak istemişlerdir. Bir defasında Kays b. Aylan bazı Arap kabilelerini yanına alarak Huzâa'yı Mekke'den çıkartmaya çalışmış ancak muvaffak olamamıştı.³⁹⁷

Cahiliye döneminde Huzâa ve Kinane kabileleri arasında savaş ve barışta yardımlaşmak üzere ittifak vardı.³⁹⁸ Kusay b. Kilab Kureys, Kinane ve Kudâa kabilelerinin yardımı ile Huzâa kabilesini Mekke'den çıkartmaya muvaffak olmuştu.³⁹⁹ Bu savaşta Huzâa Kinane'den yardım istediği halde Kinane kabilesi Esed kabilesine olan yakınlığını ileri sürerek Huzâa'yı yüzüstü bırakmıştır.⁴⁰⁰ Bu olay Huzâa kabilesinin Mekke üzerindeki hâkimiyetinin sonu olmuştur. Mekke iktidarının elden çıkması üzerine Huzâalılar Merrü'z-Zahrân başta olmak üzere Medine yakınlarındaki Hâşâ dağına kadar olan kesime yerleştiler. Acelân, Erâk ve su kaynakları ile bahçelerinin bolluğuyla meşhur Kudeyd en önemli bölgeleriydi. Mekke'de ikamet eden Huzâalılar da vardı.⁴⁰¹

Abdulmuttalib zamanında Huzâa ve Benî Haşim'in ilişkileri düzeldi. Her ikisi arasında güçlü bir ittifak anlaşması imzalandı. Bunlar her tür duruma karşı birlikte hareket edeceklerdi. Benî Hâşimîn ilişkileri o kadar ileri düzeyde idi ki Abdulmuttalib Huzâa'dan bir eş almıştı.⁴⁰² Huzâalılar Cahiliye döneminde Menat putuna tapmakta idiler. Bu kabilenin lideri olan Amr b. Luhay (Rebia) putçuluğu Mekke'ye sokan ilk kişidir.⁴⁰³ Huzâa kabilesi Amr b. Luhay ile birlikte güçlenip birçok kola ayrılmıştır.⁴⁰⁴

³⁹⁷ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 338.

³⁹⁸ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 338.

³⁹⁹ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 255.

⁴⁰⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 338.

⁴⁰¹ Önkâl, Ahmet, "Huzâa", *DİA*, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 431.

⁴⁰² İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 317.

⁴⁰³ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 89.

İslâm'a Girişi: Hicretten sonra Hz. Peygamberin Huzâa ile ilişkileri çok ileri bir düzeye çıktı. Bedir savaşında Huzâa'dan iki kişi katılmıştı.⁴⁰⁵ Hz. Peygamberin taraftarı olarak öne çıkan Huazâa Mekke ve Tihame'de meydana gelen her olaydan Müslümanları haberdar ediyordu. Uhud savaşı yenilgisinden sonra Ma'bed b. Ebi Ma'bed el-Huzâî Hz. Peygamberin yanına gelerek taziyelerini bildirmiştir.⁴⁰⁶ Hudeybiye anlaşması sırasında Huzâa Müslümanlarla ittifakını yenilemiştir. Huzâa kabilesi Müslümanlar ile Kinâne kabilesi Kureyş ile ittifak yapmıştı.⁴⁰⁷ Kinane ve Kureyş'in Hz. Peygamberin müttefiki olan Huzâa'ya saldırması Müslümanların Mekke'yi fethetmelerinin zeminin oluşturmuştur.⁴⁰⁸

Kehhale Huzâa'nın Arab-ı Aribenin kabile şecerelerini bilmekte çok mahir olduğunu bildirmektedir. Huzâa kabilesi Adnânîlerin içinde yaşadıklarından kendi benliğini korumak için böyle bir yola başvurmuş olabilir. Bu durum onların aynı zamanda milliyetçi yapısına işaret etmektedir. Sıffin savaşında Hz. Ali'nin yanında savaşan Huzâa'nın⁴⁰⁹ Kureyş'in otoritesine karşı olduğu düşünülebilir. Huzâanın Hz. Peygambere sempati ile bakmasının iki nedeni olabilir: Birincisi Mekkeliler onları Mekke'den sürdükleri için bunu hâlâ unutamamışlardır. İkincisi; Ensârı meydana getiren Evs ve Hazrec kabileleri Yemen kökenli idiler. Onlar kendi amca çocukları olan Ensârı Mudar'a karşı desteklemişlerdir. Nitekim Ya'kubi Huzâalıları Mekke'den çıkararak kabilelerin kendi Mudar köklerine vurgu yaptığına ve Huzâa'nın Yemenli

⁴⁰⁴ Önkal, a.g.m., C. XVIII, s. 431.

⁴⁰⁵ İbn Hişam, *es-Sîre*, III, 262.

⁴⁰⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, IV, 53, 279.

⁴⁰⁷ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 126.

⁴⁰⁸ İbn Hişam, *es-Sîre*, V, 48; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 126-127.

⁴⁰⁹ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 339.

olduklarına vurgu yaptığını belirtmesi bunu göstermektedir. Sıffin savaşında Huzâa kabilesi Hz. Ali'nin yanında yer almıştır.⁴¹⁰ İleride görüleceği üzere Tevvâbûn hareketinin liderliğini bu kabileden Süleyman b. Surâd el-Huzâî yapacaktır.

5. Has'am Kabilesi

Nesebi Has'am b. Enmâr b. Eraş⁴¹¹ b. Amr b. Gavs⁴¹² b. Nebt b. Malik b. Zeyd b. Kehlan⁴¹³ şeklinde Kahtan'a dayanır. Yemenli Has'am ve Becile'nin ikisinin Enmâr'ın çocukları olması⁴¹⁴ hasebiyle kardeş kabilelerdir. Kabile atasının kurban edilen deve kanını eline ve yüzüne sürdüğü için Has'am diye isimlendirildiği noktada ensap bilginleri ittifak etmişlerdir.⁴¹⁵ Has'am kabilesi Kâbe'yi yıkmak isteyen Ebrehe'ye yolda saldırmış ancak kabilenin yenilmesi üzerine Ebrehe onları zorla yanına alarak Mekke üzerine yürümüştür.⁴¹⁶

⁴¹⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 338.

⁴¹¹ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, 343.

⁴¹² İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 315; el-Muberred, *Nesebu Adnân*, 23.

⁴¹³ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 390.

⁴¹⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, I, 10.

⁴¹⁵ Neseb bilginlerinin çoğu Has'am Kabilesini Yemenli Kahtanî bir kabile olarak göstermektedir. Adnânî olduğuna dair farklı görüşler varsa da Neseb bilginlerince kabilenin Yemenli olduğu kanaati daha güçlüdür. Buna rağmen Hüseyin Algül'ün Has'amın Adnânî olduğuna dair kesin beyanı bilimsellikten uzaktır. Cahiliye dönemindeki inançları, gelenek göreneklere, ittifak ve savaşları ve İslâmî dönemde takındığı tavır ile Has'am Yemenli bir kabiledir. Algül ilerleyen satırlarda Has'am'ı Becile'nin kardeşi ve ikisini de Enmar'ın oğlu olarak zikretmektedir. Becile kabilesinin Yemenli olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Bu şekilde kendi kendisiyle çelişmektedir. Bkz. Algül, Hüseyin, "Hasam", *DİA*, C. XVI, s. 282.

⁴¹⁶ et-Taberî, *Tarih*, II, 131,132; İbn İshâk, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 61; Söylemez, 106. (Söylemez Has'am'ın Ebrehe ile Kâbe'yi yıkmaya girişimine katılmasını "Has'am'ın Kureyş'e olan düşmanlığına ve Kâbe'nin kudsiyetine inanmamasına" bağlamaktadır. Ancak Taberî'de geçtiği üzere Has'am önce

Has'am ve Becîle kabileleri Yemen ve Mekke arasında bulunan Tebâle bölgesinde bulunan "Zu'l-Halasa" putuna taparlardı ki Hevâzin ve Bahile dışındaki kabileler hariç bu putlara tapanların geneli Ezd vb Yemenli kabilelerden idi.⁴¹⁷ Has'am kabilesi Becile kabilesine komşu olması ve aynı puta (Zu'l-Halasa) tapmaları nedeniyle bu iki kabile sürekli beraber hareket etmişlerdir. İslâm'a girişleri sırasında da Becile ve Has'am'ın bu dostane ilişkileri devam etmiştir.⁴¹⁸

Has'am kabilesinin anavatanı Yemen'in Tebâle,⁴¹⁹ Serat bölgesi ve Taif yolu üzerindeki bölge idi.⁴²⁰ Serat bölgesinde Has'am, Becile, Ğamid, Barık, Ğafık ve Ezd gibi birçok kabile yerleşik idi. Bunlar bazen birbirleri ile savaş ve mücadele halinde idiler.⁴²¹ Has'am kabilesinin Ezd, Mezhic ve Hemdân kabileleri ile cahiliye döneminde kanlı savaşları olmuştur.⁴²² Aynı şekilde bu kabilenin Sakif kabilesi ile de arası açıktı.⁴²³

İslâm'a Girişleri: Hz. Peygamber Hicrî 9 yılının safer ayında Kutbe b. Amir komutasında bir seriyeyi Has'am bölgesine göndermişti.⁴²⁴ Has'amlılar, Câhiliye devrinde Beyt-i Has'am denilen Zû'l-Halâsa Tapınağı'na giderlerdi. Bu tapınağın Ebrehe'yi durdurmak üzere saldırmıştır. Ebrehe yenilen Has'am kabilesini zorla yanına almıştır. Dolayısıyla Has'am'ın Kureyş'e cahiliye döneminden gelen bir düşmanlığı yoktur. Aynı durum Himyer kabilesi için de geçerlidir.)

⁴¹⁷ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99; Fayda, *a.g.e.*, 20.

⁴¹⁸ Fayda, *a.g.e.*, 51.

⁴¹⁹ el-Yakubî, *Buldân*, 156; Vakıdî, *a.g.e.*, III, 981.

⁴²⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 331.

⁴²¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 297; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 331.

⁴²² İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 613.

⁴²³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 149.

⁴²⁴ Vakıdî, *a.g.e.*, III, 981.

Yemen Kâbesi adıyla da anılmasından ve Beytullah'a denk tutulmasından rahatsızlık duyan Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden önce müslüman olan Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi bir seriyyenin başında onu yıkmak üzere gönderdi.⁴²⁵ Cerir b. Abdullah el-Becelî Zü'l-Hülasa putunu yıktıktan sonra Has'am kabilesinden bir grup As'as b. Zühr ve Enes b. Müdrîk başkanlığında Hz. Peygamberin yanına gelip Müslüman olmuşlardır. Resulullah (as) da bunlara bir eman verdiğini bildiren mektubunu Abdullah b. Cerir el-Becelî'nin şahitliğinde vermiştir.⁴²⁶ Kabilenin kan davalarını ortadan kaldıran Hz. Peygamber kabilenin arazi sınırlarını belirlemiştir. Sulanabilen ve sulanamayan arazilerden zekât vermelerini istemiştir.⁴²⁷

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Şenue Ezdleri ile birlikte irtidat eden kabile⁴²⁸ Cerir b. Abdullah'ın baskısı sonucu İslâm'a tekrar dönmüştür.⁴²⁹ Irak'ın fethinde yer alıp çoğu Kûfeye yeleşen bu kabile devamlı Becile ile hareket etmiş ve Hz. Ali'nin en sadık yandaşlarından olmuştur.⁴³⁰ Suriye'ye yerleşen Has'am kabilesi mensupları ise Muaviye ve Emevilerle birlike hareket etmiştir.⁴³¹

6. Hemdân Kabilesi

⁴²⁵ Fayda, a.g.e., 54-55; Algül, Hüseyin, "Hasam", DİA, C. XVI, s. 282.

⁴²⁶ İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 348; Fayda, a.g.e., 54-55.

⁴²⁷ el-Kâim, a.g.e., 85.

⁴²⁸ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 332.

⁴²⁹ Fayda, a.g.e., 57.

⁴³⁰ Söylemez, a.g.e., 106; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 332.

⁴³¹ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 332.

Soy bilgileri kabilenin şeceresini şu şekilde belirtmişlerdir: Hemdân b. Malik b. Zeyd b. Evsele b. Rabia b. el-Hıyâr b. Malik b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe⁴³² b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtan⁴³³ Hemdân Haşid ve Bekil olmak üzere iki büyük kola ayrılmıştır. Hemdân kabilesi doğu Yemen'de yerleşik idi.⁴³⁴ Yemen'deki Necran, Gark, Şerum, el-Halk,⁴³⁵ Hîvan⁴³⁶ ve el-Kahme⁴³⁷ bölgelerinde ikamet etmekteydiler. San'a'nın kuzeyinden Sa'de'ye kadar geniş bir alana yayılan Hemdân Hevlan kabilesi ile komşu idi.⁴³⁸ *Haşid Kabilesi*: Benu Haşid b. Ceşm b. Hayvan b. Nevf b. Hemdân.⁴³⁹ *Bekil kabilesi ise*; Bekil b. Ceşm b. Hayran b. Nevf b. Hemdân⁴⁴⁰ yolu ile Hemdân'a bağlanır.

Hemdân kabilesi cahiliye döneminde Yeuk,⁴⁴¹ Nesr⁴⁴² ve bir kısmı da Suva'⁴⁴³ putlarına tapıyordu. Bu arada Hac ve Umre için Mekke'ye gidip özel bir telbiye ile Kâbe'yi tavaf ediyordu. Ebrehe Fil Vak'asında Kâbe'yi yıkmak istediği zaman

⁴³² İbn Hazm, *Cemhere*, II, 3; İbn Abdırabbih, *İkd*, III, 316; el-Mubberred, *Nesebu Adnan*, 21; el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 438; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225. (Cevad Ali bazı Nesep bilgilerinin Hemdân kabilesinin nesebini şu şekilde verdiğini belirtir: Malik b. Zeyd b. Evsele b. Rabia el-Hıyâr b. Zeyd b. Kehlan. el-Mufassal, IV, 5)

⁴³³ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, XIII, 419; İbn Haldun, *Tarih*, II, 302.

⁴³⁴ İbn Haldun, *Tarih*, II, 302.

⁴³⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225.

⁴³⁶ el-Hemdânî, *Sıfatu Ceizreti'l-Arab*, 66.

⁴³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, IV, 311.

⁴³⁸ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 109.

⁴³⁹ *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, 509; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 475; el-Kalkaşandî, 225; İbnu'l-Kelbî.

⁴⁴⁰ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, 522-523; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 475; İbn Abdırabbih, *İkd*, III, 317; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 100.

⁴⁴¹ Fayda, *a.g.e.*, 21; Takkûş, *a.g.e.*, 251.

⁴⁴² el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99; Fayda, *a.g.e.*, 21.

⁴⁴³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225.

Hemdânlılar da Yemen Emîri Zû Nefer'in öncülüğünde diğer bazı kabilelerle birlikte Ebrehe'nin üzerine yürümüşlerdi.⁴⁴⁴

Hemdân kabilesi hem İslâmiyetten önceki dönemde hem de Hicrî birinci asırda gücünü koruyan büyük bir Arap kabilesidir. Özellikle Yemen'de kurulan Sebe devletinde büyük rol oynamış ve bazı dönemler devleti yönetmiştir.⁴⁴⁵ İslâm'ın doğuşu esnasında Hemdân kabilesi dönemin en kudretli kabilelerinden idi. Sasaniler ve Ebnâ ile müttefik olan Hemdân kabilesi müttefikleri ile birlikte cahiliye döneminde Mezhic kabilesine saldırmıştır.⁴⁴⁶ "Yevmu'r-Remz" denilen savaşta Murâd'ı yenen Hemdân kabilesi Mezhic (Murad)'ın birçok liderini öldürmüştür.⁴⁴⁷ Bu kabilenin cahiliye döneminde Himyer kabilesi ile de ciddi savaşları olmuştur.⁴⁴⁸ Hemdân ile Mezhic arasındaki düşmanca davranışlara rağmen; Hemdân kabilesi Kays kabileleri ile mücadele halinde olduğundan bu iki kabile arasında bazen ittifaklar kurulmuştur. Bir keresinde Hemdân, Mezhic ve Kudâa kabileleri ittifak kurup Benî Temim kabilesi ile savaşa girişmişlerdir. "Yevmu'l-Kilabu's-Sani" diye meşhur olan savaşta Temim kabilesi Yemenli kabilelere karşı büyük bir başarı elde etmişti.⁴⁴⁹

İslâm'a Girişleri: İbn Sa'd'ta geçen bir rivayete göre Kays b. Malik b. Sa'd b. Lüey el-Erhabî el-Hemdânî Hz. Peygamber Mekke'de iken gelip Müslüman olur. Kavmine dönen Kays kavmine dini anlatır ve Hedanlılar Müslüman olurlar. Hz. Peygamberi Mekke'den alıp Hemdân'a götürmek üzere gelen Kays'ın bu davranışı takdirle

⁴⁴⁴ Fayda, Mustafa, "Hemdan (Benî Hemdan)", *DİA*, 2000, C. XVII, s. 180.

⁴⁴⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 5-7.

⁴⁴⁶ el-Hemdânî, *Sıfatı Cezireti'l-Arab*, 91; el-Kâim, *a.g.e.*, 78.

⁴⁴⁷ et-Taberî, *Tarih*, III, 134; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1066.

⁴⁴⁸ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225; Beru, *a.g.e.*, 78-79.

⁴⁴⁹ İbn Abdi Rabbih, VI, 70-45; Beru, 224; el-Becevî, *Eyyamu'l-Arab*, 125-130.

karşılır. Kays'ı Hemdânın değişik kollarına idareci olarak atar.⁴⁵⁰ Başka bir anlatıma göre; Hemdân kabilesinin heyeti Müslüman olduğunu ve Hz. Muhammed'e bağlılığını bildirmek üzere 9/630 yılında Malik b. Namt başkanlığında Hz. Peygamberin Tebük seferi dönüşünde Medine'ye gelmiştir. Peygamber (as) onları iyi karşılamış ve sahip oldukları toprakları onlara bırakarak Malik'i kendi kavmine yönetici olarak atamıştı.⁴⁵¹ Taberî'de geçen rivayet biraz farklıdır. Ona göre Hz. Peygamber Halid b. Velid'i Yemen'e göndermişti. Halid 6 ay kalmasına rağmen kimse olumlu cevap vermedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ali'yi Yemen'e gönderir. Hz. Ali Hemdân kabilesinin sınırları içine varınca onları İslâm'a davet etti ve bütün Hemdân kabilesi Müslüman oldu.⁴⁵²

Ali ile Muaviye arasında meydana gelen savaşlarda Hemdân kabilesi Hz. Ali'nin tarafında savaşmıştır.⁴⁵³ Taberî'de geçtiği gibi Hemdân kabilesinin Hz. Ali'nin kişisel daveti ile İslâm'a girmiş olma olasılığı yüksektir. Çünkü Hemdân kabilesi Hicrî birinci asırda Hz. Ali ve evlatlarının şiddetli bir taraftarı olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm'ın zuhuru esnasında Hemdân kabilesi bağımsız bir yönetim oluşturmuştu.⁴⁵⁴ Hemdân Hz. Peygamberin vefatıyla irtidat etmeyen nadir Arap kabilelerinden biridir. Fetihlere büyük

⁴⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 340-341. (Bu rivayet sanki olay Mekke döneminde cereyan etmiş gibi konuyu ele almaktadır. Ancak kanaatimizce bu olay Mekke'nin fethi sırasında gerçekleşmiş olabilir. Zira kendi can ve mal güvenliğini koruyamayan Peygamberin başka bir kabileye idareci ataması akla yatkın değildir. Mustafa Fayda da olay Mekke döneminde geçmiş gibi ele almaktadır. Ancak Medine döneminde Mekke'nin fethi sırasında veya başka bir vesile ile (Hac, Umre vs) Mekke'de bulunan Resulullah'a Kays'ın gelmiş olma ihtimali daha yüksektir. Bkz: Fayda, a.g.e., 102-103)

⁴⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 297; İbn Abdi Rabbih, *İkd*, I, 266; Fayda, *İkd.*, 103-104; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225.

⁴⁵² et-Taberî, *Tarih*, III, 132.

⁴⁵³ el-Kalkaşandî, *Niyaetu'l-Ereb*, 438; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225.

⁴⁵⁴ Cevad Ali, VI, 221

bir güç ile katılan Hemdân kabilesi⁴⁵⁵ fetihlerden sonra büyük bir kısmı Kûfe'ye ve bir kısmı da Mısır'a yerleşmiştir.⁴⁵⁶

Irak, Suriye ve Mısır fetihlerinde önemli rol alan Hemdân kabilesi İslâmî dönemden sonra siyasette etkili olmaya devam ederek miladî 1098-1174 yılları arasında San'a ve Sa'de merkezli Eyyubilerce ortadan kaldırılan "Hemdâniler" adında bağımsız bir devlet kurmuştu.⁴⁵⁷ Bu gün bile Yemen'de siyaset sahnesinde en etkili olan kabile Hemdân kabilesidir. 1978- 2012 yılları arasında Yemen'i yöneten ve 4 Aralık 2017 tarihinde suikast ile öldürülen Ali Abdullah Salih⁴⁵⁸ Hemdân kabilesinin Haşid kolunun "Senhan" boyundandır.⁴⁵⁹ Mezhep savaşı görünümü Yemen iç savaşında kabileler arası çekişmenin rolü büyüktür. Özellikle Hemdân'a mensup Haşid ve Bekil kolları arasındaki çatışmalar Yemen iç savaşının temel nedenlerindedir. Yemen iç savaşında Haşid kabilesinin büyük lideri Zeydiyye mezhebine mensup olan Şeyh Abdullah b. Hüseyin el-Ahmer -ki aynı zamanda Yemen meclisinin başkanı idi- Yemen Cumhurbaşkanlığı Ali Abdullah Salih taraftarı iken; Ebu'l-Haram ismindeki Bekil kabilesinin lideri birleşmeden önceki Güney Yemen'in son cumhurbaşkanı Ali Salim el-

⁴⁵⁵ Fayda, Mustafa, "Hemdan (Benî Hemdan)", *DİA*, 2000, C. XVII, s. 180.

⁴⁵⁶ Söylemez, a.g.e., 107; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225.

⁴⁵⁷ Kavas, Ahmet, "Hemdaniler", *DİA*, 2000, C. XVII, s. 183.

⁴⁵⁸ <http://www.gazetevatan.com/ali-abdullah-salih-kimdir-iste-oldurulen-devrik-liderin-portresi-1123902-dunya/>, Erişim Tarihi: 01/12/2018

⁴⁵⁹ <https://www.youm7.com/story/2017/12/5/%D9%85%D9%86-%D9%87%D9%89%D9%82%D8%A8%D9%8A%D9%84%D8%A9-%D8%AD%D8%A7%D8%B4%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%AA%D9%85%D9%89-%D9%84%D9%87%D8%A7-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B5%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AC%D9%85%D9%87%D9%88%D8%B1%D9%8A%D9%88%D9%86/3540044>, Erişim Tarihi: 01/11/2018; el-Kâim, a.g.e., 78.

Bayz'ın taraftarı idi.⁴⁶⁰ Dolayısıyla kabile asabiyetinin mezhepçi bağnazlıkla birleşmesi sonucunda Yemen kelimesinin tam anlamı ile bir bataklığa sürüklenmiştir. Bu durum günümüzde bile Yemen'in kabile asabiyetinden kurtulamadığının en büyük göstergesidir.⁴⁶¹ Yemen cumhurbaşkanı 1986 yılında yayınlanan el-Mecelle adındaki 347 sayılı haftalık dergiyle yaptığı söyleşide: “Hükümet kabilelerden oluşmakta ve Yemen toplumu kabilelerden teşkil olmuş bir toplumdur” demektedir. Yemen kabile reislerinin Yemen iç savaşına son vermek üzere 1992 yılında bir araya gelip bildiri yayınlamaları⁴⁶² kabilelerin Yemen'in siyasi ve kültürel hayatında ne kadar etkili olduğunun en önemli göstergesidir. Günümüzdeki Yemen iç savaşında ayrılıkçıların liderliğini yapan Zeydiyye mezhebine mensup Bedru'd-Din el-Husî ailesinin nesebinin Ehl-i Beyt'e nisbet edenler varsa da Hemdân kabilesine mensup olması daha güçlü bir ihtimaldir.⁴⁶³ Günümüzde doğalgaz ve diğer madenlerin daha çok Mezhic –özellikle Murad- kabilesinin bulunduğu alanlarda olması, buna karşılık askeri ve siyasi otoritenin Hemdân'ın elinde olması çekişmeyi körüklemektedir. Hemdân'ın Haşid kabilesinin lideri olan Hamid el-Ahmer'in 2005 yılında Salih Abdullah Salih'e söylediği “kimin arkasında Haşid kabilesi varsa hiçkimseden korkmaz”⁴⁶⁴ sözü günümüz Yemen iç savaşında kabile faktörünü resmetmesi bakımından önemlidir.

7. Hevlan Kabilesi

⁴⁶⁰ el-Kâim, *a.g.e.*, 78-79.

⁴⁶¹ Kerimlo, *a.g.e.*, 25,26, 27, 235, 256-258, 260.

⁴⁶² el-Kâim, *a.g.e.*, 79.

⁴⁶³ <http://www.alnssabon.com/t991.html>, Erişim Tarihi: 01/12/2018.

⁴⁶⁴ <https://raseef22.com/politics/2018/01/25/%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%88%D9%86-%D9%83%D8%B3%D8%B1%D9%88%D8%A7-%D9%82%D8%A8%D8%A7%D9%84-%D9%8A%D9%85%D9%86%D9%88%D9%85%D8%AF%D9%86%D9%8A%D9%88%D9%86-%D9%8A/>, Erişim Tarihi: 03/10/2018.

Soy bilginleri Hevlan kabilesinin şeceresini şu şekilde zikretmektedirler. Hevlan b. Amr b. Malik b. Haris b. Mürre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arrib b. Kehlan b. Sebe⁴⁶⁵ Bazı nesep bilginleri Hevlan kabilesini Kudâa kabilesinin bir boyu olarak göstermesine rağmen⁴⁶⁶ bu zayıf bir ihtimaldir. Kahtânilerin en güçlü ve en eski kabilelerinden olan Hevlan'dan bahseden yazıtlardan anlaşıldığı üzere kabilenin tarihi milattan önce 1.000 yılına kadar götürülebilir. Mainliler döneminde güçlü olan kabile Sebe devleti ile birlikte Mainlilere saldırmıştır.⁴⁶⁷

Hevlan kabilesi Rida', Sa'de,⁴⁶⁸ Me'rib ve Servah dolaylarında yaşardı. Kabilenin bir kısmı San'a şehrinin doğusu ile Me'rib arasına yerleşti ki bunlara Hevlan-ı Âliye ismi verildi.⁴⁶⁹ Hevlanı Kudâa'nın merkezi ise Sa'de şehri idi. Hevlanı Kudâa'nın yerleşim yeri yeşil vadiler ve tarıma elverişli alanlarla kaplı idi.⁴⁷⁰ Cevad Ali'ye göre Hevlan kabilesi tek atadan olmasına rağmen kabilenin Yemen'in değişik yerlerine yayılması ile birlikte Hevlan-ı Aliye, Hevlan-ı Kudâa ve başka isimlerle anılmıştır. İslâmiyet öncesinde Hevlan kabilesi Hadramut ve Sebe krallıklarının boyunduruğu altına girmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 418, 485; *Kehhâle*, *Mu'cemu Kabâil*, I, 365-366.

⁴⁶⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 52.

⁴⁶⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 52.

⁴⁶⁸ el-Ya'kûbî, *el-Buldân*, 156; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 55, 67.

⁴⁶⁹ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 107.

⁴⁷⁰ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 113-117; Cevada Ali, *el-Mufassal*, IV, 53.

⁴⁷¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 57.

Yakut el-Kahme civarını da Hevlan kabilesinin bölgesi olarak gösterir.⁴⁷² Yakut el-Hamevi'de "Hevlan" ismi yukarıda nesebi verilen kabilenin hem ismi hem kabilenin ikamet ettiği bölgenin adı olarak geçer ki ona göre "Hevlan" bölgesinde Yemen'in ateşgedesi vardı.⁴⁷³ Hevlan kabilesinin en önemli şehri Sa'de şehri idi.⁴⁷⁴ Hevlan kabilesi İranlılar ile savaş halinde olması kabilenin gücünü göstermesi ve kültürel alışverişin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hevlan kabilesi Hemdân kabilesi ve Yemenli olmayan diğer kabileler ile mücadele halinde idi. Hevlan, Huzâa ve Hevâzin kabilesi arasında "Yevmu'l-Bîşe" isimli meşhur bir savaş meydana gelmişti. Hevlan kabilesi aynı zamanda Zübeyd kabilesi ile müttefik idi.⁴⁷⁵ İslâm'ın zuhurundan önce Hevlan kabilesi "Emmu Enes/ Emmienes" isimindeki bir puta tapardı.⁴⁷⁶

İslâm'a Girişleri: 10/631 senesinde Hevlan kabilesinden on kişilik bir heyet Medine'ye gelip Müslüman olduklarını bildirdiler. Peygamber bu kabileye putları 'Emm-i Enes'i sordu. Onlar da dönünce yıkacaklarını bildirdiler. Bir müddet Medine'de kalıp İslâmi öğretileri öğrenen Hevlan kabilesinin heyeti ayrılınca Hz. Peygamber (as) onlara gümüş hediyeler vermişti. Kavimlerinin yanına dönen Hevlan kabilesi putlarını yıkıp İslâm'ın helal ve haramlarını kabul ettiler.⁴⁷⁷

Havlân ve Becîle kabilelerinin zekâtlarını toplamak üzere Resûl-i Ekrem Ebû Süfyân'ı görevlendirmişti. Belâzürî, Hevlânîler'in Hz. Ebû Bekir döneminde dinden çıktıklarını

⁴⁷² Yâkût, *Mu'cem*, IV, 311.

⁴⁷³ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 407.

⁴⁷⁴ el-Ya'kubî, Buldan, 35; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 113.

⁴⁷⁵ el-Kâim, *a.g.e.*, 81.

⁴⁷⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 53; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 365 (Kehhâle putun ismini "Umyanis" olarak vermekte, kabilenin aynı zamanda Yeuk putuna da tapıldığını belirtmektedir.)

⁴⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 324; Fayda, *a.g.e.*, 113-114.

ve Ya'lâ b. Meniyye ile yaptıkları savaşta (11/632) yenildikten sonra (başka bir rivayete göre savaşmadan) zekât vermeyi kabul ederek tekrar İslâm'a döndüklerini söylemektedir.⁴⁷⁸ Hevlânîler'in çoğu İslâmî fetihler sırasında Suriye, Mısır ve Endülüs'e kadar gitmiş ve oralara yerleşmişlerdir. Bugün ise sadece Yemen'de yaşadıkları, Yemen dışındakilerin başka kabilelere karışarak neseplerini kaybettikleri bilinmektedir.⁴⁷⁹ Hicrî birinci asırda gelişen siyasi olaylarda Hevlan kabilesinin ismi çok zikredilmez. Bunun nedeni Irak ve Hicaz'ın siyasi olayların merkezi konumunda olmasından ileri gelmektedir. Hevlan kabilesinin Suriye bölgesinde olmasından dolayı Emevilerden yana tutum takındığı söylenebilir.

8. Himyer Kabilesi

Asıl vatani Yemen olan Himyer kabilesinin şeceresi şu şekildedir: Himyer b. Sebe⁴⁸⁰ b. Yeşcub. Ya'rub b. Kahtan.⁴⁸¹ Kehlan ve Himyer kardeş olup Himyerin asıl adı el-Arancac'dır.⁴⁸² Kahtânî Arapları ekseriyetle Himyer b. Sebe ve Kehlan b. Sebe'den türemişlerdir. Yunan kaynakları Himyer kabilesini "Homerital" ve "Omyritai" olarak isimlendirirler. Onların "Sappar" şeklinde bahsettiği şehir ise Himyerlerin başkenti "Zufar"dır.⁴⁸³

⁴⁷⁸ el-Belâzûrî, *Futûh*, 105.

⁴⁷⁹ Kırbıyık, Kasım, "Havlan (Benî Havlan)", *DİA*, 1997, C. XVI, s. 537.

⁴⁸⁰ el-Mubberred, *Nesebu Adnân*, 21-22.

⁴⁸¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 101; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 300; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 305; el-Himyerî, *a.g.e.*, 15;

⁴⁸² İbn Hazm, *Cemhere*, II, 329.

⁴⁸³ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 161.

Himyer kabilesi Yemen'in güneyindeki Cened şehri ve civarında⁴⁸⁴San'a'nın doğusunda,⁴⁸⁵ güney doğu Yemen'in Serv ve Himyer bölgesi, Zimar, Rida', Duhan, Kalâme, Şebve⁴⁸⁶ ve Cişan⁴⁸⁷ Şehirlerinde ikamet etmekteydi. Genel anlamda Himyer kabilesinin yaşadığı bölgeler Himyer bölgesi olarak isimlendirilir. Kuzeyden San'a, Güneyden Aden, Doğudan Şebeh, batıdan Kızıldeniz'e kadar devam eder.⁴⁸⁸ Himyer kabilesi İslâm öncesi dönemde yüzyıllarca Yemen'e hâkim olmuş ve günümüze kadar Yemen'in etkin kabilesi olarak gelebilmiş bir kabiledir. Kitâbeler Himyer tarihini milattan önceki tarihlere kadar götürmektedir.⁴⁸⁹

MÖ 115 veya 80 yılında Sebe ülkesini ortadan kaldıran Himyerliler Habeşlilerin Güney Arabistana girdikleri tarih olan milâdî 525 yılına kadar Yemen'in en önemli melikleri idi. Habeşliler Yemen'e girmeden önce Yemenli yöneticiler Zu/Ezva ve Kayl/Ekyal arasında çıkan iç savaş ve çekişmeler Himyer devletinin gücünü zayıflatı. Yemen'i yabancı işgaline açık hale getirdi. Himyerlilerin son kralı Zu Nuvas'ın Hıristiyanlara zulmetmesi üzerine Yemen'i işgal eden Habeşliler yaklaşık yarım asır Yemen'de hüküm sürdüler. Habeş zulmünün artması üzerine Himyerin güçlü ailelerinden Seyf b. Zi Yezen'in daveti üzerine İranlılar Yemen'i işgal etti.⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ Algül, Hüseyin, "Himyerîler", *DİA*, 1998, C. 18, s. 62.

⁴⁸⁵ Yâkût el-Hemevi, *Mu'cem*, II, 307.

⁴⁸⁶ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezureti'l-Arab*, 55, 68, 87.

⁴⁸⁷ el-Ya'kubî, *Buldan*, 156; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 54.

⁴⁸⁸ el-Kâim, *a.g.e.*, 66.

⁴⁸⁹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 162-163.

⁴⁹⁰ Birinci bölümde bu olaylara geniş bir şekilde değinildiğinden özet geçilmiştir.

Himyer kabilesinin putu San'a'daki Ğumdan sarayında kartal şeklindeki Nesr putu idi. Himyerlilerden Yahudiliği benimseyenler bunu terk ettiler.⁴⁹¹ Bir kısmı Güneş'e tapan Himyer kabilesinin San'ada "Riam" isminde bir mâbedi vardı ki burada putlarına kurban keserlerdi.⁴⁹² Ebrehe Kâbeyi yıkmak üzere Mekke üzerine yürüyünce Himyer kabilesini yanına almıştı.⁴⁹³ Fakat Himyerlilerin gönüllü bir şekilde sefere katıldıklarını söylemek Himyer kabilesine haksızlık olacaktır.

Cahiliye döneminde Himyerliler Mezhic ve Hemdân kabilesi ile birlik olup Rabia kabileleri ile savaflara girişmişti. Kelb ve Himyer kabilesinin arası da hiç iyi değildi. "Yevmu'l-Beyda" isimli savaş bu iki kabile arasında meydana gelmişti. Bu kabile ile Kelb kabilesi arasında cahiliye döneminde çok kanlı savaflar meydana gelmişti.⁴⁹⁴ Söylemez bu sürtüşmenin Kelb'in Emeviler'in yanında Himyer'in de Hâşimîlerin yanında yer alarak devam ettiğini savunur.⁴⁹⁵

İslâm'a Girişi: Habeşlileri Yemen'den kovan Sasanilerin hâkimiyeti Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretine doğru zayıflamıştı. Himyer'in büyük boylarına mensup aile reisleri melik olarak çıkmaya başlamışlardı. Hz. Peygamber Muhacir b. Ebi Umeyye el-

⁴⁹¹ İbnu'l-Kelbî, *el-Esnâm*, 45 el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99; Fayda, *a.g.e.*, 21; Takkûş, *a.g.e.*, 251.

⁴⁹² Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 306.

⁴⁹³ et-Taberî, *Tarih*, II, 138.

⁴⁹⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 306.

⁴⁹⁵ Kelb kabilesinin Emeviler'in yanında yer almasının temel nedeni Muaviye'nin Kelb kabilesinden evlenmek suretiyle onu kendi tarafına çekmesi ve Emeviler dönemi boyunca genellikle Kelb kabilesinin iktidarın ekonomik, sosyal ve siyasi nimetlerinden yararlanmasıdır. Himyer kabilesinin Hz. Ali'nin yanında yer aldığı söylemek mümkün değildir. Üçüncü bölümde özellikle Sıffin savaşı bağlamında görüleceği üzere Muaviye'nin dolayısıyla Emeviler'in en büyük destekçisi Himyer kabilesidir. Bunun nedeni ise Himyer kabilesinin ana gövdesinin Suriye'ye yerleşmesidir.

Mahzumî'yi Himyerli Yemen yöneticilerinden Haris b. Abdi'l-Kela' el-Himyerî'ye elçi olarak göndermiş ve onu İslam'a davet etmişti.⁴⁹⁶ Tebük seferi esnasında Himyer melikleri Müslüman olduklarını bildirmek üzere Hz. Peygamber'e mektup göndermişlerdi. Bunların İslam'a girmek istemelerinde Hz. Peygamberin önceden gönderdiği mektup etkili olmuş olabilir. Haris b. Abdi Kulal, kardeşleri Nuaym b. Abdi Kulal ve Şureyh b. Abdi Kulal, Nu'man Kaylu Zu Ruayn isimli melikler Maarif, Hemdân ve Zur'a Zi Yezen'in şirkten uzaklaştığını elçi olarak gönderilen Malik b. Murare er-Rehavî vasıtası ile Hz. Peygambere bildirdiler.⁴⁹⁷ Bunların Müslüman olmalarına sevinen Hz. Muhammed cevabi mektubunda Huzeyfe b. el-Yeman, Abdullah b. Zeyd, Malik b. Ubade, Ukbe b. Numeyr ve Malik b. Mürre'yi bölgeye öğretmen ve zekât amili olarak gönderdi. Onları Allah'a ibadete, zekâtı vermeye ve gönderilen Peygamber temsilcilerine itaate davet etti.⁴⁹⁸ Hz. Peygamber bu mektup ile Ezva ve Ekyal'ın (Himyer Yöneticilerinin ünvanları) yöneticiliğini onaylamış ve onları kendisine bağlamıştır. Hz. Peygamberin en seçkin sahabelerinden Huzeyfe b. el-Yeman'ın başkanlığında beş kişilik bir elçilik heyeti göndermesi Himyer kabilesine verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

8.1. Kudâa Kabilesi

Neseb bilginleri bu kabilenin soyu hakkında ihtilafa düşmekle birlikte onların Kahtânîlerden olduğu kanısı baskındır. Kudâa (Amr) b. Malik b. Amr b. Mürre b. Zeyd

⁴⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, VI, 16.

⁴⁹⁷ İbn Sa'ad, *et-Tabakât*, I, 356; İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 286; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 88; Fayda, *a.g.e.*, 90.

⁴⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 288; et-Taberî, *Tarih*, III, 120-122; İbn Kesir, *el-Bidâye*, V, 89; Fayda, *a.g.e.*, 91.

b. Malik b. Himyer kanalı ile Kahtan'a dayanır.⁴⁹⁹ Mehre, Kelb, Cuheyne, Tenuh, Selih, Nahd, Kayn ve Belî kabileleri en önemli kollarıdır. Önceleri Yemen'de Şihr ve Necran topraklarında yaşarken Hicaz'a ve ardından Suriye, Filistin ve Irak gibi bölgelere dağılmıştır.⁵⁰⁰ Ya'kubî Arap kabilelerinden Suriye'ye yeleşen ilk kabilenin Kudâa olduğunu, Suriye bölgesinde krallık yapan ilk kabilenin de Kudâa'ya mensup Tenuh kabilesi olduğunu⁵⁰¹ belirtmektedir. Kudâa'ya mensup Kelb kabilesi Muaviye döneminden itibaren Emevi ailesi ile iyi ilişkiler geliştirmişlerdi. Kudâa ve Kelb'in Mudar'dan olan Ümeyye oğullarına şirin görünmek için kendilerini Adnanîlere nispet etmiş olmaları yüksek bir ihtimaldir.

Hıristiyanlık bir kısmı içinde yayılmıştı. Bununla birlikte kabilenin önemli bir bölümü Ukaysir denilen puta tapmakta idiler.⁵⁰² Bir kısmı da Dumetu'l-Cendel'deki Vedd putuna tapmakta idi.⁵⁰³ Kudâa kabilesi Bizans'ın hâkimiyetini tanıyarak onunla ittifak antlaşmaları yapmış ve doğu sınırlarının Sâsânîler'e karşı savunmasında tampon vazifesi görmüşlerdir. Kudâalılar'ın bir kısmı da Sâsânî hâkimiyetini kabul etmişti. Kusay Mekke'nin yönetimini Huzâalılar'dan almak istediği zaman Kudâalılar, Kinâneoğulları ile birlikte O'na yardımcı olmuşlardı.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ İbn Abdırabbih, *İkd*, III, 302; el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 400; el-Muberrred, *Nesebu Adnân*, 23; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 956.

⁵⁰⁰ Avcı Casim, "Kudâa (Benî Kudâa)", *DİA*, 2002, C. XXVI, s. 308; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 956.

⁵⁰¹ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 80.

⁵⁰² Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 956.

⁵⁰³ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99.

⁵⁰⁴ Avcı, a.g.m., *DİA*, C. XXVI, s. 308.

İslâm'a Girişleri: Hz. Peygamber 9/630 yılında yılında Kudâa'nın Belî ve Uzre kollarına Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî kumandasında bir seriyye göndermiştir.⁵⁰⁵ Aynı yıl Belî, Behrâ, Uzre, Cüheyne, Kelb, Cerm ve Mehre gibi Kudâa kabilelerine mensup heyetler Medine'ye gelerek İslâmiyeti kabul ettiler.⁵⁰⁶ Bizanslılar Suriye'deki Arapların/Bedevîlerin yönetimine bu kabileden insanları tayin ederlerdi.⁵⁰⁷ Resulullah (as) Hicrî 7 senesinde es-Selasil gazvesinde onlarla savaştı. Savaşçı bir kabile olan Kudâa⁵⁰⁸ İslâm fetihleri başladığı zaman Bizanslıların tarafını tutmuştu.⁵⁰⁹

Hz. Muhammed'in vefatından sonra irtidat eden kabileler arsında Kudâa kabilesi de vardı. Hz. Ebû Bekir daha sonra irtidat eden Kudâalılar'ı Amr b. Âs vasıtasıyla cezalandırmıştır. Kudâalılar'ın bir kısmının ihtidâ edip fetihler sırasında İslâm ordusunda, bir kısmının da hıristiyan olarak kalıp Bizans ordusunda yer aldıkları görülmektedir. Meselâ, Kadisiye Savaşı'nda Sa'd b. Ebû Vakkas'ın emrinde birçok Kudâalı bulunurken Yermük Savaşı'nda Bizans İmparatoru Herakleios'un saflarında savaşan Arap kabileleri arasında da Kudâa'nın Belî ve Belkayn gibi kolları bulunuyordu.⁵¹⁰

Muaviye'nin Kudâa'nın bir kolu olan Kelb kabilesinden evlenmesi ve Kudâa'nın ekseriyetinin Suriye bölgesinde olması hasebiyle bu kabilenin Hz. Ali-Muaviye ve sonraki dönemlerde Ali'nin çocukları ile Emeviler arasında meydana gelen mücadelede Emevileri tuttıkları görülmektedir.

⁵⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 164.

⁵⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 330-336, 355-356; Avcı, a.g.m., *DİA*, C. XXVI, s. 308.

⁵⁰⁷ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 956.

⁵⁰⁸ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 956.

⁵⁰⁹ Söylemez, *a.g.e.*, 115.

⁵¹⁰ Avcı, a.g.m., *DİA*, C. XXVI, s. 308.

8.1.1. Cuheyne Kabilesi

Kudâa kabilesinin bir kolu olan Cuheyne'nin nesebi; Cuheyne b. Zeyd b. Leys b. Zeyd b. Leys b. Sevd b. Eslem b. el-Hafi b. Kudâa⁵¹¹ şelindedir. Fetihlerle birlikte kabilenin bir kısmı Kûfe'ye bir kısmı da Basra'ya yerleşti. Kûfe'de kabilenin isminde bir mahalle vardı.⁵¹² İslâm'dan önceki devirde önceleri Necid'de yaşarken daha sonra Medine civarındaki bölgede yaşadılar. Kızıldeniz ile Vâdilkurâ arasına, özellikle Yenbû bölgesine yerleştiler.⁵¹³

İslâm'a Girişleri: Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman onlar bu bölgede idiler. Hicretle birlikte Cuheyne'den iki kişi Medine'deki Resulullah'ı ziyaret ederek Müslüman oldu. Daha sonra Amr b. Mürre el-Cüheni kabilesinin putunu kırdıktan sonra Medine'ye gitti. Kavmine dönünce onlara İslâm'ı anlattı ve bir kişi hariç hepsi Müslüman oldu.⁵¹⁴ Hicretten itibaren İslâm hâkimiyetini kabul ederek Hz. Peygamber'le anlaşma yapan, ardından da İslâmiyet'e giren Cüheyneliler, bundan böyle İslâm'ın sâdik taraftarı olarak kaldılar. Cüheyneliler Mekke'nin fethinde ve Huneyn Gazvesi'nde de bulundular.⁵¹⁵

Ridde olaylarında irtidat etmeyen Cüheyneliler'in birçoğu dört halife döneminde fetih hareketlerine katılarak Suriye, Irak ve Mısır topraklarına yerleştiler. Bir kısmı ise eski

⁵¹¹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 446; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 439; el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 221; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 216.

⁵¹² es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 439.

⁵¹³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 216; Önkâl, Ahmet, "Cüheyne" *DİA*, 1993, C. VIII, s. 107.

⁵¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 333.

⁵¹⁵ Önkâl, Ahmet, "Cüheyne" *DİA*, 1993, C. VIII, s. 107.

bölgelerinde kaldılar.⁵¹⁶ Yakut el-Hamevî'den bazı Cuheynelilerin Irak'a yerleştiklerini ve Musul civarındaki bazı köylere kabile isminin verildiğini öğreniyoruz.⁵¹⁷ Cuheyneliler yoğun olarak Suriye ve Mısır'a yerleşmeleri hasebiyle Emevi iktidarının yanında yer almışlardır.

8.1.2. Kelb Kabilesi

Kelb kabilesi Kahtânîlerden Kudâa kabilesinin bir batınıdır.⁵¹⁸ Kabilenin nesebi Kelb b. Vebere b. Tağlib b. Hulvân b. İmrân b. İlhaf b. Kudâa vasıtasıyla Kahtân'a ulaşır.⁵¹⁹ Aslen Yemenli olan kelb kabilesi İslâmiyetin zuhurundan çok önce Yemen'den göç etmiştir. Kelbliler Suriye bölgesinde Dumetu'l-Cendel'de, Tedmür, Tebük⁵²⁰ Sava ve Semâve civarında oturuyorlardı.⁵²¹ İslâmiyetten önce bir kısmı Dumetu'l-Cendel'de bulunan Vedd putuna tapan⁵²² kabilenin bir kısmı da Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi.⁵²³

İslâm'a Girişi: Heyetler yılı olan 9/630 yılında Kelb kabilesinin büyüklerinden Hârise b. Katan ve Hamel b. Sa'dâne başkanlığında bir heyet Medine'ye gelip müslüman olmuştur. Hz. Peygamber Hamel'e bir bayrak, Hârise'ye de bir mektup vermiştir. Bu

⁵¹⁶ Önkal, Ahmet, "Cüheyne" *DİA*, 1993, C. VIII, s. 107.

⁵¹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, III, 439.

⁵¹⁸ el-Mubberred, *Nesebu Adnân*, 23.

⁵¹⁹ İbn Abdirabbih, III, 302; Özkuyumcu, Nadir, "Kelb (Benî Kelb)", *DİA*, 2002, C. XXV, s. 203. (*DİA* maddesinde şecere şu şekilde verilmektedir: Kelb b. Vebere b. Tağlib b. Hulvân b. İmrân b. Halef b. Hâfi b. Kudâa)

⁵²⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 991

⁵²¹ Özkuyumcu, a.g.m, *DİA*, C. XXV, s. 203.

⁵²² el-Ya'akubî, *Tarih*, I, 99; Günaltay, a.g.e., 71.

⁵²³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 991.

mektupta, Hârise'nin yönetimindeki Kelblilerle Dumetu'l-Cendel civarında yaşayan ona bağlı kabilelerin vergilerini ödeyip namazlarını kıldıkları takdirde Allah ve Resülü'nün himayesi altında olacakları belirtilmiştir.⁵²⁴ Melek Cebrail'in kendi suretinde indiği söylenen Dihye b. Halife el-Kelbî bu kabiledendir.⁵²⁵

Kelb kabilesi diğer Yemen kabileleri içinde Emeviler'in en çok kendisine dayandığı kabile olagelmıştır.⁵²⁶ Emeviler bu kabile ile akrabalık bağlarını geliştirerek ve onlara bol bol ihsanda bulunarak⁵²⁷ onları kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Hz. Osman'ın Nâile bint. el-Ferfise el-Kelbî adında Kelbli bir hanımla evlenmesi,⁵²⁸ daha sonraki yıllarda görülen Kelbliler'le Emeviler arasındaki yakınlığın başlangıcı olarak kabul edilebilir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfet mücadelesinde Kelbliler onun yanında yer almışlardır; ancak bu durum, onların Kayslılar'la uzun süre devam edecek olan düşmanlıklarını başlatmıştır. Muâviye'nin Şam bölgesindeki en ateşli destekçileri Kelbliler idi. Bunun başlıca sebeplerinden biri muhtemelen, Muâviye'nin Şam'da Kelb mahallesinde oturması ve Hz. Osman gibi onlardan bir hanımla evli olmasıdır. Nitekim Muâviye, hısımlarının kendisine verdikleri desteği boşa çıkarmamak için Kelbli hanımından doğan I. Yezîd'i veliaht ilân etmiştir. Böylece Kelbliler, müstakbel halifenin dayıları sıfatıyla Emevî Devleti'ni sahiplenmede ön plana çıkmışlardır.

⁵²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 333-334; İbn Abdirabbih, *İkd*, I, 267; Özkuyumcu, a.g.m, *DİA*, C. XXV, s. 203. (Mekke döneminde Zeyd b. Hârise ve Dihye b. Halife gibi Kelb kabilesine mensup bazı kişiler Müslüman olmuştur. Ancak bu Müslümanlaşma bireysel kalmış kabileyi kapsamamıştır. İbn Abdirabbih'te isim Katan b. Harise şeklindedir.)

⁵²⁵ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 302.

⁵²⁶ Bozkurt, *a.g.e.*, 20; Yıldız, Harun, *Din Siyaset ve İdeoloji- Hâricilik Düşüncesinin Doğuşu-*, İstanbul, 1990, 70.

⁵²⁷ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 94.

⁵²⁸ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 302.

Onlardan Hassân b. Mâlik b. Behdel en önemli kumandanlıklardan birine getirilmiş, Mısır ve Kuzey Afrika'dakiler dâhil taşra valiliklerinden bazıları, özellikle Kelbliler'in rakibi Kayslılar'ın çoğunlukta bulunduğu yerlerdeki idarecilikler onlara verilmiştir. Bu yüzden Kayslılar II. Muâviye zamanında Kinnesrîn, Karkısiyâ ve Harran'da isyan etmişler ve onun halifeliğini tanımamışlardır.⁵²⁹ Kelb kabilesi Emevi taraftarlığından elde ettiği ayrıcalığı kaybetmemek için Emeviler'in en sadık taraftarları olmuşlardır. Iraklılar Hâricîler ve Şîilerle baş edemeyince Suriye'den isyanları bastırmak için gönderilen kuvvetlerin en önemli kısmını ve komuta kademesini Kelb kabilesi teşkil etmekteydi.

8.1.3. Mehre Kabilesi

Kudâa kabilesine intisabı ile Kahtan'a mensup olan kabilenin soy şeceresi şöyledir: Mehre b. Haydan b. Amr b. el-Hafi (el-Hâf) b. Kudâa.⁵³⁰ Kabilenin yerleşim yeri San'a ile Hadramut arasında Arap Denizi sahilleri, Şihr mıntıkası ve el-Anber bölgesi⁵³¹ ve güney Umman'dır.⁵³² Kinde kabilesi ile komşu idiler.⁵³³ Mehre kabilesi deniz sahili üzerinde oturduğundan kara ve deniz ticaretinin kesişme noktasında idi. Ticarete çok ilerlemişlerdi. Mehre'nin günümüzde bir çeşit ağaç ismi olduğunu belirten Cevad Ali "mehre" kelimesinin eski Güney Arabistan halkının dilinde "sahil" anlamına geldiğini

⁵²⁹ Özkuyumcu, a.g.m, *DİA*, C. XXV, s. 204.

⁵³⁰ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Adnan ve el-Yemen el-Kebîr*, 45; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 485; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 304; *Kehhâle*, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1151 (İbnu'l-Kelbî Mehre ismini "Murr" şeklinde zikreder.)

⁵³¹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 440.

⁵³² Cevad Ali, *el-Mufasal*, II, 77.

⁵³³ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 86.

belirtmiştir. Mehre kabilesi kendine has “mehriyye” denilen bir Arap lehçesini konuşmaktaydı.⁵³⁴

“Şihr” şehri ve bu şehrin çarşısı Arapların en ünlü Pazar yerlerinden idi.⁵³⁵ Her yıl Şaban ayında karadan ve denizden tüccarların akınına uğruyordu.⁵³⁶ Özellikle Habeşistan, İran, Hindistan ve Kuzey Arabistan’dan tüccarlar buraya ticaret için giderlerdi. Bölge ticareti bu kabilenin yönetimi altında olduğundan bu kabileye “Öşrüyye” diyorlardı. Mehre kabilesi siyasî ve askerî güçten yoksun olduğu için kendi stratejik yerlerini idari ve mali açıdan iyi yönetemediler. Bu kabile Kinde kabilesinin kolu olan Benî Muaviye b. Kinde ile savaş halinde idi.⁵³⁷

İslâm’a Girişi: Bu kabilenin ileri gelenlerinden müteşekkil heyet Mehrî b. Ebyad başkanlığında Hz. Peygamberin Tebük seferi dönüşü Medine’ye Hz. Peygamberin yanına geldiler. İslâm’a davet edilen bu kişiler İslâm’a girdiler. Bunun üzerine Resulullah (as) onlara bir emanname vererek onların İslâm’ın şiarlarına riayet etmeleri karşılığında Allah’ın Rasulünün himayesinde olduğunu, kötü söz ve davranışlardan kaçınmaları gerektiği⁵³⁸ mealinde bir mektupla Mehre kabilesi heyetini geri göndermiştir. İbn Sa’d Züheyr b. Kurzum b. el-Acil el-Mehri ismindeki bir şahsın tek başına gelip Müslüman olduğu ile ilgili bir rivayet daha zikretmektedir. Mehre kabilesi Hz. Ebubekir döneminde Umman Ezdlileri birlikte irtidat etmiştir. Hz. Ebubekir İkrime b. Ebi Cehil ile Huzeyfe b. Hısn el-Barıkî’yi bunların üzerine göndermiştir. İkrime

⁵³⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 172-173.

⁵³⁵ Yâkût el-Hâmevi, *Mu’cem*, III, 327. (Yemen sahillerini Hind okyanusuna bağlayan sahilde bulunan Şihr şehri ile ilgili geniş bilgi için bkz Yâkût el-Hamevî, *Mu’cem*, III, 327)

⁵³⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, XIV, 65.

⁵³⁷ el-Kâim, *a.g.e.*, 69.

⁵³⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I. 355; Fayda, *a.g.e.*, 132.

beraberindekilerle birlikte bunlara karşı zafer elde etmiş ve Mehre kabilesi tekrar İslâm'a girmiştir.⁵³⁹

8.1.4. Tenuh Kabilesi

Nesebi hakkında ihtilafa düşülen kabilelerden biri de Tenuh'tur. Bazılarınca Bahreyn bölgesine yerleşen, meydana getirdikleri ittifaklar ve evlilikler yolu ile çoğalan birçok Arap kabilesinin oluşturduğu müşterek bir şeceredir.⁵⁴⁰ İbn Hazm'a göre Tenuh, Gassan ve 'Atek dışındaki bütün Arap kabileleri bir tek ataya dayanırken bu üç kabile birkaç kabilenin birleşmesi ile oluşmuşlardır.⁵⁴¹ Tenuh kabilesi bazı kaynaklarda Tenûh b. Mâlik b. Fehm b. Teymüllât b. Esed b. Vebere b. Sa'lebe b. Hulvân b. İlhâf (Hâfi) b. Kudâa⁵⁴² kanalı ile Kahtan'a dayandırılmaktadır. Bazı ensab kaynaklarında Kudâa kabilesinin bir boyu olarak geçtiği için buraya alınmıştır.

Tenuh kabilesi veya kabile grupları Bahreyn'den çıktıktan sonra Hîre, Hadr, Hama, Lazkiye ve Humus gibi bölgelere yerleşmişlerdir.⁵⁴³ Yerleştikleri bölgeler Bizans imparatorluğunun hinterlandı içinde bulunduğu için ekseriyetle İslâmiyetten önce

⁵³⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VII, 201; Arı, Salih, *Hız. Ebubekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul: Beyan yay., 1996, 140-141.).

⁵⁴⁰ es-Sem'anî, *el-Ensâb*, III, 90; el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 189.

⁵⁴¹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 461.

⁵⁴² el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 211; Yâkût el-Hâmevi, *Mu'cem*, V, 156; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 133. (Kehhâle Tenuh kabilesinin kökeni ile ilgili onlarca farklı görüşü kitabında almaktadır. Neseb kitapları dikkatlice incelendiğinde Tenuh'un bir tek ataya dayanan bir kabile olmadığı, bir kabile konfederasyonu olduğu anlaşılmaktadır. Meydana getirdikleri ittifaklar ve akrabalıklar nedeniyle zamanla tek kabile gibi hareket etmeye başlamıştır.)

⁵⁴³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 330; Azizova, Elnure, "Tenûh", *DİA*, 2011, C. XL, s. 468.

Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Suriye’de hâkimiyet kuran Tenuhiler kardeş kabile Selihiler tarafından boyunduruk altına alındılar.⁵⁴⁴

İslâm’a Girişleri: Tenuhiler Selihî ve Gassânîlerden önce Bizansın en önemli müttefiki konumundaydılar. Mute savaşında Gassânîlerle birlikte Müslümanlara karşı savaştılar. Müslümanların Suriye fetihleri dönemine kadar Bizansın Hıristiyan müttefiki olarak kaldılar. Fetihlerin ilk yıllarında kendisi ile cizye antlaşması yapılan kabileler arasında Tenuhiler de vardı. Fetihlerde bir müddet Bizanslılarla birlikte Müslümanlara karşı direnen Tenuh kabilesinin bir kısmı Hz. Ömer döneminin ortalarında İslâmiyeti kabul etti. Selihiler gibi Hıristiyanlıkta sabit kalanlar ise cizyeye bağlandı.⁵⁴⁵ Sıffin savaşında (37/ 657) Tenuh kabilesi Muaviye’nin safında Hz. Ali’ye karşı savaştı.⁵⁴⁶ Mercirâhit’te (64/684) Kelbîler’le beraber I. Mervân’ın safında yer aldılar.⁵⁴⁷

8.1.5. Selih Kabilesi

Selih b. Hulvan b. İmran b. el-Hâf b. Kudâa kanalı ile Kahtânîlere dayanır.⁵⁴⁸ Selihîler Gassan’dan önceki Suriye yöneticileri idiler.⁵⁴⁹ Bu kabile Suriye’in fethi sırasında Hıristiyan olması nedeniyle Müslümanların karşısında savaşmıştır.⁵⁵⁰ Hicrî birinci asrın olaylarında çok önemli bir rol üstelendiklerine dair kayanaklarımızda bir bilgi mevcut değildir.

⁵⁴⁴ el-Ya’kubî, *Tarih*, I, 80.

⁵⁴⁵ Azizova, a.g.m., *DİA*, C. XL, s. 468.

⁵⁴⁶ el-Mes’ûdî, *Murûc*, I, 325.

⁵⁴⁷ Azizova, a.g.m., *DİA*, C. XL, s. 468.

⁵⁴⁸ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 303; el-Mes’ûdî, *Murûc*, I, 211.

⁵⁴⁹ İbn Kuteybe, el-Meârif, 640; İbn Abdirabbih, III, 303.

⁵⁵⁰ Belâzûrî, *Futûh*, 146.

8.1.6. Nahd Kabilesi

Nesebi Nahd b. Zeyd b. Sud b. Eslem b. el-Hâf b. Kudâa⁵⁵¹ şeklindedir. Yemen'den Şam'a göç etmişlerdir.

8.1.7. Beli Kabilesi

Nesebi Belî b. Amr b. el-Hâf b. Kudâa⁵⁵² şeklindedir. Yemen'den Şam'a göç eden Kudâa kabilelerinin boyları Hicrî birinci asırda Emevi destekçisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

8.2. Hadramut Kabilesi

Nesebi; Hadramut b. Himyer şeklindedir.⁵⁵³ Hadramut hem kabile hem de bölge ismidir. Hadramut kabilesi zamanla Kinde kabilesi ile karışmış ve çoğalmıştır. Hadramut Himyer krallarına eşdeğer güçlü ve kudretli melikler çıkartmıştır⁵⁵⁴ ki birinci bölümde Hadramut krallığına değinmiştik.

es-Sem'ânî Hadramut'u Yemen'de bir bölge adı olarak zikretmektedir.⁵⁵⁵ İbn Hazm pek emin olmayan bir ifade ile "Hadramut'in Kahtan'ın kardeşi olan Yaktan'ın oğlu

⁵⁵¹ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 305.

⁵⁵² İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 302.

⁵⁵³ el-Hemdânî, *Sıfatu Ceziretu'l-Arab*, 85; el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 234. (Kalkaşandî şecereyi Hadramut b. Kahtan şeklinde vermekte ise de çoğu nesep bilginince bu kabile Himyer'e mensuptur.)

⁵⁵⁴ el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 234.

⁵⁵⁵ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 180.

olabileceğini⁵⁵⁶ ifade etmektedir. Yakut, Hadramut'u hem mekân ismi hem de kabile ismi olarak kabul eder. Ona göre Hadramut'un şeceresi şu şekildedir: Amr b. Kays b. Muaviye b. Cuşm b. Abdu's-Şems b. Vaile b. El-Ğavs b. Qatn b. Arib b. Zuheyr b. Humeyme b. Himyer b. Sebe.⁵⁵⁷ Fakat diğer nesep kitapları Hadramutu belli bir kabile olarak kabul etmemektedirler. el-Hemedanî de Hadramut'u hem bir kabile hem de bir yer ismi olarak kabul etmektedir. Ona göre kabile atasının ismi zamanla bölge ismi oldu.⁵⁵⁸ Buralarda ikamet eden kabileler "el-Hadrami" ismi ile bilinmişlerdir. En önemli boyları:

8.2.1. es-Sadef: es-Sadef kabilesini Hadramut kabilesinin bir kolu olarak zikreden İbn Hazm Sadif/ Sadef'in şeceresini şu şekilde vermektedir: Sadef b. Eslem b. Zeyd b. Malik b. Hadramut⁵⁵⁹ Sadef kabilesi Amr b. As ile birlikte Mısır fethine katılmış ve oraya yerleşmiştir.⁵⁶⁰

8.2.2. Cüzzam: Hadramut kabilesinin Sadef dışında Cüzzam isminde önemli bir kolu vardır. Cüzzam b. Şevva b. Amr b. Da'mî b. Zeyd b. Hadramut kanalı ile soyu Hadramut kabilesine oradan Kahtan'a ulaşır.⁵⁶¹ Cevad Ali Şikem/ Şekim ve Yeşbum isimli iki kabilenin Hadramut'a meskûn olduğunun tarihi kitâbelerden anlaşıldığını ancak günümüzde bunların kalıntılarının kalmadığını belirtir.⁵⁶² Tarih ve nesep kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla Hadramut başlangıçta bir kabile ismi iken zamanla

⁵⁵⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 460.

⁵⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 270.

⁵⁵⁸ el-Hemdânî, *Sıfatu Ceziretu'l-Arab*, 85- 86.

⁵⁵⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 479; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 637.

⁵⁶⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 637.

⁵⁶¹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 224. (Hadramut kabilesinin bir boyu olan Cüzzam'ın Suriye ve Mısır'a yerleşik Cüzzam kabilesi ile karıştırılmaması gerekir. Bu kabile daha çok atası Hadramut ile tanınmıştır.)

⁵⁶² Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 156.

geniş bir bölgeye verilen bir isim haline geldi. Hadramut bölgesinde Kinde kabilesi başta olmak üzere birçok kabile yerleşik idi.

Milâdî 300 yılı dolaylarında Himyer hükümdarlarının ünvanlarına “Hadramut” lakabı da eklendi ki bu durum Hadramut bölgesinin istiklalini kaybettiğinin ve Himyer-Sebe Devletinin hükmü altına girdiğinin göstergesidir.⁵⁶³ Milâdî IV. yüzyıldan itibaren uzunca bir süre bölgenin önemli bir kısmı Himyer krallarının daha sonra da İran’a bağlı Yemen valilerinin hâkimiyetinde kalmıştı. İslâm’ın zuhurundan önce bölgede Hadramut, Kinde, Tüçîb ve Sadîf kabileleri vardı.⁵⁶⁴

İslâm’a Girişleri: Hadramut kabilesinin heyeti Kinde heyeti ile birlikte Medine’ye gelip Müslüman olduklarını bildirdiler. Bunlar Benî Velia’dan Hamdramut’un emirleri olan Hamde, Mihves, Mişrah ve Ebda’ idi.⁵⁶⁵ Aynı yıl içinde Hadramut kabilesi emîrllerinden Vâil b. Hucr Medine’ye geldi ve müslüman olmak istediğini ifade etti.⁵⁶⁶ Hz. Peygamber ahabını mescide toplayarak Vâil’i onlara tanıttı, yüzünü okşadı, onun için dua etti ve Muâviye b. Ebû Süfyân’ı mihmandarlıkla görevlendirdi. Memleketine dönerken isteği üzerine Resûlullah’ın ona, daha önce sahip olduğu malların yine kendi mülkiyetinde kalacağını, ancak bunların zekâtını ödemesi gerektiğini bildiren bir belge verdiği rivayet edilmektedir.⁵⁶⁷

⁵⁶³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 182.

⁵⁶⁴ Algül, Hüseyin, “Hadramut” *DİA*, 1997, C. XV, s. 65- 66.

⁵⁶⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 349; Fayda, *a.g.e.*, 123.

⁵⁶⁶ el-Kalkaşandî, Nihaye, I, 234.

⁵⁶⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 349; İbn Abdirabbih, *İkd*, I, 277; Fayda, *a.g.e.*, 122; Algül, Hüseyin, “Hadramut” *DİA*, 1997, C. XV, s. 65- 66.

Hz. Peygamber zekât toplamak, İslâm'ı tebliğ etmek ve aralarında şer'î hükümleri uygulamak üzere aştaptan Ziyâd b. Lebîd el-Beyâzî el-Ensârî'yi Hadramut'a göndermiştir. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği sırasında Hadramut'ta bulunan Ziyâd b. Lebîd'in zekât hususunda Kinde kabilesine mensup birine yaptığı muameleden dolayı bütün kabile Ziyâd aleyhine ayaklanmış ve Eş'as b. Kays da bu isyanda kavminin başında yer almıştı.⁵⁶⁸ Hadramut kabilesi de Kinde kabilesi ile birlikte irtidat etmiştir. Uzun mücadeleler sonucu Hadramut bölgesi ve kabilesi itaat altına alınmıştır. Hadramut üzerinde birkaç "eqyal" (hükümdar) hüküm sürmekte idi ki her bir kendi mıntikasının hâkimi idi. Bunlar arasında sürtüşmeler/ savaşlar meydana gelmekteydi ve siyasi birlik yoktu. Ya'kubi Kinde ve Himyer arasında can yakıcı savaşlardan haber verir ki bunların yok oluşuna sebep olmuştur.⁵⁶⁹

8.3. Sadeb Kabilesi

Himyer kabilesinin bir kolu olan kabilenin nesebi; es-Sadeb b. Sehl b. Amr b. Kays b. Muaviye b. Ceşm b. Amdu'ş-Şems b. Vail b. el-Gavs b. Kutn b. Humeysa' b. Himyer şeklindedir. Fetihlerle birlikte Mısır'a yerleşmiştir.⁵⁷⁰ Bu kabile sayıca az olduğundan ve Hicrî birinci asırda diğer kabileler kadar etkin olmadığından detaylara girilmemiştir.

9. Kehlân

Kehlan b. Sebe b. Yeşcub b. Ya'rub b. b. Kahtan⁵⁷¹ b. Hud b. Abir b. Şâlih b. Evraşad b. Sam b. Nuh⁵⁷² Kehlan birçok Yemen kökenli Arap kabilesinin atasıdır. Kahtanî

⁵⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 598, VI, 22; Algül, Hüseyin, "Hadramut" *DİA*, 1997, C. XV, s. 65- 66.

⁵⁶⁹ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 84; el-Kâim, *a.g.e.*, 70.

⁵⁷⁰ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 286; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 637.

⁵⁷¹ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, 132.

Araplar daha çok Kehlan b. Sebe ve Himyer b. Sebe olmak üzere iki atadan türemişlerdir.⁵⁷³ Kehlan ve Himyer kardeş olup Himyerin asıl adı el-Arancac'dır.⁵⁷⁴ Corci Zeydan Kehlan'ı İslâm'ın doğuşu esnasında meşhur Yemen kabileleri arasında saydığı için bu kabileyi zikretmeyi uygun bulduk. Esasen Kehlan çok geniş bir kabile olup, el-Kehlani şeklinde kimse bu kabileye nisbet edilmez. Kehlan kabilesinin mensupları ondan türemiş olan kollarına nisbet edilir. (örneğin: el-Ezdî, el-Kindî, el-Becelî gibi)

Sebe devletinde Kehlan kabile grupları daha çok hüküm sürmüşlerdir. Himyer kabilesinin iktidarı tamamen ele geçirmesi üzerine Kehlan kabile grupları uzun süre Himyerlilerin boyunduruğu altında kalmıştır.⁵⁷⁵ Sonlara doğru Himyerlilerin zayıflaması üzerine Kehlan kabileleri iktidar olmuşlardır. Özellikle Kinde kabilesi krallık kurmuştur. Kehlan kabileleri Himyerlilere göre yarı bedevî/ göçebe bir durumda idiler.⁵⁷⁶ İslâm'ın doğuşundan önce Kehlan kabilesini kolları tarafından birçok devletçik kurulmuştur. Kadim ve büyük Kehlan kabilesi birçok kola ayrılmıştır. En meşhurları; Becile, Has'am, Ezd, Mezhic, Tayy, Eş'ar, Hemdân ve Kinde kollarıdır.⁵⁷⁷ Kehlan ile Himyer kardeş kabilelerdir. Kehlan kabilesinin Hicrî birinci asırdaki olaylar, Hâricîler, Şia veya diğer siyasi / dini gruplarla olan ilişkileri kabilenin kolları esas alınarak irdelenecektir.

10. Kinde Kabilesi

⁵⁷² el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 409.

⁵⁷³ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, 132.

⁵⁷⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 329.

⁵⁷⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1002.

⁵⁷⁶ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1002.

⁵⁷⁷ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1002.

Kahtânîlerin büyük kabilelerinden olan Kinde'nin nesebi şu şekildedir: Sevr (Kinde) b. Ufeyr b. Adiy b. el-Haris b. Mürre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe.⁵⁷⁸ Kinde kabilesi Benî *Muvaiye b. Kinde* ve *Benî Eşres* olmak üzere iki büyük kola ayrılmaktadır ki es-Sekûn, es-Sekasek Tucîb ve Sadeb Benî Eşres kolunun ahfadıdır.⁵⁷⁹ er-Rayiş ise Benî Muaviye b. Kinde koluna mensuptur. Kinde'nin İslâmlaşma sürecinde, fetih hareketlerinde ve Hicrî birinci asırdaki siyasi olaylarda önemli roller üstlenecek olan Eş'as b. Kays el-Kindî ve çocukları Kinde'nin Benî Muaviye koluna mensupturlar.⁵⁸⁰

10.1.Muaviye b. Kinde: Muaviye b. Kinde(Sevr) b. Ufeyr b. Adiy b. el-Haris b. Mürre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe.⁵⁸¹ Anavatanları Haramut'tur. Hulefâ-i Raşidîn ve Emeviler'in döneminde siyasi olaylarda önemli roller icra edecek olan Eş'as b. Kays, Hucr b. Adiy ve Şurahbil b. Sımt el-Kindî bu kola mensupturlar.⁵⁸² Kinde'nin bu kolundan yaklaşık 70 melik çıkmıştır.⁵⁸³

10.1.1. er-Rayiş: Nesebi Benî er-Rayiş b. el-Haris b. Muaviye b. Kinde (Sevr) b. Murta' b. Muaviye b. Kinde şeklinde olan Rayiş kabilesi fetihlerle birlikte

⁵⁷⁸ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve el-Yemenu'l-Kebîr* I, 136; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 318; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 485; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 998.

⁵⁷⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 429; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 998 (Kehhâle Eşres'i zikretmeden Kinde'yi Benî Muvaiye, es-Sekûn ve es-Sekasek diye üç kola ayırmaktadır.)

⁵⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 22.

⁵⁸¹ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1000; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 88.

⁵⁸² İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 318.

⁵⁸³ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 88.

Hadramut'tan Kûfe'ye yerleşmiştir. ⁵⁸⁴ Emevi dönemi Kûfe kadısı "Kadı Şureyh b. Haris el-Kindî" bu kabileye mensuptur.⁵⁸⁵

10.2. el-Eşres:

10.2.1. es-Sekâsek: Humeys es-Sekasek b. Eşres b. Kinde.⁵⁸⁶ Anavatanları Yemen'deki Cened şehri, er-Ruma, Humr, Sevdan ve Haşa dağları civarındır.⁵⁸⁷ Sıffin'da Ammar b. Yasir'i öldüren Huvey b. Mani' bu kabiledendir.⁵⁸⁸

10.2.2. es-Sekûn: es-Sekûn b. Eşres b. Kinde⁵⁸⁹ Bu kabilenin bir kısmı Dumetu'l-Cendel'de ikamet ediyordu. Tebük Seferinde Halid b. Velid Sekun lideri olan Abdulmuğis es-Sekûnî'yi Hz. Peygamber'e getirmiş, onu cizyeye bağlayan Resulullah başılamıştı.⁵⁹⁰ Muaviye b. Ebi Süfyan'ın en önemli destekçisi ve Muhammed b. Ebubekir'in katili Muaviye b. Hudeyc es-Sekûnî ile Müslim b. Ukbe'den sonra ordu komutanı olan Husayn b. Numeyr es-Sekûnî bu kabileye mensuptur.⁵⁹¹

10.2.2.1. Es-Sadef: Nesebi; Amr b. Malik b. Eşres b. Şebib b. es-Sekûn b. Eşres b. Kinde (Sevr) şeklindedir.⁵⁹²

10.2.2.2. Tucîb: Nesebi; Adiy ve Sa'd b. Eşres b. Şebib b. es-Sekûn şeklindedir⁵⁹³. Fetihlerle beraber Tucîb kabilesi Mısır'ın Fustat kentine yerleşmiştir. ⁵⁹⁴

⁵⁸⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 414; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 88.

⁵⁸⁵ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 318.

⁵⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 527.

⁵⁸⁷ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 28, 39, 40.

⁵⁸⁸ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 318.

⁵⁸⁹ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 99; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 88.

⁵⁹⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 529. (Kuzey Arabistandan 540 dolaylarından anavatanları olan Hadramut'e çekilen kabilenin tamamen çekilmediği bazı boylarının Kuzey Arabistan'da kalmaya devam ettiği görülmektedir.)

⁵⁹¹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 192; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 318.

⁵⁹² Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 637.

⁵⁹³ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 318; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 116.

Kinde kabilesi Hadramut bölgesinde⁵⁹⁵ Ayn ve Duayn isimli iki vadi arasında yerleşik idi.⁵⁹⁶ Bu iki vadi arasında Terim şehri⁵⁹⁷ ile Nuceyr kalesi vardı ki Benî Amr b. Muaviye kolunun padişahları burada ikamet etmekteydiler. En önemli şehirleri Dummun idi.⁵⁹⁸ Kinde kabilesinin yerleştiği alanlar yüksek dağlık bölgelerdi. Vadilerde ise tarımsal faaliyetler yürütürlerdi.⁵⁹⁹ Kinde kabilesi bir dönem Hicaz dolaylarındaki Adnânîlere hükmettiği için tarihçiler Kinde Kralları/ Melikleri ismini sık sık kullanırlar. Kindeliler de kendilerini bu krallara özellikle Akilu'l-Murar'a nispet etmekten gurur duyuyorlardı.⁶⁰⁰

Kinde kabilesini esas ön plana çıkaran husus onların siyasi hamleleri ve savaşçı özellikleridir. Himyerliler bu kabileyi boyunduruk altına aldıktan sonra savaşçı özelliklerinden istifade etmişlerdir.⁶⁰¹ Kinde'nin Hadramut ve Himyer kabileleri ile giriştiği uzun mücadeleler kabilenin siyasi ve askeri gücü hakkında fikir vermektedir.

⁵⁹⁴ İbn Abdîrabbih, *İkd*, III, 318; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 20.

⁵⁹⁵ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 85; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 999.

⁵⁹⁶ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 44.

⁵⁹⁷ Yâkût el-Hâmevi, *Mu'cem*, II, 28; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 87.

⁵⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 477; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 85; Takkûş, *a.g.e.*, 320;

Kelpetin, *a.g.e.*, 186.; Muhammedî, Ramazan, "Kabile-i Kinde ve Nakş-ı Ân der Muhimterîn Ruydathâ-yı Asr-ı Cahilî ve Sadr-ı İslâm", *Pejuhişnâme-i Târih-i İslâm*, C. XVI, S. 3, 1394, ss., 63-70.

⁵⁹⁹ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 86.

⁶⁰⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 5. (Hz. Peygamber ile Eş'as arasında geçen konuşmada Eş'as kendini ünlü Kinde meliki Akilu'l-Murar'ın torunu olarak göstererek ne kadar gurulu ve mutaassıp olduğunu göstermiştir. Eş'as b. Kays, Oğlu Muhammed b. Eş'as ve torunu Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as b. Kays Hicrî ibrinci asırda sahip oldukları gurur, kabile taassubu ve liderlik hırsı yüzünden Irak'taki bir çok olayda başı çekeceklerdir.)

⁶⁰¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 8.

Kinde kabilesinin Bizans'ın Suriye'deki müttefikleri ile giriştikleri "Yevmu'l-Beredan" isimli savaş⁶⁰² kabilenin cahiliye dönemindeki büyük gücü hakkında bizlere fikir vermektedir. Kinde kabilesi düşmanları ile mücadele edebilmek için Rebia (Bekr b. Vail) kabilesi ile anlaşmalı idi⁶⁰³ ki Hz. Ali Sıffin savaşında bu anlaşmayı canlandırmıştır.

İslâm tarihi kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla Kinde kabilesi devlet olarak hüküm sürdüğü dönemlerde de bedevî özellikleri üzerinde taşımış, siyasi, idari ve askeri olarak devlet sistemini tam oturtamamıştır. Bu nedenle hem diğer kabileler ile savaşlara tutuşmuş hem de kendi içinde iç mücadelelere girişmiş ki bu çekişmeler gücünü gittikçe zayıflatmıştır. Kehhale, Kinde'nin kızlarını başka kabilelere verirken çok yüksek miktarda başlık parası aldıklarını belirtir.⁶⁰⁴ Bu durum Kinde'nin asaletine düşkün olduğunun göstergesidir.

Cahiliye döneminde çoğunluğu putperest olan Kinde, Hadramut'taki el-Celsed,⁶⁰⁵ Putuna tapmakta idi. Hadramut'ta Yahudiliğin yayıldığını belirten İbn Hazm Kinde kabilesinden birçok kişinin Yahudileştiğini belirtmektedir.⁶⁰⁶ Kinde'nin genel olarak Mezhic kabilesi ile iyi ilişkileri olmasına rağmen,⁶⁰⁷ bazen bu ilişkiler bozulabiliyordu.

⁶⁰² el-Becâvî, *Eyyamu'l-Arab*, 42-44; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kinde (Benî Kinde)", *DİA*, 2002, C. XXVI, s.37.

⁶⁰³ İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 318; Paketçi, Ahmet, "Nizam-ı Kabile-i ve Hâstgâh-ı Kabile-i Nuhustîn", *Pejuhışnâme-i Ulum-i İnsanî*, S. 52, 1385, ss., 93-114.

⁶⁰⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 999.

⁶⁰⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1000; Fayda, 21.

⁶⁰⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 491; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1000.

⁶⁰⁷ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 85. (Kinde kabilesi Kuzey Arabistan'a Hükmederken Mezhic kabilesi Adnânîlere karşı Kinde'ye 500 asker ile destek vermiştir. Bkz: el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 85)

Örenğin Eş'as'ın babası Kays b. Ma'adikerib el-Kindî Murâd kabilesi ile anlaşmalı olmasına rağmen anlaşmasını bozarak onlarla savaştı ve öldürüldü. Öcünü almak isteyen Eş'as onlara esir düştü ve 3.000 deve fidye vererek serbest kalabildi ki o zamana kadar Araplardan kimse bu kadar yüksek fidye vermemişti.⁶⁰⁸ Yine Kinde kabilesinin Adnânî kabilelerle arası iyi değildi. "Yevmu Hazâz" ve Yevmu'l-Kilab diye şöhret bulan savaşlarda Kinde'nin Mudar ve Rebia kabileleri ile büyük savaşları olmuştur.⁶⁰⁹

İslâm'a Girişi: Eş'as b. Kays başkanlığında 80 kişiden oluşan Kinde heyeti Hicrî 10. yılda Medine'ye gelip Resulullah (as)'a biat ederek Müslüman oldu.⁶¹⁰ Resulullah (as) Kinde kabilesinin lideri olan Eş'as b. Kays'ın kız kardeşi Kuteyle ile evlenmek istemiş, Eş'as da bunu uygun görmüştü.⁶¹¹ Memleketine dönüp kız kardeşini Resulullah (as) ile evlendirmek üzere yola koyulan Eş'as Yolda Hz. Peygamberin vefat ettiğini duyar ve irtidat ederek memleketine geri döndü. Eş'as ile birlikte Kinde kabilesinin önemli bir kısmı irtidat etti.⁶¹² Kinde kabilesinin önemli bir kolu olan es-Sekûn⁶¹³ ve Tucîb

⁶⁰⁸ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve el-Yemenu'l-Kebîr*, 146; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 333, 554-556. (Kinde kabilesi bu yenilgiyi unutmamış olmalı ki ileride görüleceği gibi Mezhic ve Kinde kabilesi Hz. Ali'nin safında savaşmalarına rağmen Kinde Mezhic'e karşı hiç iyi duygular beslememiştir. Sıffin savaşında Mezhic kabilesi lideri Muaviye ordusuna son darbeyi indirmek üzere iken kinde lideri Eş'as devreye girip onu bu başarıdan mahrum bırakmıştır.)

⁶⁰⁹ el-Ya'akubî, *Tarih*, I, 87; el-Becâvî, *Eyyamu'l-Arab*, 125.

⁶¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 283; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 328; et-Taberî, *Tarih*, III, 139; Kehhâle, I *Mu'cemu Kabâil*, II, 999; Fayda, *a.g.e.*, 119. (İbn Sa'd heyetin 10 küsür, Taberî 60 kişiden oluştuğunu belirtmektedir.)

⁶¹¹ Barlak, Yasemin, "Dört Halife Dönemi Siyasi Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü" *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Amasya: 2016, S. 7, ss.,101-141.

⁶¹² Fayda, *a.g.e.*, 119; Söylemez, *a.g.e.*, 113.

⁶¹³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 105.

kolları⁶¹⁴ irtidat olaylarında İslâm üzere sabit kalmıştır. İkrime b. Ebu Cehil Umman'daki irtidat hareketini bastırdıktan sonra Hadramut'a gelip Kinde'nin de irtidatını bastırır. Kinde kabilesi yeniden İslâm'a dönmüş oldu.⁶¹⁵

Kabilenin lideri olan Eş'as b. Kays'ın yeniden İslâm'a dönüşü ile birlikte Hz. Ebubekir onu kızkardeşi Ümmü Ferve Bint Ebu Kuhafe ile evlendirir.⁶¹⁶ Kinde kabilesi Hz. Osman'ın dönemindeki fitne hareketlerinde etkin rol oynamış, Hz. Ali ve Muaviye arasındaki çekişmede ağırlığını korumuştur. Emeviler döneminde de Kinde kabilesinin Irak bölgesinin en etkin kabilelerinden biri olduğu görülecektir.

Kinde kabilesinin es-Sekûn kolu Suriye fetihlerinde özellikle Hıms ve Şam şehirlerinin fetihlerinde çok ön plana çıkmıştır. Sımt b. Esved el-Kindî fetihlerdeki üstün başarılarından cesaret alarak Hz. Ömer'i ziyaret ederek Kûfe'de Eş'as b. Kays el-Kindî'ye rakip olarak bırakılan oğlunun kendi yanına gönderilmesini istemiş ve Hz. Ömer bu isteği kabul etmiştir.⁶¹⁷ İleride görüleceği üzere Muaviye Hz. Ali'ye başkaldıracağı zaman ancak Kinde Kabilesinden Sımt'ın desteğini aldıktan sonra Hz. Ali'ye karşı isyan etme cesaretini gösterecektir.

Kinde (Sevr)'in dedesi olan Adiy b. Haris'ten şu kabileler türemiştir: Amile kabilesinin atası el-Haris b. Adiy; Cuzzam Kabilesinin atası Amr b. Cuzzam ve Lahm kabilesinin atası Malik b. Adiy ve Kinde kabilesinin atası Ufeyr b. Adiy ki Ufeyr Kinde'nin

⁶¹⁴ Özkuyumcu, Nadir, "Tüçib (Benî Tüçib)", *DİA*, 2012, C. XLI, s. 457.

⁶¹⁵ Fayda, *a.g.e.*, 119-120; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 100; Muhammedî, Ramazan, "Kabile-i Kinde ve Nakş-ı Ân der Muhimterîn Ruydathâ-yı Asr-ı Cahilî ve Sadr-ı İslâm", *Pejuhişnâme-i Târih-i İslâm*, C. XVI, S. 3, 1394, ss., 63-70.

⁶¹⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 334; Söylemez, *a.g.e.*, 113

⁶¹⁷ el-Belâzûrî, *Futûh*, 139.

babasıdır.⁶¹⁸ Buna göre Lahm ve Cüzzam kabileleri Kinde kabilesinin amcalarıdır. Sıffin savaşında Lahm ve Cüzzam kabileleri ile Kinde kabilesinin es-Sekâsek ve es-Sekûn kollarının tamamı ile Benî Muaviye kolunun az bir kısmı Muaviye'nin safında idi. Bu durum Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays'ın niçin Hz. Ali'nin ordusunda gönülsüzce savaştığına dair bizlere ipucu vermektedir. Muhtemelen kendi kabiledaşlarını öldürüp kardeş kanına girmemek ve Yemenlilere iktidardan bir pay koparmak için Hz. Ali'yi Yemenli bir hakeme gitmeye zorlamıştır.

11. Lahm Kabilesi

Lahm kabilesi Malik b. Adiy b. Haris b. Mürre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Kehlan kanalıyla Kahtan'a dayanır.⁶¹⁹ Remle, Mısır'daki Cifar bölgesi, Cevlan, Harran, Beseniye, Şam bölgesindeki Hades ve Beytu'l-Makdis yerleri bu kabilenin ikamet ettiği başlıca yerlerdir. Hatta Beytu'l-Lahm ismini bu kabileden almaktadır.⁶²⁰ İslâm'ın doğuşundan çok önceleri Yemen'den ayrılarak Şam ve Irak'ta Kûfe yakınlarındaki Hire bölgesine yerleşerek⁶²¹ Hire'de hüküm sürmüştür.⁶²²

Lahm kabilesi milâdî III-VII asırları arasında Irakta hüküm süren, Ali Munzir Krallığı⁶²³ (Hire-Lahmmî) diye bilinen devletin kurucusudur. Suriye'de hüküm süren diğer Arap hânedanı Gassânîler Bizans İmparatorluğu'na, Lahmîler ise Sâsânîler'e

⁶¹⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 419.

⁶¹⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 485; İbn Haldun, *Tarih*, II, 307.

⁶²⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1012.

⁶²¹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 326.

⁶²² İbn Hazm, *Cemhere*, II, 488; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1002.

⁶²³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1012.

bağlıydı.⁶²⁴ Öncelikle İran'a bağlı vassal bir devlet şeklinde olan Lahmîlerin kralının İran kirası ile arasının bozulması üzerine 602 yılında öldürülerek Lahmî devletine son verdiler.⁶²⁵ Sasaniler Tay kabilesinden bir yöneticiyi Lahmî devletinin başına atadılar. Daha sonra bizzat İranlı Merzubanlar (vali) vasıtasıyla yönetime el koydular.⁶²⁶ Mute savaşında Lahm kabilesinden bir kısmı Rumların safında Müslümanlara karşı savaştı.⁶²⁷ Hicrî 14 senesinde Lahm kabilesinden bir grup Hirakl ile birlikte Antakaya'ya yerleşti.⁶²⁸ Lahm kabilesinin Bizansın yanında yer alması çoğunluğun Hıristiyan olduğunu gösterir. Bununla birlikte Günaltay bu kabile içinde putperestliğin de yaygın olduğunu belirtmektedir.⁶²⁹ Bereketli topraklara sahip olan Lahmîler tarım ve hayvancılığın yanında ticaretle de uğraşırlardı. Her yıl Hîre'de kurulan panayıra Suriye, Yemen, Uman, Hicaz, Bahreyn, İran ve Hindistan'dan pek çok kervan gelirdi. Lahmîler döneminde Hîre ve Enbâr şehirlerinde Arap dili, edebiyatı ve yazısı büyük gelişme göstermiştir.⁶³⁰

Hz. Ali ile Muaviye'nin iktidar savaşlarında Lahm kabilesinin Muaviye'nin yanında yer aldığı görülmektedir. Bunun nedeni Lahm kabilesinin o dönem Şam/Şamat diye bilinen Suriye başta olmak üzere Filistin ve çevresinde meskûn olmasındandır. Hicrî birinci asırda Lahm kabilesi Emevi iktidarının yanında durmuştur. İlk Şîî hareketler içinde veya Hâricîler içinde Lahm kabilesinden birisinin başını çektiği bir olay bilmiyoruz.

⁶²⁴ Kapar, Mehmet Ali, "Lahmîler", *DİA*, 2003, C. XXVII, ss. 54-55; Kelpetin, *a.g.e.*, 167; Günaltay, *a.g.e.*, 46; Mehlâtî, *a.g.e.*, I, 13.

⁶²⁵ Kelpetin, *a.g.e.*, 178.

⁶²⁶ Hitti, *a.g.e.*, I, 125-127; Kelpetin, *a.g.e.*, 178-180.

⁶²⁷ Belâzûrî, *Futûh*, 136.

⁶²⁸ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1012.

⁶²⁹ Günaltay, *a.g.e.*, 47.

⁶³⁰ Kapar, *a.g.m.*, *DİA*, C. XXVII, s. 54.

12. Mezhic Kabilesi

Soy bilginleri bu kabilenin nesebini şu şekilde sıralamışlardır: Malik (Mezhic) b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib Zeyd b. Kehlan b. Sebe b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtan.⁶³¹ Kahtan'a intisap olunan Kehlan'ın kabilelerinin atalarından biri olan "Uded" kabilesinden üç büyük kabile doğmuştur: el-Eş'ar (Nebt) b. Uded, Tay (Celheme) b. Uded ve Mezhic (Malik) b. Uded.⁶³² Bu durumda Mezhic, Tay ve Eş'ar kabileleri soy olarak birbirine en yakın büyük kardeş kabilelerdir.

Mezhic kabilesi güçlü ve savaşçı bir kabile olup Himyer krallarının ordusunda yer almaktaydı. Mezhic'in İranlılara dönük tehditlerinden⁶³³ bu kabilenin büyük bir siyasi nüfuzunun olduğu anlaşılmaktadır. İslâm'dan önce Mezhic ve Himyer kabileleri arasında meydana gelen savaşta Mezhic kabilesi Himyerlileri Şebve şehrinde çıkarıp Hadramut'a sürmüştü.⁶³⁴ Cahiliyye döneminde Mezhic kabilesi Tihame bölgesindeki Ma'd oğulları ile savaş halinde idi. "Yevmu's-Sellan" diye meşhur olan savaşta Mezhic kabilesi büyük bir güçle Tihame'ye ve buradaki Ma'd oğullarına savaş açtı. Rebia kabilesinin başını çektiği Ma'd oğulları birleşip Mezhic'e karşı savaştı. Savaşı başlatan Mezhic bu savaşta büyük bir yenilgi almıştı.⁶³⁵ Yine "Yevmu'l-Beyda" diye şöhret bulan savaş Mezhic kabilesi ile Adnânîlere mensup Ma'd kabile grupları arasında geçmişti. Kuzey Arabistana göç edip verimli otlak ve sulara kavuşmak isteyen Mezhic

⁶³¹ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve el-Yemenu'l-Kebîr*, 627; el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 417; İbn

Hazm, *Cemhere*, II, 405; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 262; İbn Abdірabbih, *İkd*, III, 319.

⁶³² İbn Abdірabbih, *İkd*, III, 319; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 397.

⁶³³ el-Kâim, *a.g.e.*, 71.

⁶³⁴ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 87.

⁶³⁵ el-Ya'kûbî, *Tarih*, I, 87.

yenilince bu girişiminde başarısız kaldı.⁶³⁶ “Yevmu’l-Hezaz” savaşı Mezhic ve Rebia kabileleri arasında geçmiş ve Mezhic kabilesi büyük bir yenilgi almıştı.⁶³⁷ Mezhic kabilesi “Yevmu’l-Kilabu’s-Sani” ismi ile ünlenen savaşta Benu Haris b. Ka’b ve Kudâa kabilesinin desteği ile Temim ile amansız bir savaşa girişmiş ve liderlerinin çoğu öldürülen savaşta yenilmişti.⁶³⁸ Mezhic kabilesi Sa’du’l-Aşire, Murâd, Zubeyd, Suda’, Nahd, Cu’fi gibi bütün boyları ile Has’am kabilesini de yanlarına alarak Adnanîlerden olan Benî Amir kabilesi ile giriştikleri “Yevmu Feyfu’r-Rîh” savaşı çok meşhurdur.⁶³⁹ Mezhic kabilesinin anavatanı Yemen’dir. İslâmiyetten önce bir kısmı Hire’ye göç etmişti.⁶⁴⁰ Bu kabile Yemen’in geniş bir kısmına yayılmıştı. Yerleşim yerleri Seratu Mezhic ve Servi Mezhic denilen⁶⁴¹ bugünkü “Beyda” civarındır. Mezhic kabilesi İslâmiyetten önce putperest olup komşuları Cereş halkı gibi Yeğus putuna tapıyorlardı.⁶⁴²

İslâm’a Girişleri: Mezhic kabilesi diğer Yemen kabileleri gibi hicretin 9 ve 10. Yıllarında İslâm’a girmiştir. Serât-ı Mezhic bölgesinden Zıbyan b. Heddad el-Mezhicî başkanlığında Medine’ye gelip Müslüman olduklarını bildirmişlerdir.⁶⁴³ Aşağıda kabilenin boyları verilince tarihi kayıtlar doğrultusunda İslâm’a girişleri hakkında bilgiler verilecektir. Hicrî 14 yılında Mezhic kabilesi Irak’ın fethine katılmış ve

⁶³⁶ Beru, *a.g.e.*, 209.

⁶³⁷ el-Becâvî, *Eyyamu’l-Arab*, 109; Beru, *a.g.e.*, 212. (Beru, savaşın adını Hezar diye vermektedir.)

⁶³⁸ el-Becâvî, *Eyyamu’l-Arab*, 125-130; Beru, *a.g.e.*, 224.

⁶³⁹ el-Becâvî, *Eyyamu’l-Arab*, 132.

⁶⁴⁰ Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, III, 1062.

⁶⁴¹ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezireti’l-Arab*, 90.

⁶⁴² Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, III, 1063, Söylemez, 116; Fayda, *a.g.e.*, 20.

⁶⁴³ İbn Abdirabbih, *İkd*, I, 267-269.

Kûfe'nin kurulması ile birlikte Kûfe'ye yerleşmiştir.⁶⁴⁴ Siffin savaşında Muaviye'ye karşı Hz. Ali'nin yanında yer alan Mezhic kabilesi Hicrî 61 yılındaki Kerbela vakasında Ömer b. Sa'd'ın ordusunda Hz. Hüseyin'e karşı savaşarak onun yedi taraftarını öldürmüştür.⁶⁴⁵ Muhtar b. Ebu Ubeyde es-Sakafî Kûfe merkezli Irak'ın bir bölümünü ele geçirirken Mezhic İbrahim b. Malik el-Eşter en-Nehaî komutasında ona destek vermiştir.⁶⁴⁶ Kabile Hicrî birinci asırda Emevi düşmanlığı ve Hâşimî taraftarlığı ile ön plana çıkmıştır. Haccac'ın baskısı ile bir kısmı Kum'a yerleşen kabile İran'da Şîliğin yayılmasına öncülük etmiştir.

Mezhic kabilesi Yemen'in en büyük kabilelerinden olup Ans, Benî Haris b. Ka'b, Cenb, Murâd, Neha', Reha, Sa'dul-Aşire (Cu'fi ve Zubeyd kolları), Sudâ kolları olmak üzere birçok kola ayrılır. Önemli kolları aşağıda incelenecektir.

12.1. Ans Kabilesi

Mezhic kabilesinin bir koludur. Nesebi Ans b. Malik b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arîb b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe.⁶⁴⁷ Yerleşim yerleşim yeri Ans bölgesi denilen Zimar yakınlarındaki Beynun, Kuman, el-Hâd ve Cîl ve Rida' köyleri idi.⁶⁴⁸ Mekke'de yaşayan İslâmın ilk şehitleri Yasir ailesi (Ammar b. Yasir el-Ansî ve annesi Sümeyye) Ans kabilesine mensup idiler.⁶⁴⁹ Aynı zamanda yalancı peygamberlik iddiasında

⁶⁴⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1060, Söylemez, *a.g.e.*, 117.

⁶⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1062.

⁶⁴⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 423 vd. ; et-Taberî, *Tarih*, VI, 16-17.

⁶⁴⁷ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve el-Yemenu'l-Kebîr*, 338; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 319; el-Muberrred, *Nesebu Adnân*, 20; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 405. (İbn Hazm Ans'ın gerçek adının Zeyd olduğunu belirtir.)

⁶⁴⁸ el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 41, 47.

⁶⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 105.

bulunan Esved el-Ansî de bu kabileye mesuptur.⁶⁵⁰ Ans kabilesi Kureyş'in Mahzum kabilesi ile anlaşmalı idi.⁶⁵¹

İslâm'a Girişleri: Ammar b. Yasir el-Ansî ve ailesi gizli davet döneminde Müslüman oldular. Bunlar Mekke'de mukim idiler. İbn Sa'd'ta geçen bir rivayete göre Ans kabilesinden Rebia isimindeki bir şahıs senetu'l-Vufud yılında Medine'ye gelerek Hz. Peygamberle görüşmüş ve Müslüman olmuştur.⁶⁵² İbn Sa'd bu şahsın Medine'ye gelişini Mezhic'in diğer bir kolu olan Sa'du'l-Aşire kolu ile ele almasından bu iki kabilenin beraber Medine'ye geldiğini anlıyoruz. İleride ele alınacağı üzere bu kabileden Esved el-Ansî Yemen'de peygamberlik iddiasında bulunup isyan etmiş ancak isyan başarıya ulaşmadan bastırılmıştı. Ammar Hz. Ali'nin şiddetli bir taraftarı idi. İlk Müslümanlardan olması hasebiyle bir sembol mahiyetinde olan Ammar'ın Sıffin savaşında şehid edilmesi her iki tarafı üzmüştü.

12.2. Benî Haris b. Ka'b Kabilesi

Benî el-Haris b. Ka'b b. Amr b. Ulle b. Celd b. Malik b. Uded.⁶⁵³ Mezhic kabilesinin kolu olan Benî Haris b. Ka'b'ın anavatanı Necran bölgesidir. Ezd kabilesinden Benî Züheyl b. Müzeykiya kolu ile komşu idiler.⁶⁵⁴ Benî Haris kabilesi Ezd ile giriştiği savaşta Ezd'i yenerek Necran bölgesinden kovdu. Cesaret ve Savaşçılığı ile öne çıkan

⁶⁵⁰ el-Mubberred, *Nesebu Adnân*, 20.

⁶⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246.

⁶⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 342.

⁶⁵³ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 413; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 321; el-Kaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 18.

⁶⁵⁴ el-Kaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 18.

Benî Haris b. Ka'b Mezhic kabilesinin büyük kollarından olup Necran bölgesinin hâkimi idi.⁶⁵⁵ Kabilenin arazileri sulak ve verimli idi.⁶⁵⁶

Benî Haris muhtemelen Kinde gibi büyük kabilelere kafa tutarken Mezhicin diğer boylarından destek alıyordu. Zira İbn Hazm Benî Haris b. Ka'b kabilesi ile kardeş kabile olan Sudâ' arasında ittifak anlaşmasının olduğunu zikreder.⁶⁵⁷ Mezhic'in Kinde kabilesi ile giriştiği ve el-Eş'as'ı esir aldığı savaşta Eş'as 3.000 deve vererek kurtulmuştu ki Kinde Mezhic'in Murad kabilesi ile savaşmıştı. Ancak Benî Haris kabilesi Murad'a destek vermiş olacak ki İbn Hazm bu savaşı Benî Haris ile Kinde arasında cereyan etmiş gibi göstermektedir.⁶⁵⁸ Kabilenin Necran'da saygı gösterdikleri bir mâbedi (Kâbe) vardı. Bir kısmı Yeğus putuna inanan Benî Haris kabilesi arasında Hristiyanlık ve Yahudilik yaygınlaşmıştı.⁶⁵⁹

İslâm'a Girişi: Hz. Peygamber Hicrî 10. Yılda Halid b. Velid'i bir seriyenin başında Benî Haris b. Kab kabilesini İslâm'a devet etmek üzere bölgeye gönderdi. Benî Haris kabilesi Halid'in İslâm davetini kabul ederek ondan İslâm'ı öğrendi. Halid Medine'ye dönerken yedi kişilik bir temsilci heyeti Halid b. Velid ile Medine'ye gelerek İslâm'a ve İslâm devletine bağlılıklarını bildirdiler.⁶⁶⁰ Hicrî birinci asırda Mezhic kabilesinden en çok Neha' ile Murâd'ın ön plana çıktığını ve siyasi olaylarda yer aldığını görmekteyiz. Bu kabile çok etkili olmamıştır.

⁶⁵⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 231; el-Ya'kûbî, *Buldân*, 156.

⁶⁵⁶ el-Hemdânî, *Sıfatı Cezîreti'l-Arab*, 117.

⁶⁵⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 413.

⁶⁵⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 426.

⁶⁵⁹ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 231.

⁶⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 291- 295; et-Taberî, *Tarih*, III, 127-128; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 231.

12.3. Murâd Kabilesi

Nesebi; Murâd (Yuhabir) b. Malik (Mezhic) b. Uded b. Zeyd. B. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehlan kanalı ile Kahtan'a dayanmaktadır.⁶⁶¹ Benî Cemel ve Benî Karn boyları Murâd'ın en önemli kollarıdır.⁶⁶² Anavatanı Yemen olan kabile Zubeyd kabilesi ile aynı bölgede yaşıyordu.

Cahiliye döneminde Murâd kabilesi ile Benî Süleym arasında şiddetli çatışmalar meydana geliyordu ki bunlardan biri "Yevmu Teslis" diye meşhur olmuştur.⁶⁶³ Murâd kabilesi ile Hemdân kabilesi arasında da İslâmdan önce kanlı savaşlar meydana gelmiştir. Hemdân kabilesi ile giriştiği "Yevmu'r-Remz" isimli savaşta ağır bir yenilgi almıştı.⁶⁶⁴ Murâd kabilesi bazen Mezhic kabilesinin diğer kollarını Hemdân ile savaşmak üzere yanına çekerek Hemdân kabilesine karşı durmaya devam etmiştir.⁶⁶⁵ İslâmiyetten önce Murâd kabilesi Mezhic'in diğer kolları gibi Yeğus putuna tapıyordu.⁶⁶⁶

İslâm'a Girişi: Ferve b. Museyk "er-Rezm" savaşında aldığı yenilgiden sonra Kinde kabilesinin desteğini almak üzere⁶⁶⁷ onlara sığınmıştı. Ancak Kinde kralları Ferve'nin talep ettiği desteği vermekten imtina ettiler. Bunun üzerine Ferve b. Museyk el-Murâdî

⁶⁶¹ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 407; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 323; İbn Haldun, *Tarih*, II, 306; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1066.

⁶⁶² İbn Hazm, *Cemhere*, II, 476.

⁶⁶³ Yâkût, *Mu'cem*, II, 15-16.

⁶⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 279; et-Taberî, *Tarih*, III, 134; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1066.

⁶⁶⁵ el-Kâim, *a.g.e.*, 73.

⁶⁶⁶ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1066; Fayda, *a.g.e.*, 20.

⁶⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 279; et-Taberî, *Tarih*, III, 326.

Kindelileri terkederek Hicrî 10. yılında Murâd kabilesinden bir heytle Medine'ye geldi ve Müslüman oldu. Umman kumaşından örülmüş cübbe ve değişik hediyelerle ağırlanan Ferve'yi Resulullah (as) bütün Necran, Mezhic kabilesi ile Zübeyd ve Murâd boylarına emir tayin etti. Halid b. Said b. As'ı zekât toplamak üzere onun yanına verdi.⁶⁶⁸

Söylemez İslâmdan sonra Murâd ile Hemdân arasında bir çekişmenin olmadığını hatta bir ittifaktan dahi söz edilebileceğini belirtir. Her iki kabile Emevi muhalifi ve Hz. Ali ve evlatlarının taraftarlığı ile öne çıkmıştır.⁶⁶⁹ İleride görüleceği üzere Müslim b. Akil Hz. Hüseyin'e zemin hazırlamak üzere Kûfe'ye girince Murâdlı Hani'nin evinde kalacak ve Emevilerce ikisinin kellesi vurulacaktır. Yine Hakem olayları sırasında Murâd kabilesinden ilk Hâricîlerin çıktığı görülecektir. Hz. Ali'yi şehid eden İbn Mülcem'in de bu kabileye mensup olduğunu görüyoruz. Ancak Hz. Ali çocukları döneminde Murâd kabilesi Hâricîlerden desteğini çekmiş ve Hz. Ali taraftarı olarak öne çıkmıştır. Murâd kabilesi lideri Sa'd b. Ubâde'den İslâmı öğrenmiştir.⁶⁷⁰ Dikkat edilirse Yemenli heyetleri genellikle Ensâr ile muhatap kılması, heyetlerin Ensâr ile övünmesi ve eyhem b. Cebel'in Yermük savaşında Ensâr'a: "sizler bizim kardeşimizsiniz savaştan çekiliniz" mealindeki sözleri Yemenliler ile Ensâr arasındaki yakınlığa işaret eder.

12.4. Neha' Kabilesi

Mezhic kabilesinin bir kolu olan Neha boyunun şeceresi şu şekildedir: Neha' (Ces) b. Amr b. İlle b. Celd b. Malik b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehlan kanalı

⁶⁶⁸ İbn Hişâm, V, 280; İbn Sa'd, I, 327; et-Taberî, III, 134; İbn Abdirabbih, III, 323.

⁶⁶⁹ Söylemez, *a.g.e.*, 121.

⁶⁷⁰ İbn Sad, et-Tabakât, I, 327.

ile Kahtan'a dayanır.⁶⁷¹ Neha kabilesinin yerleşim yeri Yemen'deki Beyda'nın güney doğu bölgeleri idi. Sahb⁶⁷², Naz'a, Hacume, Mellahe, et-Tubeyb ve Merran ve Keran vadileri başlıca yerleşim yerleri idi.⁶⁷³

İslâm'a Girişleri: İbn Sa'd Neha' kabilesinin heyeti ile ilgili iki farklı rivayeti kitabına almıştır. Birincisine göre; Neha' kabilesinin büyükleri Mekke'nin fethinden önce Ertat b. Şerahil ve Erkam isimindeki iki kişiyi Müslüman olduklarını haber vermek üzere Medine'ye gönderdiler. Hz. Peygamberin övgüsüne mazhar olan bu şahıslar Mekke'nin fethine katıldılar. Bunlardan Ertat Kadisiye savaşında şehid düştü. İkinci rivayete göre ise Neha kabilesinin heyeti Hz. Muhammed'e gelen son heyettir. Hicrî 11 yılının muharrem ayında Neha' kabilesinden Zürare b. Amr başkanlığında 200 kişilik bir heyet Medine'ye geldi ve Müslüman olduğunu bildirdi.⁶⁷⁴ Bu kabile daha önce Yemen'de bulunan Muaz b. Cebel'e biat etmişti.⁶⁷⁵ Kanaatimizce birinci rivayette sözü edilen ihtida olayı bireyseldir. Zaten kabilenin Müslüman olduğundan söz edilmiyor. Muaz b. Cebel ve bu iki şahsın oralarda yaptığı tebliğ faaliyetleri neticesinde kabile ikna olmuş ve Müslüman olmuştur. İrtidat olaylarında Neha' kabilesi irtidat etmeyerek İslâm üzere

⁶⁷¹ İbnü'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr*, 289; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 416; İbn Haldun, *Tarih*, II, 306; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1176.

⁶⁷² el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, 48.

⁶⁷³ el-Kâim, *a.g.e.*, 75.

⁶⁷⁴ et-Taberî, *Tarih*, III, 240.

⁶⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 346; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1176; Fayda, *a.g.e.*, 100-101; el-Kâim, *a.g.e.*, 75. (el-Kâim Neha kabilesinin Hz. Ali Yemen'de iken ona biat ettiğini belirtir ki Şîî olması ona bunu söyletmişe benziyor. Kaynaklarda böyle bir rivayete rastlamadık. Kehhâle Neha' heyetini 100 kişi olarak vermektedir.)

sabit kalmıştır.⁶⁷⁶ Fetih hareketinde bütün gücü ile yer alan kabile Irak'ın fethinde önemli rol oynamış ve Kûfe şehrini kurulması ile birlikte buraya yerleştirilmiştir.⁶⁷⁷

Kûfe'ye yerleşen Neha' kabilesi Hz. Osman döneminin karışıklıklarında başrol oynadı.⁶⁷⁸ Hz. Osman'ın şehid edildiği hadiseler esnasında Neha' kabilesinin lideri Malik el-Eşter hem Kûfelilerin hem de civar şehirlerden gelenlerin liderliğini yapmıştı.⁶⁷⁹ Sıffin savaşında kabile bütünüyle Hz. Ali'nin safında yer almıştı. Iraklılar arasında ikilik çıkartmak ve zaman kazanmak için Amr b. As'ın Kur'an sayfalarını mızraklara geçirterek uyguladığı sinsî plan başarıya ulaşmasaydı Hz. Ali Malik el-Eşter ve kabilesi Neha' sayesinde Şamlılara son darbeyi indirecek ve kesin zafer elde edecekti.⁶⁸⁰

Sıffin savaşından sonra da Neha' kabilesinin Hz. Ali ve çocuklarının samimi bir taraftarı olarak kaldığı görülmektedir. Muhtar es-Sakafî kabile reisi olan İbrahim b. Malik el-Eşter'i kendi safına çektikten sonra Kûfe'ye hâkim olabilmişti. Zeyd b. Ali hadisesinde ise Neha' kabilesi Yusuf b. Ömer es-Sakafî'nin yanında yer almıştı. Hicrî birinci asırda ilk şîh hareketleri olarak nitelendirilebilecek olaylarda Hz. Ali'nin

⁶⁷⁶ Fayda, *a.g.e.*, 101.

⁶⁷⁷ Söylemez, *a.g.e.*, 118.

⁶⁷⁸ et-Taberî, IV, 348; Askeri, Seyyid Murtaza, *Nakş-ı Aişe Der Tarih-i İslâm*, Farsçaya Trc. Haşim Herisî, Muhammed Ali Câvidân, Tahran: Merkez-i Ferhengî Munîr, 1377, III, 85; Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, Trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1960, 106; Söylemez, *a.g.e.*, 118; Câbirî, Muhammed Abid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, Trc. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yay., 1997, 317-318; Zeydan, *a.g.e.*, II, 93-94.

⁶⁷⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 528-529 vd.

⁶⁸⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 50; Wellhausen, Julius, *İslâmyetin İlk Devirlerinde Dini Siyasal Muhalefet Partileri*, Trc. Prof Dr. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1996, 1.

çocuklarını destekleyen Neha' kabilesi Hâricîlere karşı düşmanlık beslemiş ve onlarla mücadele etmiştir.

12.5. Sa'du'l-Aşire

Nesebi; Sa'du'l-Aşire b. Malik (Mezhic) b. Uded b. Zeyd. B. Yeşcub b. Arif b. Zeyd b. Kehlan⁶⁸¹ şeklindedir. Mezhic kabilesinin büyük bir koludur. Zubeyd, Cu'fi ve Enesullah bu kabilenin önemli kollarıdır. Sa'du'l-Aşire ile Murâd kabilesi babalarının bir olması ciheti ile kardeş kabilelerdir. Cahiliye devrinde Sa'du'l-Aşire kabilesi Mezhic'in diğer bir kolu olan kardeş kabile Cenb ile ittifak anlaşması imzalamıştı.⁶⁸²

İslâm'a Girişi: Bu kabilenin de diğer Yemen kabileleri gibi Hicrî 9 yılı olan senetu'l-Vufûd yılında Müslüman olmuştur. İbn Sa'da geçen bir kayda göre Sa'du'l-Aşire'den bir kişi kabilenin "Firaz" ismindeki putunu kırdıktan sonra Hz. Peygamberin yanına gelip ona Müslüman olduğunu haber vermiştir. Kabile Sıffin savaşında Hz. Ali'nin yanında savaşa katılmıştır.⁶⁸³

Sa'du'l-Aşirenin el-Hakem, es-Sa'b, Nemre, Cu'fi, Zubeyd, 'Aizubillah, Evsullah, Enesullah ve Zeydullah gibi birçok kolu vardır. Ancak çalışmamızda sadece Zubeyd ve Cu'fi hakkında kısa bilgi verilecektir.

12.5.1. Zubeyd

⁶⁸¹ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, 305; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 407; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 319. (Sa'du'l-Aşire'nin ömrü o kadar uzadı ki kendi çocukları, torunları ve torunlarının çocuklarını bir arada görebildi. 300 kişiye ulaşan ailesi ile hareket edince nazar değmesin diye "seninle olanlar kimlerdir?" denilince: "Benim aşiretim" dediği için bu isim verilmiştir. Bkz. İbnu'l-Kelbî)

⁶⁸² İbn Hazm, *Cemhere*, II, 413.

⁶⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 342.

Nesebi Zubeyd (Münebbih) b. Sa'b b. Sa'du'l-Aşire b. Mezhic şeklindedir.⁶⁸⁴ Sa'du'l-Aşire kabilesinin kolu olan Zubeyd kabilesinin yerleşim yeri Yemen'in Tihame bölgesidir. el-Hasib,⁶⁸⁵ A'dan,⁶⁸⁶ Câtân⁶⁸⁷, Fa'aan⁶⁸⁸, Ferğan⁶⁸⁹, Murabba', Teslis⁶⁹⁰ ve Saze⁶⁹¹ şehirleri bu kabileye aittir. Bu kabile Hemdân Kabilesinin Haşid kolu ile komşu idi.⁶⁹² Amr b. Ma'dikerib Zübeyd kabilesinin lideri, şairi ve cesur bir savaşçısı idi. Amr Himyer ve Has'am ile savaşlara girişmişti.⁶⁹³

İslâm'a Girişi: Amr b. Ma'dikerib kabilesinden bir grup ile birlikte Hicrî 10 yılında Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'e beyat ederek ona iman ettiklerini bildirdiler.⁶⁹⁴ İrtidat olayları esnasında Amr kabilesi ile birlikte İslâm'dan çıkarak irtidat etti. Daha sonra Zubeyd kabilesi tekrar İslâm'a geri dönmüştür.⁶⁹⁵ Kaynaklardan Amr'ın Yermük, Kadisiye ve Nihavend savaşlarına İslâm ordusu saflarında katıldığını öğreniyoruz. Zübeyd kabilesi Mezhic kabilesinin diğer kollarının aksine Hz. Ali'nin çocuklarına düşmanlığı ile ön plana çıkmıştır. Kerbela faciasında görüleceği üzere Hz. Hüseyin'in katlinde büyük rol oynamıştır.

⁶⁸⁴ İbn Abdırabbih, *İkd*, III, 320; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 411; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 465.

⁶⁸⁵ el-Ya'akubî, *Buldân*, 35; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 266.

⁶⁸⁶ el-Hemdânî, *Sıfatı Cezîreti'l-Arab*, 59.

⁶⁸⁷ Yâkût, *Mu'cem*, II, 94. (San'a hac yolu üzerinde bir yer.)

⁶⁸⁸ Yâkût, *Mu'cem*, IV, 268. (Zubeyd kabilesinin kalesi burdaydı.)

⁶⁸⁹ Yâkût, *Mu'cem*, IV, 253.

⁶⁹⁰ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 465.

⁶⁹¹ Yâkût, *Mu'cem*, III, 171.

⁶⁹² Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 465.

⁶⁹³ el-Kâim, *a.g.e.*, 72.

⁶⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 281; et-Taberî, *Tarih*, III, 134; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 465.

⁶⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 282; et-Taberî, *Tarih*, III, 134.

12.5.2. Cu'fi Kabilesi

Nesebi; Cu'fi b. Sa'du'l-Aşire b. Mezhic⁶⁹⁶ şeklindedir. Sa'du'l-Aşire kabilesinin bir kolu olan Cu'fi kabilesi; "Cu'fi" Yemen'de bu kabileye ait müstakil bir yerin adıdır. Yerleşim yerleri büyük Cerdan vadisi idi ki San'a ile arasında 42 fersah vardı ve Hadramut bölgesine kadar uzanırdı.⁶⁹⁷

İslâm'a Girişleri: Bu kabileden Kays b. Seleme b. Şurahil ile Seleme b. Yezid el-Cu'fi ismindeki iki kişi Medine'ye gelerek Müslüman oldu.⁶⁹⁸ Bu kabile cahiliye döneminde hayvan kalbini yemiyordu. Hz. Peygamber onlara kalbi yemeden Müslümanlıklarının tam olamayacağını bildirdi. Rasulullah (as) Kays'a bir mektup vererek onu Cu'fi kabilesine bağlı olan Merran, Harim ve Kilab kabilelerine emir tayin etti.⁶⁹⁹ Kabile Irak ve Suriye fetihlerine katılmıştır.⁷⁰⁰ Tarihi kayıtlar Sıffin savaşına katılmak üzere Suriye'ye doğru hareket eden Irak ordusunun öncü birliklerinin Rakka civarında Hz. Osman taraftarı olan Cu'fi kabilesinin muhalefeti ile karşılaştığını haber mekteyse de⁷⁰¹ Mezhic kabilesinin bu boyu –Irak'ta yerleşik olması hasebiyle- daha çok Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkmış ve çoğu Hz. Ali ve evlatlarının taraftarı olarak tanınan pek çok ilim adamı yetiştirmiştir.⁷⁰²

⁶⁹⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 407; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 267; İbn Abdirabbih, *İkd*, III, 319.

⁶⁹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 144.

⁶⁹⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 409.

⁶⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 324-325.

⁷⁰⁰ Cezî, Meryem Saidiyân, "Kabile-i Cu'fi ve Nakş-ı ân der Tarih-i İslâm tâ Payân-ı Hilâfet-i Emeviyân", *Pejuhişnâme-i Târih-i İslâm*, C. III, S. 23, 1395, ss. 5-26.

⁷⁰¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 297-298.

⁷⁰² Söylemez, *a.g.e.*, 122.

12.6. Sudâ Kabilesi

Mezhic kabilesinin önemli bir kolu olan Sudâ'nın şeceresi Benu Sudâ b. Yezid b. Harb b. Ulle b. Celd b. Mezhic⁷⁰³ Bu kabilenin Mezhic'in diğer kolları olan Cenb⁷⁰⁴ ve Benî Haris b. Ka'b kabileleri ile ittifak anlaşması vardı.⁷⁰⁵

İslâm'a Girişleri: Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra Sa'd b. Ubade'den Yemen'e gitmesini ve Sudâ kabilesini itaat altına almasını emretti. Sa'd askerini hazırlama aşamasındayken bu kabileden Ziyad b. Haris es-Sudâî Medine'ye geldi. Hazırlanmakta olan seriyenin kendi kabilesi için olduğunu öğrenince Hz. Peygamberden askeri harekâttan vazgeçmesini, kavminin Müslüman olacağına kefil olduğunu bildirdi. Hz. Peygamber orduyu seferden men ettikten sonra Sudâ'dan 15 kişilik temsilci heyeti Medine'ye gelip Müslüman olduğunu bildirdiler. Veda haccına bu kabileden 100 kişi iştirak etmiştir.⁷⁰⁶ Hicrî birinci asırda Sudâ kabilesinin siyasi olaylarda yön verici bir etkisi görülmemektedir.

13. Tay Kabilesi

Kahtânîlerin büyük bir kabilesi olan Tay kabilesinin şeceresi şu şekildedir: Tay b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe.⁷⁰⁷ Birçok boyu olan Tay

⁷⁰³ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 413; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, I, 636. (Kehhâle Celd ismi yerine Halid'i zikreder.)

⁷⁰⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 413.

⁷⁰⁵ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, 299-300.

⁷⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 326; Fayda, *a.g.e.*, 113.

⁷⁰⁷ el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 326; İbn Abdірabbih, *İkd*, III, 319; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 69; İbn Haldûn, *Tarih*, II, 305.

kabilesinin en meşhur boyları Cündub, Sunbus ve Gavs kollarıdır. Cundub kolu anneleri Cedile ismi ile ünlenmiştir. Tay kabilesinin lideri meşhur sahabe Adiy b. Hatem et-Tâî Cedile'nin (Cundub) Benî Sa'lebe koluna mensuptur.⁷⁰⁸

Tay kabilesi Ezd kabilesi ile giriştiği savaşlar neticesinde Anavatani Yemen'den uzaklaştırılarak Semirâ, Necid ve Sehir bölgedesindeki Benî Esed kabilesinin yanına yerleşmiştir.⁷⁰⁹ Benî Esed ile giriştikleri savaşlarda onların topraklarının bir kısmını ele geçirdiler.⁷¹⁰ Aynı şekilde Tay kabilesi Necd ve Hire arasında bazı bölgeleri Temim'den, Necid bölgesinde de Ğatafan kabilesinden bazı yerleri alıp ele geçirdi.⁷¹¹ Tay kabilesi zorunlu komşuluktan dolayı Esed kabilesi ile ittifak anlaşması⁷¹² imzalamış görünüyor. İslâm'dan önce Tay kabilesi ile İyad b. Nizar kabilesinin araları açıktı. “Yevmu Ruha Cabir” diye şöhret bulan savaşı Tay kabilesi kazanmıştı. Yine Tay kabilesi ile Benî Amir kabilesi birbirine düşman idi. Tay'ın Benî Amir kabilesini Yevmu'n-Nisâr savaşında yenmesi Temim'in öfkesini üzerine çekmiş ve Temim Benî

⁷⁰⁸ İbn Abdırabbih, *İkd*, III, 319; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 103; İbnu'l-Esîr, *Usd*, IV, 7. (İbnu'l-Esîr ve Ya'kubî Adiy'nin Tay'ın “Gavs” koluna mensup olduğunu belirtmelerine rağmen bu doğru olmasa gerektir. Çünkü ilerde görüleceği gibi Sunbus kolu Adiy b. Hatem'in şahsında sürekli Cedile koluna muhalefet edecektir.)

⁷⁰⁹ İbn Haldun, *Tarih*, II, 305; Söylemez, *a.g.e.*, 123.

⁷¹⁰ el-Kalkaşandî, *Nihayetu'l-Ereb*, 326-327.

⁷¹¹ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 689.

⁷¹² İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 642; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 487. (Tay kabilesi ile Benî Esed'in müttefik olması onların dost oldukları anlamına gelmemelidir. Esed ve Gatafan kabileleri irtidat ettiğinde Tay kabilesinin bazı kolları onlara destek vermişti. Hatem et-Tâî onları ikna etmek isterken yaptığı konuşmada Esed kabilesini düşman kabile olarak nitelmiştir. Halid b. Velid'e kabilesine zarar vermemesini, onları ikna yolu ile tekrar İslâm'a dönderebileceğini belirtmiş ve söylenenleri yapmıştır. Bkz: et-Taberî, III, 253-255; İbn A'sem, *Futûh*, 11; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 204-205.

Amir kabilesinin intikamını Tay kabilesinden almıştı.⁷¹³ Hz. Peygamberin ortaya çıkmasına yakın dönemlerde Benî Esed ile Tay kabilesi arasında anlaşmazlık çıktı. Bu dönemde Esed ile Tay kabilesi arasında vuku bulan “Yevmu Zahri’d-Dehnâ” savaşı zikredilmeye değerdir.⁷¹⁴ Tay kabilesinin Bekr b. Vail kabilesiyle de ilişkileri düşmanca idi. Hatem et-Tâî bu kabileye saldırarak mallarını talan etmişti. Çıkan savaşta birçok taraftarını kayıp veren Hatem et-Tâî’nin kendisi de onlara esir düşmüştü.⁷¹⁵ Ancak Tay kabilesinin Sasaniler ile arası iyi idi. Tay kabilesi Sasanilerin çıkarlarını gözeterek kendi bölgesinde onlara destek çıkmaya çalışıyordu. Arapların İranlılara karşı elde ettiği ilk zafer olan “Zi Kâr” savaşında İyas b. Kabisa et-Tâî Sasanilerin yanında yer almıştı.⁷¹⁶ Bu nedenle Kisra Husrev Perviz Hire bölgesinde zayıflayan ve bu nedenle gözden çıkarttığı Lahmi (Hire) devletinin başına İyas b. Hayya et-Tâî’yi Numan b. Munzir el-Lahmi’nin yerine vali olarak atamıştı.⁷¹⁷

Tay kabilesinin savaş ve barış alanında değişik kabileler ve dönemin süper gücü Sasanilerle geliştirdiği çoklu ilişkiler kabilenin siyasi ve askeri alanda çok güçlü olduğunun bir göstergesidir. Bu gücünden dolayıdır ki İran Şahı onlardan yararlanmıştır. Kehhale’nin Tay kabilesinin Hemdân kabilesinin reayası konumunda olduğunu belirtmesi⁷¹⁸ bu gerçeği değiştirmez. Cahiliye döneminde Tay kabilesi boyları içinde sürekli kan davaları vardı. Gassan meliki Haris b. Cebele el-Gassanî Tay kabilesi boylarını barıştırmış ve iç savaflara son vermişti. Haris b. Cebele’nin ölmesi üzerine Tay kabilesinin Cedile ve es-Sünbus boyları arasında savaş tekrar patlak vermişti. Ünlü

⁷¹³ İbn Abdi Rabbih, *İkd*, VI, 87; Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, II, 689.

⁷¹⁴ el-Becâvi, *Eyyamu’l-Arab*, 137-140.

⁷¹⁵ el-Kâim, *a.g.e.*, 96 .

⁷¹⁶ el-Ya’kubî, *Tarih*, I, 87; et-Taberî, *Tarih*, II, 206-2012; Kelpetin, *a.g.e.*, 179.

⁷¹⁷ et-Taberî, *Tarih*, III, 344; İbn Haldun, *Tarih*, II, 305.

⁷¹⁸ Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, II, 670.

Sahabe Adiy b. Hatem et-Tâî'nin babası Hatem b. Abdullah'ın da katıldığı “Yevmu'l-Yehamim” ismi ile şöhret bulan savaşta Cedile kabilesi Sunbus kabilesine karşı büyük bir yenilgi almıştır.⁷¹⁹ Hz. Ali ve sonraki dönemde Tay kabilesi içinde Hâricîler büyük oranda es-Sunbus kolu içinden çıkmıştır. Hz. Ali taraftarlığı ile yıldızı iyice parlayan Hatem et-Tâî ve Cedile kolunun bu başarısını hazmedemeyen Sunbus kolunun Hâricîlik adı altında Hz. Ali ve Tay'ın Cedile koluna muhalefet etmesinin nedeni budur. Cemel ve Sıffin'da öne çıkan Cedile kolunun ekonomik ve siyasî olarak ilerlemesini Sünbus içine sindiremediği için Hâricîlik hareketi altında muhalefetini göstermiştir.

Tay kabilesi cahiliye döneminde el-Habs bölgesinde bulunan Feles,⁷²⁰ Yeğus⁷²¹ ve Süheyl putlarına tapmaktaydı.⁷²² Resulullah'ın Hz. Ali emrinde gönderdiği 150 kişilik bir birlik Tay kabilesinin Fels isimindeki putunu yıkmıştı.⁷²³

İslâm'a Girişleri: Tay kabilesinin on beş temsilcisi Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını beyan ettiler. Resulullah (as) gruptaki Zeydu'l-Hayl (el-Hayr diye de geçer) el-Mühelhil'e bir mektup vererek onu Tay kabilesine yönetici olarak tayin etti. Dönüşünden kısa süre sonra ölen Zeyd'in eşi Hz. Muhammed'in gönderdiği mektubu yaktı.⁷²⁴ Hz. Muhammed onları itaat altına almak ve Feles putunu yıkmak üzere Hz. Ali'yi 200 kişilik bir kuvvet ile Tay kabilesini üzerine gönderdi. Fels putunu yıkan Hz. Ali Hatem et-Tâî'nin kız kardeşi Sefane'yi esir alarak Medine'ye döndü. Medine'de özgür bırakılan Sefane Şam'a gidip ağabeyi Hatem Et-Tâî ile birlikte Medine'ye döndü.

⁷¹⁹ el-Becâvî, *Eyyamu'l-Arab*, 60-61.

⁷²⁰ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 99; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 670.

⁷²¹ Günaltay, *a.g.e.*, 71.

⁷²² Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, II, 670.

⁷²³ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, III, 984.

⁷²⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, V, 275-276.

Hatem burada Müslüman oldu.⁷²⁵ Bunun üzerine Hz. Peygamber Adiy b. Hatem'i Tay ve Benî Esed kabilelerine zekât amili ve yönetici olarak atadı.⁷²⁶

Tay kabilesi sağlam bir şekilde İslâm dinine bağlı kaldı. İrtidat olaylarında Benî Esed ile anlaşmalı olmalarından kaynaklı kısmî bir irtidat söz konusu olmuşsa da Adiy b. Hatem et-Tâî'nin çabaları sonucunda savaşız bir şekilde tekrar İslâm'a döndüler.⁷²⁷ Tay kabilesi Müsenna b. Harise'nin ordusunda Irak'ın fethine katıldı. Irak'ın fethi ile birlikte Kûfe'ye yerleşen kabile Cemel ve Sıffin savaşında Hz. Ali'nin yanında savaşmıştır. Tay kabilesinin ana omurgası Hz. Ali ve çocuklarının yanında yer almıştır. Söylemez bunu cahiliye döneminde Tay kabilesi ile Esed kabilesi arasında meydana gelen kanlı savaşlara bağlamaktadır. Emeviler döneminde de bu iki kabile arasında sürtüşmenin devam ettiğini belirten Söylemez'e göre bazı istisnalar hariç Benî Esed kabilesi Emeviler'in yanında yer alırken Tay kabilesi büyük oranda Hz. Ali ve Çocuklarının yanında yer almıştır.⁷²⁸ Ancak Tay kabilesi gibi büyük bir kabilenin taraf seçerken tarihi düşmanlıklara takılıp kalması düşünülemez. Kabilelerin taraf belirlemelerinde en çok buldukları coğrafya ile siyasi ve ekonomik çıkarları etkili olmuştur.

Hicrî birinci asır boyunca siyasi olaylarda Tay kabilesinin aktif rol aldığı görülecektir. Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusunda savaşan Zeyd b. Husayn et-Tâî Hz. Ali'yi tahkime gitmesi için en çok baskı uygulayanlardandır.⁷²⁹ İleride görüleceği üzere ilk Hâricîlerin liderleri arasında Tay kabilesinin "Sunbus" koluna mensup şahıslar vardır.

⁷²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 275-277; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 321-322; et-Taberî, *Tarih*, III, 112-114.

⁷²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 302.

⁷²⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 53.

⁷²⁸ Söylemez, *a.g.e.*, 123-124.

⁷²⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 49; İbn A'sem, *Futûh*, II, 684; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 669.

III. BÖLÜM

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE YEMENLİ KABİLELER

A- RİDDE OLAYLARI VE YEMENLİLER

İrtidat olaylarının tezimiz ile bir bağlantısının olmadığı düşünülebilir. Fakat Yemenli kabilelerin dinden dönme olaylarına katılım oranları ve irtidat olaylarının bu kabileler üzerinde bıraktığı derin izler bizleri Yemenli kabilelerin irtidat olaylarındaki rolleri üzerine araştırmaya sevk etmiştir. Ancak dinden dönen bütün kabileler üzerine durulmayacak sadece Yemenli kabilelerin irtidat olaylarındaki siyasi rollerine kısaca değinilecektir.

1. İrtidat Olaylarının Nedenleri

İrtidat olaylarının dini, siyasi, ekonomik, sosyal ve kabile asabiyeti gibi birçok nedeni vardır. Sasâni imparatorluğunun gittikçe zayıflaması ve Mekke'nin fethi ile Müslümanların nüfuzunun artması üzerine diğer bütün Arap kabileleri gibi Yemenli kabileler de Hz. Muhammed'in dinî ve siyasî otoritesini kabul etmenin bir zaruret olduğunu düşündüler.⁷³⁰ Esasen Arap kabilelerinin bölgede siyasi ve ekonomik nüfuzu hissedilen Himyer, Lahm, Gassan, Kinde devletlerine bağlılıklarını bildirmeleri ve bu güçlü devletlere "itave" adı altında vergi vermeleri Arapların Cahiliye döneminde sürekli olarak uygulayageldikleri bir adetleri idi. Kabileler güçlü devletlere bağlılıklarını

⁷³⁰ Fayda, *a.g.e.*,73.

bildirme karşılığında özerkliklerini korumuşlardı. Hicrî 9-10. yıllarında Arap kabilelerin bölük bölük Medine'ye gelerek bağlılıklarını bildirmelerini bu minval üzere ele almamız gerektiği kanaatindeyiz. Bu gerçeklik irtidat olaylarını anlamamızda bizlere yardımcı olacaktır.

II. Bölümde kabilelerin İslâmlaşma süreçlerinde görüldüğü gibi Müslüman olan kabile reisleri kendi kabile veya bölgelerini idare etmeye devam etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'den İslâm'ın bunların kalbine iyice sirayet etmediğini anlıyoruz.⁷³¹ Arapların Medine şehir devletine yaklaşımı da aynı şekilde idi. Cabirî'nin de ifade ettiği gibi Medine şehir devleti bir 'federasyon' devleti idi. Hz. Muhammed Haris b. Şimr el-Gassani'ye gönderdiği "...Seni ortağı olmayan Allah'a çağırıyorum. İktidarın sana kalır."⁷³² Mealindeki mektubu bunu gösterir. Ebnâ başta olmak üzere kendi isteği ile İslâm'ı seçen birçok kabile veya bölge yöneticisi kendi yerinde yönetici olarak kalmaya devam etmiştir. Bazı kabileler hasım kabileye karşı Hz. Muhammed'in desteğini almak üzere Müslüman olmuşlardır. Hemdân tarafından 'Remz Günü' ağır bir yenilgiye uğratılan Murâdlıların lideri Ferve b. Müseyk'in⁷³³ ve aynı şekilde Becile kabilesi lideri dağılmış olan kabilesini toparlamak ve Has'ama saldırmak üzere Hz. Peygamberin desteğini almak üzere Medine'ye gelmeleri⁷³⁴ buna güzel örnek oluşturmaktadır. Hz. Peygamberin ömrünün son iki yılında İslâm'a giren Yemenli kabilelerin –diğer bir çok Arap/bedevî kabilesi gibi- İslâmı iyi derecede içselleştirmedikleri âşikârdır.

⁷³¹ Hucûrât, 49/14.

⁷³² Et-Taberî, *Tarih*, II, 652; Câbirî, *Siyasal Akıl*, 303.

⁷³³ Fayda, *a.g.e.*, 58-59.

⁷³⁴ Wellhausen, *İslâm'ın en eski tarihine giriş*, 25.

İrtidat olaylarının bir nedeni mürtedlerin iyi bir İslâmi eğitim almayışları ve İslâm'ın bunların gönüllerine sirayet etmeyişi iken diğeri kabile taassubu idi. Kabilenin her bireyi kabile ile birlikte var olduğunu, kabilesiz bir hiç olduğunu iyi biliyordu. Kabilesiz bir kişi diğerkabilelerin saldırganlığı ve çölün tehlikeleri karşısında çaresiz idi. Diğeryandan yalancı peygamberler ve kabile reisleri isyan ederken kabilecilik taassubunu körükleyerek çıkar peşinde koştukları görülmektedir. Çünkü bir kısım kabile reisi krallık ve iktidar peşinde idi. Merkezi hükümet onların bu rüyalarını kâbusa çeviriyordu. İslâm dini ile birlikte tesis edilen merkezihükümet hem peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan kâhinlerin hem de kabile reislerinin geleceğe dair endişelerini artırmıştı.

İrtidat olaylarına katılan kişileri başlıca dört gruba ayırmak suretiyle Yemenli kabilelerin bu olaylarda aldıkları rollerine değineceğiz:

1.1. Yalancı Peygamberler: Hz. Muhammed'in ömrünün son demlerinde bir takım kişiler peygamberlik iddiasında bulundular. Esvel el-Ansî Yemen'de, Müseyleme b. Habib el-Hanefî Hanife kabilesi, Secâh bint. Münzir Temim kabilesi, Tüleyha b. Huveylid el-Esedî Benî Esed kabilesi ve Lakit b. Malik el-Ezdî Umman Ezdlileri içinden çıkıp peygamberlik iddiasında bulunmuşlardı.

Kılıçla Hz. Muhammed'e karşı duramayacağını anlayan bazı Arap kabileleri din silahına sarıldılar. Müseylime ve el-Esved peygamberlikte Hz. Muhammed'e ortak olduklarını iddia edeceklerdir. Diğerkileri bağımsız bir şekilde peygamberlik iddiasında bulunarak "dine karşı dini" ileri sürdüler.⁷³⁵ Tuleyha'nın yardımcısı Uyeyne b. Hısn esir olarak Medine'ye getirildiğinde "Ey Allah'ın düşmanı sen imandan sonra niçin küfre

⁷³⁵ Arı, *a.g.e.*, 92.

döndün?” sorusunu “Allah’a yemin ederim ki bir an bile olsun iman etmedim”⁷³⁶ şeklinde cevaplandıracaktı.

Kökleri cahiliye dönemine uzanan kâhinliği irtidatın bir nedeni olarak zikretmek gerekir. Kabile üzerinde büyük bir etkiye sahip olan kâhinler, genellikle kabilenin lideri konumunda idiler. Müseylime, Tuleyha, Esved ve Seccah yalancı peygamberlerin kâhin olmaları⁷³⁷ dikati caliptir.

1.2. Zekât Vermek İstemeyenler: Bunlar zekâtı bir çeşit vergi olarak gören ve zekât ödemek istemeyen Temim ve Hevazin kabilelerinin başını çektiği ve birçok Arap kabilesi arasında rağbet bulan bir gruptu.⁷³⁸ Bunlar namaz kılacaklarını ancak zekât vermeyeceklerini deklare etmişlerdi.⁷³⁹ Hz. Ebubekir bu teklife sert tepki göstererek “Hz. Peygambere verilen bir deve yularını bile benden esirgerseniz sizinle savaşırım” demişti.⁷⁴⁰ Cahiliye dönemindeki kabileler arası savaşta galip kabile mağluplardan egemenliğin bir göstergesi olarak “itavet” adı altında bir tür vergi alıyordu. Bunların zekâtı halifenin kendilerinden zorla aldığı boyun eğme vergisi olarak⁷⁴¹ algıladıkları anlaşılmaktadır. Hz. Ebubekir’e dolayısıyla devlet otoritesine itaat bunlara ağır geliyordu. İslâm’ın diğer emirlerine uymakla beraber bunlar zekât vermeye yanaşmıyorlardı. Benî Amir kabilesinden Kurra b. Hubeyre Amr b. el-As’a: “Ey Amr!

⁷³⁶ et-Taberî, *Tarih*, III, 259.

⁷³⁷ Üçok, Doç. Dr. Bahriye, *İslâm’dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara: Ank. Üniv. Basımevi, 1967, 34.

⁷³⁸ et-Taberî, *Tarih*, III, 241.

⁷³⁹ et-Taberî, *Tarih*, III, 243-244 .

⁷⁴⁰ el-Vâkıdî; Muhammed b. Ömer b. Vâkıd es-Sülemî (v. 207), *Kitabu’r-Ridde*, Thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut: Daru’l-Garbi’l-İlmî, 1990- 1410, 51.

⁷⁴¹ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 303; Arı, *a.g.e.*, 96.

Bu vergilerden (itava) dolayı Araplar sizlerden hoşnut değildir.”⁷⁴² derken bunu kast etmişti.

1.3. Hz. Ebubekir Yerine Hz. Ali’yi Halife Olarak Görmek İsteyenler veya Hz. Ebubekir’i Devlet Başkanlığı İçin Uygun Görmeyenler: Bu grup “bizler asla Ebubekir’e biat etmeyiz” diyordu.⁷⁴³ Bunlar Bekr b. Vail,⁷⁴⁴ Tay,⁷⁴⁵ Benî Esed, Benî Fezâre⁷⁴⁶ ve Kinde⁷⁴⁷ kabilelerinden bir grup idi. Onlardan bir kısmı “Hz. Ebubekir’in hiçbir şekilde Müslümanları idare edebilecek konumda olmadığını”⁷⁴⁸ ileri sürerken bir kısmı “Hz. Peygamberin yerine bir yönetici atamadan bu dünyandan gitmesinin mümkün olmadığını”⁷⁴⁹ iddia ediyordu. Onlara göre bu iş için en uygun kişi Benî Haşim’den biri idi.⁷⁵⁰ Muhtemelen bu gerekçeleri ileri sürenler Hz. Ebubekir’in

⁷⁴² Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî- Dinî - Kültürel – Sosyal İslâm Tarihi*, Trc. İsmail Yiğit, İstanbul: Kayıhan Yay., 1987, II, 21.

⁷⁴³ el-Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, 89.

⁷⁴⁴ İbn A’sem, *Futûh*, 29 .

⁷⁴⁵ et-Taberî, *Tarih*, III, 253.

⁷⁴⁶ et-Taberî, *Tarih*, III, 255; el-Vâkıdî, 89.

⁷⁴⁷ el-Vâkıdî; *Kitabu’r-Ridde*, 172, 176-177; İbn A’sem, *Futûh*, 35, 37. (Hz. Ebubekir’in Kinde kabilesi temsilcisi Ziyad b. Lebid Kinde’nin Benî Zühel/Züh b. Muaviye kolunu yanına çekmek için gittiğinde onlar ısrarla Hz. Peygamberin bir yönetici/imam tayin etmeden ayrılmasının mümkün olmadığını belirterek halifeliğin Hz. Ali’nin hakkı olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. el-Vâkıdî, 176-177; İbn A’sem, 37-38)

⁷⁴⁸ İbn A’sem, *Futûh*, 35.

⁷⁴⁹ el-Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, 177.

⁷⁵⁰ el-Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, 176-177; İbn A’sem, *Futûh*, 37-38; Mehlâfî, *Tarih*, I, 241. (İrtidat eden Kinde kabilesi Müslümanları muhasara edip onları büyük bir yenilgiye uğratmak üzere iken Hz. Ebubekir Hz. Ömer’den Hz. Ali’nin –birçok hasletini saydıktan sonra- onun bir yardımcı kuvvet ile Hadramut bölgesine yardıma gitmesi hakkındaki fikrini sorar. Hz. Ömer, Hz. Ali’nin -Yemenlilerle savaşmada isteksiz davranma ihtimali olduğunu- ileri sürerek onun meşveret için Medine tutulmasının daha uygun

şahsında İslâm devletine olan muhalefetlerini “Ehl-i Beyt” kalkanı veya vitrini ile meşrulaştırmak istemişlerdir ki Şia tezlerinin ilk nüveleri olması bakımından manidardır.⁷⁵¹

1.4. Kabile Taassubu ve Ekonomik Nedenlerle İrtidat Edenler: Çeşitli nedenlerle Hz. Peygambere itaat edenler ve Müslüman bir görünüm sergileyenler Hz. Peygamberin vefatıyla kendi kabilelerinden yalancı peygamberler ortaya çıkınca taassup, dünyevi çıkar ve ikbal peşinde koşma vb. nedenlerle irtidat edenler. Bu grupta yer alanların mürtedlerin çoğunluğunu oluşturduğu kanaatindeyiz.

Araplar arasında kabile rekabeti ve kabileye bağımlılıktan dolayı kabile üyeleri başkanlığın devamlı kendi kabile reislerinde olmalarını isterler. Başkanlık güç ve üstünlüğün simgesidir. Arap hürriyetine olduğu kadar asaletine de düşkündür. Asabiyetten dolayı bazı kabileler Kureyş ile yarışmak ve Kureyş’e boyun eğmek istemediklerinden dolayı irtidat ettiler.⁷⁵² Bunlar Kureyş’ten bir peygambere uymaktansa kendi yalancı peygamberlerine veya isyan eden kabile reislerine uymayı tercih ettiler.⁷⁵³ Arapların en meşhur özelliklerinden olan “geleneksel direniş psikolojisi” ve “ferdi bağımsızlık temayülü” onların herhangi merkezi bir otoriteye

olduğunu belirtmiş ve onun yerine İkrime b. Ebu Cehil’in gönderilmesini önermiştir. Bu rivayet Hz. Ömer’in Hz. Ali’nin Yemenlileri yanına alıp merkezi otoriteye başkaldırmaktan korkmuş olabileceğini göstermesi ve Hz. Ali’nin Yemenli kabilelerin yanındaki konumunu göstermesi bakımından manidardır. Bkz: el-Vâkıdî, 197; İbn A’sem, I, 40)

⁷⁵¹ Bunlardan bir kısmı kabile reisliğinin babadan oğula geçmesi anlayışında olduğu gibi Hz. Muhammed’in bıraktığı idari mekanizma mirasının (devlet yönetimi) en yakın kişi olan Hz. Ali’ye geçmesi gerektiğini düşünmüş olabilirler.

⁷⁵² Hasan, *a.g.e.*, II, 21; Arı, *a.g.e.*, 97.

⁷⁵³ İbn Asem, *Futûh*, I, 36-37.

bağlanmalarını zorlaştırmıştır. Ridde'nin en önemli sebeplerinden biri Arapların bu özelliğidir.⁷⁵⁴ Rebia'dan Benî Numeyr kabilesine mensup bir şahsın Müseylimetu'l-Kezzab'ı test ettikten sonra "...Senin yalancı olduğuna Muhammed'in doğru olduğuna tanıklık ederim. Ama Rebia'nın en yalancısı Mudar'ın doğru söyleyeninden bizim için daha sevimlidir"⁷⁵⁵ sözleri o günün kabilecilik anlayışını resmetmesi bakımından çok manidardır. Neredeyse irtidat eden bütün kabile liderleri Kureyş'i yermek suretiyle iktidarın kendi kabilelerinin hakkı olduğunu ifade etmişlerdir ki bu konuda kaynaklarımızda yığınla bilgi vardır. Fakat araştırmamızın hacmini artırmasın diye buraya almayı uygun bulmadık.

Taberî'nin "Kureyş ve Sakif kabilesi dışında bütün kabilelerin irtidat ettiği"⁷⁵⁶ şeklinde düştüğü kayıt çok abartılı görünmektedir. Tarihi veriler ve olaylardan hareketle çıkarttığımız sonuçlar irtidat hareketinin bütün Arap kabilelerini kapsamadığını göstermektedir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Medine çevresindeki kabilelerin çoğu, Mekke ve Medine'deki kabileler, Sakif kabilesi, Yemen'deki birçok kabile, Necid, Tihame ve bu gölgelerdeki birçok kabile boyları irtidat etmeyip samimi Müslümanlar olarak kalmışlardı. Hz. Ebubekir mürtetlerle savaşmak üzere bizzat ordusunun başına geçmek istediğinde Müslümanlar Muhacir ve Ensâr'a yardımcı olmak üzere Bahreyn ve Umman'daki temsilcileri vasıtasıyla oralardan asker toplamasını tavsiye etmeleri⁷⁵⁷ toplu irtidatın olmadığını gösterir. Bazen kabilenin yarısı irtidat ettiği halde diğer yarısının veya farklı kollarının İslâm dini üzere sabit kaldığı görülmüştür.

⁷⁵⁴ Abdulhamid, İrfan, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, Trc. Saim Yeprem, İstanbul, 1994, 77.

⁷⁵⁵ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 306; Bahriye Üçok, *Yalancı Peygamberler*, 32; Arı, *a.g.e.*, 102-103.

⁷⁵⁶ et-Taberî, *Tarih*, III, 242; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 201. (el-Mes'ûdî "Arap kabilelerin çoğu irtidat etti" şeklinde ifade eder. Bkz. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 247.)

⁷⁵⁷ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 54.

Nitekim irtidat hareketlerini bastırmak üzere Hz. Ebubekir'in gönderdiği birliklere en büyük desteği bölgede yerleşik olup irtidat etmeyen kabile veya kabile grupları vermiştir.⁷⁵⁸

1.1.Yalancı Peygamberler ve Yemenli Kabileler

1.1.1. Esved el-Ansî: Hicrî 10. yılının Zilhicce ayında Ablaha⁷⁵⁹ b. Ka'b b. Haris el-Ansî Yemen'in Cûf bölgesinin kuzey doğusunda peygamberlik iddiası ile ortaya çıktı. Esved mürted olarak görülmeyebilir. Çünkü onun Hz. Peygamber döneminde Müslüman olduğuna dair sağlam bir bilgi mevcut değildir.⁷⁶⁰ İbn Hişam ve Taberî⁷⁶¹ onu yalancı olarak nitelendirirler. Başka bir yerde Taberî onu dinden dönenler arasında sayar.⁷⁶² Esved'in isyanı Hz. Muhammed hayatta iken ortaya çıkan ilk isyandır.⁷⁶³

Hz. Peygamberin Bazân'ı bütün Yemen ve kabilelerine yönetici tayin etmesi Mezhic kabilesinin Ans koluna mensup⁷⁶⁴ Ablehe'nin zoruna gitmişti. Kabile asabiyeti onun isyanının temel nedeninin teşkil eder. Ablaha (Esved) el-Ansî Mezhic kabile boyları arasındaki çelişkilerden, bölgedeki istikrarsızlıktan ve Murâd kabilesi lideri ve aynı zamanda Hz. Peygamberin temsilcisi olan Ferve b. Müseyk'in zayıflığından

⁷⁵⁸ Geniş Bilgi İçin Bkz. el-Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, et-Taberî, İbnu'l-Kesir, İbn A'sem ilgili bölümler.

⁷⁵⁹ Bazı kaynaklarda ismi "Ayhale" şeklinde geçer. Bkz İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 196.

⁷⁶⁰ el-Belâzûrî Resulullah'ın vefat ettiği yıl Cerir b. Abdullah el-Becelî'yi O'nu İslâm'a davet etmek üzere gönderdiğini ancak onun Müslüman olmayı kabul etmediğine dair bir rivayeti kitabına almıştır. Bkz. el-Belâzûrî, *Futûh*, 109.

⁷⁶¹ İbn Hişam, *es-Sîre*, V, 300; et-Taberî, *Tarih*, III, 227.

⁷⁶² et-Taberî, *Tarih*, III, 226.

⁷⁶³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 197.

⁷⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 196.

yararlanarak kısa sürede güç elde etti. Necran'ı ele geçiren Esved Benî Haris kabilesine gönderilen Amr b. Hazm el-Ensârî'yi kovduktan sonra Mezhic kabilesi büyük oranda ona katıldı.⁷⁶⁵ Ferve el-Murâdî kendisine katılan bir kısım Müslümanlarla birlikte el-Ahsiye'ye çekildi. Ablahe Hicrî 11. yılın Muharrem ayında hiçbir zorlukla karşılaşmadan doğrudan San'a'ya hareket etti. Ebnâ'nın siyasi ve askeri zayıflığından yararlanarak 25 gün sonra Şehr b. Bazan'ı öldürüp San'a'yı kolay bir şekilde ele geçirdi.⁷⁶⁶ Yemen sahillerine yönelen Ablehe Aden ve Cened şehirlerini ele geçirdi.⁷⁶⁷ Kinde kabilesinin bazı reisleri Ablehe'ye destek çıktıklarını ilan ederek irtidat hareketine katıldılar.⁷⁶⁸

İslâm karşıtı bir hareket olarak doğan Ablehe hareketi Mezhic kabilesinin Ans kolu liderliğinde –ki bu kabileden diğerlerine kıyasla az kişi İslâm'a girmişti- Mezhic kabile boylarının bölgelerini, San'a şehrini, Yemen kıyı bölgelerini ve Tihame'yi ele geçirdi. İsyân haberi Hz. Resulullah'a (as) ulaşınca Kays b. Hubeyre el-Murâdî'yi Ferve el-Murâdî'ye yardımcı olarak Ablahe ile savaşmak üzere görevlendirdi. Detaylarına girmeyi gerekli görmediğimiz kısa süre içinde Ablehe öldürülülerek isyan bastırıldı.⁷⁶⁹

Burada dikkat edilmesi gereken husus Resulullah isyanı bastırmak için yine Yemen kabile gruplarından yararlanmasıdır. Hz. Peygamberin çok iyi bir strateji güttüğü, kan davası peşinde olmadığını çok daha ulvi amaçlar için mücadele ettiğini görüyoruz. İsyânın tamamen Adnanî/ Ma'dî kabilelerden teşekkül eden birliklerle bastırılması durumunda Yemenlilerce durum bir kabile kavgası veya Kahtânî- Adnânî çekişmesi

⁷⁶⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 197.

⁷⁶⁶ et-Taberî, *Tarih*, III, 229; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 197; Özkan, *a.g.e.*, 36.

⁷⁶⁷ et-Taberî, *Tarih*, II, 468.

⁷⁶⁸ et-Taberî, *Tarih*, III, 331.

⁷⁶⁹ et-Taberî, *Tarih*, III, 234; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 199.

olarak görülebilirdi. Bu yola başvurusaydı yüksek bir ihtimalle Yemenliler Ablehe etrafında kenetlenirlerdi. Esved el-Ansî'nin isyanını Yemenli kabileler olan Hemdân ve Murâd kabilesi başta olmak üzere Mezhic'in diğer kolları'nın desteği Ebnâve İranlı ⁷⁷⁰ ile bastırmıştır.⁷⁷¹ Esved'in Ebnâ'yı Yemen'den kovması bu isyanın aynı zamanda İran karşıtı bir karakter taşıdığını gösterir.

1.1.2. Tuleyha b. Huveylid el-Esedî: Medine döneminin ilk yıllarında Hz. Peygambere karşı çıktığı için Seleme el-Mahzumî komutasında üzerine seriye gönderilen,⁷⁷² Hendek savaşında Benî Esed kabilesinin başında Müslümanlara karşı savaşan⁷⁷³ Benî Esed kabilesinin kâhini ve lideri olan Tuleyha Hicrî 9. Yılda kabilesinin heyeti ile birlikte Medine'ye gelip Müslüman olmuştu.⁷⁷⁴ Detaylara girmeyeceğimiz Kuzeyli kabilenin başlattığı isyanın araştırmamız açısından önemli olan kısmı isyanın bastırılmasında Yemen kökenli Tay kabilesinin gösterdiği yararlılıktır. Başlangıçta Tay kabilesinin el-Gavs ve Cedile kolları bu isyana destek vermelerine rağmen Adiy b. Hatem'in ikna çalışmaları sonucunda tekrar İslâm'a girmişlerdi.⁷⁷⁵ Tay kabilesi Adiy b. Hatem ve

⁷⁷⁰ el-Belâzûrî, *Futûh*, 110.

⁷⁷¹ Taberî Esved'e karşı başkaldıran ilk kişilerin Hemdân Kabilesinden Amir b. Şehr el-Hemedânî ve Ebnâ'dan Firuz olduğunu yazar. Geniş bilgi için bkz: et-Taberî, III, 229, 232; İbnü'l-Esîr Esved'e ilk karşı çıkanların Şehr, Firuz ve Dazevey isimindeki üç İranlı olduğunu belirtir. Bkz: İbnü'l-Esîr, II, 197. İranlıların İsyân'ı bastırmak üzere ilk ortaya atılmaları iki nedene bağlanmalıdır. Birincisi Onlar İslâm devletinin temsilcileri olarak devlet otoritesini yeniden tesis etmek istemişlerdir. İkincisi Peygamberlik sosuna bezenmiş Esved'in isyanı temelde Kureyş ve İranlı hâkimiyetine karşı idi. İktidarı elde tutmak için mücadeleye girişmişlerdir.

⁷⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 50.

⁷⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66.

⁷⁷⁴ Arı, Mehmet Salih, "Tuleyha b. Hüveylid", *DİA*, 2012, C. XLI, s. 363.

⁷⁷⁵ et-Taberî, *Tarih*, III, 253-354; İbn A'sem, *Futûh*, 11.

Zeydu'l-Hayl et-Tâî⁷⁷⁶ isyanı bastırmak üzere 1.000 atlı ile Halid b. Velid'in ordusuna katılmıştır.⁷⁷⁷ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Yemenli Tay kabilesi topluca irtidat etmemiş sınırlı sayıda küçük bazı kolları isyana destek vermiştir.⁷⁷⁸ Müslümanlarla mürtedler arasında meydana gelen savaşta Halid b. Velid'in ordusu Benî Esed ve Ğatafan kabilelerini yendi. Tuleyha canını kurtarıp Suriye'deki Yemenli Kelb Kabilesine sığındı.⁷⁷⁹

Araştırmamız açısından önemli olan diğer bir nokta ise canını kurtaran yalancı peygamber Tuleyha'nın -ki Hz. Ömerin hilafeti döneminde Medine'ye gelerek Müslüman olduğunu beyan etmiştir- aslen Yemenli olan Kelb kabilesine sığınmasıdır. Görüldüğü gibi Kuzey Arap kabilelerine mensup yalancı bir peygamberin İslâm devleti için oluşturduğu tehlike Yemenli Tay kabilesinin yardımı ile ortadan kaldırılmıştır.

⁷⁷⁶ İbn A'sem, *Futûh*, 17.

⁷⁷⁷ et-Taberî, *Tarih*, III, 254; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 204.

⁷⁷⁸ Bkz. et-Taberî, *Tarih*, III, 253-255; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 204-205. (Tay kabilesi Yemenli olmasına rağmen Yemen'den uzak yerleşim birimlerine yerleşmişti. Necid, Yemame ve Hicaz dolaylarındaki Adnanî kabilelerle komşu olması onlarla bir takım ittifaklar geliştirmelerine neden olmuştu. Bu ittifaklar Tay'ın isyana sınırlı desteğini izah etmekte açıklayıcı olabilir. Tay kabilesi müttefiklerine destek çıkmak amacıyla isyana sınırlı destek vermiştir. Nitekim Tay kabilesinin lideri Adiy b. Hatem Halid b. Velid'e Tay kabilesine saldırmamasını tavsiye ederken Tay ile Benî Esed kabilesi arasındaki ittifak anlaşmasını gerekçe göstermiş ve kabilesini ikna edeceğini bildirmiştir. Tay kabilesi müttefiklerine destek çıkmak amacıyla isyana destek vermiştir. Adiy b. Hatem kabilesini Müslümanların yanına çekerken: "Esed, Ferâze ve Gatafan kabileleri cahiliye döneminde düşmanınız şimdi ise onlar sizin (İslâm üzere sabit kalmanızı) kıskanıyorlar" diyerek kabileler arası çelişkilerden yararlanarak Tay'ı ikna etmiştir. Bkz. İbn A'sem, *Futûh*, 11)

⁷⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 53; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 2005. (İbn Kuteybe Cemal savaşında Tay kabilesinin büyük bir güçle Hz. Ali'nin yanında katıldığını belirtirken Esed kabilesinin kendisini ayıpladığını, Hz. Ali'ye destek vermek üzere Tay gibi büyük destek vermeyişini irtidat olaylarında Tay'ın irtidat etmemesine, Esed'in ise irtidatına bağladıklarını belirtir.)

1.1.3. Müseylime b. Habip el-Hanefî: Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime kuzey Araplarından Benî Hanife kabilesine mensuptur. Müseylime Hz. Peygamberin sağlığında ona Nübüvette ortak olduğunu Kureyş'in haddini aştığını yazmış Resulullah'ın sert tepkisi ile karşılaşmıştı.⁷⁸⁰ Kabile taassubu nedeniyle kısa sürede güçlenmiştir.⁷⁸¹ Yemenli Himyer kabilesinin padişahlarının torunlarından olan Ukayl b. Malik el-Himyerî Benî Hanife kabilesine komşu idi. İslâm üzere kalan Ukayl Müseylimeyi uyarmış ancak onu dinlememiştir. İsyanı bastırmak için onunla savaşa tutuşan Halid b. Velid'in ordusundan Yemâme savaşında 700 kişi kurradan olmak üzere 2200 Müslüman şehit olmuştur.⁷⁸² Medine'deki Ensârı mensup olduğu Evs ve Hazrec kabileleri Yemenli Ezd kabilesine mensup idi. Diğer yemenli kabilelerin yanında özellikle Hazrec kabilesinden birçok kişi Yemame savaşında şehit düşmüştür.⁷⁸³ Medineli Muhacir ve Ensâr'dan şehit olanların sayısı 360 kişiye⁷⁸⁴ ulaşmaktadır ki bunlardan çoğunun Yemenli Evs ve Hazrec kabilelerinden olduğunu tahmin etmek zor değildir.

1.2. YEMENLİ KABİLELER İÇİNDE İRTİDAT HAREKETLERİ

⁷⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 303; et-Taberî, *Tarih*, III, 147; el-makdîsî, *Tarih*, V, 161.

⁷⁸¹ Müseylime'nin konuşmalarına baktığımızda Hanife kabilesini Kureyş'e üstün tuttuğu görülmektedir. Onun isyanı Kureş'e karşı bir başkaldırı olarak okunmalıdır. Bkz. el-Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 108-109.

⁷⁸² Önkâl, Ahmet, "Müseylimetu'l-Kezzâb", *DİA*, 2006, C. XXXII, ss. 90-91; İbn A'sem, *Futûh*, I, 27; el-Makdîsî, *Tarih*, V, 162; el-Mes'ûdî; Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (v.346), *et-Tenbih ve'l-işrâf*, Thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kahire: Daru's-Sâvî; (İbn A'sem ve Mes'ûdî şehid olan Müslümanların sayısını 1200 olarak vermektedir.)

⁷⁸³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 100, 104.

⁷⁸⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 218.

Kinde Kabilesinin İrtidatı: Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte Kinde kabilesinin es-Sekûn ve Tucîb kolları hariç bütün kabile irtidat etti.⁷⁸⁵ Kaynaklarda isyanın başlangıç noktası olarak zekât âmili Ziyad b. Lebid'in zekât mallarını toplarken fakir bir Kindeliden dişi deve alması, liderlerin ısrarlarına rağmen deveyi iade etmemesi gösterilmesine rağmen⁷⁸⁶ Kinde kabilesinin irtidat etmesinin temel nedeni -birçok Arap kabilesinde olduğu gibi- kabile asabiyetidir.⁷⁸⁷ Bu kabilenin isyanlarını meşrulaştırmak için Ehl-i Beytin halifelik için Hz. Ebubekir'den evla olduğu bahanesine sığındığı görülmektedir. Kabilenin ileri gelenlerinden Harise b. Sürâka'nın "*Resulullah yaşadığı sürece ona itaat ettik. Onun yerine ailesinden biri geçerse ona da itaat ederiz. Ancak Ebu Kuhafenin oğluna asla itaat etmeyeceğiz*"⁷⁸⁸ sözlerinden bu anlaşılmaktadır. Kabile reisi Eş'as b. Kays da benzer bahaneler ileri sürerek Benî Haşim dışında birilerinin halife olması durumunda bunu kabul etmeyeceklerini, atalarının padişah olması hasebiyle Benî Haşimden sonra halifelğe en uygun kişinin kendi kabilelerinden birinin olduğunu⁷⁸⁹ ileri sürmüştür. Kinde kabilesinin ileri gelenlerinden İmriu'l-Kays b. Abis el-Kindî kabilesini irtidattan vazgeçirmek için bir dizi görüşme yaptı. Fakat bütün bu görüşmelerden bir sonuç elde edemedi.⁷⁹⁰ Kinde kabilesi Hz. Muhammed'in ailesinden birinin halife olmaması durumunda halifelğe (krallık desek daha doğru olur) en uygun

⁷⁸⁵ el-Belâzûrî, *Futûh*, 105; Özkuyumcu, Nadir, "Tucîb (Benî Tucîb)", *DİA*, 2012, C. XLI, s. 457.

⁷⁸⁶ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 171; el-Belâzûrî, *Futûh*, 107; İbn A'sem, *Futûh*, 34; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 230.

⁷⁸⁷ İbn Eş'as'ın "... Daha Kureyş, Kuhafe'nin oğlu ve Benî Haşim ortada yok iken Kinde kralları mevcut Kabilesinin Esved el-Ansî'nin davetine icabet etmesidir ki kanaatimizce bu doğru olmasa gerektir. Zira Kinde gibi kendi ataları ve liderleri ile övünen bir kabilenin can düşmanları olan Mezhic kabilesinin Ans kolunun boyunduruğu altına girmesi akla aykırıdır. Tarihi olayların gelişim seyri de görüşümüzü destekler mahiyettedir.

⁷⁸⁸ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 171-172; İbn A'sem, *Futûh*, 35.

⁷⁸⁹ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 175; İbn A'sem, *Futûh*, 35.

⁷⁹⁰ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 168.

kişilerin kendilerinin olduğunu beyan ettiler.⁷⁹¹ et-Taberî'de ise Kinde kabilesinin Esved el-Ansî'nin davetine kulak vererek isyan ettiği kaydı vardır.⁷⁹²

Eş'as ve kabilenin diğer ileri gelenlerinin konuşmalarından Kinde'nin irtidatında kabile taassubunun etkili olduğunu görmekteyiz. Kendi atalarını yeryüzünün padişahları⁷⁹³ olarak ileri süren Eş'as'ın Ehl-i Beytten birinin halife olması gerektiği noktasında samimi olmadığını söyleyebiliriz. Eş'as'ın Ehl-i Beytin arkasına sığınıp Arap coğrafyasının liderliğine oynadığı ortaya çıkmaktadır. Geleneksel kabile bağlarına sıkı sıkıya bağlı olan kabile mensuplarına göre Resulullah (as) kendi yerine birini tayin etmeden ölemezdi.⁷⁹⁴ Kimisine göre ise Hz. Ebubekir hak gaspı yapıyordu. Nasıl ki kabile reisliği babadan oğula geçiyor ise devlet yönetimi de peygamberden kendi yakınlarına geçmeli idi.

Hz. Ebubekir'in Hazrecli temsilcisi Ziyad b. Lebid el-Hazrecî⁷⁹⁵ Kinde'yi irtidattan vazgeçirmek için çok çabalamasına rağmen kimse onu dinlemedi. Bunun üzerine Ziyad Kinde kabilesinin irtidatını Medine'ye haber verdi.⁷⁹⁶ Hz. Ebubekir İslâm devletinin Hadramut ve Kinde amili Ziyad b. Lebid'in yanına muhacir ve Ensârdan 4.000, Kinde'nin Sekun ve Sekasek kollarından 500 kişilik bir birlik vererek onu Yemen'deki Kinde isyanını bastırmak üzere görevlendirdi.⁷⁹⁷ İsyanın bastırılması ile ilgili detaylara girmeden birkaç hususa değinmekte fayda görmekteyiz:

⁷⁹¹ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 175; İbn Asem, I, 3.

⁷⁹² et-Taberî, *Tarih*, III, 331; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 230.

⁷⁹³ İbn Asem, *Futûh*, I, 35.

⁷⁹⁴ el- Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 171, 176-177.

⁷⁹⁵ İbn Sa'd, et-Tabakât, III, 598.

⁷⁹⁶ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 97; et-Taberî, *Tarih*, III, 331; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 231.

⁷⁹⁷ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 189; İbn A'sem, *Futûh*, I, 37.

Birincisi; Hz. Ebubekir isyanı bastırmak için Hz. Peygamberin Esved el-Ansî olayında yaptığı gibi Yemenli kabileler yerine daha çok Ensâr ve Muhacirlerden yararlandı. Bu kararın alınmasına Yemenli kabilelerin isyanı bastırmakta isteksiz ve gevşek davranması ihtimalinin yattığı düşünülebilir. **İkincisi;** Hz. Ebubekir isyanın lideri Eş'as b. Kays'a isyandan vazgeçmesi karşılığında zekât amili olan Lebid b. Ziyadı değiştirebileceğini elçi ile birlikte bildirirken⁷⁹⁸ Eş'as halifenin elçisini öldürmüştü ancak isyan bastırıldıktan sonra ise İslâm devleti ve dinine karşı bir düşmanlığının olmadığını, Ziyad b. Lebid'in haksız uygulamalarından dolayı isyan ettiğini bildirmiştir.⁷⁹⁹ Buradan isyanın ana nedeninin kabile taassubu, Yemenlilerin kaybettiği iktidarı geri getirme isteği vb. nedenler olduğu ortaya çıkmaktadır. Hz. Ebubekir'in yönetimdeki zayıflığı veya Hz. Ali'nin Ondan daha evla olduğu şeklindeki gerekçelerin havada kaldığı anlaşılmaktadır. **Üçüncüsü;** Yemen asıllı Ziyad b. Lebid el-Ensârî Kinde isyanının bastırılmasında olağanüstü rol oynamıştır. İkrime'nin ordusundaki 4.000 kişilik Muhacir ve Ensâr birliğinden yarısı bile Ensâr'dan teşekkül etse ve ayrıca Kinde'nin es-Sekûn ve es-Seksasik kollarının Ziyad ve İkrime'ye verdiği destek göz önünde bulundurulduğunda Yemenlilerin çıkarttığı isyan yine çoğunluğu Yemenli olan askeri birlikler tarafından bastırılmış olmaktadır.

Umman Ezdleri'nin İrtidatı: Umman irtidatının ana aktörü Yemenli Ezd kabilesidir. "Zu't-Tâc" lakaplı Lakit b. Malik el-Ezdî irtidat hareketinin başında idi.⁸⁰⁰ İkrime'nin Ziyad b. Lebid'e yardımcı olmak üzere yola çıktığını duyan Ummandaki Ezd kabilesi, Kahtânîlerden olan kardeşleri Kinde kabilesine yardım etmek için isyan ettiler.

⁷⁹⁸ İbn A'sem, I, 38; el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 206.

⁷⁹⁹ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 213; Arı, *a.g.e.*, 146.

⁸⁰⁰ İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, II, 225

Amaçları İkrimeyi oyalayarak yardımın ulaşmasını engellemek idi.⁸⁰¹ İsyanın bir belirtisi olarak Hz. Ebubekirin zekât amili olan Arfece el-Barikî'yi kovdular.⁸⁰² Lakit b. Malik el-Ezdî diğer yalancı peygamberler gibi peygamberlik iddiasında bulunuyordu.⁸⁰³ Hz. Ebubekir İkrime'den Ziyad b. Lebid'in yardımına varmadan önce Umman'daki yakın tehlikeyi bertaraf etmesini istedi. İkrime'nin birlikleri ile Ezd kabilesi arasında çıkan çatışmada İslâm ordusu galip geldi. Esir edilen kabilenin liderleri Medine'ye gönderildi. Kabile halifeye itaat ederek zekât vermeyi kabul etti.⁸⁰⁴

Eş'ar ve Ak Kabilelerinin İrtidatı: Eş'ar ve Ak kabilelerinin devamlı beraber hareket ettiğini görmüştük. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine ilk irtidan eden kabileler Akk ve Eş'arilerdir. Fakat Eş'arilerin isyanı çok büyümeden Hz. Ebubekir'in temsilcisi Tahir b. Hale ve ona yardım eden Mesruk el-Akkî tarafından bastırılmıştır.⁸⁰⁵

Bahreynlilerin İrtidatı: Bahreyn'deki irtidat hareketinin ana aktörleri Adnanî kabilelerden olan Rebia⁸⁰⁶ Bekr b. Vail ve Temim kabileleri idi.⁸⁰⁷ Bekr b. Vail kabilesi Kays kabilesine olan düşmanlığından⁸⁰⁸ merkezi devlet otoritesine başkaldırmıştı. Konumuz açısından önemi ise bu isyanın Yemenli Hadramut kabilesine mensup olan el-

⁸⁰¹ el-Kâim, 147

⁸⁰² el-Belâzûrî, *Futûh*, 83; et-Taberî, III, 314; el-Kâim, 147. (Kaynaklarda Bu şahsın ismi farklı geçmektedir. Belâzûrî'de Huzeyfe b. Muhsin el-Barikî Geçerken, Taberî'de Arfece el-Bârikî şeklinde geçmektedir. Taberînin nakline göre Huzeyfe b. Muhsin Himyer kabilesinden olup Hz. Ebubekirin Umman âmilidir.)

⁸⁰³ İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, II, 226.

⁸⁰⁴ el-Belâzûrî, *Futûh*, 83; et-Taberî, III, 313-315.

⁸⁰⁵ et-Taberî, III, 318.

⁸⁰⁶ et-Taberî, *Tarih*, III, 305.

⁸⁰⁷ Arı, *a.g.e.*, 137.

⁸⁰⁸ İbn A'sem, *Futûh*, 28.

Âla' b. el-Hadramî tarafından bastırılmış olmasıdır.⁸⁰⁹ Bahreyn irtidatı sadece Hadramut kabilesi tarafından bastırılmamakla birlikte Âla el-Hadramî'nin aktif rolü ile bu kabilenin isyanın bastırılmasında liderine destek verdiğinin kanıtıdır.⁸¹⁰ İsyân bastırıldıktan sonra Hz. Ebubekir Yemenli el-Âla b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e yönetici olarak atadı.⁸¹¹

Hemdân Kabilesi'nin İrtidatı: Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte Hemdân kabilesinden bazı kişiler İslâm'dan dönmeye karar verdiler. Ancak kabilenin Merran b. Zi Umeyr b. Merran ve Abdullah b. Malik el-Erhabî gibi ileri gelenleri "Hz. Muhammed'e değil Allah'a iman ettiklerini" belirterek kavimlerini bu isyandan vazgeçirmeye çalıştılar. Bunların davetini kabul eden Hemdânlılar isyan etmeden tekrar İslâm'a geri döndüler.⁸¹²

Hevlan Kabilesinin İrtidatı: Hz. Ebubekir'in hilafeti döneminde bu kabile İslâm'dan döndü. Halife Ya'la b. Meniyye'yi bunların üzerine gönderdi. Çıkan savaşta Hevlan yenildi. Ya'la birçok esir ve ganimet ile Medine'ye döndü. Böylece kabile tekrar İslâm'a geri döndü.⁸¹³ Yemenli mürtedlere karşı savaşan Firuz dayıları olması hasebiyle Hevlan kabilesine sığınmış ve onlardan destek talep etmişti.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 359- 361; et-Taberî, *Tarih*, III, 301-310.

⁸¹⁰ İsyânın bastırılmasında Abdu'l-Kays kabilesinin rolü çok olmuştur. Bkz: İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 221-225.

⁸¹¹ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 165.

⁸¹² el-Kâim, *a.g.e.*, 147.

⁸¹³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 10.5

⁸¹⁴ et-Taberî, *Tarih*, III, 323.

Mehre Kabilesinin İrtidatı: Kaynaklarımızda Umman ve Mehre irtidatı beraber ele alınmaktadır. Hz. Ebubekir Huzeyfe b. Mihsan el-Himyerî'yi Umman'a, Arfece el-Barikî'yi de Mehre kabilesine yönetici tayin etmişti. İki yönetici atandıkları bölgelere doğru yola çıkarken buradaki insanların irtidat ettiklerini öğrendiler. Hz. Ebubekir'in tayin ettiği idareciler İkrime b. Ebu Cehil'in ordusunun yardımı ile Umman isyanı bastırdıktan sonra Mehre üzerine yürüdüler. Mehrede çok büyük bir dirençle karşılaşmadan isyan bastırıldı ve kabile itaat altına alındı. Umman ve Mehre isyanının bastırılmasında Ensâr ve Muhacire Adnânî ve Yemenli kabileler yardım etti.⁸¹⁵

Has'am Kabilesi İrtidatı: Hz. Ebubekir döneminde Has'am kabilesinden birkaç kişi irtidat ederek Hz. Muhammed döneminde Cerir b. Abdullah el-Becelî tarafından yıkılan Zu'l-Halasa putunun bulunduğu bölgede toplandılar. Hz. Ebubekir Abdullah b. Cerir el-Becelî ile yazışarak isyanı bastırmasını istemiş ve Abdullah büyük bir güçlük ile karşılaşmadan isyanı bastırmıştı.⁸¹⁶

1.2.1. Yemenli Kabilelerin İrtidat Olaylarının Sonuç Değerlendirmesi

Yemenlilerden Kinde kabilesi Eş'as b. Kays liderliğinde; Ans ve Mezhic'in bazı kolları Esved el-Ansî başkanlığında isyan ederken Adnanî kabilelerin başını çektiği Bahreyn'deki Bekr b. Vail kabilesi Hakem b. Zeyd b. Benî Kays b. Sa'lebe başkanlığında, Yemâme'deki Benî Hanife Kabilesi Müseylime başkanlığında, Benî Esed Kabilesi Tuleyha b. Huveylid başkanlığında, Fezâre kabilesi Uyeyne b. Hısn başkanlığında, Benî Amir ve Gatafan kabileleri Kurra b. Seleme el-Kuşeyrî

⁸¹⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 225.

⁸¹⁶ et-Taberî, *Tarih*, III, 322.

başkanlığında, Benî Süleym Fucâe b. Abdyalil es-Sülemî, Temim Kabilesi Seccah ismindeki bir bayanın liderliğinde irtidat/ isyan etmişlerdi.⁸¹⁷

İrtidat hareketlerinin Yemenli kabileler bazında çok özet bir değerlendirilmesi yapılacak olursa yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı gibi Kahtanî kabilelerin Adnânî kabilelere oranla irtidat hareketlerine çok daha az destek verdikleri söylenebilir. İrtidat olayları kapsam, verilen kayıplar, merkezi idare için teşkil ettiği tehlikeler ve nicelik bakımından ele alındığında Adnanî kabilelerin bu olaylarda bariz bir şekilde Kahtanîlerden daha fazla rol aldıkları görülmektedir. Yemenli kabilelerden en çok Esved el-Ansî ile Kinde kabilesinin irtidatı Müslümanların başını ağrıtmıştır. Esved el-Ansî ile onun komutanı Kays b. Abdiyeğus el-Mekşuh el-Murâdî'nin isyanı daha çok İranlı Ebnâ'ya karşı geliştirilmiş bir karakter arz etmektedir.⁸¹⁸ Umman Ezdlileri, Mehre kabilesi, Hemdân Kabilesi, Eş'ar- Ak kabileleri ve Tay kabilesi –ki Hatem et-Tâî onları ikna yolu ile savaşmadan İslâm'a döndermiştir- isyanları Adnânîlerin başını çektiği isyanlara göre çok daha sınırlı ve cılız kalmıştır. el-Mes'udî de Müslümanları en zor durumda bırakan isyanın Tuleyha ve Müseylime'nin isyanları olduğunu belirtir.⁸¹⁹

Her ne kadar bazı Yemenli kabileler irtidat hareketlerine katıldı ise de çoğunluğu irtidat hareketlerine katılmayarak dinden dönenlere karşı savaştı. Örneğin Hemdân kabilesinin liderinden olan Amir b. Şehr Esved el-Ansîye karşı savaştı. Adiy b. Hatem et-Tâî kendi kabilesi ile birlikte yalancı peygamber Tuleyha'ya karşı savaştı. Adiy b. Hatem Tay kabilesinin Cemel savaşına Hz. Ali'nin yanında yer alması için kabilesine: “Siz irtidat

⁸¹⁷ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 49-50.

⁸¹⁸ et-Taberî, *Tarih*, III, 322. (Kays, Himyer kabilesinden destek almak için yazdığı mektuplarda amacının Ebnâ'yı Arap vatanı olan Yemen'den kovmak olduğunu belirtmektedir. Bkz. et-Taberî, *Tarih*, III, 323.)

⁸¹⁹ el-Mes'udî, *et-Tenbîh*, 247.

hareketlerini bastırdınız” demesi çok manidardır.⁸²⁰ Kinde kabilesinden Sekun boyu İslâmdan dönmeyerek Kinde’ye karşı Ziyad b. Lebid’e yardım ettiler. Mezhic kabilesinin liderlerinden Malik b. Haris en-Nehaî irtidat eden Ebu Müseyke el-İyadî ile savaştı ve onu öldürdü.⁸²¹ Bazı Yemenli kabileler dinden dönmelerine rağmen kabile reisleri İslâm üzere kalarak kabilesine karşı savaşmıştır. Ferve b. Museyk el-Murâdî, Şurahbil b. Sımt el-Kindî, Adiy b. Hatem et-Tâî, İbriu’l-Kays b. Abs el-Kindî ve Huzeyfe b. Muhsin el-Bârıkî el-Ezdî örnek olarak verilebilir. Yemenli kabilelerin bazı reisleri mürtedler ile savaşırken şehid oldu. Örneğin Yemâme savaşında şehit düşen Devs kabilesinin reisi Tufeyl b. Amr ed-Devsî, Ensâr’ın ileri gelenleri, Hadramut kabilesinden Safvan b. Umeyye, Kardeşi Malik b. Ümeyye buna örnek olarak verilebilir.⁸²²

B- FETİH HAREKETLERİ VE YEMENLİLER

İrtidat olaylarında Yemenli kabilelerin tutumunu inceledikten sonra kabilelerin anavatan Yemen’den nasıl çıkıp Irak ve Şam’a yerleştiklerine kısaca değinmemiz araştırmamızın verimliliğini artıracaktır. Yemenlilerin İslâmî fetihlerdeki rolleri, Suriye’ye ve Kûfe başta olmak üzere Irak’ın değişik şehirlerine nasıl yerleştiklerinin belirlenmesi Hicrî birinci asrın siyasi olaylarında Yemenli kabilelerinin rollerinin tespit edilmesinde bizlere yardımcı olacaktır. Fetihlerle ilgili detaylara girilmeyecek sadece önemli savaşlara ve şehirlerin fetihlerine değinilecektir.

⁸²⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 52.

⁸²¹ el-Kâim, *a.g.e.*, 149.

⁸²² İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 229; Halife b. Hayyât, *Tarih*, 111; Güler, Zekeriya, “Tufeyl b. Amr”, *DİA*, 2012, C. XLI, ss. sayfa: 323-324.

1. Fetihlerin Sebepleri

Hz. Ebubekir irtidat olaylarını bastırıp Arap yarımadasında kısmî sükûnet sağladıktan sonra Irak'ın Hire bölgesinde meskûn⁸²³ olan Bekr b. Vail kabilesine mensup Müsenna b. Harise eş-Şeybânî'nin davetine olumlu cevap vererek⁸²⁴ irtidat olaylarını başarılı bir şekilde bastıran İslâm ordularının başkomutanı Halid b. Velid'i İran sınırlarının üzerine yolladı.⁸²⁵ Her ne kadar Fetihler Müsenna'nın teklifi ile başlamış gibi görünse de Fetihlerin yapılmasına zemin oluşturan başka saiklerin olduğunu biliyoruz ki bu sebepler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1- Resulullah'ın arzusunu gerçekleştirip⁸²⁶ İslâm'ın yayılmasını sağlamak. Hendek savaşından önce hendeklerin kazılması esnasında Hz. Peygamberin Müslümanlara Şam, Yemen, doğu ve batının fethedileceğine dair müjde vermesi⁸²⁷ ve Müslümanların bu müjdeyi görmek istemeleri fetihleri tetikleyen amillerdendir. İlk iki halife cihadı Kur'anî bir vazife olarak görmüş cepheye gönderdikleri komutanlara Allah yolunda cihadı tavsiye etmiş ve bunu kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir.⁸²⁸ Bu nedenle Arap komutanlar Rum ve İranlı yetkililerle yaptıkları görüşmeler ve mektuplaşmalarda onları İslâm'ı kabul etmek, cizye vermek veya savaşmak⁸²⁹ gibi üç seçenek sunmuşlardır.

⁸²³ Bekr b. Vail kabilesi İslâm'ın doğuşundan çok önce bir kıtlık sonucu Sasâni İmparatorunun izni ile Arabistan'dan Irak'a, İran devletinin sınır boylarına yerleşmişlerdi. Bkz. İbn A'sem, *Futûh*, 47.

⁸²⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 111.

⁸²⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 383.

⁸²⁶ Aycan, İrfan, *Saltanata giden yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2001, 55.

⁸²⁷ el-Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğazi*, II, 450.

⁸²⁸ el-Belâzûrî, *Futûh*, 111; et-Taberî, *Tarih*, III, 343; Zeydan, *a.g.e.*, I, 84.

⁸²⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 382.

2- İslâm toplumunun bünyesini güçlendirerek siyasi gerginliğin azaltılması.⁸³⁰ Halifelik otoritesini tanımayıp başkaldıran ve zekât vermek istemeyenleri fetihlerle meşgul edip Arap yarımadasında siyasi birliği sağlama düşüncesi. Arap toplumunun en büyük problemi kabileler arası iç çekişmeler idi. Hz. Ebubekir bu iç çekişmeleri ortadan kaldırmak ve “öteki” dış düşmana karşı onların savaşçı yeteneklerinden istifade etmek istedi. Dışarıdan düşman ile mücadeleye girişen Araplar kendi iç çekişmelerini kısa süreliğine de olsa unutacaklardı.

3- İslâm devleti ve Arap kabilelerine ganimet, humus, cizye, zekât ve haraç yolu ile alternatif bir gelir kaynağı oluşturup devlet ekonomisini ve Arap kabileleri iktisadî açıdan güçlendirmek. Hz. Ebubekir kabileleri cepheye çağırırken ganimete dikkat çekmişti.⁸³¹ Hz. Ömer de bu nedenle kabilelere : “Hicaz kalmanız için uygun bir yer değildir. Rızkınızı başka yerlerde arayınız. Allah’ın vaadine doğru koşan mücahitler nerede? Yeryüzünde dolaşın. Allah kitabında size vaat ettiği şeyleri verecektir. Allah buyurmuş ki ‘bütün dinlere hâkim kılsın diye’ Allah dinini hâkim kılacak ve yardımcılara güç verecektir. Diğer milletlerin zenginliklerini onlara verecektir. Allah’ın salih kulları nerede?”⁸³² diye seslenmiştir. Vakıdî der ki: “Mekke, Hicaz ve Yemenliler Ecnadeyn savaşında Müslümanların başarılı olduklarını ve ganimet ele geçirdiklerini duyunca ganimet elde etmek ve Ahiret sevabını kazanmak üzere Şam’a gitmek üzere birbirleri ile yarışa giriştiler.”⁸³³

⁸³⁰ Aycan, *Muaviye*, 55.

⁸³¹ Aycan, *Muaviye*, 57; Zeydan, a.g.e., I, 84-85.

⁸³² et-Taberî, *Tarih*, III, 445.

⁸³³ el-Vâkıdî, *Futûhu’s-Şam*, I, 61.

4- Sasanilerin iç çekişmelerden dolayı çok zayıf duruma düşmesi. Hüsrev Perviz'in ölümü üzerine sadece 628-632 yılları arasında dokuz zayıf kral Sasani tahtına oturdu. Komutanlar istediği kralı tahttan indirip yerine yenisini atayabiliyorlardı.⁸³⁴ Bu değişiklikler Sasanilerin güçten düştüğünün ve zayıfladıklarının en önemli göstergesi idi. Sasanilerin Araplarla giriştiği Harad⁸³⁵ ve Zu-Kar⁸³⁶ savaşlarında yenilmesi Sasani ordularının yenilemez olduğu efsanesini yıktı. Diğer yandan Mute ve Tebük seferlerinde Müslümanların uzun mesafeler kat etmesi Müslümanların Bizans sınırlarını tanımlarına yardımcı oldu. Bizans içindeki mezhepsel çekişmeler Bizans'ı güçten düşürmüştü.⁸³⁷ Ayrıca Rumların Şam bölgesi üzerindeki baskısının kırılmak istenilmesi⁸³⁸ fetihlerin temel sebepleri arasında sayılabilir.

2. Fetihlerin Başlangıcı

Hicrî 12 yılında Hz. Ebubekir İran üzerine yürümesi için Halid b. Velid'i görevlendirince⁸³⁹ Müsenna b. Harise'ye ona katılma emrini verdi. Müsenna halifenin kendisini görevlendireceğini umduğu için Halid'in komutan atanması onun zoruna gitmiş⁸⁴⁰ ancak yine de Halid'in emrine girmişti. İranlı güçlerle ilk karşılaşmalarında

⁸³⁴ Zeydan, *a.g.e.*, I, 64.

⁸³⁵ el-Kâim, *a.g.e.*, 151.

⁸³⁶ et-Taberî, Tarih, II, 206-2012; Kelpetin, *a.g.e.*, 179; Kelpetin, Mahmut, "Zükâr Savaşı", *DİA*, 2013, C. XLIV, ss. 506-507.

⁸³⁷ Zeydan, *a.g.e.*, I, 63-65.

⁸³⁸ Aycan, *Muaviye*, 55.

⁸³⁹ Halid b. Velid'in Benî Hanife kabilesini kılıçtan geçirmemesi Hz. Ömer'in zoruna gitmişti. Bu nedenle Halid kendisini fetihlerle görevlendiren kişinin Halife Ebubekir değil Hz. Ömer olduğunu söylemiştir. Yemame savaşında Hz. Ömer'in kardeşi Zey b. Hattab öldürülmüştü. Bkz: İbn A'sem, *Futûh*, 49.

⁸⁴⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 112.

İslâm orduları başarı sağladı. Halid Rebiulevvel ayında barış yolu ile Hire'yi ele geçirdi.⁸⁴¹ Enbar ve Aynu't-Temr'in fethinden⁸⁴² sonra İyaz b. Ganem Dumetu'l-Cendel'i fethetti.⁸⁴³ İlk başlarda Hz. Ebubekir ridde hareketlerine katılanların fetihlere katmamaları yönünde komutanlara talimat vermişti.⁸⁴⁴ Başlangıçtaki Irak fetihlerinde Ensâr ve Tay kabilesi dışında Yemenli kabilelerin iştirak etmediklerini görmekteyiz.

Hz. Ebubekir irtidat olaylarını bastırdıktan sonra Hacca gitti. Bizans imparatorluğunun Suriye'deki Arap kabilelerin desteği ile Müslümanlara karşı savaş hazırlığı içinde olduğu haberini alınca, hac dönüşü Mekke, Taif, Yemen, Hicaz ve Necid bölgelerine mektup yazarak onları Rumlar ile cihada ve ganimet elde etmeye teşvik etti.⁸⁴⁵ Bunun üzerine Yemenli kabilelerden 4.000 atlı Kays b. Hubeyre el-Murâdî başkanlığında Suriye cihadına katılmak üzere Medine'ye geldi.⁸⁴⁶ Hz. Ebubekir Hac dönüşü orduların Suriye üzerine gitmeleri yönünde emir verdi.⁸⁴⁷ Halife Ebu Ubeyde b. Cerrah genel komutasındaki orduyu Şam'a yolladıktan sonra Halid b. Velid'ten de Suriye'ye gitmesini istedi. Halid Müsenna b. Harise'yi Irak ordularının başında bırakarak Suriye'ye gitti.⁸⁴⁸ İslâm ordusu Cemaziyevvel ayında Ecnadeyn'de Rumlara karşı başarı sağladı.⁸⁴⁹

⁸⁴¹ et-Taberî, *Tarih*, III, 344; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 235.

⁸⁴² ed-Dineverî, *Ahbâr*, 112; Özkan, *a.g.e.*, 39.

⁸⁴³ et-Taberî, *Tarih*, III, 376-380; el-Kâim, *a.g.e.*, 151.

⁸⁴⁴ et-Taberî, *Tarih*, III, 347; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 235.

⁸⁴⁵ el-Kâim, *a.g.e.*, 151.

⁸⁴⁶ İbn A'sem, *Futûh*, 57.

⁸⁴⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 248.

⁸⁴⁸ et-Taberî, *Tarih*, III, 415. (Halid Hz. Ömer'in kendisinin Irak'ta elde ettiği başarılarını kıskandığı için Halifeye bunu yaptırdığını düşünmüştür.)

⁸⁴⁹ el-Belâzûrî, *Futûh*, 116-117; et-Taberî, *Tarih*, III, 415.

Hz Ebubekir vefat edince yerine geçen Hz. Ömer Halid b. Velid'i görevinden azledip yerine Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı atadı.⁸⁵⁰ Yine Ebu Ubeyd b. Mes'ud es-Sakafî'nin emrine 2.000 atlı vererek onu Irak komutanlığına atadı.⁸⁵¹ Irakta Nemarik ve Kesrek savaşlarında Ebu Ubeyd Tay kabilesinin yardımını ile zafer elde etti. Urve b. Zeydu'l-hayl et-Tâî de Zevabi Dihkanı ile barış anlaşması yaptı.⁸⁵² Ebu Ubeyd es-Sakafî Hicrî 13 yılında el-Cisr (köprü) savaşında Zu'l-Hacib Merdanşah'a karşı giriştiği savaşta filin altında kalarak şehit oldu.⁸⁵³ Ensardan 70 kişinin şehid düştüğü bu savaşta⁸⁵⁴ Tay kabilesinden askerler büyük yararlılıklar göstermiştir. Yenilen Müslümanlar geri çekildi.

Dikkat edildiğinde Hz. Ebubekir'in komutanlarını daha çok Kureyş'ten seçtiği görülecektir. Irak cephesinde az sayıda Evs, Hazrec ve Tay gibi kabile mensupları vardı. Fetihlerin yaygınlaşması ile doğan asker ihtiyacına binaen Hz. Ömer halifeden Yemenli unsurlardan yararlanmayı teklif ettiğinde Hz. Ebubekir bunu kabul etmiştir.⁸⁵⁵ Hz. Ömer Haşim b. Utbe b. Ebi Vakkas'ı ordusu ile Şam'a gönderdiğinde Kays b. Hubeyre el-Murâdî'yi 4.000 suvari ile Hilkam b. Haris el-Ezdî Ezd kabilesinden 70 kişi,⁸⁵⁶ Hemdân, Eslem, Ğıfar, Muzeyne ve Medine'den birçok kişiyi onunla birlikte Irak'a gönderdi.⁸⁵⁷

⁸⁵⁰ et-Taberî, *Tarih*, III, 435, 441.

⁸⁵¹ el-Belâzûrî, *el-Futûh*, 247.

⁸⁵² el-Kâim, *a.g.e.*, 151.

⁸⁵³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 248; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 170 .

⁸⁵⁴ el-Makdîsi, *Tarih*, V, 170.

⁸⁵⁵ İbn Asem, *Futûh*, I, 83.

⁸⁵⁶ İbn Asem, *Futûh*, 57.

⁸⁵⁷ el-Kâim, *a.g.e.*, 151.

Amr b. As'ın Şam'a gönderilen 6.000 kişilik ordusunda Yemenlilerden Amr b. Hizam el-Murâdî 200 süvari; Hamza b. Malik el-Hemdânî 300 süvari ile katılmıştı.⁸⁵⁸ Amr b. As'ın ordusundaki Nizar kabileleri sayıca aşağıdaki gibidir: Süheyl b. Amr b. el-Haris Mekke ve çevresinden topladığı 2.000 kişi, Ebu'l-A'ver es-Sülemî ve Ma'n b. Yezid es-Sülemî 2700 süvari, Dahhak b. Kays el-Fihrî 300 atlı, Habip b. Mesleme el-Fihrî 400 süvari ile Suriye'ye gitmek üzere orduya katılmışlardı.⁸⁵⁹

Görüldüğü gibi Suriye fetihlerine katılan ordu daha çok Nizar kabile gruplarına mensup idi. Yemenlilerin Şam fethine katılım oranı daha az idi. Yemenlilerden Şam fethine katılan ilk kişiler ridde olaylarının bastırılmasında İkrime'ye verdiği destekle aktif rol oynayan Himyer kabilesinin liderlerinden Zu'l-Kela' el-Himyerî⁸⁶⁰ ve onunla birlikte Hz. Ebubekir'in yanına gelen kişilerdir. Sonraları bunlar Ezd, Murâd ve Hemdân'dan süvariler ile birlikte Şam'a gönderildiler. Fetihlerdeki savaş cephelerinin artışı, asker azlığı, köprü savaşı yenilgisi ve bu savaşta 4.000 müslümanın boğularak veya öldürülerek şehit edilmesi⁸⁶¹ Hz. Ömer'i Yemenli kabilelerin ve irtidat eden kabilelerin insan kaynağından yararlanmaya zorlamıştır. Himyer kabilesinin Irak yerine Suriye fetihlerine yönlendirilmesinde Himyer'e bağlı Kudâa kabilesinin İslam'dan önce Suriye'ye yerleşmiş olması etkili olmuş olabilir.

Hz. Ömer'in davetine ilk olumlu cevap veren Yemenli kabile Abdullah b. Cerir el-Becelî başkanlığında Medine'ye gelen Becile kabilesidir. Becile ve Ezd kabilesi Suriye

⁸⁵⁸ İbn Asem, *Futûh*, 63.

⁸⁵⁹ İbn A'sem, *Futûh*, I, 63.

⁸⁶⁰ et-Taberî, *Tarih*, III, 389-391.

⁸⁶¹ et-Taberî, *Tarih*, III, 455.

fetihlerine katılmak istiyordu. Ancak Hz. Ömer Cerir b. Abdullah el-Becelî'ye Iraktan elde ettikleri ganimetlerin dördte birinin kendilerine verileceğini söyleyince Irak'a gitmeye ikna oldular. Aynı şekilde Hz. Ömer Suriye'ye gitmek isteyen Ezd kabilesinden bir grubu da ikna ederek Irak'a gönderdi.⁸⁶² Nuhayle bölgesinde İran kuvvetleri ile karşı karşıya gelen Müsenna'nın kardeşi Mes'ud b. Harise eş-Şeybânî'nin öldürüldüğü bu savaşta Müsenna ve Cerir b. Abdullah komutasındaki Müslümanlar İranlılara büyük bir yenilgi tattırdı. Bu savaşta Şurahbil b. Sımt el-Kindî büyük bir cesaret ve yararlılık göstermiştir.⁸⁶³

3. Irak'ın Fethi ve Yemenli Kabileler

Kadisiye Savaşı: Müslümanlar açısından bir ölüm-kalım savaşına dönüştüğü ve bu savaşla birlikte Irak ve İran kapıları tamamen Müslümanalara açıldığı için kaynaklarımızda savaşa katılan kabile ve komutanlara hakkında çok detaylı bilgiler mevcuttur. Cerir b. Abdullah el-Becelî ve Müsenna b. Harise eş-Şeybânî Halife Ömer'e İranlı komutan Rüstem'in kendilerine karşı büyük bir ordu topladığını haber verince Hz. Ömer o günlerde Hevazin kabilelerinin amilliğini yapan Sa'd b. Ebivakkas'ı ordu komutanı olarak seçti ve Irak'a gönderdi. Sa'd 4.000 kişilik bir kuvvet ile Irak'a doğru yola çıktı. Sa'd'ın ordusunda Adnânî kabilelerinden – çoğu Esed'ten - 1.000 kişi; Yemenlilerden de 3.000 kişi vardı.⁸⁶⁴ Hz. Ömer Sa'd Medine'den çıktıktan sonra 2.000'i Yemenlilerden ve 2.000'i Adnânîlerden olmak üzere onun ordusuna katılmak

⁸⁶² el-Belâzûrî, *Futûh*, 249.

⁸⁶³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 250.

⁸⁶⁴ et-Taberî, *Tarih*, III, 483, 484 (Yemenli Kabileler içinde sayı çoğunluğu Ezd, Neha' ve Barık'ta idi. İlginç olan ise cihad için Medine'ye gelen kabileler Suriye'ye gitmek için ısrar etmelerine rağmen Halifenin bunu kabul etmeyerek onları Irak bölgesine sevk etmesidir. Bkz. Taberî, *Tarih*, III, 283-285)

üzere 4.000 kişilik bir birlik daha gönderdi.⁸⁶⁵ Sa'd'ın ordusu daha Kadisiye'ye varmadan 8.000 kişiye ulaştı.

Müsenna'nın 9.000 kişilik ordusundan 3.000 kişi Bekr b. Vail, 2.000 kişi Rebia'nın diğer kabile kollarından, Becileden 2.000 kişi ve Kudâa ve Tay kabilelerinden 2.000 kişi idi. Daha sonra Eş'as b. Kays el-Kindî 1.700 kişilik Kindeli ile birlikte Sa'd'a katıldı.⁸⁶⁶ Yine Temim ve Rubab kabilelerinden 4.000 kişi, Benî Esed'ten 3.000 kişi olmak üzere 7.000 kişilik bir kuvvet Sa'd b. Ebivakkas'a destek olmak üzere sonradan Irak'a yollandı.⁸⁶⁷ Kahtanî ve Adnanî kabileler sayı bakımından karşılaştırılacak olursa Kadisiye savaşında çoğunluk Adnânî kabilelerde idi. Tay, Evs ve Hazrec kabileleri hariç diğer kabileler Hz. Ömer döneminde İslâm ordusuna dâhil edilmişlerdi. Otuz bin civarında olan Sa'd'ın ordusundan⁸⁶⁸ yarısından fazlası Adnanî kabilelerinden oluşuyordu.

Kadisiye savaşında Hz. Ömer, Müsenna b. Harise eş-Şeybânî ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın görüşleri doğrultusunda şekillendirilen komutanlıklar daha çok Adnânî

⁸⁶⁵ et-Taberî, *Tarih*, III, 486.

⁸⁶⁶ et-Taberî, *Tarih*, III, 486-487. (Burada birkaç hususa dikkat çekmemiz gerekir. Birincisi; el-Kâim Taberî'yi kaynak göstermesine rağmen Adnânî kabilelerin sayısını yarıya yarıya az göstermiştir. Kanaatimizce Irak fetihlerinde Yemenli kabilelerin başat rol aldığını kanıtlamak için bunu yapmıştır. İkincisi; Müsenna'nın ordusunun 8.000 kişi olduğunu belirten Taberî'nin verdiği kabile rakamları toplandığında sayı 9.000'e ulaşmaktadır. Üçüncüsü el-Kâim yine Taberî'yi kaynak göstermesine rağmen Müsenna'nın ordusunu 6.000 kişi olarak göstermektedir ki ona göre bunlardan 4.000'i Yemenlidir.

⁸⁶⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 119; et-Taberî, *Tarih*, III, 486. (Irak fetihlerinin sembolü olan Kadisiye savaşına Müslümanların ordusundan kaç kişinin katıldığı konusunda kaynaklar çok farklı bilgiler vermiştir. Taberî ordunun sayısını 30.000, Dineveri 20.000 olarak vermektedir.)

⁸⁶⁸ Müsümanların Kadisiye'deki sayısını 6-7 bin kişi olarak gösteren Halife b. Hayyât'ın rakamları gerçekçi değildir. Bkz. Halife b. Hayyât, *Tarih*, 132.

kabilelerinin elinde idi. Sa'd b. Abdullah b. Mütim (sağ kanat komutanı), Halid b. Artafe (Sa'dın yardımcısı), Asım b. Amr et-Temimî (geri hizmet/ destek komutanı), Sevad b. Malik et-Temimî (öncü kuvvetler komutanı), Selman b. Rebia el-Bahilî (seçkin atlı birlikle komutanı), Hammal b. Malik el-Esedî (yaya birlikler komutanı) Mudar'dan iken; Şurahbil b. Sımt el-Kindî (sol kanat komutanı) ve Abullah b. Zu's-Sehmeyn el-Has'amî (atlı birlikler komutanı) Yemenli idi.⁸⁶⁹ Kadisiye'de hâla Nizar kabile boylarının üstünlüğü görülmektedir. Ancak zamanla Yemen'den gelen göçler ile birlikte Yemenlilerin sayısı ve nüfuzları artacaktır.

İran, Irak, Suriye ve Mısır'ın fetihlerinde kabilelerin katılımlarını ve rollerini tespit etmek için tek tek her bir savaş için hangi kableden kaç kişinin katıldığını saymak yerine –ki kaynaklar bu konuda sadra şifa olacak net rakamlar vermemektedirler- ordu komutanlarının isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Çünkü ordu içindeki komutanlıklardan hareketle kabilenin gücü ve nüfuzu hakkındaki bilgiye sahip olunacaktır:⁸⁷⁰

⁸⁶⁹ et-Taberî, *Tarih*, III, 488-489.

⁸⁷⁰ el-Belâzûrî her kabilenin kendi reisi komutasında savaştığını belirtir. Ya'kubî ve İbnü'l-Esîr'in bize bıraktığı bilgi çok daha işlevseldir: Hz. Ömer Yemen'den fetihlere katılmak üzere gelen Becile kabilesinin başına Arfece b. Hermese'yi –onu Becileli sanarak- komutan olarak atamıştı. Ancak Abdullah b. Cerir el-Becelî kabilesine bunu kabul etmemelerini ve Hz. Ömer'e hoşnutsuzluğu bildirmelerini istedi. Becileliler Halifeye: “bizden olmayan birini başımıza komutan tayin ettin”. Arfece dediki: Evet ben aslen Ezd kabilesindenim. Kan davasından dolayı Becile'nin içine yerleştik ve onların Halifi olduk. Bunun üzerine Hz. Ömer Cerir'i tekrar kendi kabilesinin başına komutan olarak tayin eder. Bundan sonra savaş veya fetihlerde vereceğimiz komutan listeleri o kabilenin siyasi olaylardaki rolü hakkında bizlere fikir verecektir. Bkz. el-Belâzûrî, *Futûh*, 250; Ya'kubî, *Tarih*, I, 162.

Celula Savaşı: Kadisiye savaşından sonra Müslümanlar kolay bir şekilde Medain şehrini fethettiler. Hz. Ömer Sa'd b. Ebivakkas'a Medain'de bir vekil bırakıp Sasanilerle mücadeleye devam etmesini emretti. Bunun üzerine Celula savaşı meydana geldi. Celula savaşının komutanları şu şekilde idi: Haşim b. Utbe b. Ebi Vakkas (genel komutan), Cerir b. Abdullah el-Becelî (sağ kanat komutanı), Hucr b. Adiy el-Kindî (sol kanat komutanı), Mekşuh el-Murâdî (kanat komutanı), Amr b. Ma'dikerib ez-Zubeydî ve Tuleyha b. Huveylid el-Esedî.⁸⁷¹ Müslümanların muzaffer olduğu savaşta altı komutandan dördü Yemenli, ikisi Adnanîdir. Kasr-ı Şirin, Hanekin ve Hulvan şehrinin çevresi Yemenli kabile reisleri Cerir b. Abdullah el-Becelî, Adiy b. Zeyd et-Tâî ve Mekşuh el-Murâdî'nin eli ile fethedildi.⁸⁷² Cerir kabilesi ile birlikte orta İran'ın fethinde önemli roller üstlendi. Becile, Tay, Kinde ve Murâd kabilelerinin yoğun bir şekilde yer aldığı Sa'd b. Ebi Vakkas'ın ordusu İran Şah'ının sığındığı Hulvan'ı fethettikten sonra Cerir b. Abdullah buranın valiliğine tayin edildi.⁸⁷³ Sa'd b. Ebi Vakkas Cerir b. Abdullah'ı Becile kabilesinden 1.000 kişi ile birlikte –İran saldırılarını püskürtmek üzere- Hulvan şehrine yerleştirip Kûfe'ye geri döndü.⁸⁷⁴

Şuşter Savaşı: Komutanları; Ebu Musa el-Eş'arî (genel komutan), Cerir b. Abdullah el-Becelî (Sağ kanat), Numan b. Mukarin el-Müzenî (sol kanat), Bera b. Azib el-Ensârî, Ammar b. Yasir (atlı birlikler), Huzeyfe b. el-Yeman (yaya birlikler) komutanı şeklinde idi.⁸⁷⁵ Komutanlardan beşi Yemenli, biri Nizarî idi.

⁸⁷¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 128; İbn A'sem, *Futûh*, I, 153.

⁸⁷² Halife b. Hayyât, *Tarih*, 140; İbn Asem, *Futûh*, I, 156.

⁸⁷³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 295.

⁸⁷⁴ İbn Asem, *Futûh*, I, 219.

⁸⁷⁵ el-Belâzûrî, *Futûh*, 296.

Nihavend Savaşı (Fethu'l-Futuh): İranlıların Müslümanları fethettikleri yerden kovmak üzere büyük bir kuvvet topladıklarını gören Ammar b. Yasir Hz. Ömer'i durumdan haberdar etti. Hz. Ömer Numan b. Mukarin el-Muzenî'yi Irak cephesi genel komutanı atayarak Kûfe'deki Yemenli Ammar b. Yasir ve Basra'daki Ebu Musa el-Eş'arî'ye Numan'a askeri destek vermeleri için mektup yazdı. Numan'ın yardımcılarını sırasıyla şunlardan müteşekkil idi: Numan b. Mukarin, Huzeyfe b. el-Yeman, Cerir b. Abdullah el-Becelî, Muğire b. Şu'be es-Sakafî, Eş'as b. Kays el-Kindî. Biri öldürüldüğünde sıradaki yerine geçecekti.⁸⁷⁶ Nihavend savaşında ordudaki komuta kademesi şu şekilde idi: Numan b. Mukarin genel komutan, Huzeyfe b. Yeman yardımcısı idi. Eş'as b. Kays el-Kindî (sağ kanat), Muğire b. Şu'be es-Sakafî (sol kanat), Tuleyha b. Huveylid el-Esedî (kenar), Suriye fetihlerinde önemli roller üstelenen Kays b. Hubeyre el-Murâdî (pusu birliği), Amr b. Ma'dikerib (merkez saha), Urve b. Zübeyr et-Tâî (saldırı birlikleri)⁸⁷⁷ Bu savaşta da dokuz komutandan altısının Yemenli olduğu görülmektedir. Bu savaş Müslümanların zaferi ile sonuçlandı.⁸⁷⁸

Nihavend savaşından sonra Ebu Musa el-Eş'arî tarafından Dinever ve Kum; Dahhak b. Kays et-Temimî tarafından Kâşan; Abdullah b. Budeyl b. Verka el-Huzâî tarafından Isfahan;⁸⁷⁹ Cerir b. Abdullah el-Becelî tarafından Hemedan fethedildi.⁸⁸⁰ Nuaym b. Mukarin, Yezid b. Kays el-Hemdânî'yi Hemedana idareci olarak atadı.⁸⁸¹ Ardından Halife Ömer Ammar b. Yasir'i Kûfe'ye vali olarak atadı. Urve b. Zübeyr et-Tâî'yi 8000

⁸⁷⁶ el-Belâzûrî, *Futûh*, 296.

⁸⁷⁷ İbn A'sem, *Futûh*, 239, 241.

⁸⁷⁸ Özkan, *a.g.e.*, 58

⁸⁷⁹ el-Belâzûrî, *Futûh*, 304.

⁸⁸⁰ el-Belâzûrî, *Futûh*, 302.

⁸⁸¹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 149.

kişilik ordu ile Destebey ve Rey üzerine gönderdi. Urve bu bölgeleri fethetti.⁸⁸² Bera b. Azib el-Ensârî Hanzala b. Zeyd et-Tâî'nin desteği ile Kazvin ve Ebher şehirlerini barış yolu ile ele geçirdi.⁸⁸³ Muğire b. Şu'be veya Huzeyfe b. el-Yeman tarafından fethedilen Azerbaycan'da isyanın çıkması üzerine Müslümanlar Azerbaycan'a yönelip onlarla savaşmaya başladı. Oraya ordu komutanı ve vali olarak atanan Eş'as b. Kays onlarla barış yapıp onları İslâm'a davet etti. Bir kısım bedevî Arapları Azerbaycan'a yerleştiren Eş'as Erdebil şehrini kurdu.⁸⁸⁴ Azerbaycan'ın fethinden sonra Ezd kabilesinden bir grup Urmiye ve Tebriz'e; Hemdân kabilesinden bir grup ise Meyane Halbasa şehirlerine yerleştiler.⁸⁸⁵ Yine Ebu Musa el-Eş'arî Hicrî 23 yılında Ahvaz'ı fethetti.

İsfahan, İstahr, Ahvaz ve Musul'un Fethi: Hicrî 23 yılında Ebu Musa el-Eş'arî Ahvaz ve İstahr'ı fethetti. Ebu Musa Abdullah b. Budeyl el-Verkaî el-Huzâî'yi İsfahan üzerine gönderdi ve İsfahan fethedildi.⁸⁸⁶ Musul'u fetheden komutan Nizar kabilelerinden Utbe b. Farkad es-Sülemî olmasına rağmen Hz. Ömer onu azletti. Musul'a ilk kez Arap unsurları yerleştiren kişi Hz. Ömer'in yönetici olarak oraya atadığı Hermese b. Arfece el-Barıkî el-Ezdî'dir.⁸⁸⁷

4. Suriye'nin Fethinde Yemenli Kabileler

Hz. Ebubekir Fetih hareketlerine katılmak üzere Arap kabilelerine mektup yazdığında Yemenlilerden ilk olumlu cevap veren Zu'l-Kela' el-Himyerî olmuştur. Büyük bir

⁸⁸² İbn A'sem, *Futûh*, I, 254-255.

⁸⁸³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 313.

⁸⁸⁴ el-Belâzûrî, *Futûh*, 318.

⁸⁸⁵ el-Belâzûrî, *Futûh*, 322.

⁸⁸⁶ Halife b. Hayyat, *Tarih*, 161; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 168.

⁸⁸⁷ el-Belâzûrî, *Futûh*, I, 323.

kalabalık ile Medine'ye gelmesi Müslümanların moral ve motivasyonunu artırmıştır.⁸⁸⁸ Suriye üzerine gönderilen ordu içinde Zu'l-Kela' el-Himyerî ve kabilesi ile birlikte Murâd ve Ezd kabilelerinden bazı topluluklar vardı.⁸⁸⁹ Ecnadeyn savaşından sonra Yemenlilerden bazıları Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî ve Malik b. Haris en-Nehaî liderliğinde Medine'ye geldiler. Hz. Ebubekir onları Suriye'ye Halid b. Velid'in yanına yolladı.⁸⁹⁰ Kadisiye savaşından önce Yemenlilerin isteğinin aksine Halife Hz. Ömer Yemenlileri Suriye'ye değil Irak'a yolladı. Bu nedenle Irak fetihlerinde Yemenliler büyük bir rol oynadılar. Suriye fetihlerine katılmak için Medine'ye gelen Yemenlilerden sayıları 2300 olan Barık ve Neha' kabilesinin yarısı Suriye'ye yarısı Irak'a göç etti.⁸⁹¹ Halife bunların hepsinin Irak'a gidip İranlılarla savaşmalarını istiyordu.

Zamanla Suriye şehirlerinin fethedilmesi ile birlikte Suriye'ye yerleşen Yemenlilerin sayısında gözle görülür bir artış meydana geldi. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ikinci bölümde görüldüğü üzere İslâmiyet'in doğuşundan çok önce Suriye'ye yerleşip büyük medeniyetler kuran ve çoğunluğu Hıristiyanlığı benimseyen Kudâa, Lahm, Selih, Gassan, Kelb vb kabilelerin Suriye'de meskûn olduklarıdır. Ancak bunlar Hıristiyan olmaları ve Suriye'de yerleşik bir düzenlerinin olması nedeniyle ilk fetihlerde Bizans'ın yanında Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Yine Bizanslıların Müslümanlara karşı 80.000 kişilik bir ordu hazırladığı bilgisini alan Hz. Ebubekir Irak ordularını genel komutan Halid b. Velid'i Suriye'de görevlendirince kaynaklar Halid ile birlikte 7.000 kişinin Suriye'ye sevk edildiğini⁸⁹² yazar ki bunlardan ne kadarının Kahtanî veya

⁸⁸⁸ el-Vâkıdî, *Futûhu's-Şam*, I, 6. (Himyerlilerin uzun müddet krallık yapması nedeniyle Araplar arasında saygın bir konumda idiler. Bu nedenle Müslümanlar onların desteğinden çok memnun kalmışlardır.)

⁸⁸⁹ İbn A'sem, *Futûh*, I, 61

⁸⁹⁰ el-Vâkıdî, *Futûhu's-Şam*, I, 62.

⁸⁹¹ et-Taberî, *Tarih*, III, 484.

⁸⁹² İbn A'sem, *Futûh*, 70.

Adnânî olduğu konusunda bilgi vermezler. Suriye'nin fethinde Yemenlilerin rollerini iyi tespit etmek adına birkaç önemli savaştaki komuta kademesi ve kabilelerini zikretmemiz bize bir fikir verecektir.

Ecnadeyn Savaşı: Halid b. Velid ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın komutanlık yaptığı savaşta Bizanslıların 100.000 kişilik ordusunun çoğu Suriye civarında yerleşik olan kişilerden oluşturulmuştu.⁸⁹³ Müslümanların kazandığı Savaşta 450 müslüman şehadete kavuştu.⁸⁹⁴ Bunlar Ensâr'dan 20 kişi, Himyerden 20 kişi, Mekkelilerden 30 kişi idi.⁸⁹⁵

Fihl Savaşı: Fihl Yermuk ile Dışmak arasında surlarla çevrili bir yer adı olan⁸⁹⁶ bu savaşta Rumlar Müslümanlara yenilmiştir. Fihl savaşında Ordu komutanı Şurahbil b. Hasene el-Ezdî, Halid b. Velid öncü birlikler, Ebu Ubeyde sağ kanat, Amr b. As sol kanat, Dirar b. Azver atlı birlikler komutanı, İyaz b. Ganem yaya birlikler komutanı idi. Şurahbil b. Hasene bu savaşta gösterdiği başarıdan dolayı Ürdün'e yönetici olarak atandı.⁸⁹⁷

Dımaşk Şehrinin Fethi: İslâm ordularının komutanları Halid b. Velid, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Yezid b. Ebi Sufyan, Şurahbil b. Hasene, İyaz b. Ganem el-Fihrî, Amr b. As ve Ebu Derda el-Hazrecî Dımaşk'ı savaşmaksızın –kuşatma ile- ele geçirmeye muvaffak

⁸⁹³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 117; el-Vâkıdî, *Futûhu's-Şam*, I, 62 (Vakıdî Bizans ordusunu 90.000 kişi olarak vermektedir.)

⁸⁹⁴ el-Vâkıdî, *Futûhu's-Şam*, I, 61.

⁸⁹⁵ el-Kâim, *a.g.e.*, 158.

⁸⁹⁶ Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, İstanbul: Beyan Yay., 2014, III, 94.

⁸⁹⁷ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 161; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI, 31. (Yakubî'nin listesi: Muaz b. Cebel sağ kanat, Haşim b. Utbe sol kanat, Sa'd b. Zeyd yaya birlikler, Halid b. Velid Atlı birlikler komutanı şeklindedir.)

oldular.⁸⁹⁸ Dımaşk şehri kuşatma altında iken Zu'l-Kela' el-Himyerî Dımeşk ve Humus arasını tutarak Bizans yardımının Dımaşklılara ulaşmasını engelledi.⁸⁹⁹ Dımaşk'ın fethinden sonra içlerinde Amr b. Şemir el-Ğaziye, Sehm b. Müsafir ve Müşafî' b. Abdullah b. Şafi''in bulunduğu Yemenlilerden bir grup Yezid b. Ebi Süfyan ile birlikte Dımaşk'a yerleşti.⁹⁰⁰

Humus Şehri'nin Fethi: Dımaşk fethinden sonra Humus fethedilmiştir. Humus şehrinin fethindeki ordu komutanları Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid, Yezid b. Ebu Süfyan, Amr b. As⁹⁰¹ ve Milhan b. Ziyad et-Tâi idi.⁹⁰² Şehir bir müddet muhasara edildikten sonra şehir halkı cizye verme karşılığında teslim olmuştur. Şehir fethedildikten sonra barış heyetinde yer alan kişilerden çoğunun Yemenli unsurlardan seçilmesi Yemenlilerin fetihde önemli rol üstelendiklerini göstermektedir. Sımt b. Esved el-Kindî,⁹⁰³ Eş'as b. Minas es-Sekûnî el-Kindî, İbn Abbas, Beli Kabilesinden Mikdat ve Bilal heyettekiler arasında yer almışlardır.⁹⁰⁴

Yermuk Savaşı: İslâmiyet'in doğuşundan çok önce Yemen'den Suriye'ye yerleşen Gassan, Lahm ve Cüzzam gibi kabileler bu savaşta –Hıristiyan olmaları nedeniyle– Roma imparatorunun emri ile Cebele b. Eyhem el-Gassanî komutasında Müslümanlara karşı savaşmışlardır.⁹⁰⁵ İslâm ordusunun komuta kademesi şu şekilde idi: Ebu Ubeyde

⁸⁹⁸ el-Belâzûrî, *Futûh*, 124.

⁸⁹⁹ et-Taberî, *Tarih*, III, 438.

⁹⁰⁰ et-Taberî, *Tarih*, III, 438.

⁹⁰¹ İbn A'sem, *Futûh*, 117.

⁹⁰² el-Belâzûrî, *Futûh*, 132.

⁹⁰³ el-Belâzûrî, *Futûh*, 133.

⁹⁰⁴ et-Taberî, *Tarih*, III, 601.

⁹⁰⁵ el-Belâzûrî, *Futûh*, 136; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 184.

13.000 atlının komutanı ve başkomutan, sağ kanat komutanları Amr b. As ve Yezid b. Ebi Süfyan -Muhacirlerin hepsi bu kanada kaydırılmıştı-, Ensâr ve müttefiklerinden oluşan 10.000 kişilik sol kanada Muaz b. Cebel ile Yezid b. Samit el-Ensârî, kanatlara Şurahbil b. Hasene el-Ezdî, Said b. Amir, yayalara Halid b. Velid komutan tayin edilmişti.⁹⁰⁶ Bu savaşta Ezdliler ordunun ortasında yer alırken Himyer, Hemdân, Mezhic, Hevlan, Hasam, Kudâa, Lahm, Cüzam ve Hadramut kabileleri sağ ve sol kanatlarda yer almıştı.⁹⁰⁷ Yermuk savaşının baş kahramanlarından biri Malik b. Haris en-Nehaî'dir ki bu savaşta göz damarı kesildiği için "el-Eşter" diye ünlenecektir.⁹⁰⁸ Sımt b. Esved el-Kindî de bu savaşta üstün başarı gösterdiğinden ünlenecek Yemenlilerdendir⁹⁰⁹ ki Ali - Muaviye çekişmesinde kabilesi ile birlikte Muaviye'nin yanında yer alarak siyasi olayların seyrinde önemli roller üstlenecektir. Müslümanların sayısının 40.000, Rumların sayısının 400.000 civarında olduğu⁹¹⁰ rivayet edilen savaşta Müslümanlar parlak bir zafer elde etmişlerdi. Gassan kabilesi lideri Cebele b. Eyhem savaş başlamadan önce -Yemenli olmaları hasebiyle- Ensâr'a "bizler akrabayız, bu savaştan çekilin ki sizinle savaşmak zorunda kalmayalım" şeklindeki sözlerinden Kahtânîlik asabiyetnin canlılığının koruduğunu göstermesi bakımından manidardır.

Yermuk savaşından sonra Şurahbil b. Hasene el-Ezdî⁹¹¹ Taberiye ile birlikte bütün Ürdün Şehirlerini fethetti.⁹¹² Ebu Ubeyde maiyetindeki Kahtanî ve Adnanî kabileler ile

⁹⁰⁶ İbn Asem, *Futûh*, 140.

⁹⁰⁷ el-Kâim, *a.g.e.*, 157.

⁹⁰⁸ İbn A'sem, *Futûh*, I, 144.

⁹⁰⁹ el-Belâzûrî, *Futûh*, 139.

⁹¹⁰ İbn A'sem, *Futûh*, I, 134; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 186. (Makdîsi'ye göre Müslüman sayısı 50.000 dir.)

⁹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 514.

⁹¹² el-Belâzûrî, *Futûh*, 119.

birlikte Halep şehrini barış yolu ile ele geçirdi.⁹¹³ Ebu Ubeyde'nin görevlendirdiği Malik b. Haris en-Nehaî ile Meysere b. Mesruk el-Absî Derbend bölgesine kadar olan yerleri fethettiler.⁹¹⁴ Hims'a vali tayin edilen Ubâde b. Samit el-Ensârî Lazkiye sahillerini fethetti.⁹¹⁵ Muaviey b. Ebu Süfyan Askalan'ı fethetti.⁹¹⁶ Halid b. Velid başlarda Kınnesrin şehrini barış yolu ile geçirdi ancak anlaşmayı bozduklarından dolayı Ebu Ubeyde Sımt b. Esved el-Kindî'yi tekrar şehrin üzerine göndermek suretiyle şehir fethedildi.⁹¹⁷ Trablus'u Süfyan b. Habib el-Ezdî ele geçirdi. Sahil şehirleri olan Akka, Yafa ve Askalan Muaviye'nin eli ile fethedildi.⁹¹⁸ Ebu Ubeyde'nin Taun vebası sonucu ölmesi üzerine Hz. Ömer Yezid b. Ebi Süfyan'ı Suriye genel komutanı olarak atadı.⁹¹⁹ Yezid b. Ebi Süfyan Kayseriya'yı fethederek⁹²⁰ Suriye fetihlerini büyük oranda tamamladı. Rumların hala Suriye'de Müslümanlara karşı tehlike arzettiğini gören Hz. Ömer İyaz b. Ganem el-Fıhrî komutasında Müslümanların Rumlarla mücadele etmesini istedi. Bunun üzerine İyaz b. Ganem Cezire şehirleri olan Harran, Rakka, Nusaybin, Ruha ve Re'si Ayn şehirlerini fethetti.⁹²¹ Malik el-Eşter en-Nehaî Meyyafarikin ve Diyarbakır şehirlerini fethetti.⁹²²

⁹¹³ İbn A'sem, *Futûh*, I, 149.

⁹¹⁴ İbn Asem, *Futûh*, I, 150. (el-Eşter ve Meysere ikisi de Ebu Ubeyde tarafından görevlendirildiği halde her birisinin kendi kabilesine/ordusuna ayrı ayrı namaz kıldırması ve bu olayın askerler arasında çekişmeye neden olması konusu İbn A'sem tarafından detaylı anlatılır ki kabileciliğin mantığını ve vardığı boyutları anlamamız açısından çok manidardır. Bkz: İbn Asem, el-Futûh, 150-151

⁹¹⁵ el-Belâzûrî, *Futûh*, 135.

⁹¹⁶ el-Belâzûrî, *Futûh*, 144.

⁹¹⁷ el-Belâzûrî, *Futûh*, 146.

⁹¹⁸ el-Belâzûrî, *Futûh*, 144.

⁹¹⁹ İbn A'sem, *Futûh*, 183.

⁹²⁰ el-Belâzûrî, *Futûh*, 143; İbn A'sem, *Futûh*, I, 185.

⁹²¹ İbn A'sem, *Futûh*, I, 194-199.

⁹²² İbn A'sem, *Futûh*, I, 199.

5. Fetih Hareketleri Sonuç Değerlendirmesi

Buraya kadar ortaya konulan verilerden Yemenli kabilelerin hem Suriye hem de Irak fetihlerinde aktif rol aldıkları anlaşılmaktadır. Ecnadeyn savaşında Bizanslıların kolay bir şekilde yenilmesi ve büyük ganimetlerin elde edilmesi Yemenlilerin Irak'tan çok, Suriye fetihlerine katılmasında etkili olduğu kanaatindeyiz. Yemenlilerin Suriye'ye yerleşmek istemelerinin birinci nedeni onların Ecnadeyn savaşından hareketle Bizans'ı İran'a göre daha kolay bir lokma olarak görmeleridir. İkinci neden olarak ise Suriye'de yüzyıllardan beri Yemenli unsurların yerleşik olması ve akrabalık ilişkilerinin etkili olması gösterilebilir.

Yemenlilerin isteği Suriye fetihlerine katılıp Şam bölgesine yerleşmek olmasına rağmen Hz. Ömer onları Irak'a yönlendirdiği için Irak topraklarında Yemenlilerin hem sayısı artmış hem de siyasi olaylardaki rolleri artmıştır. Kadisiye savaşına kadar Irak'taki komutanlıklarda çoğunluk Nizarîlerde iken bu savaştan sonra Yemenlilerin sayısında artış meydana gelmiş, Yemenlilerin önemli komuta kademesi ve idari kadrolardaki görünürlüğü artmıştır. Öyleki Nihavend savaşında komutanların çoğu Yemenli olduğunu ve birçok Irak şehrinin artık Yemenli komutanların eliyle fethedildiğini görmekteyiz. Zamanla Irakta Yemenli nüfus arttı. Savaş ve idarecilikteki liyakatlerinden dolayı siyasi olaylardaki nüfuzları da arttı ve birçok şehrin idaresi Yemenlilere verildi. Örneğin; Ammar b. Yasir Kûfe'ye,⁹²³ Cerir b. Abullah el-Becelî ve Uzre b. Kays el-Becelî Hulvan'a, Yezid b. Kays el-Hemdânî Hemedan'a,⁹²⁴ Ebu Musa el-Eş'arî

⁹²³ et-Taberî, *Tarih*, IV, 139, 163.

⁹²⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 149.

Basra'ya,⁹²⁵ Hersem b. Arfece el-Barikî Musul'a⁹²⁶ ve Eş'as b. Kays el-Kindî Azerbaycan'a vali olarak atandı.⁹²⁷ Huzeyfe b. Yeman ile Osman b. Huneyf el-Ensârî vergi memuru, İmran b. Husay el-Huzâî Basra'ya Kur'an ve dini öğretiler öğretimi görevlisi oldu.⁹²⁸ Hz. Ömer kıtlık yılında Şureyh b. Haris el-Kindî'yi Kûfe'ye, Ka'b b. Sevr el-Ezdî'yi Basra'ya kadı olarak atadı.⁹²⁹

Suriye cephesinde birçok Kahtânî kabile bulunmasına rağmen Yemenlilerin Irakta elde ettikleri ayrıcalıkları elde edemediklerini görmekteyiz. Suriye fetihlerinde komutanların çoğu Adnanî iken çok azı Kahtânî kabilelere mensup idi. Fihl ve Dımaşk savaşında hiçbir Yemenli komutan bulunmazken, Yermuk savaşında sadece bir Yemenli komutan göze çarpmaktadır. Halbuki Şuşter savaşında (Irak bölgesi) 5 komutan Yemenli iken sadece biri Nizarî idi. Suriye'nin askeri ve idari sisteminde Yemenlilerin nüfuzu çok az idi. Her ne kadar Yemenli kabilelere mensup Ubade b. Samit, Milhan b. Ziyad et-Tâî, Malik b. Haris en-Nehaî, Süfyan b. Habip el-Ezdî, Sımt b. Esved el-Kindî ve Zu'l-Kela' el-Himyerî gibi isimler bazı Suriye şehirlerinin fatihleri konumunda olsa da Irak ile mukayese edildiğinde Suriye cephesinde/ fetihlerinde Yemenlilerin nüfuzunun daha az olduğu görülmektedir.

Yemenlilerin sahip oldukları üstün yetenekler ve onların liyakatlerine rağmen peki Yemenliler neden Suriye fetihlerindeki komuta kademesinde ikinci plana itildiler? Acaba bu durum onların liyakatsizliği veya kifayetsizliği ile ilgili olabilir mi? Irak ve Suriye savaşlarında Yemenlilerin gösterdikleri üstün performans bu faraziyeyi

⁹²⁵ et-Taberî, *Tarih*, IV, 266.

⁹²⁶ el-Belâzûrî, *Futûh*, 323.

⁹²⁷ et-Taberî, *Tarih*, IV, 330.

⁹²⁸ el-Belâzûrî, *Futûh*, 366.

⁹²⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 101.

çürütmektedir. Çünkü onların üstün askeri ve siyasi kabiliyetlerinden yana hiçbir şüphe yoktu. Kanaatimizce Suriye fetihlerinde etkili olan Kureyş'in Benî Ümeyye ve Mahzum oğullarına mensup aristokrasisi kendi otoritelerini pekiştirmek için Yemenlileri askeri ve idari kadrolardan uzak tutmuşlardır. el-Kaim'in iddia ettiği gibi Yemenlilerin ehli beyt sevgisi ve taraftarlığının bunda etkili olduğu kanaatine katılmıyoruz.⁹³⁰

Yemenliler Irak ve Suriye fetihlerinde büyük roller üstlenmişlerdir. Yemenlileri fetihlere katılmaya sevk eden amil ister iman/akide, ister ganimet/ dünya malı ve ister kabile asabiyeti olsun sebep ne olursa olsun Yemenliler Hz. Ömer döneminden itibaren bütün kabile ve güçleri ile fetihlerde yer almışlardır. Fetihlerde etkin yer almaları ve gösterdikleri başarılarından ve kalabalık sayılarından dolayı komutanlık, valilik, zekât amillliği vb idari-askeri görevlerle görevlendirilmişlerdir. Fetih hareketlerinden sonra özellikle Irak'ta Yemenlilerin nüfuzunun çok arttığını ve Hicrî birinci asırdaki siyasi gelişmelerde başat rol aldıklarını göreceğiz.

6. Kûfe ve Basra Şehirleri'nin Kuruluşu ve Yemenlilerin Konumu

Irak bölgesi Hicrî birinci asırdaki siyasi olaylarda çok önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Kûfe ve Basra şehirlerinin kuruluşunu kısaca değinmekte fayda görmekteyiz. Irak fethinin büyük oranda tamamlanması üzerine Hz. Ömer Sa'd b. Ebi Vakkas'a Irakta Medine ile kendisi arasında denizin olmadığı ve Arapların sosyal ve ekonomik

⁹³⁰ el-Kâim, *a.g.e.*, 161. (el-Kâim Malik b. Haris'in Yermük Savaşında "Ben Peygamber'in ve Ehli beytinin savaşçısıyım" sözlerini delil getirerek Yemenli unsurların Ehli beyt taraftarlığı yüzünden Kureyşli liderlerin onların fazla yükselmesine müsaade etmediğini ifade eder. Ona göre Hz. Ömer'in de bu politikada rolü vardır.)

yapılarına hitap edecek bir şehir kurma talimatını verince⁹³¹ Sa'd Kûfe şehrini kurdu. Kûfe şehri eski kültür merkezleri olan Babil ve Hire'ye yakın bir yere kuruldu.⁹³² Aynı şekilde Hz. Ömer'in emri ile Bağdat'ın 420 km. güneydoğusunda, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km. güneybatısında⁹³³ yer alan noktada Utbe b. Gazvan tarafından Basra şehri kuruldu.⁹³⁴ Fetihleri kolaylaştırmak için ilkin ordugâh olarak kurulan sonra büyük kabilelerin yerleşmesi ile büyüyen bu iki Şehir Hicrî birinci asırda İslâm tarihinde meydana gelen birçok önemli olayda başı çekmiştir. Irak merkezli gelişen siyasi olaylarda Kûfe merkezi bir rol oynamış Basra şehri ise kendisini şu veya bu şekilde bu olayların içinde bulmuştur.

Kûfe ilk kurulduğu sırada 12.000'i Yemenli ve 8.000'i Nizarî olmak üzere nüfusu 20.000 kişiden müteşekkil idi.⁹³⁵ Kûfe şehrinin yerleşim planında Nizarîlerin ve Yemenli kabilelerin bütünüyle birbirinden ayrı ve uzak bir şekilde şehre yerleştirildikleri düşünülmemelidir. Birçok noktada Yemenli kabileler birbiri ile iç içe geçmiş ve komşu olmuşlardı. Ancak her kabilenin mahallesi ayrı idi. Kûfe şehrinin nüfusu Arap ve İranlılardan oluşmakta idi. Araplar arasında da bir ahenk yoktu. Yukarıda geçtiği üzere Nizar ve Kahtan kabile boylarına ait onlarca farklı kabileden oluşmakta idi. Bu kabileler kendi aralarında da farklılık arz etmekteydi. Her kabile bünyesinde medenî, yarı medenî ve bedevî unsurlar barındırmakta idi. Kûfe'ye yerleşen Araplar önceki yaşam tarzları itibariyle bireysel özgürlüğüne düşkün ve isyancı bir tabiata sahipti. En belirgin özellikleri kabile asabiyetine olan bağlılıkları idi. Kûfe

⁹³¹ el-Belâzûrî, *Futûh*, 271; et-Taberî, *Tarih*, IV, 49; Zeydan, *a.g.e.*, IV, 662; Söylemez, *a.g.e.*, 20.

⁹³² Söylemez, *a.g.e.*, 21.

⁹³³ Bakır, Abdulhalik, "Basra", *DİA*, 1992, C. V, ss. 108-111.

⁹³⁴ el-Belâzûrî, *Futûh*, 337.

⁹³⁵ el-Belâzûrî, *Futûh*, 272.

nüfusunun temelini oluşturan Araplara ilaveten, Farslar, Deylemlilerden 4.000 kişi⁹³⁶ ve az sayıda Necran Hıristiyanları ile Yahudi nüfus vardı.⁹³⁷

Kûfe şehri bünyesinde değişik milletleri, dinleri, kabileleri, farklı kültürleri, farklı gelenekleri barındırıyordu. Bu yapısı itibariyle her konuda farklı seslerin çıkması kaçınılmazdı. İstikrarsızlık, özgürlüklerine kavuşma isteği, asaletleri ile övünme bu şehir sakinlerinin temel özelliği idi. Kûfe şehri kısa süre içinde Suriye (Şam), Kureyş ve Benî Ümeyye'ye karşı konumlandı. Öyle ki Hz. Ömer Kûfelilerden şöyle diyerek şikâyetçi olmuştur: “Nedir bu Kûfelilerden çektiğimiz. Onlara güçlü bir insanı idareci olarak atarsam onu günahkârlıkla itham ederler. Zayıf birini onlara yönetici yaptığımda da onu hakir görürler.”⁹³⁸ Halife Osman zamanında da ilk itiraz Kûfelilerden yükselmiştir. Hz. Osman ve onun Suriye valisi Muaviye onları fitnecilikle suçlamıştır.⁹³⁹ Bu şekilde Kûfeliler bozgunculuk, karışıklık çıkarma, idarecileri engelleme, idarecilerin işlerine fazla ve yersiz bir şekilde karışma, âni kararlar alma ve bu kararların arkasında durmama gibi sorunlar ile öne çıktılar.

C- HZ. OSMAN'A KARŞI İSYANDA YEMENLİ KABİLELERİN ROLÜ

Yukarıdaki bölümlerde Yemenli kabilelerin İslâmlaşma süreçlerine, İrtidat olaylarındaki tutumlarına ve fetih hareketlerindeki rollerine kısaca değindik. “Hicrî birinci asırda Yemenli kabilelerin siyasi olaylardaki rolü” isimli tezimiz açısından Hz. Osman döneminde başlayan fitne hareketlerinde Yemenli kabilelerin rollerinin iyi irdelenmesi

⁹³⁶ Mehlatî, *Tarih*, III, 132.

⁹³⁷ Söylemez, *a.g.e.*, 158- 176.

⁹³⁸ el-Belâzûrî, *Futûh*, 278.

⁹³⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 325.

gerekir. Çünkü Hz. Osman dönemindeki kaos ortamında Emeviler döneminde vücut bulup bir forma girecek olan Şîlik ve Hâricîlik hareketinin zemini oluşmuştur. Birçok İslâm tarihçisi ve Wellhausen gibi şarkiyatçılar Hâricîlik ve Şîlik gibi siyasî/dînî hareketlerin köklerini Hz. Osman dönemindeki olaylardan itibaren ele almaktadırlar.⁹⁴⁰

Hicrî 23 yılında Hz. Ömer'in şehit edilmesi ile birlikte Hz. Ömer tarafından tayin edilen şurâ Hz. Osman'ı halife seçti. İlk Müslümanlardan olan Hz. Osman ticaret erbabı, cömert⁹⁴¹ ve yumuşak huylu bir kişiliğe sahip idi.⁹⁴² Hz. Osman'ın şehid edilmesi ile sonuçlanacak olaylara zinciri özetle şu şekilde başladı: Hz. Peygamberin Taif'e sürdüğü amcası Hakem b. Ebi'l-As ile oğlu Mervan b. Hakem'i Hz. Osman ailenin baskısı ile Medine'ye geri çağırdı.⁹⁴³ Kızını Mervan ile evlendirip beytu'l-malde ona tasarruf yetkisini verdi.⁹⁴⁴ Afrika'dan elde edilen devlet gelirleri⁹⁴⁵ ile Fedek arazisini Mervan'a tahsis edip Medine pazarının yönetimini de Mervan'ın kardeşi Haris'e verdi.⁹⁴⁶ Mervan bu konumundan dolayı Halifenin her işine karışma imkânını elde etti. Öyle ki Halifenin ortağı gibi hareket ediyordu. Hz. Osman Mervan'ın teşvikiyle yavaş yavaş önceki halifelerin tayin ettiği valileri ve idarecileri değiştirerek Hz. Ebubekir ve Ömer'in yönetim şeklinde değişiklikler meydana getirdi.

Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılında insanlar yönetime karşı ciddi bir tepki geliştirmede. Kureyş –belki Hz. Ömer döneminde olduğundan daha çok- halinden

⁹⁴⁰ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 90.

⁹⁴¹ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 176; Özkan, *a.g.e.*, 75.

⁹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 55-56, 81; İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 39.

⁹⁴³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 256; II, 308; İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 55-56.

⁹⁴⁴ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 172; İbn A'sem, *Futûh*, 316.

⁹⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 31; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 200.

⁹⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 195; İbn A'sem, *Futûh*, 316.

memnun görünüyordu. Çünkü Hz. Ömer sert tabiatlı idi. Hz. Osman ise Kureyş'i hep tolere etti. Halifeliğinin son altı yılında Hz. Osman kendi yakınlarını ve akrabalarını önemli idari birimlere atayınca halk yönetiminden iyice rahatsız olmaya başladı. Hz. Osman önemli ve stratejik vilayetlerin yönetimini akrabalarına verdi. Örneğin; Akrabası olan Muaviye'yi Şam valisi olarak bırakırken,⁹⁴⁷ Hicrî 25 yılında Sa'd b. Malik'i Kûfe valiliğinden azlederek yerine anne bir kardeşi olan Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt'ı tayin etti.⁹⁴⁸ Velid zevk u sefasına düşkün ehli keyf biri idi. Kûfe'de onun uygunsuz davranışları yaygınlaşınca saldırıya uğradı.⁹⁴⁹ Yemenlilerin başını çektiği bir heyet valiyi şikâyet için Hz. Osman'a vardılar. Hz. Osman onları kâle almadığı gibi yanından kovdu. Bunun üzerine Kûfeliler çaresizce şikâyetlerini Hz. Ali'ye aktarmak zorunda kaldılar. Hz. Osman nezdinde girişimlerde bulunan Hz. Ali'nin ricasi üzerine Velid Kûfe valiliğinden azledildi. Yerine Said b. As'ı Kûfe'ye vali olarak atadı.⁹⁵⁰

Hz. Osman Hicrî 27 yılında Mısır valisi Amr b. As'ı azlederek yerine sütkardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sarh'ı atadı.⁹⁵¹ Abdullah b. Sa'd vahiy kâtibi iken irtidat edip Mekke'ye kaçmış,⁹⁵² Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethinde ölüm fermanını çıkardığı ve Hz. Osman aracılığıyla bağışlanan biri idi. Mısır'da zalimce bir yönetim süren Abdullah kendisinden şikâyetçi olanları şiddetli işkenceye tabi tuttu. Yine Hz. Osman Hicrî 29 yılında Ebu Musa el-Eş'arî'yi Basra valiliğinden azlederek yerine dayısının

⁹⁴⁷ İbn A'sem, *Futûh*, 316.

⁹⁴⁸ Halife b. Hayyat, *Tarih*, 35; İbn A'sem, *Futûh*, 316; et-Taberî, *Tarih*, IV, 251; İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 57; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 456; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 201.

⁹⁴⁹ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 305.

⁹⁵⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 521; et-Taberî, *Tarih*, IV, 278; el-Kâim, *a.g.e.*, 170; Özkan, *a.g.e.*, 87.

⁹⁵¹ Halife b. Hayyat, *Tarih*, 178; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 139; et-Taberî, *Tarih*, IV, 252; İbn A'sem, *Futûh*, 316; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 201.

⁹⁵² Halife b. Hayyat, *Tarih*, 15.

oğlu olan Abdullah b. Amir b. Kureyz'i tayin etti.⁹⁵³ Aynı Şekilde Osman b. Ebi'l-As'ı Fars bđlgesinden azlederek bu bđlgeyi de Abdullah'a verdi.⁹⁵⁴

Hz. Osman İslâm devletinin en önemli gelir kaynaklarını özellikle Suriye, Mısır, Kûfe ve Basra gibi büyük vilayetlerin idaresini Emevilere tahsis etti. Bununla da yetinmeyerek Benî Ümeyye'ye büyük meblağlarda bağışta bulundu. Öyle ki Tulekadan olanların çoğu bu Şekilde büyük bir servet elde ettiler.⁹⁵⁵ Malın bazı sahabeler ve Benî Ümeyye'nin elinde toplanması, haksız kazanç, adaletsiz gelir dağılımı ve ayrımcılık Hz. Osman aleyhine geniş bir itiraz dalgasının yayılmasını beraberinde getirdi. Bunun üzerine bazı sahabeler de muhaliflere katıldı. Muhalifler Hz. Osman'ın yersiz uygulamalarını, kamu malının tulekanın zimmetine geçirilmesini ve cahiliye dönemine geri dönüş tehlikesini kıyasıya eleŐtiriyorlardı. Mekke'nin fethinde çaresizce Müslüman olan bu grup henüz İslâm'ın inanç ve ahlak sistemini içselleŐtirmemiş, cahiliye kalıntılarını taşıyor ve İslâmi bir kimlik ve kişilik inşa edememişlerdi. Kendisi de bir tüccar olan Hz. Osman ailesinin büyük bir servet ve güç elde etme arzusunda direnemedi. Bu yüzden Abdullah b. Mes'ud,⁹⁵⁶ Abdurrahman b. Avf, Ammar b. Yasir,⁹⁵⁷ Ebu Zer,⁹⁵⁸ Hz. Ali, Talha ve Zübeyr ona muhalif oldular. Bu Şekilde Hz. Osman aleyhindeki başkaldırı ete kemiğe bürünerek tehlike arz etmeye başladı. Hz.

⁹⁵³ Halife b. Hayat, *Tarih*, 178; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 139; et-Taberî, *Tarih*, IV, 264.

⁹⁵⁴ el-Kâim, *a.g.e.*, 170.

⁹⁵⁵ İbn A'sem, *Futûh*, 316.

⁹⁵⁶ et-Taberî, *Tarih*, IV, 275.

⁹⁵⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 32; İbn A'sem, 316, 320. (Ammar muhaliflerin mektubunu Halifeye veririrken yaptığı aracılıktan dolayı halifenin muhafızlarınca dövülmüŐtür.)

⁹⁵⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 542.

Osman'ın halife seçildiği şûrâda yer alan sahabeler her fırsatta onun Benî Ümeyye ailesine karşı olan zaafına karşı uyarıyorlardı.⁹⁵⁹

Hz. Osman'a en büyük muhalefet ileride Şîlîğin merkezi olacak olan Kûfe'den başladı. Abdullah b. Mes'ud Velid'ten beytümale olan borcunu ödemesini isteyince Velid bunu ödemediği gibi Abdullah'ı Hz. Osman'a şikâyet etti. Hz. Osman İbn Mesud'a "Sen bizim haznedarımızsın Velid'in hazineden aldığını ondan isteme" deyince İbn Mes'ud beytümalin anahtarlarını Velid'e teslim ederek "Ben Müslümanların haznedarı olduğumu sanıyordum. Madem sizin haznedarınızım benim buna ihtiyacım yok" dedi.⁹⁶⁰ Velid sabah namazını sarhoş bir şekilde 4 rekât kıldırması üzerine Yemenli ve Adnânîlerden oluşan dört kişi Hz. Osman'a şikâyet için Medine'ye gitti.⁹⁶¹ Yemenlilerin çoğunlukta olduğu Kûfeliler için Hz. Osman'ın temsilcilerinin zalimâne uygulamalarına dayanmak mümkün değildi. Bu sebeple Amr b. Zürene en-Nehaî ve Kumeyl b. Ziyad en-Nehaî insanları Hz. Osman'ın azli ve Hz. Ali'ye beyata açık bir şekilde davet ettiler.⁹⁶²

Kûfe ileri gelenlerinin, Kurranın ve kabile reislerinin Hz. Osman'a diğer bir itirazı da Said b. As'ın "İrak Sevadı Kureyş'in çiftliğidir" sözüne idi.⁹⁶³ Said bunların itirazını Hz. Osman'a bildirdi. Hz. Osman Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî, Zeyd b. Suhan el-Abdî, Sa'saa b. Suhan el-Abdî, Aiz b. Hamele et-Temimî, Kumeyl b. Ziyad en-Nehaî, Cündüb b. Züheyr el-Ezdî, Haris b. Abdullah el-Hemdânî, Yezid b. Mükkeffef en-Nehaî, Sabit b. Kays en-Nehaî ve Esğar b. Kays b. Haris (Benî Ma'kel'den) Şam'a sürgün

⁹⁵⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 528 vd.

⁹⁶⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 518.

⁹⁶¹ İbn A'sem, *Futûh*, 331.

⁹⁶² el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 529-530.

⁹⁶³ İbnu'l-Kelbî, *Cemhere*, 8; Belzuri, *Ensâb*, II, 271; et-Taberî, *Tarih*, IV, 323; İbn A'sem, *Futûh*, 334.

etti.⁹⁶⁴ İsmi geçen kabile eşrafının sürgünü üzerine çoğunluğu Yemenlilerden Oluşan Kûfeli Kurra Hz. Osman'ı uyaran bir mektup kaleme aldı.⁹⁶⁵ Görüldüğü gibi Nizar kabilelerinden az sayıda muhalif olmasına rağmen Yemenliler hem daha kalabalık hem de muhalefetin başını çekmektedir. Bunlar Hz. Osman'ın temsilcilerinin uygulamalarının önünde durarak açık muhalefete giriştiler.

Hz. Osman'ın valilerine karşı hoşnutsuzluk sadece Kûfe ile sınırlı değildi. Basralılardan bir grup Basra Valisi Abdullah b. Amir b. Kureyz'i şikâyet etmek üzere Medine'ye geldi.⁹⁶⁶ Kûfelilerin sürgününden sonra hac mevsiminde bazı Kûfeliler Hz. Osman'dan sürgüne gönderilenlerin geri dönmesini istedi ancak Halife onlara kulak asmadı. Bunun üzerine Adnânî ve Yemenli kabileler halifeye Said'in davranışlarından şikâyetçi olan ve Malik b. Haris'in sürgün kararının geri alınmasını isteyen bir mektup yazdılar. Hz. Osman onların mektubuna olumlu cevap vermediği gibi elçilerini dövdürttü.⁹⁶⁷ Kûfe'nin zahitlerinden olan Ka'b b. Ubeyde en-Nahdî el-Kudaî Hz. Osman'a ayrı bir mektup yazmıştı. Onu Medine'ye getiren Hz. Osman 20 kırbaçla cezalandırdı. Onu Kûfe'ye göndererek Said'ten onu Cibâl'e sürmesini istedi. Talha ve Zübeyr'in itirazı üzerine Hz. Osman Ka'b'ı Medine'ye geri çağırdı, ondan özür diledi ve ona adaletle muamele edeceğine söz verdi.⁹⁶⁸

⁹⁶⁴ Seyf b. Ömer, *Vak'atu'l-Cemel*, 37; İbn A'sem, *Futûh*, 336-337. (İbn A'sem'e göre Kumeyl b. Ziyad'ın dâhil olduğu Kûfenin bazı ileri gelenleri kendi isteği ile Malik el-Eşter'e katılıp Şam'a gitmişlerdir.)

⁹⁶⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 530.

⁹⁶⁶ İbn A'sem, *Futûh*, 339.

⁹⁶⁷ İbn A'sem, *Futûh*, I, 342.

⁹⁶⁸ İbn Asem, *Futûh*, I, 344-346.

Eşter ve beraberindeki Kûfeliler Şam'da iken bazı Şamlılar bunlarla diyaloga geçince Muaviye Hz. Osman'a el-Eşter'in Suriye bölgesinde de huzursuzluk çıkaracağını, insanları kendisine karşı kıskırttığını yazınca Hz. Osman onların Humus'a sürülme emrini verdi.⁹⁶⁹ Muaviye Yezid b. Suhan'ı affedip Kûfe'ye gönderdi. Diğerlerini Hims'a sürgün etti.⁹⁷⁰ Bir müddet sonra Said b. As Hz Osman ile görüşmek üzere Medine'ye gidince onun yokluğundan yararlanan İbrahim b. Haris el-Eşter en-Nehâf ve taraftarları Kûfe'ye geri döndü.⁹⁷¹ Eşter Kûfe'ye varır varmaz bir vali gibi şehre el koyarak Yemenlilerden ve Adnânîlerden oluşan 4 ayrı birlik oluşturdu. Hz. Osman'ın valilerinin şehri ele geçirme ihtimaline karşı Basra, Şam, Medine yolu üzerine birlikleri konuşlandırarak Vali Said b. As'ın hiçbir şekilde şehre girmesine müsaade etmemeleri talimatını verdi.⁹⁷² Andanî kabilelere mensup kişilerin el-Eşter'in isteklerini gönüllüce yerine getirmeleri şehircilik taassubu ve çıkar birliği ile açıklanabilir. el-Eşter Hz. Osman'a mektup yazarak Said b. As'ı tekrar Kûfe'ye sokmayacaklarını bildirdi.⁹⁷³ Bunun yerine Ebu Musa Abdullah b. Kays el-Eş'arî'yi vali⁹⁷⁴ ve Huzeyfe b. el-Yemani'yi de haznedar olarak atamasını istedi. Hz Osman çaresizce Kûfelilerin bu

⁹⁶⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 532.

⁹⁷⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 532.

⁹⁷¹ İbn A'sem, *Futûh*, I, 348. (Kûfe valisinin Medine'ye gittiğini el-Eşter'e haber verip onu geri çağırınlar Kûfelilerdir. Ayrıca Hz. Osman Malik el-Eşter'in Kûfe'yi ele geçirme işinde Hz. Ali'yi suçlamıştır. Bu ayrıntılar. Hz. Osman'ın şehadeti üzerine Yemenlilerin neden halife olarak Hz. Ali'ye biat ettikleri noktasında yolumuzu aydınlatmaktadır. Bkz. İbn A'sem, *Futûh*, I, 348, 349.)

⁹⁷² İbn A'sem, *Futûh*, I, 348. (el-Eşter Kûfe valisinin geride bıraktığı bütün mallarına taraftarlarınca talan edimesini/ ele geçirilmesi emrini vererek başkaldırının temel nedeninin ekonomik olduğu tezimizi doğrulamaktadır. Bkz İbn Asem, I, 348-349)

⁹⁷³ İbn A'sem, *Futûh*, I, 350-352.

⁹⁷⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 336; Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi -Emeviler-Abbasiler-*, Ankara: MEB Yay., 1983, 14.

isteğini kabul etmek zorunda kaldı. Ebu Musa el-Eş'arî Kûfe'ye varınca el-Eşter ona itaat ederek idari görevleri ona devretti.⁹⁷⁵

Hz. Osman'a itiraz eden sahabeler: Ebu Zer, Mikdat, Abdullah b. Mes'ud, Ammar b. Yasir, Talha, Züber, Abdurrahman b. Avf ve Amr b. Âs idi. Ancak bu sahabenin halifeye karşı itirazlarının sebepleri farklılık arz etmekteydi. Bunlardan birinci grup Hz. Osman'ın halifeliğini sorgulayarak, yaptığı uygulamalar ile onun bu işe ehil olmadığını düşünüyorlardı. Bunların itirazlarının temelini Hz. Osman'ın haksız ve adaletsiz uygulamaları oluşturuyordu. Bunlardan kimisi de Hz. Ömer'in tayin ettiği şuranın üyesi idi. Şura üyesi olmaları hasebiyle kendilerini yönetime ortak addediyorlardı. Halifenin bahşiş ve atalarından yeterince pay alıp zenginleşmelerine rağmen yönetimin tamamen Benî Ümeyye'nin eline geçmesini içlerine sindiremiyorlardı. Birinci grup içerisinde bulunan Ammar b. Yasir, Abdullah b. Mes'ud ve Ebuzer Hz. Ali'nin şiddetli bir taraftarı idi. Ebu Zer Halifenin uygulamalarından ve malın belli bir zümrenin eline geçmesine vesile olmasından dolayı Hz. Osman'a karşı muhalif bir tavır almıştı. Bu başkaldırısından dolayı Şam'a sürüldü.⁹⁷⁶

Ebu Zer Şam'a ulaşınca eşrafın büyük miktarda servet topladığını, insanların dünyaya fazlaca meylettiğini ve Muaviye'nin kendisine yeşil görkemli bir saray inşa ettirdiğini görünüp Hz. Osman'ın Ammar'a kötü muamelesini işitince bütün bunlara itiraz etti. Muaviye onu bahşiş ve atalar ile yanına çekmeye çalıştıysa da çabaları boşa gitti.⁹⁷⁷ Ebu Zer "... Altın ve gümüşü biriktiren ve onu Allah yolunda infâk etmeyen kimseler; artık

⁹⁷⁵ İbn A'em, I, 353.

⁹⁷⁶ et-Taberî, *Tarih*, IV, 283.

⁹⁷⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V.542.

onlara elîm azabı haber ver.”⁹⁷⁸ Ayetini muhataplarına okuyunca Muaviye onu Hz. Osman’a şikâyet etti.⁹⁷⁹ Halifenin isteği üzerine tekrar Medine’ye gönderilen Ebu Zer yönetime eleştiri getirmeye devam edince Hz. Osman onu Rabza’ya sürdü.⁹⁸⁰ Halifenin yasaklamasına rağmen Ebu Zer’in uğurlamasına Hz. Ali ve çocukları ile Mikdat b. Esed ve Ammar katılmışlardır.⁹⁸¹

Hz. Osman’a şiddetli muhalefet edenlerden biri de Abdullah b. Mes’ud’tur.⁹⁸² Velid’in şikâyeti üzerine Medine’ye çağırılan İbn Mesud’un Hz. Osman ile araları hep açık oldu. Hicrî 32 yılında vefat edince cenaze namazını Ammar b. Yasir kıldırılmıştır.⁹⁸³ Yönetimin önde gelen muhaliflerden diğeri Ammar b. Yasir’dir. Ammar halifenin beytûlmali fütursuzca kendi yakınlarına dağıtmasına şiddetle karşı çıkıyordu. O, halifenin ayırımı politikalarına itiraz ediyordu. Bir defasında Mikdat, Zübeyr, Talha ve birkaç sahabe ile birlikte Hz. Osman’a nasihat eden bir mektup yazmıştı. Mektubu Hz. Osman’a teslim eden Ammar ile Hz. Osman arasında şiddetli tartışmalar çıkmış ve Ammar makamdan kovulmuştu.⁹⁸⁴

1. Hz. Osman’ın Şehit Edilmesi ve Yemenliler

Hz. Osman’ın yönetim tarzı nedeniyle Hicrî 35 yılında değişik İslâm beldelerinde yönetime karşı büyük bir isyan dalgası baş gösterdi. Hz. Osman’ın yönetiminden

⁹⁷⁸ Tevbe, 9/34.

⁹⁷⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 283; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 202.

⁹⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 195; et-Taberî, *Tarih*, IV, 284; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 202; Ökan, a.g.e., 78.

⁹⁸¹ İbn Asem, *Futûh*, I, 322.

⁹⁸² İbn A’sem, *Futûh*, I, 345.

⁹⁸³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, XI, 226.

⁹⁸⁴ İbn A’sem, *Futûh*, I, 316, 320.

memnun olmayan topluluklar Kûfe, Basra ve Mısır'dan Medine'ye geldiler. Hz. Ali'nin aracılığı ile Hz. Osman bunların her istediğini yerine getireceğine⁹⁸⁵ ve Muhammed b. Ebubekir'i Mısır'a vali tayin edeceğine söz verdi.⁹⁸⁶ Muhalifler kendi memleketlerine dönüş yolunda iken Mısır ekibi "Muhammed b. Ebubekir ve yanındakilerinin başının vurulmasını emreden" mektubu Hz. Osman'ın hizmetçisinde yakalamaları üzerine⁹⁸⁷ Medine'ye geri döndü. Büyük eyaletlerden Medine'ye gelen gruplar şunlardan ibaret idi:⁹⁸⁸

1- Ebu Umeyr b. Budeyl, Vehb b. Verka' el-Huzâî, Kinane b. Bişr el-Leysî, Sevdan b.

Himran el-Murâdî liderliğinde 400 kişi Mısır'dan⁹⁸⁹

2- İbrahim b. Malik el-Eşter en-Nehaî başkanlığında Kûfe'den 100 kişi.⁹⁹⁰

⁹⁸⁵ Gaban es-Subhî, Muhammed b. Abdullah, *Maktali Osman b. Affan*, Medine, 2003/1424, 156; Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 36.

⁹⁸⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 196; İbn A'sem, *Futûh*, I, 360-362; Üçok, *a.g.e.*, 16. (Hz. Osman değişik sahabeleri muhaliflerle kendi adına uzlaşmak üzere göndermesine rağmen muhalifler sadece Hz. Ali'yi kâle almış ve onun verdiği garantiler üzerine Medine'yi terk etmişlerdir.)

⁹⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 36; İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 41-42.

⁹⁸⁸ et-Taberî, Belâzûrî ve İbn A'sem arasında sayı ve isimler noktasında görüş birliği olmadığından İbn A'sem'in verileri esas alınmış diğerleri dipnotlarda verilmiştir.

⁹⁸⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 552vd; et-Taberî, *Tarih*, IV, 348; İbn A'sem, *Futûh*, I, 367. (el-Belâzûrî Mısırlı isyancıların sayısının 400-600-700 aralıklarında olduğunu belirtirken; Taberî Mısır ekibinin başındaki isimlerini şu şekilde verir: Abdurrahman b. Udeys el-Belvî, Kinane b. Bişr et-Tucîbî, Urve b. Şeybem el-Leysî, Ebu Amr b. Budeyl el-Huzâî, Sevad b. Ruman el-Esbahî, Sevdan b. Ruman es-Sekûnî, Kuteyre b. Fulan es-Sekûnî ve Zurah b. Yeşkur el-Yafêf. Hepsinin lideri ise el-Gafikî b. Harb el-Akkî'dir. Taberî'ye göre Mısırlıların sayısı 300 ile 1.000 kişi arasında idi.)

⁹⁹⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 279; İbn A'sem, *Futûh*, I, 365; et-Taberî, *Tarih*, IV, 349; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 203. (el-Belâzûrî Kûfelilerin sayısını 200 kişi olarak verirken; Taberî'ye göre Kûfe ehli Zeyd b. Suhan el-Abdî, el-Eşter en-Nehaî, Ziyad b. Nadr el-Harisî, Abdullah b. el-A'sem Benî Amir b. Sa'sa'dan, oluşuyordu ki Sayıca Mısırlı isyancılara yakın idiler.)

3- Hâkim b. Cebele el-Abdî başkanlığında Basra'dan 250 kişi.⁹⁹¹ Bunlara ek olarak İbn Mes'ud'a kötü muameleden dolayı Benî Huzeyl ve Benî Zühre; Ebu Zer'e kötü muameleden dolayı Benî Ğıfar ve anlaşmalı kabileleri; Ammar b. Yasir'e kötü muameleden dolayı Benî Mahzum kabilesinden bir grup Hz. Osman'a kızgın idi ve muhasaraya katıldılar.⁹⁹²

Muhaliflerin Hz. Osman'ın halifeliği bırakmasını aksi takdirde onu öldüreceklerini belirtiyorlardı.⁹⁹³ Kanaatimizce baştan beri halife adayı olarak muhaliflerin kafasında geçen kişi İslâmdaki konumu itibari ile Hz. Ali idi. Hz. Ali'nin halife olması için baskı uygulayanlar ise el-Eşter liderliğindeki Yemenlilerdi. Taberî ve Seyf b. Ömer Mısırlıların Hz. Ali, Basralıların Talha ve Kûfelilerin Zübeyr'i halife olarak görmek istediklerini belirtirken⁹⁹⁴ yanlış olmalıdır. Zira gerek isyancılarla Hz. Osman arasında devamlı yapıcı bir aracı rol oynaması⁹⁹⁵ gerekse de Hz. Osman'ın şehadetinde sonra Kûfelilerin Hz. Ali'yi halife adayı olarak göstermesi, Kûfe lideri el-Eşter'in Talha'ya, Basralıların lideri Hâkim b. Cebele el-Abdî'nin Zübeyr'e Hz. Ali'ye biat etmesi için baskı uygulaması⁹⁹⁶ bizi doğrular niteliktedir. Belâzurî'nin Hz. Osman'ın hilafetten azledilip yerine Hz. Ali'nin atanması gerektiği fikrini açıktan ortaya ilk

⁹⁹¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 279; et-Taberî, *Tarih*, IV, 349; İbn A'sem, *Ensâb*, I, 356. (el-Belâzûrî Basralıların sayısını 150; Taberî ise Basralıların Hurkus b. Züheyr el-Abdî başkanlığında Hâkim b. Cebele el-Abdî, Zureyh b. İbad el-Abdî, Bişr b. Şureyh el-Kaysî, İbnu'l-Mihraş b. Abd el-Hanefî olarak verir sayıca Mısır isyancıları gibi olduğunu belirtir.)

⁹⁹² İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 40-41; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 205.

⁹⁹³ İbn A'sem, *Futûh*, I, 369.

⁹⁹⁴ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 58; et-Taberî, *Tarih*, IV, 349.

⁹⁹⁵ Hasan, *İslâm Tarihi*, 37.

⁹⁹⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 30.

atanların Yemenli Neha/Mezhic kabilesine mensup Amr b. Zürene en-Nehâ ile Kumeyl b. Ziyad en-Nehâ olduğunu belirtmesi⁹⁹⁷ bizi haklı çıkartmaktadır.

Muhasara esnasında isyancılar Hz. Osman'a giden suyu kapattılar. Hz. Ali kendi çocukları vasıtasıyla ona su ulaştırıyordu.⁹⁹⁸ Muhasara iyice şiddetlenince Hz. Osman Şam valisi Muaviye ve Basra valisi Abdullah b. Amir'den kendisini korumak üzere ordu göndermelerini istedi.⁹⁹⁹ Şamdan gelen ordu Yemenli Yezid b. Esed b. Kurz el-Becelî, Basra'dan gelen ordu Muşaci' b. Mes'ud es-Sülemî komutasında idi.¹⁰⁰⁰ Bu sıralarda Basra valisinin Basra'dan, Muaviye'nin de Hz. Osman'a yardım amacı ile Şam'dan büyük iki ordu gönderdiği şayiası yayıldı.¹⁰⁰¹ Öfkeli kalabalık bu haberi işitince Hz. Osman'ın kapısını ateşe verdiler.¹⁰⁰² Talha, Zübeyr ve Hz. Ali isyancıların Hz. Osman'ı öldürme kararı aldıklarını sezince Hz. Osman'ı korumak ve isyancıları onu öldürmekten vazgeçirmek için oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed ve Abdullah'ı nöbetçi olarak halifenin kapısına diktiler.¹⁰⁰³ Muhasaradan 49 gün sonra Hicrî 35 yılı

⁹⁹⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 266.

⁹⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 38; İbn A'sem, *Futûh*, I, 367.

⁹⁹⁹ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 61; et-Taberî, *Tarih*, IV, 365.

¹⁰⁰⁰ et-Taberî, *Tarih*, IV, 365.

¹⁰⁰¹ İbn A'sem, *Futûh*, I, 370. (İbn A'sem Muaviye'nin Hz. Osman'ı korumak için istekli davranmadığını gerekçe olarak da Şam'ı boş bıraktığı an dış düşman saldırısına maruz kalabileceğini ileri sürdüğünü belirtir. Ona göre Şamdan halifeyi korumak üzere bir ordu çıkartılmadı.)

¹⁰⁰² İbn A'sem, *Futûh*, I, 380.

¹⁰⁰³ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 41; et-Taberî, *Tarih*, IV, 385; İbn A'sem, *Futûh*, I, 380; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 206. (İbn A'sem Hz. Ali'nin Hz. Hasan'ı, Makdîsi Hasan ve Hüseyin'i gönderdiğinden bahsederken Taberî yukarıda geçen üç ismi zikreder. Ancak Makdîsi Hz. Osman'a en şiddetli muhalefeti Talha, Zübeyr, Hz. Aişe ve Muhammed b. Ebubekir'in gösterdiğini bildirir. Dolayısıyla Talha ve Zübeyr'in oğullarını nöbetçi olarak dikmeleri mantılı değildir.)

Zilhicce ayının 18'inde isyancılar Hz. Osman'ın evine girip onu şehid ettiler.¹⁰⁰⁴ Hz. Osman'ı şehid eden kişi Yemenli Sevdan b. Himran el-Murâdî'dir.¹⁰⁰⁵ Şam ve Basra'dan gelen ordular Medine'ye varmadan halifenin öldürüldüğü haberini alınca Medine'ye girmeden döndüler.¹⁰⁰⁶

2. Hz. Osman Hadisesinin Sonuç Değerlendirmesi

1- Hz. Osman'a karşı girişilen isyana Nizarîlerden: Abdu'l-Kays, Temim, Ğifar, Benî Mahzum, Benî Teym ve Benî Zühre; Yemenlilerden: Neha', Hemdân, Ezd, Cu'fi, Ans, Murâd ve Huzâa iştirak etmişlerdir. İsyancılar Mısır, Kûfe, Basra ve Medine gibi büyük vilayetlerden idi. Adnanî kabileler daha çok Basra'dan, Yemenli kabileler ise daha çok Kûfe ve Mısır'dan isyana iştirak etmişlerdir. Hz. Osman'ın Mevlası Natil'in "Bütün şehirleri Halife Osman'a karşı ayaklandıran el-Eşterdir"¹⁰⁰⁷ sözünden anlaşılacağı üzere Yemenli kabileler Hz. Osman'a karşı geliştirilen isyanda en önde yer alarak siyasi olaylara müdâhil olma ve siyasete yön verme kapasitelerini göstermişlerdir. Yine Seyf b. Ömer isyanları organize eden kişinin Yezid b. Kays el-Hemdânî olduğunu belirtir.¹⁰⁰⁸ Hz. Osman'ın katilinin Mısırlı grup liderleri içinde yer alan Yemen kökenli Sevdan b.

¹⁰⁰⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 378; İbn A'sem, *Futûh*, I, 385; et-Temimi, Muhammed b. Ahmed, *el-Mihen*, Thk. Suleyman el-Ukaylî, Riyad: Daru'l-Ulum, 1984- 1404, 80; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 177. (Ya'kubî muhasarının 40 gün sürdüğünü belirtmektedir.)

¹⁰⁰⁵ et-Temimî, *Mihen*, 80.

¹⁰⁰⁶ et-Taberî, *Tarih*, IV, 364-365. (Kanaatimizce Halifeyi korumak üzere hiçbir ordu çıkartılmadı. Şam ve Basra'dan gelen orduların Medine yakınlarına kadar gelmelerine rağmen Halifenin öcünü almadan veya isyancıları tedip etmeden dönmeleri akla yatkın gelmemektedir.)

¹⁰⁰⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 572.

¹⁰⁰⁸ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 54.

Himran el-Murâdî olduğu¹⁰⁰⁹ düşünülürken Yemenli kabilelerin Hz. Osman döneminden itibaren siyasi olaylara yön vermeye başladığı rahatlıkla söylenebilir. Sıffin savaşı öncesi Hz. Ali adına Muaviye'ye mektup götüren Cerir b. Abdullah'ın dönüşte: "... Şamlılar Muhammed b. Ebubekir, el-Eşter, Ammar b. Yasir, Hâkim b. Cebele ve Mekşuh el-Murâdî'yi gördükleri yerde öldürecekler"¹⁰¹⁰ sözünden -ki bunların üçü Yemenlidir- Yemenlilerin rolünü gözler önüne sermektedir. Hz. Osman'a muhalefet dalgasına Hz. Ömer'in şurasından Talha, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf ile Ammar b. Yasir, Ebu Zer, Abdullah b. Mes'ud ve Muhammed b. Ebubekir gibi bazı sahabeler katılmışlardır. Hz. Osman döneminde Yemenli Ebu Musa el-Eş'arî'nin Kûfe valiliğine atanması ve Abdullah el-Becelî'nin Hemedan valiliğini koruması¹⁰¹¹ kısmî de olsa Yemenlilerin Yönetimde etkili kalmaya devam ettiğini göstermektedir.

2- Hz. Osman'a karşı geliştirilen itiraz hilafetinin ikinci yarısında başladı. Memnuniyetsiz tayfa onun uygulamalarından, iktidarın ve devlet malının Benî Ümeyye sülalesine peşkeş çekilmesinden, vali ve diğer memurların gayr-ı İslâmî davranışları ile yöneticilerin kifayetsizliğinden bıkmışlardı. Dikkat edilmesi gerekir ki Hz. Osman'a ilk itiraz edenler Kûfelilerdir. Fakat bazı Şîi yazarların iddia ettiği gibi Kûfelilerin veya

¹⁰⁰⁹ el-Ya'kûbî, *Tarih*, I, 178; et-Temimî, 80. (el-Mihen'de Hz. Osman'ın katilinin Muhammed b. Ebubekir ile birlikte Kinane b. Bişr et-Tucîbî olduğu bilgisi geçer ki Tucîb kabilesi de Yemen kökenli Kinde kabilesinin bir koludur. Yâkubî ise Hz. Osman'ın katilinin Muhammed b. Ebubekir, Muhammed b. Ebi Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Kinane b. Bişr et-Tucîbî el-Kindî veya Amr b. Hamk el-Huzâî'den birisi olduğu bilgisi geçmektedir ki ikisi Kureyşli diğerleri Yemenlidir. Ancak kaynaklar Muhammed b. Ebubekir'in Hz. Osman'ın yanına varıp sakalına yapıştığını sonra pişman olduğunu ve geri döndüğünü haber vermektedir.)

¹⁰¹⁰ İbn A'sem, *Futûh*, II, 475.

¹⁰¹¹ el-Ya'kûbî, *Tarih*, I, 177. (Ebu Musa'nın Yemenlilerin baskısı sonucu atandığını unutmamak gerekir.)

Yemenlilerin Hz. Osman'a olan muhalefedinin temelinde dini saikler¹⁰¹² değil daha çok ekonomik saikler vardı. Bütün muhaliflerin itirazlarının odaklandığı nokta devlet gelirlerinin Kureyş'e bilhassa Benî Ümeyye'ye peşkeş çekilmesidir. Valinin Kûfe'yi terkmetmesini fırsata çevirip Kûfe'de fiili bir idare kuran el-Eşter'in ilk iş olarak Vali ve hazineye ait malları kendi taraftarları arasında dağıtması¹⁰¹³ bunu gösterir. Tarihi olaylar değerlendirildiğinde Hz. Osman'a karşı gelişen muhalefetin doğal seyri içinde geliştiği, ekonomik sebeplerin isyanda önemli rol aldığı görülecektir. Bu isyan Hz. Ali'yi iktidara taşımak üzere gelişen bir isyan değildir. Nitekim Hz. Ali onların bu tutumuna olumlu cevap vermemiş isyancılar ile Hz. Osman arasında arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Çocuklarını Hz. Osman'ı korumak üzere göndermesi onun Hz. Osman'ın katline şiddetle karşı çıktığının en büyük göstergesidir.

3- Hz. Osman'ın yönetiminin ikinci devresinden itibaren ileriki yıllarda somut bir hal alacak olan Hâricî hareketi ile ilk Şîi (Ali taraftarı) hareketi yavaş yavaş somut bir hal alacaktır. Nitekim Hz. Osman'a şiddetli muhalefet edenler içinde Kûfe ve Basra Kurrası vardır ki ileride Hâricîliğin doğuşunda aktif rol alacaklardır. Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile birlikte ilkin ekonomik, kültürel ve coğrafi nedenlerden dolayı siyasi bir tercih olarak başlayan Ali taraftarlığı da gittikçe siyasi/dini bir veçheye bürünecektir.

4- Hz. Osman Emevi ailesinin kuşatması altında idi. Benî Ümeyye ailesi mal ve iktidar için Hz. Osman'ı ateşe attı desek yeridir. Hz. Osman'ın en büyük yanlışı bunları sahiplenmesi idi. Valilerin devleti Benî Ümeyye'nin malı gibi görmesi, Mervan'ın her işe karışması, Muaviye'nin Hz. Osman'ı kurtarabilecekken öldürülmesine göz yumması

¹⁰¹² Bkz. el-Kâim Kûfelilerin muhalefetini onların mutaassıp Şîi olmalarına ve Hz. Ali taraftarlığına bağlamaktadır. Bkz. el-Kâim, *a.g.e.*, 180.

¹⁰¹³ İbn A'sem, *Futûh*, I, 348.

bütün bunlar Benî Ümeyye'nin doğrudan Hz. Osman'ın katlinde payının olduğunu göstermektedir. Hz. Ali'nin Sa'd b. Malik'e söylediği şu sözü bu tezimizi doğrulamaktadır: “Allah'a yemin ederim ki Onu (Osman) o kadar korudum ki kendimden utanıyorum. Senin şu an gördüğün duruma sebep olanlar Mervan, Muaviye, Abdullah b. Amir ve Said b. As'tır. Onun iyiliğini istediğim zaman O'na bunları uzaklaştır diyordum. Bana kulak asmadığı için şuan gördüğün manzara ile karşı karşıyayız.”¹⁰¹⁴ Amr b. As da Muaviye'ye “Sen Şam halkı ile birlikte ona yardımcı olmadın¹⁰¹⁵ diyecektir. Talha, Zübeyr, Hz. Ali ve ileri gelen sahabeler bunu defaatle Hz. Osmana bildirmelerine rağmen¹⁰¹⁶ ona sözlerini dinletememişlerdir.

D- HZ ALİ DÖNEMİNDE YEMENLİ KABİLELER

1. Hz Ali'ye Biatte Yemenlilerin Rolü

Hz Osman'ın şehid edilmesi üzerine Muhacirler, Ensâr ve Medine'de bulunan diğer vilayetlerden insanlar Hz Ali'ye gelip şöyle dediler: “Osman öldürüldü. Halkın bir lidere ihtiyacı var. İlk Müslümanlardan olman Hz. Peygambere yakınlığın nedeniyle bu iş için senden daha ehil birini görmüyoruz.”¹⁰¹⁷ Hz. Ali: “böyle yapmayız. Benim vezir olmam emir olmamdan daha iyidir.¹⁰¹⁸ Sizi yönetmeye ihtiyacım yoktur. Ben sizlerleyim. Sizler kimi gösterseniz ben de sizinle ona itaat ederim demesine rağmen insanlar “Vallahi senden başkasını seçmeyeceğiz”¹⁰¹⁹ dediler. Birkaç gün geliş gidişten

¹⁰¹⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 426.

¹⁰¹⁵ el-Ya'kubî, *Tarih*, II, 86.

¹⁰¹⁶ İbn A'sem, *Futûh*, I, 345.

¹⁰¹⁷ el-Belâzûrî, *Esab*, II, 206-207; et-Taberî, *Tarih*, IV, 427; İbn A'sem, *Futûh*, II, 379.

¹⁰¹⁸ et-Taberî, *Tarih*, IV, 427; el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 206-207.

¹⁰¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 43; et-Taberî, *Tarih*, IV, 428.

sonra Hz. Ali Onlara: “bana biat edilecekse gizli edilmemelidir. Camide herkesin içinde ve Müslümanların rızası ile biat olmalıdır” dedi. Ertesi gün Hz. Ali minbere çıkıp: “Ey insanlar dinleyiniz! Dün biz ayrılığa düştük. Ben işlerinizin dizginlerini elime almayı reddetmeme rağmen sizler beni halife olarak seçmekte ısrar ettiniz. Dikkat ediniz! Sizin mallarınızın anahtarı elimdedir. Sizden habersiz bir dirhem bile almaya hakkım yoktur. Buna razı mısınız?” seslenmesi üzerine İnsanlar: “evet” deyince Hz Ali: “Ey Allah’ım şahit ol” diyerek onlardan biat aldı.¹⁰²⁰ Hz. Ali’nin biat için camiye seçmesi ve birkaç gün beklemesi muhtemelen bütün sahabenin onayını almak¹⁰²¹ ve Bedir ehli ile Şûra ehlinin onun ismi üzerinde mutabık kalmasını sağlamak için idi.¹⁰²²

Şam hariç bütün Müslümanlar Hz. Ali’ye biat etmişlerdir.¹⁰²³ Talha ve Zübeyr’in de gözünün halifelikte olduğunu belirten Zeydan Hz. Ali’nin Ensar, Yemenliler ve Rebia kabilesinin yardımı ile halife olduğunu belirtir.¹⁰²⁴ Muhacirler, Ensâr ve Medine’de bulunan Nizar ve Yemen kabile temsilcileri ortak öneri ile Hz. Ali’yi ileri sürmüş ve biat etmişlerdir.¹⁰²⁵ Hz. Ali’nin biatına Muhacir, Ensâr’ın dışında Nizar kabilelerinden 17; Yemenlilerden 40 kişi katılmıştır.¹⁰²⁶

Yemenlilerin Halifelik için Hz. Ali isminin ileri sürülmesinde önemli rollerinin olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Kûfe’deki Yemenliler Hz. Osman’ın tayin ettiği vali ve

¹⁰²⁰ et-Taberî, *Tarih*, IV, 428.

¹⁰²¹ Günal, Mustafa, Hz Ali Dönemi ve İç Siyaset, İstanbul: İnsan Yay., 2014, 6.

¹⁰²² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 43.

¹⁰²³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 302; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 211-212. (el-Belâzûrî Mekkelilerden Benî Ümeyye’nin başını çektiği bir grubun Hz. Ali’ye biat etmekten kaçındığını belirtir.)

¹⁰²⁴ Zeydan, *a.g.e.*, I, 94.

¹⁰²⁵ İbn A’sem, *Futûh*, II, 391, 392; el-Kâim, *a.g.e.*, 187.

¹⁰²⁶ el-Kâim, *a.g.e.*, 187.

memurlardan, onların adaletsiz idarelerinden bıkmışlardı. Biat esnasında Malik b. Haris en-Nehaî, Huzeyme b. Sabit el-Ensârî ile Sabit b. Kays b. Şemmas el-Ensârî'nin yaptıkları konuşmalar¹⁰²⁷ ve el-Eşter'in Talha ve Zübeyr dâhil insanları Hz. Ali'ye biata çağırması¹⁰²⁸ Yemenlilerin Hz. Ali'yi halife yapmadaki istek ve rolleri belirgin bir şekilde görülmektedir. el-Eşter biat esnasında “ben bütün Kûfeliler adına sana baît ediyorum” demiştir.¹⁰²⁹ Ammar b. Yasir el-Ansî Ensâr ve Muhacirlere hitaben Hz. Ali'nin halife seçmelerini isteyen ilk kişidir.¹⁰³⁰ Yemenliler durumdan o kadar memnundular ki Yemen ileri gelenlerinden müteşekkil bir heyeti Yemen'den Medine'ye gönderdiler. Hz. Ali bunu duyunca heyeti karşılamak üzere Malik b. Haris en-Nehaî'yi görevlendirir. Yemenliler sıcak bir karşılama ile Medine'de ağırlandılar. Heyette Rufae b. Vayil el-Hemdânî, Ruvaybe b. Vebr el-Becelî, Feyaz b. Celil el-Ezdî, Kisum b. Seleme b. el-Cüheni, Rufae b. Şeddad el-Hevlanî, Hişam b. Ebrehe en-Nehaî, Cemi' b. Haşem el-Kindî ve Ahnef b. Kays el-Kindî, Ukbe b Numan et-Tahmidî, Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî¹⁰³¹ var idi. Hz Ali ile Yemen heyeti arasında geçen

¹⁰²⁷ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 178.

¹⁰²⁸ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 94; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 43; et-Taberî, *Tarih*, IV, 428. (İbn A'sem'e göre Talha ve Zübeyr ısrarla Hz. Ali'nin halife olması için ondan ricacı olmuşlardır. İkisinin Hz. Ali'ye biatında hiçbir zorlama ve baskı olmamıştır. Bkz: el-Futûh, II, 390-391. Taberî'de bir yerde Talha ve Zübeyr'in el-Eşterin zorlaması ile Hz. Ali'ye biat ettiği geçerken başka yerde zorlamadan söz edilmez ve Hz. Ali'ye biat eden ilk kişinin Talha ve Zübeyr olduğu geçer. Taberî'deki bir rivayete göre Hz. Ali'ye ilk biat eden ve insanları Hz. Ali'ye biata çağırın kişi Yemenli Malik b. Haris el-Eşter en-Nahaî'dir. Bkz: Taberi, *Tarih*, IV, 434.)

¹⁰²⁹ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 177. (Hz. Ali'nin halife seçilmesinde Yemenlilerin büyük rolü olmasına rağmen Adnanî kabileler de onun halifeliğini desteklemişlerdir. Örneğin; Rebia'nın Abdu'l-Kays kabilesinden Sa'saa b. Suhan da camide bir konuşma yaparak Hz. Ali'nin halife olmasından duyduğu sevinci dile getirmiştir. Bkz: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 221; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 178)

¹⁰³⁰ İbn A'sem, *Futûh*, II, 389.

¹⁰³¹ İbn A'sem, *Futûh*, I, 394.

konuşmada heyet her koşulda Hz. Ali'nin yanında yer alacağını, onu asla yalnız ve yardımsız bırakmayacağını belirtmiştir.¹⁰³² Heyette Yemenli büyük kabilelerin temsilcilerinin olması Yemenlilerin Hz. Ali'nin halife seçilmesini içtenlikle desteklediğini göstermektedir.

Hz. Ali Muhacir, Ensâr ve diğerlerinden biat almak için acele etmemiş, kendi ismi üzerine konsensüs sağlamaları için¹⁰³³ biat işini bir haftalık zamana yaymıştır. Amaç herkesimin desteğini almak, kimseyi biate zorlamamak ve Medine üzerindeki sisli bulutları dağıtmaktı. Benî Ümeyye'den Mervan b. Hakem, Velid b. Ukbe ile Said b. As Bedir'de babalarının Hz. Ali tarafından öldürüldüğü için ona karşı düşmanlık beslediklerini ileri sürerek biat etmediler.¹⁰³⁴ Ensârdan Ka'b b. Malik, Hassan b. Sabit, Zeyd b. Sabit, Ebu Said el-Hudri Mesleme b. Mahled, Numan b. Beşir Rafi' b. Hudeyc, Fudale b. Abid,¹⁰³⁵ Muhacirlerden ise Sa'd b. Ebivakkas,¹⁰³⁶ Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme¹⁰³⁷ ve Usame b. Zeyd¹⁰³⁸ Hz. Ali'ye biat etmediler.

¹⁰³² İbn A'sem, *Futûh*, I, 394.

¹⁰³³ et-Taberî, *Tarih*, IV, 433; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 139. (Hz. Ali Hz. Ömer'in şurasına işaret ederek işin aceleye getirilmemesini tavsiye etmiştir. Biat esnasında kendisine de eski halifelere yapılan biat gibi biat edildiğini belirtmiştir.)

¹⁰³⁴ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 178; et-Taberî, *Tarih*, IV, 433; İbn A'sem, *Futûh*, 396-397.

¹⁰³⁵ et-Taberî, *Tarih*, IV, 429, 430; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 209. (Taberî Hz. Osman'ın Zeyd b. Sabit'i Divan ve Beytu'l-Mal yöneticisi olarak atadığından Ka'b b. Malik'in de Müzeyne amili olarak atandığını ve topladığı zekâtları Hz. Osman'ın ona bıraktığından ona taraftar olduğunu belirtir. Bu rivayetler siyasi taraftarlık ve muhalefette ekonomik çıkarların hem kişisel (ferdî) hem toplumsal (kabilevî) bazda belirleyici olduğu görüşümüzü desteklemektedir. Nitekim Ebu Eyyub Zeyd'in taraftarlığının tek nedeninin Hz. Osman tarafından ona verilen ekonomik ayrıcalıklar olduğunu belirtir.)

¹⁰³⁶ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 538; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 49; İbn A'sem, *Futûh*, 395. (Minkarî biattan söz etmezken onun köşesine çekildiğini belirtmekle yetinir.)

¹⁰³⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 142; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 49. (Ammar biat etmeyenleri Hz. Ali'ye biate ikna etmek için özel çaba sarfetmiştir.)

Hız. Ali halife seçildikten sonra ilk olarak Hız. Osman'ın tayin ettiği valileri değiştirerek işe başladı. Muğire b. şu'be Muaviye'nin şimdilik değiştirilmemesini tavsiye etmesine rağmen buna uymadı.¹⁰³⁹ Talha Basra'nın, Zübeyr Kûfe'nin valiliklerinin kendilerine verilmesini talep ettiler.¹⁰⁴⁰ Abdullah b. Abbas bu iki şehrin beytûmalin gelir kaynağı olduğunu ileri sürerek valiliklerin onlara verilmemesini tavsiye etti. Hız. Ali Abdullah b. Abbas'ın tavsiyesini uyararak bunlara vali olarak atamadı.¹⁰⁴¹ Hız. Osman'ın bütün vali ve önemli mevkilerdeki görevlilerini değiştiren Hız. Ali'nin Malik el-Eşter'in aracılığı ile Ebu Musa el-Eşari'yi görevinde sabit bırakması¹⁰⁴² Yemenlilerin Hız. Ali dönemindeki siyasi etkinliğini göstermesi bakımından çok önemli bir veridir.

¹⁰³⁸ et-Taberî, *Tarih*, IV, 433.

¹⁰³⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 439; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 45; Zeydan, I, 100; el-Yakubî, *Tarih*, 178.

¹⁰⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 47-48; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 178; et-Taberî, *Tarih*, IV, 438; Hasan, *İslâm Tarihi*, 38; Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 99. (İbn Kuteybe ve Yakubî Talha ve Zübeyr'in idarede Hız. Ali'ye ortak olduklarını ona bildirdiklerini, Muğirenin Talha'nın Yemen'e, Zübeyr'in de Bahreyn'e vali tayin edilmesini tavsiye ettiğini yazar. İbn Kuteybe'ye göre Zübeyr Irak'ın Talha ise Yemen'in valiliğini istiyordu. İbn Kuteybe el-Belâzûrî'nin aksine İbn Abbas'ın Hız. Ali'ye Kûfe ve Basra valiliklerini vermesini istediği ancak Hız. Ali'nin –ileride kendisine karşı güç devşirirler endişesi ile- oranın gelir ve insan kaynaklarının çokluğunu ileri sürerek bunu kabul etmediğini belirtir. Sonuç ne olursa olsun ekonomik sebepler valilerin tayin ve azillerinde etkili olmuştur.)

¹⁰⁴¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II,209. (Talha ve Zübeyr Hız. Osman şehid edildikten sonra ilk iş olarak Beytu'l-Malin anahtarlarını ele geçirmeleri ve Hız. Ali'ye muhalefet etmeleri Hicrî birinci asırda meydana gelen siyasi olayların çoğunda temel nedenin ekonomik olduğunu gösterir. İbn Abbas'ın Basra ve Kûfe valiliklerinin onlara verilmemesine dair gerekçesi de ekonomiktir. Bkz; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 301.)

¹⁰⁴² el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 178; et-Taberî, *Tarih*, IV, 499.

Umre için Mekke’de bulunan Hz. Aişe Medine’ye dönüş yolunda Hz. Ali’nin halife seçildiğini duyunca ona muhalefet etmek üzere Mekke’ye geri döndü.¹⁰⁴³ Hz. Aişe’nin muhalefedinin temel nedeni O’nun Talha’yı halife olarak görmek istemesi idi.¹⁰⁴⁴ Hz. Osman’ın Basra valisi Abdullah b. Amir valilikten azledilip Medine’ye gelince Talha ve Zübeyr vali olarak atanmaktan ümitlerini kestiler.¹⁰⁴⁵ Hz. Ayşe’nin Mekke’de Hz. Ali’ye muhalefet etmeye başladığı haberini aldıktan sonra umre bahanesi ile halifeden izin alıp Mekke’ye geçtiler.¹⁰⁴⁶ Cemel savaşının sebep ve sonuçları başka bir araştırmanın konusu olup araştırmamızı gereksiz yere genişletmemek için bu savaşın detaylarına girilmeyecektir. Araştırmamızda Yemenli kabilelerin Cemel savaşındaki tutumlarına, olaydaki siyasi rollerine ve ne ölçüde hangi tarafta yer aldıklarına değinilecektir.

2. Yemenlilerin Cemel Savaşındaki Tutum ve Roller

Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe’nin halifeye muhalefet kervanına Benî Ümeyye’den Said b. As, Mervan b. Hakem, Abdurrahman b. Atab, Abdullah b. Amir ve Ya’la b. Meniyye de katıldı. Görünürde ortak hedefi “Hz. Osman’ın kanını talep” olan bu gruptan herbirinin farklı bir ajandası vardı. Grup Abdullah b. Amir b. Kureyz’in tavsiyesi

¹⁰⁴³ el-Ya’kubî, *Tarih*, I, 178; et-Taberî, *Tarih*, IV, 459; İbn A’sem, 397. (ed-Dineverî Talha ve Zübeyr’in Hz. Aişeyi Basralıların desteğini almak için kendilerine katılmaya ikna ettiği kaydı geçer ki kanaatimizce bu görüş doğru değildir. Çünkü olayların gelişim seyri ve siyak sibakların bakıldığında Hz. Aişe’nin doğal muhalif olduğu görülecektir. Bkz: *Ahbaru’t-Tıval*, 144)

¹⁰⁴⁴ el-Makdîsi, *Tarih*, V, 210.

¹⁰⁴⁵ İbn A’sem, *Futûh*, II, 402.

¹⁰⁴⁶ Seyf b. Ömer, *Vak’atu Cemel*, 107; el-Ya’kubî, *Tarih*, I, 178; et-Taberî, *Tarih*, IV, 444; İbn A’sem, *Futûh*, II, 404.

üzerine Basra'ya hareket etme kararı aldı.¹⁰⁴⁷ Hz. Osman'ın Yemen valisi Ya'la b. Meniye 400.000 dirhem¹⁰⁴⁸ ve 400 deve¹⁰⁴⁹ ile; Hz. Osman'ın Basra valisi ise yüklü miktarda mal ve silah desteği ile Hz. Aişe'nin ordusunu donattılar.¹⁰⁵⁰ Eski Yemen ve Basra valilerinin bu miktarda mal ve serveti Yemenli ve Adnânîlerden gönüllü bir şekilde aldığını söylemek imkânsızdır. Öyle anlaşılıyor ki Ya'la ve Abdullah vali iken nüfuzlarını kullanarak elde ettikleri kazancı tekrar iktidar olmak uğruna harcamaktan kaçınmamışlardır. Hz. Aişe Mekke ve Medinelilerden oluşan 900 kişi ile birlikte hareket etti. Yolda bunlara katılanlar ile birlikte sayıları 3.000'e ulaştı.¹⁰⁵¹

Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf el-Ensârî biatlarını bozan Talha, Zübeyr ve beraberlerindeki isyancı grubu giriştikleri maceradan vazgeçirmek üzere yanlarına İmran b. Husayn el-Huzâî'yi gönderdi ancak onları geri dönmeye ikna edemedi.¹⁰⁵² Osman isyancılara karşı ortak bir tutum belirlemek üzere Basralıları mescide çağırıp onlarla istişare edince Rebia Kabile gruplarına mensup olan Abdu'l-Kays kabilesinin büyüklerinden Hâkim b. Cebele el-Abdî Rebia kabilesinin Hz. Ali'nin yanında olduğunu vurguladı.¹⁰⁵³ Nizarî olsun Yemenli olsun Basralıların ilk başlarda tamamen gönüllü bir şekilde Hz. Ali'den yana tavır aldıklarını görmekteyiz. Örneğin Talha ve Zübeyr Basra kabile reislerine kendilerine katılmaları için gönderdikleri mektuplara olumsuz cevap almışlardır. Zeyd b. Suhan el-Abdî ve Cariye b. Kudame es-

¹⁰⁴⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 208; İbn A'sem, *Futûh*, II, 409.

¹⁰⁴⁸ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 178; İbn A'sem, *Futûh*, II, 406.

¹⁰⁴⁹ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 113; İbn A'sem, *Futûh*, II, 406; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 54; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 571.

¹⁰⁵⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 221.

¹⁰⁵¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 221-22.

¹⁰⁵² et-Taberî, *Tarih*, IV, 465.

¹⁰⁵³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 227.

Sa'dî Hz. Aişe'ye bu işten vazgeçerek kendi evine gidip oturması gerektiğini bildirmiş,¹⁰⁵⁴ Ahnef b. Kays et-Temimî ile Sabra b. Şeyman el-Ezdî olumsuz cevap vermişlerdir.¹⁰⁵⁵ Rebia kabilesinin lideri Münzir b. Rebia ve Yemenlilerin Basra lideri Ka'b b. Suver el-Ezdî Hz. Osman'ın kanını talep etmek için kendilerine katılmalarını istemiş ancak olumsuz cevap almışlardır.¹⁰⁵⁶

Kaynaklardan Talha ve Zübeyr'in ısrarla Basra'yı ele geçirme gayretlerinden sonra şehrin iki gruba ayrıldığını öğreniyoruz. Bir kısım Basralılar Hz. Ali'nin yanında yer alırken bir kısmı karşı tarafa geçti.¹⁰⁵⁷ Talha ve Zübeyr Basra valisi Osman'dan şehir idaresini kendilerine teslim etmesini istediler ancak bu teklif reddedildi. Meydana gelen kısa süreli çatışmada çoğunluğu Abdu'l-Kays kabilesinden olmak üzere Hz. Ali taraftarlarından birçok kişi öldürüldü.¹⁰⁵⁸ Kabile reislerinin aracılığı ile bunlar anlaşta. Varılan mutabakata göre Hz. Ali gelene kadar her iki grup Basra şehrinde hareket serbestiyetine sahip olacak ve birbirlerine dokunmayacaklardı. Beytu'l-Mal ve devlet daireleri ile hükümet konağı Hz. Ali'nin valisinin elinde kalacaktı.¹⁰⁵⁹

Anlaşmadan birkaç gün sonra Talha ve Zübeyr ansızın baskın düzenleyerek Basra valisinin 40 muhafızını öldürdükten sonra vali Osman ile yanındaki birçok kişiyi esir

¹⁰⁵⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 476; Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 125; İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 66.

¹⁰⁵⁵ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 121; et-Taberî, *Tarih*, IV, 461; İbn A'sem, *Futûh*, II, 412; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 574; Günal, *a.g.e.*, 94.

¹⁰⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 54-55.

¹⁰⁵⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 61.

¹⁰⁵⁸ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 138; el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 228.

¹⁰⁵⁹ Halife b. Hayyat, *Tarih*, 183; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 59; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 179.

aldılar.¹⁰⁶⁰ Ensâr ve akrabalarından çekindikleri için Basra valisi Osman b. Huneyf'i serbest bıraktılar ancak 50 esiri katlettiler.¹⁰⁶¹

Hz. Ali Ümmü'l-Mü'minin Ümmü Seleme'nin mektubu ile¹⁰⁶² Talha ve Zübeyr'in hareketlerinden haberdar olunca 800'ü Ensâr'dan olmak üzere 4.000 kişi ile Medine'den hareket etti.¹⁰⁶³ Yolda Said b. Ubeyd et-Tâî ile birlikte Tay ve Benî Esed kabilesinden 700 kişilik bir grup ona katıldı.¹⁰⁶⁴ Zû Kâr denilen yerde konaklayan Hz. Ali Kûfe valisi olan Ebu Musa el-Eş'arî'den Talha ve Zübeyr'e karşı savaşmak için asker isteyince Ebu Musa halktan evlerinde oturmalarını ve savaşa katılmamalarını istedi.¹⁰⁶⁵ Ebu Musa'nın muhalefetinden haberdar olan Hz. Ali Kûfe'ye Ammar b. Yasir ile Abdullah b. Abbas'ı yolladı. Ebu Musa el-Eş'arî'in Kûfelileri yardıma göndermemekte direttiğini gören Hz. Ali oğlu Hasan ile Kays b. Sa'd b. Ubade'yi yardım çağırmak üzere Kûfe'ye göndererek Karza b. Ka'b el-Ensârî'yi Kûfe'ye vali olarak atadı ve Ebu Musa'yı azletti.¹⁰⁶⁶ Aynı zamanda Kûfe Yemenlileri arasında büyük bir nüfuzu olan Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî'yi de Ebu Musa'nın yıkıcı

¹⁰⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 62.

¹⁰⁶¹ İbn A'sem, *Futûh*, 412; *el-Mes'udî*, *Murûc*, I, 316.

¹⁰⁶² İbn A'sem, *Futûh*, II, 409.

¹⁰⁶³ Halife b. Hayat, *Tarih*, 42; İbn Abdirabbih, *İkd*, V, 55-56.

¹⁰⁶⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 52; *et-Taberî*, *Tarih*, IV, 478; (İbn Kuteybe Hatem et-Tâî'nin çabaları üzerine Tay kabilesinden 13.000 kişinin Hz. Ali'ye katıldığını belirtir ki bu rakamın çok mübalağalı olduğu aşikardır.)

¹⁰⁶⁵ İbn A'sem, *Futûh*, II, 414.

¹⁰⁶⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 59; *et-Taberî*, *Tarih*, IV, 499; (İbn Kuteybe gönderilen kişilerin Ammar b. Yasir ve Muahmmmed b. Ebubekir olduğunu belirtir.)

faaliyetlerini önlemek üzere Kûfe'ye gönderdi.¹⁰⁶⁷ Ammar ve Hasan dışında Kûfelileri Hz. Ali'ye destek vermeleri için mescitte ateşli konuşma yapanlar Yemenli Hucr b. Adiy el-Kindî,¹⁰⁶⁸ Adiy b. Hatem et-Tâî ve Malik el-Eşter en-Nehaî'dir.¹⁰⁶⁹ Ammar b. Yasir, Hz. Hasan, Malik el-Eşter, Hucr b. Adiy el-Kindî ve Hatem et-Tâî'nin çabaları sonuç verdi. Bu şekilde Kûfe'den 10.000¹⁰⁷⁰ kişi civarında bir ordu Hz. Ali'ye destek olmak üzere çıktı. Ebu Musa el-Eş'arî'nin muhalefetine rağmen Yemenli kabile reislerinin baskısı sonucu Kûfe şehri Hz. Ali'den yana tavır alarak Cemel savaşının kaderini tayin etmiştir.

Kûfelilerin katılımı ile 18- 20 bin kişiye ulaşan Hz. Ali'nin ordusu¹⁰⁷¹ Basra'ya doğru hareket etti. Basra'dan da Şakik b. Sevr es-Sedusî liderliğinde Bekr b. Vail ve Amr b. Mahrum el-Abdî liderliğinde Abdu'l-Kays kabilesinden Hz. Ali taraftarı olan 3.000 kişi Hz. Ali'nin ordusuna katıldı.¹⁰⁷² Kanaatimizce Talha ve Zübeyr'in Basra'da Rebia kabilesine karşı takındıkları acımasız tutum onları Hz. Ali'nin yanında saf tutmaya ve bu şekilde öçlerini almaya sevk etmiştir.

¹⁰⁶⁷ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 138; et-Taberî, *Tarih*, IV, 482. (Hz. Ali el-Eşter'e: "Ebu Musayı sen itiraz ettin diye atadık. (onu başımıza sen bela ettin). Git ve Kûfelilerin savaşa katılmaları hususunda bu işi düzelt" diye İbn Abbas ile birlikte Onu Kûfe'ye göndermiştir.)

¹⁰⁶⁸ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 145.

¹⁰⁶⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 485.

¹⁰⁷⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 145; et-Taberî, *Tarih*, IV, 485; İbn A'sem, *Futûh*, II, 415. (Kûfe ordusunun sayısı konusunda kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Taberî'ye göre 9.000, el-Mesudî'ye göre, 6.570 - 7.000, İbn A'sem'e göre 9.200; ed-Dineveriye göre ise 9.650 kişidir.)

¹⁰⁷¹ Hicaz ve Mısır'dan Hz. Ali ordusuna katılanların sayısı 6.000 kişi (Bkz. İbn A'sem, *Futûh*, II, 415), Kûfe'den 10.000 kişi, Basra'dan da 3.000 kişi toplam 19.000 kişilik bir ordu.

¹⁰⁷² el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 237.

Hz. Ali bu muhalefeti savaşız bir şekilde sonuçlandırmak için birçok girişimde bulunmasına rağmen bir sonuç elde edememiştir.¹⁰⁷³ Mudar kabilesinin Basra büyüklerinden olan Ahnef b. Kays et-Temimî bu esnada Hz. Ali ile irtibata geçmiştir. Halifeye iki seçenek sunan Ahnef Benî Sa'd ile birlikte orduya katılabileceği gibi kabilesinden 4.000- 6.000 savaşıyı savaştan uzak tutmak suretiyle de pasif destek verebileceğini bildirmiştir. Hz. Ali ondan savaşa katılması yerine tarafsız durmasını istemiştir. Ahnef taraftarları ile birlikte es-Suba' vadisine çekilmiştir.¹⁰⁷⁴ Burada Ahnef'in tarafsızlığı ile Ebu Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Ömer ve benzeri kaidinin tarafsızlığı bir tutulmamalıdır. Çünkü Talha ve Zübeyr bütün ısrarlarına rağmen Ahnef'i kendi saflarına dâhil edememişlerdir.¹⁰⁷⁵ Sıffin savaşında Hz. Ali'nin yanında yer alan Ahnef Cemel savaşına katılmayarak Hz. Ali'den yana tavır almıştır.

Ahnef b. Kays'ın aksine Temim kabilesinin Benî Hanzala ve Benî Amr kolları isyancılara katıldılar. Bunlara ek olarak Kays b. Aylan'ın kollarından Bahile, Ganiyy¹⁰⁷⁶ ile Mudar'a mensub Dabbe ve er-Rubab kabileleri de Hilal b. Vaki' liderliğinde isyancılara dâhil oldular.¹⁰⁷⁷ Basra kadısı Ka'b b. Suver el-Ezdî'nin bütün çabalarına rağmen Basra'daki Ezd Kabilesi Sabra b. Şeyman el-Ezdî liderliğinde Talha ve Zübeyr'e katıldılar.¹⁰⁷⁸ Hz. Aişe'nin girişimleri ile Ka'b da muhalif saflara katıldı. Kûfe

¹⁰⁷³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 237.

¹⁰⁷⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 496; el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 237.

¹⁰⁷⁵ İbn Asem, *Futûh*, I, 461.

¹⁰⁷⁶ Bahile ve Ganiyy kabileleri Kays b. Aylan kabilesinin kollarıdır. (İbn Hazm, *Cemhere*, 244)

¹⁰⁷⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 237-238.

¹⁰⁷⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 237-238; et-Taberî, *Tarih*, IV,504. (Ka'b kabilesini Talha ve Zübeyr'e katılmaktan alıkoymaya çalışırken kabilecilik argümanlarını kullanmış ve "bırakınız Rebia ile Mudar birbirlerini yesinler siz uzak durun, barışlırlarsa barış istediğimiz bir şeydir, savaşırlarsa da yarım bizler (Ezd) onlara yönetici oluruz" demiştir.)

şehri bütünü ile Hz. Ali'nin yanında yer alırken Basra halkı İsyancılara destek verenler, tarafsız kalanlar ve Hz. Ali'nin yanında yer alanlar şeklinde üç kısma ayrıldı.¹⁰⁷⁹ Muaviye'nin liderliğindeki Şam halkı ise sessizce gelişmeleri izliyordu.

Bu verilerden hareketle; Rebia kabilesi ve liderleri hariç Basra'daki kabile reislerinin her iki tarafa eşit mesafede durdukları ve Kureyş bürokrasisi içinde cereyan eden bir iktidar savaşında tarafsız kalmak istedikleri anlaşılmaktadır. Ancak zamanla şartlar onları belli bir tarafa itmiş ve savaşa dâhil etmiştir. Temim kabilesinin reisi tarafsız kalarak kendi kabilesini savaştan uzak tutmayı başarmasına rağmen Basra'daki Mudar'ın ve Yemenlilerden Ezd'in Hz. Ali'ye karşı savaştıkların görmekteyiz. Basra'daki Temim ve Mezhic kabilesinden küçük bir grup ise Hz. Ali'nin yanında savaşa girdi.¹⁰⁸⁰

Cemel Savaşında Hz. Ali ve muhaliflerinin ordularının tanzim edilme şekli, ordu komutanlıklarının kabilelere dağılımı Yemenli kabilelerin savaştaki rolleri hakkında bizlere en iyi fikri verecektir. Hz. Ali Hicrî 36 yılının Cemaziye'l-Âhir ayının onuncu gününde ordusuna son şeklini vererek komuta kademesini tayin etti.¹⁰⁸¹ Yukarıda zikredilen Kûfelilerin komuta kademesini Cemel savaşında aynen koruduğunu görmekteyiz. Komutanlıkların dağılımı aşağıdaki gibidir:

Hz. Ali Odusu:

- 1- Ordunun sağ kanat komutanı: Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî
- 2- Sol kanat komutanı: Ammar b. Yasir el-Ansî

¹⁰⁷⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 503.

¹⁰⁸⁰ el-Kâim, *a.g.e.*, 403.

¹⁰⁸¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 239; et-Taberî, *Tarih*, IV, 304-305.

- 3- Yaya birlikler komutanı: Ebu Katade Numan b. Rib'î el-Ensârî ve Cundub b. Züheyr el-Ezdî
- 4- Ordu Sancaktarı: Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiye¹⁰⁸²
- 5- Hemdân ve Himyer Kabileleri Komutanı: Said b. Kays el-Himyerî
- 6- Mezhic ve Eş'ar Kabileleri Komutanı: Ziyad b. Nasr el-Hârisî
- 7- Tay kabilesi Komutanı: Adiy b. Hatem et-Tâî
- 8- Kinde, Hadramut, Kudâa ve Mehre Kabileleri Komutanı: Hucr b. Adiy el-Kindî
- 9- Ezd, Becile, Hasam, Huzâa Kabileleri ve Kûfe Ensârı Komutanı: Mihnef b. Süleym el-Ezdî
- 10- Kays b. Aylan, Zıbyan, Abs ve Abdu'l-Kays Kabileleri Komutanı: Sa'd b. Mes'ud es-Sakafî
- 11- Tağlib, Bekr b. Vail ve Rebainın geri kalanı Komutanı: Va'le b. Mehduc ez-Zühelî
- 12- Kureyş, Kinane, Esed, Temim, Dabbe, Rubab, Muzeyne Kabileleri Komutanı: Ma'kel b. Kays er-Riyahî et-Temimî
- 13- Muhacir, Ensâr ve Hicazlıların Komutanı: Abdullah İbn Abbas el-Haşimî el-Kureyşî, Kays b. Sa'd. Ubade el-Hazrecî
- 14- Basralı Bekr b. Vail kabilesi komutanı: İbnu'l-Haris b. Nehar
- 15- Basralı Temim'in atlı birlikler komutanı: Carid b Kudame es-Sa'dî
- 16- Basralı Temim'in yaya birlikler komutanı: Ayn b. Dabia ed-Darimî
- 17- Mezhic kabilesi komutanı: Hind b. Amr el-Murâdî
- 18- Hemdân kabilesi komutanı: Said b. Kays el-Hemdânî
- 19- Becile kabilesi birlikleri komutanı: Rufae b. Şeddad el-Becelî
- 20- Kuda atlı ve yaya birlikleri komutanı: Adiy b. Hatem et-Tâî
- 21- Huzâa kabilesi birlikleri komutanı: Abdullah b. Zeyd el-Huzâî

¹⁰⁸² Belâzûrî, *Ensâb*, II, 239.

22- Ezd kabilesi birlikleri komutanı: Cundub b. Zühayr el-Ezdî¹⁰⁸³

Talha ve Zübeyr'in Ordusu:

- 1- Ordu genel komutanı: Zübeyr b. Avvam el-Esedî el-Kureyşî
- 2- Atlı birlikler komutanı: Talha b. Ubeydullah et-Teymî el-Kureyşî
- 3- Yaya birlikler komutanı: Abdullah b. Zübeyr el-Esedî el-Kureyşî
- 4- Sağ kanat atlı birlikler komutanı: Mervan b. Hakem el-Kureyşî
- 5- Sağ kanat yaya birlikler komutanı: Abdurrahman b. Attab el-Emevi el-Kureyşî
- 6- Sol kanat atlı birlikler komutanı: Hilal b. Veki' ed-Darimî
- 7- Sol kanat yaya birlikler komutanı: Abdurrahman b. Haris b. Hişam el-Mahzumî el-Kureyşî
- 8- Atlı birlikler orta/ merkez komutanı: Abdurrahm b. Amir b. Kureyz (Kays-Sakif ve Ensâr)
- 9- Yaya birlikler orta/ merkez komutanı: Hatem b. Bukeyr el-Bahilî
- 10- Atlı birlikler kanat komutanı: Umeyr b. Talha et-Teymî el-Kureyşî
- 11- Yaya Birlikler kanat komutanı (Süleym ve Hevazin Kabileleri): Mucaşi' b. Mes'ud es-Sülemî¹⁰⁸⁴
- 12- Ezd kabilesi komutanı (Ezd Sol kanatı teşkil ediyordu): Ka'b b. Süver el-Ezdî ile Sabra b. Şeyman el-Ezdî, Zeyd b. Amr el-Ezdî
- 13- Gatafan kabilesi komutanı: A'ser b. Numan el-Bahilî
- 14- Bekr b. Vail Kabilesi komutanı: Malik b. Misma'

¹⁰⁸³ Belâzûrî, *Ensâb*, II, 238-239; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 146; et-Taberî, *Tarih*, IV, 500; Mes'udî, *Murûc*, I, 317. (Adı geçen kaynaklardan sadeleştirme yapılarak ortak bir liste çıkartılmıştır. İsimler arasında kaynaklar arasında tam bir uzlaşma yoktur. Mes'udî Kays b. Sa'd b. Ubade'yi Ensâr ve Kahtanî kabilelerin komutanı olarak gösterir ki Ensâr ile Yemenli kabileler arasındaki –amca çocuğu olmaktan kaynaklı- yakın ilişkiyi göstermesi bakımından manidardır.)

¹⁰⁸⁴ İbn A'sem, *Futûh*, II, 416.

- 15- Mudar kabilesi komutanı: Hıryet b. Raşid
- 16- Huzâa Kabilesi komutanı: Abdurrahman b. Halef el-Huzâî
- 17- Kudâa Kabilesi komutanı: Abdurrahman b. Cabir er-Rasibî
- 18- Mezhic kabilesi komutanı: er-Rabi' b. Ziyad el-Harisî
- 19- Diğer Yemen kabileleri komutanı: Zu el-Acire el-Himyeri¹⁰⁸⁵ Ordu sancaktarı
Abdullah b. Haram b. Huveylid idi.

Hz. Ali ordusunun komuta kademesini atadıktan ve ordusunu savaşa hazır hale getirdikten sonra çalınan savaş tamtamların susturmak, yanan savaş ateşini söndürmek için çok çaba serfetmesine rağmen sonuçsuz kaldı.¹⁰⁸⁶ Üç gün boyunca bu şekilde bekleyerek isyancıların pişman olmasını ve giriştikleri bu maceradan kan dökülmeden vazgeçmelerini bekledi.¹⁰⁸⁷ Gerek Hz. Ali gereksede Talha ve Zübeyr'in ordusunda yer alan kabileler savaş meydanına geldiklerinde barışın vuku bulacağına olan inançları tamdı.¹⁰⁸⁸ Barışa olan inançlarından olacak ki savaş meydanında her kabile kardeş kabilesinin karşısında konumlanmıştı.

2.1. Cemel Savaşının Sonuç Değerlendirmesi

Hz. Ali'nin 20.000 kişilik ordusunun 30.000 kişilik Talha ve Zübeyr ordusunu¹⁰⁸⁹ yenmesini İranlı şîi yazar el-Kâim Hz. Ali taraftarlarının O'nun "vasiyetle tayin edilen

¹⁰⁸⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 238; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 146; et-Taberî, *Tarih*, IV, 505; İbn A'sem, *Futûh*, II, 416. (Adı geçen kaynaklardan sadeleştirme yapılarak ortak bir liste çıkartılmıştır. İsimler arasında kaynaklar arasında tam bir uzlaşısı yoktur.)

¹⁰⁸⁶ İbn Asem, *Futûh*, II, 418-420; el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 240; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 317.

¹⁰⁸⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 147.

¹⁰⁸⁸ et-Taberî, *Tarih*, IV, 505.

¹⁰⁸⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV,305 .

imametine inanmalarına” bağlamaktadır.¹⁰⁹⁰ Ancak işin gerçeği böyle değildir. Hz. Ali'nin Muhacir, Ensâr ve büyük kabilelerin çoğunluğunun biat ettiği meşru halife olması, ileri sürdüğü gerekçeler itibariyle haklı olması, taraftarlarının kendi siyasi ve ekonomik geleceklerini onun yanında görmesi gibi nedenlerle taraftarlarının büyük çaba sarfetmesi sonucunda zafer elde etmiştir. Cemel savaşının İslâm tarihinde derin yaralar açacak çok ağır sonuçları oldu. Hz. Ali taraftarlarından 1.700; Hz. Aişe taraftarlarından da 9.000 kişi öldürüldü.¹⁰⁹¹ Yemen kökenli Basra Ezdleri –savaşın kendi bölgelerinde cereyan etmesi nedeni ile bütün varlıkları ile savaşa dâhil olmuş- 4.000 kayıp ile en çok kayıp veren kabile oldu. Muhalif saflarında ölenlerin çoğu Basra Ezdlileri ile Mudarlı ed-Dabî kabilesi (2.000 kayıp) ait iken; Hz. Ali saflarında ölenler çoğunlukla Rebia'ya mensup Abdu'l-Kays ile Yemenli kabilere mensup kişilerdi.¹⁰⁹²

Talha, Zübeyr, Hz. Aişe ve Emevi ailesinin organizesi ile Hz. Ali'ye karşı girişilen savaş binlerce kişinin canına mal oldu. Müslümanlar arasında ayrılığı körükleyerek Müslümanların birliğinin dağılmasına neden oldu. Hz. Ali'nin halifeliğinin altını oydu. Hz. Ali'nin tartışılmaz olan halifeliğini tartışmaya açarak surda gediklerin açılmasına neden oldu. Cemel savaşının diğer bir sonucu ise Muaviye rehberliğinde Benî Ümeyye'nin güçlenmesini beraberinde getirdi. Cemel savaşı Muaviye'yi Hz. Ali'ye karşı cesaretlendirdi. Cemel Savaşı olmasaydı Muaviye Hz. Ali'ye karşı fiili bir savaşa girmeye cesaret edemezdi.

¹⁰⁹⁰ el-Kâim, *a.g.e.*, 208.

¹⁰⁹¹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 539; İbn A'sem, *Futûh*, II, 441. (Taberî Hz. Ali tarafından 5.000, Talha tarafından 5.000 veya 10.000 kişinin öldürüldüğünü belirtir.)

¹⁰⁹² Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 179; et-Taberî, *Tarih*, IV, 539; İbn A'sem, *Futûh*, II, 441; Mesûdî, *Murûc*, I, 320; *et-Tenbih*, 255; (Taberî ve Seyf Ezd kabilesinden 2.000 kişinin öldürüldüğünü belirtirler.)

İslâm tarihi kaynakları Cemel’de savaşılan orduların kaç kişiye oluştuğu hakkında bilgi vermekle birlikte ordu içinde yer alan her bir kabilenin kaç kişi ile katıldığı ve her kabileden kaç kişinin öldüğü konusunda tam bir sayı vermez. Ancak Hz. Ali ve muhaliflerin komutanları ve temsil ettikleri kabilelerden hareketle Adnânî ve Kahtanî kabilelerin bu savaşta fonksiyonlarına dair net bir projeksiyon çizilebilir. Hz. Ali’nin ordusunun komuta kademesine atadığı 22 kişiden 14 kişi Yemenli; 8 kişi Adnanî kabilelere mensuptur. Bu rakamlar Hz. Ali’nin bütün ordusu için göz önünde bulundurulacak olursa¹⁰⁹³ Hz. Ali taraftarlarının Arapların değişik kabilelerinden oluştuğu görülmektedir. Yüzdeliğe vurulduğunda ordu içinde Yemenliler % 64, Adnanîlerin % 36 oranında ağırlık teşkil ettiği görülecektir. Hz. Ali muhaliflerinin (isyancılar) ordusuna bakıldığında 19 komutandan 14’i Adnanî; 5’i ise Yemenlilerden oluşmaktadır. Bu durum Muhalifler içinde Adnanîlerin % 73, Yemenlilerin % 27 oranında ağırlıkta olduğu anlamına gelir. Adnanî kabile grupları her iki orduda yoğun olarak yer almışlardır. Ancak Hz. Ali ordusunda Ensâr ile birlikte Yemenlilerin sayı ve nüfuz bakımından üstün olduğunu söyleyebiliriz. Bu gerçeklik Irak Yemenlilerinin genel anlamda Hz. Ali taraftarlığı ile temayüz ettiğini göstermektedir.

Bütün bunlara rağmen Hz. Ali taraftarlığı veya muhaliflerin taraftarlığının tamamen kabilevi ölçülere göre olduğu söylenemez. Yemenli veya Adnanî olsun herhangi bir kişi veya kabile tarafını seçerken kabile aidiyeti ve taassubu önemli rol oynamasına rağmen sosyal, siyasi, ekonomik vb nedenlerin de etkili olduğunu söylemek zorundayız. Çünkü muhalif saflarında ölenlerin çoğu Yemenli Basra Ezdlileri ile Mudar’a mensup Dabi

¹⁰⁹³ Komutanlardan hareketle kabilenin savaşta rolü hakkında fikir sahibi olmak doğru bir çıkarım olduğunu düşünüyoruz. Çünkü her kabilenin asker sayısı oranında o kabileden komutan tayin edildiğini biliyoruz. Ordunun teşkilatlanma şekli tamamen kabile esasına dayanmaktaydı.)

kabilesi ait iken;¹⁰⁹⁴ Hz. Ali saflarında ölenler çoğunlukla Abdu'l-Kays (Rebia) kabilesine mensup idi.¹⁰⁹⁵ Esasen tarihi verilerden anladığımız kadarıyla kabileler herhangi bir siyasi- dini grup veya hanedana (Emevî, Kureyşî, Ensârî, Şîi /Ali taraftarlığı, Haricî vb) taraflarını seçerken veya muhalif saflarda konumlanırken en belirleyici unsur ekonomik çıkarlar olmuştur. Ekonomik çıkarlar/ saiklerden sonra sırasıyla kabile asabiyeti ve dini dürtülerin tarafgirlik veya muhalefette rol aldığını belirtmek isteriz.

Cemel savaşının tezimiz bağlamında özet bir değerlendirmesi yapılacak olursa: **Birincisi;** Hz. Ali o dönemde cari olan gelenek ve anlayışa riayet ederek ordu komutanlarını her kabilenin kendi içinden seçmiştir. Kabile taassubunun güçlü olduğu bir dönemde “aidiyet” duygusunun pekişmesi için iyi bir yol izlenmiştir. Talha ve Zübeyr’in de buna nispeten riayet ettiklerini söyleyebiliriz.

İkincisi; İslâm tarihinde ilk kez kabile aidiyeti ölçüsü dışında bir bölgeye /yere ait olma ölçüsü (Yerellik- Kûfeli – Basralı olma gibi) kendini göstermiştir. Sıffin savaşı başta olmak üzere İslâm tarihinin ilerleyen safhalarında görülecek olan kabile asabiyeti ile birlikte şehir ve bölge asabiyetinin de filizlendiğini bizler bu savaşta müşahade etmekteyiz. Bu nedendir ki Cemel savaşında aynı kabileler karşı karşıya konumlanmışlardır. Taberî bu durumu ‘savaş öncesi yapılan barış görüşmelerinde bütün kabilelerin barışın meydana geleceğine olan inancına’ bağlamaktadır. Son anda barış görüşmeleri sabote edilmiş ve kanlı savaş çıkartılmıştır. Kanaatimizce Taberî’nin

¹⁰⁹⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 544; el-Mes’ûdî, *Murûc*, I, 320. (Öldürülen kişi sayısı hakkında bilgiler farklı olmakla birlikte en çok kaybın Ezd ve Dabi kabilesi tarafından verildiği noktada kaynaklara hemfikirdir.)

¹⁰⁹⁵ İbn A’sem, *Futûh*, II, 432. (Bu savaşta kabilenin liderlerinden Hz. Ali taraftarı Abdullah b. Suhan el-Abdî öldürülmüştür.)

haklılık payı olmakla birlikte kabileler taraflarını seçerken üzerinde buldukları coğrafya, siyasi- ekonomik beklentileri ve haklı tarafta yer alma gibi nedenler etkili olmuştur.¹⁰⁹⁶ Ayrıca Hz. Ali aynı kabileyi karşı karşıya getirerek savaşın kabileler arası kan davalarına dönüşmesinin önüne geçmek istemiştir. İlk Hz. Ali'den yana tavır alıp muhalifleri Basra'ya sokmak istemeyen Basralılar Hz. Aişe'nin ikna gücüne ve peygamber eşi olması hasebiyle gelecekte başarılı olabileceğine kanaat getirdikten sonra onların safına geçtiğine kanaat getiriyoruz. Kısacası Cemal savaşında her iki grubun karşı karşıya gelişinde akidevi (haklı- haksız gibi) bazı dürtüler etkili olmuşsa da temel etken Talha ve Zübeyr'in iktidar mücadelesi olarak okunmalıdır. Cahili bazı motifler, kabile ve grup asabiyeti, bölge/ şehir asabiyeti maalesef savaşı körüklemiştir.

Üçüncüsü; Bu savaşta Ezd kabilesi başta olmak üzere Yemen kabile gruplarına mensup birçok kişinin öldürülmesi Sıffin savaşı için Hz. Ali'nin elini zayıflatmıştır. Kureyş'in iktidarı için bir birlerinin kanına giren Yemenlilerin Sıffin savaşında tekrar aynı hataya düşmemek için Hz. Ali'yi tahkime zorladıkları, kardeş kanını dökmek için Hz. Hasan'ı Muaviye karşısında desteklemekte gönülsüz davrandıkları ve barışa zorladıkları söylenebilir. Talha ve Zübeyr Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere (!) Basra'ya geldiklerinde Basra'nın Adnanî ve Yemenli kabile reisleri ile kendilerine destek vermeleri için yazıştıklarında Kabile reisleri Kureyş'in kendi arasındaki siyasi mücadeleye Basralıları karıştırmamalarını¹⁰⁹⁷ istediklerini görmekteyiz. Ezd kabilesine mensup Lebid'in: "Sen Hz. Ali'yi seviyor musun?" sorusuna: "Bir gün içinde kavimden 2.500 kişiyi öldüren bir adamı ben nasıl sevebilirim"¹⁰⁹⁸ şeklinde cevap

¹⁰⁹⁶ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 692.

¹⁰⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 55.

¹⁰⁹⁸ Halife b. Hayat, *Tarih*, 186.

vermesi Ezd'in bundan sonraki süreçte niçin Hz. Ali'yi var gücü ile desteklemediği sorusunun cevabını teşkil etmektedir.

Dördüncüsü: Cemel savaşını bir Mudar –Yemenli savaşı olarak görmek yanlış olacaktır. Sayı itibarıyla az veya çok olmakla birlikte her iki tarafta da hem Yemenli hem de Adnanî kabilelere mensup unsurlar bulunmaktadır.

İslâm tarihinde Kureyş kabilesinden Müslüman ve Müşriklerin karşı karşıya geldiği Bedir, Uhud ve Hendek savaşları gibi hak- batıl mücadelesinin verildiği savaşları istisna tutarsak ilk kez Cemel Savaşında Kûfe ve Basra Ezdlileri karşı karşıya gelerek aynı kabileden insanlar birbiri ile savaştı. Sıffin Savaşında da aynı kabilenin birbiri ile karşı karşıya geldiğini görüyoruz. Aslında Fetih hareketleri ile birlikte Suriye, Basra, Kûfe ve İran'ın diğer verimli bölgelerine yerleşen kabileler birçok siyasi, ekonomik ve sosyal ayrıcalıklara sahip oldu. Kabilelerin buralara yerleşmesi ile birlikte bölge/şehir/vatan aidiyetinin güçlendiği görülmektedir. Kanaatimizce Cemel, Sıffin savaşları ile birinci asırda görülecek isyanlarda aynı kabilenin karşı karşıya gelip kardeş kanını dökecek kadar gözü kara olmasının tek izahı olabilir. O da, kabilenin elde ettiği ekonomik ve sosyal statü ayrıcalıklarını kaybetmek istememesi veya daha ileri bir seviyeye taşımak isemesidir. Kabile asabiyetine paralel gelişen “şehir asabiyeti” kendini göstermiştir.

3. Sıffin Savaşı ve Yemenlilerin Savaştaki Rolü

Cemel savaşından sonra Basralılar Halife'ye biat etti. Hz. Ali bir müddet Basra'da ikamet ederek kendisine karşı savaşan bütün Basralıları affetti.¹⁰⁹⁹ Basra'daki Beytu'l-Mal'de bulunan ne varsa taraftarları arasında dağıttı ve Suriyelilere karşı zafer

¹⁰⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 68.

kazandıkları taktirde ordaki gelirleri de taraftarlarına dağıtacağını belirtti.¹¹⁰⁰ Yemenli Ezd kabilesinin liderlerinden olan Ebu Burde b. Avf el-Ezdi'nin gönlünü alıp yanına çekti. Yemenli Huzâa kabilesinin liderlerinden olup Cemel'de tarafsız kalan Süleyman b. Surad el-Huzâî'nin gönlünü alarak yanına çekti¹¹⁰¹ ki ileride Tevvâbûn hareketinde görüleceği gibi Süleyman Kûfeli Hz. Ali taraftarlarının liderliğini yapacaktır.

Sıffin savaşından önce meydana gelen en önemli olay Muaviye adına Cezire vilayetini ele geçirip yöneten Dahhak b. Kays el-Fıhrî'nin Hz. Ali'nin gönderdiği çoğunluğu Yemenli kabilelerden oluşan Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî liderliğindeki Kûfe ordusu tarafından tekrar alınması ve Cezire'nin Hz. Ali'ye bağlanmasıdır.¹¹⁰² Yemenli unsurların Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarından itibaren el-Eşter ve el-Eş'as liderliğinde ön plana çıktığını görmekteyiz. Hz. Ali döneminde Cemel ve Sıffin savaşlarında Neha' (Mezhic) kabilesine mensup el-Eşter'in yıldızı iyice parlayacak ve onun oğlu İbrahim b. Malik el-Eşter'in Muhtar es-Sakafî dönemindeki olaylarda belirleyici rol oynadığını göreceğiz. Yemenli el-Eş'as el-Kindî ise Hz. Ali'nin elini zayıflatan bir lider olarak karşımıza çıkacaktır.

Sıffin savaşı İslâm tarihinde çok derin etki bırakan, Hâricîlerin ve ilk şianın oluşumunda önemli rolü olan, Hz. Ali döneminin en belirleyici olaylarından biridir. Gerek Hz. Ali'ye gerekse Muaviye'ye taraftar veya muhalif olan Yemenlilerin Sıffin savaşındaki rolünü tam olarak tespit edebilmek ve ilk Haricî hareketin ortaya çıkmasında

¹¹⁰⁰ Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 181 (Haklı olan Hz. Ali bile taraftarlarını teşvik etmek ve yanında tutmak için ekonomik yollara tevessül etmiştir.)

¹¹⁰¹ İbn A'sem, *Futûh*, II, 445; el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 271.

¹¹⁰² İbn A'sem, *Futûh*, II, 446; Aycan, *Muaviye*, 104. (Aycan bu olayları el-Eşter'in Cezire bölgesine vali olarak atanmasından ziyade Hz. Ali ve ordusunun Sıffin'a varmak isterken yapılan bir yol temizliği olarak görmemiz gerektiğini belirtir.)

Yemenlilerin rolünü ortaya koymak için Sıffin savaşı ile ilgili bazı detayları vermek zorundayız.

Sıffin savaşı konusuna girmeden önce ileriki dönemlerde Hz. Ali ile kendisi arasında uzun mücadeleler vuku bulacak, Hz. Ali'nin vefatından sonra halife seçilerek kendisinden sonra saltanat geleneğini başlatacak ve yaklaşık bir asır sürecek olan Emeviler devrini başlatacak olan Muaviye'den kısaca söz etmek gerekir.¹¹⁰³ Kureyş'in Benî Ümeyye boyuna mensup olan Muaviye b. Ebi Süfyan'ın ailesi İslâm'dan önce de Mekke ve Arabistan'da nüfuz sahibi idi.¹¹⁰⁴ Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmuştur.¹¹⁰⁵ Kardeşi Yezid b. Ebi Süfyan ile Suriye fetihlerine katılan Muaviye'nin yıldızı Ürdün sahillerinin fetihlerinde parlamıştır.¹¹⁰⁶ Hicrî 17 yılında Halife Hz. Ömer tarafından Ürdün ve civarına yönetici olarak tayin edildi.¹¹⁰⁷ Yezid b. Ebu Süfyan'ın "Amvas" taun hastalığından ölmesi üzerine¹¹⁰⁸ Hz. Ömer onun yerine Şam valiliğine Muaviye'yi atadı.¹¹⁰⁹ Muaviye Bizans sınırına yakın olduğundan büyük güç elde etti ve Hz. Ömer kendi valilerinin mallarının yarısını müsadere edince Muaviye'yi bunlara dâhil etmedi.¹¹¹⁰ Hz. Ömer'in güvenini kazanan Muaviye yaz ve kış sefer düzenleyerek

¹¹⁰³ Muaviye ile ilgili en detaylı bilgiler için İrfan Aycan'ın "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan" isimli kitabına müracaat edilebilir.

¹¹⁰⁴ Aycan, *Muaviye*, 25; el-Bekkây, Latif, *Hareketu'l-Havâric Neş'etuha ve Tetavvuruhâ ila Nihayeti'l-Ahdi'l-Emevî*, Beyrut: Daru't-Talia, II. Baskı, 2008, 65.

¹¹⁰⁵ Aycan, *Muaviye*, 25; Bekkây, *a.g.e.*, 66.

¹¹⁰⁶ Aycan, *Muaviye*, 57.

¹¹⁰⁷ et-Taberî, *Tarih*, IV, 67; Aycan, *Muaviye*, 58.

¹¹⁰⁸ Özkan, *a.g.e.*, 62

¹¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 345; et-Taberî, *Tarih*, IV, 289; Aycan, *Muaviye*, 60.

¹¹¹⁰ el-Kâim, *a.g.e.*, 171.

büyük ganimetler elde etti.¹¹¹¹ Muaviye Hz. Ömer vefat ettiğinde Şam¹¹¹² ve Ürdün valisi idi.¹¹¹³ Hz. Osman hilafetinin ikinci yılında Şam ve Ürdün'e ek olarak Filistin, Humus ve Kınnesrin'i de Muaviye'ye verdi.¹¹¹⁴ Muaviye'nin deniz filosunu kurarak Kıbrıs'ı fethetmesi gücüne güç kattı.¹¹¹⁵ Bu şekilde Muaviye bütün Suriye bölgesinin mutlak hâkimi haline gelerek halifenin gözünden uzak bir şekilde kendi müstakil idaresini kuracak altyapıyı hazırladı. Muaviye 18 yıllık valiliği döneminde Suriye'de merkezi hükümetten bağımsız olarak attığı adımlar neticesinde neredeyse bağımsız bir devlet haline gelmişti. Bütün bu olaylar Muaviye'nin Hz. Ali'ye başkaldırma cesaretini göstermesini izah etmemizde bizlere yardımcı olacaktır.

3.1. Sıffin Savaşı'nın Arka Planı

Hz. Ali Basra'da hâkimiyet sağlayarak onları itaat altına aldıktan sonra Abdullah b. Abbas'ı Basra'ya vali olarak bırakıp Hicrî 36 yılının Recep ayında Kûfe'ye geçti.¹¹¹⁶ Hz. Ali Muaviye'ye hitaben kendisine biat etmesi için Haccac b. Garibe el-Ensârî vasıtası ile bir mektup yolladı. Ancak Muaviye mektuba olumlu veya olumsuz bir cevap vermedi.¹¹¹⁷ Bunun üzerine Hz. Osman döneminde Hemedan valisi olan Yemenlilerin ileri gelenlerinden ve Becile kabilesi lideri olan Cerir b. Abdullah'a Zuhr b. Kays el-Cu'fî ile mektup yazarak Hemedanlılardan biat aldıktan sonra Kûfe'ye gelmesini

¹¹¹¹ Aycan, *Muaviye*, 63.

¹¹¹² Aycan, *Muaviye*, 61.

¹¹¹³ et-Taberî, *Tarih*, IV, 144, 241 .

¹¹¹⁴ el-Kâim, *Tarih*, 171.

¹¹¹⁵ Aycan, *Muaviye*, 66-69.

¹¹¹⁶ Yakubî, *Tarih*, I, 180; et-Taberî, *Tarih*, IV, 543.

¹¹¹⁷ İbn A'sem, *Futûh*, II, 448.

istedi.¹¹¹⁸ Hz. Ali kendisine biat edip Hemedan halkından biat aldıktan sonra Kûfe'ye dönen Cerir b. Abdullah'a – çevresinde birçok sahabe ve ileri gelen tabiin olmasına rağmen- kendisine verdiği değerden ve İslâm'daki konumundan dolayı elçi olarak onu seçtiğini ifade ettikten sonra¹¹¹⁹- Cerir'i Hz. Ali adına biat almak üzere bir mektupla Muaviye'ye gönderdi.¹¹²⁰

Hz. Ali Hz. Osman'ın Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays el-Kindî'ye Ziyad b. Marhab el-Hemdânî ile birlikte mektup göndererek Azeraycanlılardan kendi adına biat aldıktan sonra maiyetindekiler beraber Kûfe'ye gelmesini emretti. Eş'as halifeye biat edip Azerbaycanlılardan biat aldıktan sonra Muaviye'ye karşı mücadeleye katılmak üzere Kûfe'ye geldi.¹¹²¹ Hz. Ali Eş'as'a Azerbaycan valiliği boyunca elde ettiği haksız kazancın Beytü'l-male bırakması gerektiğini bildirmesi Eş'as'ın zoruna gitmişti. Eş'as

¹¹¹⁸ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 13; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 78; el-Yak'ubî *Tarih*, I, 180; İbn A'sem, *Futûh*, II, 448; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 629.

¹¹¹⁹ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 28; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 80; İbn A'sem, *Futûh*, II, 461.

¹¹²⁰ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 28; el-Yak'ubî, *Tarih*, I, 180; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 156; et-Taberî, *Tarih*, IV, 562; İbn A'sem, *Futûh*, II, 455; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 322; el-Makdîsî, *Tarih*, V, 217; Üçok, *a.g.e.*, 21. (Ya'kubi ve Mes'ûdî Cerir'in Hz. Ali tarafından Hemedân valiliğinden azledildiğini belirtirler. Diğer kaynaklar azl konusuna değinmezler. Valilikten azledilen bir kişinin halifenin elçisi yapılması mantıklı değildir. Ayrıca kaynaklar onun yerine kimin tayin edildiğine değinmezler. Muhtemelen Cerir yerine vekâleten birini Hemedân'a bırakıp Muaviye'ye karşı savaşmak üzere maiyetindekilerle birlikte Kûfe'ye gelmiş ve Hz. Ali onu elçi tayin etmiştir. Ancak Taberî dâhil kaynaklar el-Eşter'in Cerir'in sağlam ve sadık bir taraftar olmadığı için Hz. Ali'ye onun elçi tayininde karşı çıktığını belirtmektedir. Cerir üç ay sonra Muaviye'nin olumsuz cevabı ile dönünce el-Eşter ona parlayarak "Osman dünya malı ve Hemedân valiliği ile senin dinini satın aldı" diyerek çıkmıştır. Bkz. bu dipnottaki kaynaklar)

¹¹²¹ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 20-21; et-Taberî, *Tarih*, IV, 561; İbn A'sem, *Futûh*, 456; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 156; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 79; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 629. (İbn Kuteybe Cerir b. Abdullah'ın el-Eşas'ı Hz. Ali'ye biata teşvik etmek için ayrıca bir mektup yazdığını kayıt eder.)

çevresi ile istişare ederken bu malları gündeme alıp müsaderenin kendisinin zoruna gittiği için Muaviye'nin safında yer almasının kendi maslahatına olacağını bildirmesi¹¹²² “ekonomik saiklerin” kabile veya kabile reislerinin tarafgirlik ve muhalefette temel etken olduğu görüşümüzü desteklemektedir. Eş'as çevresinde bulunanların tavsiyesi ile tercihini Hz. Ali'den yana yapmıştır.¹¹²³ el-Mesudî halifenin onu Ermenistan ve Azerbaycan valiliğinden azlederek mallarına el koyup gelir kaynaklarını kısıtması için Eş'as'ın Halifeye kızgın olduğunu belirtir.¹¹²⁴

Hicrî 36 yılında Hz. Ali Yemen kökenli Hazrec'in önemli adamı Kays b. Sad b. Ubade el-Hazrecî'yi Mısır gibi önemli bir vilayete vali olarak atmasını da burada zikretmek gerekir.¹¹²⁵ Ancak Muaviye yaptığı progaganda ve karşı diplomasi ile Kays'ı Hz. Osman taraftarı imiş gibi göstermesi veya Hz. Ali taraftarlığında pasif ve gevşek davrandığı algısını uyandırarak kısa süre içinde onun azline vesile olarak Mısır'ı ele geçirme siyasetinin en önemli adımını atmıştır.¹¹²⁶ Hz. Hasan'ın hilafetinin son demlerine kadar Ali ve çocuklarının sadık bir taraftarı olacak olan Kays b. Sa'd b. Ubade halife tarafından Mısır valiliğinden azledilip yerine Muhammed b. Ebubekir tayin edilmiştir.¹¹²⁷ Kays'ın siyasi ve askeri dehasının farkına geç varan Hz. Ali

¹¹²² el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 20-21; el-Yakubî, *Tarih*, I, 188; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 79; İbn A'sem, *Futûh*, II,457-458.

¹¹²³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 296; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 79; İbn A'sem, *Futûh*, II, 458. (el-Belâzûrî Eşas'ın Hz. Osman'ın Azerbaycan valisi olduğunu, Hz. Ali'nin onu Hulvan'a tayin ettiğini, Sıffin savaşına katılmak üzere Kûfe'ye gelince Hz. Ali'nin mallarını müsadere etmesi üzerine Muaviye ile yazışmaya başladığını belirtir. Bkz. el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 296-293.)

¹¹²⁴ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 322.

¹¹²⁵ et-Taberî, *Tarih*, IV, 546.

¹¹²⁶ Aycan, *Muaviye*, 102.

¹¹²⁷ et-Taberî, *Tarih*, IV, 556-557.

Sıffin'dan sonra onu Azerbaycan'a vali tayin etmesine rağmen tahkim olayına bağlı olarak ortaya çıkan Haricî tehlikesi bertaraf edilinceye kadar onu danışman olarak yanında tutmuştur.¹¹²⁸

Hz. Ali'nin Muaviye'ye gönderilen mektup için bir Yemenli olan Abdullah b. Cerir el-Becelî'yi seçmesi, Yemenli Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays el-Kindî'yi itaat ve yardımına çağırması ve Yemenli Hazrec Kabilesine mensup Kays b. Sa'd b. Ubade'yi Mısır valiliğine ataması Yemenlilerin siyasi arenadaki etkinliklerini göstermesi bakımından önemli verilerdir. Kays'ın Mısır vilayetinden azli Hz. Ali'nin siyasi bir hatası olmuş ve Mısır'ı kolay bir şekilde kaybetmesine kapı aralamıştır. Belâzûrî'nin rivayetine göre Kays Mısır valiliğinden azledildiğinden dolayı Hz. Ali'ye biraz dargındı. Mısır'dan Medine'ye geçince bir müddet orada kalmış ve Muaviye bu esnada onu kendi tarafına çekmek istemişti. Kays Kûfe'ye Hz. Ali'nin yanına geçince Muaviye çevresindekilere: “Bana vereceğiniz 10.000 atlı asker Kays'ın yerini tutmaz”¹¹²⁹ diyerek Kays'ın politik arenadaki gücünü teslim etmiştir.

Cerir b. Abdullah el-Becelî'nin Şam'a varması üzerine Muaviye Amr b. As ile istişare etmek ve ondan destek almak üzere yanına çağırdı.¹¹³⁰ Bu arada Muaviye Cerir'e “benden cevap bekle” diyerek zaman kazanmak istedi.¹¹³¹ Mısır'ın kendisine verilmesi şartı ile Muaviye tarafını seçen Amr b. As Araplar nazarında İslâm'daki konumu itibari ile Muaviye'nin hiçbir şekilde Hz. Ali ile mücadele edemeyeceğini belirttikten sonra

¹¹²⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 707-708.

¹¹²⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 300.

¹¹³⁰ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 33; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 180; et-Taberî, *Tarih*, IV, 558; İbn A'sem, *Futûh*, II, 466, 468; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 629; Aycan, *Muaviye*, 38.

¹¹³¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 159.

Yezid b. Esed el-Becelî¹¹³² ve o dönemde Suriye Yemenlilerin lideri konumunda olan – Cerir’in düşmanı- Şurahbil b. Sımt el-Kindî’yi kendi tarafına çektikten sonra Hz. Osman’ın kanını talep etme gerekçesi ile hareket etmesini tavsiye etmiştir.¹¹³³ Bunun üzerine Numan b. Beşir tarafından Şam’a getirilen Hz. Osman’ın kanlı gömleği ile onun Eşi Naile’nin kesik parmakları mescitte sergilenerek halk Hz. Ali’ye karşı galeyana getirilmiştir. Çoğu Yemen kökenli olan Suriye şehirlerindeki Yezid b. Esed el-Becelî, Amr b. Süfyan es-Sülemî, Muharik b. Haris ez-Zübeydî, Hamza b. Malik el-Hemdânî, Habis b. S’ad et-Tâî gibi yönetici ve ordu komutanlarına Hz. Ali’nin Hz. Osman’ın katili olduğu ve Muaviye’nin onun kanını talep ettiği şeklinde haber yazılarak progaganda makinesi çalıştırılmıştır.¹¹³⁴

Amr’ın yönlendirmesi ile Humus’ta ikamet eden Suriyelilerin ileri gelenlerinden Şurahbil b. Sımt el-Kindî’ye mektup yazarak “Ali Cerir vasıtası ile kendisine biat etmemizi istiyor, Şam’a gel” diyerek yanına çağırdı.¹¹³⁵ Yol güzergâhı boyunca Hz. Ali’nin Hz. Osman’ın katili olduğu bilgisini ona vermek ve Şurahbil’i Hz. Ali’ye karşı dolduruşa getirmek üzere de Yemenlilerden ve Nizarîlerden bir kaç kişiyi ayarladı.¹¹³⁶ Muaviye’nin planı işlemiş ve Şurahbil Hz. Ali’nin halifenin katlinde dahil olduğuna inanmıştı. Abdurrahman b. Ganem el-Ezdî’nin muhalefetine rağmen Şam’a varan Şurahbil’i Muaviye’nin emri ile Şamın ileri gelenleri karşıladı. Şurahbil Muaviye’ye: “İnsanlar Ebu Talib’in oğlunun Hz. Osman’ın katili olduğunu söylüyorlar. Vallahi ona

¹¹³² el-Ya’kubî, *Tarih*, I, 181. (Bu şahıs Sıffin savaşında Muaviye için büyük yararlılıklar göstermiştir.)

¹¹³³ el-Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, 35-44; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 158; et-Taberî, *Tarih*, IV, 561.

¹¹³⁴ el-Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, 44; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 70; et-Taberî, *Tarih*, IV, 561; Aycan, *Muaviye*, 97-100. (Minkarî ismi geçen Yemenlilerin Muaviye’nin en çok güvendiği kişiler olduğunu belirtir.)

¹¹³⁵ el-Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, 44.

¹¹³⁶ Kaynaklarda değişik kabilelere mensup kişilerin isimleri geçmektedir.

itaat edersen seni Şam'dan çıkarır veya öldürürüm” dedi. Muaviye cevaben: “Ben asla sizlere rağmen hareket etmem” dedikten sonra “Suriye’ye git ve kendi halifemiz Hz. Osman’ın kanını talep ettiğimizi insanlara ilan et” dedi. Şurahbil Suriye’yi şehir şehir dolaşp halkı Hz. Osman’ın kanını talep etmeye çağırdı. Halk da ona uydu. Yemenli Kinde kabilesine mensup Şurahbil’in desteği ile Muaviye Hz. Ali’ye karşı koyma cesaretini bulmuştur. Muaviye şartları kendi lehine olgunlaştırdıktan sonraki süreçte Hz. Ali’nin mektubuna olumsuz cevap vererek Cerir b. Abdullah’ı Kûfe’ye göndermiştir.¹¹³⁷

Kaynaklar Cerir b. Abdullah el-Becelî ile Şurahbil arasında düşmanlık olduğunu bilen Muaviye’nin Şurahbil’i devreye soktuğunu yazmaktadır.¹¹³⁸ İbnu’l-Esir’de geçen bir rivayete göre Cerir’i eli boş gönderten kişi Şurahbil b. Sımt el-Kindî’dir. Zira Hz. Ömer zamanında Sa’d b. Ebivakkas ile birlikte Irak fethinde yer alan Şurahbil ile aynı kabileden olan Eş’as b. Kays arasında çekememezlik vardır. Eş’as’ın dolduruşa getirdiği Cerir el-Becelî Medine ziyareti esnasında Şurahbil’i halife Ömer’e şikâyet eder. Hz. Ömer de Şurahbil’i yanına çağırdıktan sonra ailesi ile birlikte Iraktan alıp Suriye fetihlerine vermiştir.¹¹³⁹ Eş’as ile Kinde kabilesinin Benî Muaviye boyuna mensup olan Şurahbil’in kadisiye savaşında sol kanat komutanı olduğu unutulmamalıdır.¹¹⁴⁰

¹¹³⁷ el-Minkarî, *Vak’atu Siffîn*, 48-50; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 160-161; İbn A’sem, *Futûh*, II, 471-473; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 630. (Minkarî Şurahbil’in dindar biri olması dolayısıyla bütün Şam’ın kendisine itimat ettiğini belirtmektedir. Şurahbil Cerir’e “Sen hala kendini Sa’d b. Ebivakkas’ın zamanında mı sanıyorsun” demesi iki Yemenli kabile reisi arasındaki tarihi düşmanlığın Muaviye’nin elini güçlendirdiğini, Muaviyein de bu çelişkiden istifade ettiğini göstermektedir. Bkz. Minkari, *Vak’atu Siffîn*, 48-50.)

¹¹³⁸ el-Minkarî, *Vak’atu Siffîn*, 48-50; İbnu’l-Esîr, *Usd*, II, 621.

¹¹³⁹ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 630.

¹¹⁴⁰ et-Taberî, *Tarih*, III, 488-489. (Eş’as ile Şurahbil arasında Kinde kabilesinin liderliği için oynanan nüfuz savaşında Hz. Ömer’in müdahalesi ile Eş’as lehine döndüğü anlaşılmaktadır.)

Şurahbil'in Irak toprakları verimli olduğundan ve fetihlerde yüksek gelir elde edilmesinden önceki bölümlerde bütün Yemenlilerin Yemen'den gelirken Suriye cephesi yerine Irak'a geçmek istediklerini görmüştük. Ekonomik saikler, kabile reisliği için aileler arası çekişmeler, kabile reislerinin şişkin egoları ve enaniyetleri siyasi olayların yönlendirilmesinde çok etkili olmuştur.

Muaviye'nin Hz. Osman'ın muhasarası esnasında takındığı tavırdan, Hz. Ali'ye karşı tutumundan gizli bir ajandasının olduğu, en nihayetinde devlet başkanlığını ele geçirip halife olmak istediği anlaşılmaktadır. Ancak Muaviye'nin bu düşüncesinin hayat bulmasına olanak sağlayan temel unsurlar Yemenlilerdir. Şurahbil b. Sımt el-Kindî Humus'ta Muaviye adına destek talep ederken Muaviye'ye: "Sen mazlum olarak öldürülen amca çocuğun Osman'ın kanını talep iddiasında iken benim insanlardan senin adına "emir olarak" biat almam doğru olmaz. Haberin olsun ki ben "halife olarak" Suriyelilerden senin adına biat alıyorum" diye mektup yazmıştır.¹¹⁴¹ Malik b. Hubeyre el-Kindî ilk kez camide Muaviye'ye "Emiru'l-Mu'minin" diye hitap eden ve halife olarak biat eden kişi olmuştur.¹¹⁴² Bu şekilde Muaviye'nin kafasında var olan halifelik düşüncesinin somutlaşmasının ilk adımını Yemenliler atmıştır. Ebu Muslim el-Hevlanî ile Ka'b b. Acre el-Ensârî Hz. Osman'ın kanlı gömleği ile belde belde dolaşp¹¹⁴³ halkı Hz. Ali'ye karşı kıskırtmışlardır. Görüldüğü gibi Suriyelilerin Muaviye tarafında kenetlenip Hz. Ali'ye karşı tavır geliştirmelerinde Yemenli unsurlar önemli görevler üstlenmişlerdir. Cerir el-Becelî -arada geçen uzun müddete rağmen- Muaviye'yi ikna

¹¹⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 70.

¹¹⁴² el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 80. (Durumdan memnun olan Zuburkan b. Abdullah es-Sekûni el-Kindî Muaviye'yi uyarı mahiyetinde "Muaviye'nin halifelik makamını Yemenlilerden Himyer, Kinde ve Hemdân'a borçlu olduğunu, ayağını denk alması gerektiği, istedikleri taktirde onu o makamdan indirebileceği..."ne işaret eden uzun bir şiir yazmıştır. Bkz. Minkari, *Vak'atu Siffîn*, 80-81.)

¹¹⁴³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 291.

edip itaat altına alamaması onun başarısızlık hanesine yazılmış, el-Eşter'in şiddetli muhalefeti karşısında dayanamayıp Cezire bölgesindeki Kırkısiyya'ya çekilerek Sıffin savaşı boyunca tarafsızlığını korumuştur.¹¹⁴⁴

Muaviye mektubunda “Şamlıların Osman için ağladığını, Hz. Ali'nin onu öldürdüğünü, katilleri himaye ettiğini bu nedenle Şamlıların Ali ile savaşaacağını”¹¹⁴⁵ tehditkâr bir dille bildiriyordu. Açıkça görüldüğü gibi Muaviye Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmiyordu. Bu nedenle Hz. Ali onu valilikten azletmişti. Muaviye halife olma hayalinin peşine düşmüştü. Hz. Ali'nin Kûfeli taraftarlarından Hemdân Kabilesinin lideri Said b. Kays el-Hemdânî Şurahbil b. Sımt el-Kindî'nin Suriye ve Muaviye için arzettiği önemi iyi biliyordu. Şurahbil'i Muaviye taraftarlığından vazgeçirdiği takdirde Şamlıların Iraklılar için kolay bir lokma olacağını bildiğinden Hz. Ali'nin izni ile Şurahbil'e bir mektup yazmış ancak onu Muaviye taraftarlığından vazgeçirememiştir.¹¹⁴⁶ Görüldüğü üzere Hem Muaviye hem Hz. Ali'nin sırtlarını dayadıkları ana unsurlar Yemenlilerdir. Muaviye ve Hz. Osman'ın enişterleri olduğu Yemenli Kelb kabilesi ile Himyer ve Kinde kabilesinin Muaviye'ye verdiği sonsuz destek sayesinde Muaviye'ye halifelik yolu açılmış ve O, Hz. Ali'ye kafa tutma cesaretini gösterebilmiştir.

3.2. Sıffin Savaşı ve Yemenliler

Kaynaklar Kûfe'de ikamet eden Yemenli kabilelerin Muaviye ile savaşmak için istekli olduğunu aktarmaktadır. Cerir daha Muaviye'nin resmi mektubu ile dönmeden Suriyelilerin Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere savaşmaya istekli oldukları haberi

¹¹⁴⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 161.

¹¹⁴⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 160; et-Taberî, *Tarih*, IV, 561; İbn A'sem, *Futûh*, II, 475.

¹¹⁴⁶ İbn A'sem, *Futûh*, II, 478-479.

Kûfe'ye bomba gibi düştü. Kûfelilerden Şamlılar ile hemen savaşılmaması gerektiğini, fitne ateşi daha büyümeden söndürülmesi gerektiğini Hz. Ali'ye söyleyenler Yemenlilerdir. Bunlar: Malik el-Eşter en-Nehâî, Adiy b. Hatim et-Tâî, Şureyh b. Hani; Amr b. el-Hamk el-Huzâî, Said b. Kays el-Hemedanî ve Hani el-Mezhici'dir.¹¹⁴⁷ Adnanî kabile reislerinin de Yemenliler gibi Hz. Ali'ye tam destek verdiklerini görmekteyiz. Sadece Benî Fezare kabilesinden Ebred isimindeki biri: "Sen daha önce senin için Basralıları öldürdüğümüz gibi bizleri Şamlılarla savaştırıp senin için öldürmemizi mi istiyorsun? Vallahi bunu asla yapmayacağız" Ebred'in sözleri Yemenli kabile reislerinin şiddetli muhalefeti ile karşılaşır. Hemdânlılar mescidin çıkışında onu öldürmüşlerdi. Temim kabilesinden bir grup da Şamlılar ile savaşmakta acele edilmemesi gerektiğini bildirmişlerdi.¹¹⁴⁸ Ancak Hz. Ali onlara Şam'dan resmi cevap gelmeden hareket etmenin kendilerine yakışmayacağını söyleyerek taraftarlarını sakinleştirmiştir.

Cerir b. Abdullah'ın Muaviye'nin olumsuz cevabını resmi bir şekilde getirmesi üzerine Hz. Ali ile Muaviye arasında meselenin savaşımsız bir şekilde çözülmesi için onlarca mektuplaşma yaşandı.¹¹⁴⁹ Hz. Ali Muaviye'nin savaşmaya kararlı olduğunu görünce Ensâr, Muhacir ve diğer yakınlarını durumu istişare etmek üzere çağırdı. Hz. Ali: "Bizlerin ve sizlerin düşmanınız olan kişi ile savaşmak düşüncesindeyim. Bu konudaki görüşlerinizi benimle paylaşır mısınız?" diye sordu. Hz. Ali'nin bu sorusu üzerine aşağıda isimleri yazılı kişiler tek tek ayağa kalkıp yaptıkları uzun konuşmalarda halifeyi her türlü şartlar altında destek sunacaklarını beyan ettiler. Ammar b. Yasir el-Ansî, Kays b. Sa'd b. Ubade el-Hazrecî, Sehl b. Huneyf el-Ensârî, Zeyd b. Suhan el-Abdî,

¹¹⁴⁷ İbn Kuteybe, *el-İmeme*, 81; İbn A'sem, *Futûh*, I, 464.

¹¹⁴⁸ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 94-96.

¹¹⁴⁹ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 110; İbn A'sem, *Futûh*, II, 486-494.

Ebu Zeyneb b. Avf el-Ezdî, Abdullah b. Budeyl el-Huzâî, Amr b. Hamık el-Huzâî, Hucr b. Adiy el-Kindî¹¹⁵⁰ isimli kişilerin çoğunluğunun Yemenlilerden oluştuğunu müşahade etmekteyiz. Yemenli kabilelerin tek derdinin kabile çıkarları ve kabile taassubu olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Konuşma içeriklerine bakılınca onları Hz. Ali'yi haklı, Müslümanların meşru temsilcisi olarak gördükleri; Muaviye'yi ise asi gördükleri anlaşılmaktadır.

Sıffin savaşı öncesinde Yemenli Becile kabilesinin lideri Cerir b. Abdullah ailesi ile birlikte Karkısiya'ya gidip yerleşti.¹¹⁵¹ Becile kabilesinin Ahmes kolundan 700 kişinin Sıffin'da Hz. Ali ile birlikte olduğu unutulmamalıdır.¹¹⁵² Abdullah b. Mes'ud'un öğrencilerinden olan 400 Kûfe Kurrası Hz. Ali'ye karşı olmamakla birlikte Müslümanlar arasında cereyan edecek savaşa şüphe ile baktıklarından Hz. Ali'den izin alarak savaşa katılmamışlardır. Hz. Ali Kurra'yı Kazvin ve Rey gibi sınır bölgelerinde görevlendirerek¹¹⁵³ onların isteklerini anlayışla karşılamıştır. Yine savaşa katılmak istemeyen Bahile kabilesini Deylem bölgesine göndermiştir.¹¹⁵⁴ Basralıların yakın bir zaman önce Hz. Ali taraftarlarınca hezimete uğratılması onlarda derin izler bırakmıştır. İbn Abbas'ın onları Muaviye'ye karşı savaşa ikna etmekte zorlandığı görülmektedir. Çünkü Hz. Ali Nahile bölgesinde bir müddet Basralıların gelişini beklemiştir. Ancak geç de olsa hepsinin halifenin davetine icabet ettiği görülmektedir.¹¹⁵⁵ Basra valisi

¹¹⁵⁰ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 100-103; İbn A'sem, *Futûh*, 197-198.

¹¹⁵¹ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 60; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 161. (Karkısiya Cezîre bölgesinde bir şehir olup Habur nehri kıyısında idi. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, *mu'cem*, IV, 328.)

¹¹⁵² el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 61; el-Kâim, *a.g.e.*, 215.

¹¹⁵³ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 115; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 163.

¹¹⁵⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 115.

¹¹⁵⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 166.

Abdullah b. Abbas Yemenlilere oranla Nizarîlerin yoğunlukta olduğu ordusu ile birlikte Kûfe'ye gelerek¹¹⁵⁶ Nahile'de kendisini bekleyen Hz. Ali'ye katıldı.¹¹⁵⁷

Hz. Ali Iraklıların desteğinden emin olduktan sonra Haris el-Aver b. Abdullah el-Hemdânî'ye halkı hareket etmek üzere hazırlamak ile görevlendirdi.¹¹⁵⁸ Ebu Mes'ud Ukbe b. Amr el-Ensârî'yi de Kûfe'de kendi yerine vekil bırakan Hz. Ali Nuhayle'den Sıffin'a doğru hareket etti.¹¹⁵⁹ Daha sonra Ziyad b. Nasr el-Hârisî'yi 8.000, Şüreyh b. Hani el-Hârisî'yi 4.000 kişilik ordunun başında yola çıkarttı. Öncü birlik olarak bu ordu Muaviye'nin Irak'a girmesini engelleyecekti.¹¹⁶⁰ Adiy b. Hatem'in anne bir kardeşi olan Liem (?) b. Ziyad et-Tâî'yi Medain'e vali olarak bıraktı.¹¹⁶¹ Kaynaklar Hz. Ali ordusunun 90.000 Muaviye ordusunun 85.000 kişiden oluştuğunu belirtir.¹¹⁶² Tarihi rivayetlerden Cezire bölgesini Muaviye'nin adamı Dahhak b. Kays el-Fihri'den alan el-Eşter'in¹¹⁶³ de 3.000 kişilik öncü birliğin başında olduğu anlaşılmaktadır ki Hz. Ali ordusunun geçeceği ırmakların üzerinde geçiş için köprü yaptırmış,¹¹⁶⁴ yol güvenliğini sağlamıştır.¹¹⁶⁵ Ma'kıl b. Kays er-Riyahî'yi de 3.000 kişilik bir kuvvetin başında çevre

¹¹⁵⁶ et-Taberî, *Tarih*, IV, 563.

¹¹⁵⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 166.

¹¹⁵⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 294.

¹¹⁵⁹ el-Mes'ûdi, *Murûc*, I, 323.

¹¹⁶⁰ et-Taberî, *Tarih*, IV, 565; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 632.

¹¹⁶¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 294; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 632. (İbnu'l-Esîr Medaine vali bırakılan kişinin Muhtar es-Sakafinin amcası Ziyad b. Mesud es-Sakafi olduğunu belirtir.)

¹¹⁶² el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 156; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 166; el-Mes'ûdi, *Murûc*, I, 324; H.İ. Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 44. (Dineveri Muaviye'nin ordusu hakkında bilgi vermezken Hz. Ali ordusunun sayısını 80.000, Minkarî ise 150.000 olarak verir.)

¹¹⁶³ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*. 13.

¹¹⁶⁴ et-Taberî, *Tarih*, IV, 566.

¹¹⁶⁵ Aycan, *Muaviye*, 104.

halkın güvenliğini sağlamak üzere gönderdi.¹¹⁶⁶ Sıffin'a doğru hareket eden Hz. Ali'nin birlikleri Rakka civarında Hz. Osman taraftarı olan Yemenli Cu'fi kabilesinin küçük bir direnişi ile karşılaşması¹¹⁶⁷ Yemenlilerin tek bir siyasi tarafı desteklemediğini göstermektedir.

Hz. Ali'nin ordusu Rakka şehrinin karşısındaki Fırat nehrinin kenarına ulaşınca Muaviye ile el-Eşter komutanlığında olan Irak ordusunun öncü birlikleri arasında şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Muaviye'nin komutanı Ebu'l-A'ver Amr b. Süfyan es-Sülemî gece olunca geri çekildi.¹¹⁶⁸ Hz. Ali Sıffin'a vardığında Fırat kenarında içme suyunun olduğu bölge Muaviye tarafından ele geçirilmişti. Susuzluktan kırılan Iraklılar orayı savaşarak ele geçirmek istediler.¹¹⁶⁹ Hz. Ali savaşmadan önce suyun ortak paylaşımına açılması için Muaviye'ye elçi gönderdi. Ancak Velid b. Ukbe ile Abdullah b. Ebi Sarh'ın kışkırtmaları sonucu Muaviye Hz. Ali'ye olumsuz cevap yollayarak suyu onlara kullandırmadı. Amr b. As Muaviye'ye yaptığının yanlış olduğunu bildirmesine rağmen ikna edemedi.¹¹⁷⁰ Suriyeli Kinde kabilesinden Selül b. Amr Hz. Ali taraftarlarının sudan mahrum bırakılması gerektiğini bir şiirle Muaviye'ye anlatmıştı.¹¹⁷¹

Bunun üzerine Hz. Ali Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî ile Eş'as b. Kays'ı su kuyularını almak üzere görevlendirdi. Bu iki komutan Kinde ve Mezhic kabilelerinin

¹¹⁶⁶ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 148; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 632.

¹¹⁶⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 297-298.

¹¹⁶⁸ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 154; 568; el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 324; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 167; et-Taberî, *Tarih*, IV, İbn A'sem, *Futûh*, II, 524; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 634.

¹¹⁶⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 468.

¹¹⁷⁰ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 161; et-Taberî, *Tarih*, IV, 472; İbn A'sem, *Futûh*, II, 527; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 88.

¹¹⁷¹ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 162.

büyük gayretleri ile Muaviye'nin güçlerini su kenarından uzaklaştırarak içme suyunun bulunduğu bölgeyi ele geçirdiler.¹¹⁷² Muaviye'nin ordusu ise Ebu'l-A'ver Amr b. Süfyan es-Sülemî ile Yezid b. Esed el-Becelî el-Kasrî tarafından komuta ediliyordu.¹¹⁷³ Zikri geçen kaynaklar Eş'as'ın Muaviye'nin yanına elçi olarak gitmek istediğini, Fırat suyunu ele geçirme operasyonunda kendisi ve kabilesi ile iftihar ederek tam bir asabiyet içinde hareket ettiğini belirtir.¹¹⁷⁴ Sıffin savaşında kabile asabiyeti canlılığını tamamen korumuş her iki taraf adına savaşan kabileler Hz. Ali veya Muaviye'den çok kendi kabile gururlarını ve geleceklerini garantilemek için öne atılmışlardır. Kabile liderliği, asabiyeti o kadar kırılğan bir zeminde yürüyordu ki kabile esasına göre şekillenen orduları yönetmek çok zordu. Sıffin savaşı başlamadan önce Tay kabilesinin sancağını taşıma konusunda Amir b. Kays el-Hizmirî et-Tâî ile Adiy b. Hatem et-Tâî'nin mensup olduğu boy arasında derin tartışmalar çıkmış Hz. Ali'nin müdahalesi ile sancak Adiy'e verilerek olay yatıştırılmıştı.¹¹⁷⁵ Hz. Ali Sıffin yolunda Rebia ve Kinde kabilelerinin komutanlığını –Yemenli kabile liderlerinin muhalefetine rağmen- Eş'as b. Kays'tan alıp Rebia kabilesinden Hassan b. Mahduc'a vermek suretiyle¹¹⁷⁶ taktik bir hata yapmıştır. İleride görüleceği gibi Eş'as Hz. Ali'nin elini Muaviye'ye karşı zayıflatacaktır.

¹¹⁷² el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 167; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 182; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 89; et-Taberî, *Tarih*, IV, 570; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 324; İbn A'sem, *Futûh*, II, 525-526.

¹¹⁷³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 635.

¹¹⁷⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 180; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 324; (Eş'as Fırat suyunu özgürleştirme operasyonunda önceliğin Mezhic yerine Kinde kabilesinde olması için adamlarını teşvik etmiştir. Mezhic ile kendisi arasında bir çekişme vardır.)

¹¹⁷⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 643.

¹¹⁷⁶ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 137.; Barlak, Yasemin, a.g.m, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Amasya: 2016, S. 7, ss.,101-141.

H. Ali Muaviye'nin aksine ele geçirdiği içme suyunu Şamlıların kullanımına sundu.¹¹⁷⁷ Su kaynaklarını ele geçirme mücadelesi her aşamada H. Ali'nin taraftarlığı ile öne çıkan Yemenli Mezhic kabilesi ile Kabile taassubunun sembolü niteliğindeki Yemenli Kinde kabilesinin aktif katılımı sonucu H. Ali'nin baŐarısı ile sonuçlandı. Nizarîlerden olan Muaviye'nin komutanı Ebu'l-A'aver Amr b. Sfyen es-Sülemî ile Yemenli Yezid b. Esed el-Becelî yenildi.

H. Ali su kaynaklarını ele geçirdikten sonra Amr b. Muhsin el-Ensârî, Said b. Kays el-Hemdan ve Şebes b. Rib' et-Temimî'yi -ikisi Yemenli biri Mudardan-  elçiyi Muaviye'yi H. Ali'ye biat etmek ve Müslümanların birliğini sağlamak üzere Muaviye'ye yolladı. Ancak Muaviye bu teklifi kesin bir dille reddetti.¹¹⁷⁸ Zilhicce ayı boyunca iki tarafın orduları küçük çaplı çatıŐmalara girmiş ancak her iki ordu bütünü ile savaşa girmekten kaınıyordu. Muharrem ayının ulaŐması ile her iki taraftan insanlar bu ay boyunca savaşın durdurulmasını istediler. H. Ali ve Muaviye Muharrem ayında savaŐmamak üzere anlaŐtı. Bu zaman zarfında kardeş kanının dökülmesini engelleme ve barıŐı tesis etme umuduyla iki taraf arasında elçiler gelip gitti. Ancak Muaviye H. Osman katillerinin teslim edilmesi ve halifeliğin Şura ile tespiti Őartını ileri sürerek barışa yanaşmadı. H. Ali'nin elçilerinin Adiy b. Hatem et-Tâî, Yezid b. Kays el-Erhabî, Şebes b. Rib' et-Temimî, Beşir b. Amr el-Ensârî, ve Ziyad b. Hafsa et-Temimî iken¹¹⁷⁹; Muaviye'nin H. Ali'ye gönderdiği elçiler Şurahbil b. Sımt el-Kindî, Habip b. Mesleme el-Fihrî Ma'n b. Yezid es-Sülemî idi.¹¹⁸⁰ Arabuluculuk amacı ile gelip giden

¹¹⁷⁷ H. İ, Hasan, *İslâm Tarihi*, 44.

¹¹⁷⁸ et-Taberî, *Tarih*, IV, 573; İbn A'sem, *Futûh*, II, 531. (İbn A'sem bunlara ek olarak Ziyad b. Hasfa et-Temimî ve Adiy b. Hatem et-Tâî isimlerini de zikreder.)

¹¹⁷⁹ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 187; et-Taberî, *Tarih*, V, 6-7; İbn A'sem, *Futûh*, II,531; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 641.

¹¹⁸⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 6-7; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 641.

elçilerin kimliğinden hareket edildiğinde Yemen ve Adnanîlerin her iki siyasi taraf içinde yer aldığı görülmektedir. İki tarafın elçilerinin sert mizaçlı olması ayrılığı derinleştirmiş¹¹⁸¹ ve barışın gerçekleşmesine dair umutları suya düşürmüştür. Hz. Ali Sıffında kabile savaşının önüne geçmek istemiş olacak ki her kabileye karşı tarafta yer alan kardeş kabilesi ile savaşması emrini vermişti.

Hz. Ali Ordusu Komuta Kademesi:

- 1- Haşim b. Utbe b. Ebivakkas ez-Zührî el-Kureyşî: Ordu sancaktarı
- 2- Amr b. Hamk el-Huzâî: Pusu atlı birlikleri komutanlığı
- 3- Amir b. Vasle el-Kinanî, Kabisa b. Hayr el-Esedî: Pusu yaya birlikleri komutanlığı
- 4- Eş'as b. Kays el-Kindî: Sağ kanat komutanı¹¹⁸²
- 5- Abdullah b. Abbas el-Kureyşî: Sol kanat ve Kureyş ile Kinane kabileleri komutanı
- 6- Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî: Kûfeli atlı birlikler komutanı
- 7- Ammar b. Yasir el-Ansî: Kûfeli yaya birlikler komutanı
- 8- Sehl b. Huneyf el-Ensârî: Basra atlı birlikler komutanı
- 9- Kays b. Sa'd b. Ubade el-Hazrecî ve Şimr b. Zi'l-Cevşen ed-Debbabî: Basra yaya birlikler komutanları
- 10- Mis'ar b. Fedekî: Kûfe ve Basra Kurraları komutanı
- 11- Süleyman b. Surad el-Huzâî: Sağ kanat yaya birlikleri komutanı
- 12- Haris b. Mürre el-Abdî: Sol kanat yaya birlikler komutanı

¹¹⁸¹ H.İ. Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 44.

¹¹⁸² el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 140. (Eş'as Kinde kabilesinin komutanlığından azledilince Hz. Ali onun gönlünü almak için onu sağ kanat komutanı yapmıştır. Bkz. el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 140.)

13- Said b. Kays el-Hemdânî: Hemdân kabilesi ve Atlı birlikler kanat komutanlığı

14- Rufae b. Şeddat el-Absî: Yaya birlikler kanat komutanlığı

*Hz. Ali ordusunu savaş düzenine sokarken; **Mudar'ı merkeze, sağ kanata Yemenli ve sol kanata Rebia kabileleri yerleştirmiştir.** Bu temel komutanlıklar dışında her kabileye sancağını verdiği gibi kabile reisini kabile komutanı olarak diğer komutanlıklar altında atamıştır. Bazı komutanlara iki görev vermiştir. Kapsamlı bir komutanlık yanında kendi kabilesinin komutanlığı gibi. Kaynaklardan derlediğimiz isimler aşağıdaki gibidir.*

15- Hucr b. Adiy el-Kindî: Kinde kabilesinin komutanı

16- Huseyn b. Munzir: Basralı Bekr b. Vail kabilesinin komutanı

17- Ahnef b. Kays: Basralı Temim, Ribab ve Dabbe kabilesinin komutanı

18- Nuaym b. Hubeyre: Kûfeli Bekr b. Vail kabilesinin komutanı

19- Cariye b. Kudame es-Sa'dî: Sa'd kabilesi ve Basra Rubab kabilesi

20- Harice b. Kudame: Basralı Benî Sa'd ve Rubab kabileleri komutanı

21- Rufae b. Şeddat el-Becelî: Becile kabilesinin komutanı

22- Ruyma eş-Şeybânî: Kûfeli Zuhel kabilesi komuta

23- A'yan b. Dabia: Basralı Benî Hanzala kabilesi komutanı

24- Adiy b. Hatem et-Tâî: Tay ve Kudâa kabileleri komutanı

25- Abdullah b. Budeyl el-Huzâî: Kûfeli Benî Lehazim kabilesi komutanı

26- Umeyr b. Utarid: Kûfeli Temim kabilesinin komutanı

27- Cundub b. Züheyr el-Ezdî: Ezd kabilesinin komutanı

28- Halid b. Ma'mer: Basralı Zuhel kabilesi komutanı

29- Şebes b. Rib'î: Kûfeli Hanzala kabilesi komutanı

30- Sa'd b. Kays el-Hemdânî: Hemdân kabilesi komutanı

31- Huzeyme b. Hazim: Basralı Huzeyme kabilesi komutanı

32- Ebu Surma et-Tufeyl: Kûfeli Benî Sa'd ve Rubaba kabileleri komutanı

- 33- Abdullah b. et-Tufeyl el-Bukkaî el-Mudarî: Kûfeli Abdu'l-kays kabilesi komutanı
- 34- Amr b. Hanzala: Basralı Abdu'l-kays kabilesi komutanı
- 35- Şeddat el-Hilalî: Basralı Kays kabilesi komutanı
- 36- Sa'saa b. Suhan: Kûfe Abdulkaysileri komutanı¹¹⁸³

Muaviye Ordusu Komuta Kademesi

- 1- Dahhak b. Kays el-Fıhrî: Ordu genel komutanı/ Genel Kurmay
- 2- Abdurrahman b. Halid b. Velid: Ordu sancaktarı
- 3- Ebu'l-A'ver Amr b. Süfyan es-Sülemî: Öncü birlikler komutanı
- 4- Amr b. As el-Kureyşî: Atlı birlikler genel komutanı
- 5- Abdullah b. Amr b. As: Atlı birlikler komutanı
- 6- Müslüm b. Ukbe el-Murrî: Yaya birlikler komutanı
- 7- Ubeydullah b. Ömer b. Hattab; Sağ kanat komutanı
- 8- Habib b. Mesleme el-Fıhrî: Sol kanat komutanı
- 9- Semiha b. Nakur Zu'l-Kela' el-Himyerî: Humus halkı komutanı
- 10- Zufer b. el-Haris el-Kilabî: Kınnesrin halkı komutanı
- 11- Süfyan b. Amr es-Sülemî : ürdün halkı komutanı
- 12- Mesleme b. Halid el-Ensârî : Filistinli birliklerin komutanı
- 13- Busr b. Ebi Ertat (Amir b. Lüey kabilesinden): Şamlı yaya birlikler komutanı
- 14- Huşba Za Zuleym: Humus yaya birlikler komutanı

¹¹⁸³ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 205-206; Halife b. Hayyât, *Tarih*, 194-195; el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 325; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 171-172; et-Taberî, *Tarih*, V, II; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 645; İbn A'sem, *Futûh*, II,534. (Kaynaklarda karışık olarak verilen listeler karşılaştırmalı olarak derlenmiş ve doğruya en yakın liste çıkartılmaya çalışılmıştır. Kaynaklarda isimler üzerinde ittifak olmadığı gibi, her kaynak listeyi tam olarak vermemiştir.)

- 15- Tarif b. Habis el-İlhanî: Kays yaya birlikler komutanı
- 16- (Ebu?) Abdurrahman b. Kays el-Kaynî: ürdün yaya birlikler komutanı
- 17- Haris b. Halid el-Ezdî: Filistin yaya birlikler komutanı
- 18- Hemmam b. Kabisa en-Numeyrî Kaysu'l-Aylanî: Şamlı Kays kabilesi komutanı
- 19- Hilal b. Ebi Hubeyre ve Hatip b. Mu'temir Bahili: Husumlu Kays kabilesi komutanları
- 20- Habis b. Rabia: Sağ kanat yaya birlikler komutanı
- 21- Hassan b. Bahdel el-Kelbî el-Kudaî: Şamlı Kelb- Kudâa kabilesi komutanı
- 22- Abbâd b. Yezid el-Kudaî: Humus Kudâa kabilesi komutanı
- 23- Şurahbil b. Sımt el-Kindî, Abdullah b. Cun es-Sekasekî el-Kindî: Şamlı Kinde kabilesi komutanları
- 24- Ka'kaa b. Ebrehe el-Himyerî: Uzak kabilelerin komutanı olarak tayin edildi.
- 25- Yezid b. Hubeyre es-Sekûnî el-Kindî: Humuslu Kinde kabilesi komutanı
- 26- Yezid b. Esed el-İclî: Numeyr kabilesi komutanı
- 27- Hani b. Umeyr: Himyer kabilesi komutanı
- 28- Yezid b. Esed el-Becelî el-Kasrî: Suriye Becile kabilesi komutanı
- 29- Muharik b. el-Haris ez-Zubeydî: Ürdün Mezhic kabilesi komutanı
- 30- Nabil /Natil b. Kays el-Cüzzamî: Filistinli Lahm ve Cüzzam kabileleri komutanı
- 31- Hamza b. Malik el-Hemdânî: ürdün Hemdân kabilesi komutanı
- 32- Şerika el-Kinani: Filistin kinane kabilesi komutanı
- 33- Haml b. Abdullah el-Has'amî: Has'am kabilesi komutanı
- 34- Habis b. Sa'd et-Tâî: Sağ kanat yaya birlikleri komutanı
- 35- Zeyd (Yezid?) b. Haris el-Gassanî: ürdünlü Gassan kabilesi komutanı¹¹⁸⁴

¹¹⁸⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 206-207; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 71-172; el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 303; Halife b. Hayyât, *Tarih*, 195-196; et-Taberî, *Tarih*, V, II; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 646.

Tarafların Sıffin savaşı komuta kademesi listesi savaşta önemli rol alan kabileler hakkında bizlere fikir vermektedir. Bu bağlamda birkaç hususa dikkat çekmekte fayda mülâhaza ediyoruz:

Birincisi; İlk üç halife dönemi boyunca yapılan fetih hareketlerinde “kabile aidiyeti-mensubiyeti” komuta kademesinin belirlenmesinde temel faktör ve her kabile kendi kabile reisinin komutasında savaşa giriyorken; Sıffin savaşında komutan seçiminde kabile örgüsü/ aidiyeti ile birlikte “şehir/bölge aidiyeti”nin de öne çıktığını görmekteyiz. Artık Basralı, Kûfeli, Iraklı, Suriyeli, Humuslu, Filistinli, Ürdünlü vb şehir ve coğrafyalara göre komutanların seçildiğini görmekteyiz. Bunun nedeni kabilelerin çoğalması, fetihlerle birlikte yayılmaları ve aynı kabilenin birden çok bölge veya şehirde yaygınlık göstermesidir. Cemel savaşı konusunda geçtiği gibi ilk kez Cemel’de Kûfe ve Basra’da meskun olan aynı kabileler karşı karşıya gelmişlerdi. Bu durum Sıffin savaşında devam etmiştir. Coğrafyanın kader olduğu gerçeğinden hareketle kabilelerin siyasi taraflarını belirlerken buldukları bölge ve coğrafyanın çok etkili olduğunu görüyoruz. Coğrafyayı onların kaderi haline getiren şey ise ekonomik nedenlerdir. Iraklılar buldukları bölge itibari ile kendi siyasi ve ekonomik geleceklerini Hz. Ali’nin yanında, Suriyeliler ise siyasi ve ekonomik geleceklerini Muaviye’nin yanında savaşarak garantilemek istemişlerdir. Bu tespit kabile asabiyetinin tamamen yok olduğu anlamına gelmemelidir. Sıffin savaşının aylarca sürmesinin nedeni kabilelerin isteksiz çarpışmalarıdır. Kureyşli iki kişiden birisinin iktidarı için kardeş kabile kanını dökmek zamanla daha fazla sorgulanmış ve Hz. Ali tam da savaşı kazanacağı anda tahkime zorlanmıştır. Örneğin; Suriye ordusundaki Şemmar b. Abdullah el-Has’amî Kûfeli Has’am’ın liderlerinden Ebu Ka’b Vehb b. Mes’ud el-Has’amî’yi öldürdükten sonra ağlayarak pişman olmuş ve: “... Kureyş bizimle oyun oynuyor” demiştir.¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁵ el-Minkârî, *Vak’atu Sıffin*, 257.

İkincisi; Hz Ali'nin tayin ettiği 36 komutandan 15'i Yemenli, 21'i ise Adnanî kabilelere mensuptur. Buna mukabil ordunun ana komutanlıkları olarak nitelendirilebilecek bel kemiğini oluşturan ilk 14 komutanlıktan 8'inin Yemenlilerde olduğunu görüyoruz. Bu durum Hz. Ali'nin ordusunda yer alan Yemenlilere çok güvenmesine ve Yemenlilerin siyasi ve askeri olarak güçlü olmasına bağlanabilir. Muaviye'nin ordusunda ise önemli ilk 8 komutanlığın tamamen Nizarî kabilelerde toplandığını görüyoruz. Muaviye'nin 35 komutanından 18'i Yemenli iken 17'si Adnanî kabilelere mensuptur. Ancak ana komuta kademesinde Iraklıların aksine Suriyelilerde üstünlük açık ara ile Adnanîlerdedir. İstatistikî veriler Hz. Ali ordusunda komutanların % 42 oranında Yemenli, % 58 oranında ise Adnanî; Muaviye ordusunda ise komutanların %51 Yemenli; % 49 oranında Adnanîlerin elinde olduğunu göstermektedir. Yemenlilerin her iki ordudaki temsiliyet oranları birbirine yakın olmasına rağmen Hz. Ali ordusunda yer alan Yemenlilerin sahip oldukları komutanlıklar, aldıkları görevler nedeniyle çok daha etkin olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle olacak ki Muaviye'nin Mudar kabile gruplarını kayırması Yemenlilerin itirazına maruz kalmıştır. Yemenli Abdullah b. Haris es-Sekûnî surud ettiği uzun şiirinde Yemenliler olmadan Muaviye'nin başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır.¹¹⁸⁶

Üçüncüsü; Bu rakamlar üzerinden bir genelleme yapıldığında Irak ve Suriyeliler arasındaki çekişmenin bir kabile çekişmesi olmadığı görülecektir. Savaş esnasında karşıt tarafta yer alan aynı kabileler birbiri ile savaşıyor ve birbirinden adam öldürüyorlardı.¹¹⁸⁷ Bu durum kabile asabiyetinin köreldiği, yok olduğu anlamına gelmemelidir. O dönemin Arap toplumunda kabile dokusu, kabile örgüsü ve kabile

¹¹⁸⁶ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 425.

¹¹⁸⁷ el-Minkârî, *Vak'atu Siffîn*, 227, 228, 312.

çıkartı birçok siyasi olayın temel nedenini teşkil etmektedir. Fakat daha önce söylediğimiz gibi kabile asabiyeti ile birlikte kabilenin üzerinde bulunduğu coğrafyadan kaynaklanan nedenlerden dolayı aynı kabilenin farklı boyları arasında “kabilenin ekonomik ve siyasi çıkarları” çakışmış ve aynı kabileler karşı karşıya gelmişlerdir.

Kaynaklar gerek Hz. Ali ordusunda gerekse de Muaviye ordusundaki Yemenli kabile reisleri ve kabilelerinin birçok başarıya imza atarak savaşın gidişatını belirlediğini haber vermektedir. Tezin fazla uzamaması için detaylara girilmeden birkaç isim verilerek paragraf sonlandırılacaktır. Hz. Ali tarafında Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî, Said b. Kays el-Hemdânî, Hucr b. Adiy el-Kindî, Hakem b. Ezher el-Himyerî, Rufae b. Zalim el-Himyerî, Abdullah b. Budeyl el-Huzâî, Süleyan b. Surad el-Hüzaî, Eş’as b. Kays el-Kindî, Cundub b. Züheyr el-Ezdî gibi isimler fazla öne çıkarken; Muaviye tarafında Zu’l-Kela’ el-Himyerî –ki savaşta öldürüldü-, Şurahbil b. Sımt el-Kindî, Yezid b. Esed el-Becelî gibi Yemenli isimler ön plana çıkmıştır. Hz. Ali tarafında Yemenlilerden özellikle Mezhic ve Hemdân kabileleri öne çıkarken Adnanîlerden Rabia kabilesi Hz. Ali’nin övgüsüne mazhar olarak büyük fedakârlıklar göstermiştir.¹¹⁸⁸

Mevcut İslâm tarihi kaynakları incelendiğinde Hz. Ali’nin ordusunu teşkil eden Iraklıların tek bir amaç etrafında kenetlenmediği görülmektedir. Birçok kabile temel gelir kaynakları olan Irak’ı Şamlıların işgaline karşı korumak için savaşa girişmişti. Bazı kabile reisleri kendi liderlik konumlarını kaybetmemek veya maddi çıkarları için Hz. Ali ile işbirliğine girişmişti. Iraklılardan bir kısmı hangi taraf başarı elde edecek diye pusuda bekliyordular. Örneğin Rebia kabilesinin ileri gelenlerinden Halid b. Muammer es-Sedûsî Hz. Ali’nin teşviki ile çok iyi savaşmasına rağmen Muaviye’nin

¹¹⁸⁸ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 186. (Konu ile ilgili yararlandığımız İslâm tarihi kaynaklarının Sıffin savaşını anlatan bölümlerinde çok fazla ve detaylı malumat bulunabilir.)

ona Horasan valiliği taahhüt etmesi sonucu taraf değiştirip Muaviye'nin tarafına geçmesi¹¹⁸⁹ bunun göstergesidir. Hz. Ali'nin Erdeşir yöneticisi olan Maskale b. Hubeyre eş-Şeybânî beytu'l-malden 500 bin dirhem alarak 500 esiri azâd etmişti. Hz. Ali Ondan parayı iade etmesini istedi. Maskale ise Muaviye olsaydı iadeyi istemeyeceğini söyleyerek Şam'a iltica etmişti.¹¹⁹⁰

Hz. Ali'nin ordusu Muaviye ordusundan farklı olarak bünyesinde çok fazla Muhacir ve Ensâr barındırıyordu.¹¹⁹¹ Haklılık Hz. Ali'nin en güçlü yanı idi. Bedir savaşı, Rıdvan biatı, akabe biatı gibi sembol olaylara katılan sahabe Hz. Ali'nin elini güçlendiriyordu. Bedirden 70, Rıdvan biatına katılanlardan 700, ek olarak Muhacir ve Ensârdan 400 kişi Hz. Ali tarafında yer alırken¹¹⁹² Muhacir ve Ensâr'dan Muaviye'nin yanında yer alanlar iki elin parmaklarını geçmiyordu. Hz. Ali'nin haklı ve meşru dava uğruna savaşması onun diğer bir güçlü yanı idi. Muhacir ve Ensârın çoğunluğu Hz. Ali'nin haklı Muaviye'nin haksız olduğunu düşünüyor, bu savaşı bir hak –batıl mücadelesi olarak görüyorlardı. Ammar b. Yasir, Huzeyme b. Sabit, Ebu Heysem b. Teyyehan ve Haşim b. Mirkal gibi ileri gelen müslümanların öldürülmeleri Hz. Ali taraftarlarında büyük yaralar açmış ancak davalarına olan güvenlerini artırmıştı. Müslümanlar Hz. Ali'yi haklı Muaviye'yi ise âsi olarak görüyorlardı.¹¹⁹³

¹¹⁸⁹ Krş. el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 306; İbn Hazm, *Cemhere*, II, 318; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 659. (Muaviye Halife olunca Halid'i Horasan valisi olarak atayacak ancak Halid Horasan'a varmadan vefat edecektir. Bkz. Minkari, *Vak'atu Sıffin*, 306.)

¹¹⁹⁰ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 701.

¹¹⁹¹ Aycan, *Muaviye*, 105.

¹¹⁹² el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 182; Aycan, *Muaviye*, 105.

¹¹⁹³ Aycan, *Muaviye*, 105.

Muaviye'nin ordusunun ana omurgasını Lahm, Cüzzam ve Ak gibi Suriye'de yerleşik kabileler ile sonradan buraya yerleşen Yemenli ve Adnanî kabileler oluşturuyordu.¹¹⁹⁴ Hz. Ali tarafında savaşan Kinde kabilesinin Benî Muaviye kolu (Eş'as b. Kays) ilk başlarda büyük atılımlar gerçekleştirmesine rağmen zamanla savaşmakta isteksiz davrandığını görmekteyiz. Bunun nedeni; Muaviye ile yazışan Eş'as b. Kays'a Muaviye'nin kendi tarafına geçmesi veya savaşı sabote etmesi karşılığında siyasi ve ekonomik vaatlerde bulunmuş olması olabilir.¹¹⁹⁵ Diğer bir nedeni ise Kinde, Lahm ve Cüzzam kabilelerinin aynı ataya dayanması¹¹⁹⁶ olabilir. Buna göre Lahm ve Cüzzam kabileleri Kinde kabilesinin amcalarıdır. Sıffin savaşında Lahm ve Cüzzam kabileleri ile Kinde kabilesinin es-Sekûn ve es-Sekasek kolları Muaviye'nin safında savaşırken Kinde kabilesinin Eş'asın Mensup olduğu Benî Muaviye kolu büyük oranda Hz. Ali tarafında idi. Bu durum Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays'ın niçin Hz. Ali'nin ordusunda gönülsüzce savaştığına dair bizlere ipucu verebilir. Muhtemelen kendi kabiledaşlarını öldürüp kardeş kanına girmemek ve Yemenlilere iktidardan bir pay koparmak için Hz. Ali'yi Yemenli bir hakeme gitmeye zorlamıştır. Aynı şekilde Kûfe valisi Ebu Musa el-Eş'arî'nin mensup olduğu Eş'ar ve Ak kabilelerinin Muaviye'nin safında yer alması¹¹⁹⁷ onun Hz. Ali'ye asker vermekte gönülsüz davranmasına¹¹⁹⁸ ve

¹¹⁹⁴ Krş. el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 301; Aycan, *Muaviye*, 105.

¹¹⁹⁵ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 182; İbn Asem, *Futûh*, II, 647-653. (Ya'kubî Muaviye'nin Eş'as ile yazıştığını ve onu kendi tarafına çektiğini belirtmesine rağmen İbn A'sem Eş'as'ı konu alan uzun anlatımlarına rağmen onun Hz. Ali'ye ihanet ettiği beyanında bulunmamaktadır.)

¹¹⁹⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 419. (Kinde (Sevr)'in dedesi olan Adiy b. Haris'ten şu kabileler türemiştir: Amile kabilesinin atası el-Haris b. Adiy; Cuzzam Kabilesinin atası Amr b. Cuzzam ve Lahm kabilesinin atası Malik b. Adiy ve Kinde kabilesinin atası Ufeyr b. Adiy ki Ufeyr Kinde'nin babasıdır. Bkz. İbn Hazm, *Cemhere*, II, 419.)

¹¹⁹⁷ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 436; İbn A'sem, *Futûh*, II, 615.

¹¹⁹⁸ Aycan, *Muaviye*, 105.

neticede valilikten azledilmesine neden olmuştur. Sıffin savaşının ilk günlerinde Akk, Lahm ve Himyer kabilelerinden oluşan Muaviye ordusuna mensup bir grubun Hz. Ali'nin yanında savaşan Mezhic kabilesi tarafından Muaviye'nin çadırına kadar kovalanması, birçok kayıp veren Suriye tarafından askerlerin “bizler kardeş kabileyiz, amca çocuğuyuz artırk yeter!” diye bağırması¹¹⁹⁹ kabileler arası ittifak ve çelişkilerin Hz. Ali'nin elini çok zayıflattığını göstermektedir. Kaynaklar savaş esnasında söylenen şiirler ve atılan sloganlarla ilgili çok detay vermektedir. Şiirlerden kabile asabiyetinin ne kadar canlı olduğu anlaşılmaktadır ki her kabile kendi atası ve kahramanlığı ile övünmektedir.

Muaviye Suriyelilerin ne istediğini çok iyi biliyordu. Amr b. As'ın zekice danışmanlık hizmetini sunması, başarıya ulaşmak için her yolun mübah olması Muaviye'nin güçlü (!) yanı idi. Kabile taassubu içinde ve dünya malı peşinde olan Suriyeliler Muaviye'den talep ettikleri ikram ve in'amlara fazlası ile ulaşıyorlardı. Suriyeliler Muaviye'nin Irak ve Horasan'a hâkim olmasını bu şekilde kendilerini iktidar ve maldan pay vermelerini istemekteydiler.¹²⁰⁰ Kabile reislerinin dünya malının ve iktidarın peşine düşmesi onları Muaviye etrafında birleştirmişti. Yine Muaviye Suriye bölgesinde elde ettiği yüksek gelir sayesinde Murtezika isimli maaşlı askerleri ordusuna dâhil etmişti.¹²⁰¹ Eş'ar ve Ak kabileleri maaş bağlandığı için Muaviye tarafında yer almıştı. Savaşın ortasında Eş'ar ve Ak kabileleri kendilerinin istediği toprakları ikta' vermezse ve devlet hazinesinden yeterli miktarda destek verip çocuklarının geleceklerini ekonomik olarak garanti etmezse Muaviye'yi terk edip Hz. Ali tarafına geçmekle tehdit etmişlerdi. Muaviye

¹¹⁹⁹ İbn A'sem, *Futûh*, II, 535-536.

¹²⁰⁰ İbn A'sem, *Futûh*, II, 610.

¹²⁰¹ H.İ. Hasan, *İslam Tarihi*, 43.

onların istediği her şeyi vererek yanında tutabilmişti.¹²⁰² Zeydan Muaviye'nin Yemenli kabilelerden korktuğu için onlara bol bol ihsanda bulunarak yanında tuttuğunu ancak aynı ihsanı Kays kabilesinden esirgediğini çünkü onlardan korkmadığını belirtir.¹²⁰³

Tarihi veriler incelendiğinde kabilelerin siyasi taraftarlık veya muhalefetlerinde birçok unsurun etkili olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle büyük kabilelerin küçük kollarının (boy) bile farklı siyasi ve dini taraflara savrulduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bir kabile için tamamıyla Ali taraftarı veya Muaviye taraftarı demek son derece güç iken bütün Yemenlileri tek siyasi taraftaymış gibi göstermek mümkün değildir. Bu nedenle Yemenli kabile reislerinin bazıları Hz. Ali'nin elini zayıflatıp Eş'as gibi ikili oynarken, bazıları kabilesi ile birlikte canla başla Hz. Ali'nin yanında durarak onu desteklemiştir. Kimisi de Muaviye'nin yanında durarak ona destek çıkmıştır.

Mesela Eş'as'ın aksine Yemen'in üç büyük kabilesine mensup liderler konumunda olan Hucr b. Adiy el-Kindî, Said b. Kays el-Hemdânî, Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî el-Mezhicî Hz. Ali'ye içten bağlı idiler. Malik el-Eşter Muaviye'nin emriyle zehirli bal ile zehirlenerek öldüğürlünce Muaviye camide hutbe okuyacak kadar sevinmiştir.¹²⁰⁴ Bir taraftan Hz. Ali'nin öfkesine mazhar olan Eş'as diğer taraftan onun itimadına nail olan

¹²⁰² el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 436; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 186; İbn A'sem, *Futûh*, II, 610. (Hz. Ali'nin dini tarafı temsil etmesi nedeniyle Ahiretten yana kendilerinin bir nasibinin olmadığını beyan eden kabileler bari dünyalık mallarla bunu telafi etmesini istemişlerdi. Bkz. İbn A'sem, II, 608-612. Minkarî şöyle söylemektedir: "İraklılar Muaviye'nin Akk ve Eş'ar kabilelerin Atâ ve hisselerini verdiğini duyunca kalbinde hastalık olanların hepsi gözünü Muaviye üzerinde gezdirdi ve onun tarafına geçmek istedi. Bunu duyan Hz. Ali çok üzüldü.)

¹²⁰³ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 698.

¹²⁰⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 96. (Muaviye; Ali'nin iki sağ eli vardı. Birini –Ammar b. Yasir el-Ansî- Sıffında kestik, diğerini de şimdi kesitik. Yani el-Eşter en-Nehaî demiştir. Dikkat edilirse ikisi de Yemenlidir.)

el-Eşter. Bu ikileme birçok kişi ve kabiledede rastlanabilir. Yezid b. Esed el-Becelî Hz. Osman ile Muaviye taraftarı Hz. Ali'nin düşmanı iken;¹²⁰⁵ Ebu Şeddad Kays b. Hubeyre (Mekşuh) el-Ahmesî el-Becelî¹²⁰⁶ ve Rufae b. Şeddad el-Becelî Hz. Ali'nin şiddetli bir taraftarı idi. Cerir b. Abdullah el-Becelî ise tarafsız kalıp köşesine çekilmişti. Becile kabilesi Fetihler esnasında Irak ve Suriye'ye yerleştiğinden her iki orduda yer almıştı. Yine Eş'as ve Hucr b. Adiy ile Kinde'nin aynı koluna (Benî Muaviye b. Kinde) mensup olan Şurahbil b. Sımt Muaviye'nin şiddetli bir taraftarı idi.

Yemenli kabilelerin Sıffin savaşı bağlamında etkinliklerine gelince; Yemenlilerin bütünüyle Hz. Ali, Nizarîlerin Muaviye taraftarını olduğunu söylemek ve bunu destekleyen sağlam veriler sunmak mümkün değildir. Yukarıda geçen listelerden anlaşıldığı gibi Yemenliler ve Nizarîler her iki tarafta da vardı. Ancak Şamlıların tarafındaki Ak, Lahm, Kelb, Cüzam, Himyer, Gassan ve Eş'ar kabilelerinin diğerlerine oranla daha fazla yararlılık gösterdiği; Iraklıların tarafında ise Hemdân, Tay, Mezhic ve Rebia kabilelerinin daha fazla yararlılık gösterdiği söylenebilir. Yararlandığımız kaynaklar, Hz Ali ve Muaviye'nin konuşmaları ve savaş esnasında söylenen şiirlerden bunu anlıyoruz.

Tarihi verilerden anlaşılmaktadır ki hem Irak hem Şam cephesinde Hemdân, Himyer, Mezhic, Kinde, Ezd ve Tay gibi büyük Yemenli kabileler yer aldı. Buna karşın Hz. Ali ordusundaki Hemdân, Mezhic, Tay ve Ensâr sayıca daha üstündüler. Muaviye'nin ordusundaki Himyer kabilesi sayıca üstündü. Şam ordusunda çok sayıda yer alan Ak, Lahm, Cüzam, Kelb ve Gassan kabilelerinden hiç biri Irak ordusunda yoktu. Irak

¹²⁰⁵ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 170.

¹²⁰⁶ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 258; et-Taberî, *Tarih*, V, 25, 26; İbnul-Esir, *el-Kâmil*, II, 655. (İbnu'l-Esir'de Mekşuh yerine Hubeyre yazılmış, Mekşuh lakabıdır.)

ordusunda ağırlığı olan Nizarîlerden Rebia kabilesinden kimse Şam ordusunda yer almıyordu.¹²⁰⁷ Temim kabilesi Irak ordusunda yer alırken Temimin Şam ordusunda yer aldığına dair bir bilgiye rastlamamaktayız. Nizarîlerden Kinane, Kureyş ve Hevazin her iki orduda yer alırken; Benî Süleym, İyad ve Ğatafan Şam ordusunda; Esed ve Eslem Irak ordusunda yer almaktaydılar. Burada Hz. Ali veya Mauviye taraftarları kabile esasına göre kesin hatlar ile ayrıştırılamaz. Kabilelerin her iki orduda karışık bir şekilde yer aldığını söylemek durumundayız.

Olayın daha iyi anlaşılması için Yemenli Becile kabilesinin liderlerinden üç kişinin taraftarlık, tarafsızlık ve muhalefet anlamında sergiledikleri üç farklı tutumun burada zikredilmesi iyi olacaktır: Becile kabilesinin Benî Ahmes koluna mensup olan Cerir b. Abdullah el-Becelî, Hz. Peygamberin sevgisini kazandı, fetihler esnasında Hemedan valiliğini elde etti. Hz. Ali'nin özel elçisi olarak Muaviye'ye gitti. Ancak Sıffin savaşında tarafsız durarak ailesi ile birlikte Kırkısiyya'ya gitti. Yine Hz. Ali taraftarı olan Ebu Şeddad Kays b. Mekşuh el-Ahmesî el-Becelî Sıffin savaşında Becilenin sancaktarı idi. Muaviye'nin çadırına kadar varmış ve orada öldürülmüştü.¹²⁰⁸ Öte taraftan Yezid b. Esed b. Kurz el-Becelî Muaviye'nin taraftarı idi. Muaviye onu 4.000 kişilik Şamlıların başında Hz. Osman'a yardım için göndermişti.¹²⁰⁹ Sıffin ve sonrasında Muaviye'nin mutaassıp bir taraftarı olarak kaldı. Dolayısıyla dini/imani saikler, kabile örgüsü/ mensubiyeti, bölgesel aidiyetler ve dünyevi çıkarlar kişi veya kabilelerin saflarını belirlemede etkili olmuştur.

¹²⁰⁷ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 227. (Rebia kabilesi Suriye ordusunda yer olmadığından Muaviye onun karşısında Himyer kabilesini konumlandırmıştı.)

¹²⁰⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 25, 26; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 655.

¹²⁰⁹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 368; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 530.

3.3. Hz. Ali'nin Elinin Zayıflamasında Yemenli Liderlerin Etkisi

Muaviye hile ve desise ile Hz. Ali taraftarları arasındaki birliği bozmak, onlar arasında nifak sokmak ve etkili bazı isim veya kabileleri kendi tarafına çekmek için değişik yollara başvurdu. Muaviye daha savaşın seyri belli olmadan gizli diplomasi ile Iraklı kabile reislerini yanına çekmek için yazışmaya başlamıştı. Yanına çekmeyi umduğu kişilere iktidarı ele geçirdiği takdirde valilik, mal vb vaatlerde bulunuyordu. Muviye birçok kişi ile irtibata geçmesine rağmen¹²¹⁰ Yemenlilerden Eş'as onun istediği doğrultuda hareket etmiştir. Muaviye'nin yazıştığı ve kendine taraftar yaptığı intibamı uyandıranlardan biri Yemenli Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays el-Kindî'dir.

Muaviye kendi taraftarı olan Muaviye b. Hudeyc el-Kindî kanalıyla Iraklıların ve Yemenlilerin ileri gelenlerinden biri olan Eş'as b. Kays el-Kindî'yi savaşı durdurmak üzere bir mektup yazmıştı. Mektupta Eş'as'a Arapların Müslüman olan iki kralından biri diye hitap edilmiş¹²¹¹ ve onun liderlik egosu okşanmıştı. Bu mektubun ardından Muaviye kardeşi Utbe'yi Eş'as b. Kays'ın yanına gönderdi. Utbe Eş'asın kendisini beğenen, Iraklıların ve Yemenlilerin liderliği peşinde koşan biri olduğunu anlayınca ona Hz. Osman ile olan ilişkisini hatırlatarak: "Sen Irak ve Yemen halkının liderisin. Sen arkadaşların el-Eşter, Adiy, Şureyh ve Zühr b. Kays'ın aksine hamiyet ve gayretle Şamlılarla savaşıyorsun. Biz senden Hz. Ali'yi bırakmanı değil kardeş kanının dökülmesine son vermek için savaşı sonlandırmanı istiyoruz" dedi.¹²¹² Eş'as cevaben: "Iraklıları savunmam herkesin kendi evini korumasını istememdedir. Bu görüşümü bir

¹²¹⁰ İbn A'sem, *Futûh*, II, 653. (Kays b. Sa'd b. Ubâde ile de görüşmüş ancak kendi tarafına çekememişti.)

¹²¹¹ Diğeri de Muaviye tarafında savaşan Zu'l-Kela' el-Himyerî idi. Ataları Himyer kralları idi. Mektupta el-Himyerî'nin Suriye'yi, Eş'as'ın da Irak'ı yönettiği belirtilerek liderlik gururu okşanmış ve onu kendi tarafına çekmek için zemin hazırlanmıştı.

¹²¹² el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 408; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 96-97; İbn Asem, *Futûh*, II, 647-653;

an önce ilan edeceğim”¹²¹³ dedi. Eş’as’ın Azerbaycan valiliğinden azledilmesi, Sıffin savaşı esnasında Eş’as’ın komutanlıktan azledilmesi¹²¹⁴ gibi nedenler Eş’as’ın Hz. Ali’ye darılmasına ve Muaviye ile irtibata geçmesine neden olmuştu. Aycan’ın ifadesi ile Muaviye onu kendi ordusuna dâhil edemediyse de Eş’as Muaviye’ye bir ordudan daha çok fayda sağladı.¹²¹⁵ Yakubî onun Muaviye ile yazıştığını, Muaviye’ye meylettiğini açıkça yazar.¹²¹⁶ Utbe ile Eş’as arasında geçen konuşma Iraklılar içinde yayılınca¹²¹⁷ Iraklılar arasında anlamsız savaşın son bulacağına dair umutlar güçlendi. Eş’as’ın Muaviye taraftarı olduğuna dair söylentilerin Hz. Ali ordusunda da ayyuka çıkmış olacak ki Muaviye taraftarı olan Yemenli Zu’l-Kela’ el-Himyerî el-Eşter tarafından öldürülünce el-Himyerî’nin oğlu Şurahbil b. Zu’l-Kela’ babasının cesedini almak için Eş’as’a başvurmuştur. Ancak Eş’as Hz. Ali’nin bunu yanlış anlayacağını, O’nu Muaviye taraftarlığı ile suçlayacağını ileri sürerek Şurahbil’i Said b. Kays el-Hemdânîye yönlendirmişti. Said’in aracılığı ile ceset savaş meydanından taşınabilmişti.¹²¹⁸

Sıffin savaşının kaderi çok şiddetli çatışmaların olduğu, binlerce kişinin öldüğü “Leyletu’l-Herîr” diye isimlendirilen gecede belli olmuştur.¹²¹⁹ Iraklılar Malik el-Eşter’in liderliğinde son darbeyi indirmek üzere iken ve Şam cephesi yenilmeye yüz tutmuş iken Amr b. Âs’ın hilesi ile Şamlılar mızraklara Kuran sayfalarını takmış ve

¹²¹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 97; el-Kâim, 229.

¹²¹⁴ İbn A’sem, *Futûh*, II, 685; Aycan, *Muaviye*, 111.

¹²¹⁵ Aycan, *Muaviye*, 111.

¹²¹⁶ el-Ya’kubî, *Tarih*, I, 182.

¹²¹⁷ el-Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, 409.

¹²¹⁸ el-Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, 303; İbnu’l-Esîr, *Usd*, II, 220; (Minkarî Eş’as’ın o günlerde Muaviye ile yazıştığını belirtir.)

¹²¹⁹ Aycan, *Muaviye*, 107.

Kur'anın her iki taraf arasında hakem olmasını istemişlerdi.¹²²⁰ Tam bu esnada Yemenli Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays devreye girerek Hz. Ali'nin lehine olan savaşın onun aleyhine dönüşmesinde Muaviye'ye altın tepside fırsat sunmuştur. Eş'as bilerek veya bilmeyerek Iraklıları haklı davalarında şek ve şüphe içinde bırakmıştır. Eş'as yanına aldığı Yemenlilerle Hz. Ali'ye hakeme gitmemesi durumunda onu yüzüstü bırakacağını¹²²¹ kesin bir dille iletliyordu.

Harir gecesinde kendi kabilesi içinde ayağa kalkıp: "Dün başınıza ne geldiğini ve Araplardan nicelerin yok olduğunu gördünüz. Buradakiler burda olmayanlara duyursunlar eğer bizler bu savaşı durdurmazsak Arapların nesli yok olacaktır. Yarın hepimiz yok olursak çocuklarımızın başına neler gelecek?" dedi.¹²²² Kendisine Eş'as'ın sözleri iletilen Muaviye: "Eş'as doğru söylemiştir. Bizler böyle devam edersek yarın Rumlar kadınlarımıza, Farslar Iraklı kadınlara saldıracaklardır."¹²²³

Eş'as savaşı durdurmak suretiyle öne çıkmak istiyordu. Eş'as'ın sözleri Iraklılar üzerinde çok etki etti. En çok kayıp verdikleri anda devreye girmiş, arabulucu (!) rolünü oynayarak olaya müdahale etmişti. Eş'as Yemen Kinde krallarının torunlarından idi. Kabile taassubunun sembolü olan Eş'as liderlik konusunda çok hırslı idi. Iraklıları kendi evlerinde oturmaya ve rahata çağırıyordu. Kureyş'ten iki kişinin liderlik kavgası için niçin Yemenliler ölsün ki? Eş'asın sözleri Muaviye'nin çok hoşuna gitti. O'nu öven sözler söyledikten sonra mızraklarına Kur'an sayfalarını takmalarını tavsiye etti.¹²²⁴ Eş'as'ın sözleri sadece Muaviye'nin değil belli ki daha çok Iraklıların hoşuna gitmişti.

¹²²⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 189; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 667; Özkan, *a.g.e.*, 110.

¹²²¹ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 482; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 104;

¹²²² el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 481.

¹²²³ el-Minkari, *Vak'atu Siffîn*, 481.

¹²²⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 189.

Öyle anlaşılıyor ki Amr b. As'ın Kuran sayfalarının mızraklara asılması teklifi aniden ortaya çıkmış “parlak bir fikir” değildir. Bu rivayetlerin doğruluğu kabul edildiğinde bu fikrin önceden düşünüldüğü buna zemin hazırlandığı görülmektedir.¹²²⁵ Bunun için Muaviye Eş'as'tan yardım alarak uygun ortam hazırlamış sonra Amr'ın fikrini Şamlıların en zayıf olduğu anda uygulamaya konulmuştur. Çünkü “Kuran aramızda hakem olsun” diyenler şöyle bağırarak: “Eğer bizler birbirimizi öldürmeye devam edersek eş ve çocuklarımıza kimler bakacak”¹²²⁶ Eş'as'ın sözlerini tekrar etmişlerdir. Muaviye'nin Leyletu'l-Herir'den çok önceleri Eş'as'a elçiler göndermesi bu kanaatimizi pekiştirmektedir.

Muaviye, Utbe ve Eş'as'ın Iraklılar arasında ihtilaf oluşturmak üzere anlaştıkları görülmektedir. Tarihi rivayetler ve veriler topluca değerlendirildiğinde bunların eşgüdüm içinde hareket ettikleri ihtimali güçlenmektedir. Görüldüğü gibi Eş'as kendisine verilen rolü çok iyi oynayarak Şamlıların yenileceği anda müdahale etti ve İslâm tarihinde onarılması mümkün olmayan tefrikaların çıkmasına kapı araladı. Muaviye ve Amr b. As'ın Hz. Ali'ye kurdukları tuzak Eş'as'ın desteği ile başarıya ulaşabildi.

Cevaplandırılması gereken diğer bir soru ise şudur: Rebia kabileleri ile Yemenlilerden Mezhic, Becile, Tay ve Hemdân'ın Hz. Ali'ye desteklerine rağmen Eş'as nasıl başarılı oldu? Kanaatimizce bunun temel nedeni; Eş'as'ın olaylara zamanında müdahale etmesi, görünürde haklı ve güçlü gerekçeler ileri sürmesi nedeniyle kendisini karar alma mekanizmasına taşımıştır. O'nun ileri sürdüğü gerekçelere itiraz etmek zordu. Hz. Ali madem haklı idi Kuranın hakemliğinden niye korksun ki? Kanaatimizce Hz. Ali'nin

¹²²⁵ Mehlâti, *Tarih*, II, 70.

¹²²⁶ İbn Asem, *Futûh*, II, 669.

yanındaki diğer Yemenli kabileler tefrika çıkartmaktan korktukları için Eş'as'a şiddetli muhalefet edememişlerdir.

Amr b. As'ın kurduğu tuzak başarıya ulaştı. Özellikle kabile asabiyeti, liderlik ve dünyevi çıkar için savaşan kabile reisleri arasında Kur'an'ın hakem kabul edilmesi fikri kabul gördü. Hz. Ali'nin bütün ısrarlarına rağmen Hz. Ali'yi tahkime zorlayan esas kişiler Eş'as b Kays¹²²⁷ ve Rufae b. Şeddat el-Becelî¹²²⁸ dolayısıyla Yemenlilerdir. el-Eşter gibi Yemenliler ile Kurdus b. Hani el-Bekri ve Halid b. Ma'mer es-Sedusî¹²²⁹ gibi Rebiâlıların bütün muhalefetine rağmen el-Eş'as ve taraftarları baskın çıkmış ve Hz. Ali tahkime zorlanmıştır. Bütün Yemenlilerin tahkim yanlısı olduğu ve Hz. Ali'yi yalnız bıraktıklarını söylemek doğru olmaz. Mezhic ve Hemdân kabileleri başta olmak üzere Yemenlilerden ve Nizarîlerden Hz. Ali'nin haklı olduğuna inandığıman veya başka beklentilerden dolayı savaşın devam etmesinden yana olanlar çoğunluktaydı. Ancak Eş'as'ın yaktığı tefrika ateşi birliği bozdu ve Hz. Ali'yi tahkime zorladı. Yemenli Malik el-Eşter Muaviye'nin ordusuna son darbesini indireceği esnada Mezhic ve Rebiadan savaşmaya devam edenlerin yanına giden Eş'as Kurranın anlayışlarının kıtlığından yararlanarak onları savaşmaktan alıkoydu.

3.4. Yemenliler: Hakem Olayı'nın Baş Aktörleri

¹²²⁷ ed-Dineverî, 189; el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 332; İbn A'sem, *Futûh*, II, 670; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 669.

¹²²⁸ İbn Asem, *Futûh*, II, 683. (Amr b. As Mısır karşılığında Muaviye ile anlaşınca Muaviye'nin iki Yemenliden yararlanmasını istiyordu: Yezid b Esed el-Becelî ile Şurahbil b. Sımt el-Kindî. Fetihler konusunu işlerken Becile kabilesinin ikiye bölündüğünü yarısının Suriye'ye yarısının Irak'a yerleştiğini görmüştük. Aynıısı Kinde kabilesi için geçerlidir. Muhtemelen Yezid b. Esed el-Becelî Hz. Ali taraftarı olan Rufae b. Şeddat el-Becelî ile irtibata geçmiş ve Kureyş iktidarı için kardeş kanının akmasının önüne geçmesi istenilmiştir. Eş'as ile Rufae'nin şiddetli muhalefeti bizlere bunu düşündürmektedir.)

¹²²⁹ İbn A'sem, II, 672.

Hız. Osman'ın şehadeti ile birlikte seçkin sahabîlerin birbiri ile mücadeleye girişmesi Müslümanlar içinde büyük endişelere yol açmıştır. Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebivakkas, Üsame b. Zeyd ve Muhammed b. Mesleme gibi sahabîler¹²³⁰ tarafsızlıklarını ilan ederek kenara çekilmiş ve Müslümanların birbiri ile savaşına karışmamışlardı.

Yemenli kabilelerin başını çektiği Kûfelilerin ısrarı ile Hız. Osman tarafından Kûfe valisi olarak atanan ve yine Kûfelilerin baskısı ile Hız. Ali'ye biat eden Yemenli Ebu Musa el-Eş'arî de daha sonra "kaidin" diye isimlendirilecek olan bu tarafsız gruba dâhil olacak ve Hız. Ali'ye bazen zımnem bazem açıkça muhalefet edecektir.¹²³¹ Kaidin sahip oldukları dini ve sosyal mevkileri ile insanları Hız. Ali'ye destek karşısında tereddütte bırakıp Hız. Ali'yi zayıflattılar. Her ne kadar onunla savaşmasalar da tutumları savaştan daha çok zarar veriyordu. Çünkü kenara çekilmekle halkı Hız. Ali'ye karşı haklı davasında şüpheye düşürüyorlardı. Kaidin grubunun davranış ve tutumları Cemel ve sonrasında Basra ve Kûfeliler üzerinde büyük etki bıraktı. Deyim yerindeyse kaidinin tarafsızlığı "Büyük fırtınaya zemin hazırlayan yumuşak esen rüzgârlar" gibi büyük fırtınaya zemin hazırladı. Özellikle Cemel savaşı öncesi Ebu Musa halkı savaşa katılmaktan men etmiş ve insanları Kureys'ten uzak durmaya davet etmişti.¹²³²

Sıffin savaşında Suriyeliler mızraklarına Kur'an sayfaları takıp "Kur'an aramızda hüküm versin" sloganı atınca, Irak halkı 'biz çağrıldığımız Allah'ın kitabına icabet edeceğiz' deyip Hız. Ali'ye 'Muaviye seni Allah'ın kitabın çağırması bulunuyor ona

¹²³⁰ Mahmut Şit Hattab, *Suferâu'n-Nebi*, I, Cidde, 1996, 829.

¹²³¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 303; et-Taberî, *Tarih*, IV, 499; Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 48.

¹²³² Seyf b. Ömer, *Vak'atu Cemel*, 141.

icabet et' şeklinde uyarıda bulundular.¹²³³ Hz. Ali her ne kadar bunun bir oyun olduğunu, Muaviye ve Amr'ın Kur'an gibi bir dertlerinin olmadığını, çocukluktan beri ikisini çok iyi tanıdığını ve hatta şuan yürütülmekte olan savaşın Kur'anın hümnü icra etmek için yaptığını ısrarla vurguladıysa da Eş'as b. Kays, Zeyd b. Husayn et-Tâî, Mis'ar b. Fedeki et-Temimî ve sonradan Hâricî olacak olan Kurra'nın ileri gelenleri şöyle dediler: 'Ey Ali davet olduğun şeye uy aksi taktirde İbn-i Affan'a yaptığımızı sana da yaparız' diyerek Hz. Ali'yi açıkça tehdit ettiler.¹²³⁴ Hz. Ali'ye en çok baskı uygulayanların başında Eş'as b. Kays¹²³⁵ ve Rufae b. Şeddat el-Becelî¹²³⁶ gelir. Burda dikkat edilmesi gereken diğer bir husus Ahnef b Kays et-Temîmî ile Harise b. Kudame es-Sa'dî gibi Nizarîler¹²³⁷ ile Süleyman b. Surad ve Amr b. Hamk el-Huzâî gibi Yemenlilerin Hz. Ali'nin yanında durması ve insanları Muaviye'nin hilesine karşı uyarmalarıdır.

Eş'as kritik bir aşamada devreye girmiş ve kendisine biçilen rolü oynamıştı. Aslında Eş'as Muaviye ve Amr b. As'ın Kur'an'ın hükmü diye bir dertlerinin olmadığını gayet iyi biliyordu. Ancak Hz. Ali'nin bunu anlayışı kıt olan Kurra'ya izah etmesi mümkün değildi. Savaşın uzaması ve her iki taraftan birçok kişinin öldürülmesi Hz. Ali'nin konumunu zayıflatmış, elini kolunu bağlamıştı. Kabileler bir süre sonra savaşı sorgular hale gelmişlerdi. Eş'as bir yandan güç ve iktidar hırsı peşinde koşarken diğе yandan Cahiliye döneminde Murâd kabilesine karşı kendisinin ve babasının aldıkları büyük yenilgiler ile irtidat olaylarında aldığı yenilgi onu güçsüz duruma düşürmüştü.

¹²³³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 331; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 190; et-Taberî, *Tarih*, V, 48; el-Mesudî, *Murûc*, I, 330; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 668.

¹²³⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 488-489, 499; et-Taberî, *Tarih*, V, 49; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 669.

¹²³⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 331; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 190; et-Taberî, V, 48; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 668.

¹²³⁶ İbn A'sem, *Futûh*, II, 673.

¹²³⁷ İbn A'sem, *Futûh*, II, 690.

Kabilesinin köklü geçmişi, Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz. Ali ile kurduğu akrabalık ilişkileri,¹²³⁸ fetihlere katılması, Azerbaycan valiliği, Sıffındaki su kaynaklarının ele geçirmesi ve güç devşirmek için gösterdiği olağanüstü çabadan dolayı Kûfeliler içinde nüfuz elde etmişti. İslâmı iyice içselleştirmedeği anlaşılan Eş'as için haklı- haksızdan ziyade kendi konumu önemli idi. Muaviye'nin savaşı kazanması Eş'as'ı zayıflatacaktı. Eş'as her iki tarafın kazanamayacağı bir strateji geliştirdi. Çekişme devam ettiği sürece o Kûfe'deki liderliğini ve Kinde içindeki reisliğini muhafaza edebilecekti. Minkarî'nin belirttiği gibi Irak'ta barış umutlarının bağlanabileceği tek kişi Eş'as b. Kays idi.¹²³⁹ Eş'as sahip olduğu liderlik yeteneği sayesinde kabilesini kendi görüşü etrafında topladı. Kabileler arasındaki ilişkileri çok iyi kullanarak bu fikrini Iraklıların çoğuna benimsetti.

Muaviye'nin ordusuna son darbeleri indirip Suriyelilerin belini kırmak üzere olan Malik b. Haris el-Eşter'i zorla geri çağırılan kişi yine el-Eş'as'tır.¹²⁴⁰ Hz. Ali hakem fikrine razı edildikten sonra Eş'as rahat durmamış kendisini Hz. Ali'ye seçtirerek Muaviye-Ali

¹²³⁸ el-Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 26; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 380, 381; el- Ya'kubî, *Tarih*, I, 198; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 95; İbn A'sem, *Futûh*, II, 790; Ebu'l-Ferec el-İsfahani, *Mekatil*, 81; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 58; İbnu'l-Esîr, *Usd*, I, 249. (Eş'as'ın İslâm devleti liderleri ile kısa sürede geliştirdiği akrabalık ilişkileri Onun siyasi hırsları hakkında bizlere fazlasıyla ipucu vermektedir. Kinde heyeti içinde yer alan Eş'as kız kardeşi Kayle'yi Hz. Peygamberle evlendirmek istemiş ancak Resulullah'ın (as) vefatı üzerine bu evlilik gerçekleşmemiştir. İrtidat olaylarında yenilen Eş'as Hz. Ebubekir'in kız kardeşi ile evlenerek İslâm başkentindeki konumunu güçlendirmiştir. Hz. Osman döneminde kızını Amr b. Osman ile evlendirerek Azerbaycan valiliğini elde etmiş, Hz. Ali döneminde ise Ca'de ismindeki kızını Hz. Hasan ile evlendirerek Halifeler nezdindeki saygınlığını korumanın ve pekiştirmenin gayreti içinde olmuştur. Bkz. Bu dipnotta geçen kaynaklar.)

¹²³⁹ Minkari, *Vak'atu Sıffîn*, 484.

¹²⁴⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 49.

arasındaki ilk elçi olmuştur.¹²⁴¹ Eş'as ipleri eline geçiririp Kurra'nın iyi niyet ve kıt görüşünden yararlanarak her istediğini Hz. Ali'ye onaylatıyordu. Hakem tayini esnasında yine Eş'as'ın önemli roller üstlendiklerini görüyoruz. Iraklıları konsulide ettiği için Hz. Ali'nin devre dışı tutulduğunu görüyoruz. Öyle ki Eş'as kendisini elçi olarak seçtirerek Muaviye'nin ne düşündüğünü görüşmek üzere onun yanına gidince Muaviye: "İkimiz Allah'ın kitabın müracaat edelim. Sen razı olacağın bir hakem seç. Bizler de bir hakem seçelim..."¹²⁴² dedi. Eş'as kendisini o kadar kaptırmıştı ki Hz. Ali'nin kendi hakemi olarak İbn Abbas'ı, Ahnef b. Kays'ı veya Malik el-Eşter'i seçmesine bile fırsat vermeden Hz. Ali'yi Ebu Musa el-Eş'arî'yi seçmeye zorladı. Hz. Ali Ebu Musa'nın kendisi için güvenilir biri olmadığını, savaş başlamadan insanları kendi ordusuna katılmasına engel olduğunu ve ona eman verilinceye kadar aylarca kendisinden kaçtığını Ebu Musa'nın hakemliğinin isabetli olmayacağını bildirdi ancak sözünü dinlemedi.¹²⁴³ Eş'as b. Kays ikisinin Mudarlı olması hasebiyle kendisi açısından İbn Abbas ile Muaviye arasında fark olmadığını hakemlerden birinin mutlaka Yemenli olması gerektiğini savundu.¹²⁴⁴ Bütün bu baskılara dayanamayan Hz. Ali gönülsüzce Ebu Musa'nın hakem tayin edilmesine rıza göstermek zorunda kaldı.

Eş'as Kinde kabilesinin Mezhic kabilesi ile olan tarihi düşmanlığından dolayı Sıffın savaşı zaferinin Malik el-Eşter'in hanesine yazılmasını kabullenemiyordu. Bütün iraklılar ve Yemenliler adına hareket ediyor kendisine muhalefet edilen yerde anlayışı kıt olan çoğunluğu Nizar kabile boylarından olan kurraları baskı unsuru olarak

¹²⁴¹ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 499; et-Taberî, *Tarih*, V, 51; el-Mesudî, *Murûc*, I, 330; Wellhausen, *Muhalefet partileri*, 1.

¹²⁴² el-Mes'ûdî, *Murûcu*, I, 330; İbn A'sem, *Futûh*, 683; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 639.

¹²⁴³ et-Taberî, *Tarih*, V, 51; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 330; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 639.

¹²⁴⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 500; İbn Asem, *Futûh*, II, 684; Taberî, *Tarih*, V, 51; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 330; el-Makdîsî, *Tarih*, V, 220; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 639.

kullanıyordu.¹²⁴⁵ el-Eşter “seni Hz. Ali’ye karşı bu tutuma sevk eden şey onun seni komutanlıktan azletmesidir”¹²⁴⁶ sözü Eş’as’ın liderlik egosunun ne kadar şişik olduğunu gösterir. Eş’as “hakem oyunu” ile Iraklıların iplerini eline alarak Malik el-Eşter’in savaşa istegine ve zafere çok yakın olmasına rağmen Hz. Ali’yi tahkime zorladı. Bütün bunlardan tarihi olaylarda karar alma, sosyal ve psikolojik şartları kendi lehine çevirme yeteneğinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Eş’as elini çabuk tutarak savaşçıların içinde olduğu psikolojik şartları iyi tahlil etti. Yeri ve zamanı gelince de müdahale ederek İslâm tarihinin akışını değiştirmeye etki etti diyebiliriz.

Ebu Musa, zühd ve takva bakımından yüksek mertebelerde olmasına rağmen Hz. Ali’nin tezlerini savunmuyordu.¹²⁴⁷ Cemel savaşında Hz. Ali’nin Kûfe’den istediği askerleri göndermediğinden halife onu Kûfe valiliğinden azletmişti.¹²⁴⁸ Ebu Musa’nın savaşa uzak durmasının üç nedeninin olduğunu düşünüyoruz. Hz. Ali’ye karşı Muaviye’nin safında savaşan Eş’ar ve Ak kabilelerini korumak istemesi,¹²⁴⁹ Müslüman kanının akmasını istememesi¹²⁵⁰ ve Kureyş karşıtı olması.¹²⁵¹

Ebu Musa’nın Hz. Ali’ye karşı olumsuz tutumunu bilen Hz. Ali’nin taraftarları O’nun hakem tayin edilmesine sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. Ebu Musa’nın Hz. Ali’nin haklarını samimiyetle korumayacağını bilen İbn Abbas Hz. Ali’ye şöyle demişti : “*Ebu*

¹²⁴⁵ Kurra Ebu Musa isminde ısrar ederken: “O bizi neye karşı uyardıysa içine düştük” iyi niyetlerinden dolayı Eş’as’ın kurduğu tuzağa düştüler.

¹²⁴⁶ İbn A’sem, *Futûh*, II, 685.

¹²⁴⁷ Hattab, I, 811-814.

¹²⁴⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 307; et-Taberî, IV, 499; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 59; Hitti, I, 278.

¹²⁴⁹ İbn A’sem, *Futûh*, II, 635; Aycan, *Muaviye*, 105.

¹²⁵⁰ Hattab, *a.g.e.*, I, 828-829.

¹²⁵¹ el-Mesudî, *Murûc*, I, 336. (Ebu Musa Kureyş’in Hz. Ali’ye fazla değer vermesinden yakınmaktadır.)

Musa'nın hakkımızdaki düşüncesini bildiğin halde sen onu mu hakem yapacaksın? O, şuan içine düştüğümüz durumu da istiyordu. Beni tayin etmek istemiyorsan Ahnef b. Kays'ı tayin et. O tecrübelidir."¹²⁵² Hakem kararı Hz. Ali'nin aleyhine olacak şekilde açıklandığında İbn-i Abbas Ebu Musa'ya: "Senin bunda hatan yoktur. Asıl hata seni bu işe tayin edenlerindir" diyerek Yemenlilerin Hz. Ali'ye yaptıkları yanlış vurgulamıştır.¹²⁵³

Eş'as'ın Muaviye ile gizli bir anlaşma içinde olduğu varsayımı gerçek kabul edildiğinde¹²⁵⁴ olay daha kolay izah edilebilir. Bu durumda Abdullah b. Abbas'ın siyasi dehasını bilen Eş'as Hz. Ali'nin elini zayıflatmak için ona itiraz etmiştir. İleride yazılacak anlaşma metninde Suriyelilerin itirazı üzerine Hz. Ali'ye annenin ak sütü gibi helal olan "emiru'l-mu'minin" ifadesini metinden sildirerek Onun tartışmalı olan halifeliğini daha fazla tartışmaya açan kişi yine el-Eş'astır.¹²⁵⁵ el-Eşter'in hakem tayin edilmesine Eş'as'ın karşı çıkmasının temel nedeni ise tarihsel kabilevi düşmanlık olabilir. Cahiliye döneminde Kinde kabilesi lideri Eş'as b. Kays ile babası Kays döneminde iki defa Mezhic kabilesi ile savaşa girişmiş ancak büyük bir yenilgi almıştı.¹²⁵⁶ Eş'as yenilgiyi unutmamış olmalı ki Sıffin savaşında Mezhic kabilesi lideri el-Eşter Muaviye ordusuna son darbeyi indirmek üzere iken kinde lideri Eş'as devreye

¹²⁵² ez-Zehabi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyatu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, Thk. Ömer Abdusselam, 1994, III, 547-548.

¹²⁵³ Zehebi, *a.g.e.*, III, 549.

¹²⁵⁴ Welhausen Eş'as'ın Muaviye ile gizli bir anlaşma içinde olduğu tezini kabul etmemektedir. Ona göre Eş'as'ın esas peşinde koştuğu şey "liderlik"tir. Eş'as'ın liderlik hırsı çok fazla olduğundan kendisini ve çocuklarını saygın bir konuma taşımıştır. O'na göre Eş'as Hz. Ali'yi İbn Mülcem'e karşı uyarmıştır. Bkz. Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 1-6.

¹²⁵⁵ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 512; İbn Kuteybe, I, *el-İmâme*, 107.

¹²⁵⁶ İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, 146.

girip onu bu başarıdan mahrum bırakmıştır. İkinci bir neden ise el-Eşter'in Hz. Ali'nin şiddetli bir taraftarı olması olabilir. Mezhic kabilesi Sıffin savaşında en çok öne çıkan kabilelerdendir. Sıffin savaşının son gününde eğer Hz. Ali tahkime zorlanmasaydı Malik kabilesi ile Suriyelilere son darbeyi indirecekti. Nitekim Eş'as korkularında haklı çıkmış Mezhic'in lideri el-Eşter Mısır vilayetine vali tayin edilince yolda zehirlenerek öldürülmüştür.

Eş'as'ın hakem olarak Ebu Musa el-Eş'arî'de ısrar etmesinin iki nedeni vardır. Birincisi kabilevi nedenler. Yani Yemenlilik taassubu. Madem İbn-i Abbas'ın hakemliğine Muaviye ile İbn Abbas akraba (Mudar-Kureyş) olması hasebiyle yani tamamen "etik nedenlerden ötürü" karşı çıkıyordu o zaman Temim'inileri gelenlerinden Ahnef b. Kays'ın kendisinin hakem olarak atanma isteğine karşı çıkmamalıydı.¹²⁵⁷ Ancak Ahnef b. Kays Kahtanî olmadığından Eş'as O'na da itiraz etmiştir. İkincisi Ebu Musa'nın eli ile Hz. Ali'yi zayıflatmak istemiş olmalıdır. Eş'as kendisini Azerbaycan valiliğinden azleden, mallarını müsadere eden, Sıffında komutanlıktan azleden Hz. Ali'ye karşı iyi duygulara beslemediği açıktır. Ebu Musa'nın da benzer duygular içinde olduğunu biliyoruz. Ebu Musa'nın yemenlilerden ilk Müslüman olan kişi olması ve Müslüman toplum içinde iyi bir konumda olması hasebiyle Yemenliler buradan kendileri için halifelğe kapı aralanacağını da düşünmüş olabilirler. Bunun sinyalleri daha hakem seçimi esnasında verilmişti.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise; el-Eş'ter'in Ebu Musa'nın hakemliğine karşı çıkmamasıdır. Hz. Osman'ın tayin ettiği valileri bir bir görevden alan Hz. Ali el-

¹²⁵⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 193; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 670.

Eşter'in ricası üzerine Ebu Musa el-Eş'arî'yi Kûfe valiliğinden azletmemişti.¹²⁵⁸ Hatta el-Eşter'in de Ebu Musa'nın hakemliğinde ısrar ettiği söylenir.¹²⁵⁹ el-Eşter'in asıl karşı çıktığı şey kazanılmak üzere olan bir zaferin elden kaçırılması idi. Hz. Osman'a karşı girişilen ilk isyanın Ebu Musa el-Eş'arî'nin çabasıyla yatıştırılması¹²⁶⁰O'nun Yemenliler üzerindeki otoritesini göstermektedir. İbn Kuteybe Ebu Musa ismi üzerinde ısrarcı olan kişileri Eş'as, Şureyh b. Hani ve Adiy b. Hatem olarak verir. Bu grubun gerekçesi ise Ebu Musa'nın Hz. Peygamberi ziyaret edişi, ilk üç halife döneminde yaptığı görevler ve İslâmî konumu idi.¹²⁶¹ Kısacası Ebu Musa Yemenlilerin ortak adayı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eş'as aktif siyaseti, doğru zamanda müdahale ve görünürdeki güçlü gerekçeleri ile karar alma mekanizmasını eline geçirmişti. Âdeta idarenin yularını eline alan Eş'as istediği gibi siyasi süreci yönlendiriyordu. Eş'as'ın cahiliye döneminde Mezhic kabilesinin kolu olan Murâd kabilesi karşısında ve irtidat olayları esnasında aldığı yenilgileri telafi etmeye çalıştığı çok açıktır. Eş'as Kûfe'nin liderliğine oynuyordu.

İbn Kuteybe'nin ifadesi ile Iraklıları barışa en çok zorlayan kişi Eş'as idi.¹²⁶² Eş'as ve çoğunluğu Mudar kabilelerinden olan Kurra'nın ısrarları sonucu Ebu Musa hakem tayin edildikten ve hakemler kararını açıkladıktan sonra Eş'as o kararı kabile kabile dolaşıp onlara okuyordu. Benî Temim kabilesinin ileri gelenleri içinde kararı okuduğu esnada

¹²⁵⁸ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 178; el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 302; et-Taberî, *Tarih*, IV, 499. (Kaynaklar herhangi bir bilgi vermemesine rağmen Yemenlilerin baskısı/ricası üzerine Hemedân valisi Cerir b. Abdullah el-Becelî ile Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays el-Kindî ilk yıl görevlerinde sabit bırakılmış olabilirler.)

¹²⁵⁹ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 325.

¹²⁶⁰ el-Mevdudî, Ebu'l-A'la, *Hilafet ve Saltanat*, Trc. Ali Genceli, İstanbul, tsiz, 143.

¹²⁶¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 105.

¹²⁶² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 109.

Mirdas'ın kardeşi Urve b. Udeyye et-Temimî “Siz insanları mı hakem tayin ediyorsunuz? Halbu ki hüküm sadece Allah'ındır” deyip Eş'as'a saldırmıştı.¹²⁶³ Yine Rebia'dan Esed kabilesinin bir kolu olan Benî Aneze kabilesine gelince Me'dan ve Ca'd isimli iki kardeş: “Hüküm sadece Allah'ındır” diye bağırarak Muaviye'nin çadırına saldırdılar ve öldürüldüler.¹²⁶⁴ Yemenli Murâd kabilesinin ileri gelenlerinden Salih b. Şakik: “Müşriklerin hoşuna gitmese de hüküm sadece Allah'ındır” dedi. Daha sonra Ezd kabilesinin er-Rasib koluna mensup bir grup: “Hüküm sadece Allah'ındır” diye bağıştı. Daha sonra her taraftan “hüküm sadece Allah'ındır” sesleri yükseldi.¹²⁶⁵ Hz. Ali'yi önce tahkime zorlayıp sonra da “hükümün sadece Allah'a ait olduğu” sloganını atanlar tövbe ettiklerini, Hz. Ali'nin de tövbe etmesi ve anlaşmayı bozmasını istediler. Aksi taktirde onu yalnız bırakacaklarını bildirdiler. Hz. Ali değişik hüccetler ileri sürüp onları ikna etmeye çalıştıysa da onun muhatabı olan Iraklılar anlayışı kıt, cahil ve bedevî kişiler olduğundan onlara söz geçiremedi.

Hakem konusunda Iraklılar arasında anlaşmazlığın çıkması üzerine Hz. Ali ordusuna Kûfe'ye hareket emrini verdi. Ordu Kûfe'ye varınca 12.000 kişi Kûfe'ye girmeden ordudan ayrılıp Harura'ya çekildi. Bunlar Şebes b. Rib'î et-Temimî'yi başkan, Bekr b. Vail'den Abdullah b. Kevva el-Yeşkurî'yi de namaz imamı olarak seçtiler.¹²⁶⁶ Onlarla

¹²⁶³ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 513; et-Taberî, *Tarih*, V, 55; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 331. (Bu olay Kinde ve Temim kabilesi arasında büyük bir savaşa neden olmak üzere idi ki Temim kabilesinin büyükleri Eş'as'tan özür dileyerek olayı yatıştırmışlardır.)

¹²⁶⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 512; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 196.

¹²⁶⁵ el-Minkari, *Vak'atu Siffîn*, 512- 513; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 197.

¹²⁶⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 335; et-Taberî, *Tarih*, V, 63; el-Mesudî, *Murûc*, I, 332; el-makdîsî, *Tarih*, V, 136; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 678.

müzakere etmek üzere Hz. Ali öncelikle Abdullah b. Abbas'ı gönderdi. Sonuç alınmayınca bizzat kendisi giderek onları Kûfe'ye dönmeye ikna etti.¹²⁶⁷

Dumetu'l-Cendelde yaklaşık iki ay süren müzakerelerden sonra hakemler bir karara vardı. Karara göre Hz. Ali ile Muaviye halifelikten hal' edilip bu iş şuraya devredilecekti. Ancak Amr b. As Ebu Musa'yı kandırarak Ebu Musa temsilcisi olduğu Hz. Ali'yi hal' ettikten sonra Muaviye'yi halife olarak ilan etti.¹²⁶⁸ Bu şekilde Yemenli olan Ebu Musa el-Eş'arî kendi yetkilerini aşarak Hz. Ali'nin konumuna en büyük darbeyi vurdu. Meşru halife olan Hz. Ali'nin halifeliğini tartışmaya açtı. Aslında Yemenliler Hz. Ali'yi tahkime zorlayarak onun halifeliğini tartışmaya açmış ve en büyük darbeyi indirmişlerdi. Amr b. As'ın Muaviye'de ısrarcı olması buna karşın onun Abdullah b. Ömer başta olmak üzere değişik isimler önermesi yarışı en başta kaybettiğinin göstergesidir. Karar sonrası *Eş'as hariç* bütün kabile liderlerinin halifeleri Hz. Ali'nin arkasında olduklarına dair açıklama yapmaları¹²⁶⁹ Eş'as'ın oynanan hakem oyununun Hz. Ali aleyhinde sonuçlanmasındaki payının ne kadar büyük olduğunu gösterir. Muhtemelen utancından konuşamamıştır. Hakem konusunda kararını vermek üzere giden Ebu Musa'yı "... Irak'ı kaybetmemesi için..." uyarıyan Ahnef b. Kays'ın¹²⁷⁰ tarafgirlik ve muhalefette maddi çıkarların ön planda olduğunu gösterir.

3.5. Hz. Ali Dönemi İlk Hâricî Hareketi ve Yemenli Kabileler

¹²⁶⁷ et-Taberî, *Tarih*, V, 64-66, 73; İbn A'sem, *Futûh*, II, 742; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 678.

¹²⁶⁸ İbn Kuteybe, I, *el-İmâme*, 113; et-Taberî, *Tarih*, V, 67-71; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 681-684.

¹²⁶⁹ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 500.

¹²⁷⁰ el-Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, 536.

Dördüncü bölümde Hâricîlik kavramı, Hâricîlik hareketi ve bu hareketin Yemenli kabileler ile ilişkisi hakkında detaylı bilgiler verilecektir. Ancak Hz. Ali dönemi özellikle Hakem olayı sonrası Hâricîlik hareketinin oluşum dönemi olması nedeni ile bu bölümde değinmemiz gerekecektir. İlk Hâricîlik hareketi hakemlerin kararlarını açıklamaları üzerine ete kemiğe bürünmüştür. Nehrevan savaşı Hz. Ali ile Hâricîler arasındaki en büyük mücadeledir. Bu başlık altında Hâricî hareketine ve Hâricîlerin kabile örgüsüne kısaca değinilecektir.

Hz. Ali Tahkim olayında son kararını vermek üzere Ebu Musa'yı Dumetu'l-Cendel'e göndereceği sırada ilk tepkiler Zur'a b. Burc et-Tâî ile Hurkus b. Züheyr el-Esedî,¹²⁷¹ Şureyh b. Evfa el-Absî, Ferve b. Nevfel el-Eşcaî, Abdullah b. Şecere es-Sulemî ve Abdullah b. Vehb er-Rasibî'den¹²⁷² gelmiştir. Bu şahıslar Hz. Ali'yi bu yanlış (!) tutumundan vazgeçirmek istemişlerdi. Hz. Ali: Allah "Söz verdiğinizde sözlerinize uyunuz"¹²⁷³ demiyor mu diyerek bunun mümkün olmadığını söyledi. Hakemlerin kararının açıklanması üzerine tahkime karşı olanlar Hz. Ali'yi kafir ilan edip Kûfe'deki Vehb er-Rasibî el-Ezdî'nin evinde toplandılar. Bu toplantıda Vehb'e biat ettiler.¹²⁷⁴ Hâricîler Vehb'e biat etmeden önce Zeyd b. Husayn et-Tâî ile Hurkus b. Züheyr el-Esedî¹²⁷⁵, Hamza b. Sinan el-Esedî ve Şureyh b. Ebi Evfa el-Esedî'ye¹²⁷⁶ biat etmek istemelerine rağmen bu ikisi kabul etmedi. Aynı şekilde Tay kabilesinin liderinin oğlu

¹²⁷¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 340; et-Taberî, *Tarih*, V, 72; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 686.

¹²⁷² el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 340. (Bu isimlerin hepsi bundan sonraki ilk Hâricî hareketinin içinde karşımıza çıkmaya başlayacaktır.)

¹²⁷³ Nahl, 16/91.

¹²⁷⁴ Belâzûrî, *Ensâbul Eşraf*, I, 340; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 202; et-Taberî, *Tarih*, V, 74.

¹²⁷⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 202; et-Taberî, *Tarih*, V, 75.

¹²⁷⁶ et-Taberî, *Tarih*, 75.

Tarfa b. Adiy b. Hatem et-Tâî babasının bütün itirazlarına rağmen bunlara katılmıştı.¹²⁷⁷

Yine Hz. Ali ile birlikte Cemel ve Sıffin savaşına katılan Has'am kabilesinin sancaktarı Rabia b. Ebi Şeddad el-Has'amî Hz. Ali'nin uyarısına rağmen Hâricîlere katılacak ve Nehrevan'da öldürülecektir.¹²⁷⁸ Bu durum Yemenlilerin de ilk Hâricî hareketinin ortaya çıkışında en az Adnanîler kadar etkili olduğunu göstermektedir. Hz. Ali'ye karşı başkaldıran bu grup gizlice Kûfe'den çıktı. Basra'daki dostlarına mektup yazarak Nehrevan'da buluşmayı teklif ettiler. Mis'ar b. Fedekî et-Temimî başkanlığında Basra'dan 500 kişi bunlara katıldı.¹²⁷⁹

Hz. Ali'yi hakeme gitmeye zorlayıp sonradan hakeme gittiği için onu ayıplayanlar, tekfir edenler Hâricîlerin ilk nüveleri olarak karşımıza çıkacaktır. Peki bu kişilerin ordan oraya savrulmaları ne ile açıklanabilir? Meşru halifeye hoyratça başkaldırıları, tereddütleri, dirençsizlik ve istikrarsızlıkları onların kabilevi yapıları, sosyal ve coğrafi konumlarından bağımsız ele alınamaz. Temim'in kabilevî gelenekleri, tarihsel yaşam tecrübesi, çöl yaşamı dolayısıyla medeniyetten uzak olmaları Temim'i tahkim meselesini sabote etmeye sevk etmiştir. Özellikle Temim kabilesinin cahiliye döneminde komşuları ile yaşadığı ilişkiler, ittifak, kabileler arası çelişkiler ve savaşlar bu davranış tarzında etkili olmuştur. Temim kabilesi Necid ve Bahreyn bölgesinde meskun olup cahiliye döneminde Hemdân, Mezhic, Kinde, Sasani güçleri ve hatta Eyyâmü'l-Arab'a göre Nizarîlerden Rebia, Bekr b. Vail, Kays ve müttelikleri ile çatışma halinde idi.¹²⁸⁰ Kadisiye savaşında İran ordusunun anlı şanlı komutanı Rüstemi

¹²⁷⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 205.

¹²⁷⁸ et-Taberî, *Ahbâr*, 7.

¹²⁷⁹ İbn Kuteybe, I, *el-İmâme*, 113; et-Taberî, *Tarih*, V, 76.

¹²⁸⁰ İbn Abdirabbih, *İkd*, VI,54-70; el-Becâvî, *Eyyamu'l-Arab*, 2-5, 93, 109-110, 169, 343; Beru, *a.g.e*, 200-227; Ayca, İrfan, "Temim (Benî Temim)", *DİA*, 2011, C. XL, ss. 418-419. (el-Eğaniye göre Arapların en meşhur üç "eyyam"ı; Temim- Mezhic arasındaki "Kilabu's-Sani, Temim- Benî Amir

öldüren Teymu'r-Ribab kabilesinden Hilal b. Ullefe et-Teymî'dir.¹²⁸¹ Hilal da Hurkus b. Züheyr et-Temimî gibi ilk Hâricî liderlerdendir. Kanaatimizce Temim kabilesinin İslâm fütuhâtında üstlendiği rol iyice araştırılmalıdır. Muhtemelen Temim kabilesi ve kollarına fetihlerde üstlendikleri büyük rollere paralel olarak ekonomik ve siyasi alan açılmayınca farklı bir şekilde itirazını dillendirmiştir.

Murâd kabilesinin Hemdân ve Kinde kabileleri ile arası açıktı. Tahkim meselesi ile birlikte Irak cephesinin siyasi işlerini ele geçiren Eş'as'ın hakemlerin kararını okurken Murâd kabilesinin itiraz etmesini de aynı şekilde değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Cahiliye döneminde Eş'as'ı esir eden ve irtidat olaylarında –irtidat eden Kindenin liderliğini yaptığı için- O'nu ihanetle suçlayan Mezhic kabilesinin Murâd kolu Eş'as'a olan tarihi kinlerinden dolayı hakeme itiraz etmiş olmalıdırlar. Hakem kararına ilk itiraz eden Murâdlı sıradan biri değil Murâd'ın liderlerinden olan Salih b. Şakik'tir.¹²⁸² Çünkü Sıffin savaşının tahkime evrilmesi ile birlikte Eş'as bütün Kûfelilerin Hatta Iraklıların liderliğine soyundu. Kanaatimizce gerek Temim kabilesi gerekse de Mezhic'e mensup Murâd kabilesi dini gerekçeler adı altında Eş'as'a

arasındaki Yevmu Cebele ve Bekr b. Vail ile Sasâniler arasında Zû Kâr savaşıdır. Cahiliye döneminde neredeyse Temim kabilesini bütün Arap kabileleri ile savaşları olmuştur. Örneğin; Rebia ile Temim arasında: Yevmu'l-Vakit, Seytel, Zi Tuluh, Cudud, el-İyad, el-Gabid, Kaşave, Zebale, eş-Şebak, Akil vb.; Temim ile Kays kabilesi arasında: Şa'bu Cebele, Yevmu Zuhrehan, Zi Neceb, es-Seraim, el-Muruvve, er-Riğam; Temim ile Sasâniler arasında: Yevmu's-Sefka; Mezhic ile Hezaz, Yevmu'l-Kulabu's-Sani savaşları geçmiştir. Bütün Arap kabileleri ile süper güç Sasânilere kafa tutan Temim'in liderliği Eş'as b. Kays liderliğindeki Kinde'ye, Said b. Kays liderliğindeki Hemdân'a ve İbrahim el-Eşter liderliğindeki Mezhic'e bırakmaya niyeti yoktur.

¹²⁸¹ et-Taberî, *Tarih*, III, 576.

¹²⁸² el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 512.

dolayısıyla tahkime karşı çıkararak eski rakip ve düşmanlarının Irakta yükselmesinin önüne geçmek istemişlerdir. Olayların Arka planında yine maddi çıkarlar yatmaktadır.

Ayrıca Temim ve Murâd kabilelerinin cahiliye döneminde Hemdân kabilesi ile olan tarihi düşmanlıkları onları muhalefete sevk etmiş olmalıdır. Çünkü Hemdân Sıfında gösterdiği olağanüstü performans ile Hz. Ali'nin övgüsüne mazhar oldu. Hz. Ali'nin iktidarında Hemdân'ın ayrıcalıklı bir konumu olacaktı. Temim ve Murâd kabilesi hakem olayını sabote ederek Kinde ve Hemdân'ı frenlemek istemişlerdir.

Yine Hz. Ali döneminde Tay kabilesi içinde ortaya çıkan Hâricî liderler kabileler arası çekişmelerden bağımsız ele alınamaz. Tay kabilesinin Sunbus kolu “Yevmu'l-Yehamim” savaşında Adiy b. Hatem'in mensup olduğu Cedile kolunu büyük bir bozguna uğratmıştı. Öyleki bir müddet için Cedile boyu memleketi terk edip Kelb kabilesine sığınmak zorunda kalmıştı.¹²⁸³ Hatem et-Tâî'nin Hz. Peygamber yanındaki konumu, ridde olaylarında Müslümanlara verdiği destek, Hz. Ali yanındaki konumu vb durumlar Cedile boyunu çok ön plana çıkartmıştı. Sunbus kolunun bunu hazmetmesi mümkün değildi. Kanaatimizce Cedile boyunun siyasi olarak ön plana çıkması Sunbus'u rahatsız etmiş ve Taya kabilesi içindeki Hâricîlerin %90 bu boy içinden çıkmıştır. Adiy b. Hatem'in oğlunun onlara katılması bu gerçekliği değiştirmez. Sıffin savaşı öncesinde Zeyd b. Husayn es-Sunbusî et-Tâî'nin Tay kabilesi adına Hz. Ali'ye görüş bildirmesi Tay kabilesinin Cedile kolunu rahatsız etmiş ve “Adiy b. Hatem'in görüşüne mi karşı geliyorsun?” itirazı ile karşılaşmıştır.¹²⁸⁴ İlk Hâricîlere verdiği destek ile kendisini belli eden Ezd Kabilesinin er-Rasib boyu iyice araştırıldığı taktirde tarihsel

¹²⁸³ el-Becâvî, *Eyyâmu'l-Arab*, 60-61.

¹²⁸⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 100.

bir düşmanlık veya beklentilerin altında elde ettiği menfaatin çıkma ihtimali çok yüksektir.

Hakamler kararların açıkladıktan sonra Hz. Ali Abdullah b. Vehb er-Rasibî ve Yezid b Hüseyin et-Tâî'ye mektup yazarak hakemlerin hak ve adaletle hükmetmediğini, kendisinin ilk bulunduğu pozisyonda olduğunu dolayısıyla ortak düşman olan Suriyelilere karşı savaşmak üzere kendisine katılmalarını istedi. Onlar cevaben: “Eğer küfre düştüğünü kabul edersen seninle aramızdaki iş hakkında düşünürüz. Aksi taktirde sana savaş açarız ki Allah canileri sevmez” dediler.¹²⁸⁵

Hâricîlerin verdikleri cevabî mektuba çok üzülen Hz. Ali bütün valilerine mektup yazarak yerlerine birini görevlendirip askerlerin başında Suriyeliler ile savaşmak üzere Kûfe'ye gelmelerini istedi. Hz. Ali Kûfe yakınlarındaki Nuhayle bölgesine gidip ordunun toplanmasını bekledi.¹²⁸⁶ Hz. Ali Kûfelileri toplayıp onlara: “Bizler hakemleri seçtik ki Kitap ve sünnete göre hükmetsinler. Ancak onlar aksini yaptı. Allah'a yemin ederim ki onlarla savaşacağız.” dedikten sonra Basra Valisi İbn Abbas'tan kendisine ordu hazırlayıp göndermesini istedi. Kalabalık nüfusuna rağmen Basra'dan Ahnef b. Kay'sın komutasında sadece 1.500, Cariye b. Kudame es-Sa'dî et-Temimî komutasında da 1.700 olmak üzere 3.200 kişi bu çağrıya olumlu cevap verdi.¹²⁸⁷ Kûfe'de Araplardan

¹²⁸⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 341; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 206; et-Taberî, *Tarih*, V, 78; İbn A'sem, *Futûh*, II, 744.

¹²⁸⁶ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 206.

¹²⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 117; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 207; et-Taberî, *Tarih*, V, 78-79. (ed-Dineverî Basra'dan 7.000 civarında askerin toplandığını belirtir. İbn Kuteybe divan defterine kayıtlı olan Basralıların çocuk ve köleleri hariç 60.000 olduğunu belirtir.)

57.000, Mevaliden 8.000 kişilik toplam 65.000 kişilik bir ordu toplandığı kaynaklarda geçse de¹²⁸⁸ rakamlar biraz mübalağalı görünmektedir.

Irak ordusu Suriye'ye yönlendirildiği sırada Hâricîlerin yağmaya başladıkları ve Müslüman kanını döktükleri ve Habbab b. Eret ile hamile eşini öldürdükleri haberi Hz. Ali'ye ulaştı.¹²⁸⁹ Suriye üzerine yürümek isteyen Iraklılar Hâricîlerin günahsız insanları öldürmeleri, malları talan etmeleri üzerine infiale kapılarak Suriye'den önce yakın tehlikenin bertaraf edilmesi gerektiğini belirttiler. Hâricîler olayı araştırmak üzere Hz. Ali tarafından gönderilen Haris b. Mürre el-Abdî isimli elçiyi de öldürdüler. Bunun üzerine Eş'as'ın başını çektiği Iraklılar –ki Eş'as'ın kendi duygularına tercüman olduğunu düşünüyorlardı- Hz. Ali'yi Hâricîler üzerine yürümeye ikna ettiler.¹²⁹⁰ Bunun üzerine Halife ordusunu Nehrevan'a doğru yönlendirdi. Bütün çabalarına rağmen Hâricîleri isyandan vazgeçiremeyince savaş kararı aldı. Nehrevan savaşında Hz. Ali'nin 14.000 kişilik ordusunun¹²⁹¹ komuta kademesi şu şekilde idi: Hucr b. Adiy el-Kindî sağ kanat, Şebes b. Rib'î et-Temimî sol kanat, Ebu Eyyub el-Ensârî'yi süvari birlikler, Ebu Katade Nu'man b. Rebiî el-Hazrecî yaya birlikler, Kays b. Sa'd b. Ubade'yi ise 700-800

¹²⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 117; et-Taberî, *Tarih*, V, 78-79. (Sıffin savaşında çok fazla kayıp veren Iraklıların kısa sürede neredeyse şehir nüfusuna eş-değer sayıda asker toplaması biraz olanaksız gibidir. el-Belâzûrî, 14.000 kişi olarak vermektedir. Kaynaklar Kûfe çıkışı Nuhayle'de toplanan ordunun hepsinin Hâricîlerin üzerine yürüdüğünü haber vermektedir. Bkz: el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 345. Kanaatimizce bu abartının nedeni şu olabilir: Kabileler divandan çok para almak için kendi nüfuslarını abartmış olabilirler. Sonraki tarihçiler de bu rakamları divan defterlerini esas alarak vermiş olabilirler. Nüfus sayımının olmadığı bir zamanda bunun olması gayet mümkündür.)

¹²⁸⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 342-344, 368,369; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 207; et-Taberî, *Tarih*, V, 82; İbn A'sem, *Futûh*, II, 744.

¹²⁹⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 344; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 207; et-Taberî, *Tarih*, V, 72.

¹²⁹¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 345.

kişilik Ensâr birliğine komutan olarak atandılar.¹²⁹² Hâricîlerin komuta kademesi şu şekilde idi: Yezid b. Husayn et-Tâî sağ kanat, Şureyh b. Evfi el-Absi sol kanat, Hamza b. Sinan el-Esedî süvari birlikler, Hurkus b. Züheyr es-Sa'dî yaya birlikleri ve Abdullah b. Vehb er-Rasibi el-Ezdî bütün süvari birlikler komutanı olarak atanmışlardı.¹²⁹³

Nehrevan Savaşı başlamadan önce Hâricîlerin bir kısmı vazgeçerek Abdullah b. Vehb er-Rasibî'yi yalnız bıraktı. Bu ayrılıkta Hz. Ali ve ashabının Hâricîleri ikna etmek için yaptıkları uzun soluklu konuşma ve ikna çabalarının payı çok büyüktür. Ferve b. Nevfel el-Eşcaî 500 kişi ile ayrılarak Deskere'ye gitti. Mis'ar b. Fedekî 1.000 kişi ile Ebu Eyyub'un komutası altındaki Ali ordusuna katıldı. Abdullah b. Havsa et-Tâî 300 kişi ile Hz. Ali'ye katıldı. Ebu Meryem es-Sa'dî 200 kişi, Havsere b. Veda' 300 kişi ile ayrılarak uzaklara çekildiler. Öyleki 4.000 atlı ve bir kısım yayadan oluşan er-Rasibî'nin ordusundan sadece 2.800 kişi kaldı. Meydana gelen savaşta bir iki kişi hariç Hâricîlerin hepsi öldürüldü. Öldürülenler içinde Adiy b. Hatem et-Tâî'nin oğlu Tarfa da vardı.¹²⁹⁴

Nehrevan'dan sonra Hz. Ali ordusunu esas düşmanı olan Muaviye (Suriye) üzerine yürütmek istedi. Ancak Eş'as b. Kays Iraklıların sözcüsü gibi hareket ederek ortaya atıldı : "Ey Mü'minlerin emiri kılıç ve mızraklarımız köreldi. Bizleri şehrimize dönder ki en iyi şekilde savaşa hazırlanalım" dedi.¹²⁹⁵ Hz. Ali çaresiz bir şekilde ordusunu Kûfe'ye geri gönderdi. Yemenli lider ikinci kez Hz. Ali'nin hedefine ulaşmasına engel

¹²⁹² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 121.

¹²⁹³ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 210; el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 345; et-Taberî, *Tarih*, V, 85.

¹²⁹⁴ Krş. el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 345; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 210; et-Taberî, *Tarih*, V, 88; el-Makdîsî, *Tarih*, V, 137. (Taberî dışındaki kaynaklar Adiy'in ölen oğlunun ismini Zeyd olarak vermekle birlikte Taberî'de geçtiği üzere Tarfa olmalıdır.)

¹²⁹⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 211; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 121; et-Taberî, *Tarih*, V, 89.

olarak Muaviye'nin değirmenine su taşıdı. Hz. Ali Kûfe'ye döndükten sonra Suriyelilerin üzerine yürümek için ordu hazırlamaya koyuldu. İnsanlar çok isteksiz davrandı. Bu arada insanlardan birinin ayağa kalkarak “Ey emiru'l-Müminin! Muaviye gibi siz de Kureyş ve Arap kabilelerin ileri gelenlerine yüklü miktarda mal ve mülk verin ki insanlar sizin yanınızda yer alsın...” sözleri ile başladığı uzun konuşma¹²⁹⁶ siyasi taraf ve tarafsızlığın temel nedeninin “ekonomik çıkarlar” olduğu konusunda bizleri doğrulamaktadır.

Nehrevan'da tamamen ortadan kaldırıldığını sandığımız Hâricîlerin nasıl olur da daha Hz. Ali vefat etmeden 4-5 kez daha isyan edebilecek güce kavuştuğu sorusunu sormak gerekir. Belâzurî bu konuda işe yarar önemli bilgiler vermektedir. Belâzurî'ye göre Hz. Ali Nehrevan'dan dönerken 3.000 Hâricî mevcudiyetini koruyordu. Bunlardan Mis'ar b. Fedekî 1.000 kişi ile Ebu Eyyub'un sancağına sığınmış ancak Hâricî fikirlerinden vazgeçmemişti. Bir kısım Hâricîler ise Kûfe'nin ordugâhı Nuhayle'de kalmıştı. Nehrevan'a ve Kûfe'ye hiç gelmeyen bu grubun amacı Muaviye ile savaşmaktı.¹²⁹⁷ Yaklaşık 1.000 kişi Nehrevan savaşı öncesi ayrılıp Deskere ve daha uzak yerlere gitmişlerdi. Bu durumda Nuhayle'de 1.000 Hâricînin kalmış olması muhtemeldir. Bu bilgiler Nehrevan savaşı sonrasında Hâricî hareketinin süreklilik arzemesinin sebebinin açıklamaktadır. Nehrevan savaşında Hz. Ali Hâricîlerin bir kısmını ortadan kaldırarak tehlikeyi kısa süreliğine bertaraf etti. Ancak bu Hâricî hareketinin sonu olmayacaktı.¹²⁹⁸

Nehrevan savaşından önce pişman olup Hâricîlerden ayrılanlar veya Hz. Ali ile savaşmayı göze alamayıp uzak beldelere giden Hâricîler küçük gruplar halinde

¹²⁹⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 125.

¹²⁹⁷ el-Belâzurî, *Ensâb*, II, 485

¹²⁹⁸ Watt, *a.g.e.*, 16.

ayaklanmışlardır. Bunlardan biri 300 kişi ile ayaklanan Hirrit b. Raşid en-Nacî'dir. Hz. Ali Ma'kıl b. Kays er-Riyahî'yi isyanı bastırmakla görevlendirdi. Savaş düzeni alan Ma'kıl Yezid b. Mağfel'i sağına, Basralı Dabî kabilesinden Muncab b. Raşide ed-Dabî'yi soluna yerleştirirken; Hirrit ordusunun sağına Arapları soluna ise Aluc (?) ve Kürtleri yerleştirerek Ma'kıla karşı savaştı. Yapılan savaşta Hirrit ve taraftarları öldürülerek isyan bastırılmıştır.¹²⁹⁹ Hirrî'tin ordusunda Kürtlerin yer alması mevalinin erken dönemden itibaren Hâricîlere destek sağladığını göstermektedir. Hâricîlerin Araplar ile mevaliyi eşit görmesi bunda etkili olmuştur.

Hicrî 38 yılının Rebiu'l-Ahir ayında Eşres b. Avf eş-Şeybânî 200 kişi ile Deskere'de isyan bayrağını açarak Enbar'a gitti. Hz. Ali Eşres b. Hassan el-Bekrî'yi 300 kişi ile isyanı bastırmak üzere gönderdi. Yapılan savaşta Hâricîler ortadan kaldırıldı.¹³⁰⁰ Yine aynı yılın Cemaziye'l-Ulâ ayında Teymu'r-Ribab kabilesinden Hilal b. Ullefe¹³⁰¹ kardeşi ile birlikte 200 kûsür kişi ile isyan ettiler. Hz. Ali'nin gönderdiği Ma'kel b. Kays er-Riyahî onları ortadan kaldırdı.¹³⁰² 38 yılında Eşres b. Bişr el-Becelî 280 kişi ile isyan etmiştir. Bu isyanı Cariye b. Kudame es-Sa'dî veya Huçr b. Adiy el-Kindî ortadan kaldırmıştır.¹³⁰³ Aynı yıl Teymullah b. Sa'lebe kabilesinden Said b. Kifl et-Teymî Medain'de 200 kişi ile isyan edince Hz. Ali'nin Medanin Valisi Sa'd b. Mes'ud es-Sakafî onları ortadan kaldırmıştır.¹³⁰⁴ Nehrevan savaşında 200 kişi ile tarafsızlığını ilan

¹²⁹⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 113-123; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 714-720.

¹³⁰⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 721.

¹³⁰¹ Hilal Kadisiye savaşında kendi kabilesinin başında savaşarak önemli başarılar elde etmiş ve İranlı komutan Rüstem'i öldürmüştür. Bu insanların kendi kabileleri içinde önemli kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. et-Taberî, *Tarih*, III, 564; el-Makdîsi, *Tarih*, V, 174.

¹³⁰² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 721-722.

¹³⁰³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 721-722.

¹³⁰⁴ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 482; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 721-722.

edip Şehrizur ve Medain taraflarına giden Ebu Meryem es-Sa'dî et-Temimî yaridan fazlası mevaliden oluşan 400 kişi ile isyan etti. Hz. Ali'nin isyanı bastırmak üzere 700 kişi ile gönderdiği Şureyh b. Hani'nin bozguna uğraması üzerine Hz. Ali Ebu Meryem ile aynı kabileye mensup Cariye b. Kudame es-Sa'dî'yi yanına alarak Hâricîlerin üzerine yürüdü ve ortadan kaldırdı.¹³⁰⁵

Tarihi verilerden anlaşıldığı gibi ilk Hâricîler Yemenli Murâd, Ezd kabilesinin er-Rasib kolu, Becile, Tay, Has'am kabileleri ile Nizarîlerden Temim, Esed, Süleym, Muharib ve Abs gibi kabilelere mensupturlar. Nehrevan'da Hâricîlere liderlik yapan ve Hz. Ali'nin mektubunda muhatap aldığı iki kişi (Abdullah b. Vehb er-Rasibî ve Yezid b Hüseyin et-Tâî) Yemenlidir. Bazı araştırmacıların iddia ettiğinin aksine¹³⁰⁶ Nehrevan'daki Hâricîlerin çoğunluğu Temim kabilesinden oluşmamaktadır. Çünkü birkaç aşamada Benî Temim kabilesinin geri dönüşüne şahit olmaktadır: Örneğin Şebes b. Rib'î et-Temimî Harura'dan döndükten sonra Nehrevan'da Hz. Ali'nin komutanı olarak onunla birlikte hareket etmiştir. Mis'ar b. Fedekî Nehrevan savaşı başlangıcında yanındaki 1.000 kişi ile birlikte Hâricî saflarından ayrılıp Hz. Ali'ye katıldı. Ebu Meryem es-Sa'dî 200 kişi ile çekilerek tarafsızlığını ilan etmiştir. Temim kabilesinin bu gel-gitleri onların diğer kabileler ile olan tarihsel ilişkilerine, fırsatçılığına ve İslâmi terbiyeyi almamış olmalarına bağlanabilir. Özetle Harura ve Nehrevan'da "İlk Hâricîler" adına karar alma süreçlerine katılıp askeri ve siyasi liderlik yapanların hem Yemenli hem de Adnanî kabilelere mensup olduğunu görmekteyiz. Hz. Ali döneminde Yemenlilerden bir grubun da Temim kabilesi gibi hakemlerin anlaşmasına şiddetle karşı çıktığını görmekteyiz.

¹³⁰⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 482; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, II, 722-723.

¹³⁰⁶ Marûf, Nayif Mahmud, *el-Havâric Fi'l-Asri'l-Emevî*, Beyrut: Daru't-Talia, 35-38; Ebu's-Şebab; Ahmed Avez, *el-Havâric -Tarihuhum, Firakuhum ve akaiduhum-*, Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2012/1433, 17; Watt, *a.g.e.*, 50. (Ebu's-Şebab Hâricîlik tamamen Temim kabilesinin kollarında doğup büyüyen bir hareket olarak görmektedir.)

Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki Nehrevan'dan sonra meydana gelen 5-6 Hâricî isyanında başı Temim kabilesi çekmektedir. Bu isyanların liderlerinden biri Yemenli (Becile) iken diğerleri Ananî kabilelere mensuptur.

4. Muaviye'nin Vilayetleri Ele Geçirme Siyasetinde Yemenlilerin Rolü

Muaviye tahkim süreci içinde güçlerini tazelemiş, zaman kazanmış ve tahkimde ortaya koyduğu tavrı ile Hz. Ali'ye karşı yürüteceği mücadeleyi bırakmayacağını iyice belli etmişti.¹³⁰⁷ Cemel ve Siffin savaşında meydana gelen kardeş kavgası, akıtılan Müslüman kanı ve en son dini bir kisve altında Hâricîlerin Hz. Ali'ye karşı başlattıkları muhalefet meşru halife Hz. Ali'nin elini iyice zayıflatmıştı. Bu aşamada Suriyelilerin Iraklılara nazaran daha birlik içinde olduğunu görmekteyiz. Hakemler kararlarını açıkladıktan sonra Muaviye Mısır, Basra ve Mekke gibi önemli vilayetleri ele geçirmek için adam kayırma, para ile satın alma, valilik teklifi ve darbe girişimi gibi yöntemlerle ele geçirmek istedi. Gerek Muaviye gerekse de Hz. Ali taraftarı olsun Yemenilerin bu aşamada önemli roller icra ettiklerini görmekteyiz.

4.1. Mısır'ın Muaviye Tarafından Ele Geçirilmesi: Mısır ekonomik¹³⁰⁸ ve insan kaynağı açısından önemli bir yere sahipti. Muaviye Mısır hakkında derin vukufiyeti olan Amr b. As'ın önerisi doğrultusunda¹³⁰⁹ Mısır'da karışıklık çıkarmak ve burayı ele geçirmek amacıyla Mesleme b. Mahled el-Ensârî ve Muaviye b. Hudeyc es-Sekûnî el-Kindî isimindeki Yemenli iki taraftarını oraya gönderdi.¹³¹⁰ Bunlar Hz. Osman'ın kanını

¹³⁰⁷ Aycan, *Muaviye*, 117.

¹³⁰⁸ Aycan, *Muaviye*, 118.

¹³⁰⁹ Aycan, *Muaviye*, 118.

¹³¹⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 95; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 704.

talep etme gerekçesi ile Muaviye taraftarı olan Mısırlıları organize ettiler. Mısır valisi Muhammed b. Ebubekir'in aciziyetinin ortaya çıkması üzerine¹³¹¹ Hz. Ali Mısır'daki karışıklıklara son vermek ve Muaviye'in eline geçmesini önlemek üzere o sıralarda Cezire valisi olan Malik b. Haris el-Eşter en-Nehaî'yi Mısır'a vali olarak atadı. Fakat yolda Kulzüm şehrinin Caystar¹³¹² ismindeki tahsildarı onu zehirli bal şerbeti ile zehirleyerek öldürdü.¹³¹³

Tahkimden sonra Suriyeliler Halife ünvanı ile Muaviye'ye biat edince Muaviye iyice güçlendi. Muaviye 6.000 kişilik bir orduyu Amr b. As genel komutasında Mısır üzerine gönderdi.¹³¹⁴ Ebu'l A'ver Amr b. Süfyan es-Sülemî, Yezid b. Esed el-Becelî, Muaviye b. Hudeyc es-Sekûni el-Kindî ve Şemir el-Has'amî gibi şahısları Amr'a yardımcı komutan olarak verdi.¹³¹⁵ Hz. Ali Mısır'ı korumak üzere Kûfelilerden yardım istediysede halifenin çağrısı bir karşılık bulmadı. Sıffin savaşının sonuçsuz kalması; Cemel, Sıffin ve Nehrevan'da sayısız insanın öldürülmesi, Kûfelilerin farklı beklentileri ve Eş'as b. Kays gibi liderlerin tutumları Kûfelileri isteksizliğinde etkili olmuştur.

Suriye ordusunun komutasını Amr b. As ve Muaviye b. Hudeyc el-Kindî yapmaktaydı. Mısır ordusunun komutasında ise Muhammed b. Kinane b. Bişr el-Kindî ile Muhammed b. Ebubekir el-Kureyşî vardı. Yapılan savaşta Mısırlılar Yenildi ve ordu komutanları öldürüldü.¹³¹⁶ Hz. Ali bir ay boyunca çabalamasına rağmen ancak 2.000 asker toplayabilmişti. Mısır'a sevk edilen Malik b. Ka'b el-Erhabî el-Hemdânî'nin ordusu

¹³¹¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 704; Aycan, *Muaviye*, 118.

¹³¹² İbnu'l-Esîr ismini "Cebisat" diye vermektedir.

¹³¹³ et-Taberî, *Tarih*, V, 95-96; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 705; Aycan, *Muaviye*, 119; Zeydan, IV, 695.

¹³¹⁴ Aycan, *Muaviye*, 120.

¹³¹⁵ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 184; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 707.

¹³¹⁶ et-Temimî, *a.g.e.*, 134.

Muhammed b. Ebubekir'in ölüm haberi üzerine Hz. Ali tarafından gönderilen haberle Kûfe'ye geri dönmüştür.¹³¹⁷

Bu şekilde Mısır bölgesi Muaviye b. Hudeyc el-Kindî, Mesleme b. Muhalled el-Ensârî, Yezid b. Esed el-Becelî, Şemir el-Has'amî, Ebu A'ver Amr b. Süfyan es-Sülemî, Amr b. As gibi 4ü Yemenli 2'si Adnanî kabilelere mensup olan Muaviye taraftarları vasıtasıyla Muaviye'nin eline geçti. Mısır'ın düşmesi Hz. Ali'nin ekonomik ve siyasi açıdan zayıflamasına neden oldu. Kûfelilerin gevşekliği ve Yemenlilerin olumsuz tutumları bu sonucun alınmasında etkili olmuştur. Hz. Ali'nin Mısır'ı korumak üzere el-Eşter'i seçmesi Yemenlilerin o dönemdeki etkinliğini göstermektedir. Hz. Ali Yemenli unsurlara dayanarak Mısır'ı elinde tutmaya çalışmış Muaviye ise çoğunluğu Yemenli unsurlardan oluşan komutan ve askerlerinin desteği ile Mısır'ı ele geçirmiştir.

4.2. Basra'nın Ele Geçirilme Teşebbüsü: Geliri yüksek olan Basra şehri Muaviye'nin iştahını kabartıyordu. Mısır'dan sonrayı Basra'nın ele geçirilmesi ile birlikte Hz. Ali hizaya çekilebilirdi. Basra valisi İbn Abbas'ın yerine Ziyad b. Ebih'i bırakıp Kûfe'ye gittiği haberini alan Muaviye Abdullah el-Hadramî'yi Basra'yı ele geçirmek üzere oraya yolladı. Muaviye Hz. Ali taraftarı olmaları hasebiyle Rebia kabilesinden uzak durmasını Mudar (Temim) ve Ezd kabilesinden destek almasını istedi.¹³¹⁸ Muhtemelen Muaviye Ezd kabilesinin Cemelde çok kayıp vermesi hasebiyle Hz. Ali'ye karşı kendisine yardım edeceğini hesaplamıştı. İbnu'l-Hadramî Temim kabilesinin desteğini almasına rağmen Ezd ve Rebia'yı yanına çekemedi. İbnu'l-Hadramî Ezd kabilesinin lideri Sabra b. Şeyman el-Ezdî'den destek isterken Sabra'nın: "Eğer sen Basra'da bana konuk olsaydın seni desteklerdim" sözünden kabile esabiyeti ve liderlik egosunun o dönemin

¹³¹⁷ et-Taberî, *Tarih*, V, 108; Aycan, *Muaviye*, 121.

¹³¹⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 711; Mehlâtî, *Tarih*, II, 80.

Araplarında ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.¹³¹⁹ Bunu bilen Ziyad Sabra'dan destek istedi. Ezd kabilesi Vali vekilini ve Beytu'l-malı Sabra'nın evine alarak korumaya aldı.¹³²⁰ Ezd kabilesi Vali vekilini korumaya almasına rağmen tek başına Temim ile savaşmaya yanaşmadı. Bunun nedeni olayın Temim-Ezd çatışmasına evrilmesinin önüne geçmekti. Ayrıca Cemel savaşından beri görülen "bölgecilik-şehircilik asabiyetinin" de bunda etkili olduğunu görüyoruz. Kûfe'de ikamet eden Halife için kendi hemşehrileri ile savaşmak istememişlerdir. Hz. Ali A'yun b. Dabia et-Temimî'yi Temim kabilesini ikna etmek ve İbnu'l-Haramî'den uzaklaştırmak için gönderdi. Onun öldürülmesi üzerine Kûfe'deki Temim kabilesine mensup Sa'd oğullarından Cariye b. Kudame es-Sa'dî komutasında gönderilen ordu –Basra Ezdlilerinin desteğini alarak- İbnu'l-Hadramî ortadan kaldırıldı.¹³²¹

Basra'nın Muaviye tarafından ele geçirilmesini önleyenler Bekr b. Vail ile Ezd kabilesidir. En büyük pay Ezd kabilesinin Basra lideri Sabra b. Şeyman el-Ezdî ve onun kabilesinindir. Muaviye'nin öngörüsünün aksine Sabra Hz. Ali'yi yalnız bırakmadı. Basra'nın ele geçirilmesini başarısız kılan iki kişi daha vardır. A'yun b. Dabia et-Temimî –ki bu yolda canından oldu-¹³²² ve Cariye b. Kudame es-Sa'dî. Aynı şekilde Basra Temimlerinin ileri gelenlerinden Ahnef b. Kays tarafsızlığını ilan ederek Hz. Ali'ye pasif destek vermiştir.¹³²³ Bu şekilde Basra'nın ele geçirilme teşebbüsü karşısında Yemenlilerin her iki tarafta yer aldıklarını görmekteyiz. Çünkü Muaviye

¹³¹⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 711.

¹³²⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 110.

¹³²¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 112; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 712-713; İbnu'l-Esîr, *Usd*, I, 260. (Ezd kabilesi Kûfeli Temim'in kendi kabiledaşları ile savaştığını gördükten sonra fiili savaşa iştirak etmiştir.)

¹³²² et-Taberî, *Tarih*, V, 111; İbnu'l-Esîr, II, *el-Kâmil*, II, 712.

¹³²³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 711.

taftarı el-Hadramî Yemenli idi.¹³²⁴ Ancak Yemenli Ezd kabilesi sayesinde Basra'daki darbe girişimi başarısız olmuştur. İbnu'l-Hadramî'nin Basralıları yanına çekmek için söylediği: "Muaviye maaşlarınızı iki katına çıkaracaktır."¹³²⁵ Vaadi ekonomik etkenlerin kabilelerin taraf seçiminde ne kadar etkili olduğunu gösterir.

4.3. Mekke'nin Ele Geçirilme Girişimi: Mekke'nin ele geçirilmesi veya hiç olmazsa Muaviye adına hac farızasının yaptırılması Muaviye'nin halifeliği elde etmesinde önemli bir adım olacaktı.¹³²⁶ Muaviye Mekke'yi kansız bir şekilde ele geçirmek üzere¹³²⁷ Mezhic kabilesinden Yezid b. Şecere er-Rehavî'yi bir ordu ile gönderdi.¹³²⁸ Hz. Ali'nin Mekke valisi Kusem b. Abbas Mekke'yi savunmak üzere Mekkelilerden yardım istedi. Ancak Mekkeliler çok gönülsüz davrandılar. Mekkelilerin kendisinin yanında savaşmayacağını bilen Kusem mecburen Yezid ile çatışmasızlık anlaşması imzaladı. Cemaatin imamlığına Şeybe b. Osman el-Abdî getirildi. Hz. Ali Mekke'yi korumak üzere Ma'kıl b. Kays er-Riyahî'yi¹³²⁹ 1700 kişilik ordu ile gönderdi. Ma'kıl Mekke'ye vardığında Suriyelilerin hac farızasını yerine getirdikten sonra Mekke'den çıktıklarını gördü.¹³³⁰ Suriye ordusunu bir müddet takip ettikten sonra Ma'kıl askerleri ile birlikte Kûfe'ye döndü.¹³³¹ Muaviye'nin Mekke'de Yemenli olan Yezid b. Şecere el-Mezhicî'nin eli ile darbe yapma ve Mekke'yi ele geçirme girişimi Mudarlı olan Ma'kel

¹³²⁴ Hadramut'a nispetle el-Hadramî'nin Yemenli olabileceğini düşündük. Kaynaklarda İbnu'l-Hadramî'nin mensup olduğu kabile ile ilgili bir bilgiye rastlamadık.

¹³²⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 712.

¹³²⁶ Aycan, *Muaviye*, 125.

¹³²⁷ İbn A'sem, *Futûh*, II, 708; Aycan, *Muaviye*, 126.

¹³²⁸ İbn A'sem, *Futûh*, II, 708.

¹³²⁹ er-Riyah Temim kabilesinin bir batıdır. Bkz: es-Sem'anî, *el-Ensâb*, III, 111.

¹³³⁰ İbn A'sem, *Futûh*, II, 712-713.

¹³³¹ İbn A'sem, *Futûh*, II, 712-713; Aycan, *Muaviye*, 126.

b. Kays er-Riyahî'nin eli ile boşa çıkartıldı. Mekke'nin elden çıkmaması Hz. Ali'nin siyasi gücünü artırmıştır.

4.4. Busr b. Ebi Ertat'ın Yemen'i Ele Geçirme Girişimi: Mısır'ın kaybedilmesi ve Kûfelilerin gevşek davranması üzerine Yemen'in Cened ve San'a şehirlerinde zekât vermek istemeyenler cesaretlendiler. Yemen valisi Ubeydullah b. Abbas ve komutanı Said b. Nimran el-Hemedanî San'a'daki Hz. Osman taraftarlarına baskı uygulayınca Onlar Hz. Osman'ın kanını talep sadedinde Hz. Ali'ye karşı ayaklanarak Muaviye'den destek istediler.¹³³² Muaviye acımasızlığı ile ünlü Busr b. Ertat el-Kureyşî'yi 4.000 kişi ile Medine, Mekke ve Yemen üzerine gönderdi.¹³³³ Sırasıyla Medine, Mekke, Necran ve San'a'yı ele geçirerek halkı Muaviye'ye biate zorladı. Yemen'deki Hz. Ali taraftarlarının önde gelenlerini öldürdü. Busr en çok Yemen'deki Hemdân Kabilesinin mensuplarını öldürmüştür ki Abdullah b. Abdulmudan el-Harisî bunlardandır.¹³³⁴ Tarihi rivayetlerden Yemenlilerin iktidar olma hevesinin hiçbir zaman sönmediğini görmekteyiz. Pusuda bekleyen bir takım Yemenliler fırsatı buldukları anda kendi iktidarları için adım atmaktan çekinmemişlerdir.

Hz. Ali Busr'un katli, yağma ve talanlarından haberdar olunca Cariye b. Kudame es-Sa'dî ile Vehb b. Mes'ud es-Sakafî'yi ikişer bin kişilik ordular ile onun üzerine gönderdi. Cariye b. Kudame Busr'un Muaviye adına ele geçirdiği ve yağmaladığı yerleri tek tek ele geçirerek itaat altına aldı. Yemen ve Hicaz'da tutunamayan Busr Suriye'ye kaçmak zorunda kaldı.¹³³⁵ Busr'un bu geçici başarısının altında Hz. Abbas'ın

¹³³² el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 453.

¹³³³ İbn A'sem, *Futûh*, II, 720.

¹³³⁴ İbn A'sem, *Futûh*, II, 727-728; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 732.

¹³³⁵ İbn A'sem, *Futûh*, II, 729; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 733.

oğulları Mekke valisi Kusem, Yemen valisi Ubeydullah ile Medine valisi Yemenli Ebu Eyyub el-Ensârî ve Yemen Ordu komutanı Said b. Nimran el-Hemdânî'nin gevşeklikleri yatmaktadır. Hz. Ali Busr'a karşı mücadele etmek için günlerce Kûfelileri ikna etmeye çalışmıştır. İlginç olan ise Kûfe'deki Yemenli kabilelerden çok Temim'e (Cariye b. Kudame) mensup bir kabilenin bu iş için gönüllü olması ve Yemen'i özgürleştirmesidir. Halbu ki Yemenli kabilelerin bu işe gönüllü olması ve Yemen'de meydana gelen katliam ve yağmayı durdurması beklenirdi.

Basra, Yemen, Medine ve Mekke gibi önemli beldeleri ele geçirmekte başarısız olan Muaviye savaş meydanında Hz. Ali'yi yenmenin zor olduğunu bildiğinden ona karşı ordu toplama niyetinde olan Hz. Ali harekete geçmeden önce onu durdurmak, meşgul etmek, savaşı Suriye dışında tutmak ve onu zayıflatmak için değişik planları uygulamaya koydu. Vur-kaç yöntemi bunun başında gelir. Muaviye'nin birlikleri Aynu't-Temr, Hire, Sa'lebe, Teyma, Hit, Enbar gibi şehir ve bölgelere saldırınca¹³³⁶ Suriye'de yerleşik Yemenli kabileler Muaviye'nin, Irak'ta yerleşik Yemenli kabileler Hz. Ali'nin yanında yer almışlardır. Muaviye bu şekilde vur-kaç taktiği ile Hz. Ali'yi zayıflatmak istedi. Ancak Hz. Ali Taraftarlarının direnişi ve Yemenli komutanlar Kumeyl b. Ziyad en-Nehaî¹³³⁷ ile Şebib b. Amir el-Ezdi¹³³⁸ sayesinde Muaviye siyasi amacına ulaşamadı.

Muaviye Arabistan ve Irak'ta'ki toprakları Suriye topraklarına katamadıysa da Hz. Ali'nin güç kaybetmesini sağladı. Hz. Ali taraftarlarının öldürülmesi, can ve mal

¹³³⁶ İbn A'sem, *Futûh*, II, 721-730; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 720-730; Aycan *Muaviye*, 117-129.

(Aycan'ın kitabında konu ile ilgili derli toplu bilgi mevcuttur.)

¹³³⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 725.

¹³³⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 471-475.

güvenliğinin sağlanamaması, yağma ile şehirlerin ekonomik olarak gerilemesi, kimi Hz. Ali taraftarlarının cazip mal ve makam teklifleri ile Muaviye'nin tarafına geçmesi bütün bu nedenlerden ötürü Hz. Ali zemin kaybetti. Küçük gruplarla uğraştığından büyük bir ordu hazırlamaya fırsat bulamadı. Zeydan Yemenlilerin Hz. Ali'ye fazla destek çıktığını gören Muaviye'nin Yemenli bazı kabileleri para ile satın alarak kendi tarafına çektiğini belirtir.¹³³⁹

Kargaşa ve vurkaç döneminde Hz. Ali ve Muaviye tarafında yer alan kabileler mercek altına alındığında Yemenlilerin ve Adnanîlerin her iki tarafta yer aldığı görülmektedir. Her iki tarafta yer alan Yemenli komutanların sayıca fazla olması dikkate değerdir. Örneğin Yemen'deki Cened şehrinin halkı Muaviye tarafında başı çekerken diğer yandan Cişan şehrinin halkı Hz. Ali'nin yanında saf tuttuğunu görüyoruz. Hâlbuki her iki şehrin halkı Himyer kabilesine mensup idi.¹³⁴⁰

Kûfelilerin isteksizlik, tembellik, gevşeklik ve ağırdan almalarına rağmen Hz. Ali yönetimi altındaki bölgelerde asayiş sağladıktan sonra Muaviye sorununu halletmek için ordu hazırlamaya koyuldu. Duyugusal birkaç konuşma yaptıktan sonra Kûfeliler asker vermeye razı oldular. Hz. Ali çevredeki valilerine mektuplar yazmış büyük bir ordu toplama hazırlığında iken ve ordu toplama işi büyük ölçüde tamamlamış iken Hicrî 40 yılının Ramazan ayının 17'sinde Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî tarafından suikaste uğramış¹³⁴¹ ve suikassten iki gün sonra da şehit olmuştur.¹³⁴²

¹³³⁹ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 684.

¹³⁴⁰ el-Kâim, *a.g.e.*, 261.

¹³⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 131; et-Taberî, *Tarih*, V, 144; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 737.

¹³⁴² Günal, *a.g.e.*, 245. (Hz. Ali'nin şehdeti ile ilgili tafsilatlı bilgiler için Bkz. Günal, 238-245.)

IV. BÖLÜM

YEMENLİ KABİLELERİN HARİCİLER

İLE İLİŞKİSİ

Haricî kelimesi Arapça'daki "ha-ra-ce" (çıkmaq) fiilinden türemiştir. Çoğulu Havâric olan Hâricî kelimesi; çıkmak, ayrılmak, borcunu ödemek itaatten ayrılıp isyan etmek gibi anlamlara gelir.¹³⁴³ Harace fiili 'ala harfi ceri ile kullanılınca "isyan etti" anlamına gelir.

Şehristanî'ye göre; 'cemaatin ittifak ettiği hak imama karşı çıkan herkes Haricî olarak isimlendirilir. İsyanın sahabe, tabiin veya başka dönemde olması önemli değildir.¹³⁴⁴ Eş'arî'ye göre Hâricîler "Hz. Ali'yi tekfir eden ve büyük günah işleyenin cehennemde ebedi kalacağını iddia eden mezhep"tir.¹³⁴⁵ Wellhausen bu ismin türediği fiilin, birisine karşı sefere çıkmak ve genellikle ayaklanmak anlamına geldiğini, Hâricîliğe verilebilecek en uygun anlamın "cemaatten ayrılmak" olduğunu belirtir. Havâric kavramının Almanca karşılığı olarak Nonconformistler (bir şeye uymayanlar) ve Separatist'ler (ayrılıkçı) kavramların kullanılabileceğini belirtir.¹³⁴⁶

¹³⁴³ Demircan, Adnan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Beyan Yay., II. Baskı, 2015, 29; Yıldız, Harun, *Din Siyaset ve İdeoloji –Hâricîlik Düşüncesinin Doğuşu-*, İstanbul, 1999, 5.

¹³⁴⁴ eş-Şehristanî, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'l-Nihal*, Muessesetu'l-Halebî, I, 114.

¹³⁴⁵ el-Eş'arî; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, Almanya: Franz, 1980- 1400, I, 86.

¹³⁴⁶ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 3, 2. dipnot.

Görüldüğü gibi bu isimlendirmeler Hâricîlerin muhalifleri tarafından yapılmıştır. Hâricîler sözü geçen tanımlardan sadece “Hâricî” (çıkan) tanımını kabul ederler ki isyancı anlamında değil Allah için evden çıkanlar¹³⁴⁷ anlamında kullanırlar. Onlar, kâfirlerin arasından çıkarak “Allah’a ve Peygamberine hicret edenler” yani kafirlerle her türlü sosyal bağlarını koparan kimselerdir. Kaade’nin hilafına cihada çıkanlar ve fiilen cihat yapanlardır.¹³⁴⁸ Watt’ın da belirttiği gibi ‘oturmayıp cihada çıkanlar’ tanımı Hz. Ali’den sonra benimsenmiş bir tanım olmalıdır. Çünkü Hz. Ali de Muaviye’ye ve diğer muhaliflerine karşı cihada çıkıyordu. Hâricîler kendilerine en çok “Ehlu’l-Hak” ve “Allah yolunda savaşıp, O’nun rızası için canlarını ve mallarını satan kimseler” anlamına gelen (teşerra fiilinden türeyen) “Şurat”¹³⁴⁹ ismini yakıştırmışlardır.¹³⁵⁰

Hâricîlerin belli kabilelere mensup bir akım mı, dini bir mezhep mi siyasi bir parti mi oldukları hususu çok tartışılmıştır.¹³⁵¹ Hâricîlik üzerine araştırma yapan muhakkiklerin bu konudaki görüşlerini serdettikten sonra tezimizin ana konularından olan Hâricîlerin Yemen kabileleri ile ilişkisi konusunu ele alacağız.

¹³⁴⁷ Nisa, 4/100. (Allah yolunda hicret eden, yeryüzünde barınacak çok yer de bulur, genişlik (ve bolluk) da. Allah'a ve Resûlü'ne hicret etmek üzere evinden çıkan, sonra kendisine ölüm gelen kişinin ecri şüphesiz Allah'a düşmüştür. Allah, bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.)

¹³⁴⁸ Cîlî, Ahmet Muhammet Ahmet, *el-Havâric ve 'ş-Şia –Dirasa An el-Firak ve Tarihu'l-Müslimîn-*, Kral Faysal Araştırma Merkezi, 1988- 1408, 51; Watt, *a.g.e.*,19.

¹³⁴⁹ Bakara, 2/207. (İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir.)

¹³⁵⁰ el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkahir, *Mezhepler arasındaki farklar*, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, 1991, 55); Ebu’ş-Şebab, *a.g.e.*, 10; Cîli, *a.g.e.*, 51; Dermircan, *a.g.e.*, 30-31; Yıldız, *a.g.e.*, 23.

¹³⁵¹ Demircan, *a.g.e.*, 60; Mustafa, Nevin A., *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, Trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990, 201-209; Yıldız, *a.g.e.*, 24-25; 69-71.; Paketçi, Ahmet, “Nizam-ı Kabile-i ve Hâstgâh-ı Kabilê-i Nuhustîn”, *Pejuhuşnâme-i Ulum-i İnsânî*, S. 52, 1385, ss., 93-114.

İlk Hâricîlerin büyük oranda Irak Kurrası içinden çıkmasından ve Hâricîlerin aşırı dindarlığından hareketle Hâricîlerin menşei olarak Kurra'ya işaret edenler vardır. Bunlara göre Hâricîliği ortaya çıkaran temel faktör din/akidedir. Wellhausen,¹³⁵² Amr Ebu Nasr,¹³⁵³ Nicholsun,¹³⁵⁴ Caferiyân,¹³⁵⁵ Dabaşî,¹³⁵⁶ bu görüştedirler.¹³⁵⁷

Ahmed Emin, Nayıf Ma'ruf, Fazlurrahman, İgnace Goldziher, Selim Nuaymî¹³⁵⁸ ve İranlı Hâkrend.¹³⁵⁹ gibi araştırmacılar Hâricîlerin belli kabilelerin dışına çıkmadığından hareketle Hâricîliğin siyasi bir hareket olduğunu savunurlar. Bunlara göre Hâricîlerin hakemleri kabul etmeyişleri altında başka bir sebep aramak yersizdir. Çünkü Hâricîlerin ilk yaptıkları iş Hz. Ali'yi azlederek kendilerine bir halife seçmeleridir. Bu araştırmacılara göre Hâricîleri motive eden temel unsur Kureyş karşıtlığıdır. Hâricîlerin uzun tarihlerine rağmen Kureş'e mensup birisinin Hâricî hareketine katılmamış olması bunu göstermektedir.

Demombyne, Gibb & Kremer gibi araştırmacılar Hâricîlik hareketinin ortaya çıkmasını onların Mevali sınıfından gördükleri desteğe bağlarlar. Onlara göre; Hâricîlerin Halifenin Kureş'ten olmayabileceğini, kabilelerin birbirine eşit olması gibi Araplar ile

¹³⁵² Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 12.

¹³⁵³ Mustafa, *a.g.e.*, 210.

¹³⁵⁴ Hasan, *İslam Tarihi*, II, 70.

¹³⁵⁵ Caferiyân, Rasul, *Tarih-i Siyasi-yi İslâm – Tarih-i Hulefâ*- Tahran, 1374, II, 315.

¹³⁵⁶ Dabaşî, Hamid, *İslâm'da Otorite*, Trc. Süleyman E. Gündüz, İstanbul, 1995,196-197.

¹³⁵⁷ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yıldız, Harun, "Hâricîlerin Doğuşunda Kurra'nın Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, C. 8, S. 18, 2014, ss., 263-282.

¹³⁵⁸ Ma'ruf, *a.g.e.*, 25-29; Ebu'ş-Şebab, *a.g.e.*, 30-33; Yıldız, *a.g.e.*, 24-25.

¹³⁵⁹ Hâkrend, Şükruallah, *İlel-i Şeklgîrî-yi Havâric*, Tahran; Sazman-ı Tebligat-ı İslâmî- Bahş-i Pejûhiş, I. Baskı, 1372, 184.

mevali arasında farkın olmadığını ileri sürmesi Mevaliyi cezbetmiş ve Mevaliler Hâricîlerin ana unsurlarını oluşturmuştur.¹³⁶⁰

Hz. Osman'ın katilleri ile ilk Hâricîler arasında doğrudan bir bağ olduğunu dile getiren Ma'ruf ve Ebu'ş-Şebab Hâricîliğin doğuşu ile Yahudi kökenli Abdullah b. Sebe'nin yaktığı fitne ateşi arasında ilişki kurarlar. Onlara göre Tahkim meselesi Hâricîliğin başlangıcı olmakla birlikte Peygamber ve 4 halife döneminden itibaren Hâricîlik bir kuluçka dönemi geçirmiş, fikirlerini değişik şehirlerde yayarak olgunlaştırmıştır. Abdullah b. Sebe rehberliğindeki Hâricîler görüşlerini ilan etmemek için çok çaba sarfederek uygun zaman ve zemini beklemişlerdir. İslâm düşmanı Abdullah b. Sebe ile Hâricîlerin ilk halifesi ve Nehrevan'daki reisleri Abdullah b. Vehb er-Rasbî el-Ezdî¹³⁶¹ arasında bağlantı ve benzerliklerin olduğunu savunan bu müellifler işi o derece ileri götürerek diyorlar ki: “Eğer Nehrevan savaşından sonra Abdullah b. Sebe'nin yaşadığına dair rivayetler olmasaydı Abdullah b. Vehb er-Rasibî'nin Abdullah b. Sebe olduğunu savunacaktım.” Hâricîler Siffin savaşında yıllardır bekledikleri uygun ortam doğunca yıkıcı fikirlerini ilan ederek İslâm'a ve Müslümanlara savaş açmışlardır.¹³⁶² Onlara göre Hâricîlik mezhebi Hz. Osman döneminden itibaren temel ilke ve esaslarını belirlemişlerdir. Harura Hâricîlerinin: “Biat Allah'adır. İyiliği emr, kötülüğü nehy esastır ve fetihten sonra yönetim şura ile belirlenecektir.”¹³⁶³ gibi formülasyonlar bir günde ortaya çıkmış ilkeler olamaz.

1. Emeviler Döneminde Hâricî Hareketi ve Yemenli Kabileler

¹³⁶⁰ Maruf, *a.g.e.*, 26.; Mufteheri, Hüseyin, “Havâric Der İran”, *Makâle ve Ber-Resâhâ*, C. LXI, S. 76, 1386, ss., 137-154.

¹³⁶¹ er-Rasibî'nin bazı kaynaklarda Himyer kabilesinden olduğu geçer.

¹³⁶² Ebu'ş-Şebab, *a.g.e.*, 18-30; Maruf, *a.g.e.*, 35-40.

¹³⁶³ et-Taberî, *Tarih*, V, 63; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 679.

Tükiye’de ve İslâm Dünyasında Hâricî Hareketinin Siyasî ve Dinî Yapısı üzerine onlarca çalışma yapılmıştır.¹³⁶⁴ Bu nedenle Emeviler dönemi boyunca meydana gelen bütün Hâricî isyanlarını tek tek ele almanın doğru olmadığı inancındayız. Tezimizin esas konusu olan Yemenli kabileler bağlamında konu ele alınacaktır. Bir metot olarak bütün Hâricî hareketler ismen zikredilecektir. İsyarlarda Yemenlilerin Hâricî hareketinin liderliğini yaptığı durumlarda kısaca özetlenecektir. Aynı şekilde hareketin bastırılmasında Yemenli unsurlar rol almışsa olaya değinilecektir. Bölüm sonunda Hâricî hareketi içinde cereyan eden isyan liderlerinin listesi verilerek Hâricîlere kabile düzeyinde (Kahtanî- Adnanî) verilen desteğin istatistiği çıkarılacaktır.

Hz. Ali’nin şehadetinden sonra oğlu Hasan’ın halifeliği Muaviye’ye bırakması ve Muaviye’nin Hz. Ali’nin bütün taraftarlarına eman vermesi üzerine Hz. Ali taraftarları Muaviye’ye biat etti.¹³⁶⁵ Halifeliğin Muaviye’ye geçmesi ile birlikte Hâricîler devlete karşı savaşmakta artık bir şek ve şüphelerinin kalmadığını ileri sürerek¹³⁶⁶ küçük gruplar halinde ayaklanmışlardır. Hâricîler Muaviye’nin Müslümanların malını batıl yere yediğini, Bizans imparatorlarını örnek aldığını düşündüklerinden¹³⁶⁷ Hz. Ali’ye kızdıklarından çok daha fazla Muaviye’ye kızıyorlardı.

¹³⁶⁴ Bkz. Demircan, Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri ve Hâricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset ilişkisi; Yıldız, Din-Siyaset- İdeoloji, Hâricîk Düşüncesinin Doğuşu; Taha Akyol, Hâricîler ve Hizbullah, Ali Muhammed Sallabi, Doğuşundan Günümüze Hâricîler; Ebu’ş-Şebab, el-Havâric, Latife el-Bekkay, Hareketu’l-Havâric, Ahmed Cîli, el-Havâric ve’ş-Şia; Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Wellhausen, Muhalefet Partileri; Maruf, el-Havâric Fi’l-Asri’l-Emevî, Nasır b. Süleyman es-Sabii, el-Havâric ve’l-Hakikatu’l-Gaibe; Şükruallah Hâkrend, İlel-i Şeklgiri-yi Havâric vd.

¹³⁶⁵ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9.

¹³⁶⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 166; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9.

¹³⁶⁷ H.İ. Hasan, *İslâm Tarihi*, 57.

Hiz. Ali d6neminde 500 kişi ile birlikte Nehrevan'dan ayrılan Ferve b. Nevfel el-Eşcaı Muaviye d6neminde isyan eden ilk Hâricîdir. Hâricîlerin 7zerine g6nderilen şamlıların yenilmesi 7zerine Muaviye Hâricîlerle m7cadele işini Iraklılara y7kledi. Muaviye bu siyaseti ile iki amacı g7tm7ř olabilir. Birincisi Hâricîler ile Hiz. Ali taraftarlarını karşı karşıya getirerek kendisine d7şman olan iki unsuru birbirine kırdırtmak. Kendi taraftarlarının kayıplarını aza indirmek. İkincisi; fazla kan d6k7lmesinin 6n7ne ge7mek. Bu nedenle Muaviye K7felilere kendi akrabalarını ikna yolu ile Hâricîlerden alıkoymalarını aksi takdirde K7felilerin şiddetli bir şekilde cezalandıracağını bildirmişti. Bu şekilde Ferve b. Nevfel el-Eşcaı kabilesi tarafından zorla alıkonulup Kufe'ye g6t7r7l7nce Abdullah b. el-Havsa et-Tâi Hâricîlerin başına ge7ti. Hicrî 41 yılında K7feliler Abdullah ve arkadaşlarını 6ld7rd7ler.¹³⁶⁸

Muaviye ve Emeviler'in ilk d6nemlerinde; Havsera b. Zira' el-Esedî, Ferve b. Nevfel el-Eşcaı, şebib b. Becere el-Eşcaı, Muayn b. Abdullah el-Muharibî, Benî Harise b. Ka'b kabilesinin mevlası Ebu Meryem, Ebu Leyla –kabilesini tespit edemedik-, M7stevid b. Ullufe et-Temimî, Muaz b. C7veyn et-Tâi, Hayyan b. Zıbyan es-S7lemî, Harise b. Sahr el-Kaynî, Benî Amir kabilesinden Sehm b. Galib el-C7henî, Kureyb b. M7rre el-Ezdî, Zuhaf b. Zuhr et-Tâi, Urve b. Udeyye et-Temimî, Vezir el-Haricî, Ebu Bilal Mirdas et-Temimî değişik yer ve zamanlarda isyan etmiş ancak isyanları başarıya ulaşmamıştır.¹³⁶⁹ Bu isyanlardan hi7biri merkezi otoriteyi sarsacak kadar b7y7memiştir. Genellikle 40-70 kişi bir araya gelince isyan etmişlerdir. Ferve b. Nevfel'in isyanı en b7y7k isyan niteliğinde olup 500 kişi ile isyan etmişlerdi.

¹³⁶⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 46; et-Taberî, *Tarih*, V, 166; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9-10. (Taberî'de liderin Abdullah b. Ebi'l-Hur et-Tâi şeklinde ge7er.)

¹³⁶⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 165- 312; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9-20; Demircan, *a.g.e.*, 115-136; Ebu'ř-şebab, *a.g.e.*, 133-154.

Irak gelir kaynakları ve barındırdığı kabileler itibariyle yönetilmesi zor bir bölge idi. Muaviye Arapların dâhilerinden olan Muğire b. Şu'be'yi Kufe'ye, Hz. Ali'nin taraftarı olan Ziyad b. Ebih'i de kendi tarafına çektikten sonra Basra'ya vali tayin ederek Irak'ı yönetmiştir.¹³⁷⁰ Muğire kabileleri uyararak kendi mensuplarına sahip çıkmalarını, aksi durumda devleti karşılarında bulacaklarını bildirmiştir. Valinin bu siyaseti Hâricîliğin Kufe'de zamanla zemin kaybetmesine ve Basra tarafına kaymasına neden olmuştur. Muğire Kufe valisi iken yaşlı olmasına bağlı olarak fiili bir şekilde isyan etmedikçe Hâricî veya Şîli rahat bırakmıştır.¹³⁷¹ Emeviler'in iki düşmanı olan Şî ve Hâricîlere müsamaha göstermiştir. Yukarıdaki Hâricîlerin isimlerine baktığımızda Yemenli kabilelerin Hâricîlere çok az destek verdiğini görüyoruz. Ancak Muğire ve Ziyad Hâricî isyanlarını bastırmak için Iraklılar içinde daha çok Şîli kullanmışlardır.¹³⁷² Dolayısıyla Yemenli kabilelerin Hâricî isyanlarını bastırmakta büyük rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Emeviler döneminde Hâricîlerin çoğu Rebia kabilelerine mensup olduğundan Hâricî isyanlarını bastırmakta Nizarîler Yemenlilere göre daha isteksiz davranmış olabilir. Yine Hâricîlerin Hz. Ali'nin katili olması hasebi ile Yemenlilerin çoğunluğunu oluşturduğu Kûfelilerin onlara düşmanlık beslediğini biliyoruz. Muaviye'den sonra Hâricîlik Kufe'ye nazaran Basra'da daha güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Hâricî lider Hayyan b. Zıbyan es-Sülemî ve arkadaşlarının Hicrî 59 yılında öldürülmeleri ile birlikte Şîlik (Hz. Ali taraftarlığı) Kufe'ye tamamen hâkim olmuştur.¹³⁷³

¹³⁷⁰ Hasan, *İslâm Tarihi*, 59.

¹³⁷¹ el-Bekkây, 60-65; Wellhasusen, *Muhalefet Partileri*, 29; Hasan, *İslam Tarihi*, II, 61.

¹³⁷² Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 30.

¹³⁷³ Wellhasusen, *Muhalefet Partileri*, 35.

Basra Hâricîleri Nafi' b. Ezrak el-Hanefî, Abdullah b. Mahuz et-Temimî, Abdullah b. Saffar es-Sa'dî, Zübeyr b. Mahuz et-Temimî, Katari b. Fucae el-Mazinî et-Temimî, Necde b. Amir el-Hanefî, Abdulkays kabilesinden Abdurrahman b. Buhdec en-Nukrî, ve Kays b. Sa'lebe kabilesinden Ebu Fudeyk Abdurrahman b. Sevr liderliğinde değişik zamanlarda ayaklandılar. Kimi 20 yıl süren isyanların hepsi bastırılmıştır. Bu dönemde Hâricîlerin Ezrakiler, Necedat gibi değişik fırkalara ayrıldığını görüyoruz. Bedevî özelliklerinden kaynaklı hayata dar bir pencereden bakmaları onların çabuk bölünüp fırkalara ayrılmalarını beraberinde getirmiştir.¹³⁷⁴

Cezire ve Musul civarında Matar b. İmran, Benî İmriu'l-Kays kabilesinden Salih b. Müserrih, Şebib b. Yezid b. Nuaym eş-Şeybânî, Ebu Ziyad el-Muradî, Behlul b. Bişr eş-Şeybânî, Sahari b. Şebib eş-Şeybânî, Said b. Bahdel eş-Şeybânî, Dahhak b. Kays eş-Şeybânî, Vezir el-Hâricî ve Ebu Dulef Şeyban b. Abdulaziz el-Harurî el-Yeşkurî liderliklerinde girişilen isyanların hepsi başarısızlıkla sonuçlandı.¹³⁷⁵ Hicrî birinci asırda Yemenli kabilelerin Hâricîlerle ilişkisine Kabile isimlerinin alfabetik sırasına göre kısaca değinilecektir.

1.1. Becile Kabilesi: Becile kabilesinden Hz. Ali döneminde Eşheb b. Bişr el-Becelî 280 kişi ile isyan etmişti. Hz. Ali'nin isyanı bastırmakla görevlendirdiği Hucr b. Adiy el-Kindî isyanı bastırmıştı.¹³⁷⁶ Araştırdığımız kadarı ile Becile'nin Hâricîlere destek verdiği tek olay budur. Becile kabilesinin Irak kolu Hz. Ali taraftarlığı ile temayüz

¹³⁷⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 564; VI, 127; V, 497; VI, 174; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 254; III, 8, 281, 284; Demircan, *a.g.e.*, 139-165; Watt, *a.g.e.*, 25-30; el-Bekkay, *a.g.e.*, 127-137; Ebu'ş-Şebab, *a.g.e.*, 163-176.

¹³⁷⁵ et-Taberî, *Tarih*, VI, 215; VII, 137, 349; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III,346; IV, 356; Demircan, 166-191.

¹³⁷⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 721-722.

edecek ve Hâricîlere karşı savaşıacaktır. Suriye kolu ise çıkar ilişkisi ve konjoktür gereği Emeviler'in yanında olmuştur.

Kadınları ordusunda istihdam etmek suretiyle isyan eden ilk Hâricî olarak bilinen Temimlilerin mevlası Ebu Meryem ayaklandığında Kufe valisi Muğire b. Şu'be Cabir el-Becelî isminde bir komutanı Hâricî isyanını bastırmakla görevlendirmişti. Badurya mevkiinde meydana gelen savaşta Hâricîler ortadan kaldırılmıştı.¹³⁷⁷ Cabir'in, Hâricîleri Katame ismindeki kadınla töhmet altında bırakması ve onlara hakaret etmesi¹³⁷⁸ Becile kabilesinin Hz. Ali taraftarlığı ile temayüz etmeye başladığının göstergesidir. Halife Ömer b. Abdulaziz zamanında isyan eden Bistam Şevzeb el-Hâricî'nin isyanını bastırmak üzere Kufe valisi Abdulhamid b. Abdurrahman Muhammed b. Cerir b. Abdullah el-Becelî'yi 2.000 kişilik bir birliğin başında isyanı bastırmak üzere görevlendirmişti. Muhammed'in yaralandığı çatışmalarda Said b. Amr el-Hareşî'nin 4.000 kişilik destek gücü ile bastırılabilmişti.¹³⁷⁹

1.2. Ezd Kabilesi: Ezd kabilesinin Hz. Ali taraftarları, Hâricîler ve Emevilerle olan ilişkisi karmaşıktır. Karmaşık olmasının nedeni Ezd'in büyük bir kabile olması ve geniş alanlara yayılmasından kaynaklanır. Bu kabile Hâricîlere karşı çetin mücadelelere giriştiği gibi Hâricîlerin yanında yer aldığı da olmuştur.

1.2.1. Barık Kabilesi: Kaynaklardan Barık kabilesi içinden Hâricîlere liderlik yapan birisinin çıkmadığını öğreniyoruz. Abdulmelik b. Atiyye es-Sa'dî Yemen'deki Haricî

¹³⁷⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 12.

¹³⁷⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 167. (Katâme Hz. Ali'nin kâtili İbn Mülcem'i azmettiren kadın olarak geçer.)

¹³⁷⁹ et-Taberî, *Tarih*, VI, 555-556, 577; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 102-103. (Taberî Emevi Ordusunun 10.000 kişiden oluştuğunu yazar.)

isyanını bastırdıktan sonra Mekke'ye dönüş yolunda Hâricîlerce öldürülmesi üzerine ibn-i Atiyye'nin Yemen'e idareci yaptığı yeğeni Abdurrahman b. Zeyd b. Atiyye Şuayb el-Barikî'yi bir birliğin başında göndererek Hâricîleri kılıçtan geçirmiş ve büyük bir katliam yapmıştı.¹³⁸⁰ Barik kabilesi Hâricî karşıtlığı ve Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkmıştır.

1.2.2. Ensar (Evs ve Hazrec): Ezd kabilesine mensup olan Ensar'ın baştan itibaren Hâricî hareketinin karşısında yer aldığını söylemek mümkündür. İslâmı iyi bir şekilde özümseyen Ensar'ın Hâricîlik hareketi gibi rijit bir cereyanın içinde olması düşünülemezdi. Nehrevan savaşında Ebu Eyyub el-Ensârî, Katade el-Ensârî, Kays b. Sa'd b. Ubade gibi seçkin simalar Hz. Ali'nin ordusunu komuta etmişlerdi.¹³⁸¹ Nehrevan savaşından önce Hz. Ali Hâricîleri isyanlarından vazgeçirmek için Ebu Eyyub el-Ensârî ile Kays b. Sa'd'ı yanlarına göndermişti.¹³⁸² Hz. Ali'nin niçin arabulucu olarak Ensar'ı seçtiği sorusu üzerinde durulmalıdır. Hâricîler kendileri ile hakem konusunda tartışan Hz. Ali'ye 'sen Rabbin için değil, kendi nefsin (menfaatin) için kızdın'¹³⁸³ demişlerdi. Onların düşünce dünyasında Hz. Ali iktidar ve dünyalık peşinde olabilirdi. Ensar ise İslâm'daki önceliği itibariyle iktidarı hak etmesine rağmen Kureyş gibi pay almamıştı. Buna rağmen Hz. Ali'nin yanında duran Ensar dünyevi bir beklentiden ziyade hakkı temsil ediyordu. Hâricîleri onlar ikna edebilirdi. Hâricîlerin Ensar'a karşı ileri sürebileceği bir bahaneleri olmadığı için Hz. Ali onları göndermişti.

¹³⁸⁰ Demircan, *a.g.e.*, 202.

¹³⁸¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 121; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 694.

¹³⁸² et-Taberi, *Tarih*, V, 84; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 693-694.

¹³⁸³ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 206; et-Taberî, *Tarih*, V, 78; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 689.

Araştırdığımız kadarıyla Ensardan /Medine’den sadece birinin Hâricîlere destek çıktığını gördük. Onun da mevali olma olasılığı çok yüksektir. Abdullah b. Yahya’nın komutanı Ebu Hamza el-Ezdî Medine’yi ele geçirince Medineli “Yeşbikeste” lakabı ile meşhur Abdulaziz el-Kari en-Nahvi el-Medenî Hâricîlere katılmış ve Ebu Hamza’nın askerleri ile birlikte o da öldürülmüştü. Hâricî düşüncelere sahip olduğu halde düşüncesini gizleyen bu şahıs uygun ortamın oluşması ile birlikte onlara katılmıştı.¹³⁸⁴

1.2.3. Serat, Şenue ve Umman Ezdlileri: Hâricî hareketinin doğuşu esnasında Ezd kabilesinin bir kısmının Hâricîlere destek verdiğini görmüştük. Hâricîlerin ilk halifesi olan Abdullah b. Vehb er-Rasibî’nin bu kabile içinden çıkması başlangıçta kabilenin Hâricî hareketine verdiği desteği göstermektedir. Yemenli Ezd kabilesi büyük ve güçlü bir kabile olarak desteklediği siyasi tarafların başarı elde etmesinde önemli rol almışlardır. Emeviler, Zübeyrîler veya desteklediği Hâricî gruplarda ibrenin ağırlığını koyduğu siyasi taraftan yana dönmesini sağlamıştır. Örneğin Hâricî lider Necde b. Amir el-Hanefî Bahreyn’e yönelince Ezdlilerin desteği sayesinde Bahreyn’e hâkim olabilmisti. Ezdliler Necde’nin kendi yöneticilerinden daha iyi olabileceğinden hareket ederek Bahreyn’in kapılarını Necde’ye açmışlardı.¹³⁸⁵

Ziyad’ın Kufe valiliği esnasında Kureyb b. Mürre el-Ezdî 70 kişi ile isyan etmişti. Ziyad’ın Basralıları atıyyelerini kesmekle tehdit etmesi üzerine Basralılar Hâricîlerin üzerine yürümüş ve isyanı ortadan kaldırmışlardı.¹³⁸⁶ Fığlalı, Umman İbadîliğinin Ezd kabilesinden olan Cabir b. Zeyd’in Haccac tarafından Umman’a sürülmesi ile

¹³⁸⁴ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 386; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 86. (Wellhausen bu şahsın İranlı olduğunu belirtir.)

¹³⁸⁵ İbnul Kesir, *el-Kâmil*, III, 282; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 46.

¹³⁸⁶ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 36; Demircan, *a.g.e.*, 129-130.

başladığını belirtmiştir. Cabir Umman'da boş durmamış Hâricîlik fikirlerini yaymıştı.¹³⁸⁷ Mervan b. Muhammed iktidara gelince İfrikiyye'ye Abdurrahman b. Habib'i vali olarak atadı. Onun valiliği döneminde birçok Hâricî isyanı çıkmıştı. Bu isyanlardan biri de İbadî görüşlerini benimseyen Ömer b. Attab el-Ezdî'nin isyanıdır ki Abdurrahman onların üzerine yürüyerek onları ortadan kaldırmıştır.¹³⁸⁸ Wellhausen'a göre Basra Hâricîlerinin fiili savaşa girmelerine sebep olan kişi Ebu Vadi' er-Rasibî el-Ezdî'dir.¹³⁸⁹

Emeviler döneminde Ezd kabilesinin daha çok Hâricîler ile mücadelesine şahit olmaktayız. Emevi döneminin ortalarında isyan eden Hâricî lider Şevzeb el-Yeşkurî üzerine Temim b. Hubab komtasında 2.000 kişilik bir ordu gönderilmişti. Temim'in yenilmesi üzerine Necde b. Hakem el-Ezdî Hâricîlerin üzerine gönderildi. Fakat Hâricîler Necde'yi de öldürüp ordusunu mağlup etmişlerdi.¹³⁹⁰

Ezd kabilesi Emeviler döneminde ağırlığını Emevilerden yana kullanarak Basra'da hâkimiyetin sağlanmasında etkili olmuştur. Ziyad oğullarına Ezd kabilesine dayanmalarını tavsiye etmişti.¹³⁹¹ Basra Hâricîlerinin baş düşmanı olan Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'a verdiği destekten dolayı Nafi' b. el-Ezrak el-Hanefî liderliğindeki Hâricîler Ezd kabilesinin lideri olan Mes'ud b. Amr'ı öldürdüler. Bunun üzerine Basra'da Temim, Rebia ve Ezd kabilesi arasında büyük bir kargaşa çıktı. Temim'in diyet ödemesinden sonra Ezd kabilesi ile Temim barışabilmişti.¹³⁹² Liderleri

¹³⁸⁷ Fığlalı, Ethem Ruhi, *İbadîye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983, 95.

¹³⁸⁸ İbn Haldun, *Tarih*, IV, 190, Demircan, *a.g.e.*, 210.

¹³⁸⁹ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 43.

¹³⁹⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 576; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 122; Demircan, *a.g.e.*, 145.

¹³⁹¹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 90.

¹³⁹² Demircan, *a.g.e.*, 139-140.

öldürülen Ezd kabilesi Hâricîlere saldırmış ve onları Basra'dan kovmuştu. Yezid b. Muaviye'nin ölmesi ile birlikte Emevi devleti bir sarsıntı geçirmiş ve merkezi yönetim zayıflamıştı. Ubeydullah'ın Basra'yı terketmesi üzerine Basralılar valisiz kaldığını bildirip İbn Zübeyr'den kendilerine bir vali tayin etmelerini istediler. Abdullah b. Zübeyr Basra'ya Haris b. Abdullah el-Mahzumî'yi vali olarak atadı.¹³⁹³ Bizim konumuz açısından önemli olan kısmı ise Ezd kabilesinin Basra Hâricîleri ile giriştiği amansız mücadelesidir. Basra İbn Zübeyr'in hâkimiyeti altında iken Ezdliler Hâricîlerle mücadele ettiği gibi yönetim el değiştirip Basra Emevi hâkimiyetine geçince de Ezd kabilesi Mühelleb b. Ebi Sufra liderliğinde Hâricîler ile mücadele ederek birinci asrın siyasi gelişmelerine yön vermeyi başarmışlardır.

Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr'in saflarına katılan Mühelleb Hicrî 65'te Horasan valiliğine tayin edildi.¹³⁹⁴ Ezrakiler güçlü orduları yenerek Irak için büyük bir tehdit oluşturmaya başlayınca Basra eşrafının teklifi üzerine Abdullah b. Zübeyr Muhalleb b. Ebu Sufra el-Ezdî'yi Hâricîlerle savşamak üzere görevlendirdi.¹³⁹⁵ Çok ihtiyatlı bir komutan olan Muhelleb yıllarca Hâricîlerle mücadele etmiş, kabilesi Ezd de onun mücadelesinde yanında durmuştu. Mühelleb Hâricîlerle giriştiği bir savaşta maiyetindeki Bekr, Temim ve Kays kabileleri dağılıp kaçmış ancak Ezd kabilesi cesaretli bir şekilde komutanlarının etrafında kalmıştı.¹³⁹⁶ Mühelleb kabilesi Ezd'i yanına alarak Hâricîlerle mücadelede üstünlüğü Temim'den almak

¹³⁹³ Demircan, *a.g.e.*, 140.

¹³⁹⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 276; Aycan, İrfan, "Mühelleb b. Ebû Sufre", *DİA*, 2006, C. XXXI, ss. 511-512.

¹³⁹⁵ et-Taberî, *Tarih*, V, 615; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 276. (Basralıların Muahlleb'i ikna etmek için mektubu İbn Zübeyr ismiyle yazdığı da rivayet edilir.)

¹³⁹⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 618.

istiyordu.¹³⁹⁷ Mühelleb aşırı savaşçı olan Ezrakileri Irak topraklarından sürmeyi başararak onları İran topraklarına kadar sürmüştü.¹³⁹⁸ Ezd kabilesi bu olaylar üzerine siyasi aktörler tarafından muhatap alınmış olacak ki Arap kabileleri konusunda uzman olan Kehhale “Ezd kabilesinin şan ve şerefine Muhalleb b. Ebi Sufra ve evlatlarının zamanında güçlendiğini”¹³⁹⁹ ifade edecektir. Mühelleb’in bu başarısıyla Ezraki tehlikesinden kurtulan Basra o yıllarda ona nisbetle Basratü’l-Mühelleb diye anılır oldu.¹⁴⁰⁰

Kabilelerin Şîi, Hâricî ve Emevi gibi iktidar odakları ile ilişkisi “çıkar” temelinde şekillenmiştir. Kabileler menfaatleri mucibince siyasi odaklara taraf veya muhalif olmuşlardır. Her kabile menfaatinin ulaştığı yere kadar iktidarı desteklemiş, menfaatinin bittiği yerde ise desteğini çekmiştir. Aşağıdaki olay bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır: Musab b. Zübeyr’in ölüm haberi, Hâricîlere karşı savaşan Mühelleb’ten önce Hâricîlere ulaştı. Bunun üzerine Hâricîler gidip Mühelleb ve arkadaşlarına İbn Zübeyr hakkında ne düşündüklerini sordular. Onlar: “O, hidayet imamıdır. Dünya ve ahirette o bizim velimizdir. Sağlığında ve ölümünde bizler onun yardımcılarımız” dediler. Hâricîler onlara Abdulmelik b. Mervan hakkındaki düşüncelerini sordular. Mühelleb ve Yandaşları: “O, lanetlinin oğludur. Biz ondan uzağız. Onun kanı bizim için sizin kanınızdan daha helaldir...”dediler. Bunun üzerine Hâricîler: Sizin imanınız Mus’ab, Abdulmelik tarafından öldürüldü. Siz yarın şimdiye kadar lanetlediğiniz adama

¹³⁹⁷ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 52.

¹³⁹⁸ Aycan, a.g.m., *DİA*, C. XXXI, ss. 511-512; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 61 vd.

¹³⁹⁹ Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, I, 17.

¹⁴⁰⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 399; Aycan, a.g.m., *DİA*, C. XXXI, ss. 511-512.

biat edeceksiniz” dediler. Ertesi gün Mühelleb Abdulmelik adına ordusundan biat alınca Hâricîler onları “şeytanın kardeşleri, dünyanın kulları...” olmakla suçlamışlardır.¹⁴⁰¹

Haccac b. Yusuf’un Irak valiliği döneminde Kûfeli Abdurrahman b. Mihnef el-Ezdî Hâricîlere karşı savaşılan simalardan biridir. Onun öldürülmesi üzerine oğlu Cafer b. Abdurrahman el-Ezdî Haccac tarafından komutan tayin edilmiş ve Hâricîlerle mücadeleye girmiştir. İshak b. Muhammed b. Eş’as el-Kindî, Bişr b. Cerir b. Abdullah el-Becelî, Muhammed b. Abdurrahman b. Said b. Kays el-Hemdânî, Zuhr b. Kays el-Mezhicî gibi Yemenli kabile reisleri de İbn Mihnef ile Hâricîlere karşı savaşmışlardır.¹⁴⁰² Yine Şevzeb el-Hâricî ile mücadele etmek için Emeviler Sahah b. Vedâ el-Ezdî’yi görevlendirmiş ancak isyanı bastıramamıştır.¹⁴⁰³

1.2.4. Huzaa Kabilesi: Huzaa çok eski tarihlerde Yemen’den çıkıp Adnanî kabilelerin içine yerleşmişti. Cahiliye döneminde Kureyş Huzaa’nın Mekke üzerindeki otoritesine son verdiği için Huzaa’nın Kureyş iktidarına muhalif olduğu düşünülebilir. Ancak Hicrî birinci asırda çok aktif bir siyaset izlememişlerdir. Sıffin savaşında Hz. Ali’nin yanında yer almıştır.¹⁴⁰⁴ Harura’ya çekilen Hâricîler içinde iki Huzaalı ismi geçmesine¹⁴⁰⁵ rağmen bu kabile daha çok Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkmıştır. Kabilenin ticaretle uğraşması¹⁴⁰⁶ ve Yemenli kabilelerin karakteristik özelliklerine sahip olması nedeniyle daha çok bedevî kültürü ve kafa yapısının temsilcisi konumunda olan Hâricîlere destek vermemiştir.

¹⁴⁰¹ et-Taberî, *Tarih*, VI, 168-169.

¹⁴⁰² et-Taberî, *Tarih*, VI, 197, 212; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 413, 429.

¹⁴⁰³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VIII, 216.

¹⁴⁰⁴ Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, I, 339.

¹⁴⁰⁵ Watt, *a.g.e.*, 50.

¹⁴⁰⁶ Kehhâle, *Mu’cemu Kabâil*, I, 339.

3.3. Has'am Kabilesi: Hz. Ali taraftarı olup Cemel ve Siffin savaşlarına katılan, Siffin savaşında Has'am kabilesinin sancaktarlığını yapan Rebia b. Ebi Şeddad el-Has'amî Hz. Ali'nin bütün ikna çabalarına rağmen Hâricîlere katılmış ve Nehrevan'da öldürülmüştü.¹⁴⁰⁷ Has'am kabilesinin Hâricîlere olan desteği münferit bir olaydır. Hicrî birinci asırda Hâricî liderleri ve komutanları arasında bu kabilenin isimlerine rastlanmaz. Emeviler bu kabileyi daha çok Hâricî isyanlarını bastırmakta kullanmıştı. Aycan, Muaviye'nin (dolayısıyla Emeviler'in) Hâricî isyanlarının bastırılmasında kullandığı işlevsel stratejiye işaret etmiştir. Bu yöntem; düşmanı düşmana kırdırma politikasıdır. Muaviye'nin bir politikası olan Hâricîleri Şîlerle vurma politikasının¹⁴⁰⁸ Emevi devrinin sonuna kadar devam ettiğini görmekteyiz. Şebib b. Yezid eş-Şeybânî'nin başlattığı Hâricî isyanını bastırmak için Haccac Süfyan b. Ebi'l-Aliye el-Has'amî'yi göndermişti.¹⁴⁰⁹ Yine Emeviler Şebib ile savaşmak üzere Has'am kabilesinden Hazım b. Kudame'yi ordunun başına atamışlardı.¹⁴¹⁰ Muğire b. Şu'be Kufe valiliği esnasında aynı politikayı izlemişti. Hz. Ali taraftarlarını karşılarında gören Hâricîler şaşkınlıklarını gizleyemeyerek: “Muaviye ikimizin de düşmanıdır. Yolumuzu açın onunla savaşalım...”¹⁴¹¹ şeklindeki konuşmalarından Hz. Ali taraftarlarının – dolayısıyla Kûfeli Yemenli kabilelerin- Hâricîlere karşı etkin bir mücadele yürüttüğünü gösterir.

¹⁴⁰⁷ et-Taberî, *Tarih*, V, 76; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 687; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 118-119.

¹⁴⁰⁸ Aycan, *Muaviye*, 145 vd.; Aycan, İrfan, “Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri”, *AÜİFD*, 1999, C. XXXIX, S. 1, s. 150.

¹⁴⁰⁹ et-Taberî, *Tarih*, VI, 226-227; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 440-441.

¹⁴¹⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 229.

¹⁴¹¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 166; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9-10.

1.4. Hemdân Kabilesi: Hemdân kabilesi birinci asır boyunca Hz. Ali'nin en önemli taraftarlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Sıffin'da Hz. Ali'ye en büyük destek Hemdân'dan gelmiştir. "Hüküm sadece Allah'ındır" sözünü ilk sloganlaştıran Yeşkur kabilesine mensup kişiyi Hemdânlılar öldürmüştü.¹⁴¹² Muğire b. Şu'be döneminden başlamak üzere Hemdân kabilesi sürekli olarak Hâricî kabilelerin isyanlarını bastırılmakta kullanılmıştır. Haccac, Hâricîlerden Salih b. Müserrih'in isyanını bastırmak üzere Haccac Haris b. Umeyr Zi'l-Miş'ar el-Hemdânî'yi Kûfelilerden oluşan 3.000 kişilik bir birliğin başında onların üzerine göndermişti. Kûfeliler Salih'i öldürdükten sonra Hâricîlerin komutasını Şebib b. Yezid eş-Şeybânî alınca Kûfeliler el-Hemdânî komutasında Hâricîlerle mücadeleye devam etmişti.¹⁴¹³ Haccac'ın komutanı Cezl el-Kindî Hâricî Şebib'e karşı mücadeleyi ağırdan alınca Haccac onun yerine Said b. Mücalid el-Hemdânî'yi tayin etmiştir.¹⁴¹⁴

Hemdânlıların Emevi ve Hâricîler yerine Hz. Ali taraftarlığı ile ne derece temayüz ettiğini göstermesi bakımından şu olay manidardır: Hicrî 148 yılında Hassan b. Mücalid b. Yahya el-Hemdânî Musul'un dicleye yakın bir bölgesi olan Bafahhari'de isyan etti. İsyandan haberdar olan Halife Mansur şaşkınlığını gizleyemeyerek "Hamdan'dan Hâricî mi çıkar?" diye sormuştur. İbnu'l-Esir halifenin bu şaşkınlığının Hemdân'ın Şîî olmasından ileri geldiğini belirtir.¹⁴¹⁵ Bu rivayetler Hemdân kabilesinin Hâricîlerle olan ilişkisine ışık tutmaktadır. Hemdân'ın içinden bir Hâricî liderin çıkması halifeyi şaşırtmıştır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi Hemdân kabilesinin Muhtar es-

¹⁴¹² Demircan, *a.g.e.*, 88.

¹⁴¹³ et-Taberî, *Tarih*, VI, 622 vd; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 437-439.

¹⁴¹⁴ et-Taberî, *Tarih*, VI, 234; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 443; Wellhasuen, *Muhalefet Partileri*, 68.

¹⁴¹⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 155.

Sakafi'nin yanında yer alması ve Yemen'deki kısmının Zeydiyye mezhebini seçmesi¹⁴¹⁶ bu kabilenin Şîi yönünün ağır bastığının ve Hâricîlere karşı düşmanca ilişki içinde olduğunu göstermektedir.

1.5. Himyer Kabilesi: Krallık geçmişine sahip olması, bedevî olmayışı ve köklü devlet geçmişi nedeniyle Hâricîlik gömleği Himyer kabilesine dar geliyordu. Bu nedenle Himyer kabilesinin Suriye'deki kolu Emevi taraftarlığı ile Irak'taki mensupları ise Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkmışlardır. Yemen'deki Himyer kabilesinin bir müddet İbadîlik kolunu desteklemesi bu gerçeği değiştirmez. Irak'taki Himyerlilerin Hâricîlere karşı mücadelesi bağlamında şu olayı zikredebiliriz: Nafi' b. Ezrak isyan edip Basralılar ile savaşa tutuşunca Basralılar art arda iki liderini kaybettiler. Bunun üzerine Basralılar Himyer kabilesinden Haccac b. Bab el-Himyeri'yi komutan olarak seçtiler. Haccac Hâricîlerle girdiği mücadelede maktul düşecektir.¹⁴¹⁷

1.6. Kelb Kabilesi: Emeviler en çok Kelb kabilesine dayanmışlardır.¹⁴¹⁸ Emeviler bu kabile ile akrabalık bağlarını geliştirerek ve onlara bol bol ihsanda bulunarak¹⁴¹⁹ Kelb'i kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Iraklılar Irak menşeli Hâricî veya Şîi isyanları ile başedemediklerinde Emeviler Suriye ordularını daha çok Kelb kabilesine mensup komutanların komutasında Irak'a sevk etmişlerdir. Nitekim Attab b. Verka ve Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as Hâricîlere karşı yürüttükleri mücadelede yetersiz kalınca halife Abdumelik Süfyan b. Ebred el-Kelbî ve Habib b. Abdurrahman el-Hakemî komutasında 6.000 Suriyeli askeri Irak'taki Hâricî Şebib ile mücadele etmek

¹⁴¹⁶ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil*, III, 1225.

¹⁴¹⁷ et-Taberî, *Tarih*, V, 614; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 276.

¹⁴¹⁸ Yıldız, *a.g.e.*, 70.

¹⁴¹⁹ Zeydan, *a.g.e.*, IV, 94.

üzere göndermişti.¹⁴²⁰ Aynı şekilde Katarî el-Hâricî'ye karşı Şamdan gönderilen ordunun başında Süfyan b. Ebred el-Kelbî yer almıştı. Bu orduda Kelb kabilesine mensup çok sayıda asker vardı.¹⁴²¹ Hâricîlerin Sufriyye kolu Kuzey Afrika'da büyük bir güç olarak ortaya çıkınca Halife Hişam onların üzerine Hanzala b. Safvan el-Kelbî komutasında büyük bir ordu göndermişti.¹⁴²² İsyan eden Dahhak b. Kays eş-Şeybânî'ye karşı Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz Kelb kabilesine mensup 600 kişilik birliğin komutasına Mansur b. Cumhur el-Kelbî'yi atamıştı.¹⁴²³ Kelb kabilesi başta olmak üzere Suriye'deki Yemenli kabileler sadece Hâricî isyanlarının bastırılması için değil, devletin varlığını tehlikeye sokan bütün isyanlara karşı kullanılmıştır. Örneğin Abdurrahman b. Muhammed el-Kindî Emevilere karşı giriştiği savaşta Şam ordusunun başında yine Kelb kabilesine mensup Kelbli Süfyan b. Ebred vardı.¹⁴²⁴

1.7. Kinde Kabilesi: Kinde kabilesi lideri Eş'as'ın ve ölümünden sonra çocuklarının yürüttüğü politikalar “Mudar'a karşı Yemenlileri dengede tutmak”, “Suriyelilere karşı Iraklıları dengede tutmak” ve Kinde kabilesinin şan- şerefini, çıkarını, kazanımlarını korumak ve daha ileri düzeylere taşıma amacını gütmekteydi. İlk Hâricî liderleri arasında Kinde kabilesine rastlamamaktayız. Hâricîlik açısından çalkantılı olan yıllar Kinde'nin sükût dönemidir.

İkinci ve üçüncü bölümlerde Kinde kabilesinin kabile reislerinin şahsında siyasi gelişmelerde icra ettikleri önemli rollere değinilmişti. Bazı kaynaklarımızda Eş'as b.

¹⁴²⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 411; el-Mesudî, *Murûc*, I, 409; et-Taberî, *Tarih*, VI, 266; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 456.

¹⁴²¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 471.

¹⁴²² et-Taberî, *Tarih*, VII, 296; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 226.

¹⁴²³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 343 vd.

¹⁴²⁴ et-Taberî, *Tarih*, VI, 363.

Kays'ın Hz. Ali'nin ölümünde dahil olabileceğine dair bilgiler mevcuttur. Ya'kubî Hz. Ali'yi katleden İbn Mülcem'in bir ay Eş'as'ın evinde kalarak suikast hazırlığı yaptığını,¹⁴²⁵ Belâzûrî, İbn Sa'd, el-İsfehanî ve İbn A'sem ise suikast gecesi sabahleyin Eş'as'ın İbn Mülcem'i uyandırarak “ kalk! Sabah oldu, işini hallet...” sözlerini işiten Hucr b. Adiy el-Kindî'nin Eş'as'a: “kör herif sen Onu (Hz. Ali) öldürdün” diyerek çıktığını belirtir.¹⁴²⁶ Taberî ise İbn Mülcem'in ailesinin Kinde kabilesinin içinde olmasından dolayı suikast hazırlığı sürecinde Kinde içinde kaldığını belirtmiştir.¹⁴²⁷ Tahkim hadisesinin Hz. Ali ve Iraklılara pahalıya mal olmasından Hz. Ali'nin Eş'as'ı sorumlu tutmuş¹⁴²⁸ ve bu yüzden Eş'as ile Hz. Ali arasında bir hoşnutsuzluk olmuştur. Bütün bunlara rağmen Kinde kabilesi Hâricî hareketinin sempatzanı veya destekçisi değildir.

Nehrevan savaşında Hucr b. Adiy el-Kindî Hz. Ali'nin sağ kanat komutanıydı.¹⁴²⁹ Emeviler Salih b. Müserrih'in başlattığı isyanı bastırmak üzere Adiy b. Adiy b. Umeyra el-Kindî komutasında bir ordu göndermişlerdi.¹⁴³⁰ Haccac'ın komutanı Serve b. Hurr'un Şebib el-Hâricî'ye yenilmesi üzerine Haccac Cezl b. Said b. Şurahbil el-Kindî'yi 4.000 kişilik bir ordu ile Hâricîlerin karşısına çıkartmıştı.¹⁴³¹ Şebib ile giriştiği çatışmalarda aldığı yaralardan dolayı Cezl'in ölümü üzerine Haccac Abdurrahman b.

¹⁴²⁵ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 193.

¹⁴²⁶ İbn S'ad, *et-Tabkât*, III, 36; İbn A'sem, *Futûh*, II, 749; Ebu'l-Ferec el-İsfehanî, *Mekâtîl*, 47. (el-İsfehanî Hz. Ali ile Eş'as arasında tartışma çıkması üzerine Eş'as'ın O'nu ölümle tehdit ettiğini belirtir.)

¹⁴²⁷ et-Taberî, *Tarih*, V, 144.

¹⁴²⁸ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 335.

¹⁴²⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 121; et-Taberî, *Tarih*, V, 85.

¹⁴³⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 220-223; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 437.

¹⁴³¹ et-Taberî, *Tarih*, VI, 230-233; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 422; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 67.

Muhammed b. Eş'as'ı 6.000 kişilik bir kuvvetle Hâricîlerin üzerine sürmüştü.¹⁴³² Emeviler'in Hâricîlere karşı Kinde kabilesinin savaşçı yeteneklerinden yararlandığını gösteren birçok olay vardır. Bunlardan biri de Hâricîlerden Dahhak b. Kays eş-Şeybânî isyan ettiğinde ordusunun başında ona karşı savaşan Cafer b. Abbas b. Yezid el-Kindî öldürülmüştü.¹⁴³³ Abdulmelik b. Mervan Mus'ab b. Zübeyr'i mağlup edip Irak'ı ele geçirdikten sonra kardeşi Bişr'e Hâricîlere karşı savaşmak için seçkin bir komutan tayin etmesini isteyince Bişr 5.000 Kûfeli'ye Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as el-Kindî'yi komutan olarak tayin etmişti.¹⁴³⁴ Görüldüğü gibi Kinde kabilesi en kritik savaşlarda Hâricîlere karşı Emeviler'in yanında yer alarak Emevi devletinin ömrünü uzatmıştır. Kindelilerin komuta ettiği savaşlardaki her kabileye mensup kişileri tek tek belirlemek imkânsızdır. Ancak şunu kesin olarak biliyoruz ki komutan hangi kabileden ise ordudaki asker ağırlığı da o kabile ve müttefikerinde idi. Bununla beraber Kinde kabilesinde “Yemen Hâricîleri” başlığı altında anlatılacağı üzere Hâricîlerin çıktığı da olmuştur.

1.8. Lahm Kabilesi: Suriye'de meskûn bu kabile Emeviler'in iyi bir destekçisi, Hz. Ali ve Hâricîlerin ise şiddetli bir muhalifi olarak ön plana çıkmıştır. Kindeli Abdurrahman b. Muhammed'in başlattığı isyanı bastırmak üzere Lahmiler de Suriye'den gönderilmiş, Haccac ordusunun sol kanadının başına Uname b. Temim el-Lahmî'yi atamıştı.¹⁴³⁵ Yine Hişam b. Abdulmelik döneminde Kuzey Afrikadaki Hâricîlere Ukkâşe liderliğinde isyan ettiklerinde o yörenin valisi Lahm kabilesine mensup bir komutanın nezaretinde

¹⁴³² et-Taberî, *Tarih*, VI, 257 vd. ; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 450.

¹⁴³³ et-Taberî, *Tarih*, VII, 318.

¹⁴³⁴ et-Taberî, *Tarih*, VI, 171.

¹⁴³⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 424.

40.000 askerden oluşan orduyu Hâricîlerin üzerine göndermişti.¹⁴³⁶ Lahm kabilesinin Hâricîlere destek verdiği ise vaki değildir. Lahm kabilesinin Irak bölgesine yerleşmemesi, Emeviler'in başkentine yakın olması bu kabilenin Hâricîlere katılmamasında etkili olduğu görülmektedir.

1.9. Mezhic Kabilesi: Mezhic kabilesi Emevi ve Hâricî düşmanlığı ve Hz. Ali taraftarlığı ile ünlenerek daha sonra Zeydiyye mezhebini benimsemiştir.¹⁴³⁷ *Neha' kabilesi*; bir sonraki bölümde görüleceği üzere Muhtar hareketinin baş destekçisi olacaktır. Neha' kabilesinin Sıffin savaşında sergilediği performans ve lideri el-Eşter'in ön plana çıkışını görmüştük. En acımasız Hâricîlerden biri olan Katarî b. Fucae'ye karşı İbrahim b. el-Eşter komutasında bir ordu gönderilmişti.¹⁴³⁸ *Murad kabilesi*; Sıffin savaşında Abdullah b. Ka'b ve Esved b. Kays el-Muradî liderliğinde Hz. Ali'nin yanında yer almıştı.¹⁴³⁹ Salih b. Şakik el-Muradî'nin "Müşrikler istemese de hüküm ancak Allah'ındır"¹⁴⁴⁰ şeklindeki sözlerinden Murad'ın da ilk Hâricîler içinde var olduğunu anlıyoruz. Buna rağmen Murad kabilesinden çoğunluk Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Nehrevan savaşında Hz. Ali'nin yanında amansız bir şekilde savaşan ve Hâricîlerin kaçışına izin vermeyen Muradlı komutan Esved b. Kays el-Muradî'dir.¹⁴⁴¹ Abdurrahman b. Mülcem el-Muradî Hz. Ali'nin katili olabilir ancak Murad kabilesine mensup birisinin Hz. Ali'yi bu suikasta karşı uyarması kabilenin Hâricîlere sadece nisbi destek verdiğini gösterir. Murad kabilesine mensup İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi şehid etmesi Murad kabilesine büyük bir leke sürmüştür. Kabileciliğin güçlü olduğu bir

¹⁴³⁶ Demircan, *a.g.e.*, 208.

¹⁴³⁷ Söylemez, *a.g.e.*, 117.

¹⁴³⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 346.

¹⁴³⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 46; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 666.

¹⁴⁴⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 197.

¹⁴⁴¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 86; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 695.

toplumda Halifeyi öldüren bir kabilenin töhmet altında kalması olağan karşılanmalıdır. Suikastten sonra insanların Hz. Ali'den Murad kabilesinden intikam almak için izin istemeleri¹⁴⁴² bunu gösterir. Müslim b. Akil olayında görüleceği üzere Murad kabilesinin lideri Müslim'i evinde misafir ederek Hz. Hüseyin taraftarlarının kendi evinde sevk ve idare edilmesine olanak tanımıştı.

Haccac'ın Irak valiliği döneminde Hâricî olan Ebu Ziyad el-Muradî Cuha bölgesinde isyan etmişti. Haccac'ın 800 kişi ile birlikte Iraktan gönderdiği Cerrah b. Abdullah el-Hakemî bu isyanı bastırmıştı.¹⁴⁴³ Yemen'deki Hâricî isyanını bastıran Abdumelik b. Muhammed b. Atiyye es-Sa'dî –savaşta bir çok Muradlıyı öldürdüğü için- Murad kabilesi onun yolunu kesmiş ve öldürmüştü.¹⁴⁴⁴ Hicrî birinci asırda Emevi muhalifi olduğunu bildiğimiz Murad kabilesi bazen Hâricîlere kısmi destek sunmuşsa da daha çok Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkmıştır.

1.10. Tay Kabilesi: Tay Kabilesi ilk Hâricî hareketi içinde en aktif rol alan Kahtânî kabilelerin başında gelir. Hakeme gidilmesi fikrini Halifeye dayatanlardan biri de Zeyd b. Husayn et-Tâî'dir.¹⁴⁴⁵ Aynı şekilde hakem fikrinden Halifeyi vazgeçirmeye çalışan da kendisi olacaktır. Abdullah b. Vehb er-Rasibî'nin Nehrevan'a varışı gecikince Hâricîler O'nun Hz. Ali kuvvetlerince öldürülmüş olabileceğini düşünerek bu durumda Zeyd b. Husayn et-Tâî'ye biat edeceklerini deklare etmişlerdi.¹⁴⁴⁶ Tay kabilesinin lideri Tarfa b. Adiy b. Hatem Hâricîlere katılacak ve Nehrevan'da öldürülenlerin arasına dâhil

¹⁴⁴² Demircan, *a.g.e.*, 109.

¹⁴⁴³ Demircan, *a.g.e.*, 184.

¹⁴⁴⁴ et-Taberî, *Tarih*, VII, 400; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV, 386.

¹⁴⁴⁵ et-Taberî, *Tarih*, V, 49; İbn A'sem, *Futûh*, II, 684; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 669.

¹⁴⁴⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 76.

olacaktır.¹⁴⁴⁷ Hâricî lider Ferve b. Nevfel el-Eşcaî kabilesi tarafından tutuklandıktan sonra Abdullah b. Havsa et-Tâî Hâricîlerin lideri olmuş ve taraftarları ile birlikte öldürülene kadar Kûfeliler ile savaşmıştı.¹⁴⁴⁸ Muğire'nin Kufe valiliği döneminde Kufe Hâricîleri kendilerine lider seçmek üzere istişarede bulunmuş ve Muaz b. Cüveyn et-Tâî'nin bu iş için ehil olduğu sonucuna varmışlardı. Muaz yaşının küçüklüğünü ileri sürerek Müstevrid b. Ulfe'nin seçimini sağlamıştı. Taberî'ye göre Muğire döneminde Hâricîlerin en çok itimat ettiği üç kişiden biri Zeyd b. Husayn et-Tâî'nin amca çocuğu Muazdır.¹⁴⁴⁹ Muğire Muaz ve arkadaşlarını faaliyetlerinden dolayı bir yıl hapsedirdi. 58 yılında isyan eden Muaz Kufe'den üzerine gönderilen ordu tarafından arkadaşları ile birlikte öldürüldü.¹⁴⁵⁰ Yine Basra Hâricîlerinden olan Zahhaf et-Tâî ve Kureyb el-Ezdî 70 kişi ile ayaklanınca Ziyad tarafından devlet desteklerinin kesilmesi ile tehdit edilen Basralılar onların üzerine yürümüş ve isyancıları öldürmüşlerdi.¹⁴⁵¹

Tay kabilesinin Sunbus kolu ilk Hâricîlere büyük destek vermesine rağmen bütün Tay kabilesini Hâricî taraftarlığı ile itham etmek doğru olmayacaktır. Adiy b. Hatem Nehrevan'da –oğlu Hâricîler içinde olmasına rağmen- Hâricîlere karşı kabilesi ile birlikte şiddetli bir şekilde savaşmıştı.¹⁴⁵² Hz. Ali'nin vefatından sonra da O'nun taraftarı olarak kalan Adiy b. Hatem'in Muğire b. Şube'nin Kufe valiliği sırasında Hâricîlerle savaşmak için istekli olduğu görülüyor.¹⁴⁵³ Yine Hâricîlerden Hıriyyet b. Raşit en-Nacî Hz. Ali'ye karşı ayaklandığında Basralılar Halid b. Maden et-Tâî

¹⁴⁴⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 210; et-Taberî, *Tarih*, V, 88.

¹⁴⁴⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 166; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9-10.

¹⁴⁴⁹ et-Taberî, V, 175.

¹⁴⁵⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 311-312.

¹⁴⁵¹ Demircan, *a.g.e.*, 129-130.

¹⁴⁵² el-Bağdadî, *a.g.e.*, 56.

¹⁴⁵³ Aycan, *Muaviye*, 159.

liderliderliğinde Hâricîlere karşı savaşıyan Ma'kıl b. Kays er-Reyahî'ye destek için gönderilmişti.¹⁴⁵⁴ Görüldüğü gibi Tay kabilesi ilk Hâricîliğin Kufe'de yaygınlaşmasına büyük katkı sunmasına rağmen kabilenin ana gövdesi Hz. Ali taraftarlığı ile ön plana çıkmıştır. İlk Hâricîler içinde Tay kabilesinden “es-Sunbus” koluna mensup kişilerin fazla olmasını Sunbus kolunu Cedile koluna olan tarihsel düşmanlığına bağlamak daha doğru olacaktır. Adiy b. Hatem'in mensup olduğu Cedile Hz. Ali döneminde ön plana çıkınca Sunbus ekonomik ve siyasi olarak gerileyeceğini varsayarak Hâricîlik kisvesi altında muhalefete girişmiştir.

2. Yemen Hâricîleri: Yemenli kabileler ile doğrudan irtibatlı olması nedeniyle Güney Arabistan Hâricîlerini diğerlerine nazaran biraz tafsilatlandırmak yerinde olacaktır. Hâricîliğin İbadîyye kolunun kurucusu durumunda olan Abdullah b. İbad et-Temimî insanların Küfranı nimet içinde olduklarından onların Müşrik olarak nitelendirilemeyeceğine, dolayısıyla kanlarının helal olmadığına kanaat getirerek Nafi b. el-Ezrak'a muhalefet etmişti.¹⁴⁵⁵ Abdullah serkeşliği, savaşçı özelliği ve katı tabiatı ile meşhur Temim'e mensup olmasına rağmen düşüncelerini kabilenin karakteristik özelliklerinin dışına çıkarabilmişti. Hâricîlik içinde şiddet yanlısı olmayan tek mezhep olan İbadîlik Yemen'de yayılma istidadını gösterecektir. Bunun en önemli nedeni İbadîliğin şehirli ve yarı göçebe bir hayat yaşayan Yemenlilerin mizacına daha uygun olmasıdır. Kitman (gizlilik) döneminde daileri vasıtasıyla görüşlerini yaymaya çalışan İbadîlerin Zuhur (ayaklanma) için seçtikleri yer Yemen'dir. İbadîlerin Güney Arabistan'da başlatıp Hicaz'ın kısa süreli hâkimiyetini beraberinde getiren isyanları

¹⁴⁵⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 123; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 717.

¹⁴⁵⁵ et-Taberî, *Tarih*, V, 686.

Emeviler'in son devrinde devletin zayıflamasındaki en büyük etkenlerden biri olarak görülebilir.¹⁴⁵⁶

Hâricîliğin İbadîye kolu görüşlerini benimseyen Abdullah b. Yahya el-Kindî Eş'as gibi Kinde'nin Amr b. Muaviye koluna mensup idi. Emeviler'in Hadramut ve San'a idarecilerinin zalimce bir yönetim sürmeleri üzerine isyan etmeye karar verdi. Ancak isyan etmeden önce Temim kabilesinin mevlası Ebu Ubeyde Müslim ve diğer Basra İbadîleri ile yazışarak ayaklanma hakkında onların fikirlerini sorması, Basra Hâricîlerinin de "imkanın varsa derhal isyan et" şeklindeki cevaplarından¹⁴⁵⁷ Yemen-Basra Hâricîleri arasında organik bir bağın olduğunu anlıyoruz. Aynı şekilde Yemenlilerin çoğu Rebia'dan oluşan Basra Hâricîlerinin fikirlerini sorması Yemen Hâricîlerinin sadece kabile örgüsü üzerine ayaklanmadığını göstermektedir.

Abdullah b. Yahya isyan etmeden önce dindar bir kişiliğe sahip olan Ezdli Ebu Hamza el-Muhtar b. Avf el-Ezdî,¹⁴⁵⁸ Belc b. Ukbe el-Ezdî¹⁴⁵⁹ ve Himyer kabilesine mensup Cened Şehrindeki eski Himyer Krallarının soyu Zi'l-Kela' ailesinden Yahya b. Abdullah el-Himyerî ile görüşerek onları kendi tarafına çekmiş ve onlardan halife olarak biat almıştı. Basra İbadîleri Abdullah'a sadece isyan izni vermemiş, isyan sırasında takip edeceği stratejileri de belirlemişti; "Haddi aşmayın, düşmanlık etmeyin, sizden önceki selef-i salihinin uygulamalarını takip edin..."¹⁴⁶⁰ Abdullah el-Kindî kendi kabilesinin güçlü olduğu Hadramut'ta isyan edince kısa sürede şehri ele geçirerek

¹⁴⁵⁶ Demircan, *a.g.e.*, 195.

¹⁴⁵⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, IX, 285.

¹⁴⁵⁸ et-Taberî, *Tarih*, VII, 348; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 354.

¹⁴⁵⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 371.

¹⁴⁶⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, IX, 285.

Hadramut valisi İbrahim b. Cebele el-Kindî'yi kovdu. Hadramut'tan büyük bir insan topluluğu Abdullah'ın etrafına toplanarak ona destek verdi.¹⁴⁶¹

Hadramut'ta gücünü tahkim eden Abdullah San'a üzerine yürüdü. Emeviler'in San'a valisi Dahhak b. Zeml es-Sekasekî el-Kindî'yi yerine vekil bırakarak şehir dışında Hâricîleri durdurmak üzere ordusunu çıkarttı. Meydana gelen çatışmada Emevi güçleri yenilmesi üzerine Hâricîler San'ayı ele geçirdi. Belâzûrî aylarca San'a'da kalan Abdullah'ın Yemenlilerin hoşnut olduğu bir idare kurduğunu belirtir. Yemen'de büyük bir güç olarak doğan Abdullah Ebu Hamza el-Ezdî, Belc b. Ukbe el-Ezdî ve Ebrehe b. Sabah el-Himyerî'nin yanına 1.100 kişilik bir ordu vererek onları Mekke üzerine gönderdi.¹⁴⁶²

Abdullah Ebu Hamza'ya Mekke'de taşkınlık çıkartmamasını, Mekke'yi ele geçirdikten sonra Belc'i bir grup askerle Suriye üzerine göndermesini tenbihlemiştir. Hac mevsimi olması itibariyle Hâricîler savaşı bir şekilde Mekke'yi ele geçirdiler. Şam yönetiminin emri ile Emeviler'in Medine valisi 8.000 kişilik bir kuvvetle Hâricîlerin üzerine yürüdü. Ebu Hamza Mekke üzerinde Ebrehe b. Sabah el-Himyerî'yi idareci olarak bırakıp Belc b. Ukbe'nin öncü kuvvetler komutanı olduğu ordusu ile Emevi ordusunu karşılamaya çıktı. Kudeyd mevkiinde meydana gelen savaşta Medineliler büyük bir yenilgi aldılar. Ensar ve Kureyş'ten çok kişinin öldürüldüğü savaşta Ensardan kimilerinin Kureyş'in yenilgisine sevindiği; "Kureyş'i zelil eden Allah'a hamd olsun" diye bağırdığı Belâzûrî'de geçer. Yine –rivayetler doğru ise- kabile asabiyetinin kendisini gösterdiğini görmekteyiz. Hâricîler esir edilen Kureyşlileri öldürürken Ensar'ı serbest

¹⁴⁶¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, IX, 280.

¹⁴⁶² el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 237; et-Taberî, *Tarih*, VII, 374; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 371.

bırakmıştır.¹⁴⁶³ İkinci bölümde Ensar'ın Ezd kabilesine mensup olduğunu görmüştük. Hâricî liderinin Ezd kabilesine mensup olması ve Yemenli unsurların baskın olması neticesinde kendi amca çocuklarını affettiklerini söyleyebiliriz. Emeviler'in büyük yenilgi alması müteakip Ebu Hamza Medine'yi ele geçirmiştir. Minbere çıkan Ebu Hamza Arap nesrinin önemli örnekleri arasına giren¹⁴⁶⁴ veciz bir konuşma yapmıştı. Duygu yüklü bu konuşmada iki husus dikkati caliptir. Birincisi; sadece Allah'ın rızası için hareket ettikleri vurgulu bir şekilde ifade etmesi, ikincisi ise; her kabileden insanların Hâricî hareketine katıldığını belirtmesi...¹⁴⁶⁵

Medine'de yaklaşık üç ay kalan Ebu Hamza Suriye'deki Mervan'ın üzerine yürümek istedi. Mervan'ın Bekr b. Vail kabilesinden Abdulmelik b. Atiyye es-Sa'dî komutasında gönderdiği 4.000 kişilik ordu ile Hâricîler arasında Vadiu'l-Kurâ'da meydana gelen savaşta Hâricîler yenildiler. Savaştan sağ kurtulup Medine'ye sığınan Hâricîler Medineliler tarafından öldürüldüler. Ebu Hamza kaçıp Mekke'ye sığınınca İbn Atiyye'nin birlikleri Mekke üzerine yürüyüp Ebu Hamza ve arkadaşlarını öldürdüler.¹⁴⁶⁶ Bu şekilde Yemenli kabilelerin Hicaz'da yaktığı isyan ateşi söndürüldü.

İbadîlerin Yemen halifesi Abdullah b. Yahya el-Kindî Ebu Hamza ve arkadaşlarının öldürüldüğünü duyunca bizzat kendisi İbn Atiyye'nin karşısına çıktı. San'a yakınlarında meydana gelen savaşta Abdullah 1.000 askeri ile birlikte öldürüldü, ordusu bozuğuna

¹⁴⁶³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, IX, 296. (Demircan bu davranışın Ebu Hamza'nın söylemleri ile uyuşmadığını belirterek rivayete ihtiyatlı yaklaşmıştır. Bkz; Demircan, *a.g.e.*, 198. Ancak Emeviler'in uygulamaları şahsında Kureys'e duyulan öfke Hâricîleri bunu yapmaya sevk etmiş olabilir.)

¹⁴⁶⁴ İbn Abdirabbih, *İkd*, V, 197-199.

¹⁴⁶⁵ et-Taberî, *Tarih*, VII, 395-396; İbn Abdi Rabbih, *İkd*, V, 197-199; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 384.

¹⁴⁶⁶ et-Taberî, *Tarih*, VII, 397-400; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 385-386.

uğradı.¹⁴⁶⁷ İbn Atiyye San'ayı ele geçirdikten sonra San'a ve Yemen'in diğer bölgelerini Hâricîlerden temizlemiştir. Hâricîlerin Yemen'deki diğer ileri gelenlerinden olan Yahya b. Abdullah el-Himyerî liderliğinde bir isyan olmuşsa da Cumhur b. Şihabe el-Hevlanî liderliğindeki Hevlan kabilesi isyanın bastırılmasında Emevi güçlerine yardım etmişlerdir. Yemen'deki İbadîlerin üzerine acımasız bir şekilde giden Nizarîlerin komutasındaki orduya karşı sahil tarafında Yahya b. Kerb el-Himyerî (Mezhic kabilesinden olduğu da söylenir) İbadîlerin başında isyan etmiştir. İbn Atiyye ona karşı Ebu Umeyye el-Kindî'yi gönderdi. İlk karşılaşmada yaklaşık 100 kayıp veren Hâricîler ellerinde kalan tek belde olan Hadramut'a sığındılar. O sırada Hadramut'ta İbadî Halifesi Abdullah b. Yahya'nın amili Abdullah b. Ma'bed el-Hadramî el-Kindî bulunuyordu. İbn Atiyye şehre düzenlediği baskın ile Hadramut'u ele geçirdi¹⁴⁶⁸. Bu şekilde Hâricîlerin Yemen'deki siyasi varlığı ortadan kaldırıldı. Emevi devletinin merkezini tehdit eden Yemenlilerin başlattığı Hâricî isyan dalgasını kabileler arası çelişkilerden yararlanarak başarılı bir şekilde bastıran İbn Atiyye Mervan tarafından Hac emirliği ile ödüllendirildi. Ancak bu ödül aynı zamanda onun sonu oldu. Hac işlerini yönetmek üzere San'a'dan Hicaz'a doğru yola çıkarken İbadî olması yüksek ihtimal olan Murad kabilesinden insanların saldırısına uğradı ve öldürüldü.¹⁴⁶⁹

¹⁴⁶⁷ et-Taberî, *Tarih*, VII, 400; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 386.

¹⁴⁶⁸ Demircan, *a.g.e.*, 200-2001.

¹⁴⁶⁹ et-Taberî, *Tarih*, VII, 400; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 386. (Taberî İbn Atiyye'nin yanına 40.000 dinar alması nedeniyle Muradlıların onu hırsız sanması üzerine öldürüldüğünü belirtir. Ancak el-Belâzûrî'nin rivayeti daha gerçekçidir. Ona göre Talibu'l-Hak lakaplı Abdullah b. Yahya'ya taraftar olan İbadîyeye mensup birçok Muradlı öldürülmüştü. Hemdân ve Muradlılar bunun üzerine O'nu öldürdüler. Zaten Taberî İbn Atiyye'nin yanında 12 kişi olduğunu yazmasına rağmen 2 Muradlının onu öldürmesi akla yatkın gelmemektedir. İbnu'l-Kesîr de Muradlıların kalabalık bir sayı ile saldırdığını yazmaktadır.)

Bu isyanın değerlendirilmesi babında Yemenli Hâricî hareketin bastırmak için Emeviler'in görevlendirdiği kişinin Rebia kabilesinden seçilmesini, Ebu Hamza'nın Kureyş düşmanlığını, bu isyanın Kinde ve Himyer merkezli yapısından dolayı –ki iki kabile de cahiliye döneminde Yemenli Araplara Krallık yapmaları yönleri ile öne çıkmaktadır- başarıya çok yaklaştığını not etmek gerekir. İbn Atiyye isyanı bastırmak için kabileler arası rekabet ve çelişkilerden yararlanmıştır. İsyanı bastırmak üzere yine Kinde çoğunluklu Yemenlilerden ve Hevlan kabilelerinden yararlanması not edilmesi gereken diğer hususlardır. En önemlisi ise Yemenli kabilelerin isyanları Emevi devletinin temellerini sarsmış, merkezi otoritesinin zayıflamasını beraberinde getirerek Abbasilerin işini kolaylaştırmıştır. Kinde ve Himyer kabileleri İbadîliğin Güney Arabistanda yayılmasına zemin hazırlamıştır. Wellhausen bu hareketi Hâricîleri iktidara en çok yaklaştıran hareket olarak nitelendirmektedir. Kinde'nin en asil krallarının ve Yemenli asilzadelerin bu harekete destek verdiğini belirten Wellhausen, Hâricîliğin sadece ayak takımı ve bedevîlere münhasır bir hareket olmadığını belirtir.¹⁴⁷⁰ Yemen'deki Hâricî isyanları İbadîyye'nin Du'ân şehri merkezli olarak Yemen'de yayılmasını sağlamıştır.¹⁴⁷¹ Hicrî 106 yılında Yemen'de Ubbad el-Mezhicî ondan sonra da Zuhaf b. Ubbad el-Himyerî isyan etmişti. Bu isyanlar Emeviler'in Yemen valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafî tarafından bastırılmıştı.¹⁴⁷²

Adnanî olsun Yemenî olsun Arap kabilelerinin kabile bazında Hâricîlere verdiği desteği belirgin hale getirmek için Hâricî liderlerinin ve komutanlarının isimlerini içeren listeyi aşağıya almayı uygun bulduk.

¹⁴⁷⁰ Wellhausen, *muhalefet partileri*, 81-87.

¹⁴⁷¹ el-Hemdânî, *Sıfatı Cezireti'l-Arab*, 87.

¹⁴⁷² el-Belâzûrî, *Ensâb*, IX, 11.

3. Haricî Liderlerinin İsim Listesi ve İstatistikler

3.1. Yemenli Kabilelerden Çıkan Hâricî Lider ve Komutanlar

3.1.1. Ezd Kabilesi

Abdullah b. Vehb er-Rasıbî el-Ezdî

Kureyb b. Mürre el-Ezdî

Cabir b. Zeyd el-Ezdî

Becl b. Ukbe el-Ezdî

Ebu Hamza (Muhtar b. Avf) el-Ezdî

Ömer b. Attab el-Ezdî

Ebu Vadi' er-Rasıbî el-Ezdî

3.1.2. Tay Kabilesi

Zeyd b. Husayn et-Tâî

Zur'a b. Burc et-Tâî

Muaz b. Cuveyn et-Tâî

Abdullah b. Ebi'l-Havsa et-Tâî

Zahhaf b. Zihar et-Tâî

3.1.3. Himyer Kabilesi

Yahya b. Kerb el-Himyerî

Ebrehe b. Sabah el-Himyerî

Zuhaf b. Ubbad el-Himyerî

3.1.4. Mezhic Kabilesi

Ubad el-Mezhicî

Ebu Meryem (Benî Haris b. Ka'b kabilesinin mevlası)

3.1.4. 1. Murad Kabilesi

Salih b. Şakik el-Muradî

Abdurrahma b. Mülcem el-Muradî

Ebu Ziyad el-Muradî

3.1.5. Becile Kabilesi

Eşheb b. Bişr el-Becelî

3.1.6. Kinde Kabilesi

Abdullah b. Yahya el-Kindî

Abdullah b. Ma'bed el-Hadramî el-Kindî

3.1.7. Has'am Kabilesi

Rebia b. Ebi Şeddad el-Has'amî

3.2. Adnânî Kabilelerden Çıkan Hâricî Lider ve Komutanlar

Hurkus b. Züheyr es-Sa'dî et-Temimî

Ebu Meryem es-Sa'dî et-Temimî

Urve b. Udeyye et-Temimî

Mis'ar b. Fedeki et-Temimî

Abdullah b. Mahuz et-Temimî

Müstervrid b. Ullefe et-Temimî

Ubeydullah b. Mahuz et-Temimî

Zübeyr b. Mahuz et-Temimî

Salih b. Müserrih et-Temimî

Ebu Bilal Mirdas b. Hudayr el-Hanzalaî et-Temimî

Katari b. Fucae el-Mazinî et-Temimî

Abdullah b. İbad el-Murrî et-Temimî (İbadîyenin kurucusu)

Abdullah b. Kevva el-Yeşkurî

Şevzeb (Bistam) el-Hâricî el-Yeşkurî

Ebu Dulef Şeyban b. Abdulaziz el-Harurî el-Yeşkurî

Şeyban b. Abdulaziz el-Harurî el-Yeşkurî
Hamza b. Sinan el-Esedî
Şureyh b. Evfa el-Absî
Salim b. Rebia el-Absî
Müstervrid b Ullufe (Sa'd b. Zeyd Menat kabilesinden)
Hırıyt b. Raşid en-Nacî
Said b. Kifl et-Teymî (Teymullah b. Sa'lebe kabilesinden)
Havsere b. Veda el-Esedî
Hilal b. Ullufe (Teymu'r-Ribab kabilesinden)
Ferve b. Nevfel el-Eşcaî
Şebib b. Becere el-Eşcaî
Muayn b. Abudullah el-Muharibî es-Sedusî
Ebu Beyhes b. Cabir
Hayyan b. Zıbyan es-Sülemî
Ziyad b. Harraş el-Iclî
Vezir es-Sahtiyânî
Abdullah b. Saffar es-Sa'dî
Sehm b. Galib el-Cüheni el-Bahilî
Hatim b. Malik el-Bahilî
Tavvaf b. Gallak (Abdu'l-Kays kabilesinden)
Ebu Ma'bed eş-Şenî (Abdu'l-Kays kabilesinden)
Abdurrahman b. Buhdec en-Nukrî (Abdu'l-Kays Kabilesinden)
Ebu Fudeyk (Kays b. Sa'lebe kabilesinden)
Nafi' b. Ezrak el-Hanefî
Necde b. Amir el-Hanefî
Atiyye b. Esved el-Hanefî

Bistam b. Leys et-Tağlibî

Abdurrabbih el-Kebir (Mevaliden)

Ebu Fudeyk (Kasy b. Sa'lebe Kabilesinden)

El-Eşras b. Avf eş-Şeybânî

Şebib b. Yezid b. Nuaym eş-Şeybânî

Behlul b. Bişr eş-Şeybânî

Said b. Behdel eş-Şeybânî

Dahhak b. Kays eş-Şeybânî

Mülebbed b. Harbele eş-Şeybânî

Sahari b. Şebib b. Yezid eş-Şeybânî

Şeyban b. Selem el-Harurî

Halid b. Humeyt ez-Zenatî

Harise b. Sahr el-Kaynî

Vezir el-Haricî

Ebu Leyla (Kabilesi tespit edilemedi. Nizarîlerden olmasa da onların mevlasıdır.)

Ukkaşe ve Abdulvahid (tarafklarlarının çoğu mevaliden idi)

4. Yemenli Kabilelerin Hâricîler ile İlişkisi Sonuç Değerlendirmesi

Hicrî birinci asırda tespit edebildiğimiz kadarıyla Hâricî hareketi adına önemli komutanlık veya liderlik görevini yerine getiren 81 kişiden 24'ü Yemenli; 57 kişi ise Adnanî kabilelere mensuptur. İstatistiki veriler bizleri Hicrî birinci asır için Yemenli kabilelerin %29; Nizarî kabilelerin ise %71 oranında Hâricîlere destek verdiği sonucuna götürmektedir. Aynı şekilde veriler Hz. Ali döneminde Yemenli kabilelerin neredeyse Nizarî kabileler kadar Hâricî hareketinde rol aldıklarını bize göstermektedir. Hz. Ali'nin vefatı ile birlikte Hâricî hareketinin liderliği Nizarî kabile gruplarına geçmiş ve

Hâricîlerin içindeki Nizarî üstünlüğü Emevi dönemi boyunca devam etmiştir. Dolayısıyla bütün Emevi dönemi göz önünde bulundurulduğunda Nizar kabile gruplarının Kahtânîlere göre Hâricîlere çok daha fazla destek verdiği açığa çıkmaktadır. Bekr b. Vail, Temim, Rebia kabileleri neredeyse bütün kolları ile Hâricî isyanlarına katılmışlardır. Cabirî Hz. Ali ile Hâricîlerin kesin bir şekilde ayrışmasından sonra Hz. Ali'nin yanında kalan en önemli kesimin Hz. Ömer döneminde Kufe'ye yerleştirilen Yemenlilerden müteşekkil olduğunu ifade eder.¹⁴⁷³

Hâricîler, Kureyş kabilesine karşı kabile dışı bir ittifak olarak ortaya çıkmıştır. Onların “La hükme illa Lillah” ve “Halifenin Kureyş'ten olma şartı yoktur” prensipleri kabileye en büyük darbeyi vurmuşsa da; Hâricîler maalesef kabile çerçevesini kırıp hareketi ümmet seviyesine çıkaramamışlardır. Onlar İslâm dinine kendi kabilelerini iktidara taşıyacak bir enstrüman olarak görüyorlardı. Nitekim Hâricî komutan Dahhak b. Kays eş-Şeybânî Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz ile giriştiği mücadelede kendisi için Abdullah'tan biat aldığında Hâricîlerin şairi şöyle demişti: “Allah'ın kendi dinini hâkim kıldığını ve Kureyş'in Bekr b. Vail arkasında namaz kıldığını görmedin mi?”¹⁴⁷⁴ H. İ. Hasan da Hâricîliğin ortaya çıkış sebebinin dini değil siyasi olduğunu, Ancak Abdulmelik döneminden itibaren dini bir yapıya büründüklerini belirtir.¹⁴⁷⁵

Watt, Yemenliler ile Adnânîler arasında belirgin bir fark olmamasına rağmen Yemenliler içinden daha çok Şîi, Kuzey kabileler içinden daha çok Hâricîlerin çıktığını belirtir. Watt'ın Hucr b. Adiy ayaklanması, Tevvâbûn Hareketinde liderliğin Yemenlilerde olduğu tespitine katılmakla birlikte Hz. Ali dönemindeki Hâricî

¹⁴⁷³ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 327.

¹⁴⁷⁴ ez-Zehebî, *a.g.e.*, VIII, 18.

¹⁴⁷⁵ Hasan, *İslam Tarihi*, II, 95.

hareketinde liderliğin Nizarîlerde olduğu¹⁴⁷⁶ tespitine katılmamız mümkün değildir. Tahkim olayından itibaren Ezd, Tay ve Murad kabilelerin Hz. Ali döneminde Nizarîler kadar Hâricî hareketinin yönlendirilmesinde rol aldıklarını gördük. Ancak Watt'ın tespiti Emeviler dönemi için doğrudur. Arap kabilelerini tek tek ele alarak Kufe'nin demografik yapısını inceleyen Söylemez'in eserinde göze çarpan en önemli hususlardan biri Yemenlilerin Hz. Ali taraftarlığı, Kuzey kabilelerin ise Hâricî veya Emevi taraftarlığı ile öne çıkmasıdır.¹⁴⁷⁷ Elbette Suriye Yemenlilerinin coğrafi şartlar ve konjoktür gereği Emeviler'in yanında durduklarını tekrar belirtmemiz gerekecektir. Bu tespitler Irak'a özellikle Kufe'ye yerleşen Yemenliler içindir. Ekonomik bakımdan birbirine benzeyen Kuzeyli ve Yemenli kabilelerin niçin farklı saflarda yer almıştı? Watt bu durumu açıklama sadedinde şöyle bir faraziye ileri sürer:

Watt'a göre bu iki zümrenin geldiği farklı gelenek ve kültürler bizlere yardımcı olabilir. Güney Arabistandan gelen Yemenliler bin yıldan beri kralların sülale esasına göre birbirlerinin yerine geçtiği, kralların insanüstü vasıflara sahip görüldüğü, eski bir medeniyet ülkesidir. Birinci asır Araplarının hiçbir krallık tecrübesi olmasa dahi medeniyetin karizmatik önderlere dayandırıldığı bir bölgeden gelen Yemenliler şu veya bu şekilde geleneğin etkisinde kalmışlardı. Kuzey kabileleri ise bununla kıyaslanabilecek bir tesirin altında değillerdi. Kuzey kabileleri kabile mensuplarının eşitliği ilkesini savunuyorlardı. Buna göre bir kabilenin bütün yetişkin erkekleri kabaca bir birbirine eşit olup kabilenin işlerini paylaşmakta hak sahibidirler. Birinci gruptakiler karizmatik bir şahsa yönelirken ikinci gruptakiler karizmatik bir cemaate yönelirler.¹⁴⁷⁸

Watt'ın bu varsayımına tamamen katılmak mümkün değildir. **Birincisi;** birinci

¹⁴⁷⁶ Watt, *a.g.e.*, 50.

¹⁴⁷⁷ Geniş Bilgi için Bkz: Söylemez, *a.g.e.*, ikinci Bölüm.

¹⁴⁷⁸ Watt, *a.g.e.*, 51-52.

bölümde görüldüğü gibi Hâricî ve ilk Şia hareketlerinden bir asır önce kudretli Yemen krallıkları tarihe gömülmüş, Yemen Habeşliler ve İranlıların işgaline uğramıştı. Tarihin tozlu sayfalarına kaldırılan krallıklardan sadece efsane ve menkıbeler kalmıştı ki bu tarihi hafızanın bir asır sonra Yemenlilerin düşünce dünyasına hükmettiğini ve yönlendirdiğini varsaymak için bir neden ve kanıt yoktur. **İkincisi;** İslâm'dan önce devlet mertebesine erişmiş, yüzyıllara dayanan krallık geleneği olan Gassan, Lahm, Himyer, Kinde ve Hadramut kabilelerinin şia mezhebini benimsemesi ve tarihi hafıza ve kültürel geleneğe binaen krallarını yücelttikleri gibi Hz. Ali ve soyunu yüceltselendi bu tez doğru olurdu. Ancak durum tam tersidir. Mezkûr kabilerden Suriye'de İslâm'dan önce yerleşik olanlar ve fetihlerle beraber Suriye'ye yerleşenler Emevi taraftarı olarak kalmışlardır. İslâm'dan önce Yemen'de en çok hüküm süren kabile Himyer kabilesidir ki Himyer kabilesinin ana gövdesi fetihlerle birlikte Suriye'ye yerleşmesi hasebiyle Emevi taraftarlığı ile öne çıkmıştır. Irak'a yerleşen Kinde kabilesinin ataları krallık yapmışlardı. Ancak tarihi veriler Kinde kabilesinin Hz. Ali taraftarlığı ile temayüz etmediğini bize gösteriyor. Kinde kabilesi daha çok kendi istikbalini, ekonomik geleceğini düşünerek konjoktüre göre hareket etmiştir. Hz. Ali taraftarlığı ile en çok ön plana çıkan Yemenli kabileler Hemdân, Mezhic, Tay, Barık ve Becile'nin krallık geçmişinin olmayışı Watt'ın bu faraziyesinin yanlış olduğunu göstermektedir. Kanaatimizce Yemenli kabilelerin Hz. Ali taraftarlığı yapmasının temelinde bu kabilelerin Irak'ta yer alması ve Hz. Ali'nin Hicrî 9-10. Yıllarda bu kabileler ile kurduğu yakın ilişkidir. Nitekim Taberî'nin bildirdiğine göre Hz. Ali taraftarlığı ile en çok ön plana çıkan Hemdân kabilesi onun bireysel daveti ile Müslüman olmuştur.¹⁴⁷⁹

Suriye'deki Yemenli kabilelerden olan Lahm, Cüzam, Akk, Eş'ar, Kudâa, Kelb, Gassan, Himyer, Becile ile Kinde'nin es-Sekûn ve es-Sekasek kolları Emeviler'in

¹⁴⁷⁹ et-Taberî, *Tarih*, III, 132.

tarafını tutmuştur. Kufe'deki Yemenliler ile Hz. Ali arasında Hz. Ali'nin onların İslâmlaşma sürecine katkısından ve hemşehrilik bağından gelen iyi ilişkiler mevcuttu. Özellikle Hemdân, Mezhic, Neha' başta olmak üzere Becile, Has'am, Barık kabilelerin bütünü, Tay, Murad ve Kufe Ezdleri gibi büyük bir bölümü için durum budur. Kabilelerin siyasi tarafgirliği anlamında Suriye- Irak arasında yaptığımız ayırıma benzer bir ayırımın Basra ve Kufe şehirleri arasında yapılmasının iyi olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Basra'daki Yemenlilerin Kufe'dekilere oranla daha az Hz. Ali taraftarlığı yaptığını görüyoruz. Basra'daki en büyük kabile olan Ezd kabilesinin Emevi iktidarı ile büyük sorunlar yaşadığına tanık olmuyoruz. Emeviler'in Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad Basra'dan çıkınca vekâleti Ezd kabilesinin reisi Mesud'a bırakacak kadar Emeviler ile Ezd'in araları iyidir. Emeviler Irak'taki Hâricîlerin tehlikesini bertaraf etmek için en çok Ezd kabilesine dayanmışlardır. Cemel savaşında Ezd kabilesinin Talha ve Zübeyr'in safında yer alarak büyük kayıplar vermesi Hz. Ali'ye karşı besledikleri iyi duygular yok olmuş, Ezd ile Hz. Ali arasına bariyerlerin girmesine neden olmuştu. Basra Ezdlileri ile Kufe Kindelileri daha özerk bir siyaset izlediklerini, siyastlerinin temeline kendi kabilelerin çıkarlarını yerleştirdiklerini söyleyebiliriz.

Güney ve kuzey kökenli kabilelerin temayülleri bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda, Hâricîlerle yapılan savaşlarda Yemenlilerin Nizarîlere oranla daha gönüllü bir şekilde savaştıklarını gözlemleriz. Bu durum Yemenlilerin Hâricî unsurlar içinde sayıca az olmaları ve Hâricîlerin Hz. Ali'nin katili olması ile açıklanabilir. Örneğin bir defasında Iraklılar Faris bölgesinde Hâricîlerle savaşırken karşı karşıya gelen gruplar birbirlerine kimlerden olduklarını sormuşlardı. Her iki grubun da Temim'den olduğu anlaşılınca taraflar savaşmaktan vazgeçip ordugâhlarına çekilmişlerdi.¹⁴⁸⁰ Biz bu yargıya sadece bu örnekten hareketle varmadık. Hâricîler bazen

¹⁴⁸⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 301-303.

40-70 kişilik gruplar ile sayıları binleri aşan orduları yenmişlerdir. Emevi dönemi boyunca buna benzer birçok olay meydana gelmiştir. Iraklılar zorda kaldıkları her defasında Emeviler Şam'dan ordu göndererek Hâricî isyanlarını bastırırdı. Kendi kabilelerinden olması nedeniyle Iraklıların Hâricîlere verdiği gizli destek olmasaydı 5.000 kişilik orduların 500 kişilik birlikler tarafından mağlum edilmesi mümkün olur muydu? Iraklıların Hâricîlere verdiği gizli destek Emevi halifeleri ve Irak valilerinin ayrı zaman ve zeminlerde kabile reislerine hitaben yaptıkları konuşmalardana açıkça anlaşılmaktadır.¹⁴⁸¹

Yemenli kabilelerin Hâricîler ile olan ilişkileri bağlamında dikkat çeken başka bir husus da; Yemenli kabilelerin liderlik ettiği Hâricî hareketlerinin, Kuzeylilerin liderlik ettiği Hâricî hareketlerine oranla daha insancıl ve ılımlı olmasıdır. Hâricîlerin en çok “terörist faaliyetler”de bulunan grubu Ezrakilerdir ki bunlar neredeyse tamamen Nizar kabilelerine mensup idi. Nafi b. Ezrak el-Hanefî ile Abdullah b. Yahya el-Kindî liderliğindeki iki hareket eylem ve söylemleri itibariyle karşılaştırıldığında bu fark daha iyi anlaşılacaktır. Wellhausen “Ezarikanın bir mezhep olarak hayatlarını devam ettiremeyecek kadar aksiyon adamları olduğunu, ancak şiir ve rivayetle yıllar boyunca İslâm dünyasını korku içinde bıraktığını”¹⁴⁸² belirtir. H. İ. Hasan son dönem Hâricîlerinin –özellikle Yemen Hâricîlerinin- ılımlı olmalarını “Hâricîlerin köklerinin kurutulmak üzere oldukları bir dönemde çıkmalarına” bağlar. O’na göre zorunlu olarak Hâricîler yumuşak davranmak mecburiyetindeydiler. Köklerinin tamamen kurumaması için, ilmi metotlarla mücadeleye yöneldiler. Zira Mervan b. Muhammed Hâricîleri amansız bir takibe almıştı.¹⁴⁸³ Hz. Ali döneminden itibaren Hâricîlerin amansız bir

¹⁴⁸¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 184; Aycan, *Muaviye*, 155.

¹⁴⁸² Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 65.

¹⁴⁸³ Hasan, *İslam Tarihi*, II, 75.

takibe alındıklarını, Hâricîlere hiçbir iktidarın hayat hakkını tanımadığını, her isyanın katliamla sonuçlandığını tarihi kayıtlardan anlıyoruz. Dolayısıyla bu açıklamaya katılmak mümkün değildir. Hâricîler yok olmaktan korktukları için yumuşama eğilimi gösterseydiler Nehrevan savaşından sonra eylem ve söylemlerini yumuşatmaları gerekirdi. Yemenli Hâricîlerin Kuzeyli Hâricîlere göre daha yumuşak politikalar izlemesinin temel nedeni onların daha medeni olmaları ile açıklanabilir. Nitekim Abdullah b. İbad et-Temimî'nin liderlik ettiği İbadîyye mezhebi Nizarîler içinde yayılma istidadını gösterememiştir. İbadîliğin ruhuna daha uygun olan Yemen topraklarında ve Kuzey Afrika'da gelişmesi bunu gösterir. Kaldı ki kurucusu Temimli olmasına rağmen kabiledaşları bu mezhebe itibar etmemiş, sertliği itibarıyla kendi karakterlerine daha çok uyum sağlayan Ezarika ve Necdiyye mezhebinin peşinde koşmuşlardır.

Kureyş Yemenlilerin ve diğer Arap kabilelerinin muhalif tutumunu çok iyi biliyor ve ona göre politika geliştiriyordu. Muhaliflerle tavizsiz bir mücadeleye girişen Kureyş isyanları çok acımasız bir şekilde bastırdı. Çünkü onlar muhaliflerinin pusuda yattığını biliyordu. Muhalifler kendi lehlerinde Kureyş'ten bir taviz koparacak olurlarsa tavizlerin ardı arkasının kesilmeyeceğini çok iyi biliyordu. Aşağıdaki olay Arapların Kureyş'e olan muhalefetinin ne kadar kök saldığını ve Kureyş'in bunlara karşı aldığı ciddi tedbirler hakkında önemli bilgiler vermektedir:

Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as el-Kindî, Haccac yönetimine karşı isyan başlatarak Irakta azımsanmayacak bir taraftar kitle toplamıştı. İsyancılar Halife Abudmelik'ten Haccac'ın azledilmesini istiyorlardı. Halife Haccac'ı azletmeye niyetlendiğinde Haccac ona şöyle bir mektup yazdı: "Allah emire iyiliğini versin! Ey Emiru'l-Mü'minin sen onlara taviz verdinmi arkası gelir. Sen onların İbn-i Affan'a yaptıklarını görmedin mi veya duymadın mı? Hani Osman Eşter ve beraberdekilerine:

“Siz ne istiyorsunuz” demişti de onlar: “Biz Said b. el-As’ın azledilmesini istiyoruz.” Diye cevaplamışlardı. Said’in azledilmesi üzerinden bir sene geçmeden gelip Osman’ı öldürdüler. Demir ancak demirden anlar...” bunun üzerine Halife Haccac’ı azletmekten vazgeçti.”¹⁴⁸⁴

Bu mektup Yemenlilerin başını çektiği Iraklıların Kureyş’e olan muhalefetinin çok köklü olduğunu gösterir. Bu nedenle Kureyş (Emeviler) onlara asla taviz vermemiştir. Hz. Ali Siffin savaşında şartlar gereği onlara taviz vermek zorunda kalınca tavizler silsilesi bir birini kovaladı. Hz. Ali ve çocuklarının Muaviye’ye karşı başarısız olmalarına sebep olan olaylar zincirinin fitilini ateşleyen şey Siffin’da Yemenli Eş’as ve onun yandaşlarına verilen tavizdir. Haccac’ın Hz. Osman’a karşı girişilen isyan ile İbn-i Eş’as’ın isyanı arasında bağlantı kurması iki şeyi gözler önüne sermektedir. Birincisi; Kureyş’e karşı Ridde olayları ile başlatılan muhalefetin kesintisiz bir şekilde devam ettiğini; ikincisi ise, Yemenlilerin muhalefetin başını çektiğini gösterir. Hz. Osman’a karşı yapılan muhalefette başı Yemenli el-Eşter en-Nehaî, Haccac’ın şahsında Emevilere karşı yapılan muhalefette ise Yemenli İbn Eş’as başı çekiyordu...

¹⁴⁸⁴ et-Taberî, *Tarih*, VI, 348; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 495.

V. BÖLÜM

YEMENLİ KABİLELERİN İLK Şİİ HAREKETLER İLE İLİŞKİSİ

Önceki bölümlerde irtidat hareketlerinden itibaren Yemenli kabilelerin siyasi gelişmelerdeki rollerine değinilmişti. Bu bölümde Hz. Ali'nin şehadeti ile birlikte iktidara gelen Emeviler döneminde Yemenli kabilelerin ilk Şîi hareketlerle ilişkisi incelenecektir. Hucr b. Adiy hareketi, Hz. Hüseyin'in Yezid'e başkaldırısı, Tevvâbûn Hareketi ve Hz. Ali taraftarlığı idiasıyla ortaya çıkan Muhtar es-Sakafî isyanı gibi ilk Şîi hareketlerin nüveleri olarak gösterilebilecek “sembol” mahiyetindeki hareketler üzerinden Yemenlilerin bu olaylardaki rolleri mercek altına alınacaktır. Kufe mekezi gelişen Irak Şîiliği'nin oluşum ve tekâmülünde Yemenli kabilelerin rollerine değinilecektir.

1. Hz. Hasan Dönemi ve Yemenli Kabileler

Hicrî 40 yılının Ramazan ayında Hz. Ali'nin cenaze işlemleri tamamlanıp defnedildikten sonra Hasan b. Ali mescide gelerek insanlardan biat aldı.¹⁴⁸⁵ Kays b. Sa'd Hz. Hasan'ın seçilmesi için mescitte nutuk atarak Kûfelileri baita çağırması,¹⁴⁸⁶ kendisi ilk biat edenlerden olarak Onun Halife seçilmesinde öncü rol almıştı.¹⁴⁸⁷ Aycan'ın ifadesiyle belki de Kûfelilerin başka seçeneği olmadığı için ona biat ettiler.

¹⁴⁸⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 216; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 194.

¹⁴⁸⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 28.

¹⁴⁸⁷ et-Taberî, *Tarih*, V, 158; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 751.

Savaş yorgunu olan Hz. Hasan halifeliği kabul etmekte mütereddit davranmış ancak bazı Kûfelilerin ve yakın akrabalarının ısrarı üzerine halifeliği kabul etmişti.¹⁴⁸⁸ Hz. Hasan Abdullah b. Abbas'ın kendisini tebrik eden ve Muaviye ile mücadeleye devam etmesini isteyen mektubu Basra'dan ulaştıktan sonra - icabet etmeyeceğini bile bile Muaviye'yi kendisine biata davet etti.¹⁴⁸⁹ Bu sıralarda Kudüste halife olarak kendisine biat almakla meşgul olan Muaviye'nin¹⁴⁹⁰ bu çağrıya olumlu cevap vermeyeceği baştan belliydi. Muaviye Irak'a yakın olan Aynu't-Temr ve Enbar gibi yerleri alıp Iraklıları teslim olmaya zorlamak için Abdullah b. Amir b. Kureyz'i gönderdi.¹⁴⁹¹ Muaviye Hz. Hasan'ın çağrısına olumsuz cevap yazdıktan sonra yerine Dahhak b. Kays el-Fihri'yi bırakıp 60.000 kişilik bir ordu ile Irak'a doğru hareket etti.¹⁴⁹² Suriyelilerle mücadele etmek üzere Hz. Ali'nin sağlığında güç de olsa Iraklılardan yaklaşık 40.000 kişilik bir ordu oluşturulmuştu.¹⁴⁹³ Hz. Hasan ve babasının en sadık adamı olan Azerbaycan valisi Hazrecli Kays b. Sa'd bu amaçla Azerbaycan'dan Kufe'ye gelmişti.

Hz. Hasan Muaviye'ye karşı orduyu harekete geçirmek isteyince isteksiz davranan Kûfelileri cûş-u hurûşa getirmek için konuşma yapan 5 kabile reisinden 4'ü Yemenlidir. Özellikle Adiy b. Hatem et-Tâi'nin -Mudar söze gelince mangalda kül bırakmıyor dercesine- "Mudarın hatipleri nerede?"¹⁴⁹⁴ diye seslenmesi Kûfeli Yemenlilerin Nizarîlerden çok daha fazla Hz. Hasan'a destek verdiğini göstermektedir. Hz. Hasan Kays b. Sa'd, Ubeydullah b. Abbas b. Abdulmuttalib ve Said b. Kays el-Hemdânî

¹⁴⁸⁸ Aycan, *Muaviye*, 130.

¹⁴⁸⁹ İbn A'sem, *Futûh*, II, 757.

¹⁴⁹⁰ Aycan, *Muaviye*, 130.

¹⁴⁹¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 217; Aycan, *Muaviye*, 131.

¹⁴⁹² İbn A'sem, *Futûh*, II, 761.

¹⁴⁹³ el-Makdîsî, *Tarih*, V, 235.

¹⁴⁹⁴ Ebu'l-Ferec el-Isfehanî, *Mekatil*, 71.

komutasında 12.000 kişilik bir orduyu Muaviye'nin Irak'a girişini engellemek üzere gönderdi.¹⁴⁹⁵ Muaviye Kasy b. Sa'd'ı kendi tarafına çekmek için yüklü miktarda para ve mal yollamış ancak Kasy kurulan tuzağa düşmemişti. Ubeydullah b. Abbas ise Muaviye'nin bu cazip (!) teklifine olumlu yanıt vererek ordusunu terketmiş ve Muaviye'nin saflarına katılmıştı.¹⁴⁹⁶ Ubeydullah'ın ihaneti üzerine Kays komutayı eline aldı. Muaviye'nin Enbar'a oradan da Medain'e geçeceği raporu alan Hz. Hasan geriye kalan ordusu ile birlikte onları karşılamaya çıkacaktı ki ordusunda kargaşa meydana geldi. Öyleki onun çadırı yağmalandı.¹⁴⁹⁷ Hz. Hasan bu zor durumdan kurtulmak için Sıffin savaşında babasını hiç yalnız bırakmayan Rebia ve Hemdân kabilesinin yardımı ile ancak kurtulabilmişti.¹⁴⁹⁸

Muaviye'nin ayak oyunları Kûfelilerin kafasını karıştırmış ve kimi kabile reisini yanına çekmişti. Rebia kabilesinin lideri olma iddiasındaki Halid b. Muammer es-Sedûsî ile Affak b. Şurahbil b. Rahm et-Teymî Muaviye'nin safına geçerek ona biat ettiler.¹⁴⁹⁹ Muaviye'nin öncü kuvvetler komutanı Abdullah b. Amir b. Kureyz'in Iraklıları büyük bir ordu ile tehdit etmesi üzerine¹⁵⁰⁰ Iraklıların savaşma isteği tamamen yok oldu. Hz. Hasan hızla zemin kaybettiğini ve yalnızlaştığını görünce müzakere masasına oturmaya

¹⁴⁹⁵ el-Yakubî, *Tarih*, I, 194; et-Taberî, *Tarih*, V, 159; İbn A'sem, *Futûh*, II, 761; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîl*, 71; el-Makdîsî, *Tarih*, V, 235; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 5. (İsfahânî ve Yakubî hariç diğer kaynaklar Ubeydullah ve Said'in komutanlığından bahsetmemektedir. Ancak Muaviye'nin Ubeydullah'ı para ve makam vaatleri ile yanlarına çekmeleri Ya'kubî ve İsfahânî'yi haklı çıkartmaktadır. Ubeydullah'a para karşılığında ihanet etmeyi yakıştıramayan Taberî bu rivayeti görmezden gelmiş olabilir.)

¹⁴⁹⁶ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 194; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîl*, 73; Mehlâtî, *Tarih*, II, 288; Özkan, a.g.e., 117.

¹⁴⁹⁷ İbn A'sem, *Futûh*, II, 762.

¹⁴⁹⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahani, *Mekâtîl*, 72.

¹⁴⁹⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 39.

¹⁵⁰⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 218.

mecbur kaldı. Muaviye'nin müzakere için gönderdiği temsilciler Abdullah b. Amir b. Kureyz ile Abdurrahman b. Semure iken Hz. Hasan'ın temsilcileri ilkin havayı teneffüs etmek üzere Muaviye'ye gönderdiği Cundub b. Abdullah el-Ezdî sonra da iki Yemenli olan Amr b. Seleme el-Arhabî el-Hemdânî ile Muhammed b. Eş'as b. Kays el-Kindî idi.¹⁵⁰¹ Bu durum Iraklıları temsil etme bakımından Yemenlilerin daha yüksek bir payeye sahip olduğunu ve Yemenlilerin siyasi olaylarda daha büyük roller üstlendiklerini göstermektedir.

Kufe ordusunun kabile esasına göre düzenlenmesi ve her kabile reisinin savaş ve barıştan farklı beklenti içinde olması, Kûfelilerin gevşekliği, Kûfelilerin dünyaya meyletmeleri, Cemel, Siffin ve Nehrevan'da çok fazla Müslüman kanının dökülmesi, Kûfelilerin savaşı sorgulaması,¹⁵⁰² Hz. Hasan'ın Müslüman kanının dökülmesini istememesi, askerleri tarafından saldırıya uğraması ve Kûfeli bazı kabile reislerinin ihaneti Hz. Hasan'ı barışa zorladı. Hz. Hasan'ın barış için ileri sürdüğü şartlar Muaviye tarafından kabul edilince ikisi arasında anlaşma imzalanmıştır. Muaviye Kufe'ye girerek kendi adına biat almıştır. Muaviye'ye biat etmemek için en fazla direten kişi Kays b. Sad'tır. Kays b. Sa'd'ın baskısı sonucu Muaviye'nin Hz. Ali'nin bütün taraftarlarına eman vermesi üzerine Hz. Ali taraftarları Muaviye'ye biat ettiler.¹⁵⁰³ Siffin savaşında

¹⁵⁰¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 40.

¹⁵⁰² Kays b. Sa'd Kûfelilere: "Ya imamsız bir şekilde savaşmayı veya sapık bir imama uymayı seçin" deyince bütün ordusu tek bir ağızdan: "bizler sapık bir imama (Muaviye) uymayı tercih ettik" diyeceklerdir. Taberi, V, 160; el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 52. Bu durum Iraklıların savaştan ne kadar bıktıklarını göstermektedir.

¹⁵⁰³ et-Taberî, *Tarih*, V, 164, 165; Ebu'l-Ferec Isfahanî, *Mekâtil*, 72 vd; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 218; İbn A'sem, *Futûh*, II, 766; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 9. (İbn A'sem Muaviye'nin Kays'a eman vermek istemediğini Hz. Hasan'ın bizzat devreye girmesi ile onun da eman verilenler arasına dâhil edildiğini belirtir, Taberî de Kays'tan özel olarak söz etmez Ancak Hasan'ın Hz. Ali'nin bütün taraftarları için eman

Hiz. Ali safında can-siperâne savaşan Evs ve Hazrec kabilesi Muaviye'nin dikkatini çekmiş ve “ben Evs ve Hazrec'e hayret ediyorum. Şamlıların bütün kahramanları Ensar tarafından öldürölüyor”¹⁵⁰⁴ demiştir. Ensarın Hiz. Ali'ye olan vefasından dolayı Muaviye Kays'ın şahsında Ensar'dan rahatsızlık duymuştur.

Hiz. Ali ve evlatlarının taraftarlığının bundan sonraki süreçte farklı bir evreye geçtiğini göreceğiz. Siyasi bir olgu olarak gelişen Ali taraftarlığı yavaş yavaş dini – siyasi bir veçhe kazanacak ve Hicrî birinci yüzyılda Hasan Onat'ın ifadesiyle “ilk Şîlik” oluşacaktır. Bu bölümde incelenecek örnek olaylarda görüleceği gibi Kufe'de Şîliğin yayılmasında Yemenlilerin payının büyük olduğunu kabul etmek gerekir. Hiz. Hasan'ın Muaviye ile anlaşması ve biat etmesi Iraklıları derinden üzmüştür. Öyleki Onun yanına ağlayarak gelen Kûfeliler, 40.000 savaşçısı olduğu halde Muaviye'ye boyun eğdiği için Onu ayıplayacak ve bu onur kırıcı günleri görmektense ölmeyi tercih edeceklerini belirteceklerdi.¹⁵⁰⁵ Hiz. Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye bırakmasına karşı çıkanlar içinde çoğunluğun Yemenlilerde olduğunu görmekteyiz. Örneğın; Kays b. Sa'd¹⁵⁰⁶ Hucr b. Adiy el-Kindî –ki barışa en çok karşı çıkan kişi idi-¹⁵⁰⁷, Süleyman b. Surad el-Huzâi,¹⁵⁰⁸ Ali b. Muhammed b. Bişr el-Hemdânî, Cundub b. Abdullah el Ezdi,¹⁵⁰⁹ Süfyân b. Leyl

aldığını belirtir. İbnu'l-Esr'e göre ise Muaviye bizzat Kays ile yazışarak O'na ve Hiz. Ali taraftarlarına eman vermiştir.)

¹⁵⁰⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 445. (Sıffında Ensar'dan sadece Nu'man b. Beşir ile Mesleme b. Mahled el-Ensarî Muaviye'nin yanında yer almıştı.)

¹⁵⁰⁵ İbn Asem, *Futûh*, II, 766-768; Ebu'l-Ferec Isfanî, *Mekâtil*, 76.

¹⁵⁰⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 160.

¹⁵⁰⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 220.

¹⁵⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 133.

¹⁵⁰⁹ el-Kâim, *a.g.e.*, 277-278.

et-Temimî, Müseyyeb b. Necebe el-Fezârî¹⁵¹⁰ ve Hz. Hasan'ın kardeşi Hüseyin¹⁵¹¹ hilafetin Muaviye'ye bırakılmasına şiddetle karşı çıkmışlardı. Hz Hasan taraftarlarını ikna sadedinde bunun nedenini “Müslüman kanının dökülmesini ve ‘kendi taraftarları’nın yok olmasını önlemek” olarak açıklamıştır.¹⁵¹² Burada Adiy b. Hatem et-Tâî de Hz. Hasanın taraftarı olarak zikretmek gerekir.

Bu dönemde taraftarların “senin Basra, Hicaz ve Kufe'deki taraftarların (şia)”¹⁵¹³ şeklindeki sözlerinden “şia” kelimesinin çok daha fazla telaffuz edilmeye başladığını görüyoruz. Bunun nedeni haksızlığa uğrayan Hz. Ali'nin mazlum olarak şehid edilmesi ve evlatlarının zorla iktidardan uzaklaştırılmasının kamu vicdanında uyandırdığı rahatsızlık olmalıdır. Bu süreçten sonra kendisini Hz. Ali ve ehl-i beytin taraftarı olarak tanımlayan zümre daha fazla somut bir hal almıştır. Ancak taraftarlık hâlâ siyasi bir zeminde devam etmekte henüz dini bir veche kazanmamıştır.

Hz. Hasan'ın 6-7 aylık kısa süreli hilafeti¹⁵¹⁴ karışıklıklar ve başarısızlıklar içinde sona erdi. Hz. Hasan'ın bu kadar çabuk pes etmesi onun savaştan nefret eden bir kişiliğe sahip olmasındandır. Babası Cemel ashâbı ile savaşmak üzere yola çıkarken iktidar için bu savaşlara sebebiyet verdikleri için babasını kınamıştı.¹⁵¹⁵ Bununla birlikte onun Iraklılara güvenmemesi, Muaviye'nin hile ve desiseleri ile taraftarlarını kaybetmesi, Irak'taki birçok kabile reisinin –dünyevi çıkar açısından- kendi geleceklerini Muaviye'nin yanında daha güvencede hissetmesi Hz. Hasan'ı barışa zorlamıştır.

¹⁵¹⁰ İbn Asem, *Futûh*, II, 771.

¹⁵¹¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 218; İbn A'sem, *Futûh*, II,771; el-Makdîsî, *Tarih*, V, 236.

¹⁵¹² et-Taberî, *Tarih*, V, 163.

¹⁵¹³ et-Taberî, *Tarih*, V, 165.

¹⁵¹⁴ el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 260; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 7.

¹⁵¹⁵ Taha Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kubrâ (Ali ve Benuh)*, Kahire: Hendâvî, 2012, II, 192.

Müslümanlar arasındaki savaş sona erdiğinden bu yıla Amu'l-Cemaa (birlik yılı)¹⁵¹⁶ denilmiştir. Artık İslâm tarihinde yeni bir dönem -Muaviye dönemi- başladı.

Muaviye'nin Hz. Ali aleyhinde yaptığı propaganda Müslümanlar arasında beklenen "cemaat"ın oluşmasını engelledi. Hz. Ali'yi karalama kampanyaları büyük umutlar bağlanan "birliği" dağıttığı gibi sosyal dokuyu zedeledi ve toplumsal ayrışmayı derinleştirdi. Minberde Hz. Ali'ye lanet okutması ve sürekli onu kötülemesi Hz. Ali gibi bir halife için çok üzücü bir durum idi. Maalesef Suriyeliler Muaviye'nin anti propagandasına inanıyorlardı. Durum öyle bir raddeye vardı ki Şam'da ileri gelen birine: "İmamın minberde sürekli kendisine lanet okuduğu Ebu Turab kimdir? diye sorulunca; "Sanırım O fitneci bir hırsızdır" ¹⁵¹⁷ diyecektir. Hz. Ali aleyhindeki propaganda, âtâ ve ihsanlar Şamlıları Muaviye'nin etrafında kenetlemişti. Muaviye Şamlılara kesenin ağzını bu kadar açmasaydı ve Hz. Ali'yi yakinen tanısalardı muhtemelen Suriyeliler Muaviye'ye bu kadar bağlı olmayacak ve tarihin akışı farklı bir mecrada ilerleyecekti.

Hilafetin el değiştirmesi Basra'daki Hz. Ali taraftarlarınca hoş karşılanmamış hatta Humran b. Eban Basra'yı ele geçirerek¹⁵¹⁸ Hüseyin b. Ali'yi halife olarak başa geçirmeye çağırmıştır.¹⁵¹⁹ Basra'da iki vali değişikliğinden sonra Muaviye Hz. Ali döneminde başarılı bir idarecilik performansını sergileyen Ziyad'ı gâh tehdit ederek gâh ağzına bal çalarak kendi yanına çekmeyi başardı ve Basra'ya vali tayin etti.¹⁵²⁰ Kufe valisi Muğire b. Şube'nin ölümü Irak'taki Hz. Ali taraftarları için zorlu geçecek

¹⁵¹⁶ Aycan, *Muaviye*, 133.

¹⁵¹⁷ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 362.

¹⁵¹⁸ İbn A'sem, *Futûh*, II, 772.

¹⁵¹⁹ Aycan, *Muaviye*, 167.

¹⁵²⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 59; Aycan, *Muaviye*, 167-169.

günlerin başlangıcı oldu. Basra'da Muaviye adına sükûneti sağlayan ve Irak'ın yüksek devlet gelirlerini Şam'a yollayarak rüşdünü ıspatlayan Ziyad; Muğirenin ölümü ile birlikte Basra valiliğine ek olarak Kufe valiliği ile ödüllendirildi.¹⁵²¹ Ziyad Basra'ya Semûre b. Cundub el-Ensari'yi atadı.¹⁵²² Irak'ın demografik yapısını iyi bilen Ziyad Muaviye adına Kufe'yi demir yumrukla yönetti. Ziyad Evfa b. Hısn et-Tât'yi öldürerek işe başladı. Muaviye'ye biat etmeyen 30 kişinin ellerini kestirdi.¹⁵²³ Muaviye'nin talimatı üzerine Hz. Ali taraftarlarını sıkı bir şekilde takip ettirerek adeta göz açtırmadı. Kimisini öldürdü, kimisini işkencelerden geçirdi, kimisini de tehditle sindirdi.¹⁵²⁴ Yemenlilerin önde gelenlerinden Müslüm b. Zümeyr el-Hadramî ile Abdullah b. Neciy el-Hadramî bunlardandı. Ziyad'ın üç yıllık Kufe valiliği Hz. Ali taraftarları için çok çetin geçti. İlginç olan ise kendisi aslen Yemenli olan Semure b. Cundub el-Ensari'nin Basra valisi Ziyad'a rahmet okuturcasına Basra'daki Hz. Ali taraftarlarına hiç göz açtırmaması idi. Semure yaklaşık 8.000 Hz. Ali taraftarını öldürerek onları hizaya getirmeye çalıştı.¹⁵²⁵

Hz. Hasan halifeliği devrettikten sonra Hz. Hüseyin, Abdullah b. Cafer¹⁵²⁶ ve taraftarları ile birlikte Medine'ye yerleşti.¹⁵²⁷ Hz. Hasan ve Hüseyin'in Muaviye'nin istihbarat ağına ve baskısına rağmen Medine'de ikamet ettiği sürece Yemenlilerin başını çektiği

¹⁵²¹ İbn A'sem, *Futûh*, II, 778.

¹⁵²² et-Taberî, *Tarih*, V, 234.

¹⁵²³ et-Taberî, *Tarih*, V, 235, 236.

¹⁵²⁴ İbn A'sem, *Tarih*, II, 788.

¹⁵²⁵ et-Taberî, *Tarih*, V, 237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 60. (Rakamlar abartılı görünmesine rağmen Iraklı Şîiler için Kufe ve Basra'nın açık bir zindan haline getirildiği anlaşılmaktadır.)

¹⁵²⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 16.

¹⁵²⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 46. (Buradan hareketle Hz. Hasan'ın en samimi taraftarı Kays b. Ubade'nin de Medine'ye yerleştiğini tahmin etmek yanlış olmasa gerektir.)

kendi taraftarı olan Kûfeliler ile irtibat halinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵²⁸ Belâzurî’de geçen rivayete göre Muaviye’ye biat edildikten iki yıl sonra Suleyman b. Surad el-Huzâî liderliğindeki Kûfeliler Hz. Hasan’ı Medine’de ziyaret ederek Hz. Hasan’a bağlılıklarını bildirip istediği taktide onun emri ile Muaviye’nin valisini Kufe’den çıkartacaklarını belirmişlerdi. Ancak Hz. Hasan Kûfelilere sabretmelerini emretmişti.¹⁵²⁹ Yine Süfyan b. Ebi Leyla el-Hemdânî, Muhammed b. Bişr el-Hemdânî O’nu ziyaret ederek “Emiru’l-Mü’minin” diye hitap ettiler. Her halukarda Hz. Hasan’ın yanında olacaklarını belirterek sevgi ve saygılarını sundular.¹⁵³⁰ Bazı tarihçiler Süleyman’ın bu toplantıda Kûfeli Hz. Ali taraftarlarına (Şîî) önder seçildiği, belli bir örgütlenme ve program dâhilinde Kufe’ye döndüğünü¹⁵³¹ iddia etmektedirler. Hz. Hasan’ın vefatı üzerine Kûfeli taraftarların yol haritasını belirlemek üzere O’nun evinde toplanması bu iddayı güçlendirmektedir. Kısacası Kûfeli Yemenli kabilelerin teşvik ve desteği ile Hz. Hasan ve Hüseyin’in halifelik rüyaları hep canlı kaldı. İleride vuku bulacak olan Kербela faciasının meydana gelmesinin arkasında Kûfeli Yemenlilerin hazırladığı arkaplan yatmaktadır.

Hz. Hasan Kûfelilerin bu isteklerini ihtiyatla karşılayıp Muaviye ile yaptığı anlaşmaya uydu. Ancak Muaviye’nin farklı planları vardı. Kendi oğlunu Veliaht tayin etmek isteyen Muaviye Hz. Hasan sağ olduğu sürece bunun zor olacağını bildiğinden Hasan b. Ali’yi zehirleterek öldürttü.¹⁵³² Muaviye Hz. Hasan’ın eşi Eş’as b. Kays’ın kızı

¹⁵²⁸ Hucr’ün ölümünü Kûfeli biri Medine’deki Hz. Hüseyin’e haber verince Mervan b. Hakem Muaviye’ye durumu bildirerek Hüseyin’in iraklılarla irtibata geçtiği haberini vermesi üzerine Muaviye Hz. Hüseyin’i herhangi bir harekette bulunmaması yönünde uyarmıştır. Bkz. ed-Dineverî, *Ahbâr*, 224.

¹⁵²⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 387; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 134.

¹⁵³⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 48.

¹⁵³¹ Taha Hüseyin, *el-Fitnetu’l-Kubrâ*, II, 202.

¹⁵³² Ebu’l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtil*, 81; et-Temimî, *a.g.e.*, 275.

Ca'de'ye 100.000 dirhem vermek ve oğlu Yezid ile evlendirme vaadiyle ayartarak Hz. Hasan'ı zehirledi ve onu öldürttü.¹⁵³³ Muaviye ve Hz. Hasan'm anlaşmasına göre Muaviye öldükten sonra hilafet işi şuraya tevdi edilecekti.¹⁵³⁴

Hz. Hasan'ın vefatı üzerine Hz. Ali'nin Kûfeli taraftarları Süleyman b. Surad el-Huzâî'nin evinde toplandılar. Hz. Hüseyin'e başsağlığı dilekleri ile birlikte Kûfeli taraftarların her şart altında onunla birlikte olduklarını belirten bir mektup yazdılar.¹⁵³⁵ Hz. Hüseyin yazdığı cevabî mektubunda Muaviye sağ olduğu sürece herhangi bir adım atmayacaklarını dikkatli davranmalarını, açığa çıkmamaları için evlerinde gizlenmelerini tenbihledi.¹⁵³⁶ Tarihi rivayetlerden Yemenli Kûfelilerin içten içe kazan kaynattıkları ve Hz. Ali'nin çocuklarını isyana teşvik ettiğini görmekteyiz.

2. Hucr b. Adiy'in Başkaldırısı ve Yemenliler

Emeviler dönemi siyasi olaylar incelendiğinde "eş-Şia" veya "İlk Şîi" kavramı Hucr b. Adiy hareketi bağlamında telaffuz edilmektedir.¹⁵³⁷ Bu başlık altında Hucr hareketinin teknik bir terim olarak Şîi bir hareket olup olmadığı tartışmasını bir kenara bırakarak

¹⁵³³ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 198; İbn A'sem, *Futûh*, II, 790; Ebu'l-Ferec el-İsfahani, *Mekâtîl*, 81; el-Makdîsî, *Tarih*, VI, 5; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 58; Mehlâtî, *Tarih*, II, 349. (Kaynaklar Muaviye'nin Ca'de'ye va'd ettiği parayı ödediğini ancak Yezid ile evlendirmediğini zikreder. Bunun nedeni ise Muaviye'nin Ca'de'nin aynı ihaneti Yezid'e de yapma ihtimalidir. Yak'ubî Hz. Hasan'ı zehireyen kişinin ismini vermez ancak üç defa zehirlenerek suikast düzenlendiğini belirtir.)

¹⁵³⁴ İbn A'sem, *Futûh*, II, 791.

¹⁵³⁵ Ya'kubî, *Tarih*, I, 199.

¹⁵³⁶ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 222.

¹⁵³⁷ Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şîi Hareketi ve Günümüz Şîiliği*, İstanbul; Endülüs Yay.,

III. Baskı, 2017, 50.

Ali taraftarlığının ete kemiğe büründüğü bu olayda Yemenli kabilelerin menfi ve müsbet açıdan rollerini tespit etmeye çalışacağız. Hucr hareketine geçmeden önce Hucr b. Adiy'in hayatını kısaca değinmekte fayda görülmüştür.

Hucr b. Adiy el-Kindî -Eş'as b. Kays gibi- Kinde kabilesinin Benî Muaviye koluna mensuptur. Kardeşi Hani ile birlikte Hz. Muhammed'in yanına gidip Müslüman olan Kinde heyetinin içinde idi. Hucr el-Hayr diye bilinen Hucr b. Adiy Suriye'nin fethinde ve Kadisiye savaşında yer aldı.¹⁵³⁸ Celula savaşında sağ kanat komutanı olan Hucr¹⁵³⁹ Hz. Osman'ın Kufe valisi Said b. el-As'ın azledilmesi için halifeye mektup yazanlardan birisiydi.¹⁵⁴⁰ Hz. Ali halife seçildiği biat esnasında Medine'de hazır bulunmuştu. Cemel ve Sıffin savaşında Kinde kabilesinin komutanı olarak Hz. Ali'nin safında durdu.¹⁵⁴¹ Nehrevan savaşında Hz. Ali'nin ordusunun sağ kanat komutanı idi.¹⁵⁴² Dahhak b. Kays el-Fıhrî Irak bölgesine saldırınca Ona karşı savaşa çıkartılan ordunun komutanlığını yaptı.¹⁵⁴³ Hz. Ali'nin şehadetinden sonra oğlu Hasan'ın yanında yer aldı. Hz. Hasan Muaviye lehine hilafet hakkından feragat edince; "Ey Resulullah'ın oğlu sen bizi adaletten zulme sevk ettin", "40.000 askerin olmasına rağmen sen savaşı bırakıp ona teslim oldun..." mealinde sözlerle Hz. Hasan'a şiddetle karşı çıkmış¹⁵⁴⁴ ancak savaş yorgunu olan Iraklıları tekrar toparlayamayacağını bildiği için Hz. Hasan gibi O da

¹⁵³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 217; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 334; İbnu'l-Esîr, *Usd*, I, 244.

¹⁵³⁹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 128; bn A'sem, *Futûh*, I, 153.

¹⁵⁴⁰ Onat, *a.g.e.*, 52.

¹⁵⁴¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 146, 171-172; et-Taberî, *Tarih*, IV, 500; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 646.

¹⁵⁴² ed-Dineverî, *Ahbâr*, 210; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 121.

¹⁵⁴³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 438; et-Taberî, *Tarih*, V, 135.

¹⁵⁴⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 220; el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 150; II, 161; Ebu'l-Ferec İsfani, *Mekâtîl*, 76; İbn Asem, *Futûh*, II, 770.

istemeden Muaviye'ye biat etmiştir.¹⁵⁴⁵ Hz. Ali Eş'as yerine Hucr b. Adiy'i Kinde kabilesinin başına geçirmek istemişti. Ancak Hucr Eş'as sağ olduğu sürece bunu kabul etmeyeceğini bildirmişti.¹⁵⁴⁶ Kinde kabilesi reisi olmamasına rağmen kabile içinde muteber ve nüfuzlu biri idi.¹⁵⁴⁷ Bütün bu anlatılardan Hz. Ali'nin samimi bir taraftarı olduğu görülen Yemenli Hucr Muaviye'ye karşı alenen karşı duran, tehdit ve şantajlara boyun eğmeyerek bu uğurda canını feda eden kişi olacak ve Ehl-i Beyt taraftarlığının ete kemiğe büründüğü ilk büyük olayın muharriki olarak tarihe geçecektir.

Hucr b. Adiy hareketi Hz. Osman döneminden itibaren gelişen sosyal, siyasi ve ekonomik olaylar üzerinden değerlendirilmelidir. Emeviler'in zorla itaat altına alıp sindirdiği Irak'ın topyekün gönüllü bir şekilde Muaviye taraftarı olmasını beklemek insan doğasına aykırıdır. Muaviye'nin Suriye'de cârî olan Hz. Ali'ye sövme ve onu kötüleme uygulamasını Muğire b. Şu'be eli ile Kufe'de de uygulamaya koymasına¹⁵⁴⁸ Hz. Ali taraftarları itiraz etmiştir. Günün birinde Muğire yine Hz. Ali ve taraftarlarına lanet okuyup kötüleyince Hucr sesli bir şekilde Muğire'ye itiraz ederek: "Sövdüğün kişi senden hayırlıdır. Sen yaşlılıktan ne söylediğini bilmiyorsun. Halkın geciktirdiğin maaşlarını niye ödemiyorsun?" demesi üzerine Hucr'ün arkadaşlarından 30 kişi aynı sözleri tekrarlayarak Muğire'ye çıkmıştı.¹⁵⁴⁹ ed-Dineverî Muğire'nin Hucr'e 5.000

¹⁵⁴⁵ Onat, *a.g.e.*, 52.

¹⁵⁴⁶ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 224.

¹⁵⁴⁷ Wellhausen, *Muahalefet Partileri*, 91

¹⁵⁴⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 254; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 69.

¹⁵⁴⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 254; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 70; Wellhausen, *Muhalefet partileri*, 91; Aycan, a.g.m., *AÜİFD*, 1999, C. XXXIX, S. 1, s. 154.

dirhem sus payı vererek susturduğunu¹⁵⁵⁰ belirtmesine rağmen Ziyad dönemindeki gelişmeler Hucr b. Adiy'in kişiliğinin buna uygun olmadığını göstermektedir.

Ziyad Kufe valisi olarak atanınca Hz. Ali taraftarlarınca lider konumunda olan Hucr'ü önce izzet ve ikramda bulunarak yanına çekmeye, gönlünü almaya çalıştı. Hucr'a açıkça kendisinin de eskiden Hz. Ali taraftarı olduğunu ancak şimdi Muaviye tarafına geçtiğini ve Hz. Ali'ye karşı beslediği sevginin kalmadığını bildirerek meclisinde ona yer verdi.¹⁵⁵¹ Hucr Muğire dönemindeki minval üzerine devam etti. Hutbede Hz. Ali'ye lanet okutulunca O valinin sözlerini iade ediyordu. Ziyad bu davranışından vazgeçmesi için Hucr'ü tekrar uyardı ve Muğire gibi müsâmahakar olmayacağını ona bildirdi.¹⁵⁵² Ziyad yerine Amr b. Haris'i bırakıp Basra'ya gideceği zaman Hucr b. Adiy'i karışıklık çıkarmaması için uyarılmasından Ziyad'ın tehdit ve mali tekliflerinin etki etmediğini anlıyoruz.¹⁵⁵³ İbn Sa'd'ın anlatımından Hucr b. Adiy'in Kûfeli Hz. Ali taraftarlarının lideri olduğu anlaşılmaktadır.

Ziyad'ın yokluğunu fırsat bilen Hucr ve arkadaşları mescitte Amr'a sövüp onu taşladılar. Hükümet konağı hariç bütün şehre hâkim oldular. Amr Ziyad'ı şehirde olup bitenlerden haberdar etti.¹⁵⁵⁴ Kufe'ye dönen Ziyad Hucr'u yanına çağırdı ancak Hucr

¹⁵⁵⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 223. (Belâzûrî ve Taberî'ye göre Muğire'nin Kûfeli taraftarları sen Hucr'a niye müsâmahakar davranıyorsun? Şeklindeki itirazların şöyle cevap vermiştir: "Hucr bu şekilde devam ederse benden sonraki vali onu katledecektir. Muaviye'nin dünya işlerini düzene sokmak karşılığında niye ahiretimi mahv edeyim? Bkz: Belâzûrî, *Ensâb*, V, 243; et-Taberî, V, 254; ed-Dineverî ise Muğire Hucr'u para ile susturunca "işte onu şimdi öldürdüm" demiştir. Belâzûrî'nin rivayeti tercihe daha şayandır)

¹⁵⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 218.

¹⁵⁵² el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 143; et-Temimî, *a.g.e.*, 137.

¹⁵⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 218; el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 161, 163.

¹⁵⁵⁴ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 144; et-Temimî, *a.g.e.*, 138.

icabet etmedi. Ziyad Kûfelilere : “Bedenleriniz benimle ancak gönülleriniz bu isyancı deli ile birlikte. Kardeşleriniz, kabileleriniz ve çocuklarımız onunla birlikte” dedi.¹⁵⁵⁵ Kûfelileri tehdit eden Ziyad herkesin kendi akraba ve çocuğuna sahip çıkmasını, Hucr’un yalnızlaştırılmasını istedi.¹⁵⁵⁶ Taberî’nin üçte birinin Hucr b. Adiy ile birlikte hareket ettiğini bildirdiği Kûfeliler zoru görünce Ziyad ve Muaviye’ye itaatlerini bildirdiler. Kufenin ileri gelenleri yavaş yavaş akrabalarını geri çekince Hucr’un çevresindeki adamları gittikçe azaldı. Hucr’un yalnız bırakılmasının ana sebebi valinin ekonomik yaptırım tehdididir.

Ziyad Hucr’ü isyandan vazgeçirmek ve onu yalnızlaştırmak için Yemenli kabile reislerini devreye sokmuştur. Adiy b. Hatem et-Tâî, Cerir b. Abdullah el-Becelî, Halife b. Abdullah el-Cahferî, Amr b. Haccac ez-Zübeydî, Hani b. Urve el-Muradî, Sabit b. Kays en-Nehaî gibi Kûfeli Yemenlilerin tanınmış simalarını Hucr’ü isyandan vazgeçirmek için işe koşmuştur. Bu liderlerin bütün çabalarına rağmen Hucr ikna olmamıştı.¹⁵⁵⁷ Daha sonra O’nu yakalamak için muhafız birliği komutanı Heysem b. Şeddad el-Hilalî’yi gönderdi. Hucr ile Heysem’in birlikleri arasında çatışma çıktı. Kays b. Kahdan el-Kindî Kinde mahallesine gidip yardım istemesine rağmen sadece az sayıda Kindeli Hucr’u savunmak üzere harekete geçti. Ziyad’ın muhafızlarında çoğunluk Mudar’dan idi. Ziyad olayın bir Mudar- Yemenli çatışmasına dönüşmemesi için Hucr ile savaşmak üzere Yemenli kabileleri görevlendirmiştir.¹⁵⁵⁸

¹⁵⁵⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V. 245; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 92; H.İ.Hasan, *İslam Tarihi*, II, 82; Aycan, a.g.m, AÜİFD, 1999, C. XXXIX, S. 1, s. 154.

¹⁵⁵⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 256.

¹⁵⁵⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 247.

¹⁵⁵⁸ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 93.

Kabilelerin tarihsel hafızalarını iyi bilen Ziyad kabileler arası çelişkilerden yararlanmıştı. Mezhic ve Hemdân kabilelerini Kinde mahallesine –ki daha önce geçtiği üzere Mezhic ile Kinde kabileleri arasında cahiliyeden beri süregelen kavgalar vardı– gönderdi. Murad, Ezd, Becile, Has’am, Huzâa, Kudâa ve Ensarı ise Saidîn bölgesine destek olarak gönderdi. Kinde ile olan iyi ilişkilerini ileri süren Hadramut dışındaki bütün Yemenli kabileler Hucr’a karşı seferber oldular. Hucr taraftarları ile bunlara direnemeyeceğini görünce taraflarına savaşmamalarını ve geri dönme emrini verdi. Hucr Malik b. Haris el-Eşter’in kardeşi Abdullah b. Haris en-Nehaî’nin evine sığındı. Abdullah Hucr’a iyi davrandı.¹⁵⁵⁹ Yerinin tespit edilmesi üzerine Hucr Ezd mahallesine giderek Rabia b. Naciz el-Ezdî’nin evinde bir gün kaldı. Daha sonra Süleyman b. Yezid b. Şurahbil el-Kindî’nin evinde saklandı. Ziyad Hucru yakalamakta zorlanınca Kûfeli kabile reislerinden Hucr’ü kendilerine teslim etmelerini istedi. Muhammed b. Eş’as b. Kays el-Kindî’den Hucr’u kendisine getirmesini aksi takdirde Onu ve kabilesini mal varlıkları ile birlikte yok edeceğini bildirdi. Kendisi yüzünden daha fazla insanın canının yanmasını istemeyen Hucr, Muaviye’nin huzuruna götürülmesi şartı ile teslim olacağını belitti.¹⁵⁶⁰

Muhammed b. Eş’as, Cerir b. Abdullah el-Becelî, Abdullah b. Haris en-Nehaî ve Hucr b. Yezid el-Kindî’yi yanında alarak arabuluculuk için Ziyad’a gittiler.¹⁵⁶¹ Teklifi kabul eden Ziyad teslim olan Hucr’u hapse attırarak lider konumundaki taraftarlarının tutuklanması için talimat verdi.¹⁵⁶² Ziyad’ın Hz. Ali taraftarı olan Hucr’u yakalamak üzere gönderdiği kabileler Sıffında, Nehrevan’da Hz. Ali için canını ortaya koyan

¹⁵⁵⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 262-264.

¹⁵⁶⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 256; et-Taberî, *Tarih*, V, 264; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 223.

¹⁵⁶¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 264.

¹⁵⁶² el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 264.

kabileler idi. Kaderin cilvesine bakın ki Yemenli Hz. Ali taraftarı olan kabileler yine Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkan bir şahsı yakalamak ve düşmanına teslim etmek için bir biri ile yarışıyorlardı. Hucr taraftarlarına baskı uygulayan ve Kinde mahallesindeki birçok kişiyi yakalayan Mezhic ve Hemdân kabileleri idi. Bu durum Hemdân ve Mezhic'in Kinde'ye besledikleri tarihsel düşmanlıkla ve kabilelerin kendilerini güvene almak için Emeviler'in takdirini kazanmaya çalışması ile açıklanabilir. Kûfeli kabile reislerinin iktidar ve mala düşkün olmaları ve dünyayı tercih etmeleri bu acıklı durumu ortaya çıkarmıştı.

Ziyad'ın adamları bazı kabile resilerinden yardım alarak Hucr ile birlikte 14 kişiyi tutukladılar. Tutuklanan isimler şöyledir: Hucr b. Adiy el-Kindî, Erkam b. Abdullah el-Kindî, Şerik b. Şeddat el-Hadramî, Kerim b. Afif el-Has'amî, Asım b. Avf el-Becelî, Vekâ b. Semmi el-Becelî, Said b. Nimran en-Naiti el-Hemdânî, Sayfi b. Faysal eş-Şeybânî, Kabisa b. Dabia el-Absî, Kudam ve Kardeşi Abdurrahman b. Hayyan el-Anezî, Muhriz b. Şihab el-Minkarî et-Temimî, Abdullah b. Huveyye el-A'racî et-Temimî, Utbe b. Ahnes el-Bekrî.¹⁵⁶³ Abdullah b. Halife et-Tâî memurların elinden kaçtığı için Ziyad Adiy b. Hatem et-Tâî'yi onun yerine hapsedtirdi. Ancak Yemenli kabilelerin şiddetli muhalefeti sayesinde Adiy serbest kaldı.¹⁵⁶⁴ Yine Hucr b. Adiy'in diğer iki yemenli taraftarı Rufae b. Şeddat el-Becelî ile Amr b. Hamk el-Huzâî Ziyad'ın elinden kurtulup Musul'a kaçmışlardı. Emevi askerleri hasta ve yaşlı olan Amr'ı yakalayıp öldürürken¹⁵⁶⁵ Rufae ikinci kez ellerinden kurtulabilmişti.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 253; et-Taberî, *Tarih*, V, 268, 272; Onat, *a.g.e.*, 58. (Taberi 12 kişinin hapsedildiğini söylerken isim vermez bu isimler Ziyad'ın Suriye'ye gönderdiği Taberi listesinde yer alır.)

¹⁵⁶⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 265; 267.

¹⁵⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 292; et-Temimî, *a.g.e.*, 147. (Amr b. Hamk'ın kellesi Ziyad tarafından Muaviye'ye gönderilir. İslam tarihinde ilk kez bir beldeden başka bir beldeye taşınan kesik baş Amr b. Hamk el-Huzâî'ye aittir.)

Ziyad b. Ebih Kûfelilerden Hucr'un aleyhine tanıklık yapmalarını isteyince Kûfeliler dînî, insanî ve vicdanî bütün değerleri ayaklar altına alarak "Hucr'un Allah'a küfrettiğine, Halifeye isyan ettiğine ve insanları halifeye karşı kıskırtarak fesat çıkardığına.... dair"¹⁵⁶⁷ tanıklık eden bir iddianâme hazırladılar. Kufenin ileri gelenlerinden 70 kişi bu belgeyi imzaladı ki Ebu Burde b. Ebu Musa el-Eş'arî belgeyi bizzat kaleme alan kişi idi. Taberî bunlardan 37, Belâzûri de 44 kişinin ismini zikretmiştir.¹⁵⁶⁸ Bunlardan -tespit edebildiğimiz kadarı ile- 15-18 kişi Yemenli, geriye kalanlar ise Nizarî kabilelere mensuptur. Ziyad bu listeye Kufe kadısı Şureyh b. Haris el-Kindî'nin de ismini ondan habersiz eklemiş ancak bunun farkına varan Şureyh; Muaviye'ye Hucr b. Adiy lehinde şهادette bulunan bir mektup göndermişti.¹⁵⁶⁹

Ziyad Hucr ve arkadaşlarını Kûfelilerin aleyhte yaptığı şهادet zabtı ile birlikte Muaviye'ye gönderdi.¹⁵⁷⁰ Bu arada Muaviye'nin meclisinde bulunan bazı ileri gelenler kabile bağlarını esas alarak kendi kabilelerinden olan kişilerin bağışlanması için ricada bulundular. Örneğin; Yezid b. Esed el-Becelî Vekâ b. Semmi ve Asım b. Avf el-Becelî için, Vail b. Hucr Erkam el-Kindî'nin, Ebu'l-Aver es-Sülemî Utbe b. Ahnes'in, Hamza b. Malik el-Hemdânî Said b. Nemran'ın, Habip b. Mesleme el-Fihri Abdullah b. Huveyye'nin, Malik b. Hubeyre el-Kindî Hucr b. Adiy için aracı olmuştu. Muaviye

¹⁵⁶⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 266.

¹⁵⁶⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 254; el-Yak'ûbî, *Tarih*, I, 201; et-Taberî, *Tarih*, V, 269.

¹⁵⁶⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 166-167; et-Taberî, *Tarih*, V, 269-270. (Her iki listede Nizarîler sayıca Yemenlilerden fazladır.)

¹⁵⁶⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 256.

¹⁵⁷⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 256.

Hucr hariç kendileri için şefaet dilenen şahısları serbest bıraktı.¹⁵⁷¹ Malik b. Hubeyre es-Sekûnî aracılık etmesine rağmen Muaviye Hucr'ü affetmeyince Kinde, Sekun ve Yemenlilerden büyük bir kalabalık Hucr'ü kurtarmak üzere toplanmış ancak Muaviye Malik'e 100.000 dirhem vermesi üzerine Onu teskin etmiştir.¹⁵⁷² Muaviye kendine sadık adamlarını küstürmemek için ricalarını kabul etmiştir. Bu durum kabile bağının ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Kabile taassubu daha Ziyad Hucr ve arkadaşlarını Kufe'den çıkarırken kendisini göstermiştir. Abdullah b. Hur el-Cu'fi Yemenli kabiledaşlarının kurtarmak üzere 50 kişilik bir birliğin oluşturulmasını istemiş ancak Kûfelilerden kimse bu riski alarak ona olumlu cevap vermemiştir.¹⁵⁷³

Muaviye onların Hz. Ali'den teberri etmeleri ve ona sövmeleri şartıyla serbest bırakacaktı. Kerim b. Afif el-Has'amî Hz. Ali'den teberri edince Musul'a sürüldü ve orada öldü. Hucr b. Adiy el-Kindî, Şerik b. Şeddat el-Hadramî, Sayfi b. Faysal eş-Şeybânî, Kabisa b. Dabia el-Absi, Muhriz b. Şihab et-Temimî ve Kudame b. Hayyan el-Anezi ölümü seçtiler.¹⁵⁷⁴ Muaviye Abdurrahman b. Hayyan'ı Ziyad'ın yanına göndererek feci bir şekilde öldürülmesini istedi. Ziyad onu canlı canlı gömerek cezalandırdı.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁷¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 256; et-Taberî, *Tarih*, V, 224. (el-Belâzûrî'nin listesi şu şekildedir: Cerir b. Abdullah el-Becelî kabiledaşları Vekâ b. Semmi ve Asım b. Avf el Becelî için, Ebu'l-A'ver es-Sülemî Utbe b. Ahnes el-Bekrî için, Hamza b. Malik el-Hemdânî Said b. Nimran el-Hemdânî için, Habip b. Mesleme el-Fihri Erkam ve diğer biri için, Malik b. Hubeyre es-Sekûnî de Hucr b. Adiy için aracı oldu.)

¹⁵⁷² el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 261-262.et-Taberî, *Tarih*, V, 278.

¹⁵⁷³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V. 256.

¹⁵⁷⁴ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V. 259; el-Ya'kûbî, *Tarih*, I, 201.

¹⁵⁷⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, V. 261.

Bu şekilde Yemenli Hucr b. Adiy el-Kindî liderliğinde Hz. Ali taraftarlarının başlattığı isyan yine Yemenli kabile reislerinin ihaneti, korkuları ve Hucr'ün yanında durmamaları nedeniyle daha isyan ateşi tutuşmadan söndürüldü. Kufe'de esas ağırlık Yemenli kabilelerde idi. Onlar dünyayı ve dünyalığı tercih ettiklerinden Hucr'ün yanında durmayıp onu yalnız bıraktılar.

2.1. Hucr Hareketinin Sonuç Değerlendirmesi

Hucr b. Adiy el-Kindî'nin tutuklanan ve öldürülen arkadaşlarından yola çıkarak kabile unsurunun bu isyanın başlaması ve bitirilmesinde –varsa- etkisini tahlil edebiliriz. Ziyad'ın elinden kaçanlarla birlikte Hucr'ün 9 arkadaşının Yemenli 7'sinin Adnanî olduğunu ve çoğunluğun Yemenlilerde olduğunu görüyoruz. Demek ki hareketin beyin takımını Yemenliler oluşturuyordu. Öldürülen 7 kişiden 3'ü Yemenli 4'ü Adnanî idi. Ziyad'ın bu isyanı bastırmak için Yemenli kabileleri kullandığı, Mezhic ve Hemdân'ı rollerinden dolayı tebrik ettiği unutulmamalıdır. Hem Yemenli hem de Nizarî kabile reisleri Hucr aleyhine yalancı şahitlikte bulundular. Aynı şekilde Muaviye nezdinde yapılan girişimler sonucunda Muaviye'nin affettiği kişilerden 4'ü Yemenli 2'si Adnanî idi. Bütün bu verilerden Hucr b. Adiy kalkışmasının kabile taassubu etkisi ile ortaya çıkan bir hareket olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hucr b. Adiy kalkışmasının en hazin tarafı Kûfe'de aslında kimsenin sessiz kalmaması gereken bir duruma sadece Hucr ve az sayıdaki arkadaşının itiraz etmesidir. Daha düne kadar Hz. Ali safında Hucr ile omuz omuza Muaviye'ye karşı savaşan kabile reisleri – buna Ziyad b. Ebih de dâhil- Hucr'ü haklı davasında yalnız bırakmışlardır. Ziyad'ın ekonomik olarak Hucr'e cazip teklifler yapmasına rağmen Hucr'ün bunlara iltifat etmemesi isyanın ekonomik sebeplerle düzenlenmediğini gösterir. Hz. Ali'ye yapılan

haksızlıklar, Kûfe'deki sosyal ve ekonomik sorunlar ile birleşince Hucr ve arkadaşları dini saiklerle ortaya çıkmış ve Emevilere başkaldırmışlardır. Hucr'ün "maaşlarımızı niye ödemiyorsun" şeklindeki itirazı Kûfeliler tarafından benimsenebilecek bir gerekçenin arkasına sığınmak olarak değerlendirilmelidir. Hucr hareketini başlatanlar ve başı çekenler Yemenli kabileler mensup olmakla birlikte bu hareket kabilevi karakterin dışında cereyan etmiştir. Ancak Ziyad'ın Yemenli kabileleri dünyevi beklentilere sokması, onları tehdit etmesi Yemenli kabilelerin isyanın bastırılmasında etkili rol almalarına neden olmuştur. Hucr b. Adiy kabilenin ileri gelenlerinden olması hasebiyle Kinde kabilesi Hucr hareketine bir nebze destek vermiş ancak kabilenin lideri konumundaki İbn Eş'as ve ailesi bu desteği sunmamıştır. Hz. Ali taraftarı olan Hemdân ve Mezhic'in isyanı bastırmakta öncü rol alması bu iki kabilenin Kinde kabilesine karşı beslediği tarihsel nefret ve mücadeleden dolayıdır. İleride Müslim b. Akil olayında görüleceği gibi bu defa Kinde kabilesi Mezhic'e karşı harekete geçerek Müslim'e sahip çıkan Mezhic kabilesi köşeye sıkıştırılacaktır.

Hareket esnasında Hz. Ali taraftarları arasında henüz örgütsel bir bağın kuvvetlenmediğini ve hiyerarşik yapının tam oturmadığını görmekteyiz. Eğer Süleyman b. Surad'ın Hz. Ali'nin Kufe'deki taraftarlarının lideri olduğu şeklindeki kanaat veya rivayet doğru ise Hz. Ali taraftarları arasında ikilik olduğunu kabul etmek lazım. Kaynaklar bazı Hz. Ali taraftarlarının Hucr'ü lider olarak tanıdığını bizlere bildirmektedir. Muhtemelen Ziyad Hz. Ali taraftarları arasındaki bu ikiliği bildiğinden bundan istifade etmiştir. Daha önce geçtiği üzere Hz. Hasan Süleyman b. Surad'ı herhangi bir harekette bulunmaması konusunda uyarmıştı. Süleyman b. Surad'ın isyan şartlarının oluşmadığını düşünerek geri durmuş olmalıdır. Hz. Ali taraftarlarının diğer iki lideri konumundaki Adiy b. Hatem et-Tâî ile Said b. Kays el-Hemdânî'nin Hucr b. Adiy'i yalnız bırakmaları bu isyan başarıya ulaşmasının önündeki engeller olmuştur.

Hucr b. Adiy'in isyanı feci bir şekilde bastırıldı ancak onun başkaldırısı Kufe'de ileride Hz. Ali taraftarlarınca çıkartılacak olan başkaldırı ve isyanlara zemin hazırlamıştır. Ebu Burde b. Ebu Musa el-Eş'arî onun aleyhine verdiği tanıklıkta “..Hucr hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunmaktadır...”¹⁵⁷⁶ sözünden Şîî tarihçilerin iddia ettiği gibi “imametın nass ve tayinle Hz. Ali'nin hakkı olduğu” şeklindeki ıstılahi anlamıyla anlamak doğru değildir. Bu ancak –İslâmdeki sabıkası (geçmiş), ilmi, adalati bakımından- Hz. Ali hilafete Muaviye'den daha layıktır şeklinde anlaşılabilir.¹⁵⁷⁷ Hucri isyanı Ali taraftarlarının bundan sonra başlatacakları isyanların ayak sesleri mesabesinde olup ilk Şîîleri cesaretlendirmesi bakımından öncrü rol oynamıştır. Hucri'nin isyanı; diğer isyanlara zemin hazırlamak, Iraklıları cesaretlendirmek, Hilafetin Ali ve çocuklarının hakkı olduğu tezini güçlendirmek ve Emevi iktidarının meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olması yönleri ile değerlendirilmelidir.

3. Müslim b. Akil'in Öldürülmesi ve Kerbela Olayında Yemenliler

3.1. Müslim b. Akil'in Öldürülmesi

Hasan b. Ali'nin ölümü üzerine Muaviye oğlu Yezid için Şam ve diğer vilayetlerden biat almaya başlamıştı.¹⁵⁷⁸ Muaviye vasiyetinde oğlu Yezid'i Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebibekr ve Abdullah b. Zübeyr'e karşı dikkatli olmasını tenbihlemiştir.¹⁵⁷⁹ Muaviye 19 yıllık bir hilafet müddetinin ardından Hicrî 60 senesinin

¹⁵⁷⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 268.

¹⁵⁷⁷ Bkz. Onat, *a.g.e.*, 63-65.

¹⁵⁷⁸ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 213; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 142.

¹⁵⁷⁹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 226; et-Taberî, *Tarih*, V, 322.

Recep ayında vefat edince¹⁵⁸⁰ vasiyetine binaen yerine oğlu Yezid halife oldu.¹⁵⁸¹ Yezid ilk iş olarak Medine valisi Velid b. Utbe'ye bu dört kişiden biat almasını istedi.¹⁵⁸² Hz. Hüseyin Velid'i bir müddet oyaladıktan sonra ailesini yanına alarak Mekke'ye gitti.¹⁵⁸³

Muaviye'nin öldüğünü ve Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmekten imtina ettiğini duyan Kûfeli taraftarlarından Süleyman b. Surad el-Huzâî, Müseyyeb b. Necebe, Rufae b. Şeddat el-Becelî, ve Habip b. Mazhar ile birkaç taraftar daha Hz. Hüseyin'e mektup yazdılar. Mektupta: "... Halifeliğin Emeviler'in hakkı olmadığını, Emeviler'in bu makamı zulümle gaspettiğini ve Hz. Hüseyinin kendilerinin yanına gelip başa geçmesi gerektiği..."¹⁵⁸⁴ şeklinde dilekler dillendiriliyordu. Hz. Hasan hilafet hakkından feragat ederek ilk Şûilerin umutlarını suya düşürmüştü. Aslında daha Hz. Hasan yaşarken bu taraftarlar umutlarını Hz. Hüseyin'e bağlamış ve onunla irtibata geçmişlerdi.

Mektubu yazan kişilerden ikisi Yemenli ikisi Adnanî idi. Bu mektup Hz. Hüseyin'in eline geçtikten iki gün sonra içinde Şebes b. Rib'î et-Temimî'nin de bulunduğu Yemenli ve Nizarî Kûfeliler 50 kûsür mektup daha yazarak: "...Kûfeliler seni bekliyor. Senden başkasını seçmezler acele et" diye mesaj gönderdiler.¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸⁰ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 348; et-Taberî, *Tarih*, V, 324; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 120.

¹⁵⁸¹ İbn A'sem, *Futûh*, II, 820.

¹⁵⁸² Halife b. Hayyât, 232; ed-Dinerî, *Ahbâr*, 227; et-Taberî, *Tarih*, V, 338; İbn A'sem, II, 822.

¹⁵⁸³ et-Taberî, *Tarih*, V; 342; İbn A'sem, *Futûh*, II, 822-827, 837. (Taberî'ye göre Hz. Hüseyin valiyi oyalamak için biatı mescitte herkesin içinde açık bir şekilde biat edeceğini söylemiş iken; İbn A'sem Hüseyin'nin Muaviye ile yaptıkları anlaşma gereği hilafetin kendi hakları olduğunu açıkça bildirerek valiyeye karşı çıkmıştı.)

¹⁵⁸⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 352; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 229; İbn A'sem, *Futûh*, II, 839-840; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 133; Mehlâtî, *Tarih*, III, 96.

¹⁵⁸⁵ et-Taberî, *Tarih*, V, 353.

Hz. Hüseyin Kufe'deki havayı teneffüs etmek ve durumu yerinde incelemek üzere amcasının oğlu Müslim b. Akil'i gönderdi.¹⁵⁸⁶ Müslim b. Akil Kufe'de Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafî'nin evine yerleşti.¹⁵⁸⁷ Kûfeli taraftarlar Müslim'in etrafında toplanmaya başladılar. Hz. Ali taraftarlarının Müslim'in etrafında toplandığını, Hüseyin için biat alındığını gören Emevi taraftarlarından Abdullah b. Müslim el-Hadramî, Ummare b. Ukbe b. Ebi Muayt, Ömer b. Sa'd b. Ebivakkas¹⁵⁸⁸ ve Muhammed b. Eş'as el-Kindî¹⁵⁸⁹ Yezid'e durumu bildiren mektubu yazarak: "...eğer Kufe'yi istiyorsa yeteneksiz valisini değiştirmesi gerektiği"ni bildirdiler. Bunun üzerine Yezid Basra'ya ek olarak Kufe'nin yönetimini Ubeydullah b. Ziyad'a vererek oradaki olaylara müdahale etmesini istedi.¹⁵⁹⁰

Kufe'ye varan Ubeydullah halkı camide toplayarak Hüseyin'in taraftarlarının kalbine korku salan, Emeviler'in taraftarlarına güven veren bir konuşma yaptı.¹⁵⁹¹ Ubeydullah Basra'dan gelirken beraberinde aşırı bir Hz. Ali taraftarı olan Şerik b. Abdullah el-A'ver el-Harisî'yi¹⁵⁹² Basra'da karışıklık çıkarmaması için kendisi ile birlikte Kufe'ye getirmişti. Ubeydullah'ın Kufe'ye gelişi ile birlikte can güvenliği tehlikeye giren Müslim Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafî'nin evinden Kufe'nin eşrafından Hani b. Urve el-

¹⁵⁸⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 183; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 230; et-Taberî, *Tarih*, V, 347; İbn A'sem, *Futûh*, II, 842; Ebu'l-Ferec el-Isfahanî, *Mekâtil*, 99; el-Mes'ûdî, *Murûc*, 372; el-Makdîsî, *Tarih*, VI, 9.

¹⁵⁸⁷ ed-Dinerî, *Ahbâr*, 231; et-Taberî, *Tarih*, V, 355; Mehlâtî, *Tarih*, III, 105.

¹⁵⁸⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 356; İbn Asem, *Futûh*, II, 1548.

¹⁵⁸⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, II, 77.

¹⁵⁹⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 357; İbn A'sem, *Futûh*, II, 844.

¹⁵⁹¹ ed-Dinverî, *Ahbâr*, 233.

¹⁵⁹² et-Taberî, *Tarih*, V, 362; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 136.

Muradî el-Mezhicî'nin evine yerleşti. Hani arkadaşı olan Şerik b. A'ver'i de evine aldı.¹⁵⁹³

Bu şekilde Yemenli Hani'nin evi Kûfeli Hz. Ali taraftarlarının karargahı haline geldi. Müslim Yemenli kabile eşrafının desteği ile taraftarlarını organize etmeye başladı. Kûfeliler gizlice Hani'nin evine gelip Müslim'e Hz. Hüseyin adına biat ediyorlardı. Biat edenlerin sayısı 12.000¹⁵⁹⁴ veya 18.000'e¹⁵⁹⁵ ulaştığında Müslim Hz. Hüseyinden Kufe'ye gelmesini istedi.¹⁵⁹⁶

Ubeydullah casusları vasıtasıyla Müslim b. Akil'in gizlendiği yeri tespit ederek Hani'nin evini gözlem altında tutuyor ve herşey günübirlik ona rapor ediliyordu. Müslim b. Akil ile Hani Kufe valisinin onları adım adım takip ettirdiklerinden haberleri yoktu.¹⁵⁹⁷ Vali Ubeydullah Muhammed b. Eş'as el-Kindî vasıtası ile Hani'yi hükümet konağına çağırıp olup bitenden onu haberdar etti, dövdürttükten sonra hapse attırdı. Ubeydullah'ın bütün çabalarına rağmen Hani Müslim'i Ubeydullah'a teslim etmeye yanaşmadı.¹⁵⁹⁸ Mezhic kabilesi hükümet konağı önünde toplanarak Hani'yi kurtarmak istemiş ancak Ziyad'ın kadısı Şureyh Hani'nin sağ ve güvende olduğunu bildirince Mezhic dağılmıştı.¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹³ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 282; İbn A'sem, *Futûh*, II, 849; Ebu'l-Ferec el-Isfahanî, *Mekâtil*, 100.

¹⁵⁹⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 348.

¹⁵⁹⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 235; İbn A'sem, *Futûh*, II, 852; İbn Abdirabbih, *İkd*, V, 118. (İbn Abdi Rabbih biat edenlerin sayısını 30.000 olarak verir. Sayı kaç olursa olsun Adnanî ve Yemenli kabilelerden çoğunun Hz. Hüseyin'e biat ettiğini ve sonra O'nu yalnız bıraktığını görüyoruz.)

¹⁵⁹⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 348; İbn Asem, *Futûh*, II, 851.

¹⁵⁹⁷ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 100.

¹⁵⁹⁸ İbn A'sem, *Futûh*, II, 851; et-Taberî, *Tarih*, V, 348-349.

¹⁵⁹⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 350; İbn A'sem, *Futûh*, 755; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 141.

Gelişmeleri öğrenen Müslim taraftarlarını yanına alarak İbn Ziyad'ın hükümet konağını muhasara altına aldı.¹⁶⁰⁰ İbn Ziyad Müslim'in isyanını bastırmak için babasının yöntemine başvurdu: Kûfeli kabile reislerini ekonomik yaptırımlarla tehdit etmek. Vali her bir kabile reisini kendi kabilesinin yanına göndererek Müslim'in yalnız bırakılmasını istedi. İbn Ziyad onları ihsanların (ata) kesilmesi ve Şam ordusunun gelişi ile tehdit etti.¹⁶⁰¹ Kûfelilerin ekonomik yollarla yola getirilmesi tehdidi hemen etkisini gösterdi. İbn A'sem'in abartılı bir şekilde 18.000 kişi¹⁶⁰² olduğunu bildirdiği Müslim'in ordusu akşama doğru dağılmaya yüz tuttu. Öyle ki Müslim'in yanında sadece 500 kişi kaldı. Hava kararınca onlar da dağılıp gittiler. Kûfeliler kadın erkek yola koyulup Müslim'in yanındaki çocuklarını, akrabalarını teker teker aldılar ve Müslim'i yalnız bıraktılar. Öyle ki yatsı namazında sadece 30 kişi onun etrafında kaldı.¹⁶⁰³ Yalnız kalan Müslim Kinde kabilesinin mevlası olan Tav'a isminde bir kadının evine sığındı. Evdekiler kendilerine sığınan kişinin Müslim olduğunu öğrencince Muhammed b. Eş'as el-Kindî'ye haber verdiler. Emevi valisinin gözüne girmek için çok hevesli olan Muhammed'e büyük bir fırsat doğmuştu. Hemen durumu İbn Ziyad'a bildirdi. Ertesi gün İbn Ziyad'ın talimatı ile Muhammed b. Eş'as el-Kindî Müslim'i getirtip ona teslim etti ve öldürüldü.¹⁶⁰⁴ Müslim'in öldürülmesinin üzerinde Hani b. Urve el-Muradî hayvan pazarında öldürüldü.¹⁶⁰⁵ Ubeydullah Müslim ve Hani'nin kellelerini Hani b. Ebi Hayya el-Hemdânî ve Zübeyr b. Arvah et-Temimî ile birlikte Yezid'e gönderdi.¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰⁰ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 238.

¹⁶⁰¹ et-Taberî, *Tarih*, IV, 276.

¹⁶⁰² İbn A'sem, *Futûh*, 857.

¹⁶⁰³ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 239.

¹⁶⁰⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 350; İbn A'sem, *Futûh*, II, 859-862; Ebu'l-Ferec el-Isfahani, *Mekâtîl*, 105.

¹⁶⁰⁵ Mehlâti, *Tarih*, III, 124.

¹⁶⁰⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 350, 380.

3.1.1. Müslim b. Akil Olayının Sonuç Değerlendirmesi

Hucr b. Adiy kalkışmasında büyük bir ihanete ve vicdansızlığa imza atan Kûfeli liderler ikinci kez Müslim b. Akil'e ihanet edip onu Ubeydullah'ın insafına terk ettiler. Kûfeli liderlerin ihaneti o kadar ileri bir seviyeye varmıştı ki Muhammed b. Eş'as el-Kindî ve Şebes b. Rib'î –ki Hz Hüseyin'i davet edenler içindeydi- gibi liderler Hz. Hüseyin'in temsilcisi Müslim'i yalnız bırakmakla kalmadılar aynı zamanda Müslim'in taraftarlarını dağıttılar. Muhammed b. Eş'as'ın gönüllü bir şekilde Ubeydullah'ın yanında yer almasında kabile çekişmesinin payı vardı. Huçr b. Adiy el-Kindî olayında nasıl ki Mezhic ve Hemdân kabileleri isyanın bastırılmasında önemli rol oynadıysa şimdi devran dönmüş ve talih Kinde kabilesinin yüzüne gülmüştü. Çünkü Müslim'in organizasyonu Mezhic kabilesinin bir kolu olan Murad kabilesine mensup Hani'nin evinde oluyordu. İsyana başarıya ulaştığı takdirde Mezhic kabilesinin organizatör kabile olarak Hz. Hüseyin iktidarında daha önemli rol alacağı ve Kinde kabilesinin –ki bu iki kabile tarihten gelen düşmanlıkları vardı- geri plana itileceğini öngören Kinde lideri isyanı bastırmak için gönüllü bir şekilde çalışmıştır.

Adiy b. Hatem et-Tâî ve Süleyman b. Surad el-Huzâî gibi Hz. Ali taraftarı olan liderlerin Müslim'i neden yalnız bıraktıkları sorusuna kaynaklarımız net bir cevap vermemize olanak tanımamaktadır. Bu iki şahsın Hz. Ali'nin taraftarları olduklarından şüphe yoktur. Hicrî 67'de 120 yaşında vefat eden Adiy b. Hatem¹⁶⁰⁷ Müslim olayında 113 yaşında olacak ki ilerlemiş yaşından dolayı fiilen Müslim'e destek sunamamıştır. Ancak kaynaklarda Hz. Hüseyin'e mektup yazan ilk kişi olduğu belirtilen, Kûfelileri mektup yazmaya teşvik eden Süleyman b. Surad ile ilgili bir cevap bulamıyoruz.

¹⁶⁰⁷ İbnu'l-Esîr, *Usd*, IV, 7.

Her şeye rağmen Yemenlilerin Adnânî kabilelere oranla Müslim'e daha çok destek verdiğini görüyoruz. Müslim ile birlikte olayı organize eden Hani b. Urve Mezhic kabilesinin ileri gelenlerindendi. Aynı şekilde Müslim'in isyanının bastırılmasında da Yemenliler önemli roller üstlendiler. İbn Ziyad'ın huzurunda Müslim'in boynunu vuran Bekir b. Himran el-Ahmerî Yemenlidir.¹⁶⁰⁸ Murad kabilesinin lideri Hani'yi evinden çağırıp Ubeydullah'ın huzuruna götüren kişi Muhammed b. Eş'as el-Kindî'dir.

Müslim b. Akil'in başkaldırısını tamamen kabilevi saiklerle açıklamak mümkün değildir. Çünkü O'nu davet edenlerin başında Yemenliler varsa da Adnanîler de bunların içindeydi. Mezhic kabilesi gibi Kufe'nin en güçlü kabilesinin kendi lideri konumundaki Hanî'yi koruması düşündürücüdür. Mezhic'in nefretini üzerine çekmekten korkan Muhammed, Ubeydullah'tan Hani'yi affetmesini, Mezhic'in kendisini suçlayacağını bildirmesine rağmen Ubeydullah onu affetmemişti.¹⁶⁰⁹

3.2. Hz. Hüseyin, Kербela Olayı ve Yemenli Kabileler

Müslim b. Akil'in bütün Kûfelilerden biat aldığına ve Kufe'de ortamın uygun olduğuna dair mektubu üzerine¹⁶¹⁰ Hz. Hüseyin Mekke'den çıkmaya karar verdi. O'nun bu kararı almasında "İrak'ta benim bu kadar taraftarım olsa hiç durmam oraya giderim..." diyen Abdullah b. Zübeyr¹⁶¹¹ çok etkili olmuş olmalıdır. Çünkü Hüseyin'e rağmen Hicazda

¹⁶⁰⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtil*, 109.

¹⁶⁰⁹ İbn A'sem, *Futûh*, II, 865.

¹⁶¹⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 167; et-Taberî, *Tarih*, V, 382; Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtil*, 110.

¹⁶¹¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 163-166; Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtil*, 110; et-Taberî, *Tarih*, V, 383; İbn A'sem, *Futûh*, II, 869. (İbn Abbas Abdullah b. Zübeyr'e: "Gözün aydın Hüseyin'i Irak'a göndermenle Hicaz sana kaldı diyecektir.)

kendisinin bir ağırlığının olmadığını bilen Abdullah Hüseyin'den kurtulmak istiyordu. Hz. Hüseyin Abdullah b. Abbas'ın şiddetli muhalefetine rağmen¹⁶¹² Kufe'ye gitmek üzere Mekke'den çıktı. Hz. Hüseyin yolda iken Müslim b. Akil ve Hani'nin öldürüldüğü haberi Hz. Hüseyin'e ulaşınca taraftarlarına: “arkadaşlarımızı yalnız bıraktılar, bizlere ihanet ettiler. İsteyen geri dönebilir” dedi. Bunun üzerine Hicaz'dan onunla yola çıkanlar hariç yolda ona katılan taraftarları dağıldılar.¹⁶¹³ Önceleri Hz. Osman taraftarı olan Züheyr b. Kayn el-Becelî yolda Hz. Hüseyin'e katılmış ve kendisini asla bırakmacağını bildirmişti.¹⁶¹⁴ Hz. Hüseyin'i karşılamaya gelen Yemenli Teremmah b. Adiy b. Hatem et-Tâî dört arkadaşı ile birlikte Hz. Hüseyin'i Tay kabilesi bölgesine davet ederek ona 20.000 kişi ile birlikte her türlü desteği sunma sözü vermesine rağmen Hz. Hüseyin Onu dinlememişti.¹⁶¹⁵

Ubeydullah, Hurr b. Yezid et-Temimî'yi 1.000 atlı ile birlikte Hz. Hüseyin'i takip etmek üzere çıkarmıştı.¹⁶¹⁶ Hurr Hz. Hüseyin'i takip edecek Kufe'ye girişine engel olacaktı. Hz. Hüseyinle karşılaşan Hurr'a kendisinin de dâhil olduğu bütün Kufe

¹⁶¹² el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 194; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 244; et- *Tarih*, Taberî, V, 383, 388; İbn A'sem, *Futuh*, II, 867. (İbn Abbas Hz. Hüseyin'e Kûfelilerin ne kadar güvenilmez olduğunu açıkladıktan sonra illa gidecekse Yemen'e gitmesini tavsiye etmişti. Bunun nedeni Hz. Ali Yemen'de çalışırken Peygamber döneminde onun bir taraftar kitlesinin oluşmasındandır. Ömer b. Abdurrahman Iraklıların zenginliğinden söz ettikten sonra onları dinar ve dirhem kulu olarak nitelendirmiş onların para için her şeyi yapabileceklerini bildirmişti.)

¹⁶¹³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 167; et-Taberî, *Tarih*, V, 399.

¹⁶¹⁴ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 167; et-Taberî, *Tarih*, V, 404; İbn A'sem, II, 880.

¹⁶¹⁵ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 173; et-Taberî, *Tarih*, V, 405, 406.

¹⁶¹⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, I, 413; Ebu'l-Ferec el-İsfahani, 111; İbn A'sem, II, 876; el-Makdîsî, VI, 9.

büyüklerinin mektup göndererek bağlılıklarını bildirdiklerini söylediyse de Hurr ve Kufe ordusu bunu kesin bir dil ile red etti.¹⁶¹⁷

Kufe valisi, Husayn b. Temim et-Temimî'yi 4.000 kişilik birliğin başında Kadisiye bölgesine gönderdi. Ömer b. Sa'd b. Ebivakkas'ı da 4.000 kişilik bir birlik ile Hz. Hüseyin'e karşı çıkarttı.¹⁶¹⁸ Hüseyin b. Ali taraftarları ile birlikte Kerbela'ya inince Ömer'in ordusu onu karşılamak üzere Kerbela'ya yöneldi. Hurr b. Yezid'in ordusu Kerbela'da Ömer'e katıldı.¹⁶¹⁹ Yine Ubeydullah Huccar b. Ebcer el-Becelî, Şebes b. Rib'î et-Temimî ve Yezid b. Haris eş-Şeybânî'ye adamlarından 1.000'er kişi ile birlikte Ömer b. Sa'd'da katılma talimatını verdi.¹⁶²⁰ Ubeydullah öyle sıkı bir yönetim uyguladı ki Kufe'de erkek adına eli silah tutabilen kim varsa cepheye gönderdi. Kufe muhafızlarının başına Yemenli Zuhr b. Kays el-Cu'fi'yi atadı.¹⁶²¹ İbn A'sem Kerbela'da Ömer b. Sa'd ile Hz. Hüseyin'in orduları karşı karşıya geldikten sonra Ubeydullah'ın Kûfelileri camide topladığını, Yezid'in onları affettiğini, onlara müşfik davranacağını ve Kufe'deki her ferdin maaşına 100 dirhem zam yapacağını bildirdikten sonra Kûfelilerin grup grup Hz. Hüseyin'e karşı savaşmak için şehirden dışarı çıktığını belirtir. Şimr Zi'l-Cevşen 4.000, Yezid b. Rikab el-Kelbî 2.000, Husayn b. Numeyr es-

¹⁶¹⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 171; İbn A'sem, *Futuh*, II, 876.

¹⁶¹⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 401, 409; İbn A'sem, *Futuh*, II, 886-887; el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 179. (Ubeydullah Ömer b. Sa'd'a Hz. Hüseyin'in kellesini getirmediği takdirde elindeki Rey valiliğini ve malını ondan almakla tehdit etmişti.)

¹⁶¹⁹ İbn A'sem, *Futuh*, II, 887.

¹⁶²⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 178; İbn A'sem, *Futuh*, II, 890- 891. (el-Belâzûrî'de: Huccar el-İclî.)

¹⁶²¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 179.

Sekûnî 4.000, Masar b. Muzeyne el-Mazinî 3.000, başka bir komutan 2.000 kişi ile Kerbela'ya doğru yürüdü. Kufe ordusu Kerbela'da 22.000 sayısına ulaştı.¹⁶²²

Kûfeli liderler Hz. Hüseyin'i Kufe'ye davet eden fakat dünya menfaati karşısında rüzgarın önündeki kuru yaprak gibi savrulan şahsiyetsiz kişilerdi. Nitekim Hz. Hüseyin şehit edileceği gün "Bana haber yollayan siz değilmiydiniz?" diye serzenişte bulunacak ve aynı kişiler "hayır bizler yazmadık" diyecek kadar silik şahsiyetlerdi.¹⁶²³ Kufe valisinin sıkı takibatına rağmen Kûfeliler kaçma veya Hz. Hüseyin'in ordusuna katılma imkânına sahiplerdi. Nitekim İbn Ziyad'ın komutanlarından Hur b. Yezid savaş başlamadan hemen önce Hz. Hüseyin'e katılmıştır.¹⁶²⁴ Ancak diğer Kûfeli liderlerin dünyaya, mal ve makamlara olan meyilleri, maaşların kesilme korkusu, Ziyad'ın hışmı ve hapis korkusu onları bu yoldan alıkoydu. Yemenli kabile liderlerinden ve Hz. Hüseyin'i Kufe'ye davet eden Amr b. Haccac el-Zübeydî ve yardımcısı Abdurrahman b. Husayn el-Ezdî'nin Ömer b. Sad'ın talimatı doğrultusunda 500 adamı ile birlikte Hz. Hüseyin'i sudan mahrum bırakması¹⁶²⁵ başka bir şekilde açıklamak mümkün değildir.

Ömer b. Sa'd Hz. Hüseyin'i Yezid'e biata çağırduğunda O kesin bir dille red etti. Hz. Hüseyin'in Hicaz'a dönme talebine Kûfelilerin olumsuz cevap vermesi üzerine savaş kaçınılmaz oldu. Taraflar odularını savaş düzenine soktular. Ömer b. Sa'd Amr b.

¹⁶²² İbn A'sem, *Futuh*, II, 791. (İbn A'sem'in Husayn b. Numeyr es-Sekûnî olarak kayda geçirdiği kişi ile Taberi'nin Husayn b. Temim et-Temimî şeklinde kayıt ettiği kişi aynıdır. Kinde kabilesinin Müslim b. Akil'in öldürülmesinde üstlendiği role bakıldığında Husayn'ın Kinde'den olmalıdır.)

¹⁶²³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 170; İbn A'sem, *Futuh*, II, 876.

¹⁶²⁴ ed-Dineverî, *Ahbar*, 253; et-Temimî, *a.g.e.*, 157; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 168.

¹⁶²⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 255; et-Taberî, *Tarih*, V, 412; İbn A'sem, II, 893.

Haccac'ı sağ kanat, Şimr b. Zi'l-Cevşen el-Kilabî ed-Debabî¹⁶²⁶ sol kanat, Urve b. Kays el-Ahmesî'yi atlı birliklere, Şebes b. Rib'î er-Riyahî et-Temimî'yi yaya birlikler komutanı olarak atayarak sancağı kölesi Zeyd'e verdi. Hz. Hüseyin ise; Züheyr b. Kayn el-Becelî sağ kanat, Habip b. Müzahir el-Esedî'yi sol kanada atadı. Sancağı kardeşi Abbas b. Ali'ye vererek etrafı hendeklerle çevrili çadırlarını arkalarına aldılar.¹⁶²⁷ Savaş Muharrem ayının 10. Gününün sabahında başladı. Emevi ordusu yaklaşık 22.000 kişiden oluşurken Hz. Hüseyin'in ordusu 32'si atlı 40'ı yaya toplam 72 kişiden oluşuyordu. Güç dengesi bakımından son derece adaletsiz olacak olan savaş başlamadan önce Hz. Hüseyin Kûfelileri yaptıkları bu yanlıştan döndürmek için karşı tarafa seslendi. Bu zulmü kabul edip boyun eğmeyeceğini kesin bir dille bildirip Kûfelilerin kendisini buralara çağırdığını hatırlatarak ihanetlerini bir kez daha yüzlerine vurdu.¹⁶²⁸ Ancak sanki Kûfeliler Hz. Hüseyin'in tarafından gelen seslere karşı sağır, taraftarlarının azlığı karşısında kör kesilmişlerdi. Sanki birkaç gün önce körkemli bir şekilde misafir etmek istedikleri kişi o değildi gibi davranıyorlardı.

Hicrî 61 senesinin 10 Muharreminde Kerbela'da gelen bir günlük çatışmadan sonra 58 yaşındaki Hz. Hüseyin¹⁶²⁹ ve taraftarlarının hepsi kılıçtan geçirildi. Hz. Hüseyin

¹⁶²⁶ Kaynaklar Hz Hüseyinle savaşmak için en çok Şemr'in istekli olduğunu belirtirler. Ubeydullah Ömer b. Sa'd'a Hüseyin'e karşı savaşmaması durumunda O'nu ordu komutanlığından ve valilikten azledip yerine Şemr'i tayin edeceğini belirtmişti. Dabi kabilesine mensup Şemr'in kabilesinden binlerce kişinin Cemel savaşında Hz. Ali tarafındaki öldürüldüğü hatırlanacak olursa onun bu düşmanlığı daha iyi anlaşılacaktır. Bkz. İbn A'sem, *Futuh*, II, 895; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 182.

¹⁶²⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 183-184; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 256; İbn A'sem, *Futuh*, II, 901-902; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 168.

¹⁶²⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 428.

¹⁶²⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 216.

tarafklarından öldürülen 72 kişiden¹⁶³⁰ 22'si Hâşimî,¹⁶³¹geriye kalan 50 kişiden yaklaşık üçte ikisi (31-34 kişi) Yemenli ve üçte biri (15-18 kişi) ise Nizarî idi. Öldürülenlerden 4'ü mevali olup ikisi Yemenli, ikisi de Adnanî kabilelerin mevlası durumundaydı.¹⁶³² Ömer'in ordusundan 88 kişi öldürüldü.¹⁶³³ Yemenli ve Adnanî kabileler âdetâ öldürdükleri kelleleri sayma yarışına giriştiler. Her bir kabile Kerbela meydanında öldürdüğü kelleler ile komutanları Ömer b. Sa'd ile Ubeydullah b Ziyad'ın huzuruna çıkıp mevkisini biraz daha yükseltmeye çalışıyordu.¹⁶³⁴ Bu yarışta Kinde, Zübeyd, Becîle ve Dabi kabilelerinin başı çekmesi¹⁶³⁵ çok hazindir. Kinde kabilesinden Malik b. Bişr el-Kindî Hz. Hüseyin'i yaralamış,¹⁶³⁶ Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkan Neha' kabilesinden Sinan b. Enes en-Nehaî ise Hz. Hüseyin'i öldürmüştü.¹⁶³⁷

Kûfelilerden bu katliama karşı gözle görülür bir tepki geliştirilmedi. Sadece Abdullah b. Afif el-Ezdî Ubeydullah'ı hunharca davranışından dolayı ayıplayınca Ubeydullah onun tutuklanmasını istemişti. Abdullah'ın etrafında 700 Ezdli toplanmış, vali de onların üzerine Yemenli kabileleri salmıştı. Yemenliler zor durumda kalan Ezd'i teslim olmaya zorlayınca Abdullah vali tarafından öldürüldü.¹⁶³⁸ Hz. Hüseyin ve ailesinden katledilenlerin kesik başlarını Yezid'e götüröenler Zühr b. Kays el-Cu'fî, Yezid b.

¹⁶³⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 216; et-Taberî, *Tarih*, V, 593; İbn A'sem, *Futuh*, II, 913.

¹⁶³¹ Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtîl*, 98.

¹⁶³² el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 206-208; ed-Dineverî, 259; et-Taberî, *Tarih*, V, 470; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 194-197.

¹⁶³³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 206; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 184.

¹⁶³⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 259 -261; et-Taberî, *Tarih*, V,468, 593.

¹⁶³⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 206; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 194.

¹⁶³⁶ ed-Dineverî, *Târih*, 258.

¹⁶³⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 184. (Kerbela faciası çerçevesinde kaynaklar tarandığında Hemdân kabilesinin gönüllü bir şekilde Hz. Hüseyin ile savaşa iştirak etmediği, geri planda durduğu söylenebilir.)

¹⁶³⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 208.

Muaviye el-Ezdî, Ebu Burde b. Avf el-Ezdî,¹⁶³⁹ Havaley b. Yezid el-Hemdânî¹⁶⁴⁰ ve Kays b. Eş'as el-Kindî¹⁶⁴¹ isimindeki Yemenlilerdir.

3.2.1. Kerbela Olayının Sonuç Değerlendirmesi

Kerbela olayında hem Hz. Hüseyin'in ordusunda hem de Ömer b. Sa'd b. Ebivakkas'ın ordusunda Yemenli ve Adnanî kabileler vardı. Hz. Hüseyin tarafında öldürülenlerden yüzdellikler üzerinde bir değerlendirme yapılacak olursa: Hâşimîlerin 22 kişi ile %32 oranında; 17 kişi ile Adnânîlerin %24 oranında; 33 Yemenli ile %44 oranında Kahtânîlerin temsil edildiği istatistiği karşımızca çıkmaktadır. Hz. Hüseyin'in tarafında önemli Yemenli kabilelerin hepsinden temsilci vardı. Hemdândan 10, Mezhicten 7, Ensar'dan 5, Ezd kabilesinden 3, Himyer ve Kinde'den 2'şer kişi, Becile, Kelb, Tay, Huzâa, Hadramut ve Has'am kabilelerinden birer kişi vardı. Hemdân'ın Hz. Ali dönemindeki güçlü desteğinin devam ettiği görülmektedir.

Her ne kadar Yemenlilerin sayısı fazla görünse de Hâşimîlerin de Mudar'dan olduğu varsayıldığında Adnânîlerin daha fazla kayıp verdikleri varsayılabilir. Ancak Haşimî ailesinden öldürülen 22 kişinin desteğini kabile desteğinden ayrı tutmak gerekir. Bu destek daha çok aile içi destek şeklinde yorumlanmalıdır. Öte yandan Ömer b. Sad'ın Kays b. Eş'as el-Kindî, Husayn b. Numeyr es-Sekûni el-Kindî, Amr b. Haccac el-Zübeydî ve Azra b. Kays el-Ahmesî isimindeki 4 komutanı Yemenli idi.

¹⁶³⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 208.

¹⁶⁴⁰ et-Temimi, *a.g.e.*, 158.

¹⁶⁴¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 185.

Taberî Benî Haşim'den 17 kişinin katilinin ismi zikreder. Kûfelilerden 17 Hâşimî'yi öldürenlerden 8 kişi Adnanî, 9 kişi ise Yemenlidir. Fakat öldürülen şahısların kellelerini grurla liderlerine sunan listeye bakılacak olursa burada Hz. Hüseyin taraftarlarını öldürmekte üstünlüğün (!) Adnanîlerde olduğu görülecektir. Bu durumda Yemenliler 24 kişiyi, Adnânîler ise 48 kişiyi öldürdüler. En çok Hz. Hüseyin taraftarını öldüren Yemenli kabileler 13 kişi ile Kinde, 7 kişi ile Mezhic ve 5 kişi ile Ezd kabilesidir. Adnânîlerde ise bu onursuzluk payesi 20 kişi ile Şimr b. Zi'l-Cevşen'in liderlik ettiği Dabi kabilesine aittir.¹⁶⁴²

Hz. Hüseyin'in yanında yer alan Yemenlileri harekete geçiren temel etkenlerin dini faktörler olduğu kanaatindeyiz. Hz. Hüseyin'i haklı taraf olarak görmeleri onları canlarını feda etmeye sevk etmiştir. Öleceklerini bile bile kabilevi dürtülerle Hz. Hüseyin'in yanında yer almaları mümkün değildi. Savaştan önceki gece Hz. Hüseyin taraftarlarını başlarına gelecek şeye karşı uyarmasına rağmen onun taraftarları hiçbir şart altında onu yalnız bırakmayacaklarını defaatle vurgulamışlardı.

Hz. Ali'nin Resulullah (as) dönemindeki Yemen görevi Yemenliler arasında belli bir teveccüh kazanmıştı. Bu teveccüh Hz. Hüseyin'i desteklemekte de devam ettiğın görüyoruz. Watt'ın "Hz. Ali her ne kadar Hicrî 10/ 631 yılı dolaylarında Yemen'de idari işleri düzenlediyse de özel bir muhabbet kazandığına dair bir delil yoktur"¹⁶⁴³ şeklindeki savına katılmamız mümkün değildir. Daha önce geçtiği üzere Yemen'deki isyanları bastırmak için Hz. Ebubekir'in Hz. Ali'yi Yemen'e göndermek istemesi, Abdullah b. Abbas Hz. Hüseyin'i Kufe'ye gitmekten vazgeçirmek için "... İlla gideceksen Yemen'e

¹⁶⁴² el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 206; İbn A'sem, *Futuh*, II, 914; ed-Dineverî, *Ahbâr*, et- Taberî, *Tarih*, V, 468; 259.

¹⁶⁴³ Watt, *a.g.e.*, 51.

git, senin babanın orada taraftarları var...” şeklindeki sözlerinden Hz. Ali’ye Yemen’de özel bir ilgi ve alâkanın olduğu anlaşılmaktadır. Hemdân ve Mezhic kabileleri Hz. Ali taraftarları olarak öne çıkmalarının nedeni bu iki kabilenin İslâm’ı Hz. Ali’den öğrenmeleri nedeniyledir. Hz. Peygamber hayatta iken Hz. Ali’yi bu kabileler idareci ve muallim olarak atamıştı. Bu kabileler Hz. Ali’nin İslâmi kimliğinden etkilenmiş olmalıdır. Bu arada Hemdân ve Mezhiclilerin bütünüyle Hz. Ali taraftarı olmadığını unutmamak gerekir. Hemdân kabilesinden birçok kişi Muaviye’nin saffında savaşıyordu. Kanlı kerbela olayında Hz. Hüseyin ve çocuklarını düşmanları ile yüzyüze bırakıp kaçacak olanlar Yemenli olan Dahhak b. Abdullah el-Hemdânî ile Malik b. Nadr el-Erhabî el-Hemdânî’den¹⁶⁴⁴ başkası değildir. Yine Kasım b. Ömer el-Cu’fî Hz. Hüseyin’i terk edenlerdendir.¹⁶⁴⁵ Aynı şekilde Ömer b. Sa’d’ın talimatı ile Hz. Hüseyin’i önce yaralayan sonra şehit eden beş kişiden dördü Yemenli olan Malik b. Bişr el-Kindî, Sinan b. Enes b. Amr en-Nehaî, Amr b. Halife el-Cu’fî ile Havla b. Yezid el-Asbahî el-Himyeri¹⁶⁴⁶ olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

4. Kerbela Olayının Bir Yansıması: Tevvâbûn Hareketi ve Yemenliler

Sıffin savaşından itibaren Kûfeliler siyasi olaylarda sürekli olarak düşmanlarına karşı Hz. Ali’nin elini zayıflattılar. Kûfelilerin Tahkim meselesindeki dayatmaları, Suriyelilerle savaşmadaki gevşeklikleri, Hz. Ali’nin onların içinde şehid edilmesi, Hz. Hasan’ı hilafeti Muaviye’ye devretmeye zorlamaları, Kerbela trajedisindeki payları, kesik başların ganimet malı gibi elden ele dolaşması ve Hz. Ali çocuklarına reva

¹⁶⁴⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 418; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 179.

¹⁶⁴⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 202.

¹⁶⁴⁶ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 258; el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 202; İbn A’sem, *Futuh*, II, 910; Ebu’l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtil*, 118; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 184.

görülen haksızlıklar Kûfelilerin bir kısmının suçluluk duygusuna kapılmalarına neden olmuştu.

Tevvâbûn hareketi Hz. Hüseyin’i Kufe’ye davet ettikten sonra Kerbela hadisesinde insani ve vicdani bütün teamülleri çiğneyip suzuz kerbela çöllerinde Onu Ubeydullah b. Ziyad’ın insafına terk eden Kûfelilerin davranışlarından dolayı pişman olduklarını göstermek için giriştikleri bir cereyandır. Kûfeliler ihanetlerine pişman olup suçluluk duygusundan kurtulmak için Hz. Hüseyin’in intikamını almaya karar verdiler ve bu yüzden kendilerine “Tevvâbûn” adını verdiler.¹⁶⁴⁷ Bu başlık altında fazla detaylara girmeden Yemenlilerin bu hareket esnasındaki siyasi tutum ve davranışları incelenecektir.

Hz. Hüseyin’e ihanet eden Kûfelilerin Kerbela olayından hemen sonra pişmanlık duygusuna kapıldıklarını ve kendilerini yerdiklerini görüyoruz.¹⁶⁴⁸ Kerbela’dan Kufe’ye dönüş yolundaki Ömer b. Sa’d ordusundaki askerlerin yaptıklarına pişman olmaları, kendilerin kınamaları ve yüksek sesle ağlamaları üzerine katliamdan sağ kurtulan küçük yaştaki Ali b. Hüseyin şaşırarak: “bunların hepsi benim babam ve arkadaşları için ağlıyor, peki babam ve amcalarımı kim öldürdü?”¹⁶⁴⁹ diye soracaktır. Tevvâbûn hareketinin başını Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkan üçü Yemenli, ikisi Adnanî olan beş kişi çekiyordu. Bunlar: Sülyeman b. Surad el-Huzâî, Abdullah b. Sa’d b. Nufeyl el-Ezdî, Rufae b. Şeddat el-Becelî, Müseyyib b. Necebe el-Fezârî ve Abdullah b. Vâl et-Teymî idiler. 100 kişi ile birlikte Süleyman b. Surad’ın evinde toplanan Tevvâbûn duygulu konuşmalar yaparak, Kerbela’da takındıkları ikiyüzlü tutum, Hz. Hüseyin’in

¹⁶⁴⁷ Bozkurt, *a.g.e.*, 18.

¹⁶⁴⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 553.

¹⁶⁴⁹ İbn A’sem, *Futuh*, II, 914.

yanı başlarında katledilmesine sessiz kalmaları yüzünden kendilerini suçlamış ve Hz. Hüseyinin öcünü almaya karar vermişlerdir. Toplantıda Süleyman oy birliği ile Kûfeli ilk Şîilerin lideri seçildi.¹⁶⁵⁰

Hareketin lideri olan Süleyman Resulullah (as) ile görüşme fırsatı yakalamış, Yesar olan ismi Hz. Peygamber tarafından Sülayman olarak değiştirilmiş, dindar kişiliği olan bir sahabelidir.¹⁶⁵¹ Cemel'den sonra Hz. Ali tarafına geçen Süleyman¹⁶⁵² Sıffin'da Hz. Ali'nin yanında sağ kanat komutanı olarak savaşacak,¹⁶⁵³ Muaviye'ye hilafeti devrettiği için Hz. Hasan'a şiddetle karşı çıkacaktı.¹⁶⁵⁴ Yine Hz. Hasan'ı Medine'de ziyaret ederek bağlılığını bildirmiş,¹⁶⁵⁵ Muaviye vefat edince Hz. Hüseyin'i Kufe'ye çağırın ilk kişi olacaktır.¹⁶⁵⁶ Bütün bunlardan O'nun Yemenli Huzaa kabilesinin liderlerinden ve Hz. Ali'nin samimi bir taraftarı olduğu anlaşılmaktadır.

Suçluluk duygusunu derinden hissedenden bu kişilerin düşmanla savaşmak üzere -Tebük seferinde orduyu teçhiz etmek için Muhacir ve Ensar'ın giriştiği infak yarışına benzer bir yarışın sergilendiğini görüyoruz. Tevvâbûn'un toplantısında bulunan Sa'd b. Nufeyl, Hıns b. Rebia el-Kinanî, Hucr b. Avda el-Kindî, Esved b. Rebia el-Kindî gibileri bütün mallarını hareketin emrine verdiler.¹⁶⁵⁷ Tevvâbûn bölgedeki ilk Şîilerden

¹⁶⁵⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 552, 554; el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 388; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 248.

¹⁶⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV,292; İbnu'l-Esîr, *Usd*, II, 548.

¹⁶⁵² İbn A'sem, *Futuh*, II, 445.

¹⁶⁵³ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 171.

¹⁶⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 133.

¹⁶⁵⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 134.

¹⁶⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV,292; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 229; et-Taberî, *Tarih*, V, 352; İbn A'sem, *Futuh*, II, 839-840.

¹⁶⁵⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 367.

Hz. Hüseyin'in intikamının alınması için yardım istediler. Yardım istenilenlerden biri Medain'deki Sa'd b. Huzeyfe b. Yemani, diğeri de Basra'daki Şîilerin lideri Müsenna b. Muharribe el-Abdî idi.¹⁶⁵⁸ Kaynaklar Basra ve Medain'deki taraftarların olumlu cevap verdiklerini belirtirler. Tevvâbûn hareketi 61 yılından Yezid b. Muaviye'nin öldüğü 64 yılına¹⁶⁵⁹ kadar Emevi valilerinin hışmından korunmak için gizlilik içinde hareket ettiği¹⁶⁶⁰ anlaşılmaktadır. Ancak Onat'ın da belirttiği gibi Süleyman'ın çevre illerle yazışması ve onların desteğinin Yezid'in ölümünden sonra olması gerekir. Muhtemelen 65 yılında fiili savaşa karar veren Tevvâbûn Basra ve Madain'deki taraftarlarından destek istemiştir.¹⁶⁶¹

Yezid'in ölmesi üzerine Kufe'de bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Kûfeliler İbn Ziyad'ın Kufe temsilcisi Amr b. Hureys'i makamından indirerek yerine Amir b. Mes'ud'u getirmişlerdi. Kûfelilerin İbn Zübeyr'den destek istemeleri üzerine O, Kufe'ye Abdullah b. Yezid el-Ensârî'yi vali olarak göndermişti.¹⁶⁶² Bu esnada Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafî de Hz. Hüseyin'in öcünü almak bahanesiyle Kufe'ye gelmiştir¹⁶⁶³ ki bir sonraki başlıkta onun hareketi incelenecektir.

Süleyman ve taraftarlarının faaliyetleri Kufe'deki kabile liderlerini korkuttu. Liderler Abdullah b. Zübeyr'in Kufe valisi olan Abdullah b. Yezid el-Ensârî'den onun faaliyetlerini engellemesini istedi. Kabile reisleri Muhtar ve Süleyman'ın emri altında iki grubun oluştuğunu, Süleyman'ın başkaldırı niyetinde olduğunu ancak Muhtar'ın

¹⁶⁵⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 367; et-Taberî, *Tarih*, V, 554-556, 558; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 251.

¹⁶⁵⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 367; et-Taberî, *Tarih*, V, 554-556, 558; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 251.

¹⁶⁶⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 367; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 117.

¹⁶⁶¹ Onat, *a.g.e.*, 79.

¹⁶⁶² el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 367; et-Taberî, *Tarih*, V, 558, 560; Onat, *a.g.e.*, 79.

¹⁶⁶³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 367; et-Taberî, *Tarih*, 560; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 252; Onat, *a.g.e.*, 79.

Kufe için daha büyük tehlike arzettiğini bildirmişlerdi.¹⁶⁶⁴ Bunun nedeni olarak Süleyman'ın ortak düşman olan Emeviler'e karşı savaşmak isteyişini ancak Muhtar'ın Kufe'de kalmaya devam ettiğini göstermişlerdi.¹⁶⁶⁵ Kûfeli bütün kabile liderlerinin Hz. Hüseyin'in kanında parmağı olduğu için Süleyman b. Surad'a açıkça cephe almadıkları ve onu Suriye'ye yönlendirdikleri anlaşılmaktadır. Tevvâbûn hareketini Emevilere karşı kullanmak isteyen İbn Zübeyr'in valisi de onları bu hareketinden vazgeçirmek için ciddi bir tedbir almadığı görülüyor.

Süleyman 65 yılının Rebiulevvel ayının başında isyan etmeye karar verince bütün taraftarlarının Nuhayle'de toplanmasını istemişti. 12.000 - 16.000 kişi biat etmesine rağmen Süleyman'ın davetine sadece 4.000 kişi icabet etti.¹⁶⁶⁶ Süleyman - biri Yemenli biri Nizarî olan- Hakim b. Munkız el-Kindî ve Velid b. Usayr el-Kinanî ismindeki iki taraftarını Kûfelileri destek çağırarak üzere şehre göndermeye mecbur kaldı. Bunların çağırısı üzerine sadece 1.000 kişi daha Süleyman'a katıldı.¹⁶⁶⁷ Güç ve iktidar peşindeki Muhtar'ın kendi planlarını uygulamak için insan kaynağına ihtiyacı vardı. Tevvâbûn hareketi kapsamında biat eden 16.000 kişinin Emevilerce imha edilmesi Muhtar'a zemin kaybettirecek, onun elini kolunu bağlayacaktı. Muhtar Kûfelilere: "Süleyman siyaseti de savaşmayı da bilmiyor. O hepinizi ölüme sürükleyecektir. Bana itaat ediniz ki sizin dümanlarınızla savaşayım..."¹⁶⁶⁸ diyordu. Süleyman 16.000 kişi kendisine biat ettiği halde niçin sadece 4.000 kişinin toplandığına şaşırınca arkadaşları "Muhtar insanları sana katılmaktan alıkoydu" diyeceklerdi.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 580-581.

¹⁶⁶⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 259.

¹⁶⁶⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 369; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262.

¹⁶⁶⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 369; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262.

¹⁶⁶⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 369; Krş. el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 388; İbnul-Eisr, *el-Kâmil*, III, 259.

¹⁶⁶⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 369; et-Taberî, *Tarih*, V, 548; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262.

Süleyman'ın taraftarlarına yaptığı konuşmada onun tamamen duygusal bir harekete giriştiği, dini/ akidevi dürtülerle hareket ettiği, Hz. Hüseyin'i yalnız bırakmanın Kûfelilerde yarattığı ağır psikolojik travmayı atlatmak için kendilerini tatmin etme peşinde oldukları¹⁶⁷⁰ anlaşılmaktadır. Her ne kadar Tevvâbûn hareketinde başı Yemenliler çekse de bu hareketin içinde dünyaya meyleden bir tema veya kabile asabiyetini çağrıştıran bir unsur bulunmamaktadır. Süleyman'ın konuşmasından sonra herkesten “bizler dünyayı istemiyoruz, bizler Hüseyin'in intikamını almak ve tövbe etmek istiyoruz”¹⁶⁷¹ şeklindeki sözlerinden bu anlaşılmaktadır.

Tevvâbûndan bir kısmı Hz. Hüseyin'in bütün katillerinin Kufe'de olduğundan hareketle öncelikle Kûfelilerle savaşma fikrini ortaya attı. Ancak Süleyman Ubeydullah b. Ziyad'ı ortadan kaldırdıktan sonra Kûfelilere sıranın geleceğini bildirip Kûfelilerle savaştıkları taktirde herkesin kardeşini veya babasını öldürmek zorunda kalabileceğini bildirmişti.¹⁶⁷² Nuhayle'den hareket eden ordu önce Hz. Hüseyin'in mezarına vardı. İnsanlar orada ağlaşıp pişmanlıklarını dile getirip günah çıkattılar. Gönülsüz bir şekilde orduya katılan yaklaşık 1.000 kişi Fırat kenarından Kufe'ye geri çeviren Süleyman¹⁶⁷³ Kufe valisi Abdullah b. Yezid el-Ensârî'nin 'ortak düşmana birlikte saldırma ve yardımı bekleme' teklifini kabul etmeyerek yoluna devam etti.¹⁶⁷⁴

¹⁶⁷⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 369; et-Taberî, *Tarih*, V, 548; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263.

¹⁶⁷¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 263.

¹⁶⁷² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 263.

¹⁶⁷³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 369; et-Taberî, *Tarih*, V, 589; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 263.

¹⁶⁷⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 588, 592; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 263. (Kufe valisi teklifini kabul etme karşılığında Cuha bölgesinin haracını kendisine verme teklifini Süleyman geri çevirerek, dünya malı peşinde olmadığını bildirmiştir)

Tevvâbûn, Kureyb b. Yezid el-Himyerî'yi öncü birliklere komutan tayin ederek Karkısıya'ya gittiler.¹⁶⁷⁵ Karkısıya yöneticisi Yezid döneminde bu şehrin valisi olan ve Yezid'in ölümü, Mervan b. Hakem'in zaferi üzerine bu şehre kaçıp bağımsız bir yapı kuran, Emevi muhalifi Kays b. Aylan kabilesine mensup Züfer b. Haris el-Amirî el-Kilabî¹⁶⁷⁶ Süleyman'a "Ubeydullah b. Ziyad'ın 30.000 kişi ile Tevvâbûn'un üzerine yürüdüğünü, öncü birlik olarak Husayn b. Numeyr es-Sekûnî el-Kindî, Şurahbil b. Zilkela' el-Himyerî, Cebele b. Abdullah el-Has'amî, Ethem b. Muhriz el-Bahilî ve Rebia b. Muharik el-Ğanevî isminde 5 komutanın emrinde bir ordu gönderdiğini,¹⁶⁷⁷ işbirliği yapmak isteğini" bildirdiyse de Süleyman bunu kabul etmedi. Buna rağmen Züfer onlara gıda ve deve yardımında bulundu.¹⁶⁷⁸

İki ordu Aynu'l-Verde'de karşılaştığında Şamlılar Tevvâbûn'dan Abdulmelik'e itaat etmelerini istedi. Ancak Süleyman onlardan Ubeydullah'ı kısas için kendilerine teslim etmelerini, Abdulmelik'i halifelikten hal' etmelerini istedi. Bunu yaptıkları takdirde kendilerinin de İbn Zübeyr'i Kufe'den kovacaklarını ve idareyi Hz. Ali çocuklarına tevdi edeceklerini bilirdi.¹⁶⁷⁹ Görüldüğü gibi Süleyman yerine getirilmesi son derece zor olan talepler ileri sürüyordu.

Tevvâbûn ordusu Kufe'den yaklaşık 5.000 kişi ile yola koyulmuştu. Süleyman gevşeklik gösterenleri yoldan geri dönderince sayı 4 binin altına düşmüştü. Şamlıların ordusu ise 30.000 civarında idi. İnsan sayısı bakımından çok dengesiz olan savaşta

¹⁶⁷⁵ et-Taberî, *Tarih*, V, 591.

¹⁶⁷⁶ et-Taberî, *Tarih*, VI, 39; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 302; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 119.

¹⁶⁷⁷ el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 389.

¹⁶⁷⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 369; et-Taberî, *Tarih*, V, 594; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 26; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 119.

¹⁶⁷⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 265.

Tevvâbûn son derece fedâkarca savaştı. Savaşın üçüncü gününde Rufae b. Şeddat el-Becelî dışında Tevvâbûn'un bütün liderleri öldürüldü. Kalabalık Şamlılara karşı tutunamayacağını anlayan Rufae arkadaşlarını toparlayarak onlara Kufe'ye dönmeyi önerdi. Ancak Abdullah b. Abdulaziz el-Kindî ve Kureyb b. Yezid el-Himyerî ona karşı çıkarak Himyer ve Hemdân kabilelerinden 100 kişi ve Hilal b. Malik el-Müzeni Müzeyne'den 30 kişi ile birlikte hepsi öldürülene kadar savaşa devam ettiler. Gece karanlığından yararlanan Rufae Karkısıya'ya geri döndü. Züfer onlara gıda ve sağlık ekipmanları yardımıyla bulunarak yaralılarını tedavi ettirdi.¹⁶⁸⁰

Tevvâbûn hareketi resmen bir intihar hareketi idi. Suriyelilerle giriştikleri savaşta çoğu imha edildi. Tevvâbûndan sağ kurtulanlar dönüş yolunda iken Müsenna b. Muharribe el-Abdî liderliğindeki 300 Basralı ve Sa'd. B. Huzeyfe b. Yeman'ın liderliğindeki 170 Medainli taraftarları ile karşılaştılar.¹⁶⁸¹ Ancak artık herşey için çok geç olmuştu.

4.1. Tevvâbûn Hareketinin Sonuç Değerlendirmesi

Tevvâbûn hareketi Hz. Peygamberin ashabından ve Kufe Kurrasından olan Yemenli Süleyman b. Surad liderliğinde ortaya çıktı. Hareketin bel kemiğini Kûfe'deki Yemenliler oluşturuyordu. Emevi ordusunun Ubeydullah b. Ziyad dışındaki komutanlara bakıldığında Yemenli kabilelerin başı çektiği görülür: Husayn b. Numeyr es-Sekûnî el-Kindî, Şurahbil b. Zilkela' el-Himyerî, Cebele b. Abdullah el-Has'amî, Ethem b. Muhriz el-Bahilî ve Rebia b. Muharik el-Ğanevi bu komutanlardan üçü Yemenli, ikisi Adnanî'dir. Neticede Tevvâbûn kabile asabiyeti ile hareket etmemiş,

¹⁶⁸⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 601-605.

¹⁶⁸¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 605.

Tevvâbûn'un destekçileri ve muhalifleri arasında Yemenlilerle Nizarîler birlikte yer almışlardır.

Bütün bunlardan hareketle şunlar söylenebilir:

Tevvâbûn hareketinde başı Yemenliler çekmesine rağmen hareket hem Nizarî hem de Yemenli kabilelerin desteğini almıştır. Aynı şekilde Emevi ordusunun 3 komutanı Yemenli, Ubeydullah b. Ziyad dâhil 3 komutanı ise Nizarî olmalarından hareketle Tevvâbûn hareketine karşı duran unsurların da Yemenli ve Nizarîlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Hareketin olgunlaşmasında ve organizesinde en büyük pay Yemenli kabilelere olduğu gibi isyanın basıtırılmasında da bu pay yine Suriye'de meskûn Emevi taraftarı olan Yemenlilerdedir.

Bütünü ile Araplardan oluşan ilk Şîilerin en sade hareketi olarak gösterilebilecek Tevvâbûn hareketinin temel ölçüsü Yemenli veya Nizarî olmak değildir. Mektuplarından ve konuşmalarından anlaşıldığı gibi bu hareketi vücuda getiren temel etken pişmanlık ve dini duygulardır. Hz. Hüseyin'e yapılan haksızlıkları ve kendilerinin onu yalnız bırakmalarını içlerine sindiremeyen bir grup Hz. Ali taraftarlarının bu şekilde kendilerini temize çıkararak nefislerini arındırmak istemelerinden ibarettir. Wellhausenin ifadesi ile Tevvâbûnu ölümün kollarına sevk eden, intikam almak duygularından daha çok hissettikleri suçluluk duygusu idi. Katledilen Hüseyin için gösterdikleri gayretin yarsını Hz. Hüseyin sağ iken gösterebilirlerdi belki olay başka türlü olurdu.¹⁶⁸² Tevvâbûnun parolası "Hüseyinin intikamı" olmasına rağmen bu hareket Kufe eşrafını karşısına alamamış, Ubeydullah b. Ziyad'ın şahsında Emevi düşmanlığı somutlaşmıştır.

¹⁶⁸² Wellhausen, *Muhalefet partileri*, 120.

Halifeliğin Hz. Ali ve çocuklarının hakkı olduğu fikrinin bu hareketten itibaren güçlendiğini söyleyebiliriz. Elbetteki günümüz şiasının anladığı biçimde ‘imametın vasiyetle olduğu’ şeklinde değil ancak Hz. Ali ve çocuklarının İslâma ilk giren kişiler olması, dini daha iyi temsil etmeleri, Emeviler’in yaptıkları zulümler vs onları bu fikre itmiştir. Çünkü Tevvâbûn ordusu Şamlılar ile karşı karşıya gelince onlardan Ehl-i beytin imametine uymalarını, onların hilafet için daha layık olduklarını¹⁶⁸³ ileri sürmüşlerdir. Yine Tevvâbûnun hatiplerinden Ubeydullah b. Abdullah el-Murrî’nin Iraklıların “Ehl-i Beyt’e gereken saygıyı göstermediğini ve haklarını korumadığını belirttiği uzun konuşmasında “... bu yolda ölürsek şehid oluruz, yok eğer başarılı olursak hilafeti Hz. Muhammed’in ehli beytine geri veririz”¹⁶⁸⁴ şeklindeki konuşmasından bu anlaşılmaktadır.

5. Muhtar es-Sakâfi Hareketi ve Yemenli Kabileler

Tevvâbûn’un liderleri fikirlerini teoriden pratiğe dökme aşamasında iken Muhtar es-Sakâfi’nin Kufe’ye geldiğini, Süleyman b. Surad’ın taraftarları ile irtibata geçtiğini ve bir kısmını yanına çekmeyi başardığını görmüştük. Aynu’l-Verde’deki savaşta Tevvâbûn’un Emevilerce katlimdan geçirilmesi ve sağ kurtulanların Kufe’ye varması Kufe’deki insanları galeyana getirdi. Öldürülenlerin aileleri Emevilere karşı kin ve nefretle doldu. Muhtar’ın olayında Emevilere karşı duyulan kinin Hz. Hüseyin’in intikamı adı altında tekrar sahneye çıkması şeklinde değerlendirmek gerekir.¹⁶⁸⁵ Abdullah b. Zübeyr’in Kufe valisinin Kufe’deki Emevi yanlısı kabile reisleri ile iyi geçinmesi, onlara iyi davranması İbn Zübeyr’in idaresine karşı memnuniyetsizliği

¹⁶⁸³ İbn Asem, *Futûh*, III, 245.

¹⁶⁸⁴ et-Taberî, *Tarih*, V, 560.

¹⁶⁸⁵ Onat, *a.g.e.*, 91.

artırdı. Hz. Ali taraftarlarının liderlerinin öldürülmesi bardağı taşıran son damla oldu. Tevvâbûn'un imha edilmesi meydanı Muhtar'a bırakacak Muhtar ise Kufe'nin içinde bulunduğu bunalımdan en iyi şekilde yararlanmaya girişecekti.

İslâm fütuhâtı sırasında meydana gelen Cisir/ Köprü Muharebesinde İslâm ordusunun komutanı Ebu Ubeyde b. Mes'ud es-Sakafî'nin oğlu olan Muhtar, babasının Cisir Muharebesi'nde şehid düşmesi üzerine Hz. Ali'nin Medain valisi amcası Sa'd b. Mes'ud'un¹⁶⁸⁶ himayesinde yetişti.¹⁶⁸⁷ Amcası Mes'ud Hâricîlerle savaşa çıkarken Muhtar'ı Medain yöneticisi yapması¹⁶⁸⁸ idari kaabileyetini artırmış olmalıdır. - Rivayetler doğru ise -Muaviye ile savaşmak üzere Medâin'e uğrayan Hz. Hasan'ı tutuklayıp Muâviye'ye teslim etmesini bu şekilde zenginlik ve iyi bir konum elde edeceğini amcası Mes'ud'a telkin etmesi¹⁶⁸⁹ Muhtar'ın güç ve iktidara düşkün olduğu intibamı uyandırır. Ancak Ziyad'ın baskısına rağmen Hucr b. Adiy aleyhinde şahitlik etmemesi¹⁶⁹⁰ ve Hz. Hüseyin'in ayaklanmasına zemin hazırlamak üzere Kufe'ye gelen Müslim b. Akil'e Kûfeliler gibi biat etmesi,¹⁶⁹¹ Müslim'i kendi evinde misafir etmesi¹⁶⁹² O'nun "Hz. Hasan'ın derdest edilip Muaviye'ye gönderilmesi talebinde bulunduğu" şeklindeki rivayete ihtiyatlı yaklaşmamızı gerektirir. Müslim'in isyanında ona destek veren Muhtar Vali Ubeydullah tarafından gözüne vurulması ile yaralandı ve

¹⁶⁸⁶ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 188; et-Taberî, *Tarih*, IV, 654; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 632.

¹⁶⁸⁷ Yiğit, İsmail, "Muhtâr es-Sakafî", *DİA*, 2006, C. XXXI, ss. 54-55.

¹⁶⁸⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 76; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 687.

¹⁶⁸⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 159; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 5.

¹⁶⁹⁰ et-Taberî, *Tarih*, V, 270.

¹⁶⁹¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 570.

¹⁶⁹² ed-Dinerî, *Ahbâr*, 231; İbn A'sem, *Futuh*, II, 843; et-Taberî, *Tarih*, V, 355; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 134; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 121.

hapsettirildi.¹⁶⁹³ Muhtar Ziyad b. Ebih'in elinden eniştesi Abdullah b. Ömer'in girişimleri neticesinde -üç gün içinde şehri terketme şartı ile- serbest bırakılarak¹⁶⁹⁴ Emevi iktidarı ve Ziyad'a kin ve nefret ile dolu olduğu halde Hicaz'da bulunan Abdullah b. Zübeyr'in yanına gidecektir.¹⁶⁹⁵

Hicaz'da İbn Zübeyr'e biat eden Muhtar¹⁶⁹⁶ valilik, idarecilik gibi beklentilerinin karşılanmaması üzerine Kufe'ye gitmeye karar vermiştir.¹⁶⁹⁷ Belâzûri gibi bazı kaynaklar Kufe'ye gitmeden önce Muhtar'ın Muhammed b. Hanife'nin yanına giderek: "Sizin öcünüzü almak ve adınıza başkaldırmak istiyorum. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?" diye sorduğunu, Muhammed'in susması üzerine Muhtar'ın bu sükûtu onay olarak algıladığı belirtir. Diğer rivayete göre Muhammed'in: "Allah'ın yardımcı olarak kendilerine yettiğini, intikamlarının alması için kanın akmasını istemediğini" şeklinde cevap verdiğini yazar.¹⁶⁹⁸ Diğer kaynaklar Muhtar'ın Muhammed ile görüştüğüne dair bir şey zikretmeden onun İbn Zübeyr'den umudunu kestikten sonra doğrudan Kufe'ye gittiğini ve Hz. Hüseyin'in kanını talep ettiğini zikrederler.¹⁶⁹⁹ İbn Sa'd'ın kayıtları akla daha yatkındır. Ona göre Muhtar Muhammed b. Hanefiye'nin yanına sokulmaya çalışıyor ancak İbn Hanefiye ona güvenmiyordu.

¹⁶⁹³ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 586; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 212; et-Taberî, *Tarih*, V, 381; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 147, 267.

¹⁶⁹⁴ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 212; et-Taberî, *Tarih*, V, 570-571; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 257; Onat, *a.g.e.*, 91; Yiğit, *a.g.m.*, *DİA*, C. XXXI, ss. 54-55.

¹⁶⁹⁵ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 212; et-Taberî, *Tarih*, V, 572; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 257; Onat, *a.g.e.*, 91

¹⁶⁹⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 572; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 258.

¹⁶⁹⁷ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 212; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 122.

¹⁶⁹⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 380.

¹⁶⁹⁹ Bkz. el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 212; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 288; et-Taberî, *Tarih*, V, 572-578; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 256- 258.

Kufe'ye gideceği zaman İbn Hanefi'ye Muhtar'ın yanına Abdullah b. Kamil el-Hemdânî'yi vermiş ve Onu "Muhtar'a karşı dikkatli olması gerektiği" konusunda uyarmıştır. Ayrıca Muhtar Kufe'ye gideceği zaman İbn Zübeyr'in de onayını almıştır.¹⁷⁰⁰ Yezid'in vefatından 5 ay sonra Kufe'ye giren Muhtar¹⁷⁰¹ insanları kedisine yardıma çağırarak: "Vasi'nin oğlu Mehdi tarafından görevlendirildiğini, onun tarafından emir tayin edildiğini, ailesinin öcünü almak, dinsizlerle savaşmak ve güçsüzleri korumak üzere görevlendirildiğini"¹⁷⁰² bildirdi.

Muhtar'ın Kufe'ye gelişi Emevi iktidarının zayıfladığı, Kufe yönetiminin İbn Zübeyr'e geçtiği ve Tevvâbûn hareketi isyanının ayak seslerinin işitildiği ortamda olmuştur.¹⁷⁰³ Süleyman b. Surad ile Muhtar'ın hitap ettiği kitlenin aynı olması nedeniyle (Hz. Ali taraftarları) Muhtar Süleyman ile karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Tevvâbûn hareketi olgunlaşma aşamasında olup henüz fiili savaşa girişmemişlerdi. Kûfelilere 'yaşlı bir adam olan Süleyman'ın savaştan anlamadığını, taraftarlarını ölüme sürükleyeceğini' söyleyen¹⁷⁰⁴ Muhtar Kufe'deki Hz. Ali taraftarları ile ters düşmüştür. Muhtar'ın Tevvâbûn hareketinin tabanına zemin kaybettirdiğini, anti propagandası nedeniyle Tevvâbûn kalkışmasına katılımın beklenenden az olduğunu önceden

¹⁷⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 98; İbn Abdірabbih, *İkd*, V, 142. (İbn Hanefiye'nin Hemdânlı Abdullah'ı Muhtar'ın yanına vermesi Hemdân kabilesinin ilk Şîiler nezdindeki rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca İbn Abdi Rabbih'in "Muhtar'ın İbn Zübeyr tarafından Kûfe'ye vali tayin edildiği" şeklinde verdiği bilgi doğru değildir.)

¹⁷⁰¹ et-Taberî, *Tarih*, V, 577; Wellhausen, *Muhalefet Partilerileri*, 123.

¹⁷⁰² el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 380; et-Taberî, *Tarih*, V, 580; el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 212; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 288. (Taberî ve Belâzûrî dışındaki diğer kaynaklar Muhtar'ın "Muhammed b. Ali tarafından görevlendirildiğini" bildirdiğini belirtmekle birlikte sonradan şia terminolojisine giren "Vasi, Mehdi" gibi sıfatlardan bahsetmezler.

¹⁷⁰³ et-Taberî, *Tarih*, V, 560; el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 252; Onat, *a.g.e.*, 79.

¹⁷⁰⁴ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 366; Krş. el-Mes'ûdî, *Murûc*, I, 388; İbnul-Eisr, *el-Kâmil*, III, 259.

görmüştük. Kufe'deki Hz. Ali taraftarları ikiye bölünmüştü. Bir tarafta Hz. Ali taraftarlarının en yaşlılarından, Sahabe, dindar kişiliği, CV'si ile Hz. Ali yandaşı olduğundan şüphe olmayan Süleyman b. Surad; diğer taraftan İbn Hanefiyye tarafından görevlendirildiğini, Hz. Hüseyin düşmanlarının kanını talep hakkının kendisinde olduğunu iddia eden¹⁷⁰⁵ Muhtar b. Ebu Ubeyde es-Sakafî. Muhtar'ın Hz. Ali çocuklarının kanını talep etmekten çok kendi özel ajandasının olduğu ve liderlik peşinde olduğu görülmektedir. Samimi olsaydı kendisinin de Süleyman'ın hareketine katılması, görüş ve önerileri ile hareketi sağlam bir şekilde limana çekmesi gerekirdi.

Kûfeli liderler Tevvâbûn hareketi sempatizânları imha edilmeden önce de Muhtar'ı kendileri için daha büyük bir tehlike olarak görüyorlardı.¹⁷⁰⁶ Hz. Ali taraftarları ile iyi geçinen Muhtar en büyük desteği Yemenli Hemdân kabilesi ile Kufe'deki mevaliden görmüştür.¹⁷⁰⁷ Tevvâbûn hareketinin mensupları Emevilerle savaşmak üzere Kufe'den çıktıklarında Muhtar tehlikesinin büyümesinden ve şehirde başka kargaşanın çıkmasını istemeyen Kûfeli kabile reisleri vali Abdullah b. Yezid'i Muhtar'ı hapsedirmeye zorladılar.¹⁷⁰⁸ Tevvâbûn'dan katliamdan kurtulanlar Kufe'ye vardıklarında Muhtar hapisteydi.¹⁷⁰⁹ Muhtar ikinci hapsini fırsata çevirerek Hz. Ali taraftarlarını yanına çekmek için uğraştı. O hapisteyken Hz. Ali taraftarlarının önde gelenlerinden Rufae b. Şeddad el-Becelî, Musenna b. Muharribe el-Abdî, Sa'd b. Huzeyfe b. Yeman, Yezid b. Enes el-Esedî, Ahmer b. Şumayt el-Ahmesî, Abdullah b. Şeddad el-Becelî ve Abdullah b. Kamil el-Hemedanî'ye mektup yazdı. Mektubunda kendisini zalimlerin katili, onlardan intikam alan kişi olarak tanıtip onları Allah'ın kitabına ve Peygamberin

¹⁷⁰⁵ Onat, *a.g.e.*, 93.

¹⁷⁰⁶ et-Taberî, *Tarih*, V, 580.

¹⁷⁰⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 288.

¹⁷⁰⁸ et-Taberî, *Tarih*, V, 580; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 359.

¹⁷⁰⁹ et-Taberî, *Tarih*, V, 605; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 269.

sünnetine davet ediyor, onları Ehl-i beytin öcünü almaya, zayıfları korumaya ve sapıklar ile savaşmaya davet ediyordu.¹⁷¹⁰

Abdullah b. Ömer'in aracılığıyla Muhtar ikinci kez hapisten kurtuldu.¹⁷¹¹ Muhtar'a isyana kalkışmayacağına dair kefil olanlar ise Hz. Ali taraftarlarının ileri gelenleri idi ki isim listesine bakıldığında çoğunluğu Yemenliler oluşturmaktadır.¹⁷¹² O, Zübeyrlerin valisine 'Kûfe'de isyana kalkışmayacağına dair' verdiği sözün aksine özgürlüğüne kavuştuktan sonra isyan için organizasyona girişti ve isyanın altyapısını oluşturmaya koyuldu. Bu sırada Muhtar'ın Muhammed b. Hanefiye tarafından görevlendirilip görevlendirilmediği konusunda şüphesi olan Kufe'deki Yemenli ve Adnanî kabilelere mensup Şîler durumu öğrenmek için Hicazdaki Muhammed b. Hanefiye'nin yanına gittiler. Heyettekiler Abdurrahman b. Şureyh el-Hemdânî, Said b. Munkiz es-Sevrî el-Hemdânî, Si'r b. Ebi Si'r el-Hanefî, Esved b. Curad el-Kindî ve Kudame b. Malik el-Cişmî'den ibaretti. Kûfeliler Muhtar'ın faaliyetleri hakkında ona bilgi verip onun Muhtar'ı görevlendirip görevlendirmediğini sorunca O, "...Allah'ın dilediği kulları vasıtasıyla düşmanlarımızdan intikamımızı alacağımızı umuyorum" dedi.¹⁷¹³ Ya'kubi İbn Hanefiye'nin: "birinin intikamımızı almasından daha sevimli bir şey yoktur..."¹⁷¹⁴ dediğini belirtir. Heyet Kufe'ye varınca Hz. Ali taraftarlarına "Muhammed'in Muhtar'a itaat etmelerini ve ona yardım etmelerini istediği" bilgisi üzerine Kûfe'deki bütün Şîler Muhtar'ın etrafında toplandılar.¹⁷¹⁵ İbn Hanefiye Emevilerden nefret ettiği için

¹⁷¹⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 7-8; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 290.

¹⁷¹¹ İbnul-Eisr, *el-Kâmil*, III, 259; Onat, *a.g.e.*, 94.

¹⁷¹² el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 380.

¹⁷¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 99; el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 381; et-Taberî, *Tarih*, VI, 13-12; İbnul-Eisr, *el-Kâmil*, III, 292; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 125.

¹⁷¹⁴ el-Ya'kubî, *Tarih*, 212.

¹⁷¹⁵ el-Ya'kubî, *Tarih*, 212; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 292.

Muhtar'ın eli ile onlardan intikamın alınmasını istemiştir. Ancak Muhtar ve Kûfelilere güvenmediği için ağabeyi Hüseyin gibi risk almayarak muğlak ifadeler kullanmış olmalıdır.

İsyanın önündeki engelleri tek tek kaldıran ve İsyan için uygun zemin oluşturan Muhtar'ın faaliyetleri İbn Zübeyr'in valisini değiştirmesine neden oldu. İbn Zübeyr Abdullah b. Yezid el-Ensari'nin yerine Abdullah b. Muti' b. Esved'i Kufe'ye tayin etti.¹⁷¹⁶ Yeni vali Şiilerin Muhtar etrafında daha da kenetlenmesine neden oldu. İbrahim b. Malik el-Eşter dışında bütün Hz. Ali taraftarları Muhtar ile hareket etmekteydiler. Ancak Kufe eşrafı doğrudan Hz. Hüseyin'in katlinden sorumlu oldukları için Muhtar'a mesafeli davranmışlardır. Muhtar'ın başarılı olması onların kellelerinin uçması demektir. Bu nedenle Eşraf, korkulu rüyalarının gerçekleşmemesi için valiyi Muhtar'a karşı tedbir almaya ve onu durdurmaya sevk etmişlerdir. Muhtar'ı Mezhic kabilesinin lideri İbrahim b. el-Eşter'in ayağında götüren neden Kufe eşrafının vali ile işbirliği edip ona karşı koyma ihtimalinin güçlenmesidir.¹⁷¹⁷

İbrahim b. Malik el-Eşter Mezhic kabilesinin liderlerinden olup cesur ve savaşçı bir kişi idi. Muhtar Mezhic kabilesi içindeki Hz. Ali taraftarlarının gücünden yararlanmak ve İbrahim'i yanına çekmek için taraftarlarının tavsiyesi ile İbrahim'e bir mektup ile giderek mektubun Muhammed b. El-Hanefiyye tarafından yazıldığını bildirdi. Mektup; "Mehdi'den İbrahim b. Malik el-Eşter'e. Ben sana güvenilir bir adamımı gönderdim. Ondan düşmanlarım ile savaşmasını, ailemin öcünü alarak bizim adımıza başkaldırmasını istedim. Sen ve kabilen ona destek verin..." mealinde bilgiler

¹⁷¹⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 380.

¹⁷¹⁷ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 381; et-Taberî, VI, 15.

içeriyordu.¹⁷¹⁸ Muhtar ile beraber olan Hz. Ali taraftarları mektubun İbn Hanefiye'den geldiğine tanıklık edince İbrahim de O'na biat etti. Şa'bî diyor ki: İbrahim bana 'sen şahitlik etmedin. Sence bunları tanıklığı doğru mudur?' diye sorunca ona dedim ki: "sen bunların şahitliğini duydun. Bunlar Kurrâ'nın ve şehrin ileri gelenleri ve Arapların en cesurlarıdır. Bunların haktan başka bir şey söylemeyeceğini biliyorum."¹⁷¹⁹ Vallahi onların şahitliğininin doğruluğundan şüpheliydim. Ancak halk ile birlikte başkaldırmaya karar verdiğimden kalbimden geçeni İbrahim'e söylemedim"¹⁷²⁰ Dineverî'ye göre eş-Şa'bî: "el-Eşter benden buna şahitlik edip etmediğimi sorduğunda Muhtar'ın yalan söylediğini anladım"¹⁷²¹ demektedir. Şa'binin sözlerinden mektubun Muhtar tarafından İbn Hanefiye'nin adına düzenlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Sa'd da mektubun uydurulmuş bir mektup olduğunu belirtir.¹⁷²²

İbrahim el-Eşter'in Muhtar tarafına geçmesi ile iyice güçlenen Hz. Ali taraftarlarının ayaklanmasından korkan İbn Zübeyr'in valisi Abdullah b. Muti' –selefleri Emevi valileri Muğire, Ziyad ve oğlu Ubeydullah gibi- kabile reislerinden her kabilenin kendi bölgesini korumasını, halkını isyandan vazgeçirmesini istedi.¹⁷²³ Paragrafın uzamaması için isimlerini tek tek saymaktan kaçındığımız kabile reislerinin çoğunun Yemenli

¹⁷¹⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 386; et-Taberî, *Tarih*, VI, 16-17.

¹⁷¹⁹ et-Taberî, IV, 495; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 294; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 126.

¹⁷²⁰ et-Taberî, *Tarih*, IV, 495.

¹⁷²¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 290.

¹⁷²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 99. (Taberî mezhepler tarihi araştırmacısı için önemli bilgiler vermektedir. Muhtar mektubu İbrahim b. Eşter'e gösterince şüphelenen İbrahim: "Ben onunla daha önce yazışıyordum. İbn hanefiye sadece kendisinin ve babasının adını yazardı" demiştir. Bunun üzerine Muhtar: "zamandan zamana fark vardır..." mealinde kaçamak cevaplar vermiştir. Burdan şu sonuca varılabilir: Hicrî birinci asırdan sonra Şîlik literatüründe yaygınlık kazanan "vasî", "mehdi" vb terimleri Şîilerin literatürüne ilk kez Muhtar yerleştirmiş olabilir.)

¹⁷²³ et-Taberî, *Tarih*, VI, 18-19; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 294.

olması ve isyanın patlak verdiği gece güvenlik amaçlı tutulan mahallelerin daha çok Yemenlilerin mahallelerinin olması Hz. Ali taraftarlarının daha çok Yemenli kabilelerden olduğunu göstermektedir. Muhtar 66/ 685 yılının 14 Rebiu'l-Evvel Perşembe gecesi harekete geçecekti. Ancak el-Eşter geceleyin kendi evinden Muhtar'a doğru giderken kendisini tutuklamak isteyen emniyet amiri İyas b. Mudarib'i öldürmek zorunda kalınca isyanı iki gün önce çekmek zorunda kaldılar.¹⁷²⁴ Böylece Muhtar'ın isyanı "Ya lesaratu'l-Huseyn" sloganı ile başlamış oldu.¹⁷²⁵

Erken patlak veren isyanın son hazırlıklarını tamamlayıp Hz. Hüseyin'in intikamını almak için can atan Muhtar taraftarları ile daha başarıya ulaşmadan isyanı bastırarak canlarını kurtarmak isteyen Kûfeli kabile eşrafları için bu çok uzun bir gece oldu. Ertesi günün sabahında "Ey Hüseyin'in intikamcıları" diye seslenilmesi üzerine 10.000 taraftar toplandı.¹⁷²⁶ Bunların çoğu Mezhic, Hemdân ve Mevaliden oluşmakta idi. Savaş öncelikle mahalle araları küçük çatışmalar şeklinde başladı. Üç gün sürecek olan şehir savaşı şeklindeki çatışmalarda İbn Zübeyr'in valisi Muti'in komutanları şu şekilde idi: Şebes b. Rib'î et-Temimî, Haccar b. Ebcer el-İclî, Raşid b. İyas b. Mudarib el-İclî, Yezid b. Haris eş-Şeybânî, Benî Âmir b. Lüeyden Nevfel b. Mesahik, Hassan b. Faid el-Absî, Şimr b. Zi'l-Cevşen ed-Dabî, Şeyban b. Hureys ed-Dabî ve Amr b. Haccac el-Zübeydî. Muhtar'ın komutanları ise İbrahim b. Malik el-Eşter en-Nehaî, Abdullah b. Kurad el-Has'amî, Yezid b. Enes el-Esedî, Nuaym b. Hubeyre eş-Şeybânî, Ahmer b.

¹⁷²⁴ et-Taberî, *Tarih*, VI, 19; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 295; Onat, *a.g.e.*, 97.

¹⁷²⁵ et-Taberî, *Tarih*, VI, 20.

¹⁷²⁶ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 292. (Taberî sadece 3.800 kişinin toplandığını belirtir ki Dineverî'nin verdiği rakam daha gerçekçidir. Bkz. et-Taberî, *Tarih*, VI, 23; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 297.)

Şumeyt el-Ahmesî, Huzeyme b. Nasr el-Absi, Said b. Munkiz el-Hemdânî'den oluşmakta idi.¹⁷²⁷

Muhtar'ın taraftarlarına karşı tutunamayacağını anlayan valinin anlaşmalı bir şekilde şehri terk etmesi üzerine Muhtar Kufe şehrini bütünüyle ele geçirdi. Muhtar'ın ilk kalkışmasında İbn Zübeyr'in valisine en çok destek veren kabileler Nizarî Zi'l-Cevşen liderliğindeki Dabi, Şebes b. Rib'i liderliğindeki Temim ve Yemenli Zübeyd kabilesi iken; Muhtar'a en çok destek veren kabileler Yemenli el-Eşter liderliğindeki Mezhic ve Hemdân'dır. Kaynaklarımız özellikle hükümet konağının alınmasını Hemdân'a borçlu olduğunu bildirmektedirler.¹⁷²⁸ Cemel savaşında birçok taraftarını kaybeden Dabi kabilesinin Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının ortadan kaldırılmasında en büyük paya sahip oldukları için onların İbn Zübeyr etrafında kenetlenmelerini anlamak mümkündür. Muhtar başarılı olduğu takdirde oklar Dabi kabilesi gibi Emevi destekçilerine çevrilecekti. Zübeyd kabilesi lideri 500 adamı ile birlikte Hz. Hüseyin'i sudan mahrum bırakmıştı.¹⁷²⁹ Şîilerin Dabi kabilesine nefreti o kadar yüksekti ki kabilenin ileri gelenlerinden Munzir b. Hassan ed-Dabi ve oğlu Muhtar'a biat ettikleri halde Kufe sokaklarında Şîilerin hışmına uğramış ve ikisini öldürmüşlerdi.¹⁷³⁰

Kufe camisinde verdiği hutbede Kûfelilerden “Allah'ın kitabı, peygabemberin sünneti, Ehl-i beytin kanını talep, sapıklarla savaş, zayıfları korumak... üzere” kendisine biat etmelerini istedi. Hz. Ali'den bu yana en sahih biatın bu biat olduğunu vurgulayan

¹⁷²⁷ et-Taberî, *Tarih*, VI, 21-32; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, III, 297-300.

¹⁷²⁸ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 395; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 291.

¹⁷²⁹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 255; el-Belâzûrî, *Ensâb*, III, 181; et-Taberî, *Tarih*, V, 412; İbn A'sem, *Futuh*, II, 893.

¹⁷³⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 62.

Muhtar'a Kûfeliler biat etti.¹⁷³¹ Muhtar beytu'l-malde bulunan paraları taraftarlarına dağıttı. Kufe eşrafında ihsanda bulunarak onları yanına çekmek için uğraştı.¹⁷³² Abdurrahman b. Kays b. Said el-Hemdânî'yi gelir bakımından Irak'ın en iyi bölgesi olan Musul'a vali olarak atayarak Hemdân kabilesini ödüllendirdi.¹⁷³³ İsyanda kendisine büyük destek veren mevaliye lütuf ve ihsanda bulunan Muhtar'ın bu davranışı Kûfelileri tedirgin etti.¹⁷³⁴ Kûfeli eşrafın ileride Muhtar'a karşı düzenleyecekleri darbe girişiminin altında Muhtar'ın mevaliye iyi davranması vardır.

Hicrî 66 yılı rebiulevvel ayının ortasından itibaren yönetimi devralan Muhtar Kufe ile Basra hariç Irak'ın diğer kent ve bölgelerinin idarecilerini atamaya başladı. Şehirde huzur ve güveni sağladıktan sonra Abdullah b. Kamil eş-Şakirî el-Hemdânî'yi ordu komutanlığına atadı. Aşağıdaki isimleri de vali olarak atadı: Abdullah b. Haris en-Nehaî (İbrahim'in kardeşi) Ermenistan, Muhammed b. Umeyr et-Temimî Azerbaycan, Abdurrahman b. Said b. Kays el-Hemdânî Musul, İshak b. Mes'ud Medain, Kudame b. Ebu İsa en-Nasrî Yukarı Behkubad, Muhammed b. Ka'b b. Karza el-Ensârî orta Behkubad, Habip b. Munkiz es-Sevri el-Hemdânî aşağı Behkubad, Sa'd b. Huzeyfe b. Yeman Hulvan, Yezid b. Muaviye el-Becelî Isfahan- Kum ve çevresi, Yezid b. Ebi Necebe el-Ferâzî Rey- Destebey valiklerine;¹⁷³⁵ Abdullah b. Malik et-Tâî'yi de Kufe

¹⁷³¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 394; et-Taberî, *Tarih*, VI, 632.

¹⁷³² el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 394; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 301.

¹⁷³³ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 213; el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 394. (İbn Zübeyr Musul'a Muhammed b. Eş'as el-Kindî'yi tayin etmişti. Haccac'ın Abdurrahman'ı tayin etmesi ile Muhammed savaşız bir şekilde Musulu Muhtar'a bırakınca İbn Zübeyr çok kızgı ve Musul gibi haracı bol bir ilin savaşız nasıl bırakılacağını izahının olmadığını belirtecektir.)

¹⁷³⁴ et-Taberî, *Tarih*, VI, 33; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 301.

¹⁷³⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 292; et-Taberî, *Tarih*, IV, 510; (Dineverî el-Eşter'in kardeşinin Hemedân valiliğine atandığını belirtmektedir.)

kadılığına atadı.¹⁷³⁶ Atama listelerine bakıldığında Yemenli kabilelerin Adnânîlere göre açık ara önde olduğu görülecektir ki bu durum Yemenli kabilelerin Muhtar'ın Kufe'yi ele geçirmesinde daha fazla payının olduğunun en büyük göstergesidir. Muhtar Irak'ta yönetim birimlerini oluşturarak hâkimiyet sağladıysa da problemler onun peşini bırakmayacaktı.

Abdumelik b. Mervan Cezire bölgesindeki Zübeyrî varlığını ortadan kaldırmak üzere Ubeydullah b. Ziyad'ı görevlendirmişti. Tevvâbûn ordusunu dağıtan Ubeydullah Musula'a yöneldi.¹⁷³⁷ Bu sıralarda Musul ve çevresi İbn Zübeyr'in yönetiminden çıkıp Muhtar'ın yönetimine girmişti. Ubeydullah'ın Musul valisi Abdurrahman b. Said el-Hemdânî Ubeydullah'ın güçlü ordusu karşısında tutunamayarak Musul'dan Tikrit'e çekildi. Bunun üzerine Muhtar Ubeydullah'ı durdurmak için Yezid b. Enes el-Esedî'yi 3.000 kişilik bir ordu ile gönderdi.¹⁷³⁸ Yezid ile Ubeydullah b. Ziyad'ın Rabia b. Muharik el-Ganevî ve Abdullah b. Cümle el-Has'amî komutasındaki Suriyelilerin öncü birliği arasında geçen savaşta Kûfeliler Suriyelileri bozguna uğrattı.¹⁷³⁹ Yezid b. Enes vefat edince Ubeydullah'a karşı İbrahim b. Malik el-Eşter komutanlığında çoğunluğu

¹⁷³⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 394.

¹⁷³⁷ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 213; el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 397.

¹⁷³⁸ el-Ya'kubî, *Tarih*, I, 213; et-Taberî, *Tarih*, VI, 39; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 293. (Dineveri'nin anlatımı Taberi ve diğerlerinden ayrılır. Dineverî'ye göre Muhtar Yezid b. Enes'i Cezire bölgesine vali olarak atadı ve Şam bölgesine sefer düzenlemesini istedi. Yezid'in emrinde 20.000 kişilik bir ordunun olduğu anlaşılınca Abdumelik b. Mervan Ubeydullah'ın ordusunu ona karşı çıkarttı. Ancak Taberi'nin anlatımı daha doğru gibi durmaktadır. Çünkü el-Eşter'in daha sonra öldüreceği Şamlı komutanlar ile Tevvâbûn'a karşı savaşan komutanlar aynıdır.)

¹⁷³⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 397; et-Taberî, *Tarih*, VI, 40, 42; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 303-304. (Kûfelilerin ordusu çoğunlukla mevâliden oluştuğu için Şamlılar birbirlerini cesaretlendirmek için "karşınızda köleler var, böyle bir yenilgiyi nasıl kabullenirsiniz" gibisinden sözler etmesi ilginçtir.

Fars mevalisinden oluşan büyük bir ordu sevk edildi.¹⁷⁴⁰ Ancak Kufe eşrafı Muhtar'a karşı darbe yapmak ve devirmek üzere harekete geçince Muhtar İbrahim'i Kufe'ye acil kod ile geri çağırıldı.¹⁷⁴¹

Muhtar'ın eylem ve söylemleri Mevaliyi o dönemin Arap toplumu içinde ikinci sınıf vatandaş konumundan birinci sınıf vatandaş seviyesine çıkarıyordu. Mevali Muhtar'ın Zübeyrîler ve Emevilere karşı yürüttüğü mücadelesinde en büyük destekçisi idi. Hz. Hüseyin'in katili durumundaki Kufe eşrafı bu durumdan ciddi derecede rahatsız oldular. Irak Fey'i Arap kabilelerinin Irakta bulunma nedenleri idi. Arabistan çöllerinden ve Yemen'in uzak diyarlarından kabileleri Irak'a getiren sebep Irak'ın Fey'i idi. Irak gelirlerinin mevali ile paylaşılması kabile reislerinin itirazı ile sonuçlanmıştır.¹⁷⁴² Temim kabilesinin lideri Şebes b. Rib'î et-Temimî kabileler adına bu durumdan duyduğu endişeyi Muhtar ile paylaşınca Muhtar "mevalinin Müslüman olduğunu, kendisinin samimi destekçisi olduğunu..." beyan etmiştir.¹⁷⁴³ Mevalilere yakın ilgisi ve Hz. Hüseyin katillerinden intikamın alınacağı söylemi Kûfeli eşrafı Muhtar'a karşı bir darbe teşebbüsüne sevk etmiştir.

Kufenin muktedir kabilesi Mezhic'in lideri İbrahim'in Suriyelilerle savaşmak üzere şehir dışına çıkmasından yararlanan Kûfeli liderler Muhtar'ı öldürmek amacıyla muhasara altına aldılar. Bu kabile reislerinin isimleri şöyledir: Şebes b. Rib'î et-

¹⁷⁴⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 397; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 295; et-Taberî, *Tarih*, VI, 43; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 303-304. (ed-Dineverî el-Eşter ordusunun 20.000, Taberi ve İbnu'l-Esîr 7.000 kişiden oluştuğunu belirtir. Dineveriye göre Yezid yenilince el-Eşter Musul'a vali ve komutan yapıldı. Belâzûrî ve diğerlerine göre ise Yezid'in vefatı üzerine bu atama gerçekleşti)

¹⁷⁴¹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 397; et-Taberî, *Tarih*, VI, 46.

¹⁷⁴² ed-Dineverî, *Ahbâr*, 299.

¹⁷⁴³ et-Taberî, *Tarih*, VI, 43-44; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 305.

Temimî, Şimr b. Zi'l-Cevşen el-Amirî, Muhammed b. Eş'as el-Kindî, Ka'b b. Ebi Ka'b el-Has'amî, Abdurrahman b. Mihnef el-Ezdî, Beşir b. Cerir el-Becelî, Zuhr b. Kays el-Cu'fî, İshak b. Muhammed b. Eş'as el-Kindî, Amr b. Haccac el-Zübeydî, Hassan b. Faid el-Absî, Ömer b. Sa'd el-Kureyşî, Rabia b. Sevran ed-Dabî, Muhammed b. Umeyr b. Utarid et-Temimî, Haccar b. Ebcer el-İclî, Abdurrahman b. Said el-Hemdânî.¹⁷⁴⁴ Sonuncu isim Abdurrahman'ın babası Said Hz. Ali'nin en önemli komutanı ve şiddetli taraftarı idi. Muhtar başlangıçta Abdurrahman'ın gönlünü almak için onu Musul valisi yapmış ancak İbn Ziyad'ın orayı ele geçirmesi üzerine Kufe'ye kaçıp tekrar Muhtar'ın muhaliflerine katılmıştı. Muhtar aleyhine Kûfeli liderlere yardım eden diğer valisi Muhammed b. Umeyr et-Temimîdir.

İbrahim'in Kufe'ye varışı günlerdir aç susuz bir şekilde muhasara edilen Muhtar için bir can simidi oldu. İbrahim b. el-Eşter Kufe'ye varınca Muhtar orduyu ikiye ayırdı. Yemenliler arasında kan davasının çıkmasını önlemek amacıyla İbrahim Mudar'a karşı, Muhtar Yemenli asilere karşı savaştı. Çıkan çatışmalarda Yemenli Hemdân, Mezhic, Kinde, Has'am, Ezd, Becile ve Adnanî Kays, Temim ve Rebia kabilelerinin darbe girişimi bastırıldı.¹⁷⁴⁵ Bu olaylarda Muhtar'a karşı Abdurrahman liderliğinde savaşan Hemdân'dan Abdurrahman b. Said ile birlikte birçok kişi öldürüldü.¹⁷⁴⁶ Tevvâbûn

¹⁷⁴⁴ Krş. el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 397-398; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 299; et-Taberî, *Tarih*, VI, 44-45.

¹⁷⁴⁵ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 299-300.

¹⁷⁴⁶ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 398; et-Taberî, *Tarih*, VI, 51, 56; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 313. (Taberî Hemdândan 780 kişinin, Belâzûrî 250 kişinin öldürüldüğünü belirtir. Hz. Ali'nin destekçisi olan Hemdân'ın bir anda Hz. Hüseyin'in kanını talep edenlerin karşısında konumlanmasının nedeni kabile reisinin tutumudur. Kabile reisinin Muhtar'a karşı gelmesinin nedeni ise Muhtar'ın onu Musul valiliğinden azledip İbrahim el-Eşter'i Musul, Azerbaycan ve Ermenistan genel valisi yapmasıdır. Bu durum kabilelerin taraf tutmada veya muhalif bir pozisyon almada ekonomik faktörlerin birinci sırada, kabile asabiyyetinin ikinci sırada yer aldığını gösterir.)

hareketinini liderlerinden Rufae b. Şeddat el-Becelî gibi bazı Yemenliler başlangıçta Muhtar'a destek çıkmışlardı. Zamanla Kûfeli liderlerle Muhtar'a karşı işbirliğine giren bu grup Kûfeli liderden bir kısmının Hz. Osman'ın kanını talap sadedinde slogan attıklarını görünce tekrar Muhtar'ın saflarına katılmışlardır.¹⁷⁴⁷ Yemenli kabile reislerinin başını çektiği Muhtar'a karşı darbe girişimi organizasyonu yine Yemenli bir kabile reisi olan İbrahim b. el-Eşter ve Mevalinin desteği ile bastırıldı.¹⁷⁴⁸

Kûfeli liderlerin korktuğu şey başlarına geldi. Muhtar kendisine karşı tertip edilen darbe girişimini bertaraf ettikten sonra kendi taraftarlarına Hz. Hüseyin'in katlinde dahil olanların yakalanması ve öldürülmesi emrini verdi. Kûfeli liderlerden Sinan b. Enes en-Nehaî,¹⁷⁴⁹ Şebes b. Rib'î, Amr b. Haccac, Muhammed b. Eş'as ve Ömer b. Sa'd b. Ebivakkas Basra'daki Zübeyrîlerin valisine sığındılar. Yolda yakalanan Ömer b. Sa'd ve oğlu Hafs¹⁷⁵⁰ ile Amr b. Haccac ez-Zubeydî'nin¹⁷⁵¹ boyunları vuruldu. Kûfeli liderlerden Hz. Hüseyin'in katline destek verenlerden Abdurrahman b. Ebzi el-Huzâî, Kays b. el-Eş'as el-Kindî,¹⁷⁵² Abdullah b. Useyd el-Cühenî, Malik b. Beşir el-Bediy, Haml b. Malik el-Muharibî, Ziyad b. Malik ed-Dabi, İmran b. Halid el-Kuşeyri, Abdurrahman b. Ebi Hişkare el-Becelî, Abdullah b. Kays el-Hevlanî ve Havaley b. Yezid

¹⁷⁴⁷ et-Taberî, *Tarih*, VI, 50; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 308.

¹⁷⁴⁸ ed-Dineverî olayları biraz farklı anlatmaktadır. O el-Eşter'in Muhtar'ın yardımına gelmesinden hiç söz etmez. Ona göre Muhtar'ın ordusu mevâlî ve Hemdân kabilesinden müteşekkil idi. Darbe girişimi Hemdân ve mevâlî desteği boşa çıkartıldı. Bkz. ed-Dineverî, *Ahbâr*, 299-300.

¹⁷⁴⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 410.

¹⁷⁵⁰ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 408; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 401; *el-İmâme*, II, 198; ed-Dineverî, *Ahbâr*, 301; et-Taberî, *Tarih*, VI, 61; (İbn Kuteybe, Taberî ve Belâzûrî Ömer ve Oğlu'nun kaçmadığını Kufe'de yakalanarak öldürüldüğünü belirtirler.)

¹⁷⁵¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 304; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 308.

¹⁷⁵² ed-Dineverî, *Ahbâr*, 298.

el-Esbahî tek tek yakalanarak öldürüldüler.¹⁷⁵³ Muhtar öldürülenlerin mal varlığını kendi hizmetinde olan İranlılara veriyordu.¹⁷⁵⁴ Muhtar Hz. Hüseyin'in katillerini öldürürken bir yandan da kendi sonunu hazırlıyordu. Çünkü Kufe'den kaçıp Basra'ya sığınan Muhtar'ın muhalif sayısı hergeçen gün daha da artırıyordu.

Tevvâbûn hareketinin Basra lideri olup Aynu'l-Verde'de Süleyman b. Surad'a yardım için giden, sağ bir şekilde memleketi Basra'ya dönen Müsenna b. Muharribe el-Abdî 66 senesinde Basra'da Muhtar adına biat aldı ancak pek ilerleme kat etmeden hareket Zübeyrîler tarafından bastırılınca Müsenna arkadaşları ile birlikte Kufe'ye sığındı.¹⁷⁵⁵ Muhtar'ın Irak'ın büyük bir bölümünü ele geçirmesi Abdullah b. Zübeyr'i endişelendirdi. Muhammed b. Hanefiyye'yi kendisine biata zorlayınca Muhtar Kufe'den Nizarî ve Yemenli komutanların liderliğinde gönderdiği 1500 kişi ile İbn Hanefiye'yi İbn Zübeyr'in elinde kurtardı.¹⁷⁵⁶

Muhtar Kufe'de otoriteyi sağladıktan sonra İbrahim el-Eşteri büyük bir kuvvetle Irak'ı tehdit eden Ubeydullah b. Ziyad'a karşı gönderdi. Musul yakınlarında meydana gelen bu savaşta Muhtar'ın komutanların isimleri ve dolayısıyla kabileleri şu şekilde idi: İbrahim b. Malik el-Eşter en-Nehaî genel komutan, Süfyan b. Yezid el-Ezdî sağ kanat, Ali b. Malik el-Cişmi sol kanat, Abdurrahman b. Abdullah en-Nehaî atlı birlikler, Tufeyl b. Lukayt el-Hanefî yaya birlikler komutanı olarak görevlendirmiş ve sancak Müzahim b. Malik el-Kindî'ye verilmişti.¹⁷⁵⁷ Şamlıların Komutanları ise: Ubeydullah b. Ziyad es-Sakafî genel komutan, Husayn b. Numeyr el-Kindî sağ kanat, Umeyr b. Hicab

¹⁷⁵³ Krş. el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 408-410; et-Taberî, *Tarih*, VI, 57-58; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 311-312.

¹⁷⁵⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 337.

¹⁷⁵⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 410; et-Taberî, *Tarih*, VI, 66-71; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 315.

¹⁷⁵⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 318- 319; et-Taberî, *Tarih*, 76.

¹⁷⁵⁷ et-Taberî, *Tarih*, VI, 87; Krş. el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 424; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 328.

es-Sülemî sol kanat, Şurahbil b. Zilkela' el-Himyerî atlı birliklere komutan tayin edildi.¹⁷⁵⁸ Meydana gelen savaşta Ubeydullah büyük bir yenilgi aldı. Ubeydullah ve komutanları öldürüldü.¹⁷⁵⁹ Bu savaşla birlikte Muhtar Cezire bölgesindeki varlığını sağlama aldı.

Muhtar'ın Irak'ta güçlenmesi Zübeyrîleri endişelendirdi.¹⁷⁶⁰ Cezire bölgesinin ele geçirilmesi, Muhtar'ın siyasi gücünün günden güne artması ve Muhammed b. Eş'as ile Şebes b. Rib'î et-Temimî¹⁷⁶¹ gibi Kûfeli liderlerin kışkırtması üzerine Mus'ab b. Zübeyr Muhtar'ın üzerine yürümeye karar verdi. Kufe'nin Muhtar'dan alınmasında en büyük pay Yemenlilerin olacaktır. Zira Hâricîler ile savaş halinde olan Mühelleb'i -Hâricîlerle savaşı bir süreliğine askıya alıp- Kufe üzerine gitmeye ikna eden kişi Muhammed b. Eş'as'tır.¹⁷⁶² Mus'ab Kinde, Temim, Bekr b. Vail, Ezd, Abudlkays, Mezhic kabileleri ve Kufe kaçkınlardan oluşan bir ordu düzenledi. Muhtar Mus'ab'ın faaliyetlerinden haberdar olunca Ahmer b. Şumayt el-Ahmesî el-Hemdânî komutanlığında Arap ve İranlılardan oluşan bir ordu hazırladı.¹⁷⁶³

Mus'ab ve Ahmer'in orduları arasında geçen kanlı savaşta Muhtar'ın komutanı Ahmer büyük bir yenilgi alarak birçok taraftarı ile birlikte öldürüldü. Savaş esnasında askerlerin attıkları sloganlara dikkat edilirse ordunun büyük oranda Has'am, Hemdân ve Becile kabilesinden oluştuğu görülecektir.¹⁷⁶⁴ Muhtar'ın yenilmesinde yine

¹⁷⁵⁸ Krş. Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 424; et-Taberî, *Tarih*, VI, 89; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 315.

¹⁷⁵⁹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 295; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 270; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 138.

¹⁷⁶⁰ Bozkurt, a.g.e., 19.

¹⁷⁶¹ Krş. ed-Dineverî, *Ahbâr*, 304; et-Taberî, *Tarih*, VI, 94.

¹⁷⁶² ed-Dineverî, *Ahbar*, 305.

¹⁷⁶³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 430; et-Taberî, *Tarih*, VI, 95, 96.

¹⁷⁶⁴ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 430; et-Taberî, *Tarih*, VI, 97.

Yemenlilerin payı büyüktür. Mühelleb komutasında savaşan Ezd kabilesi ile Muhammed b. Eş'as el-Kindî Muhtar'ın ordusunun bozguna uğratmada en büyük paya sahiptirler. Kûfelilerden ikinci bir ordu düzenleyip Mus'ab'a karşı bizzat çıkan Muhtar yenildi. Abdullah b. Ca'd el-Mahzumî dışında tamamı Yemenlilerden oluşan komutanları öldürüldü.¹⁷⁶⁵ Aynı şekilde Kinde kabilesinin lideri Muhammed b. Eş'as da öldürüldü.¹⁷⁶⁶ Yenilgi üzerine Kufe'deki hükümet konağına sığınan Muhtar ve birkaç taraftarı dışarı çıkıp savaştı ve hepsi öldürüldü. Mus'ab hükümet konağı binalarına sığınanlara eman vermesine rağmen Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as el-Kindî ve Muhammed b. Abdurrahman b. Said el-Hemdânî'nin tahrikleri sonucunda Mevali ve Araplardan oluşan 6.000 kişinin boynunu vurdurttu.¹⁷⁶⁷ Böylece Ali taraftarlığı ile ortaya çıkan Muhtar es-Sakafi'nin hareketi sona erdi.

5.1. Muhtar es-Sakafi Kalkışmasının Sonuç Değerlendirmesi

Muhtar'dan önce siyasi bir veçhesi olan Ali taraftarlığının Muhtar'ın isyanı ile birlikte 'dini-siyasi' bir veche kazandığını görmekteyiz. Muhtar'ın gerçek amacı Hz. Ali taraftarlığı veya onların gaspedilmiş haklarını ve intikamlarını almak olmayabilir. Ancak Muhtar'ın söylemlerinde kullandığı ana tema *'hilafetin Ali'nin çocuklarının hakkı olduğu, hilafeti zalimlerden alıp gerçek hak sahiplerine vermek ve onun öcünü almak'* olmuştur. Gerçekte Muhtar bir fırsatçı mıydı yoksa samimi bir Ali taraftarı mıydı? Tarihi veriler her iki şıkkın ihtimal dâhilinde olduğunu bizlere

¹⁷⁶⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 430-431; et-Taberî, *Tarih*, 100-106.

¹⁷⁶⁶ et-Taberî, *Tarih*, 101.

¹⁷⁶⁷ et-Taberî, *Tarih*, VI, 109-110.

göstermektedir.¹⁷⁶⁸ Ancak onun söylemlerinin, Irak'taki yönetimi boyunca Muhammed b. Hanefiyye ile irtibat halinde olması, kendisinin taraftarları ile birlikte trajik bir biçimde ortadan kaldırılması Irak'taki Yemenliler arasında Ali taraftarlığını derinleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İbn Zübeyr İbn Abbas'a "Allah yalancıyı öldürdü" dediğinde İbn Abbas: " O, bizim aileyi seven, katillerimizi öldüren ve bizim hukukumuzu savunan bir kişi idi."¹⁷⁶⁹ diye cevap vermesinden Muhtar dönemi boyunca hilafetin Hz. Ali veya Hâşimîlerin hakkı olduğu temasının işlendiği ve konunun gündemde tutularak ilk Şîliğin Irakta kökleştiği söylenebilir.

Muhtar Kufe'deki Şîilerin lideri Süleyman b. Surad'a itiraz etmesi onun kendi iktidarının peşinde olduğunun göstergesidir. Basralı Şîilerden önce ona bağlılığını bildiren zahit kişiliğe ile bilinen Numan b. Sahban er-Rasibî el-Ezdî Muhtar'ın bazı cahilce davranışlarından dolayı ondan uzaklaşacak ve Kûfeli eşrafın isyanında onlara katılarak öldürülecektir.¹⁷⁷⁰ Adiy b. Hatem et-Tâî'nin Muhtar'ın hareketine karşı tarafsız kaldığını görüyoruz.¹⁷⁷¹

Muhtar es-Sakafî her ne kadar Yemenli olmasa da Emevilere ve Zübeyrîlere karşı mücadele ederken dayandığı ana insan kaynağı Yemenli kabilelerdir. "Hz. Ali evlatlarının kanını talep etme" şiarıyla ortaya çıkması ve Muhammed b. Hanefiyye'nin zımnî onayı Kûfeli Şîilerin onun etrafında toplanmasına neden oldu. Muhtar'ın isyanı

¹⁷⁶⁸ Muhtar Saib b. Malik el-Eş'arî'ye: "Ben dünyalık için isyan ettim. İbn Zübeyr Hicaz'ı, Abdülmelik Suriye'yi, Abdullah b. Hazim Horasan'ı... ele geçirdi. Benim bunlardan bir eksikim yok. Ben ancak Ehl-i Beytin kanını talep etme bahanesi ile isteklerimi gerçekleştirebilirdim" diyecektir. Bkz. ed-Dineverî, 307.)

¹⁷⁶⁹ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 444.

¹⁷⁷⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 50.

¹⁷⁷¹ et-Taberî, *Tarih*, VI, 63.

boyunca artma ve eksilmelere rağmen onun hareketine destek veren ana unsur Yemenliler olmuştur. İsyanın ilk başladığı gün Muhtar'ın 3 komutanı Yemenli 3'ü Nizarî idi. Destekçileri Hemdân, Mezhic, Hasam, Becile ve Rebia kabileleri idi. Benî Esed ve Mevaliden az sayıda taraftarı vardı. Ancak zamanla mevali taraftarlarının çok fazlaştığıdır. Aynı şekilde Zübeyrîlerin valisi İbn Mutî'in 7 komutanından 3'ü Nizarî 4'ü Yemenli idi. Vali, kadı vb görevlilerin listesine bakıldığında Muhtar'ın atadığı 11 kişiden 6'sı Yemenli, 4'ü Nizarîlerdendir. Ubeydullah b. Ziyad ile yapılan ilk savaşta Kûfelilerin 4 komutanından 3'ü Adnanî, 1'i Kahtânî idi. Ubeydullah'ın 3 komutanından 2'si Yemenli 1'i Adnanî idi. İbrahim b. Malik el-Eşter'in Ubeydullah ile yaptığı savaşa bakıldığında 5 komutandan 4'ünün Yemenli, 1'inin Nizarî olduğu görülür. Muhtar'ın Musab ile giriştiği savaşta 6 komutanından 3'ü Yemenli, 2'si Nizarî ve 1'i Mevalidendi. Buna karşın Mus'ab'ın ordusu daha çok Temim, Bekr b. Vail, Abdulkays gibi gibi Adnanî kabileler ile Ezd ve Kinde gibi Kahtânî kabilelere dayanıyordu. Musab'ın 9 komutanından 6'sı Nizarî 3'ü Yemenli idi.

Hemdân kabilesinin yarısı Muhtar'ın yanında saf tutarken yarısı liderleri Abdurrahman b. Said el-Hemdânî liderliğinde Muhtar'a karşı savaşmış ve çok sayıda kayıp vermişlerdi. Tarihi verilerden anlaşıldığı gibi Yemenliler Muhtar hareketinin motor gücünü oluşturmuşlardır. Temim, Abs ve Dabi gibi Adnânîlerin Muaviye döneminden itibaren Emevilerle arası iyi olan Şebes b. Rib'î etrafında toplanarak Muhtar'a muhalefet ettiğini görmekteyiz. Adnânîlerden Rebia, Benî Esed ve Temimden çok az sayıda kişinin Muhtar'a destek verdiğini görüyoruz.

Görüldüğü gibi Yemenliler taraftarlık veya muhalefet ederek her iki tarafta da Muhtar döneminde büyük roller üstlenmişlerdir. Bunun nedeni Kufe'deki Yemenli unsurların çok politize olması ve şehrin yönetiminde daha belirgin rol almalarıdır. Peki Muhtar'ın

18 aylık yönetimi ‘Yemenli Şîîlerin yönetimi’ olarak nitelendirilebilir mi? Bu sorunun cevabı Muhtar’ın bütün destekçilerinin Yemenli; Muhalifelerinin de Nizarî olması ve Yemenlilerin O’na hiç muhalefet etmemesi durmunda “evet” olacaktır. Ancak Muhtar’ın yönetici ve komutan kadrolarına bakıldığında ve Kufe’de ona karşı başkaldıran liderlerin başının Yemenlileri çektiğini gördüğümüzde bu soruya olumlu cevap vermek mümkün olmamaktadır. Emeviler’in Ubeydullah’ın komutasında Muhtar’a karşı gönderdiği ordunun neredeyse yarısı Yemenlilerden oluşmaktadır. Öte taraftan kaynaklar bize Basralı Ali taraftarlarının lideri olan Musenna b. Muharribe el-Abdî’nin Basralıları Muhtar’a biate çağırdığını ve Musenna’nın Abdulkays kabilesinden birçok kişi ile Kufe’ye gelip Muhtar’a katıldığını haber vermektedir.¹⁷⁷²

Yemenli kabile reislerinin kışkırtması sonucu İbn Zübeyr’in Muhtar’ın 6.000 taraftarını vahşi bir şekilde öldürmesi ve Haccac’ın sert politikaları Kûfeli bazı Hz. Ali taraftarlarının farklı bölgelere göç etmesine sebep oldu. Muhtar’ın taraftarı olan Eş’ar kabilesinden Saib b. Malik el-Eş’arî’nin¹⁷⁷³ çocukları Kufe’den İran’a göç edip Kum şehrine yerleştiler. Amca çocukları Sa’d b. Malik el-Eş’arî’nin çocukları da Abdurrahman b. Muhammed el-Kindî’nin Haccac’a yenilmesi üzerine Kum’a yerleştiler. Kum şehrini tamamen Şîîleştiren bu Eş’arilerdir.¹⁷⁷⁴ Irak’tan İran’a göç Eş’arilerle sınırlı kalmadı. Mezhic kabilesinin bir bölümü de Kum’a yerleşti.¹⁷⁷⁵ Dolayısıyla Muhtar’ın isyanı Şîîliğin Yemenli kabilelerin eli ile Kufe’den İran’a yayılmasına etki etmiştir. Bu şekilde şia mezhebi Arap-Yemenli unsurların İran’a

¹⁷⁷² el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 437; et-Taberî, *Tarih*, VI, 66-71; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 315.

¹⁷⁷³ el-Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 437-441; et-Taberî, *Tarih*, VI, 9, 11, 17, 58. (Muhtar Kufe’den dışarı çıktığı vakit Saib el-Eş’arî’yi Kufe’ye vekil olarak bırakmıştır.)

¹⁷⁷⁴ es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, IV, 397- 398.

¹⁷⁷⁵ el-Ya’kubî, *Buldân*, 19.

göçünden sonra İran'da yayılmıştır. Kum bunların etkisi ile İran'daki Şîilerin ilk merkezi olarak öne çıkacaktır.

Muhtar'ın hareketi ile Mevali İslâm tarihinde ilk defa güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Yemenli ve Nizarî Araplar dışında Muhtar'ın hareketine destek veren diğer bir grup İranlı mevaliler idi. Öyle ki İbrahim b. Malik en-Nehaî'nin 20.000 kişilik ordusundan çoğu Kufe'de ikamet eden İranlı mevaliden oluşmaktaydı.¹⁷⁷⁶ Kûfeli liderler darbeye Muhtar'ı devirmek istediklerinde İranlı Mevali ile Mezhic'in desteği sayesinde darbe girişimi boşa çıkarıldı.¹⁷⁷⁷ Muhtar'ın ölümüne kadar İranlılar ona olan desteğini kesmediler. Zübeyrîlerce hükümet konağından çıkartılıp öldürülen 6.000 kişiden 2.000'i Arap, 4.000'i Mevali idi.¹⁷⁷⁸ Emevilerden hiç ilgi görmeyen, dışlanan Mevaliler Muhtar tarafından ilgi gösterilince bu ilgiyi karşılıksız bırakmayarak canla başla ona destek sunmuşlardır.

Muhtar'ın programında 'ezilmişleri korumak' temel hedefti. Kanaatimizce verdiği bu söze binaen mevalileri birinci sınıf vatandaş olarak kabul etmiştir. Yine Kûfeli liderlerin Muhtar'dan bu kadar nefret etmelerinin en önemli nedenlerinden biri onun mevaliye sahip çıkmasıydı. Muhtar sık sık mevaliye "sizler onurlu ve özgür kişilersiniz", "sizler benden ben sizdenim" gibi iltifatlarda bulunarak onları yanına çekmeyi başarmıştı. Muhtar'ın İranlılara verdiği değer o dereceye vardı ki O, Muhafız komutanı Ebu Amra'ya Kerbela olayında Hz. Hüseyin'e karşı savaşan kişilerin mallarının mevaliye

¹⁷⁷⁶ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 293.

¹⁷⁷⁷ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 300.

¹⁷⁷⁸ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 309; et-Taberî, *Tarih*, VI, 116; Zeydan, *a.g.e.*, IV, 716. (Çoğunun Mevâli olduğunu belirten Taberi Mevâlinin sayısını belirtmez. Zeydan 5.300 kişinin Mevali, 700 kişinin Arap olduğunu belirtir.)

verilmesi talimatını verdi.¹⁷⁷⁹ Muhtar'ın bu şekilde davranması Kûfeli eşrafın oklarını üzerine çekmesine neden oldu. Mevali'ye birinci sınıf muamele yapılmasını kabul edemeyeceklerini bildirince Muhtar onların vefalı ve itaatkâr olduklarını belirtecekti.¹⁷⁸⁰ Muhtar'ın mevaliyi onure etmesi, onları kâle alması tabiri caiz ise onlara birinci sınıf insan muamelesi yapması mevalinin Irak, Cebel, Fars, Isfahan, Azerbaycan bölgelerinden yüklü miktarda mali yardım yapmalarına sebep oldu.¹⁷⁸¹ Hicrî ilk iki asırda İranlılar Hz. Ali evlatlarına ilgi duymuşsa bunda Muhtar'ın mevaliye duyduğu yakın ilgisinin etkisi büyüktür.

¹⁷⁷⁹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 292.

¹⁷⁸⁰ et-Taberî, *Tarih*, VI, 43-44; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 305.

¹⁷⁸¹ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 299.

SONUÇ

Yemen’de MÖ 1500 yıllarından itibaren Arap kabileleri tarafından Main, Katâban, Evsan, Sebe ve Himyer gibi müstakil devletler kurulmuştur. Yine Yemen dışına göç eden Yemenli kabileler tarafından Hire (Lahmîler), Kinde ve Gassan devletleri kurulmuştur. Kabileler arası kavgalar bu krallıkların çökmesinin ana nedenidir. Miladî 5. Yüzyılın ilk çeyreğinde Himyer krallığı iç karışıklıklara maruz kalmıştır. Dönemin iki süper gücü olan İran ve Bizans arasındaki rekabet Yemen’in kapılarını bu büyük devletlere açmıştır. Krallığı çöken Yemenliler yabancıların hükmü altına girdiler. Görkemli Yemen medeniyeti çöktü ve Yemenliler asilzadelere yaraşmayacak şekilde yabancıların boyunduruğuna girdi. Yabancıların bir asırlık hâkimiyeti kilit öneme sahip olan idari ve mali birimlerin Yemenlilerin elinden çıkmasına neden oldu. Yemen krallığı tarihe karışmış, eski padişahlardan, krallık kültürü ve geleneğinden güzel hatıralar dışında geriye bir şey kalmamıştı. Yemen siyasi ve ekonomik açıdan büyük bir yıkım içine girmişti. Yemen’deki Sasani hâkimiyetinin zayıflaması üzerine her bir kabile kendi bölgesinde özerk bir yönetim oluşturdu. Onların bu yönetimi kendi kabileleri, bölgeleri ve yaşadıkları vadilerin ötesine geçmiyordu. İslâm’ın doğuşu esnasında hâlâ İran hâkimiyeti altında olan Yemen’in bir devlet düzeni olmadığı gibi kabileler arası çekişme, siyasi ihtilaflar ve kabile reisleri arasındaki anlaşmazlıklar bölgeyi kasıp kavuruyordu.

Ticari kervanlar, panayırlar ve Hac ibadeti gibi nedenler ile Yemen’in İslâm ile ilk tanışması hicretten öncesine tekabül eder. Ancak Hicrî 7. Yılandan itibaren Yemenli kabileler yaygın bir şekilde İslâm’a girmeye başladılar. Hicrî 9. ve 10. Yıllarda bütün Yemenli kabileler Müslüman olarak putlarını ve şirk mabetlerini yıktılar. Yemenli kabileler kendi temsilcilerini Medine’ye göndermek suretiyle Medine devletinin siyasi

otoritesini kabul ettiler. Hicrî 10. Yıldan itibaren Yemen şehirleri ve bölgeleri Medine'den gönderilen temsilciler veya Resulullah'ın atadığı mahalli temsilciler/ kabile reisleri yolu ile yönetilmiştir. Bu şekilde İslâm Yemenlilerin özgür tercihleri ile savaşız bir şekilde Yemen'e girmiştir. Yemenliler zekâtlarını Resulullah'a ödemişler ve Hicrî 10. Yılda yapılan Hac ibadetine büyük katılım sağlamışlardır.

Resulullah'ın vefatı ile başgösteren irtidat olaylarında bazı Yemenli kabileler İrtidat etmiş ve Yemenlilerden bir yalancı peygamber çıkmıştır. Adnanî kabilelere oranla Yemenli kabileler irtidat olaylarına daha az teveccüh göstermişlerdir. Bazı Yemenli kabileler irtidat etmediği gibi irtidat olaylarının bastırılmasında Hz. Ebubekir'in ordularına güçlü destek sunmuşlardır. Esved el-Ansî isyanının bastırılmasında İran kökenli Ebnâ'nın gösterdiği yararlığı ayrıca zikretmek gerekir.

Yemenli kabileler fetih hareketlerine bütün güçleri ile katılarak Hicrî birinci asırda Suriye, Mısır, İran ve Irak'ın İslâmlaşmasına çok büyük katkı sunmuşlardır. İslâmi fetihlerle birlikte Yemenliler Irak, Şam ve Mısır'a göç ettiler. Suriye'de önceden yerleşik olan Kudâa, Cüzzam, Kelb, Selih, Beli, Gassan, Lahm, Ak gibi kabileler ile fetihlerle birlikte oraya yerleşen Eş'ar, Himyer, Kinde (Sekun ve Sekasek kolları), Becile ve Has'am kabileleri Hicrî birinci asır boyunca Emeviler'in dayandığı en temel siyasi ve askeri güç olma konumlarını korumuşlardır.

Hz. Osman'a ilk itiraz edenler sahabeler olmasına rağmen O'na karşı geliştirilen isyan dalgasında en önemli rolü Yemenli kabileler oynamıştır. Kûfeli Yemenlilerin büyüklerinden olan Malik b. Haris en-Nehaî yanına aldığı diğer Yemenliler ile isyanın başarıya ulaşmasında önemli rol icra etmiştir. Gerek Mısır'dan gerekse de Irak'tan gelen

isyancıların liderliğini yapanlar Yemenlilerdir. Darbe ile Hz. Osman'ı deviren lokomotif güç Yemenlilerdir.

Hz. Ali halife seçilirken Yemenli ve Adnânî kabilelerin çoğunun onayını almasına rağmen Hz. Ali'nin iş başına gelmesinde Yemenliler daha büyük roller üstlenmişlerdir.

Hz. Ali'nin askeri ve idari birimlerindeki yönetim kadrolarında 30'u aşkın Yemenlinin yer alması Yemenlilerin Hz. Ali'ye güçlü desteğinin en büyük göstergesidir. Ancak bu durum Irak'a yerleşen Yemenliler için geçerlidir. Suriye'ye yerleşen Yemenliler ise – coğrafi ve ekonomik erekçelerle- Emevi iktidarının koşulsuz destekçileri olmuşlardır.

Irak'a yerleşen Yemenli kabileler askeri ve siyasi açıdan yüksek mevkilere gelerek önemli roller icra ettiler. Fetihler esnasında kurulan Kufe şehrinde çoğunluk Yemenli kabilelerde iken Basra'da çoğunluk Adnanî kabilelerde idi. Ancak birinci asır dini-siyasi hareketlerin çoğunlukla Kufe'den sevk ve idare edildiği unutulmamalıdır. İslâm'ı Hz. Ali'den öğrenen Hemdân kabilesi daha çok Ali taraftarlığı ile öne çıkmıştır. Irak bölgesinde yerleşik olan Tay, Mezhic, Becile ve Has'am kabileleri de Hz. Ali ve çocuklarının taraftarlığı ile öne çıkmışlardır. Yemenli Kinde kabilesi Kufe'de olsun Suriye'de olsun Hicrî birinci asırda Müslümanların siyasi tarihinde büyük rol oynamıştır. Muaviye'nin Suriye'yi mobilize etmesi, Suriyelilerin aktif desteğinden yararlanması Kinde ve Becile'nin desteğinden sonra mümkün olmuştur. Kabile lideri Eş'as b. Kays'ın Sıffin savaşı ve hakem olayında takındığı tavır ile oğlu Muhammed b. Eş'as'ın Hz. Hüseyin, Tevvâbûn ve Muhtar hareketlerinde Ali taraftarları aleyhine aldığı tavır siyasi tarihin gelişim seyrinin Emeviler lehine değişmesinde etkili olmuştur. Ezd kabilesinin Emevi taraftarlığı ile daha çok sıyrıldığını görüyoruz ki bunda Cemel savaşında Hz. Ali'nin Ezdlilerden sayıları 4.000'e varan Ezdliyi öldürmesinin payı büyüktür.

Yemenli kabilelerin Şia lehinde veya aleyhindeki tavırları ne olursa olsun Kufe'nin Hz. Ali taraftarlığının odak noktası ve merkezi haline gelmesinde en büyük pay Yemenli kabilelere aittir. Yemenli kabileler Kufe Şehrini Hz. Ali taraftarlığının merkezi haline getirerek Hâricîliğin merkezinin Kufe'den Basra'ya kaymasını sağladılar. Bu durum Adnânî kabilelerin Hâricîlere verdiği güçlü desteği izah etmemizi sağlayacaktır. Hz. Ali'nin hilafetin merkezini Medine'den Kufe'ye taşıması Kufe halkının Hz. Ali taraftarlığını pekiştirmiştir.

Irak'taki Yemenlilerin daha çok Hz. Ali taraftarı ve Suriye'deki Yemenlilerin ise Emevi iktidarı taraftarı olması hakikati bizlere İbn Haldun'un "coğrafya kaderdir" tespitini hatırlatmaktadır. İnsanoğlunun dini, siyasi tutumları ile üzerinde yaşadığı coğrafya çok yakın bir ilişki içindedir. Ekonomik nedenler kabilelerin tutumlarını belirlemede coğrafi nedenler kadar etkilidir. Bu ikisi birbirinden bağımsız ele alınamaz. Suriye'de yerleşik olan Yemenli kabilelere Emeviler kesenin ağzını açtığı için Emevi taraftarlığı ile öne çıkmışlardır. Kabilelerin siyasi tutumlarının belirlenmesinde sırasıyla coğrafya, ekonomik nedenler, kabile asabiyeti ve dini nedenler etkili olmuştur.

Cemel ve Sıffin savaşları ile birlikte kabile asabiyetine pararel olarak "Şehir/ bölge asabiyeti"ni yeşermiştir. Kabile taassubu gibi Şehir veya bölge taassubu da taraf seçmede etkili olmuştur. Bu savaşlarda halkın tarafını seçmedeki ana ölçüt kabile asabiyeti veya kabile örgüsü değildir. Kabilelerin yerleştiği coğrafya, ekonomik nedenler, akidevi/ dini endişeler, vicdani öngürüler, kabile taassubu ve dünyevi beklentiler kabilelerin saflarını seçmelerinde etkili olan temel unsurlardır. Hz. Ali tarafında en çok sıyrılan kabileler Yemenlilerden Mezhic, Hemdân, Tay ile Adnânî olan Rebia kabileleri iken; Muaviye'nin safında ise Yemenli Ak, Kinde, Kelb, Lahm, Himyer, EŞ'ar ile Mudar

kabileleridir. Cemel savaşında başlayan şehir ve bölge asabiyeti Sıffin savaşında devam etmiştir.

Sıffin savaşının sonuçsuz kalmasında ve yüzyıllarca sürecektir ihtilafların doğmasında etkili olan Tahkim olayının baş aktörleri Yemenlilerdir. Muaviye Yemenli Kinde kabilesinin desteği ile tahkime gidebilmiş ve Sıffin savaşını sonuçsuz bırakabilmişti. Yemenlilik taassubu nedeniyle bütün Yemen kabileleri –Hz. Ali’ye karşı olduğu bilinen- Ebu Musa el-Eş’arî’yi ortak aday olarak sunmuşlardır. Kinde kabilesi lideri Eş’as Yemenlileri arkasında sürükleyerek Hz. Ali’yi tahkime zorlamakla onun halifeliğini tartışmaya açmış, Ebu Musa el-Eş’arî ise yetkilerini aşarak Hz. Ali’yi hilafet makamından azletmek suretiyle meşru halifenin elini iyice zayıflatmıştır. Diğer bir husus ise; el-Eş’ter dâhil Hz. Ali taraftarlığı ile temayüz etmiş Yemenli kabile liderlerinin Ebu Musa’nın hakemliğine karşı çıkmamalarıdır. Eş’as, Şureyh b. Hani, el-Eşter ve Adiy b. Hatem Ebu Musa’nın hakemliğinde ısrarcı olan kabile reisleridir. Yemenliler Hz. Osman’ın Kufe valisini şehre sokmazken baskı ile Ebu Musa’yı Kufe valisi olarak atanmasını sağladılar. Yine Hz. Osman’ın tayin ettiği valileri bir bir görevden alan Hz. Ali Yemenli kabile reislerinin ricası üzerine Ebu Musa el-Eş’arî’yi Kufe valiliğinden azletmemiştir. Bütün bunlar yemenlilerin Ebu Musa üzerinde ayrı bir hesaplarının olduğunu göstermektedir.

Yemenlilerin Hz. Ali taraftarlığı iki şekilde kendini göstermektedir: Birincisi: Dini saiklerle hareket ederek Hz. Ali ve çocuklarının haklı olduğunu düşünen, Hz. Ali’nin Peygamberle akrabalığı, ilk Müslümanlardan olması, adaletli oluşu, Kur’an ve Sünnete derin vukufiyeti vb nedenlerle Hz. Ali ve çocuklarının yanında yer alan Yemenli kabileler. İkincisi; Hz. Ali ve çocuklarının taraftarlığı dini etkenlere dayanmayan gruptur. Bunlar coğrafi, siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle Hz. Ali taraftarlığını

yapmışlardır. Şartların değişmesi ile birlikte taraflarını değiştirmekte hiçbir beis görmemişlerdir. Bazen Ali ve çocuklarının yanında duran bu grup bazen tarafsız kalmış, bazen de karşı tarafa geçebilmişlerdir. Tarihi hadiseler ve belgeler Yemenli kabilelerin çoğunlukla ikinci grup içinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

İlk Hâricîler Yemenli Murad, Ezd kabilesinin er-Rasib kolu, Becile, Tay, Has'am kabileleri ile Adnanîlerden Temim, Rebia, Bekr b. Vail, Esed, Süleym, Muharib ve Abs gibi kabilelere mensub idiler. Nehrevan'da Hâricîlere liderlik yapan ve Hz. Ali'nin mektubunda muhatap aldığı iki kişi olan Abdullah b. Vehb er-Rasibî el-Ezdî ve Yezid b. Hüseyin et-Tâî Yemenlidir. Yemenli Tay kabilesinden Sunbus kolunun Hâricîlere verdiği destek Adiy b. Hatem'in liderliğini yaptığı Cedile kolunun siyasi ve ekonomik olarak sıyrılmasını istemeyişine; Murad kabilesinin ilk Hâricîlere verdiği destek Eş'as el-Kindî aracılığı ile barışın Irak'a gelmesine karşılık Murad'ın tarihi düşmanı Kinde'nin siyasi ve ekonomik arenada ön plana çıkmasını önleme olarak okumak gerekir. Ezdlilerden er-Rasib kolunun Hâricîlere verdiği destek araştırıldığında altında benzer ekonomik veya siyasi bir nedenin çıkacağı muhakkaktır.

Yemenliler Kuzey kabilelerine oranla Hâricîlere daha az destek vermişlerdir. Ancak Hâricî hareketinin ortaya çıkış aşamasında aktif rol üstlenip ilk Hâricîliğin organizesini yapmışlardır. Birinci asırda Hâricîlere liderlik yapan 81 kişiden 23'ü Yemenli; 58 kişi ise Adnanî kabilelere mensuptur. İstatistiki veriler ilk asır için Yemenli kabilelerin %29 Nizarî kabilelerin ise %71 oranında Hâricîlere destek verdiği sonucunu vermektedir. Aynı şekilde veriler Hz. Ali döneminde Yemenli kabilelerin neredeyse Nizarî kabileler kadar Hâricî hareketinde rol aldıklarını bize göstermektedir. Emeviler döneminde Bekr b. Vail, Temim, Rebia kabileleri neredeyse bütün kolları ile Hâricî isyanlarına katılmışlardır. Rebia ile Temim kabile gruplarının Muaviye döneminden itibaren

Hâricîlere verdiği güçlü desteğin nedeninin bilinmesi için bu kabilelerin fetih dönemindeki rollerinin incelenmesi önerilmektedir. Muhtemelen bu iki kabile fetihlerde oynadığı büyük rollere paralel olarak Emevi döneminde siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar elde etmediğinden bu yollara tevessül etmişlerdir.

İbadîye Hâricîliğinin Güney Arabistan'da yayılması bu mezhebin Yemen'de büyük destek görmesi ile sonuçlanmıştır. Yemenli kabilelerin liderlik ettiği Hâricî hareketleri, Kuzeylilerin liderlik ettiği Hâricî hareketlerine oranla daha insancıl ve ılımlıdır. Yemenli Hâricîlerin Kuzeyle Hâricîlere göre daha yumuşak politikalar izlemesinin temel nedeni onların daha medeni olmaları ile açıklanabilir. Nitekim Abdullah b. İbad et-Temimî'nin liderlik ettiği İbadîyye mezhebi Nizarîler içinde yayılma istidatını gösterememiştir. İbadîliğin ruhuna daha uygun olan Yemen topraklarında ve Kuze Afrika'da gelişmesi bunu gösterir.

Hâricîlik hareketinin ortaya çıkışında Kurra'nın önemli bir rolü olmakla birlikte Hâricîlik tek başına dini kaygılarla ortaya çıkmış bir hareket değildir. Hâricîlere destek veren Kurrâ'nın çoğunluğunun Kureyş muhalifi olarak tanınan kabilelere mensup olması Kurrâ desteğinin siyasi bir boyutunun olduğunu göstermektedir. Kurrâ İslâm âleminin girdiği fitne çıkmazından Müslümanları kurtarmak için Hâricîlere ilk başlarda destek vermiştir. Ancak Hâricîlerin Emevi devrinin ortalarından itibaren Kurrânın idealist beklentilerine cevap vermemesi üzerine Kurrâ Hâricîler ile kendisi arasına mesafe bırakmış ve zamanla onlardan tamamen kopmuştur.

Hz. Ali'nin Yemenli kabileler ile ilk teması Hicrî 9. Ve 10. Yılda Yemen'deki Hemdân kabilesi arasındaki irşad, tebliğ ve idari görevleri sırasında olmuştur. Hz. Ali'nin bu dönemdeki uygulamaları Yemenlilerin ona karşı olan sevgi ve muhabbetlerini

artırmıştır. Dolayısıyla ilk asır ve daha sonraki dönemlerde Yemenlilerin Adnânîlere oranla Hz. Ali ve çocuklarının (şia) taraftarlığı ile daha çok öne çıkmasında Hz. Ali'nin Yemen'deki görevinin etkisi vardır. Nizar kabile grupları içinde de Hz. Ali taraftarlarının olduğu unutulmamalıdır. Hz. Ali taraftarlığı, Watt'ın iddia ettiği gibi Yemenli krallıkların geleneği doğrultusunda “karizmatik lider” etrafında olmamıştır. İslâm'ın doğuşu esnasında eski Yemen Medeniyeti çökmüş, eski krallık ve anlı şanlı krallardan sadece tarihi rivayetler, efsaneler ve güzel hatıralar baki kalmıştı. Kudâa (Kelb) ve Himyer Hz. Ali'nin hedeflerine ulaşmasının önündeki en büyük engeli oluşturdu. Emeviler Yemenli kabileler arasındaki tarihsel ihtilaflardan yararlanarak Ali taraftarlarını başarısızlığa mahkûm etmişlerdir. Hucr isyanında Hemdân ve Mezhic; Müslim b. Akil olayında Kinde kabilesi hareketin başarısızlığında temel rol almışlardır. Unutulmamalıdır ki Kerbela'da Ubeydullah b. Ziyad'a en büyük askeri desteği verenler Yemenli kabile reisleridir. Hz. Ali ve oğlu Hüseyin'in katillerinin Yemenli olduğu da hatırdan tutulmalıdır. Bütün bu veriler Yemenlilerin Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkmalarında “tevarüs alınan kadim gelenek ve düzenin” veya “Nass ile tayin edilen imamet anlayışı”nın etkili olmadığını göstermektedir.

Hucr b. Adiy el-Kindî ile Müslim b. Akil b. Ebi Talib'in ayaklanmalarına hem Adnânî hem de Yemenli kabileler destek çıkmıştır. Yemenli ve Nizarî kabileler bu iki isyana hatırı sayılır oranda destek çıkmalarına rağmen Ziyad b. Ebih ve oğlu Ubeydullah bu iki isyanı Yemenli kabilelerin liderleri vasıtası ile bastırabilmiştir. Yani bu iki ayaklanmanın bastırılmasında Yemenli kabile liderlerinin rolü diğer Adnânî kabilelere oranla daha fazladır. Her iki isyana Yemenlilerin desteğinin de Adnânîlere oranla daha güçlü olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Kerbela olayında kabile taassubunun Hz. Hüseyin'in taraftarlarının saflarını seçmede etkili olmadığı aşikârdır. Hz. Hüseyin'e karşı savaşan Kûfelilerin saflarını belirlemedeki muharrik güc 'kişi ve kabile çıkarı'dır. Emeviler'in hışmını üzerlerine çekerek maaş, ihsanların kesilmesi vb ekonomik kayba uğramak istemeyen Kûfeliler Hz. Hüseyin'i katletmişlerdir. Hz. Hüseyin'e destek çıkan Yemenliler öleceklerini bile bile son gün onu terk etmediler. Hüseyin taraftarları O'nun hak tarafı temsil ettiğine can-ı gönülden inanıyordu. Hz. Hüseyin'e verilen destek bazı Şîi araştırmacıların iddia ettiği gibi "O'nun nass ile tayin olunan imametine inananların" verdiği bir destek değildir.

Bölgeler üzerinden konumlandırmalar yapıldığında Kufe ve çevresi, Medain ve Basra'nın bazı mahalleleri Şîiliğin ilk merkezleri olarak tespit edilebilir. Bu bölgelerde Şîiliğin ilk tohumlarının atılmasındaki paye Yemenlilere ve Nizarîlere aittir. Şîilik Yemenlilerin desteği ile Tebâle, San'a, Me'rib, Hemdân ve Mezhic bölgelerinde yayıldı. Yemenli Hz. Ali taraftarları birçok bölgeye yayılmışlardı. Bu yüzdendir ki Irak'a gitmek üzere yola çıkan Hz. Hüseyin'e İbn Abbas: "Gitmeyi düşünüyorsan Yemen taraflarına git... Senin babanın taraftarları da ordalar" diyecektir. O zaman şunu söylemek gerekir ki Yemenliler Hz. Ali taraftarlığının (Şîilik) yayılmasında, Şîilik kültürünün oluşmasında büyük role sahiptirler. Aynı şekilde Hz. Ali taraftarları ile girişilen mücadelelerde Yemenliler Şîiler karşısında aldıkları tutumlar ile siyasi olaylarda belirleyici roller üstlenmişlerdir. Yani ilk Şîi hareketlerinin doğmadan boğulmasında Yemenlilerin payı büyüktür.

Tevvâbûn hareketinde Yemenliler lider konumunda ise de bu hareket hem Nizarî hem de Yemenli kabilelerin desteğini almıştır. Aynı şekilde Emevi ordusunun 3 komutanı Yemenli, Ubeydullah dâhil 3 komutanı ise Nizarî olmalarından hareketle Tevvâbûn hareketine karşı duran unsurların da Yemenli ve Nizarîlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Hareketin olgunlaşmasında ve organizesinde en büyük pay Yemenli kabilelere olduğu gibi isyanın bastırılmasında da bu pay yine Suriye’de yerleşik Emevi taraftarı olan Yemenlilerdedir. Tevvâbûn hareketinin temel ölçüsü Yemenli veya Nizarî olmak değildir. Pişmanlık ve dini duygularla oluşan Tevvabûn hareketi Halifeliğin Hz. Ali ve çocuklarının hakkı olduğu fikrinin filizlenmesini sağlamıştır.

Kerbela olayının diğer bir yansıması “Ehl-i Beytin kanını talep” sloganı ile ortaya çıkan Muhtar isyanıdır. Muhtar ilk başarısını Kûfeli Yemenli kabilelere borçludur. Muhtar’ın başkaldırısı boyunca Yemenliler hareketin motor gücünü görmüş süreç içinde hareket içindeki mevali varlığı artmıştır. Muhtar’ın mevaliye fazla değer vermesi herkesten önce Yemenli kabile liderlerinin ona sırtlarını dönmesine neden oldu. Yemenli Kinde ve Hemdân kabileleri mevaliler daha fazla sosyal ve ekonomik statü elde etmeden Muhtar’a karşı Kûfeli liderlerin katıldığı bir darbe girişimini tertip ettiler. Yemenli kabilelerin Muhtar’a karşı darbe girişimi yine Yemenli Mezhic kabilesinin karşı duruşu ile sonuçsuz bırakıldı. Muhtar’ın kısa süreli yönetimi Kûfeli kabile liderlerinin –ki başını Yemenliler çekiyordu- Zübeyrîlerle işbirliği yapması sonucu ortadan kaldırıldı. Muhtar’ın mevaliye birinci sınıf muamelesi yapması ve Zübeyrîlerin Muhtar’ın isyanını bastırırken mevaliye acımasız davranması İranlılar arasında Hz. Ali ve çocuklarının taraftarlığının yayılmasına neden oldu. Muhtar’ın isyanının bastırılması aynı zamanda Eş’ar ve Mezhic kabilesinden bazı unsurların İran’a göç etmesine ve İran topraklarında Şîliğin yayılmasına neden oldu.

Hicrî birinci asır boyunca hilafet toprakları üzerinde meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal olaylarda Yemenli ve Adnanî kabileler birlikte etkili olmuşlardır. Hâricîler, Emeviler veya Hz. Ali taraftarları Kahtânî ve Adnanî kabilelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla ekonomik ve siyasi nedenler, kabile taassubu ve bölgeciliğin bu üç siyasi

odağın taraftarlığı veya aleyhtarlığı üzerinde - farklı şiddetlerde de olsa- etkisi olduğu gibi dini saikler de etkili olmuştur. Siyasi merkezlerin taraftarlık veya muhalefesinde kabilenin üzerinde bulunduğu coğrafya, ekonomik çıkarlar, kabile taassubu ve dini sebepler etkili olmuştur.

SON

KAYNAKÇA

- Abdulaziz, Salih, **Tarihu Şibhi'l-Cezireti'l-Arabiyya fi Usuriha'l-Kadime**, Kahire: Mektebetu'l-Enclu'l-Mısriyye, 2010.
- Abdulhamid, İrfan, **İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları**, Trc. Saim Yeprem, İstanbul, 1994.
- Akbulut, Ahmet, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, tsiz.
- Akyol, Taha, **Hâricîlik ve Şia İslâm'da Devrimciliğin Sosyolojik Kaynakları**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1988.
- Ali Âl-i Muhsin, **Abdullah b. Sebe -Vakiyyet Ya Hayâl-**, Isfahan: Maş'ar Yay.
- Arı, Salih, **Hz. Ebubekir ve Ridde Savaşları**, İstanbul: Beyan yay., 1996.
- Askerî, Seyyid Murtaza, **Nakş-ı Aişe Der Tarih-i İslâm**, Farsçaya Trc. Haşim Herisî, Muhammed Ali Câvidân, Tahran: Merkez-i Ferhengî Munîr, 1377.
- Aycan, İrfan, **Saltanata giden yolda Muaviye b. Ebî Süfyan**, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2001.
- el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkahir, **Mezhepler arasındaki farklar**, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, 1991.
- el-Becâvî, Ali, Muhammed el-Muvallî; Muhammed Ahmed, **Eyyamu'l-Arab fi'l-Cahiliyye**, Mısır: Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabi, I. Baskı. 1942 -1361.
- el-Bekkây, Latif, **Hareketu'l-Havâric Neş'etuha ve Tetavvuruhâ ila Nihayeti'l-Ahdi'l- Emevî**, Beyrut: Daru't-Talia, II. Baskı, 2008.
- el-Bekrî, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz (v.487), **Mu'cemu Mâ İsta'cem min Esmâi'l-Biladi ve'l-Mevadi'**, Beyrut: Alemu'l-Kutub, III. Baskı, 1403.
- el-Belâzûrî; Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (v.279), **Futûhu'l-Buldân**, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.

- Ensâbu'l-Eşrâf**, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996,
- Beru, Tefvik, **Tarihu'l-Arabi'l-Kadim**, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001.
- el-Biladî, Atik b. Gays, **Mu'cemu'l-Meâlimu'l-Coğrafiye fi's-Siyeri'l-Nebeviyye**,
Mekke: Daru'l-Mekteb, 1982.
- Bozkurt, Nahide, **Abbasiler**, Ankara: TDVY/İSAM Yay., 2018.
- Câbirî, Muhammed Abid, **İbn Haldun Düşüncesi Asabiyet ve Devlet**, Trc. Muhammet
Çelik, İstanbul: Mana Yay., I. Baskı, 2018.
- İslâm'da Siyasal Akıl**, Trc. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yay., 1997.
- Caferiyân, Rasul, **Tarih-i Siyasi-yi İslâm – Tarih-i Hulefâ**- Tahran, 1374.
- Ali, Cevâd, **el-Mufassal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, Beyrut: Daru's-Saki,
2001.
- Cilî, Ahmet Muhammet Ahmet, **el-Havâric ve's-Şia –Dirasa An el-Firak ve Tarihu'l-
Müslimîn-**, Kral Faysal Araştırma Merkezi, 1988- 1408.
- Çağatay, Neşet, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara: AÜİFY,
1957.
- Dabaşî, Hamid, **İslâm'da Otorite**, Trc. Süleyman E. Gündüz, İstanbul, 1995.
- Demircan, Adnan, **Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul: Beyan Yay., II. Baskı,
2015.
- ed-Dineverî; Ebu Hanife Ahmed b. Davut, **el-Ahabâru't-Tıval**, Thk. Abdulmun'im
Amir, Kahire: Daru İhyai'l-Kutubu'l-Arabi, I. Baskı, 1960.
- Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin el-Kureşî (v. 356), **Mekatiulu't-Tâlibîn**, Thk.
Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- Ebu's-Şebab, Ahmed Avez, **el-Havâric –Tarihuhum, Firakuhum ve akaiduhum-**,
Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2012/1433.
- Ebu Zeyd, Bekr b. Abdullah, **Hasâisu Cezireti'l-Arab**, Riyad: Vezârutu's-Şuûnu'l-
İslâmiyye ve'l-Evkaf, II. Baskı- 1421.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, **Makalatu'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn**,

Almanya: Franenz Ştayz, 1980- 1400.

Ergin, Murat, **Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü**,

Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi,

Şanlıurfa: 2000.

Fayda, Mustafa, **İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı**, Ankara: AÜİFY, 1982.

Fığlalı, Ethem Ruhi, **İbadîye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, Ankara, 1983.

Gaban es-Subhî, Muhammed b. Abdullah, **Maktali Osman b. Affan**, Medîne,

2003/1424.

Günel, Mustafa, **Hız Ali Dönemi ve İç Siyaset**, İstanbul: İnsan Yay., 2014.

Günaltay, Şemseddin, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara: Ankara Okulu Yay.,

Sad. M. Mahfuz Söylemez, Sabri Hizmetli, 1997.

Hâkrend, Şükrullah, **İlel-i Şeklgîrî-yi Havâric**, Tahran; Sazman-ı Tebligat-ı İslâmî-

Bahş-i Pejûhiş, I. Baskı, 1372.

Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, Thk. Ekrem Ziya el-Umerî, Beyrut, 1397.

Hasan, İbrahim Hasan, **Siyasî- Dinî - Kültürel – Sosyal İslâm Tarihi**, Trc. İsmail

Yiğit, İstanbul: Kayıhan Yay., 1987.

el-Hemdânî, İbnu'l-Hâik Ebu Muhammed Hasan b. Ahmed (v.334), **Sıfatu Cezireti'l-**

Arab, Leiden: Brill 1884.

el-İklîl min Ahbâri'l-Yemen ve Ensâbi'l-Himyer, (el-Mektebetu's-Şamile,

3.09, CD.)

el-Himyerî, Nişvan b. Said (v.573), **Hulâsetu es-Siyeri'l-Câmiati li Acâbi Ahbâri'l-**

Mulûki't-Tebabia, Thk. Ali b. İsmail el-Mueyyid, Beyrut: Daru'l-Avda, 1978.

Hitti, Philp K., **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, İstanbul: MÜİV, Trc. Salih Tuğ, 1995.

Hizmetli, Sabri, **Başlangıcından İlk Dört Halife Devrinin Sonuna Kadar İslâm**

Tarihi, Ankara, 1995.

İrâkî, İman Ya'kub, **Berresi-yi Nakş-ı Havâric Der Tehevulât-ı Siyasi-yi Du Sedde-**

i Evvel, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışgâh-ı Âzâd-ı İslâmî, 1394.

İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî (v. 368), **el-İkdu'l-Ferîd**, Thk.

Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1428/ 2008.

İbn A'sem, Ebu Muhammed Ahmed b. Ali el-Kuffî, **el-Futûh**, Farçaya trc. Muhammed

b. Ahmed el-Herevî, Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, V. Baskı, 1392.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (v.808), **Tarîhu İbn-i Haldûn**, Thk. Halil

Şihâde, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.

Mukaddime, Trc. Süleyman Uludağ, Ankara: Dergâh Yay., 2009.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endülüsî, **Cemheretu Ensâbi'l-Arab**,

Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye, 2003/1424.

İbn Hişâm, Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Himyerî (v. 213), **es-Sîretu'n-Nebeviyye**,

Thk. Taha Abdu'r-Raûf, Beyrut: Daru'l-Cîl, 1411.

İbn İshâk, Muhammed, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Daru'l-

Fikr, 1978.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî (v. 774), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Thk.

Ali Şîrî, Beyrut:Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, I. Baskı, 1989-1408.

İbn Kuteybe; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v.276), **el-İmâme**

ve's-Siyâse, Thk. Halil Mansur, Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1997-1418.

el-Mearif, Thk. Servet Ukkâş, Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-

Kitab, 1992.

İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed İbn Yezid, **Sünen-i İbn Mâce**, İstanbul: Çağrı

Yay., 1992.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem el-İfrikî, **Lisanu'l-Arab**, Beyrut: Daru Sâdr, I.

Baskı, tsiz.

İbn Sa'd; Muhammed b. Sa'd el-Haşimî, **Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr** (v.230/845), Trc.

- Adnan Demircan, Abdullah Yıldız, İstanbul: Siyer Yay., 2014.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim eş-Şeybânî (ö.630), **el-Kâmil Fi't-Târîh**, Thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1997/1417.
- Usdu'l-Ğâbe fi Ma'arifeti's-Sahâbe**, Thk. Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1994.
- İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişam b. Muhammed (v. 204), **Nesebu Ma'd ve'l-Yemenu'l-Kebîr**, Thk. Naci Hasan, Kahire: Alemu'l-Kutub, I. Baskı, 1988.
- Cemheretu'n-Neseb**, (el-Mektebetu's-Şamile, 3.09, CD).
- Kitabu'l-Esnâm/ Putlar Kitabı**, Trc. Beyza Bilgin, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016.
- el-Kâim, Muntazar Esğar, **Nakş-i, Kabayil-i Yemenî Der Himayet Ez Ehl-i Beyt**, Kum: Bustan-ı Kitab, 1397.
- el-Kalkaşandî; Ebu'l-Hasan Ahmed b. Ali (v. 821), **Nihayetu'l-Ereb Fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab**, Thk. İbrahim el-Ebyarî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Lübniyyîn, 1980- 1400.
- Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemu Kabâilî'l-Arab el-Kadime ve'l-Hadise**, Beyrut, 1968/1388.
- Kelpetin, Mahmut, **İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan**, İstanbul: Kuramer, 2017.
- Kerimlo, Davud, **Cumhûriy-i Yemen**, Tahran: Müsese-i Çap ve İntişârât, 1374.
- el-Makdîsî, Mutahhir b. Tahir (v.355), **el-Bed'u ve't-Tarih**, Kahire: Mektebetu's-Sekâfetu'd- Dîniyye, tsiz.
- Marûf, Nayif Mahmud, **el-Havâric Fi'l-Asri'l-Emevî**, Beyrut: Daru't-Talia.
- Mehlâtî; Seyyid Haşim Resûlî, **Târih-i İslâm –Ez Peydâyiş-i Arab Tâ Pâyân-i Hilâfet-i Osman-**, Tahran: Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî, X. Baskı, 1377.

Mahmut Şîr Hattab, **Suferâu'n-Nebi**, Cidde, 1996.

el-Mes'ûdî; Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, **Murûcu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher**, Farsça'ya Trc. Ebu'l-Kasım Pâyende, Tahran: 1396.

et-Tenbîh ve'l-îşrâf, Thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kahire: Daru's-Sâvî.

el-Mevdûdî, Ebu'l-A'la, **Hilafet ve Saltanat**, Trc. Ali Genceli, İstanbul, tsiz.

el-Minkarî; Nasr b. Müzahim (v. 212), **Vak'atu Siffin**, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, el-Müessesetu'l-Arabiyyatu'l-Hadisa, II. Baskı, 1382.

Mirvekîlî, Seyyid Ali, **Berresî-yi Kıyamhâ-yı Havâric Ber Zıdd-ı Emeviyân Ez**

Peydâyiş Ta Sukût, Basılmamış Yüksek Lisans Eseri, Danışgâh-ı Azâd-ı İslâmî, 1394.

el-Mubberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid (v. 285), **Nesebu Adnân ve Kahtân**,

Thk. Abdulaziz el-Meymenî, Hindistan: Matbaatu Lecneti't-Te'lif ve't-Tercüme, 1936- 1354.

Mustafa, Nevin A., **İslâm Düşüncesinde Muhalefet**, Trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990.

Müslim, İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî, **el-Cami'u's-Sahih**, İstanbul: Çağrı Yay., 1992.

en-Neccâr, Muhammed vd., **el-Mu'cemu'l-Vesît**, Kahire: Daru'd-Da've, t.siz.

en-Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb, **Sünen-i Nesâî**, İstanbul: Çağrı Yay., 1992.

en-Nuveyrî, Şihabu'd-Din Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihayetu'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb**, Kahire: Daru'l-Mısriyye, 1342.

Onat, Hasan, **Emeviler Devri Şîî Hareketi ve Günümüz Şîîliği**, İstanbul; Endülüs Yay., III. Baskı, 2017.

Özkan, Mustafa, **Dört Halife Dönemi -Siyasi, Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat-**, Ankara: Fecr Yay., 2017.

es-Sabi'î, Nasır b. Süleyman, **el-Havâric ve'l-Hakikatu'l-Gaibe** (I. Baskı, 2013- 1434)

es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed, **el-Ensâb**, Thk. Abdurrahman b. Yahya el-

Muallimî, Haydar Âbâd, I. Baskı, 1962/1382.

Seyf b. Ömer el-Esedî et-Temimî (v. 200), **el-Fitnetu ve Vak'atu'l-Cemel**, Thk. Ahmet Ratib Armûş, Daru'n-Nefâis, VII. Baskı, 1993/1413.

Sırma, İhsan Süreyya, **Müslümanların Tarihi**, İstanbul: Beyan Yay., 2014.

Söylemez, M. Mahfuz, **Bedevîlikten Hadariliğe Kûfe**, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2001.

eş-Şehristanî, Muhammed b. Abdulkerim, **el-Milel ve'l-Nihal**, Müessesetu'l-Halebî.

et-Taberî; Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir el-Âmilî, **Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk**

/ **Tarihu't-Taberî**, Beyrut, Daru't-Turas, II. Baskı, 1387.

Taha Hüseyin, **el-Fitnetu'l-Kubrâ (Ali ve Benuh)**, Kahire: Hendâvî, 2012.

Takkûş, Mumammed, **Tarihu'l-Arap Kable'l-İslâm**, Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1430/2009.

et-Temimi, Muhammed b. Ahmed, **el-Mihen**, Thk. Suleyman el-Ukaylî, Riyad: Daru'l-Ulum, 1984- 1404.

Üçok, Doç. Dr. Bahriye, **İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler**, Ankara: Ank. Üniv. Basımevi, 1967.

İslâm Tarihi -Emeviler-Abbasiler-, Ankara: MEB Yay., 1983.

el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd es-Sülemî (v. 207), **Futuhu's-Şâm**, Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997/ 1417.

Kitabu'l-Meğazi, Tahk. Marsden Johns, Beyrut: Alemu'l-Kutub.

Kitabu'r-Ridde, Thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İlmî, 1990.

Watt; W. Montgomery, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Ethem Ruhi Fıçlalı, İstanbul: Birleşik Yay., II. Baskı, 1998.

Wellhausen, Julius, **İslâmyetin İlk Devirlerinde Dini Siyasi Muhalefet Partileri**, Trc. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1996.

Arap Devleti ve Sükûtu, Trc. Fikret Işıltan, Ankara,1963.

İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, Trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1960.

el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk, **el-Buldân**, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, baskı, 1422.

Târîh-i Ya'kûbî, Farsçaya Trc. Muhammed İbrahim Ayetî, Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, 1395.

Yâkût el-Hamevî, Ebu 'Abdullah Yâkut b. Abdullah (v. 626/1229), **Mu'cemu'l-Buldân**, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995.

Yıldız, Harun, **Din Siyaset ve İdeoloji –Hâricîlik Düşüncesinin Doğuşu-** , İstanbul, 1999.

ez-Zehabî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, **Tarihu'l-İslâm ve Vefâyatı'l-Meşâhiri'l-A'lâm**, Thk. Ömer Abdusselam, 1994.

Zeydan, Corci, **Târîh-i Temeddün-i İslâm**, Farsça'ya trc. Kâzımî Halhâlî, Tahran: Dünyây-ı Kitâb, II. Baskı, 1395.

Ansiklopedi Maddeleri ve Makaleler:

Algül, Hüseyin, "Has'am", **DİA**, C. XVI, ss. 281-282.

"Himyerîler", **DİA**, 1998, C. 18, ss. 62-63.

"Evs (Benî Evs)", **DİA**, 1995, C. XI, ss. 541-542.

"Hadramut" **DİA**, 1997, C. XV, ss. 65- 68.

Apak, Adem, "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler", **İslâm Tarihi**

Araştırmaları Dergisi, C. I, S. 1, İstanbul, 2017, ss., 77-91.

Arı, Mehmet Salih, "Tuleyha b. Hüveylid", **DİA**, 2012, C. XLI, ss. 362- 363.

Avcı Casim, "Kudâa (Benî Kudâa)", **DİA**, 2002, C. XXVI, s. 308-309.

Avcı, Casim, Recep Şentürk, "Kabile", **DİA**, Ankara, 2001, C. XXIV, ss. 30-32.

Aycan, İrfan, "Mühelleb b. Ebû Sufre", **DİA**, 2006, C. XXXI, ss. 511-512.

"Temim (Benî Temim)", **DİA**, 2011, C. XL, ss. 418-419.

"Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", **AÜİFD**, 1999, C. XXXIX, S. 1, ss.

148-174.

Azizova, Elnure, “Tenûh”, **DİA**, 2011, C. XL, ss. 468-469.

Bakır, Abdulhalik, “Basra”, **DİA**, 1992, C. V, ss. 108-111.

Barlak, Yasemin, “Dört Halife Dönemi Siyasi Hadiselerinde Eş’as b. Kays’ın Rolü”

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Amasya: 2016, S. 7, ss.,101-141.

Cezî, Meryem Saidîyân, “Kabile-i Cu’fi ve Nakş-ı ân der Tarih-i İslâm tâ Payân-ı

Hilâfet-i Emeviyân”, **Pejuhişnâme-i Târih-i İslâm**, C. III, S. 23, 1395, ss. 5-26.

Çağrıçı, Mustafa, “Asabiyet” **DİA**, Ankara, 1991, c. III, ss. 453- 455.

Fayda, Mustafa, “Ebnâ”, **DİA**, 1994, C. X, s. 78-79.

“Hemdân (Benî Hemdan)”, **DİA**, 2000, C. XVII, ss. 179- 180.

“Devs (Benî Devs)”, **DİA**, 1994, C. IX, ss. 253.

Grohman, Adolf, Yıldız, Hakkı Dursun, “Yemen”, **İA**, MEB Yay., Eskişehir, 1997, C. XIII, ss. 371-384.

de Goeje, M. J., “Arabistan (Tarih)”, **İA**, MEB Yay., Eskişehir, 1997, C. I, ss. 486-497.

Güler, Zekeriya, “Tufeyl b. Amr”, **DİA**, 2012, C. XLI, ss. sayfa: 323-324.

Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Mûsa el-Eş’arî”, **DİA**, 1994, C. X, ss. 190-192.

Kapar, Mehmet Ali, “Lahmîler”, **DİA**, 2003, C. XXVII, s. 54-55.

Kavas, Ahmet, “Hemdaniler”, **DİA**, 2000, C. XVII, ss. 182-183.

Kelpetin, Mahmut, “Zûkâr Savaşı”, **DİA**, 2013, C. XLIV, ss. 506-507.

Kırbıyık, Kasım, “Havlan (Benî Havlan)”, **DİA**, 1997, C. XVI, ss. 537.

Kurt, Halil, “Yemen (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, **DİA**, c. XLIII, s. 400-401.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Kinde (Benî Kinde)”, **DİA**, 2002, C. XXVI, s. 37-38.

Mufteheri, Hüseyin, “Havâric Der İnan”, **Makâle ve Ber-Resihâ**, C. LXI, S. 76, 1386, ss., 137-154.

Muhammedî, Ramazan, “Kabile-i Kinde ve Nakş-ı Ân der Muhimterîn Ruydathâ-yı

Asr-ı Cahilî ve Sadr-ı İslâm”, **Pejuhişnâme-i Târih-i İslâm**, C. XVI, S. 3, 1394, ss., 63-70.

Önkâl, Ahmet, “Huzâa”, **DİA**, İstanbul, 1998, C. XVIII, ss. 431-433.

“Müseylimetu’l-Kezzâb”, **DİA**, 2006, C. XXXII, ss. 90-91.

“Hazrec (Benî Hazrec)”, **DİA**, İstanbul, 1998, C. XVII, ss. 143-144.

“Cüheyne” **DİA**, 1993, C. VIII, ss. 107.

Özaydın, Abulkerim, “Bârik (Benî Bârik)”, **DİA**, 1992, C.V, ss. 70.

“Amr b. Lühay”, **DİA**, Ankara, 1991, C. III, ss. 87-88.

Özkuyumcu, Nadir, “Tucîb (Benî Tucîb)”, **DİA**, 2012, C. XLI, ss. 457.

“Kelb (Benî Kelb)”, **DİA**, 2002, C. XXV, ss. 203-204.

Paketçi, Ahmet, “Nizam-ı Kabile-i ve Hâstgâh-ı Kabileî-i Nuhustîn”, **Pejuhişnâme-i**

Ulum-i İnsanî, S. 52, 1385, ss., 93-114.

Tomar, Cengiz, “Yemen”, **DİA**, 2013, c. XLIII, ss. 414-416.

Yiğit, İsmail, “Sebe”, **DİA**, Ankara, 2009, C. XXXVI, ss. 241-243.

“Muhtâr es-Sakafî”, **DİA**, 2006, C. XXXI, ss. 54-55.

Yıldız, Harun, “Hâricîlerin Doğuşunda Kurra’nın Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 8,

S. 18, 2014, ss., 263-282.

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/aktuel/idris-kardas/2018/10/15/mutlak-muttefik-de-yoktur>. Erişim Tarihi: 15.11.2018.

<http://bamdadema.com/?p=4721>; Erişim Tarihi: 21/11/2018.

[http://www.gazetevatan.com/ali-abdullah-salih-kimdir-iste-oldurulen-devrik-liderin-](http://www.gazetevatan.com/ali-abdullah-salih-kimdir-iste-oldurulen-devrik-liderin-portresi-1123902-dunya/)

[portresi-1123902-dunya/](http://www.gazetevatan.com/ali-abdullah-salih-kimdir-iste-oldurulen-devrik-liderin-portresi-1123902-dunya/), Erişim Tarihi: 01/12/2018.

<http://www.alnssabon.com/t991.html>, Erişim Tarihi: 01/12/2018.

<https://raseef22.com/politics/2018/01/25/%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%88%D9%86-%D9%83%D8%B3%D8%B1%D9%88%D8%A7-%D9%82%D8%A8%D8%A7%D8%A6%D9%84-%8%A7%D9%84%D9%8A%D9%85%D9%86%D9%88%D9%85%D8%AF%D9%86%D9%8A%D9%88%D9%86-%D9%8A/>, Erişim Tarihi: 03/10/2018 .

<https://www.youm7.com/story/2017/12/5/%D9%85%D9%86-%D9%87%D9%89%D9%82%D8%A8%D9%8A%D9%84%D8%A9-%D8%AD%D8%A7%D8%B4%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%AA%D9%85%D9%89-%D9%84%D9%87%D8%A7-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B5%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AC%D9%85%D9%87%D9%88%D8%B1%D9%8A%D9%88%D9%86/3540044>, Erişim Tarihi: 01/11/2018.

ÖZET

Çalışmamız giriş, beş bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın amacı Hicrî birinci asırda Güney Arap Kabilelerinin (Kahtâniler) ilk siyasî oluşumlardaki rolünü tespit etmektir. Araştırmada klasik İslâm Tarihi kaynakları ve modern araştırmalardan yararlanılmıştır.

Kahtâniler Adnânîlerden çok önce tarih sahnesine çıkarak Yemen'de büyük medeniyetler kurmuşlardır. İslâmiyet'in doğuşundan önce yaklaşık bir asır boyunca Habeş ve Sasâni boyunduruğuna girerek eski ihtişamlarını kaybetmişlerdir. Hicrî 9-10 Yıllarında Müslüman olmuşlardır. Adnânîlere oranla daha az irtidat eden Yemenli kabilelerin bir kısmı Ridde isyanlarının bastırılmasında aktif rol almıştır. Irak, Suriye ve Mısır fetihlerine bütün güçleri ile katılarak fetih hareketlerinde büyük rol almışlardır. Hz. Ömer Yemenlilerin isteğinin hilafına Suriye yerine onları ekseriyetle Irak fetihlerine yönlendirerek Irak'a yerleştirmiştir. Hz. Osman dönemindeki karışıklıklarda başrol oynayan kabileler, Hz. Ali'nin halife seçilmesine öncülük etmişlerdir. Suriye'ye yerleşen Yemenli kabileler daha çok Emevî taraftarlığı, Irak'a yerleşenler ise Hz. Ali taraftarlığı ile öne çıkmışlardır. Kûfe'deki Yemenli kabileler Şîîliğin Irak ve İran'da kök salmasında öncü rol oynamışlardır. Kahtânî kabileler Nizarîlere göre Hâricîlere daha az destek vermişlerdir. Kabilelerin siyasî- dinî merkezlere tarafarlık veya muhalefetlerinde belirleyici olan hususlar sırasıyla: Kabilenin yerleştiği coğrafya, ekonomik çıkarlar, kabile asabiyeti ve dinî saikler olarak tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yemen, Kahtânî, Kabile, Taraftarlık, Asabiyet, Hâricîlik, Şîîlik, Rol.

ABSTRACT

Our study consists of introduction, five chapters and conclusion. The aim of the study is to determine the role of South Arab tribes (Kahtânîs) of political formations in the first century of Hijr. In this study, we benefited from the classical sources of Islamic History and modern research. Kahtânîs have made great civilizations in Yemen by going on the stage of history long before Adnânîs. For nearly a century before the birth of Islam, they had lost their former glory by entering the yoke of Ethiopian and Sassani. They have become muslim at the 9-10th years of Hijr. Some of the Yemenî tribes who were less apostated from religion than the Adnanis played an active role in the suppression of Ridde rebellions.

They participated with all their power to the conquest and took part an important role of the movement of Iraq, Syria and Egypt. Hz. Omar, by conducting them to the conquest of Iraq against the desire of their will instead of Syria, he placed them in Iraq. The tribes that played the leading role in the turmoil in the St. Osman period, pioneered in the election of caliphate of St.Ali. The Yemeni tribes who settled in Syria have come to the forefront advocates of Umayyad, and those who settled in Iraq were St. Ali's advocacy. The Yemeni tribes in Kufa played a leading role in the take-up of Shiism in Iraq and Iran. The Kahtânî tribes gave less support to the Kharijis than the Nizarîs. The determinants of the tribes' opposition or partiality to political-religious centers were determined as; The geography of the tribe, economic interests, tribal irritation and religious motives.

Key Words: Yemen, Kahtânî, Tribe, Partiality, Irritation, Kharijite, Shiism, Role.

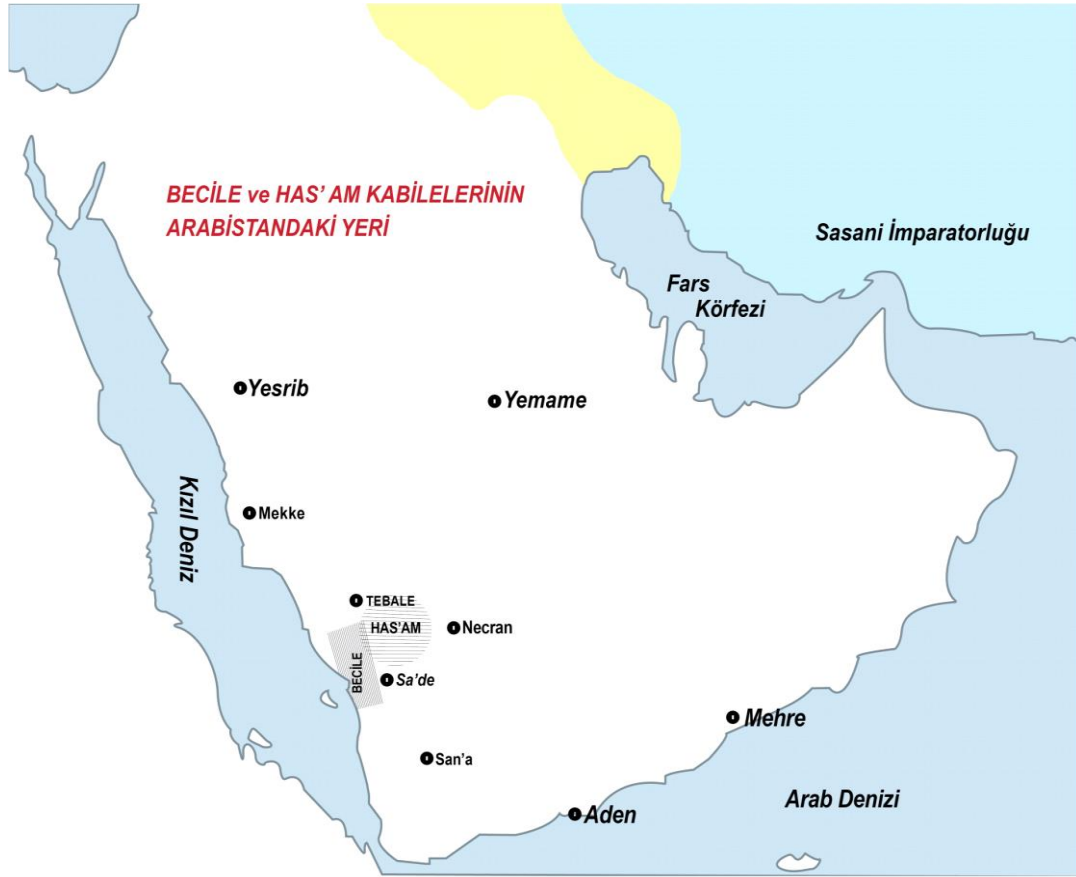
EKLER:

İslâmiyet'in Doğuşu Sırasında Arap Kabilelerinin Yerleşim Yerleri

İslâmiyet'in Doğuşu Sırasında Arap Kabileleri (Genel)

Becile ve Has'am Kabileleri

Eş'ar, Akk ve Hevlan Kabileleri

Ezd Kabilesi

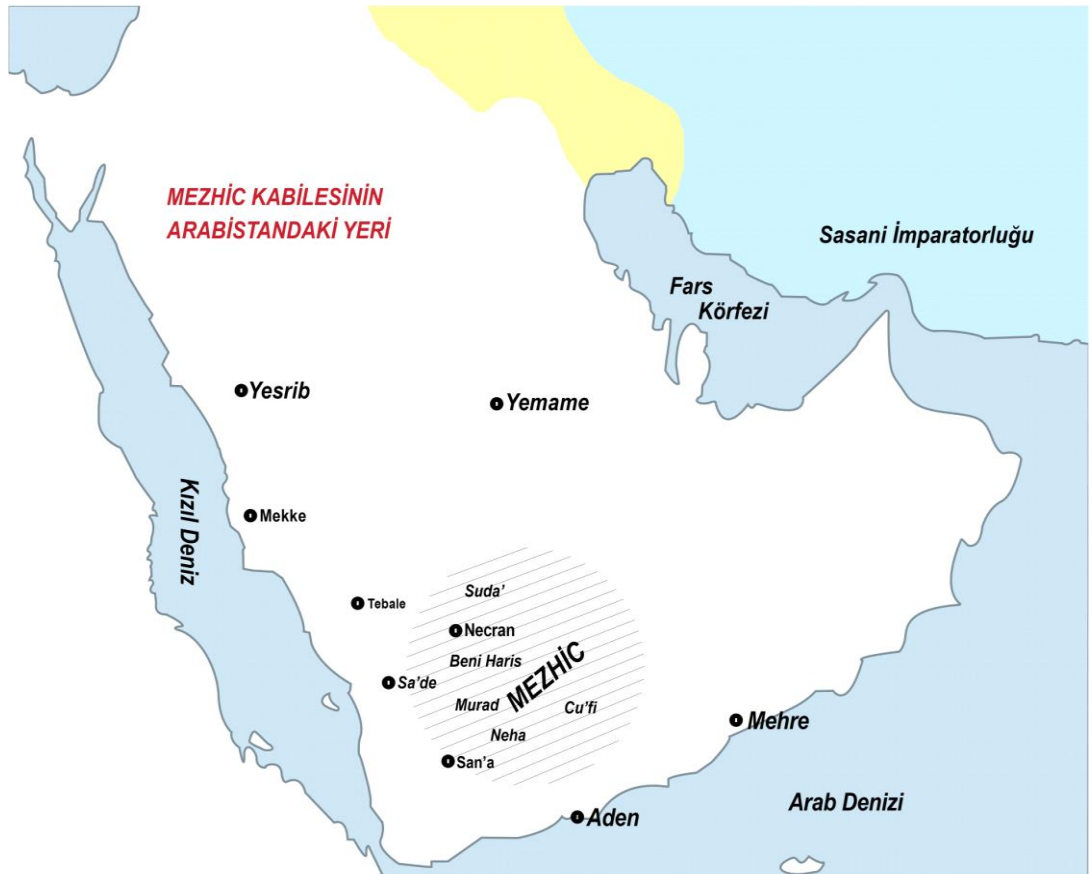
Hemdan Kabilesi

Himyer Kabilesi

Mezhic Kabilesi

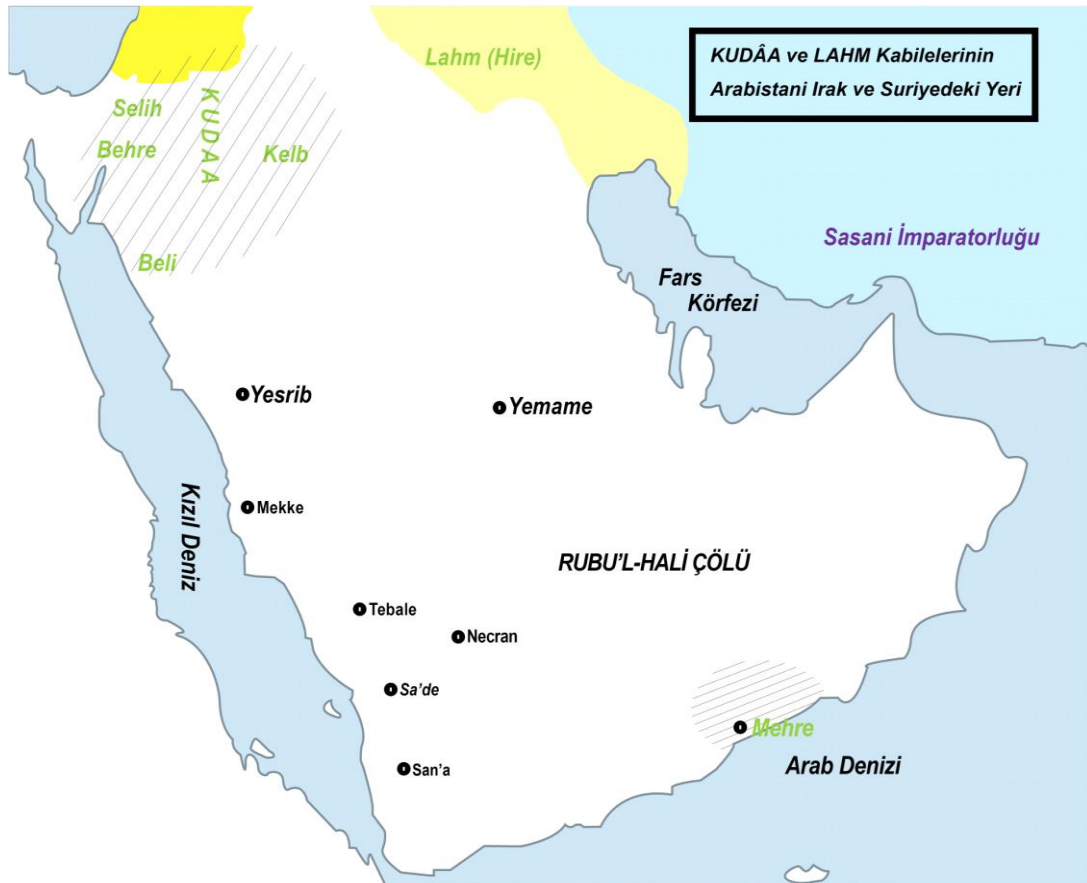
Kinde ve Hadramut

Tay Kabilesi

Kudâa ve Lahm Kabileleri

Yalancı Peygamberler ve İrtıdat Eden Kabileler

